

Sipos Lajos

Modernitások, alkotók, párbeszéd

Sipos Lajos
MODERNITÁSOK,
ALKOTÓK, PÁRBESZÉDEK

Sipos Lajos

MODERNITÁSOK,
ALKOTÓK,
PÁRBESZÉDEK

Válogatott tanulmányok és kritikák

SAVARIA UNIVERSITY PRESS
Szombathely – 2016

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap,

megírását

az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatta
(Témaszám: OTKA K 105283)

Feleségemnek

TARTALOM

KULTURÁLIS MODERNITÁSOK, IRODALMI MODERNSÉGEK

Nemzetfogalom és irodalom	11
Kultúra, irodalom, tanítás	18
Az olvasás professzionalizálódása: a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalakulása.....	29
A modern magyar irodalom: a Holnap és a Nyugat	33
Babits Mihály és a kulturális-társadalmi-politikai modernizáció kísérlete 1918–1919-ben	50
A Nyugat „csendes válsága” 1923-ban	93
Móricz és Babits a Nyugat szerkesztőségében.....	100
Illyés és Babits	108
Válaszlehetőségek az irodalmi és társadalmi modernizációra: a Napkelet és a Magyar Szemle.....	114

VARIÁCIÓK AZ IRODALMI MODERNSÉGRE

Írások írókról: Karinthy Frigyes – kortársairól.....	141
„A jövőm emléke, múltamnak árnya...” Czóbel Minkáról	146
Kafka Margitról – három tételben	151
Kifejezés vagy nyelv? Berda József szabadverseiről.....	158
Weöres Sándor pályakezdése és az irodalomfogalom változása	171
Tamási Áron és a magyar népi mozgalom	178
Rónay György költészetértelmezése.....	185
Cs. Szabó László kisepikai formái	193
<i>Jézus is D. P. volt.</i> Fenyő Miksa regénye	196
Tamkó Sirató Károly játékos versei.....	200

A LÍRIKUS BABITS

A költői szerep értelmezhetősége. Babits Mihály „próbái” a budapesti egyetemen	205
Világ- és magyar irodalmi példák között: <i>A lírikus epilógja és az In Horatium</i>	218
„Ne mondj le semmiről!” Babits Mihály önértelmező válogatása 1941-ből	229

A PRÓZAÍRÓ BABITS

Babits Mihály regényeiről.....	237
Regénytér és valóságos tér, fikció és adomák: <i>Kártyavár</i>	246
<i>Karácsonyi Madonna</i> : megjegyzések Babits első novelláskönyvéről.....	256
Szövegépítés és szövegalkotás a <i>Timár Virgil fia</i> című regényben.....	264
A Babits-levelezésről	278

AZ AUTOBIOGRAFIKUS EMLÉKEZET HATÁRAI

Referencialitás, fikció, imagináció	
Kazinczy Ferenc <i>Pályám emlékezete</i> című művében.....	287
Emlékezés, ön-írás és emlékirat. Gyergyai Albert „önéletírásai”	295
Önéletírás, útirajz, faluszociográfia, szép-írás.	
Tamási Áron: <i>Szülföldem</i>	303
Önéletírás az irodalom peremén.	
Tamási Gáspár: <i>A vadon nőtt gyöngyvirág</i>	309

PROFESSZIONÁLIS OLVASÁS – IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉS

Két könyv Osvát Ernőről.....	315
Király István: <i>Intés az őrzőkhöz</i>	320
Kenyeres Zoltán Ady Endréről – új olvasóknak.....	325
G. Komoróczy Emőke: <i>Kassák az emigrációban</i>	327
Rónay László: <i>Márai Sándor</i>	329
Szász István Tas: <i>Három Hitel és ami utána következett</i>	331
Balogh Edgár: <i>Hídverők Erdélyben, 1944–46</i>	336
Pomogáts Béla: <i>Az újabb magyar irodalom, 1945–1981</i>	338
Jel, szó, zene. Kenyeres Zoltán könyve Weöres Sándorról	341
Irodalmi kontextus, történelmi analízis, média-hermeneutika.	
Lengyel András: <i>A mindennapok szemüvegkészítői</i>	350
Szerzők, művek, értelmezések.	
Gintli Tibor: <i>Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok</i>	357

A BABITS-RECEPCIÓ

Kelevéz Ágnes: <i>A keletkező szöveg esztétikája</i>	367
Rába György: <i>Babits Mihály</i>	371
Nemes Nagy Ágnes: <i>A hegyi költő</i>	373
Babits Mihály tanulmányai, esszéi – Jankovics József válogatásában.....	377
Rába György: <i>Az ünneptől a hétköznapi ünnepek felé... Babits Mihály és a százéves Nyugat költői</i>	386
„Mindig lesz benne felfedezni való.” A Babits-recepcióról.....	392

NÉVMUTATÓ	417
-----------------	-----

KULTURÁLIS MODERNITÁSOK,
IRODALMI MODERNSÉGEK

NEMZETFOGALOM ÉS IRODALOM

A „nemzet” (natio) és derivátumai (nemzeti, nemzetiség, nacionális, nacionalista) a „születni, származni” alapjelentésű latin igéből eredeztethetők. Az etnikum etnikai, etnicitás, mely a „natio” származékainak a megfelelője, a görög „ethnosz”-ból ered. Az etnikum – a legelterjedtebb felfogás szerint – területileg, genetikailag, alkatilag és kulturálisan elkülönülő származási csoportok olyan együttese, amelyik a nemzetté válás lehetőségével rendelkezik.

A „nemzet”-nek mint fogalomnak ugyanakkor többféle jelentése van. A középkorban egy uralkodó alá tartozó nemesemberek összességét jelentette, függetlenül az adott személy anyanyelvétől és születési helyétől.¹ A „Natio Hungarica”-nak így jog szerint tagja volt a „hungarus” tudattal rendelkező szlovák, román, német, francia és más etnikumokhoz tartozó személy is.

A 16. századtól új korszak kezdődött. Luther Márton fellépése és a reformáció elterjedése, a *Biblia* különböző nyelvekre való lefordítása, sokszorosítása és terjesztése nyomán² létrejött egy transzeurópai értelmiség, mely újraértelmezte viszonyát nemcsak a hithez, hanem az őt körülvevő népcsoport nyelvéhez és múltjához.³ Ebben a folyamatban, párhuzamosan a különböző európai államok rendjének és rendszerének kialakulásával, kiformalódott az egyes etnikumokhoz tartozók összetartozás-tudata, az anyanyelvükhöz-kötődés értéktudata, s a közös történelem képzete is. Ekkortól számítva eshet szó mai értelmében „nemzet”-ről, mégpedig – történelmi távlatból szemlélve – annak hamarosan kialakult két változatáról. Az első egy nemzethez tartozónak számította az egy ország területén

¹ ANDERSON, Benedict, *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmusról és elterjedéséről*, ford. SONKOLY Gábor, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2006, 23–33.

² A *Biblia* 1552 és 1564 között 430 teljes vagy részleges kiadást ért meg. Vö. SZÉKELYHIDI Ágoston, *Nemzet, anyanyelv, anyaország*, Magyar Napló, 2009/10, 32.

³ ROMSICS Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19–20. században*, Bp., Napvilág Kiadó, 2004, 9–10.

élő különböző etnikumok tagjait. A másik, a Közép- és Közép-Kelet-Európában volt egykori birodalmakban és a birodalmak helyén létrejött államalakulatokban, azokban az államokban formálódott, amelyekben a lakosság abszolút többsége egy etnikumból származott. Ezekben a közösség és az egyén identitását nem az állami élet, hanem az etnikai hovatartozás, az anyanyelv, a közös történelem tudata, a történelmi szimbólumok és a közösség eredetmítosza határozta meg. A hegeli hagyományt követve az első változatot, Fichte és Herder írásai alapján Friedrich Meinecke 1907-ben „politikai nemzet”-nek, a másikat „kultúrnemzet”-nek mondta.⁴

A 19. század második felétől Európában a „politikai nemzet” vált általánosabbá. Megerősödtek a klasszikusan multietnikus államok: Belgium, Svájc és Hollandia. És létrejött az egykori szász, bajor, sváb és egyéb német alapnyelvű királyságokból, fejedelemségekből, szabad városokból Németország, a nápolyi, a lombard, a toscan, a piemonti, a velencei és más királyságokból, fejedelemségekből és városi köztársaságokból Olaszország. E két nagy államban a valamikori kisközösség nyelvváltozata, történelemtudata és szimbólumai a meghatározóak ma is. Assisiben például, egy-két olasz lobogót leszámítva, mindenhol csak a város és Umbria jelképei láthatók. A helybeliek a városhoz és Umbriához tartozónak tekintik magukat. Történelmi emlékezetük a 13. századi Szent Ferencig, a 13–14. század határán élt Giottoig, az umbriai festőiskoláig megy vissza. Számukra az Appennini-félszigetet magába foglaló Olaszország pusztán gazdasági-politikai keret.

Másként alakult a helyzet a Kárpát-medencében. A 9. század végén több hullámban ideérkezett magyar törzsek az ural-altáji népcsoport ugor ágához tartoztak. Az ugor, ezen belül a finn-ugor ág az i. e. 3. évezred végén bomlott fel. Ekkortól őseink a honfoglalásig különböző népcsoportokkal éltek együtt, nyelvüket, eredetmondáikat, hitüket azonban megőrizték.⁵ Ez az időszak folyamatos genetikai keveredést is jelentett, mely a honfoglalás után folytatódott az itt talált avar pásztornéppel, szláv földművesekkel, germán iparosokkal, a 11. századtól idetelepülő zsidókkal. Az amúgy is vegyes etnikai összetételű honfoglaló magyarság génállománya aztán még tovább gazdagodott a 13. században betelepült kunokkal és jászokkal, a tatárjárás után IV. Béla hívására ideérkezett szászokkal, szlovákokkal, ruszinokkal, románokkal, a török kiűzése után, a „harmadik honfoglalás” idején beköltözött svábokkal, szlovákokkal, románokkal, ruszinokkal, kisebb számban a Kárpát-medencébe érkezett olaszokkal, franciákkal és spanyolokkal.⁶

⁴ MEINECKE, Friedrich, *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur genesis de Nationalstaates*, Munich, Olderboung, 1907; LENDVAI L. Ferenc, *A nemzet fogalma = Publicationes Universitatis Miskolciensis, Secto Philopsica*, tomus IX., 2004, 183–192; BIBÓ István, *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás*, sorozatszerkesztő DÉNES Iván Zoltán, Bp., Argumentum Kiadó, 2011, 83–85.

⁵ BALÁZS Géza, *Nyelvünk múltja, jelene és jövője = Magyar kulturális kalauz*, szerk. BOGNÁR Antal, SZONDI György, Bp., Napkút Kiadó, 2011, 13–17.

⁶ CZEIZEL Endre, *A magyarság genetikája*, Bp., Galenus Kiadó, 2003, 21–47, 75–86, 94–94; ROMSICS Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában, i. m.*, 51–60.

A magyarság, a népkeveredés ellenére, a 19. század közepéig homogénnek tekintette magát. S változatlanul élt az Anonymus által is szavakba foglalt hun-Attila és magyar-Árpád nemzetségségének azonosságtudata.

A homogén magyarság eszméjét az Erdélyi-medencét lakó székelyek a 19. század második felében részben módosították. Új identitást fogalmaztak meg maguknak. Orbán Balázs 1868-ban Attila hun fejedelem „maradékai”-nak tekintette a székelyeket, akik – leírása szerint – „az V-ik század végétől egészen a rokon magyar nemzet megjötteig fenntartotta magát”, s az „Attila öröksége felett őrködő székelyek szövetségesként csatlakoztak a rokon magyarokhoz, s a sereg előcsapatjaként részt vettek a magyar birodalom alakításainak küzdelmeiben.”⁷

Az mindenesetre tény, hogy a 10–11. század fordulóján a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarok leszármazottai szervezték meg maguknak az államot. Ez az állam a 13–15. században Közép-Európa vezető hatalma volt. A 17. század végén az ország ugyan a Habsburg Birodalom része lett, de megőrizte rendi-politikai mechanizmusait, a kiváltságokkal rendelkezők pedig beleszóllhattak az ország irányításába. A viszonylagos önállóság egyik jele volt a latin hivatalos nyelvként való használata az állami élet bizonyos fórumain. A soknemzetiségű Habsburg Birodalomban II. József 1784-ben a németet tette az állami ügyintézés nyelvévé, s a soketnikumú magyar királyságban is ezt a nyelvet kívánta egységesítő államnnyelvvé emelni. A király törekvése ellen fordultak a magyar rendek és a Magyarországon területén élő román, szlovák, szerb, horvát és cseh etnikumhoz tartozók is. Amíg Nyugat-Európában a birodalmi elv és a birodalmat alkotó, más nyelvet beszélők közötti nézeteltérések nem emelkedtek politikai szintre, addig a Kárpát-medencében a nyelvi szabadságjogokért vívott küzdelem végletesen szembefordította a más és más nyelvet beszélő népcsoportokat. A nyelvi és kulturális öntudatra ébredt, de önálló állami léttel nem rendelkezők megindították a harcot saját államuk megteremtéséért.

A 19. század második felében pedig az itt élő etnikumok hozzákezdtek a maguk „ezredéves múlt”-jának megfogalmazásához.

Egyes szlovák és román történészek kétségessé tették a honfoglaló és önálló azonosságot teremtő magyarok jogát a Kárpát-medence területeihez. A székhelyét Fogarásról Balázsfalvára áthelyező román püspök, Inocentie Micu-Klein már az 1730-as években követelte a románság mint politikai entitás elismerését, szavakba foglalta a dákó-román kontinuitás történeti koncepcióját, őshonosnak tekintve Erdélyben a románságot, azt a pásztor-népcsoportot, amelyik antropológiai, őstörténeti, nyelvföldrajzi bizonyítékok és az oklevelek tanúsága szerint a 13. században tűnt fel Magyarországon területén.⁸ A 19. században Micu-Klein szellemi örökösei megnevezték a valamikor egységesnek gondolt román területeket: Moldovát, Havasföldet, Bukovinát és az Erdélyi-medencét. Az 1930-as évtizedtől,

⁷ ORBÁN Balázs, *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, Pest, Ráth Mór bizománya, 1868, I, 4–5.

⁸ *Erdély története*, főszerk. KÖPECZI Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987, I, 301–305, 341–347, II, 1015–1016.

Lucian Blaga *Spațiul mioritic (A mioritikus tér)* című könyvétől számítva pedig a dákó-román kontinuitást történetileg autentikusnak tartó román történészek „barbár magyarok”-ról írtak, akik megváltoztatták „a román történelem menetét”-t, arra kényszerítették az „őslakosok”-at, hogy vonuljanak vissza „az organikus élet”-be, s „etnografikus egyházi kultúra”-val bojkottálják a „történelme”-t, őrizték meg a maguk szakrális lényegét addig, amíg létrejön az önálló román állam.⁹

A szlovákok nem csak a valamikori Felvidéket tekintették-tekintik őshazájuknak (ahol 1910-ben 881 326 magyar anyanyelvű élt, s Galántától Dunaszerdahelyen, Léván, Rimaszombaton, Rozsnyón, Királyhalmecen és Kassán a lakosság 66,5–98,7%-ban magyar volt).¹⁰ Őshazájuknak számították-számítják a Kárpát-medence nagy észét. Juraj Rohoni, alias Rohonyi György szlovák evangélikus lelkész a 18–19. század fordulóján latin nyelvű verses pamfletben a magyar nyelv szláv, sőt szlovák eredetéről írt. Műve szerint, néhány tucat kun eredetű szó kivételével, az egész magyar szókincs szlovák eredetű. A honfoglaló magyaroknak nyelvük sem volt, műveltségük sem, sőt még lovaik is csak gebék voltak, ők maguk pedig meztelenek. A szlovákok nagylelkűségből fogadták be őket, tanították meg őket mindenre, és térítették e vad csordát keresztény hitre.¹¹ A ma használatos szlovák gimnáziumi tankönyvekben „magyar hordák”-ról lehet olvasni, melyek elpusztították az első közép-európai keresztény államot, a 883-tól létező Szlovákiát, „megbontották” az eredetileg összefüggő szláv településterületet. Azt a láttszatot keltik, „mintha a mai határok között létező Szlovákiának az elmúlt ezer évben mindig is létezett volna a mai Magyarország területének egészét kitöltő” változata.¹²

A Kárpát-medencében az 1920-as békediktátum után megalakult államok, Friedrich Meinecke fogalmai szerint, küldetéstudattal, nacionális önbizalommal szervezték és szervezik a politikai rendszerüket. Az ott élő, más etnikumhoz tartozókat nem tekintik államalkotó tényezőknak, még az Őrvidékkel (mai nevén: Burgenlanddal) gyarapodott Ausztriában sem. Élesebb a diszkrimináció Romániában és Szlovákiában, ahol az őslakos magyarok ma élő utódait magyarul beszélő románoknak és szlovákoknak mondják. „Kultúrnemzet”-ként viselkednek.

Magyarország mai rendszerében „multiethnikus politikai nemzet”. Két jellegzetességgel. Egyrészt segíti a területén élő, más etnikumhoz tartozók saját identitásalakítását, s őket is nemzetalkotó tényezőknak tekinti. Másrészt az 1960-as évek

⁹ MISKOLCZY Ambrus, *Lélek és titok. A „mioritikus tér mítosza” avagy Lucian Blaga eszmévilágáról*, Bp., Közép-Európa Intézet – Kortárs Kiadó, 1999, 24–39.

¹⁰ KOCSIS Károly, *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*, Bp., Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1990, 102–104.

¹¹ SZÖRÉNYI László, *Utószó* = DUGONICS András, BANGA Ferenc – SZEMETHY Imre, *Szittyai történetek*, Bp., ELTE História Litteraria Alapítvány / Képes Próza Tár, 1998, 150–151.

¹² A szlovák tankönyvekben ilyen fejezetcímek vannak: „Szlovákia az utolsó Árpád-házi uralkodók idején”, „Gazdasági és szociális fejlődés a 14–15. századi Szlovákiában”. Ezekben a szlovák tankönyvekben a Trianon előtti Magyarországot „Uhorsko”-nak, lakóit „uhors”-nak, a Trianon utánit „Madarso”-nak és „Mad’ar”-nak nevezik. Vö. SIMON Attila, *Magyarságkép a szlovák gimnáziumi tankönyvekben*, Rubicon, 2009/4, 62–64.

közepétől óvatosan, ma határozottan és jogi eszközökkel is támogatja a környező államokban élő magyarokat a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra megtartásában, a magyarsághoz tartozás érzésének megőrzésében.

A magyar literatúrának az a része, amelyik évszázadokon át tematizálta a magyar etnikum, a magyar állam és a magyar nemzet sorsvállalását és sorsváltozását, néhol párhuzamosan, néhol azt megelőzve, máshol megkésve követte ezt a folyamatot.

A latin nyelven írott krónikák közül Anonymus, Kézai Simon és Kálti Márk megemlíti a hun–magyar rokonságot. Csáti Demeter az 1526 körül készült *Ének Pannónia megvételeéről* című versében „Szithiából [!] kijött” magyarokat idéz, akárcsak a *Papvilág Magyarországon* című alkotás névtelen szerzője. A török hódoltság százötven évében és a kuruc–labanc harcok időszakában válnak hangulati és tematikai sablonokká és toposzokká a magyarok közti viszályról, a területében megkisebbedett hazáról, a „szegény megromlott s elfogyott magyar nép”-ről szóló fordulatok.¹³ Ebben az időszakban jelenik meg költészetünkben több olyan képzet, amelyik a reformkorszakban küldetéstudatot felépítő „kultúrnemzet”-fogalom része lesz. Ilyen például a bűnökért haragvó és az országra romlást hozó, az országot büntető Isten toposza.¹⁴ Ebben az időszakban bukkan föl és válik általánossá a katolikus és protestáns énekekben az Isten áldásáért való könyörgés.

A Közép-Európában középhatalmi ábrándokban élő, a millenniumi ünnepségekkel egy új ezer évet is köszönteni akaró hivatalos Magyarország nem „politikai nemzet”-ként, hanem nagyon erős küldetéstudattal rendelkező „kultúrnemzet”-ként lépett fel. Ennek az eszmének megvoltak a hívei az irodalomban egészen az 1940-es évekig, esetleg még tovább is. Közéjük tartozott Rátkay László, a *Gyere haza, Kossuth Lajos* című versével, Sas Ede a *Március 15*-tel, Szabolcska Mihály, Vargha Gyula, Váradi Antal, Zempléni Árpád (*Az ő. Kossuth legenda* című alkotással), a Nemzeti Galéria képeinek Romániába történő elszállítását megakadályozó ezredekről írt *Romanelli* című versével Zichy Géza gróf, Czóbel Minka, Farkas Imre, Gáspár Jenő, Gyökössi Endre, *Az ezereztendő magyar* szerzője, Harsányi Lajos és mások. Ők valamilyen formában a „magyar kultúrfölény”-gondolat hívei voltak.

Nem tartozott bele ebbe a körbe Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Babits Mihály és Ady Endre, akik tisztában voltak azzal, hogy a sok-etnikumú Magyarországon nem lehet megélni a magyar hazafiságot e keretek között. Ady, hogy csak egyetlen szerző dokumentálja az 1920 előtti másként gondolkozást, 1905. április 8-án ezt írta a Budapesti Naplóban *A nacionalizmus alkonya* című cikkében: „A hazafiság

¹³ TINÓDI LANTOS Sebestyén, *Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról*, BOR-NEMISSZA Péter, *Siralmas énnéköm...*; RIMAY János, *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán, fogyásán*.

¹⁴ SZEGEDI Gergely, *A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról*, NÉVTELEN, *Erdély veszedelméről*, RIMAY János, *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán, fogyásán*, NÉVTELEN, *Gondolkodjál szegény magyar...*, NÉVTELEN, *Magyarország romlásáról*, NÉVTELEN, *Oh, keserves gyászba öltözött szép hazám*, NÉVTELEN, *A boldog Szűz Máriához*.

valami olyan sine qua nonja az embernek és a társadalomnak, hogy még fogalommal sem kell sűríteni, s szót sem kell keresni hozzá. A közös kultúrában a közös társadalmi munkában álló, becsületes, munkásemberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik. Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnuszt énekli.” A Huszadik Század 1912. november–decemberi számában meg ezt írta Ady *S ha Erdélyt elveszik?* című írásában: „[...] Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermecket, a magyart és a románt.”

1920 után a „kultúrnemzet” fogalmi rendszerében gondolkodók, anélkül természetesen, hogy Meinecke gondolatmenetét ismerték volna, e fogalom jellemzői alapján minősítettek. Verseikben, novelláikban, regényeikben vagy teljes kultúrevíziót, vagy a zömmel magyarok által lakott részek visszacsatolását remélték. Mások tudták, amit Babits Mihály az 1919 februárjában az Új Világ című lapban leírt: „Nem a föld maga szent, nem a föld a haza: a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság.”¹⁵ Ez a nem territoriális elvű, nem küldetéstudatú, nem kirekesztő nemzetfogalom a „politikai nemzet” körén belül gondolkodik. A nemzetben az etnikumok nyelvét, kultúráját, történelemtudatát és – mindenekeelőtt – az egyéni vállalást tekintette-tekinti meghatározónak.

A nemzetre vonatkoztatott, s tendenciájában helytálló fogalmak azonban steril formában természetesen nem alkalmazhatók a magyar nemzetre és a magyar irodalomra. A magyarság a tizenhat európai kisebbség közül a legszámottevőbb: a nemzet 25,1%-a élt 1980-ban a határokon túl.¹⁶ Az abszolút szám bizonyára változott azóta, az arányok azonban semmiképp. A nemzet állami széttagoltsága ugyanakkor nem befolyásolja azt a tényt, hogy az országhatárokon belül és azokon túl született, magyar nyelven készült, a magyar kulturális és történelmi hagyományra támaszkodó alkotások egyazon nemzeti irodalomhoz tartoznak.

A más államokban született magyar szépirodalmi alkotások azonban – amint erről Kányádi Sándor írt¹⁷ – többszörös kötődésűek. Kapcsolódnak a magyar nyelvhez és a hagyományokhoz, ahhoz a magyar környezethez, melyben létrejöttek, továbbá annak az államnak a kulturális örökségéhez, ahol a különböző etnikumok művészete nem egyszerűen egymás mellett él, de hat is az egyik a másikra. „A többszörös kötődések ugyanakkor nem alakították át radikális módon ennek az irodalomnak a »szociológiai« lényegét.”¹⁸ Olyan művek jelzik ön- és sorsazonosságunkat, mint Babits Mihály *Hazám* című verse, József Attila *A Dunánál* című költeménye, Dsida Jenőtől a *Csokonai sírjánál* és a *Psalmus hungaricus*, Illyés Gyulától

¹⁵ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I, 551.

¹⁶ KOCSIS Károly, *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban, i. m.*, 99.

¹⁷ KÁNYÁDI Sándor, *Líránkról Bécsben*, Korunk, 1968/1, 68–73.

¹⁸ POMOGÁTS Béla, *A magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*, Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2008, I, 27.

A faj védői, Csoóri Sándor *Rejtett önarcképe*, Csanádi Imre *Csillagfogója*, Bella Istvántól a *Tudsz-e még világul?*, Mezey Katalintól a *Határaink* és Kányádi Sándor verse 1991-ből, a *Kőkoporsó*. Ebbe a körbe tartozik Orbán Ottótól a *Miféle korszak*, Juhász Ferencről az *Egyszerű történelem* és Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában* című műve. Szilágyi Domokos így írt a személyes és nemzeti identitásról, a többszörös kötődésről, ön- és sorsazonosságunkról:

Jaj istenem a világ
kinek szoros kinek tág
jaj be szoros a világ
csontig hatol velőt vág
hogy kitágul a világ
Fából faragott fájdalom
kőbe kalapált gyűlölet,
allegro-barbaro-jelen,
polifon álom, ó, jövő,
rezdülj végig,
a megismeréstől a fölismerésig,
a céltudatos húrokon!
Rezdülj végig,
A végestől a végtelenségig,
Tudatos, ésszerű varázs —:

Mert csak igaz, ami végtelen,
Minden véges: megalkuvás.

(2015)

KULTÚRA, IRODALOM, TANÍTÁS

Jelképes értelme van annak, hogy 996-ban Géza fejedelem Szent Márton hegyén megalapította az első bencés kolostort, benne az első kolostori iskolát, s ezzel a honfoglaló magyarok leszármazottai (még ha néhányuk révén is) előbb kerültek be hivatalosan abba a hitbeli-kulturális körbe, melyet a bencések jelentettek a korszak Európájában, mint abba a jogi-politikai struktúrába, melyet Pannóniában Szent István királyunk megalkotott a várspáni székhelyek, a királyi vármegyék és a tíz püspökség kialakításával, az első törvénykönyv kibocsátásával.¹

A bencés rendnek a Szent Márton-hegyi kolostor alapításának idejére már majd ezerkétszáz kolostora és kolostori iskolája működött Európában, közel ötszáz éves hagyományrendszerrel. A szerzeteseknek a *Regula Monasteriorum* előírása szerint imádkozniuk és dolgozniuk kellett: munkát végeztek a gazdaságban, tanítottak, naponként meghatározott időt közös olvasással és elmélkedéssel töltöttek, egyesek teológia-elméleti tevékenységet folytattak. A 7. századtól élen jártak a népvándorlás hullámaival Európába érkezett nomád népek keresztény hitre térítésében, államépítésük segítésében. A Szent Márton hegyére telepített első szerzetesek cseh és lengyel földről érkeztek ide, Géza fejedelem hívására. Az 1001-ben megújított kolostor-alapítólevél szerint feladatuk „pro stabilitate regni”, vagyis az ország megerősítése volt.²

A bencések (és a keresztény középkor embere általában) a világot, benne az evilági-emberi lényeket transzcendentális összefüggésekben értelmezték. Az isteni misztériumot kívánták megvilágítani, az Istennek a világra, az emberre és a történelemre vonatkozó gondolatát kívánták a hitben megélni és tudatosítani.³ A kolostori (meg a káptalani és a plébániai) iskolákban ennek megfelelően három szinten képezték a diákokat. Európában mindenhol, a Szent Márton-hegyen is, a gyermek („puer”) hét–tizenkét éves kora között elsajátította a latin nyelv alapszókincsét, a grammatika elemi szabályait, az egyházi szertartások liturgikus rendjét és a gregorián énekeket. A serdülők („juvenis”), a tizenkét–tizenöt éves korúak a „hét szabad művészet” tudományaiból transzformált stúdiumokat tanulták: a latin nyelvet, a latin írást-írásművészetet, a prózai és költői stílustant, a logikus érvelést

¹ SZOVÁK Kornél, *Pogány múlt és keresztény öntudat. A keresztény művelődés korai századai Magyarországon* = *A magyar művelődés 1000 évének fordulópontjai*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., Magyar Tudományos Akadémia [kiadása], 2000, 43–44; MÉSZÁROS István, *Iskola Szent Márton hegyén*, Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Gimnázium [kiadása], 1990; MÉSZÁROS István, *A magyar iskolaiügy története 896–1777*, Bp., Tankönyvkiadó, 1981; HAVAS László, *II. Szilveszter pápa és a Szent István-i Magyarország*, Vigilia, 2004/1, 2–12.

² VÁRSZEGI Asztrik, *Bencések a magyar oktatás és nevelés szolgálatában (1802–2002)* = *Útjaidon. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára*, szerk. BAZSÁNYI Sándor, HORKAY HÖRCHER Ferenc, LÁZÁR KOVÁCS Ákos, TÓZSÉR Endre Sch. P., ZSÁVOLYA Zoltán, Bp., Magyar Piarista Rendtartomány – Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Új Ember Kiadó, 2002, 210–223.

³ Aquinói Szent TAMÁS, *A teológia összefoglalása*, ford. TUDÓS TAKÁCS János, Bp., Magyar Könyvklub, 2000, 101–105, 136–139.

és az időszámítás szerinti tájékozódást; a harmadik tanulási szakaszban a tizenöt és huszonkét év közötti ifjak („adolescens”) teológiai, filozófiai, jogi és orvosi ismereteket szereztek.⁴

A tanulmányok egész időszakában a latin nyelv mind tökéletesebb elsajátítása volt a legfőbb cél. A latin nyelv fontosságát nem csak a liturgiában elfoglalt helye magyarázza. A Szent Márton-hegyi kolostor alapításának idejére (meg az utána következő évszázadokra) a latin nemcsak a héberből és a görögből lefordított Ó- és Újszövetség befogadó nyelve lett, de Szent Ambrus, Szent Ágoston nyelve, a teremtés és a megváltás története mellett himnuszok, legendák, vallomások, prédikációk, teológiai traktátusok és filozófiai fejtegetések nyelve is. A hitnek, a tudománynak, a szépirodalomnak a nyelve. Szent Ágostonnal szólva: az isteni „első megvilágosításnak” és a „maradék sötétség eloszlatásának” a nyelve is.⁵

Amikor tehát a pannóniai kolostori (káptalani, plébániai) iskolá(k)ban a diákok a latint tanulták, az Isten, a hitelvek, a világ és önmaguk megértése mellett felkészenültek a kultúra egyetemes befogadására is. Nagy Károly a *Libri Carolini*-ben, a képtisztelők és képrombolók vitájához készített állásfoglalásában, a 8. század legvégén leírta: „[...] mindent meg lehet találni a Szentírás tágas mezején [...]. Így a Szentírás mélységében a tudósok is benne találják a hét szabad művészetet, mint ahogy a bor benne van a szőlőben, a gabonatermés a szemben, a gyümölcs az ágakban, és a magas fák is benne vannak a magokban.”⁶ Ioannes Saresberiensis a 12. század második felében mindehhez hozzátette: a latin nyelvtan „a tudománynak anyja és táplálója [...], a nyelvtan [...] az egész szellemet alkalmassá teszi arra, hogy mindazt felfoghassa, amit szóval közölni lehet.”⁷

Önellvő irodalomolvasás a középkorban éppen ezért sehol nem volt Európában. Pannóniában sem. A Szent Márton-hegyi és a későbbi alapítású magyar iskolákban azonban két dolog külön figyelmet érdemel. Az egyik a legelső bencés kolostor és kolostori iskola 1093-ban készült könyvjegyzékéhez kapcsolódik. Eszerint a 11. század végén az apátság birtokában nyolcvanhárom könyv volt. A latin nyelvű *Biblia*, a liturgikus szövegek, a szentírás-magyarázatok mellett megtalálható volt itt Donatus nyelvtanának több példánya, meg Catullus, Cicero, Lucanus egy-egy műve és Sevillai Izidor *Etymologiae* című munkája, mely enciklopédiaszerűen foglalta össze a korszak ismeretanyagát. És megvolt itt a valamikori itteni diák, az 1070-ben elhunyt Mór püspök Szent Andrásról és Szent Benedekről szóló traktátusa is, melyet a szerző „szavahihető tanúktól” hallott elbeszélések alapján állított össze, mégpedig úgy – amint ez kimutatható a szöveg analízise során –, hogy felhasznált világirodalmi vándormotívumokat és magyar meseelemeket is. Ez a tény önmagában azt jelzi, hogy a pannonhalmi (és a későbbi) kolostori

⁴ MÉSZÁROS István, *A magyar iskolaügy...*, i. m., 62.

⁵ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 99.

⁶ *Libri Carolini* = *Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez*, közre-adja REDL Károly, Bp., Gondolat Kiadó, 1988, 2015.

⁷ SALISBURY, John of [Ioannes SARESBERIENSIS], *Metalogicon* = *Uo.*, 331, 334.

iskolá(k)ban olvastak latin nyelvű világi szépirodalmat is, a szentek életét feldolgozó szerzők pedig íróként viselkedtek a szövegek retorizálásával, a máshol olvasott motívum- és történetelemek szabad felhasználásával.

A másik figyelmet érdemlő tény a nagyobbik Gellért-legendával, a *Legenda maiorral* és Mór püspök munkájával meg a *Halotti beszéd* magyar szövegével kapcsolatos. Az elsőben utalás van arra, hogy a csanádi püspök első tíz munkatársa közül heten magyarul prédikáltak „az Isten ígését a népnek”, s a prédikációk révén „az egész csanádi tartományt elárasztotta a Szent ígének folyama”. A második és a harmadik mű pedig arra enged következtetni, hogy a szövegalkotó-szövegfordító egyházi emberek ismerték a magyar nyelvű, szájhagyomány formájában megőrződött irodalmi műfajokat: az eredetmondát, a vitézi énekeket, a népmeséket és népdalokat. S nemcsak ismerték őket, hanem stílusfordulataikat fel is használták, annak ellenére, hogy ezek a művek (amint Anonymus írta) a pogány korszak emlékei voltak.⁸

A 996 és a 16. század közepe közötti korszak hit- és kultúrafogalma érintetlenül őrizte meg a szent szövegek és a latin nyelv primátusát. Az idő haladtával annyi történt csak, hogy stilisztikai példaként egyre több klasszikus római irodalmi emlék került be az iskolákba, ebben a folyamatban pedig már azzal számoltak (amint azt az 1344-ből ránk maradt zágrábi káptalani iskola szabályzata rögzítette is), hogy „clericusok” és a „scholarisok” a latin grammatikai tanulmányok után „vagy a saját erejükből, vagy kevés segítséggel a [klasszikus] művek jelentését és mondanivalóját [maguk is] könnyen fel tud[t]ák fogni”.⁹

A 16. század közepétől 1777-ig (a török birodalom térhódításától, a könyvnyomtatás általánossá válásától a *Ratio Educationis* megjelenéséig) lassan átalakult a kultúra fogalma. A szerveződő városi humanista iskolákban még mindig fontos volt a latin nyelv, de nem azért, hogy a tanulók a *Szentírásban* pontosabban tájékozódhassanak, vagy abból a tudomány esszenciáját magukba szívják, hanem egyrészt azért, hogy leendő iparosként, kereskedőként, majdani városi tanácstagként megismerjék és használni tudják a közigazgatás és törvényhozás nyelvét, másrészt pedig azért, hogy a köznapi érintkezésükben a szent szövegek egyes passzusait és a görög–latin történelem egy-egy epizódját be tudják kapcsolni az argumentációba. A latin mellett azonban a leendő városi polgárok már mindenhol használták a település nyelvét is. Fel kellett készülniük ugyanis az anyanyelven történő megállapodások, végrendeletek olvasására, készítésére, megértésére.

Ebben a történelmi korszakban, a reformáció és a rekatolizáció időszakában a tanítás rendjében némi átrendeződés is megtapasztalható. A nagyszombati iskolában például, az 1543-ban elkészített szabályzat szerint, tanították már Vergiliust, Horatiust, Terentiust, Titus Liviust, Caesar *Commentari* című alkotását és – „néhány szemérmetlen művét” kivéve – Ovidiust. Az 1586 után szerveződő jezsuita iskolákban tovább bővítették az olvasásba bevont szerzőket, beépítve a tanítás

⁸ Uo., 10; BÁRCZI Géza, *A magyar nyelv életrajza*, Bp., Gondolat Kiadó, 1966, 81–82.

⁹ MÉSZÁROS István, *A magyar iskolaiügy... i. m.*, 57, 60.

rendjébe Tibullust, Propertiust, Sallustiust, Curtiust és Arisztotelész latinra fordított *Poétikáját*. Az 1642-ben Podolinban megtelepedett piaristák, akik a 18. század közepére már tizenkilenc középiskolával rendelkeztek, a latin mellett intézményesen tanították a német nyelvet, a magyar nyelvű levelezést meg kevéske magyar helyesírást, az egyház- és világtörténelmet pedig kiegészítették a magyar történelem részeivel is.¹⁰

Sem ezekben az intézményekben, sem a városi magisztrátusok, a főnemesek és az erdélyi fejedelmek támogatásával szervezett iskolákban nem jelent meg a mai fogalmaink szerinti „magyar nyelv és irodalom” tantárgya; a latin és a görög szerzők lefordított művei pedig változatlanul nyelvi, stilisztikai, retorikai, etikai példák maradtak csupán. Comenius, aki 1640 és 1650 között a sárospataki iskola tanára volt (s aki – mellesleg – károsnak tekintette a görög–római szerzők olvastatását, mert ezek elfordítják „az igaz Istentől” az olvasók szemét), csak az egy-hat éves „zsenge” korúak otthoni neveléséről elmélkedve beszél a verstanulás hasznosságáról. A tizenkét–tizennyolc évesek iskolájában, ahol az ő rendszerében is tanítottak poétikát és retorikát, az irodalmi művek olvasásának hasznos vagy szükséges voltáról már nem tesz említést.¹¹

A 18. század közepére a magyarországi iskola és tanítási módszer a latintanítás primátusával szembekerült a korszak kultúrafogalmával. Mikes Kelemen 1725. június 15-i „törökországi levelében” ír a képzés egész folyamatában a latinnal való birkózás felesleges voltáról.¹² Orczy Lőrinc 1760-ban *Álom a tudományoknak jobb rendszerben való intézkedéséről* című versében panaszkodik ugyanerről.¹³ Kazinczy Ferenc pedig önéletrajzában emlegeti fel sárospataki éveit, amikor a tanulás kimerült latin szövegek fordításában, miközben a praeceptorok „néhány auctor kommentációjára” vállalkoztak csupán.¹⁴

Az 1770-es évektől a 19. század közepéig fontos tudománytörténeti változások bontakoztak ki Európában. A felvilágosodás a gondolkodást helyezte a középpontba, az ember önmaga filozófiai lényegét (Pascal szavaival) a „gondolkodó nádszál” metaforájával fejezte ki. Megváltozott a gondolkodás és a nyelv viszonyáról vallott felfogás is. Míg Descartes és a karteziánusok is úgy vélekedtek, hogy a gondolkodás az elsődleges, a nyelv pedig a gondolatot egyszerűen „elszállítja” a címzetthez, s a szépirodalmi alkotásban éppen ezért előbb van meg a szerző akaratát, szellemi-etikai álláspontját kifejező elképzelés, s csak aztán születik meg a nyelvi burok. A 19. század első harmadában Wilhelm von Humboldt és

¹⁰ Uo., 240, 253; HEGYI Ferenc, *Új adatok a tatari piarista iskola XVIII. századi történetéhez = Piaristák Magyarországon*, szerk. HOLL Béla, Bp., Magyar Piarista Tartományfőnökség, 1992, 94–95.

¹¹ COMENIUS, Johannes Amos, *Didactica magna*, ford., jegyz. GERÉB György, előszó DÖRÖMBÖZI János, Pécs, Halász és Fiai [Kiadó], 1992, 226, 233.

¹² MIKES Kelemen *Törökországi levelei*, kiad. ERŐDI Béla, Bp., Franklin Társulat, 1906, 143–146.

¹³ Idézi KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983, 105.

¹⁴ TOLDY Ferenc, *Kazinczy Ferenc és kora*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 24–27.

Schleiermacher ellenkezőleg vélekedett. Az előbbi szerint a nyelv nem „hordozója” a gondoltak, hanem aktív teremtmő erő. Az utóbbi pedig azt hirdette: minden megértés a megértendő rekonstrukciója, a szöveg befogadása a nyelvi lényeg megértése révén következhet csak be.¹⁵

Ebben az időszakban kezdődött meg a tudomány differenciálódása is. A történelemből önállósult az irodalomtörténet, a filozófiából kivált az esztétika. Az irodalomtudomány a romantika korszakában már nem az arisztotelészi–boileau-i értelemben vett mimeszisz, tehát „másolás”, hanem a platóni értelemben vett poieszisz (azaz „teremtés”) lett.

A 18–19. századi szemléleti változások csak esetlegesen és részletekben érkeztek el Magyarországra. Az érdeklődés homlokterébe nálunk egymásnak feszülő társadalomtörténeti mozgalmak kerültek. A 18. század közepén megnőtt az érdeklődés az – Orczy Lőrincsel szólva – „drágakőnél gyönyörűbb” magyar nyelv és a magyar múlt iránt. 1790-ben megfogalmazódott az igény: az országgyűlés és a törvénykezés nyelve ne a latin, hanem a magyar legyen. 1795-ben a debreceni kollégiumban Csokonai már arról szónokolt, hogy „a deák nyelv, az uralkodó, idegen megfosztódott az ő bitang jussától”.¹⁶ A századvég legkedveltebb olvasmánya a gyors egymásutánban három kiadást megért regény, Dugonics András *Etelka, egy igen ritka magyar Kis-Asszony Világosváratt, Árpád és Zoltán fejedelmek ideikben* című műve volt, mégpedig azért, mert a fikciós szöveghez lapalji jegyzetekben kapcsolva olvasható volt mindaz, amit a magyar történelmi múltról tudni lehetett.¹⁷ A 19. század legelején a magyar nyelv a „nemzet létének” jelévé vált, a „nemzeti nyelven művelt irodalom” a „nemzeti lét minőségének a kritériuma lett”.¹⁸

1814-ben a magyarországi hatósztályos középiskolák utolsó két évében mindenhol bevezették a magyar nyelv kötelező tanítását, ezzel kívánva megadni a státusemelkedés lehetőségét a középiskolát végző nem magyar anyanyelvűek számára. A nyelvtanulást – a korszak általános nyelvtanítási rendszere szerint – a grammatikai szabályok bevésésével, szövegolvasással, a szövegekhez fűzött értelmező magyarázatokkal kísérték. Az 1810-es években és később gyors egymásutánban megjelenő magyar nyelvkönyvek – a korszak történeti érdeklődését kielégítendő – történelmi olvasmányokat közöltek a magyart anyanyelvként használók históriájából. És stilisztikai példaként frissen megjelent műveket hoztak: Kisfaludy Károly *Kérők* című darabja (melyben a rokonszenves hősök valamennyien magyar hazájukhoz és magyarságukhoz ragaszkodó derék emberek voltak) az 1820-as években került be a tananyagba; Vörösmarty 1827-ben lett „stilisztikai” példa; Petőfi *Honfidalma* 1845-ben jelent meg a tankönyvekben; tőle egy 1848-ban kiadott

¹⁵ HAVAS Ferenc, *Nyelv és gondolkodás = A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája*, főszerk. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 17–19.

¹⁶ Kalmár György, *a magyar nyelv szerelmese*, kiad. és bev. SZELESTEI NAGY László, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2000, 19–22; CSOKONAI VITÉZ Mihály, *A magyar nyelv feléledése* – Cs. V. M. Minden munkái. Prózaí művek, kiad. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 263.

¹⁷ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Könyvkiadó, 1994, 209–211.

¹⁸ KOSÁRY Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*, Bp., Háttér Könyvkiadó, 1990, 125.

iskolai versgyűjteményben már tizenhárom vers volt olvasható, köztük a *Honfidal; A Külföld magyarjaihoz; A hazáru*l és a *Ha az Isten* című; a piarista iskolák szabályzata ugyanekkor előírta, hogy az otthoni feladatoknak és a kötelező olvasmányoknak is a magyar nemzeti szellemet kell erősíteniök.¹⁹

A magyar nyelv előtérbe kerülése a 18. század végén, idegen nyelvi tantárggyá válása a 19. század elején a korszak magyar önértelmezése szerint nem irányult senki ellen. Az 1777-es *Ratio Educationis* ugyanis kötelezően előírta a települések anyanyelvének tanítását (így valósult meg az alapiskolákban egyszerre a horvát, a német, a magyar, a román, a ruszin, a szerb és a szlovák anyanyelvi képzés). Az 1806-ban közreadott *Ratio Educationis Publicae* még arról is rendelkezett, hogy a tankönyvekben és a magyarázatokban mindenütt kerülni kell azt, ami sérelmes lehet a vallási és nemzeti tolerancia szempontjából.²⁰

A soknemzetiségű Magyarországon ezt a folyamatot többféleképpen értékelték. A „Tótok, a Németek és az Oláhok” – Mednyánszky Alajos 1822-es, *Hazafiúi gondolatok a Magyar Nyelv kifejezése dolgában* című írásából véve a szavakat –, akik „együttvéve számosabbak [voltak] a Magyaroknál”, ezt saját nemzeti létük elleni támadásnak, jogcsorbításnak tekintették.²¹ Mivel ők maguk is ekkor érkeztek el nemzeti múltjuk feltérképezéséhez, nemzeti nyelvi és irodalmi programjuk megfogalmazásához, önnön történelmük interpretációjához, abban voltak érdekeltek, hogy a magyar nyelv semmiféle előnyhöz ne jusson Magyarországon belül, ne kerüljön kivételezett helyzetbe, a latin nyelv őrizze meg a középkortól hagyományozott funkcióját, maradjon meg az országgyűlés és a kormányzat nyelvének. Céljaik elérése érdekében a 18. század legvégén, a 19. század első felében mindenhol, ahol sokan voltak, horvát, német, ruszin, szerb, szlovák irodalmi köröket és társaságokat szerveztek (egy ilyenről került szembe Selmezbányán az ott diákoskodó Petőfi Sándor). Ezek a csoportok, melyek közül több Pest-Budán működött, a nemzetiségi függetlenedés megteremtésének-előkészítésének eszközei-intézményei lettek.

A 19. század közepétől a közép-európai rendszerváltásig számított periódusban ötven-száz évről négy-öt évre zsugorodott a természetre, a történelemre, az emberi személyiségre vonatkozó tudás megkésztettségének az ideje. Kialakult a globális világtudat. Az ember magát „egónak”, „fenoménnek”, „individuumnak”, „szubsztanciának” tekintette. Nietzsche kijelentette: „Az Isten meghalt.” Fél századdal később Pierre Teilhard de Chardin megalkotta az „önmagára boruló Világ”, a „gondolkodás

¹⁹ Vö. MÉSZÁROS István, *Magyar irodalom a reformkori középiskolákban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1987–88/5–6, 674–675.

²⁰ Vö. SIPOS Lajos, FORGÁCS Anna, FÜZFA Balázs, *Iskolaszervezet és irodalomtanítás Magyarországon*, Bp., Pont Könyvkiadó, 2003.

²¹ B. MEDNYÁNSZKY Alajos, *Hazafiúi gondolatok a Magyar Nyelv kiterjesztése dolgában*, Tudományos Gyűjtemény, 1822/1, 6. (idézi MARGÓCSY István, *Magyar nyelv és/ vagy irodalom. Egy tantárgy kialakulása és változásai*, BUKSZ, 1996/1, 46).

kollektív küszöb felé való növekedése” és az „összpontosuló Világmindenségben az Egyetemes Központ” elméletét.²²

A 19. század közepétől a 20. század végéig nagy utat jár be a tudományfilozófia, a tudományelmélet. Egyfajta egységesülés történt, minden külön diszciplína (bizonyos határok között) egyre inkább arra törekedett, hogy „a modern logika segítségével olyan szabatos módszertani elveket” dolgozzon ki, amelyek biztosíthatják „a tudományos elméletek igazságát”. Ez a modell érvényesült az irodalomról szólva a pozitivista és a pozitivista-formalista megközelítésben, kizárva a műértelmezésből a történetiséget, olyan ismeretet fogalmazva meg, amely „az igazolhatóság és cáfolhatóság időtlen rendszerében áll fenn”. Ebben a másfél száz évben az is nyilvánvaló lett az egymást váltó-kiegészítő paradigmákban (a formalista, a strukturalista, a hermeneutikai, a dekonstruktivista, a feminista felfogásban), hogy „a műalkotások kapcsán nagyon nehéz bizonyító/cáfolható igazságról beszélni”, nem lehetséges univerzális irodalomtudomány, csupán olvasati módok léteznek.²³

Ezenközben alakult ki a világ szerencsés országaiban az oktatás átfogó rendszere, meghatározódott a tantárgyak rendje és tudományos-művelődési tartalma. Svédországban 1842-ben vezették be a kötelező elemi iskolai oktatást, a második világháború után – tizenkét éves fejlesztési szakaszt követően – alakították ki a kilencéves általános iskolát (hatéves alapfokú képzéssel és hároméves alsó középfokú oktatással). Angliában 1870-ben fogadták el az oktatási törvényt, 1880-ban rendelték el az általános tankötelezettséget, 1926-ban jött létre a lényegében ma is érvényes iskolaszervezet a tizenegy éves korig tartó elemi oktatással, a tizenhat éves korig kötelező középiskolával, 1988-ban jelentették meg a nemzeti tantervet, amely előírta a tanítandó tárgyakat, a tananyagot és az elérendő tudásszintet. Franciaországban 1881 és 1980 között alakult ki a tizenhat éves korig kötelező iskola-rendszer azonos alsó és differenciáló felső középiskolával.²⁴ Az emlegetett (és nem emlegetett) fejlett európai és ázsiai országokban a 19. században mindenütt kiformálódott az „angol nyelv és irodalom”, a „német nyelv és irodalom” típusú tantárgy. Ennek a stúdiumnak az „irodalom” része rendszerint kronologikus felépítésű volt, végigkövette az adott ország irodalmának történetét a legelső nyelvemlékektől a jelen korszakig. A 20. század közepére, az irodalomról és a nyelvről vallott felfogás módosulása szerint, követve az elitképzés helyébe lépő tömegoktatás különleges igényeit, a posztmodern kor társadalmi kihívásait, mindenhol megváltozott a tárgy felépítése, tartalma, elnevezése. A 20. század előtti irodalom általában kikerült a középiskolai tananyagból. Az irodalom olvasása, értő felfogása, a művek esztétikai-poétikai lényegének bensővé tétele helyett, háttérbe szorítva a művelt emberről a 19. században élő elképzelést, a nyelvhasználatot helyezték előtérbe. A tárgy elnevezése is megváltozott: Angliában „English”-nek,

²² TEILHARD CHARDIN, Pierre de, *Az emberi jelenség*, ford. BITTEI Lajos, RÓNAY György, kiad. BITTEI Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 296–304.

²³ BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Bp., Osiris Könyvkiadó, 1997, 20.

²⁴ *Irodalomtanítás a világ kilenc oktatási rendszerében*, szerk. GORDON GYŐRI János, Bp., Pont Könyvkiadó, 2003, 71–86, 87–108, 201–223.

Németországban „Deutsch”-nak nevezik ma a tárgyat. Franciaországban a hivatalos dokumentumokban az anyanyelv és az irodalomtanítás célját „a nyelv észszerű használatában”, a „kultúraformálás” módszerének „elsajátításában” jelölik meg.²⁵ Angliában az 1914 előtti korszakból egy drámaíró, két prózaíró és négy költő műve szerepel az érettségi anyagban. De ezek a művek sem poétikai-műfaj-történeti-eszmetörténeti-etikai vonatkozásrendszerünkben kerülnek tárgyalásra. A szöveg pontos megértése és a megértés ellenőrzése, a megértett történelem interpretációja, az interpretáció javítása a cél. A *Romeo és Júlia* feldolgozása közben például a „villamosság feladat”-nak nevezett módszert alkalmazzák ma előszere-tettel: felszólítanak egy diákot, képzelje magát az egyik vagy a másik szereplő helyébe, s feleljen a többiek kérdéseire, akik őt a dráma más szereplőjeként vagy a maguk személyében kérdezik „cselekedeteiről”, a tettek mozgatórugóiról, a történelem céljairól. Ezekben az országokban az anyanyelvi tárgy meghatározó célja a szövegértés és a szövegalkotásban való gyakorlat megszerzése lett.

Magyarországon 1868-ban jelent meg a tantárgyak sorában a „magyar nyelv”(!), a stúdium hivatalos elnevezése 1879-ben lett „magyar nyelv és irodalom”, s ez az elnevezés mind a mai napig nem változott.

A 19. század második felében, a bukott szabadságharc emlékének aktív őrzése közben, az irodalom – a deklarált felfogás szerint – „a nemzet legbensőbb, tudniillik szellemi életének képét”, „a nemzeti önértet” ápolását, a „hazafiság táplálását”, a nemzet szellemi életét” jelenítette meg.²⁶ Beöthy a millennium időszakában (*A magyar irodalom kistükré* című munkájában) az irodalmat „a nemzeti érzéstől való áthatottsággal” hozta kapcsolatba.²⁷ Ideológia-centrikus, ideologikusan elgondolt „kultúrahordozó” volt az 1924-ben elfogadott középiskolai tanterv is. Ebben – az első három osztályban – „egyszerűbb költeményeket” és „rajzokat” kellett olvastatni „a nemzet legújabb válságainak tárgyköréből” (ez a megnevezett Vargha Gyula, Szabolcska Mihály, Gyóni Géza, Sajó Sándor és Végvári – azaz Reményik Sándor – akkor írt, a háborút és a trianoni döntést tematizáló műveit jelentették).²⁸

Az 1950-ben kiadott *Tanterv az általános gimnázium számára*, melyet a valamikori író, Darvas József miniszter írt alá, az új politikai-esztétikai felfogást reprezentálta. Az iskolákban tanítandó művektől a „valóság tükröződését” várta (azaz az állami követelmény rangjára emelte az arisztotelészi mimesizist), azt kívánta, legyen nyilvánvaló a tanulók előtt, hogy „az irodalom fejlődése szerves része az általános társadalmi fejlődésnek” (kiindulópontnak tekintve tehát a marxizmus által átvett, a francia felvilágosodás korszakában megfogalmazott fejlődésselvet). A műveknek

²⁵ Uo., 91.

²⁶ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 18; ARANY János *Összes művei. Prózai művek*, kiad. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai Könyvkiadó, 1962, 446.

²⁷ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükré*, Bp., Athenaeum Könyvkiadó, 1900, 5–6.

²⁸ *Tanterv a középiskolák, gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák számára*, Bp., Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1924, 3–7.

„kifejlődő szocialista kultúránk szeretetére, az alkotó munka hősiességére, a béke harcos védelmére, a nép ügye iránti hűségre, a szocialista hazafiságra” kellett nevelniök.²⁹

Az 1950-től számított harminc-negyven évben a tanári gyakorlat „hivatalosan” nem modernizálhatta a tananyagot és a tanítást. Ennek több oka volt. Szerepe volt ebben az iskolákra nehezedő politikai pressziónak, a nyelv-, irodalom- és kommunikációelméleti „hírzárlatnak”. Szerepe volt benne Lukács Györgynek, aki közvetlenül 1945 után írt cikkeiben „az alkalmi, polemikus kérdéseket is a magyar társadalmi-történelmi fejlődés egészébe ágyazva, nemzetközi összefüggésekbe helyezte, s ezzel tudatosította, hogy a magyar szellemi élet ideológiai félszekségei, torz utópiái, sokban tragikus megoszlása hogyan függnek össze a polgári fejlődés megkésettiségeivel”,³⁰ s ezzel meghatározta az abban a korszakban induló fiatal értelmiség szemléletét.

Az utolsó húsz-harminc évben nem segítette a magyarországi irodalomtanítás modernizációját az irodalomban, az irodalomtudományban, a társadalomban és a közoktatásban megtapasztalható értékdimenziók ütközése sem.

Az irodalomban – Orbán Ottó *Vojtina recepcióesztétikájából* véve a szavakat-sorokat – látványosan szembekerült egymással három költészetelméleti paradigma: „az énköltészet”, mely „kiment a divatból”; a „szir-szar emberi gondokhoz” költődő közösségi eszmény; meg a harmadik, melyet a negyvenhat soros versből huszonhárom ekképp idéz meg:

az irodalom egyetemes jelenség tehát az egyetem felségterülete és
ez nagyon is jól van így
nincs szebb mint a bíbor alkonyatban hazafelé tartó tanszemélyzet
a lenyugvó napsugárban
meg-megcsillan érc sisakjuk és kengyelvasuk
kezükben kétélű kard az átértékelés
senki sem műveli nálunk magasabb szinten az elméletet
márpedig az elméleten múlik minden
elmélet nélkül a vers csak a bolygó hollandi hajója
jól is néznénk ki trendek és tőzsdeindex nélkül
ha nem tudnánk hogy a mai napon
hány pontot emelkedett kosztolányi hányat esett babits
a multikulturális játszótéren mind e közben
a csengő hangú tanszékek kánonban énekelnek
és kemény profi teniszt játszanak

²⁹ *Tanterv az általános gimnázium számára*, Bp., Tankönyvkiadó, 1950, 5–10.

³⁰ KENYERES Zoltán, Lukács György = *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai Könyvkiadó, 1966, 124–125.

most én adogatok és te fogadod
majd fordulnak
és te adogatsz és én fogadom
megfelelünk a korszak elvárásainak
reflektálunk egymás textusára
ami mindkettőnknek előnyös
köztudott, hogy
a reflektálatlan textus nem üdvözl
a reflektált viszont igen³¹

Az irodalomtudományban ebben a periódusban (módosult és állandóan módosuló formában) jelen van az az írás- és olvasásmód, amelyik igyekezett „túllátni [...] a szövegen, elsősorban azt kereste, aminek következménye [a szöveg] és ami belőle következik, ami előtte, mögötte, körülötte van”; ugyanakkor az 1980-as évektől felerősödött „a paradigmátikus olvasásmód, amely már indulásként zárójelbe tette a referencialitást [...] a szövegszervezés struktúráit állította előtérbe, és a szövegeket a szövegek szinte végtelen terébe helyezte”.³²

A közoktatás résztvevői is eltérő legitimációs bázisa alapján érveltek. Voltak (és vannak), akik – előképzettségük vagy meggyőződésük okán – vagy meghatározóan etikai, vagy esztétikai (poétikai, műfajtani, retorikai) értékdimenzióban gondolkodtak (gondolkodnak). Mások azzal próbálkoznak, hogy – Kenyeres Zoltánnal szólva – „életviszonyulásként” éljék meg az irodalmat: ebben az „életviszonyulásban” bontakozik ki számukra a nyelv, amelyen a művek megszólalnak s amelyen a művekről beszélnek, ezen belül alakul és változik azoknak a művészi alkotásoknak a korpusza, amelyeket egy-egy kor a magáénak, vagyis a hagyományhoz tartozónak tekint. S a kompozíció, a művészi forma mint a művészet lényege is életviszonyulás.”³³

Az 1990-es években az emberiség a kommunikációs robbanás után az informatika, a számítógép, az internet, az e-mail és az sms korszakába ért. Ebben az új szakaszban háttérbe szorul az írott nyelv és a statikus nyelvi norma. Műalkotást már nem csak élő személy hozhat létre. Elképzelhető például, hogy az „irodalmi célzatú szöveggenerátorban” egy meglévő vers „nyelvi” és „esztétikai szerkezetét” kombinálják. „A szabályoknak olyan sorrendben kell követniök egymást, aminek révén a generált szöveg a szemantikai szerkezet, a nyelvtani és esztétikai kívánalmakat egyszerre kielégíti.” E gondolatmenet alapján Papp Tibor gépre vitte Tamkó Siráto Károly *Egy üres karosszék* című versének nyelvtani-retorikai-stilisztikai szerkezetét, megfogalmazta a szövegalkítás szabályait, létrehozta a vershez

³¹ ORBÁN Ottó, *Lakik a házunkban egy költő*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1999, 45–46.

³² KENYERES Zoltán, *Előszó = Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, szerk. KENYERES Zoltán, GINTLI Tibor, Bp., Anonymus Könyvkiadó, 2002, 6.

³³ KENYERES Zoltán, *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*, Bp., Anonymus Könyvkiadó, 2001, 221.

szükséges szavak adatbázisát (melyeknek egyedeit az eredeti vers szavainak jelentéstartománya köréből válogatta), s a program segítségével (elméletben) tíz a harmincadik hatványon mennyiségű szövegváltozatot produkált, mégpedig „nyelvi-
leg, esztétikailag kompetens eredményt”.³⁴

A szövegvizsgálatba is bekapcsolódhatik a technika. Németh László *Bűn* című regényéből például egy kattintással kiemelhetők azok a szövegdarabok, melyekben a „bűn” szó szerepel, s a szövegdarabok egymás mellé helyezésével nyilvánvaló lesz, hányféle összefüggésben és jelentésben használja a szerző a címbe emelt fogalmat. Az internetre felvitt magyar költészeti anyag 2002. január 15-én kettőszázhatvanezer kéziratoldal volt: ebből a szöveghalmazból szószerkezetek, szavak, retorikai és stilisztikai fordulatok, szöveghelyek emelhetők ki és azonosíthatók be, mindenki számára követhetővé válik a szavak jelentésmódosulása, feléleszthetők a passzív szókinszből a feledésbe hullott kifejezések. Be is lehet avatkozni a szövegekbe. Részeket lehet ki- és felcserélni, át lehet szerkeszteni bekezdéseket és oldalakat. Megélheti az ember az „interaktív felhasználó” státusát: használja a világhálót, információkat gyűjt, „szörföl” az interneten, maga is előállít a weben különböző tartalmakat, s e kommunikációs aktusokban szocializálódik. Egy kis túlzással akár azt is sugalmazhatja a korszak: az interaktív felhasználó világhálón való létezése azonos a filozófiai értelemben vett „otthon levéssel”, olyanfajta teljesség, mint a Szent Márton-hegyi kolostor alapításának idején a szent szövegekben és a latin nyelvben való élet volt.

A 21. századba eljutott ember (akár Wolfgang Iserre is hivatkozva) kijelentheti: az irodalmi alkotás és az irodalom mint folyamat veszített jelentőségéből, sem a „mű”, sem az „egész” nem rendelkezik kitüntetett jelentéssel, az irodalom csupán egyike a médiumoknak.³⁵ Nincs tehát szükség a múltba fordulni, nem kell megismerniük a következő nemzedékeknek a műalkotásokban megtestesülő esztétikai-retorikai-filozófiai-etikai tapasztalatot. Elég, ha az iskola az egyszerű szövegek dekódolására szocializál, s a tanulók személyiségfejlesztését szem előtt tartva a tanítási órán pusztán a meglevő implicit hermeneutikai elméleteikben erősítjük meg a diákokat. A múlt helyett a jelen, a retorizált irodalmi szövegek helyett a köznapi szövegek megértése, a kommunikációs helyzetek kihasználása, különböző egyszerű beszédhelyzetek megértése a cél.

(2004)

³⁴ PAPP Tibor, *Műzsával vagy műzsa nélkül? Irodalom számítógépen*, Bp., Balassi Könyvkiadó, 1992, 133–139.

³⁵ ISER, Wolfgang, *A fiktív és az imaginárius*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás, Bp., Osiris Könyvkiadó, 2001, 10–11.

AZ OLVASÁS PROFESSZIONALIZÁLÓDÁSA: A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

Az a korszak, amelyikben Hollósy Simon, Csontváry Kosztka Tivadar, Rippl-Rónai József és a Nyolcak, valamint a fellépésüket az európai művészeti perspektívában értelmező Lukács György és Fülep Lajos, továbbá Ady, Bartók és a Thália Társaság révén presztízs-növelő fogalom lett az „új”, tehát az 1900/1904–1919 közötti idő, új periódus a magyar tudomány történetében is. Ezt valamivel megelőzően, 1899-ben alakult meg a Magyar Néprajzi Társaság, 1904-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1910 végén, 1911 elején kezdte el szervezni a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot Horváth János, Baros Gyula és Pintér Jenő.

Mindhárman életük harmadik évtizedében jártak. Pintér Jenő éppen betöltötte a 30-at, Horváth János 33, Baros Gyula 35 éves volt. Középiskolai tanárként megélték szakterületük professzionizálódását: stabilizálódott az irodalom közvetítéséhez szükséges speciális tudástartalom, kiformalódott a szakmai etika normarendszere, megszilárdult az egyetemeken és a gimnáziumokban dolgozó tanárok szocioökonómiai státusa. Talán csak a szakmai autonómia manifestációja nem történt meg.¹

Nem személyes sorsukban. Horváth János 1908-ban jelentette meg az *Irodalomunk fejlődésének főbb mozzanatai* című munkáját, 1908-tól az Eötvös Collegium tanára volt. Baros Gyulának 1906-ban jelent meg *Rimay János szerelmi lírája*, 1910-ben *Petőfi a magyar költők lantján* című dolgozata. Pintér Jenő, aki Németh László emlékezete szerint az 1910-es években Adyt és Babitsot tanított, és lelkes híve volt az új irodalomnak, 1909-ben adta közre *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépéséig* című két kötetes munkáját. Ezek azonban csupán tiszteletreméltó egyéni erőfeszítések voltak. Az irodalomtudományi kutatásnak ez idő tájt nem volt intézményes kerete. A munka a Philológiai Társaságban és Történelmi Társulatban folyt, a monográfiák a Történelmi életrajzok sorozatban jelentek meg, az irodalomtörténeti tárgyú cikkeket javarészt az Egyetemes Philológiai Közlöny és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya által 1891-ben alapított Irodalomtörténeti Közlemények publikálta. Az általában és konkrétan alkalmazott műértelmezési eljárások sem voltak korszerűek. Bár Dézsi Lajos 1904-ben egyik tanulmányában az irodalmi művek analízisének nyolc lehetőségét sorolta föl, valójában ekkor mindössze két irányzat élt: Beöthy Zsolt preszcientikus pozitivistafilológizáló módszere és Péterfy Jenő filozófiai-esztétikai inspirációjú, a későbbi Vasárnapi Kör tagjai által népszerűvé tett eljárása.

¹ SIEGRIST, Hannes, *The Profession is Nineteenth-Century Europe = The European Way. European Societies, during the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York–Oxford, Berghahn Books, 2004, 68–88.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság szervezését a három kezdeményező minden bizonnyal egyszerre és valamilyen munkamegosztásban kezdte el. Pintér Jenő 1910 végén írt Fogarasra az ott tanító Babits Mihálynak, felajánlva a tagságot, s kérve, írja meg néhány olyan kollégája nevét, aki kész lenne csatlakozni a kezdeményezéshez.² Horváth János 1911 áprilisában küldött Pais Dezsőnek levelet hasonló céllal (megírva, hogy már tizenöt középiskolai tanár és irodalmár adta beleegyezését, köztük Ady Lajos, Császár Elemér, Imre Sándor, Laczkó Géza, Szinyeyi Ferenc és Voinovich Géza)³. Baros Gyula május 6-án kelt, feleségének szóló levelében már büszkeséggel és bizakodással ír a reménybeli megalakulásról, melylyel – teszi hozzá – ő is vetett valamit „a magyar ugaron”. Május 12-én, amikor az előzetes jelentkezők száma elérte a 90-et, már felhívást is tudott csatolni legifjabb Szász Károlynak küldött leveléhez. Eszerint a Társaság célja, „hogy tudományuknak művelőit és az érdeklődőket egymáshoz közelebb hozva intenzívebb munkásságot teremtsen”, s olyanokat is bevonjon a közös programokba, „akik nem foglalkoznak hivatásszerűen irodalomtörténet-írással”.⁴

A Társaságba jelentkezők száma rohamosan nőtt. Június végén 295-en, augusztus közepén 320-an voltak, 1912. január 1-jén a Társaságnak 563 tagja lett. A tagok társadalmi státusa eltérő volt. Tizennégy arisztokrata lépett be a közösségbe, köztük gróf Apponyi Sándor, herceg Odescalchi Gyuláné, a báró Radvánszky család négy tagja, gróf Tisza Istvánné és gróf Tisza Lajos. Az 1912–1919 közötti időben, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság legsikeresebb korszakában, lépett be Babits Mihály, Endrődi Sándor, Gárdonyi Géza, Kozma Andor, Pekár Gyula, Sajó Sándor, 1913-ban – Pintér Jenő ajánlásával – a Társaság tagja lett Ady Endre, Hatvany Lajos, (Jékely) Áprily Lajos, 1915-ben Bányai Elemér, 1916-ban Gábor Andor, 1917-ben – Horváth János ajánlásával – Karinthy Frigyes, 1918-ban Amburs Zoltán. A Társaság tagja lett több akkori és későbbi egyetemi tanár, tankerületi főigazgató, több igazgató, valamint tagok lettek gimnáziumi és polgári iskolai tanárok, s olyanok, akiknek nevét semmilyen lexikon, tiszti címjegyzék és kimutatás nem őrizte meg különben.⁵

A költők, írók, a tudomány „művelői és az érdeklődők” az 1911. november 28-án kelt belügyminiszteri jóváhagyással elfogadott alapszabály szerint lehettek „tiszteleti tagok”, akik „irodalomtörténeti munkásság terén kiváló érdemeket szereztek”, alapító tagok, akik legalább 200 koronát befizettek, rendes tagok, „a magyar irodalomtörténet iránt” érdeklődők évi 10 korona tagdíj lefizetése után, és lehettek rendkívüli tagok, a főiskolák hallgatói, miután a pénztárba befizették a 6

² *Babits Mihály levelezése, 1909–1911*, s. a. r. SÁLI Erika, TÓTH Máté, Bp., Akadémiai Kiadó, 2005, 121.

³ Idézi: KOROMPAY H. János, *Horváth János és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság*, Irodalomismeret, 2011/4.

⁴ Idézi: SÁRI Orsolya, *Adatok a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapításáról*, Irodalomismeret, 2011/4 (elektronikus kiadás), 134. [www.irodalomismeret.hu]

⁵ SIPOS Lajos, *Történet és tanulás. A százéves Magyar Irodalomtörténeti Társaság*, Irodalomismeret, 2011/4, 16–20.

korona tagdíjat. A Társaság nem korlátozta a létszámot, amint azt az 1836-ban megalapított Kisfaludy és az 1876-ban létrehívott Petőfi Társaság tette. A 90 tagú választmány vezetésével havi felolvasásokat, gyűléseket szerveztek, kutatásokat és munkákat támogattak. A rendezvényeken szereplehetőséget és tudományelméletileg átgondolt perspektívát szerettek volna biztosítani. Megpróbálták a legújabb felismerések közvetítésével tágítani a nem szakérdeklők horizontjait is.⁶

*

Már a legelső levelekben és feljegyzésekben felmerült egy önálló folyóirat megalapításnak gondolata.

Az idézett Irodalomtörténeti Közlemények Ballagi Aladár, majd Szilády Áron szerkesztésében 1891 és 1912 között (és később is) főleg „nemzet jellemzési szempontú”, „tárgytörténeti beállítottságú” cikkeket és forráspublikációkat közölt. Ez a szerkesztői elvrendszer a múltra irányította a figyelmet. Nem érzékelték, hogy a 19–20. század fordulóján a társadalomban általában is megnőtt a humán értelmiség szerepe, s ez értelmiségi réteg, amelyik nagyobb funkciót kapott a hatalom képviselőiben és az ideológia kimunkálásában, nem kívánta ugyan a radikális szakítást az őket pályára segítő egykori professzorokkal (ezt jelezte például, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első elnöke Beöthy Zsolt lett, alelnökké Dézsi Lajost, Négyesy Lászlót, legifjabb Szász Károlyt és Zoltvány Ireneust választották). Ugyanakkor nem gondolta ez a társadalmi csoport, hogy Párizs „a legnagyobb szerű boszorkányüst a világon”, ahogyan Rákosi Jenő írta a Budapesti Hírlap 1908. december 20-i számában, nem tekintette „destruktív”-nak az ott alakuló társadalomtudományi gondolatokat és az ott születő művészetet. Ellenkezőleg. Érdeklődési körébe vonta az ott formálódó, a magyarországgal szemben „ellen-kultúra”-t jelentő világ-, társadalom- és emberlét-interpretációt.⁷ S bizonyára ennek összefoglalásához és megismertetéséhez szükségesnek tartotta az új folyóirat, az Irodalomtörténet megalapítását.

A folyóirat költségeit részint az éves 10 korona tagdíj jelentette, a tagok ugyanis a tagdíj fejében megkapták az egyes számokat, részint az intézmények, társaságok előfizetése, az adományok, részint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott évi 2000 korona támogatás fedezte, melynek ellenértékét jelentő példányokat a nyomda megküldte a középiskolák könyvtárainak.⁸ Az 1912-ben befolyt összeg 4116 koronát jelentett.

Az Irodalomtörténet, melynek 1912–1914 között Pintér Jenő, 1914-től 1917-ig Baros Gyula, aztán 1933-ig újból Pintér Jenő volt a főszerkesztője, háromféle szemlélet kiteljesedését tehették lehetővé. Biztosíthatták a tényfeltáró, szöveg-

⁶ Az alapszabályt közli: SÁRI Orsolya, *Adatok a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapításáról, i. m.*, 138.

⁷ Vö. BERNÁTH Árpád, *Tudomány és Társaság*, Irodalomismeret, 2012/1, 12–18.

⁸ KOROMPAY H. János, *Horváth János és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, I. b.*, 10.

közlő, pozitivista szemlélet továbbélését, keretet adhattak Beöthyék meghaladásának is, hiszen Babitsék generációjában erős ellenszenv élt a Beöthy névvel jelzett iránnyal szemben⁹, ugyanakkor biztosíthatták volna az esztétikai-filozófiai szemlélet kialakulását; erre Péterfy barátjában, Riedl Frigyesban és Horváth Jánosban megvolt a készség.¹⁰

Az Irodalomtörténetben, akárcsak a Társaságban 1919-ig tartott felolvasásokon, a Bessenyei György fellépésétől Arany János haláláig tartó korszakhoz kapcsolódtak az előadók és a szerzők. Aránytalanul sokan értelmezték Petőfi és Arany életművét vagy egy-egy alkotását. A pályakezdő Elek Oszkár, Földessy Gyula, Gragger Róbert, Király György, Pais Dezső és mások azonban a legközvetlenebb múlthoz kapcsolódtak, érzékenyen figyelték a magyar és világirodalom párhuzamos jelenségeit, az irodalomelmélet és a filozófia új felismeréseit.¹¹ A folyóirat első évfolyamában Babits Mihály *Magyar irodalom Itáliában* című írásában összefoglalta a magyar szépliteratúra olaszországi recepcióját. Kritikát írt a lapba Babits, Benedek Marcell, Király György, Kuncz Aladár. A „Folyóiratok szemléje” rovatban írtak az Élet, a Magyar Figyelő, a Magyar Zsidó Szemle mellett az Irodalomtörténeti Közleményekről és a Nyugatról is. Ez utóbbiról szóló híradásokban szó esett Ignotus, Babits, Schöppflin, Szabó Dezső tanulmányairól, a cikkekben többször hivatkoztak Ady Endre és a kortárs-modernek egy-egy írására. Ezek a hivatkozások azonban főleg azokra a szövegekre vonatkoztak, amelyek nem az „ellenkultúra” körébe tartoztak.

(2011)

⁹ Kosztolányi Dezső az alábbiakat írta Babitsnak 1904. szept. 16-án: „A poklok mélységes fenekére, a gyeheña lángoló torkába kell vetni a Beöthyeket, Endrődieket s más ily finomkodó pofákat vágó bűvészeket. S akkor lehet csak dolgozni.” = *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., 1998, 119.

¹⁰ MARTINKÓ András, *Horváth János és az Eötvös Kollégium*, Kortárs, 1979/1, 90–98.

¹¹ SIPOS Lajos, *Beöthy Zsoltól Lukács Györgyig. Az Irodalomtörténeti Társaság történetéről*, Irodalomtörténet, 1982/2, 411–423.

A MODERN MAGYAR IRODALOM: A HOLNAP ÉS A NYUGAT

Az irodalmi modernitás kezdetét egyetlen nemzeti irodalomban sem lehet egy városhoz, egy szerzőhöz, egy kötet megjelenéséhez, egy folyóirat megindulásához kötni.

Így volt ez a francia költészetben is, amelyben az új irodalmi (poétikai) gondolkodás Baudelaire és Flaubert évtizede után, csak az 1870-es években, Verlaine „tisztá költészeté”-ben vált meghatározóvá. Kortársai Verlaine-t tekintették az első „modern” embernek, akinek életművében a „modernség” általánosító fogalomként jelent meg. Az ő költészettana bizonyára befolyásolta Rimbaud költészetértelmezését. Rimbaud az 1873-ban megjelent *Egy évszázad a pokolban* című munkájában, a *Széo-alkímia* című fejezetben így foglalta össze a maga ambícióját:

Bárgyú képeket szerettem, ajtófeltétet, díszletet, cégért, pojácaságot a vászonon [...]. Keresztes hadjáratot álmodtam, fel nem jegyzett felfedezőutakat, történelem nélküli köztársaságokat, vérbe fojtott vallásháborúkat, erkölcsforradalmakat, fajok, földségek elvándorlását: hittem minden varázslatban. Kieszeltem, milyen a magánhangzók színe! Éj A, tej É, rőt I, kék Ó, zöld Ü. Szabályoztam a mássalhangzók formáját és mozgását, és azzal hízelegtem magamnak, hogy ösztönös ritmizálással, minden értéknek máról holnapra hozzáférhető költői nyelvezetet fundáltam ki.

Ford. Határ Győző¹

Mallarmé 1885-ben, amikor Verlaine kérésére összeállította életrajzát, a következőket írta:

Korunkat lényegileg úgy látom, mint átmeneti időszakot, melybe a költőnek nem szabad beolvadnia; körülötte túlzottan elévült és forrongva alakul minden, tehet-e mást, mint hogy titkosan dolgozik a későbbi vagy a soha el nem jövő kor részére, s időnként stanzákban vagy szonettekben jelt ad az élőknak, nehogy kőzapot zúdítsanak rá, ha megsejtik, hogy tudja: nincsenek is.²

A német nyelvű irodalomban „a tradíció folytathatatlanságával szembesül”-ve alakult ki az 1880-as, 1890-es években a „modern” nyelvi és költészetértelmezési változata. Az 1880-as évek legelejétől jelentek meg az irányzat mértékadó antológiái Berlinben, Münchenben és Bécsben. 1883–1885-ben jött ki Nietzsche *Im-ígyen*

¹ RIMBAUD, Arthur, *Napfény és más. Arthur Rimbaud minden verse, prózája és válogatott levelei*, vál., szerk., az utószót írta és a jegyzeteket készítette: BÁRDOS László, Bp., Kozmosz Könyvek, 1989, 193.

² Idézi: DOBOSSY László, *A francia irodalom története*, Bp., Gondolat [Könyvkiadó], 1963, II, 237.

szóla Zarathustra című könyve, melynek korszakokon átívelő hatását nem az emberfeletti ember mítoszának szavakba foglalása, hanem bizarr asszociációi, a stílus zenéje, a nyelvi kifejezés határainak tágítása jelentette. Mindezek mellett az 1890-ben Berlinben alapított Neue Rundschau első évtizedét a maga modernségprogramjának kialakítására és megvalósítására fordította.³ Nem volt másként ez az olasz irodalomban sem. A „modern kor”, a „decadentismo”, „előjátékát” Cletto Arrighi 1862-ben megjelent regényétől számítják. Az irányzat kezdetét D’Annunzio két verseskötete, az 1879-ben kiadott *Tavas*, az 1882-es *Új dal* és Giovanni Pascoli 1891-es *Myricae* című gyűjteménye jelentette. A „decadentismo” legjelentősebb költője azonban Guido Gozzano, akinek az olasz kultúra „ragyogó alkonyát” is jelentő két kötete: *A menedék útja* és *A beszélgetések* 1907-ben és 1911-ben jelent meg.⁴

A magyar irodalomban sem lehet kitűzni egyetlen alkotót, helyet, időt, akivel, ahol és amikor a romantikát és a nemzeti klasszicizmust felváltó új korszak kezdődött. Két várost, két antológiát és egy harminchárom éven át megjelent, sokféle költészettani törekvést befogadó folyóiratot azonban meg kell jelölni. Nagyváradot és Budapestet. *A Holnap* antológia 1908-ban és 1909-ben megjelent két gyűjteményt és a Nyugatot. Pedig nem is velük kezdődött a magyar irodalom „modern” korszaka.

A Kisfaludy és a Petőfi Társaság költőinek irodalomfelfogását, beszédmódját, költői horizontját többen már az 1880-as években folytathatatlannak gondolták. Az ekkor indult Gozsdu Elek áthasonlította a francia szimbolisták és az orosz próza-irodalom hagyományait. Justh Zsigmond, a századvég „befogadás-esztétikájá”-nak hirdetője, 1890-től *A Hét* főszerkesztője, szerteágazó érdeklődésével, társadalmi és kulturális ambícióival inkább ösztönzője, mint megvalósítója volt a magyar irodalom irányváltásának. Gozsdu az évtized közepén egyik levelében hosszan fejtegette a maga „modernizmus”-értelmezését. Justh Párizst „a modernizmus forrongó fővárosá”-nak, „egy modern művész [számára]” a „legtanulságosabb hely”-nek nevezte.⁵ A „modern” mint korszakjellemző és mint korszak-kívánság ugyanakkor jelent meg Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő levelezésében, Reviczky 1884-ben írt, *A szimbolizmusról* című tanulmányában és Komjáthy Jenő metafizikus, preszimbolista lírájában, az 1895-ben kiadott *A homályból* című verseskötetében.⁶

A nyugati, főleg a francia kultúrát és a városi polgárság életszemléletét akarta meghonosítani a Kiss József által alapított „társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny”, az 1890 és 1924 között megjelent lap, *A Hét*. A munkatársak között ott

³ BOGNÁR Zsuzsa, *A Neue Rundschau modernségfogalmához = A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*, szerk. FINTA Gábor, HORVÁTH Zsuzsa, SIPOS Lajos, SZÉNÁSI Zoltán, Bp., Argumentum Kiadó, 2011, 275–289.

⁴ MADARÁSZ Imre, *Az olasz irodalom története*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó 1994, 369–392.

⁵ Vö. KIRÁLY István, *Ady Endre*, Bp., Magvető Kiadó, 1970, I, 270.

⁶ EISEMANN György, *A fogyatkozó romantika*, Bp., Orpheusz Könyve, 1999, 92–116.

volt Ignotus. Ott volt Kosztolányi, „akit 1905-ben mutattak be a „költőfejedeleme-
nek”. És ott volt a szerzők között Babits is, aki 1907-ben ezt írta róla: „Mindaz,
amit ma modern magyar költészetnek nevezhetünk, Kiss Józsefet vallja vezetőjé-
nek és központjának.”⁷

*

A modern magyar irodalom intézményi alakulásának első igazi otthon Nagyvárad és *A Holnap* antológia volt.

Nagyvárad a maga történelmi múltjával, 11. században alapított püspökségével, hatvannégyezer lakosával hasonlított az erős hagyománytudattal rendelkező városokhoz, Győrhez, Kolozsvárhoz, Pécshez, Szegedhez. Másrészt jogakadémiájával, 1900-ban felépült színházával, a premontrei rend főgimnáziumával és egyéb tanintézményeivel, hét tekintélyes napilapjával: köztük az itt szerkesztett Tiszántúllal, a Szabadsággal, a Nagyváradal, az ebből alakult Nagyváradai Naplóval, 1903-tól a Haladással, továbbá az 1870-ben megalakult szabadkőműves páhollyal, melynek nem sokkal később felépült székháza otthont adott a Társadalomtudományi Társaság felolvasóüléseinek, az ugyanakkor itt működő, a kultúrát támogató konzervatív Szigligeti Társasággal „az ország egyik legérdekesebb városa volt. [...] Megvolt benne minden ellentét – írta az 1908-ban az itteni főreáliskolához helyezett helyettes tanár, Szabó Dezső *Életeim* című önéletírásában –, minden szolidaritás, minden széthúzás, minden életmag és minden halálcsíra, melyek meghatározzák a jövőt. A látó szem az ország összes problémáját láthatta felkészíteni az élet vídám pezsgése mögött. Központjában könnyen hihette az ember, hogy Budapest egyik nagyon élő negyedében van. [...] Emberösszetétele méltán képviselte a magyar Noé bárkáját. Ott volt az arisztokrácia és a dzsentrí. [...] Aztán volt az intellektuális lateiner középosztály. [...] E réteg [...] kisebb része már éber volt az új idők jelenségei iránt. Olvasta a külföldi írókat, lapokat és hírlapokat. [...] Nagy részük a zsidóság felé húzódott, sőt hatása alatt volt és a szabadkőművesség felé tájékozódott.”⁸

A „tizenkilencedik század második felében gyökeret verő tollasodó, vérbő, új zsidó polgárság [Nagyváradon] szinte új várost teremtett a régi köré. A nyugatias-ság igénye, az öltözködés divatjától az életstíluson át a politikai radikalizmusig egy kissé felszínesen, de mindent áthatott: pezsgő, merész, az újat programszerűen kereső és támogató szellemi élet támadt a nyomában. [...] Juhász Gyula [...] – 1908 nyarán írta: [...] »ez a papos, katonás és zsidós, modern és régi magyar város szinte elektromos feszültséggel egyesíti, tömöríti a magyar ellentéteket«”.⁹ Nagyvárad ekkor már nem „Körös-parti Athén” volt, ahogyan Endrődi Sándor nevezte

⁷ Kiss József és kerekasztala. *A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései*, Bp., Kiss József prózai munkáinak kiadóvállalata, 1934, 125, 137, 139.

⁸ SZABÓ Dezső, *Életeim*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1982, II, 189–190.

⁹ GOMBOS Gyula, *Szabó Dezső*, New York, Püski Kiadó, 1979, 93.

1880 környékén, hanem egyre inkább „Körös-parti Párizs”, amint Ady hívta kedves városát.

A fél évszázadot késlekedő magyar irodalom egyetemlegesen nehezen érkezett el a „modern”-ség világába. Az irodalmi asztaltársaságokban az 1880-as években merült fel először Baudelaire neve, verseinek első fordításai csak 1889-ben jelentek meg a Fővárosi Lapokban. 1897-ben, Róna Béla könyvében, *Az újabb magyar irodalom* című munkában még ez volt olvasható: „A szimbolisták és dekadensek kora még nem érkezett el a magyar irodalomban; közösségünk tiszta ízlése eltereli az ilyen kísérleteket. A költészet sugaras fénnel ragyog még ránk, a köd, a homály, a narkotikum nem a mi világunk.”¹⁰ Az irodalmi-politikai társaságok vezetői között általános volt az a vélemény, melyet Rádl Ödön, a nagyváradi Szigligeti Társaság elnöke fejtett ki: „A magyar költészet csak Ábrányi Emilig volt tiszta és ideális. Az új költők érthetetlenek és erkölcstelenek, el fogja söpörni őket a nemzet jó ízlése.” 1900-ban Rádl *Régiek és moderneik* címmel tartott felolvasást. Hevesen támadta Heltai Jenő és Ignótus költészetét, Bródy Sándor és Thury Zoltán prózáját. 1908 januárjában, a Petőfi-ünnepségen pedig szembeállította Petőfi költészetét a modern szimbolistákéval, kipellengérezve és értéktelennek nevezve az utóbiakat.¹¹

Baudelaire (és vele a francia „moderneik”: Verlaine, Rimbaud és Mallarmé) nehezen tört utat a magyar irodalomban. A *Les Fleurs du Mal*ból *A rossz virágai* címmel György Oszkár jelentetett meg 1917-ben egy válogatást. A kötetet, *A romlás virágai* címmel, Baudelaire születésének századik évfordulójára Babits Mihály, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc fordította le először. Az 1857-ben kiadott *Madame Bovary*t Ambrus Zoltán 1904-ben tette át magyar nyelvre.

Ezenközben a 10-12 ezres példányszámban megjelenő nagyváradi újságok szerkesztősegeiben dolgozott Pásztor Bertalan, Bíró Lajos, Ady Endre, Nagy Endre, Dutka Ákos, akinek *Vallomások* című kötetét Párizsból köszöntötte Fülep Lajos, s akinek 1905-ben egyszerre jelent meg verse *A Hétben* és az *Új Időkben*,¹² Krúdy Gyula,¹³ Tápay-Szabó László,¹⁴ a Tiszántúl című katolikus lap szerkesztője és Emőd Tamás. Ők – többé-kevésbé – valamennyien szembefordultak a 20. század eleji hivatalos magyar politikai, társadalmi és irodalmi kánonnal. Legélesebben Ady Endre.

Ady 1900-tól előbb a Szabadságban, hamarosan a Nagyváradi Naplóban, 1905-től a Budapesti Naplóban és a Figyelőben, 1908-ban a Nyugatban, a Népszavában és másutt foglalta szavakba politikai-társadalomelméleti-irodalmi krédóját. *A*

¹⁰ Idézi: NAGY Attila Kristóf, *Szellemi bonctan: Komjáthy Jenő költészetének hatástörténeti elemzése*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1992, 227.

¹¹ TÜZES Bálint, *Forrongó századelő. Beszélgetések Tóth Jánossal A Holnap korszakáról*, Nagyvárad, Europrint, 2006, 16–17.

¹² DUTKA Ákos, *A Holnap városa*, Bp., Palatinus [Kiadó], 2000, 105–108.

¹³ NAGY Endre, *Egy város regénye. A kabaré regénye*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1978, 5–141.

¹⁴ TÁPAY-SZABÓ László, *Szegény ember gazdag élete* című háromkötetes önéletrajzi regényében sok érdekes adatot őriz meg e korszakból.

menyeknek országa című írásában, 1901-ben, tehát öt évvel azelőtt, hogy Alfred Dreyfus zsidó francia vezérkari tüzérkapitányt mentesítették a hamis vádak alapján ellene hozott ítélet alól, szót emelt a magyarországi antiszemitizmus ellen. *A magyar kétféjű sas*ban kárhóztatta a „legbiztosabb szemű embert” is megzavarni képes „nacionalizmus”-t és „a hazafisággal szédelgő klerikalizmus”-t. A *Fekete lobogó a falukon* címmel a 18. század végétől a magyar történelemben újra és újra alternatívaként megjelent két eszme, a „gazdasági növekedés” vagy „közjogi függetlenség” közül az első fontosságát hangsúlyozta. Az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című írásában hitet tett a „komp-ország”-ként Ázsia és Európa között hanyódó Magyarország Nyugathoz tartása mellett.¹⁵ Ady azonban nemcsak az antiszemitizmus, a nacionalizmus, a klerikalizmus, valamint a közjogi függetlenség mindenek fölé emelése ellen emelt szót. Fontosnak tartotta a demokratikus és méltányos nemzetiségi politikát, „minden nemzetiség fölkarolásá”-t,¹⁶ s a „modern magyar lelkek” tapasztalatszerzését „Párizsban, Rómában, Berlinben, másutt.”¹⁷

Ady Endre 1904 legelején személyesen is megjárta Párizst. Testvérének, Ady Lajosnak a barátja, a Magyarország című lap tudósítója, Bölöni György várta itt és Diósyné Brüll Adél, „a könnyek asszonya”, akivel Nagyváradon ismerkedett meg 1903-ban. Párizsi tartózkodása alatt Rákosi Jenő lapjának, a Budapesti Hírlapnak küldött napi híreket, tudósított irodalmi és művészeti dolgokról, a magyarokat érintő eseményekről. Tárcákat, *Párizsi leveleket* írt az itt töltött félév alatt.¹⁸

Az 1905-től a Budapesti Hírlapnál dolgozó Ady nagyváradi kapcsolatait nem szakította meg. A fővárosból Érmindszentre s onnan Budapestre utazva hosszabb-rövidebb időre mindig megállt Nagyváradon. Rendre találkozott is barátaival és jó ismerőseivel: dr. Várady Zsigmond ügyvéddel, a helyi László király szobakörműves páholy mesterével, országgyűlési képviselővel, melleleg Tisza István gróf barátjával, Emőd Tamással, aki *A Holnap* körüli „felfokozott várakozás idején [...] afféle személyi titkárként” szerepelt Ady „közvetlen környezetében”, dr. Nagy Mihály ügyvéddel, aki 1905-ben került Nagyváradra, s az *Új versekről*, a *Vér és aranyról* és *Az Illés szekerén* című kötetekről az első bírálatok egyikét írta.¹⁹ E találkozások, Ady növekvő híre és Nagyváradhoz való ragaszkodása valószínűsítheti annak a feltételezését, hogy a partiumi városban az *Új versek* sikere és botránya után felmerülhetett egy modern költői antológia, esetleg egy irodalmi folyóirat kiadásának terve is.²⁰ Emőd Tamás emlékezete szerint egy irodalmi társaság és egy lap alapításának a gondolata már 1907-ben szóba jött.²¹

¹⁵ *A menyeknek országa*, Nagyvárad: Napló, 1901. aug. 27; *A magyar kétféjű sas*, Uo., 1901. dec. 20; *Fekete lobogó a falukon*, Uo., 1903. aug. 20; *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*, Figyelő, 1905. ápr.–okt.

¹⁶ *István király országa*, Nagyvárad: Napló, 1902. aug. 20; *Jászai Oszkár könyve*, Nyugat, 1912. máj. 16.

¹⁷ *Író a könyvről*, Budapest: Napló, 1906. jan. 28.

¹⁸ Bölöni György, *Az igazi Ady*, Bp., Magvető [Könyvkiadó], 1955, 29–30.

¹⁹ Tüzes Bálint, *Forrongó századelő, i. m.*, 23–24, 41–43, 51–54.

²⁰ Vö. SZAKOLCZAY Lajos, *Sorsszerűség, álom, etika. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Bp., Holnap Kiadó, 2010, 93–94.

²¹ ILIA Mihály, *A Holnap születése*, <https://mail.google.com/mail/u/O/#all/153e042ac3e2522c?projector=1> [2016. márc. 20.] – ILIA Mihály, *A Holnap születése* = Acta Universitatis

A nagyvárad irodalmi társaság és az 1908-ban és 1909-ben megjelent antológia, *A Holnap* szervezésében végül, akarva-akaratlan fontos szerep jutott Juhász Gyulának.

Juhász 1908. február 12-én mint „híres ember” érkezett meg a Körös-parti Párizsba, hogy a helyi premontrei gimnáziumban elfoglalja a meghirdetett magyar–latin szakos helyettes tanári állást. 1907. október legelején jelent meg *Versei* címmel első kötete. Alkotásait hozták a „fővárosi lapok”: A Hét, az Új Idők, a Vasárnapi Újság és a Népszava. A Nyugat 1908. február 1-jei számában volt olvasható a *Turris eburnea* című alkotása. Ismerte személyesen Gulácsy Lajost, s nem lehetetlen, hogy Nagyváradon már ekkor szóbeszéd tárgya volt az áprilisra tervezett kiállítás,²² melyen Gulácsy mellett Márfy Ödön, Rippl Rónai József és Czigány Dezső is részt vesz majd.²³

Az állomásra elébe sietett Dutka Ákos, aki akkor éppen a Nagyvárad és Emőd Tamás, aki a Nagyvárad Napló munkatársa volt.²⁴ A február 14-én elkezdett tanítást követően, három nappal később köszöntötték a költőt ünnepi vacsorán a „leghíresebb” helyi vendéglőben, a „Rimanóczy”-ban. A helybeli fiatal irodalmárok szervezték meg az ünnepélyes fogadtatást. Az ünnepség szónoka dr. Várady Zsigmond volt. Az egymás után elhangzó köszöntőkre válaszolva Juhász Gyula „összefogásra szólította fel Nagyvárad értelmiségét”.²⁵

Ezt a mondatot a jelen lévők valószínűleg konkrét felhívásnak tekintették. Feltehetően arra gondoltak, az *Új versekkel* és a *Vér és arany* című könyvével az országos érdeklődés középpontjában lévő Ady Endre mellett egy újabb „országos” jelentőségű alkotó állt ügyük mellé. Feltehetően a február 17-ét követő két héten kisebb csoportokban, talán az egyes újságok szerkesztőségeiben latolgathatták a tervet. Valószínűleg Juhászt is meg akarta ismerni mindenki, aki akár a társaságban, akár az újságban szóba jöhetett. Mindenesetre erre utal a február 24-én Babits Mihálynak küldött levele:

Nagyvárad, 1908. febr. 24.

Kedves Mihály, üdvözöllek!

Amit én nem egészen dicstelenül kezdék a szini kritika terén, azt te (olvaslak) folytatod teljes dicsőséggel. Nagyvárad eddig nagy, jelentős, gyönyörű lelki szenzációkat adott. Tulságosan intelligens, sőt zseniális város. Ime barátaim és tisztelőim csekély hányada: Antal Sándor író és szobrász (nagy tisztelőd),

Szegediensis Sectio Litteraria, szerk. KOLTAY-KASTNER Jenő, HALÁSZ Előd, KIRÁLY István, Szeged, 1959, 89–101.

²² A Megyeháza dísztermében „Magyar Művészet Műkereskedés” képkiallításról van szó. Vö. MAROSVÖLGYI Gábor, *Gulácsy Lajos*, Bp., Mandus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008, 35.

²³ ROCKENBAUER Zoltán, *Új képek, új versek, új zene. A Nyolcak szövetségei Adytól Bartókig = A Nyolcak*, szerk. MARKÓJA Csilla, BARDOLY István, Pécs, Janus Pannonius Múzeum [kiadása], 2010, 72–76.

²⁴ INDIG Ottó, *Juhász Gyula Nagyváradon (1908–1911)*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978, 9–10.

²⁵ *I. m.*, 135, 15.

Manojlovits, Ady német fordítója, Hartmann János, Petőfi jövőendő megírója, Karedován, a jeles pedagógus, Udvardy Ignác Ödön, gyermekrajzos, Károly Irén etikus, Kozáry Gyula filozófusabbé, Kollányi, aki a Huszadik Századba a költőkről ír essayt, Léda, „akinek nevéhez nem kell jelző”, és – last but not – Dutka, Emőd Tamás poéták. És még egy sereg jeles. Kötetem erősen fogy, egyébként színházi kritikusa leszek és cikkírója vagyok a Szabadságnak. Te pedig küldj a dolgaiból azonnal, mert várják, nagyon várják. Ölellek

Juhász Gy.

Prem. főgimnázium²⁶

Február 27-én Nagyváradra érkezett Ady Endre. Eddigre valamilyen formában „összeállt” a leendő társaság magja, a kiadandó folyóirat vagy antológia szerzői gárdája. Adva voltak a „nagyváradiak”: Ady, a most már ide számító Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, a tizenhat évesen a Budapesti Naplóban debütáló, akkor nagy reményű Miklós Jutka,²⁷ valamint Juhász Gyula egykori egyetemista társai közül Babits Mihály, Balázs Béla, Kosztolányi Dezső, Oláh Gábor. Kosztolányi és Oláh végül nem vállalták a közösséget. Az első „valószínűleg vidékies, sőt parlagias mozgalmat látott a váradiakban” (mellesleg Juhász Gyula költészetét sem becsülte sokra), a debreceni Oláh Gábor pedig „az Adyval való tisztázatlan [?] viszonya miatt”, és a cívisvárosban megszerveződött Bokréta-körhöz való tartozás okán nem fogadta el a felszólítást.²⁸ Február végére nyilvánvaló lett: hét „stabil” szerző van. Juhász Gyula azt ajánlotta: legyen a társaság és a folyóirat neve-címe *Hélmagyarok*. Mások azt javasolták: legyen a név *Göncölszekér*, utalva arra, hogy a Göncöl csillagképben hét csillag van. Dutka Ákos *A Holnap városa* című dokumentumregényében a névadás történetét legendásította. Eszerint a Nagyváradra érkezett Ady Endre nélkül nem akartak határozni. Az összegyűlt, névről-címről döntő társaságban Ady azonban nem vett részt a vitában. Fáradtan ült a karosszékben, időnként el-elszunyókált. A döntésre nem jutó társaság végül a költőhöz fordult, aki a mérlegelésben való részvételt elutasítandó csak annyit mondott: „Majd holnap.” Mire Dutka felkiáltott: „Jó, legyen »a holnap«”. Aztán amikor a betűket megszámozták, kiderült, ez is hét betű, mindenki megnyugodott.²⁹

Legközelebb testületileg talán március 8-án találkoztak. Három nappal később még rendszeresen megjelenő folyóiratról volt szó. Antal Sándor, a Nagyváradai Napló tárcaírója, aki már ott volt a Juhász Gyulát köszöntő első társasvacsorán is, március 11-én ezt írta Adynak: „Láttam Önt [...] az új nép között, amely teleszívta magát az új ritmussal, az Ön poézisével [...]. A lap ügye jól áll, van egy csomó

²⁶ Babits Mihály levelezése 1907–1909, s. a. r. SZÓKE Mária, Bp., Akadémiai Kiadó, 2005, 80.

²⁷ SZAKOLCZAY Lajos, *Sorsszerűség, álom, etika. Tanulmányok, esszék, kritikák, i. m.*, 80–82.

²⁸ ILIA Mihály, *A Holnap születése, i. m.*

²⁹ DUTKA Ákos, *A Holnap városa, i. m.*, 34.

irodalmi hajlandóságú pénzember.”³⁰ Talán Antal Sándor buzgólkodásának eredményeként, és az április 18-án Nagyváradon átutazó Adyval való egyeztetést követően, április 19-én a Szabadságban a következő hír jelent meg: „A Holnap. Ez a címe annak az új irodalmi társaságnak, amely most alakult Nagyváradon. Egy pár erős tehetségű fiatal modern poéta és prózaíró összeverődött most a város falai közé. [...] Első matinéját [...] május 3-án tartja a városháza közgyűléstermében.”³¹

A Holnap Társaság folyóirattervét azonban nem sikerült megvalósítani. Az „irodalmi hajlandóságú pénzemberek” elmaradtak, s végül egyetlen ember, Dénes Sándor vállalta a nyomdaszámla kifizetését.³² A Sonnenfeld-nyomda tulajdonosa, akinek a fia a premontrei gimnáziumban érettségizett 1909-ben, a kezességvállalás mellett is csupán egy antológia kiadásához ajánlotta föl segítségét.³³ Juhász Gyula ennek megfelelően április 28-án már így írt Babitsnak:

Kedves Mihályom nagy dologról van szó. Modern magyar antológiát akarunk szerkeszteni, Adyval élén. (A Poètes d’aujourd’hui mintájára.) Azonnal küldj még egy bokrétát a verseidből, mert terád nagyon számítunk! Föltétlenül. A verseket egy prosateurökből álló társaság válogatja össze. Az antológia egy hónap múlva kész lesz.

Hogy vagy? Írj egyetmást terveidről és tetteidről. A költészettől pedig el ne pártolj, hiszen a költészet úgy is melletted marad mind végig. Hiszen nagy dolog a <művészi> /:nemzeti:/ stílus jelentősége és föltételei, de ... a Golgotai csárdát mutattam Antal Sándornak és másoknak és ujjongó gyönyörűséggel olvasták. Azt vallja az egyik, hogy Ady mellett te vagy a legnagyobb, aki más, aki egészen maga, aki modern és zeitlos. Abszolút művész.

Szeretettel üdvözöllek és Kérve Kérlek, gondolj ránk.

Juhász Gyula³⁴

Az április 19-i hivatalos újságközlemény megjelenése előtt, 5-én a Magyar Művészet Műkereskedés rendezésében „tavaszi tárlat” volt a megyeházán. A „Magyar Művészet kiállítása” címmel közel nyolcvan művész kétszázhatvan képéből nyílt kiállítás „Lotz Károlytól Márfy Ödönig”, amint Dutka Ákos írta a Nagyvárad című lap áprilisi számában. A megalakulás előtt álló, hivatalosan és intézményesen még nem létező A Holnap Társaság szervezőként nem vett részt az eseményen, de Dutka Ákos és Juhász Gyula fontos szerepet játszott. „Az egyhetes program során három úgynevezett matinét tartottak: az elsőn Rózsa Miklós beszélt a nyugati modern festészetről, Juhász Gyula képzőművészeti tárgyú verseit olvasta fel, a másodikon Hevesi Gusztika, a Szigligeti Színház naivája Dutka Ákos verseit

³⁰ TŰZES Bálint, *Forrongó századelő, i. m.*, 43–47.

³¹ ILIA Mihály, *A Holnap születése, i. m.*, 93.

³² *I. m.*, 97.

³³ INDIG Ottó, *Juhász Gyula Nagyváradon, i. m.*, 19.

³⁴ *Babits Mihály levelezése 1907–1909, i. m.*, 89.

szavalt, míg a harmadikon Bárdos Artúr esztéta tartott előadást a »művészi ábrázolásról«. Ady Endre beharangozót, Juhász Gyula és Dutka Ákos kritikát írt: az utóbbiak párhuzamot vontak Cézanne és Gauguin, valamint a fiatal magyarok festészete között.³⁵

Az antológia májusban már nyomdában volt, még mindig *Hétmagyarok* címmel. A könyv azonban csak szeptemberben jelent meg. A késésnek nem ideálisabb reklámidőpont keresése volt az oka, hanem a kötet szerkesztő Antal Sándor költő-portréinak hangneme és több megállapítása. „Antal Sándor – írta róla 1924-ben Juhász Gyula –, aki gyilkos szatírájáról már több könyvében tett tanúságot, olyan kegyetlen dolgokat írt a költők egynémelyikéről az egyes bevezetésekben, hogy így nem akarták a könyvet nyilvánosság elé vinni.” A Bevezető szövegeket újra kellett fogalmazni.³⁶

A *Holnap* antológia, „A Holnap Irodalmi Társaság” kiadványaként, 1908. szeptember 1-jén jelent meg. Az egész váradi „intellektuális társadalmat” összegyűjtő hivatalos bemutatkozó estre 27-én került sor. Az eseményt beharangozó lapok „Vajda János emlékünnepe”-ként hirdették meg a városháza dísztermében szerveződő eseményt. A feldíszített emelvényen megjelent Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Miklós Jutka, Balázs Béla és Antal Sándor. A Fogarason tanító Babits Mihály iskolai elfoglaltságai miatt nem tudott megjelenni az esten.³⁷

A zsúfolásig megtelt teremben, ahol az Adyval együtt érkezett Diósyné Brüll Adél is ott volt, tüntetően vállalva ezzel a költővel való személyes kapcsolatot, az ünnepi beszédet Ady tartotta.³⁸

A Vajda Jánosról, „szent előd”-járól és „nagy rokoná”-ról³⁹ szólva érintette A *Holnap* programját is. Utána Juhász Gyula beszélt *Vajda János és A Holnap* címmel.

Bár a Pesti Naplóban a hivatalos bemutató előtt négy nappal jelent meg A *Holnap* címmel Hatvany Lajos recenziója a kötetről, hangoztatva, hogy a szerzőkkel „[a] magyar irodalomtörténetnek új fejezete kezdődik”, az antológiának vásárlásban kifejeződő sikere nem volt. Hozzávetőlegesen hetven példányt vettek meg a könyvből. A harminc tisztelet- és sajtópéldányon kívül a Sonnenfeld-raktárban ezernégyszáz eladatlan példány maradt. Pedig a sajtóviesszhangra nem lehetett panasza. A helyi újságok: a Szabadság, a Nagyvárad Napló, a Nagyvárad, a Nagyvárad Friss Újság mellett írt róla a Nyugat (1908. okt. 1.), az Új Idők (1908. okt.

³⁵ ROCKENBAUER Zoltán, *Új képek, új versek, új zene. A Nyolcok szövetségesei Adytól Bartókiig, i. m.*, 88, 72–73.

³⁶ ILIA Mihály, *A Holnap születése, i. m.*, 94.

³⁷ Babits Mihályt, a szegedi állami főreáliskola helyettes tanárát 1908. július 27-én nevezték ki „rendes tanári minőségben” a fogarasi állami főgimnáziumhoz. A költőnek heti tizenhat órája volt, mellette a V–VIII. osztályosok ifjúsági könyvtárának „őre” is volt, ami minden pénteken 3 és 4 óra között kötelező elfoglaltságot jelentett a számára. Vö. CSOKONAI-ILLÉS Sándor, *Babits Mihály és Fogaras*, Bp., Argumentum Kiadó, 2010, 11–15, 142–143.

³⁸ INDIG Ottó, *Juhász Gyula Nagyváradon, i. m.*, 32–34.

³⁹ Ady az *Új versek*ben megjelent *Találkozás Gina költőjével* című alkotásában ezt írta: „Homlokomon simogat kezével / A Montblank ember. / Én szent elődöm, nagy rokonom / [...]”

25.), a Budapesti Szemle (1908. dec.), a Budapesti Hírlap (1908. dec. 20.). A Budapesti Hírlapban október 16-án jelent meg Szabolcska Mihály „Fiaim, csak énekeljetek!” – *Egynémely új poétához* – című verse. Szabolcska Tompa Mihály létertelmezését és költői programját kérte számon a „holnaposok”-tól. Herczeg Ferenc lapja *A Holnap*-ban az Adyt körülvevő „rossz társaság”-ról, „az adyendrészkedők” csapatáról írt, akik ellen a költőnek „kegyetlen irtóháborút kellene indítania”. Rákosi Jenő szerint az antológiában megjelent „hisztérikus zsenik” „francia növendékek”.

Ott van Párizsban ilyen irodalom. Igaz, ott van hozzá feketemise is. [...] Ott, Párizsban, amely a legnagyobbszerű boszorkányüst a világon, amelyben fölváltva és egyszerre forr és bugyborékol minden jó és minden rossz, amely a legrettenetesebb végtelenségig úgy termeli, hogy szinte egymást érik sísteregve: ott ez természetes. Nálunk, a mi társadalmunknak, a mi világunknak idegen, mert úgy az ízlés, mint a gondolkodás föltételei hiányoznak hozzá.

Feltételezhetően a Nyugatban hozott Kemény Simon-kritika érintette rosszul az antológia szerkesztésében kezdeményezőként, spiritus rectorként közreműködő Juhász Gyulát. Az 1908. október 1-jei számban ugyanis egy novellisztikus írással ott van az okoskodó, fölényes, helyenként bombasztikus „pályaismertető”-et írt Antal Sándor és a Rákosi Jenő-cikkben a „holnaposok”-kal szemben hitelesítő példának tartott Oláh Gábor („egyike a legerősebb legényeknek, ha nem a legeslegerősebb az írásnak indult új nemzedékben”). A majd két lapnyi kritikából Babitsnak mindössze ennyi jutott: „[...] ezeknek [mármint *A Holnap* költőinek] apjuk, anyjuk, nagyapjuk: mindenük Ady Endre. Még Babits Mihálynak legkevésbé, de neki is.”

Juhász pontosan tisztában volt Babits költői értékeivel. Egyike volt azoknak, akik egyetemistaként kéziratban folyamatosan kaptak tőle verseket, tanúja volt annak, miként készült megújítani az egész magyar irodalmat. És tisztában volt önértékelési zavarai, Fogarásra helyezésének körülményeivel, első, elriasztó benyomásaival. Az 1908-as gyűjtemény, *A Holnap* belső arányai (meg Babitsnak Juhász Gyula szegedi ünnepén elmondott szavai⁴⁰) megengedik annak feltételezését, hogy Babits az 1907/1908-as tanév befejezésének és áthelyezésének izgalmi közepette esetlegesen küldött csak *A Holnap* antológiába verseket.⁴¹ Juhásznál voltak kéziratok, de nem számosan, ezek közül Babits hallgatólagos beleegyezésével választott verseket, annyit, amennyi éppen volt. Másként nem magyarázható, miként kerülhetett be a kötetbe Ady harminckilenc, Balázs Béla három, Dutka Ákos tizenöt, Emőd Tamás hét, Juhász Gyula tizenkét és Miklós Jutka hat verse mellé Babitstól öt alkotás, még ha ezek (a *Turáni induló*, a *Theosophikus ének*, a *Vérivő leányok*, a

⁴⁰ BABITS Mihály, *Esszéek, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, I, 760–762.

⁴¹ Vö. Babits Mihály levelezése 1907–1909, i. m., 89, 91–92, 92, 97–98.

Golgotai csárda és a *Fekete ország*) irodalomtörténeti távlatból önmagukban is reprezentálhatták a költő egyéni irodalomfelfogását. Félig-meddig sértésnek számított, amit Antal Sándor írt a költőről. Kemény Simon szavai pedig még inkább.

Ezeket némileg ellensúlyozta a Nyugat szerkesztőjének a kritika első szavához tett megjegyzése, mely szerint „A Babits Mihály nagy tehetsége csodálatos jeleinek felmutatása oly érdeme *A Holnap*nak, mely említetlenül nem hagyható.” És ellensúlyozták azok a kritikák, amelyekről Kún József és Juhász Gyula írt, legfőképpen a Nyugattól, Osváttól érkezett meghívás, mely egyformán kért tőle „verseket, prózát”. Leginkább azonban a Nyugat 1908. november 16-i számában olvasható négy, a december 1-jei számban hozott ugyancsak négy verse és Balázs Béla *Halálesztikájáról* írt kritikájának a megjelenése számított elégtételnek Babits Mihály számára.⁴²

Babits 1908 decemberére tehát a Nyugat szerzője lett. Írásait folyamatosan közzölték, 1909-től rendszeres havi támogatást kapott a laptól. S a Nyugat Kiadó még ebben az évben megjelentette első verseskötetét, a *Levelek Iris koszorújából* címűt.

Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy *A Holnap* antológia 1909-es kötetében Babitsnak is megjelent tizenöt verse. Pontosan annyi, mint a többieknek, köztük Miklós Jutkának.

*

A Nyugat mint a modern magyar irodalom új fóruma lap-előzményekben kezdte összegyűjteni azokat a költőket és írókat, akik a „holnaposok”-hoz hasonlóan szakítani akartak a romantikus és népnemzeti hagyományokkal, a 19. századi irodalomszemlélettel, a balzaci realizmussal, az olasz naturalizmussal, az arisztotelészi esztétika mimetizáló elveivel, az én-költészettel, a költészettől elvárt ideál-kifejezés formáival.

A Nyugat előkészítője, előszervezője, program-meghatározója, szerkesztője a nagyváradi születésű, az ottani premontrei főgimnáziumban 1893-ban érettségizett Róth Ezekei Ernő, magyarosított nevén Osvát Ernő volt.⁴³ Szülei kívánságára beiratkozott a helyi jogakadémiára, melyet egy tanév után otthagyt. Feljött Budapestre, az itteni jogi fakultás hallgatója lett, a jogtudomány helyett azonban bölcsészettel foglalkozott inkább. Hallgatta Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, valamint Péterfy Jenő, továbbá Riedl Frigyes és Bodnár Zsigmond előadásait. Gyulai Pál és Riedl Frigyes „a hagyományőrző műveltséget”, Bodnár Zsigmond talán a konstrukcióba foglalt folyamat-leírást jelentette neki, akárcsak pár évvel később az egyetemi hallgató Babitsnak. Péterfyben, akinek összevásárolta fellelhető könyveit, az esztétikai elv primátusa, a zenei és irodalmi kritikák párhuzamossága, a korszak kívánalmait és a közízlést kiszolgáló szerzők elutasítása, a szemléleti horizontváltás igénye, a lélektani típusok és megjelenésük iránti érdeklődés fogta meg. Az

⁴² I. m., 123; 126, 134–135; 144.

⁴³ KOSZTOLÁNCZY Tibor, *A fiatal Osvát*, Bp., Universitas Kiadó, 2009, 12–14.

egyre többet olvasó és önnön törvényei szerint tájékozódó Osvát bekerült Ambrus Zoltán közvetlen körébe is. „A nap egy részét következetesen az író társaságában tölt[öttem]. A *Midas király* szerzőjének kártyapartiját is végigül[tem], hogy hajtaltájt hazakísérhesse, mert olyankor egészen a kapuig lehet[ett] beszélgetni vele.”⁴⁴

1897-től kritikái jelentek meg. 1898-ban és 1899-ben A Hét belső munkatársa, majd rovatvezetője lett. Megismerte a lap szerzőit: az „öreg” közül Gárdonyit, Kozma Andort és Mikszáthot, a fiatalok sorából Bródy Sándort, Cholnoky Viktort, Czóbel Minkát, Erdős Reneét, Gozsdu Eleket, Ignotust, Justh Zsigmondot, Kemény Simont, Krúdy Gyulát, Lyka Károlyt, Molnár Ferencet, Szini Gyulát. Legnagyobb hatással Ambrus Zoltán, Ignotus és Kiss József volt rá. A szerkesztő Kiss József példát adott „[a]z írás iránt való áhítat”-ra, „a mesterség” olyan tisztelére, amelyik „az újságírásba is klasszicitást vegyített”, amint Ignotus megjegyezte. Nem csak a saját műveit javította szünet nélkül, de ezt tette minden elébe került kritikával és tanulmánnyal is.⁴⁵

1900-ban az Ambrus Zoltán által szerkesztett Magyar Szemle, 1901-ben (hat hétig) a Magyar Hírlap belső munkatársa volt, 1902-ben és 1903-ban a halódó családi képeslapból, a Magyar Géniuszból érdekes lapot csinált, melyben tizen-négycikk és sok apró írása jelent meg.⁴⁶

1905-ben Fenyő Miksával és még hat társával megalapította a Figyelőt. Az év decemberében Ady Endre búcsúztatta az összevont tizenegyedik-tizenkettedik számot. A *Figyelő – utolsó száma* című írásában ez volt olvasható: „Iszonyú válságok napjait éli a magyar társadalom. E válságok legmélyebbje az irodalomból tör elő. [...] A Figyelő az európai, az igazi magyar irodalom élére állt. Gárdáját fiatal, fanatikus íróművészekből toborozta. Úgy látszik, hogy kissé korán köszöntött be. De egy év alatt is sokat művelt. És azt a publikumot, mely a Figyelőt olvasta, már nem lehet a régi irodalmi legelőkre visszahajtani.”⁴⁷

És volt egy hat hétig élt lap, a Szerda, Ambrus Zoltán, Ignotus, Hubert Emil és Mellér Simon szerkesztésében, melynek munkatársa volt Ady, Bíró Lajos, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Gárdonyi, Kaffka Margit, Lukács György és Tihanyi Lajos.

1907-ben Osvát Ernő, Fenyő Miksa, Ignotus és Hatvany Lajos a Figyelő újravezetéséről tárgyaltak. 1907 decemberében, 1908-at jelölő évszámmal, megjelent az új lap, nem a Figyelő új folyama, hanem a Nyugat, minden megszorító alcím nélkül, Ignotus főszerkesztésével, Fenyő Miksa és Osvát Ernő szerkesztésében. Az első számot Ignotus írása, a *Kelet népe* vezette be.

⁴⁴ FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő élete és halála*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987, 15–19.

⁴⁵ FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő életterve és halála* = F. Z., *Hagyomány, hatás, iszony*, Bp., Holnap Kiadó, 2012, 13–14.

⁴⁶ OSVÁT Kálmán, *Bevezetés* = OSVÁT Ernő, *Összes írásai*, Bp., Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., 1945, 5–19.

⁴⁷ *Osvát Ernő a kortársak között*, s. a. r. KÖSZEG Ferenc, MÁRVÁNYI Judit, Bp., Gondolat [Könyvkiadó], 1985, 100.

A Széchenyi István 1841-ben megjelent röpiratából kölcsönzött cím akkor sok mindent jelentett. Utalt a Nap járására. A magyarok eredetére. Az ősmagyarok vándorútjának irányára. A hirtelen divatossá lett „turáni gondolat”-ra. Ignotus egy finn színtársulat vendégjátékából kiindulva azonban a „kis népek” sorsát foglalta szavakba:

Az idegen – olvasható a Nyugat nyitó cikkében – [...] ne tudja, hogy csügg ez a maroknyi [finn] nép az életen. [...] A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit akar, mértéktelen. Lehet, hogy maga magának sem igaz barátja; megosztóihoz hű, legjobb fiaihoz mostoha. [...] Lehet állhatatlan, lehet jó sorban elkapott, balszerencsében ellankadó. Mindez lehet, de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinysége, legyen számítása a maga ereje felől. [...] Érjen el többet vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és idegen ne legyen semmitől. A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek a felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinységében tán nem szabad, hogy viszont lenézzék, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik... Ez minden, amivel kelet népe nyugatnak tartozik. Ennyit megér az, hogy mégis csak magának él, mikor részt vesz a világeletében, s hogy a helyet, melyen kívül a nagyvilágon más nincsen számára, ez a nagyvilág mégis csak önnön biztonsága önálló helye gyanánt védje és bátyázza körül [...].

Az első Nyugat-számban jelent meg Ady „vallomása és tanulmánya”, *A magyar Pimodán*, Szini Gyula azóta sokat idézett írása, „a történet” és a „történetmondás mikéntje” közötti viszonyról, *A mese „alkonya”*, Ady, Kemény Simon és Ignotus verse, Fenyő Miksa, Ignotus, Csáth Géza „Figyelő”-je, Gellért Oszkár „szemléje” Szabolcska Mihály *A magam ösvényén* című kötetéről, Fröhlichné [I] Kaffka Margit írása Kosztolányi *Négy fal között* című gyűjteményéről. Elek Artúr, Jób Dániel, Révész Béla novellája, Szász Zoltán írása Sully Prudhomme-ról, Greiner Jenőé *A modern banküzletről*.

Ady nemzettörténeti és nemzetkarakterológiai írásának címében (és még egy-mást követő három Pimodán-cikkében) idézi meg a Szent Lajos király szigetén épült valamikori palotát, a 19. századi Hotel Lauzumot, pontosabban annak irodalmi szalonját, ahol „a kétségbeesett s magukat koruktól erőnek erejével elválaszt[ani]” akaró írók és költők, köztük Baudelaire és Theophile Gautier, különböző kábítószeres hatásait próbálták ki. A négy Nyugat-számban megjelent Pimodán-sorozat sugalma szerint a magyarok kábítószeres a bor, ópiuma a téveszmékre, hiedelmekre épített és felnövesztett nemzettudat. „[...] jaj annak a magyar embernek – mondja a maga históriáját a 13. századig visszavezető családfőnek

Tasfalván a nyolc éves Tas Pétert inni tanító egykori jobbágyivadék –, aki nem tud inni [...]”. A szöveg beszélője csak „a napi borá[t] és pálinkájá[t] tűri meg” maga mellett. Felidézi gyermekkori emlékét a Tasok ősi fészkeből, amikor is a követválasztás előtt együtt ivott az egész falu, „s a földesúr félék csókolták a háztelkes szavazó magyart”. Családi hagyományként meg csupán arra emlékszik, hogy a „túlságosan magyar familiá[ba tartozó] Tasokat évszázadokon keresztül holt részegen kellett kocsival hazahozni a hegyi pincéből, ahova áhítatosan kiballagtak”.⁴⁸ Ugyanez minősíti a magyar írókat és költőket is. Jókai, „a mi fejedelmünk – írta Ady –, egy pezsgős ebéden sűrűn csókolta meg pezsgő közben is a belső zsebből ki-kirántott konyakos üveget.” Egy „néhai magyar agyvelő halála előtt valamivel bevallotta: [...] kiűritett konyakos poharakon keresztül tud csak önmagába nézni”. Szegeden és Budapesten egyformán van olyan „író, aki [...] mindenkinek beleharsogja a fülébe, ha már nagyon-nagyon részeg: én vagyok a legnagyobb magyar író”. A költő-író és a nem költő-író „csak csinált mámorral éri vagy véli elérhetni önmagát.”⁴⁹

A téveszmékre, hiedelmekre felépített nemzettudat középpontjában a történelmileg elgondolt idő áll. A múlt azonban nem tettekben és törekvésekben jelenik meg. A kizárólagosan tételezett érték a múltó idő és a gesztusokban megjelenő magyarsághoz tartozás. A nemzettudatnak ez a nagyon egyszerűsített és hamis formája a követválasztás előtti itatásban mindössze ilyen mondatokban jelenik meg: „testvérek és magyarok vagyunk”, „a magyar embert jókedvében teremtette az isten”.⁵⁰ Ady a Pimodán-cikkekben szembeállítja ezzel a nemzettudattal az Európa-tudatot, ami itt nem a Babits által is felidézett „európai-nemzet”-tudat, hanem a nemzetek folyamatos és kötelező modernizációs törekvése, a jogkiterjesztés és jogbiztosítás révén megvalósuló gyarapodást, egyéni és közösségi kiteljesítést eredményező változás.

A Nyugat 1908-as első száma a nemzeti lét és a nemzettudat változtatásának szükségességén túl érvelt az irodalmi gondolkodás megújítása mellett is. A lineárisan felépített ok-okozati összefüggésre támaszkodó, a fabuláris szintet meghatározónak tekintő szövegépítés helyett egy másik lehetőséget kínál.

Az elbeszélő művészet súlya ne [...] azon legyen – olvasható Szini Gyula *A mese alkonya* című cikkében –, amit mondanak, és ami alapjában véve igen véges, hanem azon, hogyan mondjuk, ami viszont végtelen. Épp az erősen egyéni szín, illat, hang, ami a művészből kiárad, téveszti meg a laikust, hogy új mesével áll szemben és meg van lepve a költő mese-invenciójától. Nem veszi észre, hogy a világnak talán egyik legvénebb igazságát vagy százszor feldolgozott esetét találják fel neki olyan egyéni világításban, amely valóban

⁴⁸ ADY Endre, *A magyar Pimodán*, Nyugat, 1908/3, 160, 157, 1908/1, 20

⁴⁹ *I. h.*, 158–159.

⁵⁰ *I. h.*, 157.

új és valóban művészi. Sőt az igazi művész ott jár a legbiztosabban, ahol előtte már ezren és ezren próbálkoztak, néha hiába.⁵¹

A folyóirat első számában olvasható Ady-vers, *A Sion-hegy alatt*, Kemény Simon költeménye, *Az élő harang* és Ignotus alkotása, *A völgyben*, nem egyforma mértékben ugyan, de megerősítette annak a fordulatnak a létjogosultságát, amelyik az apodiktikus alkotások helyén az *Új versekkel* megvalósult. Ugyanakkor kitetszett: a három vers nem tematizálta az ország szellemi–társadalmi–politikai állapotával szembeni ellenérzést, nem ismételte meg az 1906-os Ady-kötet szerelemfelfogását, ellenkezőleg, Ignotus fiktív életképét leszámítva az Isten-élményt, Istenhiányt, az Isten–ember kapcsolat lehetőségét, értelmezhetőségét állította középpontba. Nem tűnhetett a három vers szemantikája és grammatikája kirívóan normasértőnek. Mindhárom alkotás nélkülözte az új költészet azon jellegzetességeit, amelyek az olvasókat hagyományos szövegértési gyakorlatukban és általános értékrendjükben megriasztották.⁵² A számukra is befogadható alkotások inkább azt sugallták: a Nyugat szélesíteni kívánja azt a kört, melyben a korábbinál több olvasó találhat magának kortárs irodalmat.

*

Az 1908. januári dátummal megjelent Nyugat és az ugyanazon év szeptemberében kiadott antológia, *A Holnap* szerzői együttesen jelezték az olvasók elé került, hosszabb-rövidebb életű irodalmi lapokban debütáló, általában az 1870-es évek végén, az 1880-as évek elején vagy valamivel később született, más orientációs pontokat kereső, más értékfogalmakkal rendelkező költők és írók mindenképpen *új irodalmi kánon* kialakítására és elfogadtatására törekednek.

Az új irodalom számára a *csoporttudat* kialakítását segítette Ady látványos berobbanása 1906-ban. Az addig megjelent versei külön-külön nem jelezték, hogy új költői nyelven, új grammatikai formákban, szimbolista költészetesztétikával, a korábbi költészettani gyakorlat elutasításában milyen nagy erővel jelent meg a *hagyománytörés* szándéka. *A Holnap* antológia és A Holnap Irodalmi Társaság látványosan felsorakozott Ady mögé, a Nyugat pedig minden számában hozott a költőtől verset vagy prózát, vagy mindkettőt (ezt a szünet nélküli jelenlétet Ady maga is erősen ambicionálta). Ez az egyöntetű kiállítás jelezte: a *kánonváltás* szükségessége, az „erre irányuló várakozás már a századfordulón megjelent (Lucien Goldmann szavával élve a lehetséges *kollektív tudat* szférájában).”⁵³

A Holnap két antológiája és a Nyugat *kultúratudományi kánonváltás*ban is gondolkozott. S az irodalom mellett a *képzőművészetben* a magyar történelmi festészet és

⁵¹ Nyugat, 1908/1, 27.

⁵² Vö. KENYERES Zoltán, *Ady Endre*, Bp., Korona Kiadó, 1998, 19–20.

⁵³ LÁNG Gusztáv, *Kánon és hagyományváltások a Nyugatban = Hagomány és kánon. A Nyugat első száz éve*, szerk. CZETTER Ibolya, JUHÁSZ Andrea, KOVÁCS Ágnes, Szombathely, Savaria University Press, 2009, 11–16.

szobrászat mesterei helyett Rippl-Rónai, Márfy, Kernstok, Tihanyi és Gulácsy képeit értékelték. Juhász Gyula 1908. április 5-én a nagyváradai városháza dísztermében rendezet (már idézett) kiállításon elszavalta *Meinier, Gaugin és Maris* című versét.⁵⁴ Rippl-Rónai, aki pasztel-portrékat festett Babitsról, Móriczról, Schöpfunglőről, Szabó Lőrincről, írásaival és könyvterveivel is kapcsolódott a nyugatosokhoz. A folyóiratban, eltérő időközökben, a Nyolcához tartozó képzőművészek grafikái is megjelentek. Rendszeresen közölt a Nyugat kritikákat a kiállításokról. Az első számban Lengyel Géza *Tárlatok és képraktárak* címmel írt a francia kortárs festők bemutatkozásáról. A másodikban *Száz jó kép* címmel a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre, a MIÉNK frissen megnyílt kiállításáról. A harmadikban Akseli Gallen-Kallela képeiről. A Nyugat népszerűsítette a legújabb *zenei törekvéseket*. Folyamatosan beszámoltak a fontos hangversenyekről, a külföldi és a magyar zenei élet meghatározó szereplőiről és eseményeiről. Írtak Bartókról és Kodályról, a Bartók-művek operaházi bemutatóiról, az 1910-es évek közepétől közöltek kotta-illusztrációkat is. A Nyugat Ady, Kéri Pál, Lánci Jenő, Kunfi Zsigmond és mások írásaival hírt adott politikatörténeti és szociológiai-társadalomtudományi évfordulókról, törekvésekről, mozgalmakról. A lap ily módon érvelt a *társadalmi-politikai változás* szükségessége mellett.⁵⁵

A Holnap-antológiák és A Holnap Társaság jelentősége, a nagyváradiak *szerep-kezelése* ellenére sem hasonlítható össze azonban a Nyugattal.

A folyóiratnak az első pillanattól volt egy, az irodalom iránti érdeklődőknél szélesebb közönség számára is érdekes (fontos, megbotránkoztató, tehát beszélgetési témát kínáló) szerzője, Ady Endre. Volt egy nagy gyakorlattal, biztos ízléssel, a folyóirat-szerkesztés filozófiáját és technikáját is ismerő, a folyamatos felfedezés-láztól hajtott szerkesztője, Osvát Ernő. Volt egy nagy tekintélyű kritikus, Schöpfung Aladár. Volt egy fiatal költő, aki betölthette a szerkesztőségi mindenfeladatot: Gellért Oszkár. És 1908-ban csatlakozott a Nyugathoz Kosztolányi, Babits, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Lesznai Anna, Krúdy Gyula.⁵⁶

A Nyugatnak mindezen felül biztos anyagi háttere volt. A lap alapítói közé tartozott az egyik szerkesztő, Fenyő Miksa, aki 1908-ban a Gyáripárosok Országos Szövetségének másodtitkára, 1917 tavaszától ügyvezető igazgatója volt, Chorin Ferenc nagyiparos-elnök személyes jó embere. A GYOSZ legbefolyásosabb reprezentánsai: az elnök és fia, Weiss Manfréd, Kornfeld Móric, aki az 1920-as évek második felében a Magyar Szemle Társaság egyik vezetője lesz majd a miniszterelnök, Bethlen István mellett, Hegedüs Lóránt, a későbbi miniszter, Fellner Henrik, valamint – esetlegesen – más iparbárok is feladott hirdetéseik díjával, alkalmanként nagyobb pénzösszeggel, Nyugat-számlák kifizetésével támogatták a

⁵⁴ APRÓ Ferenc, *Írások Juhász Gyuláról*, Szeged, Somogyi Könyvtár [kiadása], 1993, 6.

⁵⁵ CZINE Mihály, [*A Nyugat*] = *Vita a Nyugatról*, Bp., PIM és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, Bp., 1973, 12–31; RÓNAY László, [*A Nyugat és a kortárs zene*], *uo.*, 251–260.

⁵⁶ KENYERES Zoltán, *A Nyugat periódusai* = K. Z., *Korok, pályák, művek. Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 58–61.

folyóirat megjelenését. A lap példányszáma nyolcszáz és négyezer között ingadozott.⁵⁷

A Nyugat jelentőségét nem a harminchárom éven át kiteljesített szerepe, nem nyitottsága, az új és újabb generációk támogató, elismerő és nem korlátozó volta minősítette. Leginkább az, hogy párhuzamosan megjelenített eltérő irodalom-felfogású és eltérő esztétikájú szerzőket. A lapban az első pillanattól kezdve jelen volt az önelvű művészet eszménye, a „tisztá irodalmiság”, a „tisztá szépség”, a politika-mentesség ideája. Ezt képviselte – többek között – Osvát, Kosztolányi, Babits, Szép Ernő. Ugyanakkor látványosan megjelent a Nyugatban Ady Endre „életes esztétikája”, radikális nézetrendszere, később a háborúellenesség, a társadalmi modernizáció iránti érdeklődés.

(2008–2016)

⁵⁷ FRÁTER Zoltán, *A Szépvetség szelleme. A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*, Bp., MGYOSZ Könyvek, 1996.

BABITS MIHÁLY ÉS A KULTURÁLIS-TÁRSADALMI-POLITIKAI MODERNIZÁCIÓ KÍSÉRLETE 1918–1919-BEN

Az I. világháború második felében heterogén antimilitarista értelmiségi csoport szerveződött Magyarországon minden központi akarat vagy kezdeményezés nélkül. Ebbe a körbe költők, írók, képzőművészek, szociológusok és ellenzéki politikusok kapcsolódtak be. Ez a lassan növekedő társaság az 1900-as évek elejétől egymástól elszigetelt fórumokon kezdett feltűnni: hetilapokban és folyóiratokban (Vasárnapi Újság, 1854–1921; Huszadik Század, 1900–1919; Világ, 1900–1926; Szocializmus, 1906–1928; Népszava, 1905-től napilap), egyesületekben (Társadalomtudományi Társaság, 1900–1919; Galilei Kör, 1908–1918. január 12.), műtermekben és kiállításokon (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre, 1907; Nyolcak, 1911; a Kassák-kör kiállításai), irodalmi lapokban és antológiákban (A Hét, A Holnap, Nyugat, A Tett, MA), a zenei életben (a Bartók, Kodály és Weiner Leó kezdeményezésére elindult, aztán támogatás híján elhalt Új Magyar Zenei Egyesületben 1911–1912-ben), politikai pártokban és szabadkőműves páholyokban (főként az 1908-ban megalakult budapesti Martinovics Nagypáholyban, melynek vezetője Jászi Oszkár volt, tagjai közé tartozott Ady Endre, Kunfi Zsigmond, Gönczi Jenő, Szende Pál és Rónai Zoltán). Ezek a szerzők és gondolkodók először szűkebb területükön jelenítették meg a *kanonizált állami kultúra* és a milleniumi mámorban élő *hivatalos magyar politika* ellenében a maguk *távlatképzetét*. Az I. világháború előtt már jelentős részben személyi és szerepkapcsolatban voltak egymással. 1916-tól egyre többen és többször léptek fel többé-kevésbé együtt a háború mielőbbi befejezése érdekében. 1918 novemberében üdvözölték a köztársaság kikiáltását. 1919. március 21-e után is (természetesen eltérő módon, ideig és mértékben) reménykedtek egy igazságosabb, demokratikusabb, korszerűbb Magyarország megteremtetőségében.

Ezen sok szempontból heterogén társaság 1916. után a háború mielőbbi befejezésében és a modernizáció óhajításában volt egységes. Ezt leszámítva azonban eltérő gondolkodású, más és más területeken munkálkodó, más és más ambíciójú emberekből állt.¹

Az 1916-tól egyre sűrűbben találkozó háborúellenes kör meghatározóan fontos tagja volt Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond, Jászi Oszkár és Babits Mihály.

¹ Vö. CARTLEDGE, Bryan, *Trianon egy angol szemével*, ford. BÁNKI Vera, Bp., Officina Kiadó, 2009; GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története*, Bp., Pannonica Kiadó, 2000; GRATZ Gusztáv, *A dualizmus válsága*, Bp., 1934, Magyar Szemle Társaság [kiadása]; HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1974; ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Bp., Osiris Kiadó, 2005; SALAMON Konrád, *Nemzeti önpusztítás, 1918–1920*, Bp., Korona Kiadó, 2001; SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976; VARGA Lajos, *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon 1914. július – 1919. március*, Bp., Napvilág Kiadó, 2010.

Szabó Ervin 1906-tól részt vett a Magyar Szociáldemokrata Párt elméleti folyóirata, a Szocializmus szerkesztésében. Igazgatta a Budapesten működő Városi Nyilvános Könyvtárat és hálózatát. Munkatársa volt a Huszadik Századnak és a Világnak, tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak, kapcsolatban volt a Galilei Kör fiataljaival, a háborúellenes munkásvezetőkkel, a Kassák-csoportból kivált Komját Aladárral, Lengyel Józseffel és Révai Józseffel (az 1945 utáni kultúrpolitika majdani alakítójával). Ő vonta be a békeagitációba a Városi Nyilvános Könyvtár vezető munkatársait: Madzsar Józsefet, Dienes Lászlót, Kőhalmi Bélát, Pikler Blankát.

Babits Mihály és Szabó Ervin 1911-ben került kapcsolatba egymással. A könyvtár-igazgató ekkor ajánlotta föl a Nyugat vezérkarának, hogy kész állást adni a Fogarason tanító költőnek az általa vezetett intézményben. Személyesen azonban csak 1916-ban találkoztak a Centrál kávéházban, Schöpflin Aladár társaságában. Szabó Ervin – emlékezett rá Schöpflin – nem csak ismerte Babits háborúellenes verseit meg a *Játszottam kezével*, a *Pro Domo* és a *Húsvét előtt* keltette izgalmakat és az első vers miatt a szerző ellen indított hírlapi hajsztát, de tudomása volt arról is, hogy Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, Karinty Frigyes és Schöpflin Aladár akkor már hónapok óta tanácskoztak Babits lakásán, a Reviczky utca 7-ben, „miképp lehetne [...] valamivel hozzájárulni a háború befejezéséhez és az új magyar szellemi légkör megteremtéséhez”.²

1916 után Babits Mihály és Szabó Ervin gyakran találkoztak. Többször Jászi Oszkáréknál is, ahol rendszerint együtt voltak Madzsar Józseffel és feleségével, Jászi Alízzal, Babits másod-unokatestvérével, a Bergson-tanítvány, később Bergson-fordító Dienes Valériával és férjével, a költő egykori kollégájával a Tisztviselőtelepi Gimnáziumból (a budapesti egyetem 1919-ben kinevezett kormánybiztosával), Dienes Pállal. Dienes Valéria emlékezete szerint Babits, Jászi és Szabó egyszer gyalogtúrát tettek Dobogókőre, Jászi, Pikler Gyula, Ignótus, Babits és Lukács György pedig egyszer-egyszer Jásziék vacsoravendége volt.³

Bizonyára e találkozások alapján érlelődött meg Szabó Ervinben a gondolat, hogy a háborúellenes fellépés eszmetörténeti megalapozása érdekében felkérje a költőt, fordítsa le Kant könyvét, *Az örök békét*, írjon hozzá jegyzeteket és egy kísérő tanulmányt. Babits, aki igazában ekkor kezdett el behatóan foglalkozni a német filozófus írásaival, tapasztalta, hogy az ő gondolatmenete lényegében egyezik a kanti rendszerrel, azaz mindketten az antiintellektualizmus és az antiracionalizmus „diadalá”-nak tekintettek minden háborút. Kant fordítása közben a költő a „Jog” és a „Logika” nyelvén, „száraz formulák és triviálisnak látszó

² SCHÖPFLIN Aladár, *Egy Babits-vers története* = Szabó Ervin, szerk. REMETE László, Bp., 1968, Gondolat Könyvkiadó, 208–209.

³ GÁL István, *Babits és Szabó Ervin barátsága* [1968], *Jászi Oszkár köre* [1975] = G. I., *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, s. a. r. GÁL Ágnes, GÁL Julianna, Bp., Argumentum Kiadó, 2003, 599–605, 792–794.

levezetések”-kel fogalmazhatott az öldöklés értelmetlenségéről, amiről addig retorizált versbeszédben vagy morálfilozófiai esszék beszédmódjában szolt.⁴

Szabó Ervin és Babits Mihály kölcsönös rokonszenve az aktuálpolitikai vonatkozásokon túl személyiségük azonos vonásaira is épült. A meditációra hajló, a kultúrát sokra becsülő költőben és szociológusban egyformán erős moralizáló szándék élt. Babits költészete a háború hatására esztétikai-etikai indíttatásúvá vált.⁵ A kortársak Szabó Ervinről szólva is „tisztá moralitás”-át, „liberális moralista hajlandóságai”-t emlegették. Az ő felfogásában a végső cél „az emberi nem tökéletesedése”, amelyért csak tiszta eszközökkel szabad harcolni, olyanokkal, amelyek alkalmazása esetén „a politika erkölcsössége” egybeesik „a politika végcéljával”. Az általa kívánt szocializmustól „új érzület”-et, „új morál”-t, „új hit”-et várt.⁶

1918 júliusára személyes rokonszenvük barátsággá vált. Júliusban–augusztusban–szeptemberben tudósították egymást gyenge egészségi állapotukról⁷. Babits februárban, augusztus második felében és szeptemberben esett ágynak. Szabó Ervin nyáron és szeptemberben betegeskedett. Ebben az időszakban Leopold Lajos szociológus testvére, Leopold Gusztáv sárszentágotai kúriájában próbált gyógyulni. Itt Madzsar Józsefné Jászi Alíz volt mellette. Az asszony szeptember 28-án feladott levelében ezt írta Babitsnak:

[...] Az utolsó hétben szegény Ervin igen rosszul volt. A meglévő bajokhoz még egy influenza is jött, ennek következtében nagyon magas láza volt. Persze ezalatt nagyon legyöngült. [...] A maga levelének végtelenül örült és melegen köszöni. Hogy egészsége helyre állott, annak mindnyájan örülünk és Ervin kéreti, hogy csak vigyázzon magára. [...]⁸

Szabó Ervin, levelének kelte után két nappal, szeptember 30-án meghalt. „Az ujságok nagyon szépen bucsuztatják, még az ellenkező pártiak is – írta a költő Komjáthy Aladárnak október 2-án – [...] Engem is nagyon lesújtott [a hír], mert nem hittem, hogy ily hamar megtörténik.”⁹

⁴ BABITS Mihály, *Kant és az örök béke*, Nyugat, 1918/16.

⁵ Az „etizáló esztétika” a Nyugatban a háború alatt és után többféle változatban jelent meg. „[...] két szélső fokán Móricz és Kosztolányi helyezkedett el, s köztük foglalt helyett Ady és Babits.” Babits James pragmatizmusától és Bergson életfilozófiájától érkezett el ahhoz a kanti gondolathoz, hogy az embert nem szabad semmiféle cél szolgálatában eszközként felhasználni. Vö. KENYERES Zoltán, *Nyugat legendák és az etikai esztétizmus* = K. Z., *Korok, pályák, művek*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 85–88.

⁶ LITVÁN György, *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*, Századvég Kiadó, Bp., 1993, 235–240; JÁSZI Oszkár, *Szabó Ervin*, Világ, 1918. okt. 1.

⁷ *Babits Mihály levelezése 1918–1919*, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Argumentum Kiadó, 2011, 12–13, 103, 126, 128. (A leveleket betűhív változatban közöljük a kritikai kiadás köteteiben. Ezt a gyakorlatot követem itt is.)

⁸ *I. m.*, 163.

⁹ *I. m.*, 171.

Nagy befolyású tagja volt a háború ellen fellépő értelmiségi csoportnak Jászi Oszkár, a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság egyik megalapítója, a Polgári Radikális Párt megszervezője és elnöke. 1911–1912-ben személyesen, 1914-től kicsiny pártjával csatlakozott az MSZDP és a Függetlenségi Párt politikai akciójához, az általános, egyenlő, titkos választójogért vívott harchoz. 1912-ben jelent meg *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés* című könyve, melyben a nemzetiségek egyenjogúságának elismerését „a demokrácia archimédesi pontja”-nak, „állami létünk központi problémája”-nak nevezte. A közszabadságok és az egyén jogainak megerősítését, a gazdasági élet, a szellemi és erkölcsi erők fellendítését jelölte meg célként.¹⁰ Mint a budapesti szabadkőműves nagypáholy elnöke, ugyanezeket a célokat tekintette fontosnak. Ezek mellett azonban, páholytársaival együtt, szót emelt a nemzeti hagyományok újraértelmezéséért, a közoktatás színvonalának emeléséért, a kultúra szegényekhez való eljuttatásáért, szorgalmazta az eljövendő „szocializmus és az ethika” viszonyának előzetes teoretikus tisztázását, az iskolai hittan oktatás felcserélését „profán erkölcsan”-nal.¹¹

Jászi Oszkár politikai állásfoglalásával, pártjával, szabadkőműves tevékenységével a jezsuita Bangha Béla által 1912 karácsonyán, „a Nyugat és a Huszadik Század ellensúlyozása”-ra létrehozott folyóirat, a Magyar Kultúra céltáblája lett. Ebben a lapban 1914-ben Burján Károly a *Szabadkőművesek zászlóbontása* címmel írt cikkében Jászit, a Huszadik Századot és a Világ című lapot egyházellenes „liberalizmus”-sal, „keresztény-ellenes és nemzetközi elfogultság”-gal, „nihilizmusban végződő életszemlélet”-tel, „nemzetrontó működés”-sel vádolta, azt sugalmazva, és helyenként szavakba foglalva, hogy mindez azok műve, akik „nem a magyar ugarból nyerték az inspirációt”.¹² 1917-ben ugyanez a szemle, „a magyar szittya írói gárdá”-val szemben felsorol harminchét újságíró, akik „szellemük”-ben és „tendenciái[k]ban elszakad[tak] a magyarságtól”. Magyarosított nevük mellett minden esetben ott volt az illetők eredeti neve is. A cikkben szerepelt például Molnár Ferenc (Neumann Ferenc), Lengyel Menyhért (Lebovics Menyhért), Miklós Andor (Klein Ármin), Jászi Oszkár (Jakobovics Oszkár), Ignótus (Veigelsberg Hugó), Gábor Andor (Greiner Andor), Emőd Tamás (Fleischer Ernő), Szép Ernő (Schön Ernő), Szomory Dezső (Weisz Mór), Bíró Lajos (Blau Lajos) és Kemény Simon (Kohn Simon).¹³ Bangha Béla 1917-ben, amikor a Huszadik Század „A

¹⁰ GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, PÖLÖSKEI Ferenc, *Századformáló magyarok. Arképek a XX. századból*, Bp., Gesta Könyvkiadó, 2002, 149–156.

¹¹ Az Újpesten működő Világosság-páholy éves beszámolója szerint 1912-ben a páholy egyik tagja a városháza nagy termében előadást tartott a sajtó céljairól, „melyet a helybeli klerikális sajtóban és körökben” „felszisszenés” kísért. „Bolgár testvér” április 3-án „Szocializmus és szabadkőműveség” címmel értekezett. Ebben az évben, éppen Jászi Oszkár segítségével, a következő előadásokat szervezték még: „Klerikalizmus és nacionalizmus”, „A tömegek tanítása”, „Szocializmus és ethika”, „Hit és erkölcsan az iskolában” = *Beszámoló az újpesti Világosság páholy működéséről*, 7. és 8. rész. Közvetteszi: KADLECOVITS Géza, *Újpesti Helytörténeti Értesítő*, 2012/2, 13–15, 2012/3, 12–13.

¹² Vö. *Harok az új „világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920 s. a. r.*, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta RÓNAY László, Bp., Argumentum Kiadó, 2007, 323–327.

¹³ Idézi: RÓNAY László, *I. m.*, 42–43.

zsidókérdés Magyarországon” címmel vitát kezdeményezett, *A zsidó sajtó a kereszténység ellen* címmel programot hirdetett, célba véve azokat, akik „a kereszténység, hit és erkölcsiség, főleg pedig a katolicizmus ellen késhegyig menő harcot esküdtek”, akik „világuralmi történetük” során „narkotizálják” a „keresztény közösséget”.¹⁴ 1918 májusában újból megnevezte az ellenoldalt. „[A] szemita sajtó, irodalom, színház [...] eszközei által – írta – [...] nagy kiterjedésű, hallgatagon, de tervszerűen megszervezett faji elkülönülés, uralomra törés, kritikát nem tűrő hódítás-vágy dolgozik ellenünk.”¹⁵

1895-től, az izraelita hitfelekezet „bevett vallások” körébe kerülésétől, a „receptiós törvény” (religio recepta) elfogadásától és az e törvény ellen megalakult Katholikus Néppárt színrelépésétől a magyar társadalomban és politikai életben felerősödött az antiszemitizmus, melyet tovább szított az I. világháborúban a társadalmi ellentétek erőteljes kiéleződése. Ez utóbbi nem csekély mértékben a zsidó nagytőke háborús nyeréskedéseivel függött össze.¹⁶

Jászi Oszkár, aki 1912. május 8-án a Huszadik Században való közlésre kérte Babitstól az „Irodalom és Társadalom” vitában elhangzott felszólalását, 1913. április 19-én pedig a „Dante Kollégiuma”-t¹⁷, 1918-ban szoros és személyes barátságba került a költővel. A szociológus pártelnök szeptember elején átvette a beteg Szabó Ervintől a Világban indítandó tárcarovat vezetését, s mindenképpen azon volt, hogy Babits *Leibniz mint hazafi* című cikke legyen a rovat első közleménye. Tanulmányt kért tőle ezen felül „a nemzetiségi probléma”-ról és „a népek önrendelkezési joga”-ról. A Pasaréti úti villájuk kertjében tartott kecskék tejéből folyamatosan küldött szeptemberben a betegeskedő költőnek. A szeptember 24-én kelt levelében, melyben nyugtázta a „pasaréti tej” jótékony hatásáról és Babits egészségének javulásáról szóló híradást, ezt írta: „[...] Csak pihend ki jól Magadat és térj vissza viruló egészségben Kedves Mihály! Nagy szükség lesz a Te tiszta és pártatlan egyéniségedre az elkövetkezendő fergeteges időkben [...]”.¹⁸

Az 1916–1918 között formálódó, 1918 júliusára a nyílt fellépésig elérkező háborúellenes értelmiségi csoportban Szabó Ervin, Jászi Oszkár, valamint Madzsar József, Jászi Alíz, Kunfi Zsigmond, Leopold Lajos mellett ott voltak a kanonizált állami kultúra ellen fellépő ellenkultúra képviselői is. Lazábban-erősebben, aktívan-hallgatólagosan tagja volt ennek a társaságnak a Nyugat első nemzedékéből a

¹⁴ Bangha Béla fel is osztotta az újságpiacot. Eszerint „teljesen zsidó kézben van és zsidó érdekekért küzd életre halálra” például a Pesti Hírlap, Az Est, a Világ, a Népszava; „túlnyomó részben zsidók írják és befolyásolják” a „némileg konzervatív” Az Újságot, a Magyarországot és az Esti Újságot. A harmadik csoportba csupán az Alkotmányt és az Új Lapot sorolta – és „talán” a Budapesti Hírlapot = SIPOS Balázs, *A politikai újságírás mint hivatás*, Bp., Napvilág Kiadó, 2004, 198.

¹⁵ A cikket újra közölte RÓNAY László, *I. m.*, 312.

¹⁶ Erről a szembeállíthatóságról részletesen ír N. PÁL József, *Ady – az irodalmi progresszió és a modernség viszonya* című cikkében, Kortárs, 2008/3, 1–32.

¹⁷ *Babits Mihály levelezése 1911–1912*, s. a. r. SÁLI Erika, Bp., Magyar Könyvklub [kiadása], 2003, 134, 396; *Babits Mihály levelezése 1912–1914*, s. a. r. PETHES Nóra, VILCSEK Andrea Bp., Akadémiai Kiadó, 2007, 73, 332–333.

¹⁸ *Babits Mihály levelezése 1918–1919*, i. m., 159–160, 634–636.

már nagybeteg Ady meg Balázs Béla, Hatvany Lajos, Ignóty, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Schöpfung Aladár, az Ady-verseket megzenésítő Reinitz Béla, a Nyolcak csoportjából Kernstok Károly, csatlakozott ehhez a körhöz a frontról 1918 áprilisában hazaérkezett „hadi-festő”, Kőrösfői-Kriesch Aladár¹⁹, Gábor Andor, a műfordító Horváth Henrik, Lengyel Menyhért, a Babits közvetlen baráti köréhez tartozó Dante-szakértő, Kaposi József, a költő egykori gimnáziumi tanítványa, a Nyugatban és a MA-ban egy-egy verssel egyszerre jelentkező Komjáthy Aladár, továbbá Pikler Gyula, a jog- és állambölcselet professzora a budapesti egyetemen, a Társadalomtudományi Társaság egyik alapítója, 1903–1919 között elnöke, Szekfü Gyula történész, egyetemi magántanár és a bécsi udvari levéltár tisztviselője, Bánóczy László színházi rendező és szakíró, Benedek Marcell, Lantos Adolf antikvárius és Lukács György.²⁰

1918 júliusában azonban már nem csak a vérontás befejezéséről volt szó. Az igazi kérdés az volt, hogy forradalommal vagy ellenforradalommal vezetik le a társadalmi feszültséget. A vizsgált értelmiségi csoport pedig a világbéke megteremtettségéről ábrándozott. Sajnos, ez akkor már nem volt valódi perspektíva. Ennek ellenére szélesebb körben is felmerült a háborúk nélküli világ megteremtettségének a gondolata. Augusztus 16-a után, amikor a Nyugatban megjelent Babits tanulmánya, a *Kant és az örök béke*, egyre többen gondolták úgy, hogy az erkölcs fogalmát ki kellene terjeszteni az államok közti viszonyokra, „a tágabb, nemzetközi törekvések”, a „szent Egyesülés és Egyetértés felé” haladó Európára.²¹ És egyre nagyobb erővel merült fel közöttük a magyarság sorsának elrendezése egy konföderációban.

A konföderáció (az államok lazább kapcsolatán alapuló közösség), esetleg a föderáció (az államok szoros szövetsége központi szervekkel) fölbukkant már a legrégebbi béke-elképzelésekben is. Azok közül, akikre Babits a Kant-fordítás utószavában hivatkozott, hasonlót akart a 16–17. század fordulóján Sully herceg és L'Abbe de Saint Pierre az 1712-ben megjelent *Mémoire pour rendre la paix perpétuelle en Europe* című munkájában. Másként és más érdekből felerősödött a közép-európai népek föderációjának kérdése a világháború utolsó időszakában az Egyesült Államokban és Angliában. Erre az időre Londonban világossá vált, hogy a Habsburg birodalomtól már nem várható egyensúlyozó szerep, melynek érdekében a britek is túléltették ezt a korhadt birodalmat. Annak érdekében, hogy a roppant erős német birodalommal szemben ellenerőt képezzenek, tervezték a térség föderatív átrendezését. A megkötendő béke utáni időszakra gondolva Charles Seymour, az 1917 szeptemberében létrehozott, „The Inquiry” nevet viselő testület szakértője azt javasolta, osszák fel a Monarchiát hat föderális államra „a fönnálló

¹⁹ KŐRÖSFŐI-KRIESCH Aladár, *Naplók*, s. a. r. és a bev. tanulmányt írta CSOKONAI-ILLÉS Sándor, Bp., Argumentum Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2005, 9, 57–58.

²⁰ Vö. BENEDEK Marcell, *Naplómat olvasom*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965, 295; GÁL István, *Babits a világbékéért* [1967] = G. I., *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széjjegyzetek*, i. m., 240–261; SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, i. m., 7–21.

²¹ BABITS Mihály, *Leibniz mint hazafi*, Világ, 1918, okt.1.

adminisztratív és politikai határok alapján”. Az új államalakulat a következőkből állt volna: Magyarország, Ausztria, Jugo-Szlávia, Erdély, Csehország és Lengyelország-Ukrajna. Az általa tervezett Magyarországhoz tartoztak volna a szlovákok és a ruszinok, bár jelezte, hogy ezeket esetleg át lehet csatolni Csehországhoz, illetve Lengyelország-Ukrajnához. Leo S. Amery, aki akkoriban az angol miniszterelnök, David Lloyd George tanácsadója volt, 1918. október 20-án a főnökének átadott memorandumában arról írt, hogy

[t]artós stabilitást és jólétet leginkább egy új dunai konföderáció létesítésével lehetne elérni. [...] Legfontosabb annak a felismerése, hogy bármilyen alapon is hoznak létre új egységeket a mai Ausztria-Magyarország területén, azok nem lehetnek valóban független államok. Ha arra törekszünk, hogy mesterséges szuverenitásokat hozunk létre, kiváltképp »a zsákmány a győzteseké« elv alapján, akkor csak egy új és bajokkal terhesebb Balkán-félszigetet hoznak létre.²²

Jászi Oszkár már 1907-től hangoztatta: ebben a régióban egyetlen lehetőség a béke, a demokratizálódás és a társadalmi-gazdasági modernizáció megvalósítására a német vezetésű „Mittel-Europa”. Amikor 1917 végén, még inkább 1918 első felében nyilvánvaló lett, hogy Németország vesztesként kerül ki a háborúból, Jászi új konföderációs tervet fogalmazott meg. Eszerint kelet-közép és délkelet-közép európai szövetségben kell megteremtteni a Dunai Egyesült Államokat. Öt államegységet ajánlott a Monarchia megtartásával, sőt kibővítésével, Magyarország integritásának megőrzésével, a dualizmus felszámolásával. Ez az öt államegység Ausztria, Magyarország, Lengyelország, Csehország és Illyria (a dél szlávok állama lett volna). Ezt a politikai tervet az 1918 májusában elkészült, de csak októberben jelentet meg, a *Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című könyvében vázolta. A jövőre három alapelvet rögzített: „1. Biztosítani kell az életképes nemzeti államiságok kialakulásának lehetőségeit. 2. Biztosítani kell a nemzeti kisebbségek hatékony védelmét a nemzeti államokon belül. 3. Biztosítani kell az új államok olyan organikus kooperációját, mely újabb összeütközéseket lehetetlenné tesz úgy köztük, mint nemzetiségeink között.”²³

Az emberi szenvedésre oly érzékenyen reagáló Babits számára 1918 májusában–júniusában–júliusában a háború befejezése, az örök béke utáni vágy, a dunai konföderáció megteremtésének a gondolata mellett – minden bizonnyal megsejtve annak megvalósíthatatlanságát – felrémlt egy újabb, még pusztítóbb háború rémképe. Az I. világháború a messze hordó Krupp-ágyúkkal, harci gázokkal, tankokkal, repülőgépekkel és tengeralattjárókkal jelezte: a jövő katonai konfliktusaiban nem az emberi hősiességé, hanem a technikai apparátusé lesz a döntés. Ez

²² JESZENSZKY Géza, *A Dunai Államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban*, Századok, 1988/4 [1990], 648–663.

²³ JÁSZI Oszkár, *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*, Bp., Új Magyarország Részvénytársaság [kiadása] 1918, 39–51; 37.

a lehetőség már a háború alatt is foglalkoztatta a költőt, akiben (bizonyára) felöltött egy megírandó regény lehetősége.²⁴ Nem kizárt, hogy már ekkor megfogalmazódott benne az 1933-ban megjelent, előtte sokáig érlelődött *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című regény alapötlete, netán történet-váza a fojtógázok előtt a légbarlangokba beszoruló, méltóságukat elvesztő emberekről, akik morálisan és kulturálisan az örök harc értelmetlenségéhez alacsonyodnak le. Ebben az egyetemes, közép-európai és babitsi vízióban a békéért való fellépés az emberiség jövőjét szolgáló tett lett.

1918 nyarának ezt a három gondolatát: a háború befejezését, az örök béke megteremthetőségét és a magyarság sorsának elrendezését egy konföderációban Szabó Ervin, Jászi Oszkár és Babits Mihály külön-külön foglalta szavakba. Az volt a tervük, hogy a proklamációt aláíratták a vezető magyar értelmiség hasonlóan gondolkodó tagjaival. Ez a kiáltvány a még harcoló nemzetek „vezető szellemi emberei”-t kívánta egyesíteni, egy nemzetek fölött álló „zártkörű, de felelősségteljes szövetség”-et kívántak létrehozni. Olyan egyesületet akartak, amelyiknek tagjai, „mit sem törődve opportunistákkal”, „kötelesek az Európai Egyesült Államok [Babits javaslata szerint: az Európai Államszövetség] megalakulásáért harcolni”.²⁵

A felhívásnak három változata készült el: Szabó Ervin, Babits Mihály és Jászi Oszkár lejegyzésében.²⁶ Szabó Ervin folyamatos szöveget állított össze, az együtt fellépő tömegekről, szervezetekről, politikai ligákról, az aktuális kérdéseket folyamatosan megvitató kongresszusokról írt. Szövegében szociológiai tudása és politika-szervezői tapasztalata jelent meg.²⁷

Babits a maga változatát más beszédmódban írta meg. A július 16-án Lévy József-ről írt Nyugat-nekrológiájában, az augusztus 1-jén az ugyanitt hozott *Zsoltár gyermekhangra* és *Zsoltár férfihangra* című versében érzékelhető emelkedettség és zaklatottság egyszerre jelenik meg ebben a szövegben. A zaklatottság a szöveg részekre szabdalásában, grammatikai és retorikai alakzatok halmozásában, a szórendben, a szöveg ritmusának megalkotottságában van jelen. A következőképpen:

²⁴ BUDA Attila, *A regény keletkezése, kiadásainak és fogadtatásainak története, utóélete* = BABITS Mihály, *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom*, s. a. r. BUDA Attila, Bp., 2002, 458.

²⁵ Az idézőjelben lévő részek a Szabó Ervin által elkészített szövegből valók.

²⁶ Babits szövege az MTA Kézirattárában az MS 4699/75 jelzésű palliumban található. Szabó Ervin változatát („a Babits hagyatékban őrzött és felismerhetően Szabó Ervin kézírásával, Babits javításaival és hozzátoldásaival fennmaradt irat”-ot Gál István publikálta *Babits a világbékéért* című írásában = G. I., *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek, i. m.*, 149–150. Gál István itt hivatkozik Jászi Oszkár változatára.

²⁷ Vö. SIPOS Lajos, *Babits és a modernizáció*, I, Tekintet 2013/1, 95.

The Knight of Europe

Mi, Európa Lovagjai köszöntünk minden jó európaít. Ti, kik szenvedtetek és vágyakoztatok! Halljátok, kik vagyunk, halljátok, miért jövünk! Testvérek! Halljátok mind, Ti, kiknek hite és lelkiismerete ébredszik!

Akaratunk

Európa szellemi nemességéből állítunk hadsereget. *Európa egyesülését akarjuk előkészíteni a lelkekben.* Ellenségünk minden előítélet, ami eszménknek útjában áll. Harcunk szellemi harc. Hangulati: megnemesítő és felszabadító.

Lovagrend

Ily harc hadserege nem lehet »politikai párt«. Sem tudományos társaság, sem érdekszövetség. Csupán rajongók tábora lehet, keresztes vitézek serege: *lovagrend.*

[...]

S hitünk szerint élünk

A cél egy, a kötelesség ezer. [...]

Különösen pedig:

támogatunk mindent, ami a nemzetközi érzületet, az emberiség testvériségének gondolatát erősíti, vagy a nemzetek közötti politikai, érzésszerű vagy gazdasági válaszfalakat lerombolni alkalmas (pl. a *free trade* gondolatát. [Babits ezt az utolsó három szót utólag áthúzta. – S. L.]),

minden lehetséges eszközzel támogatjuk és terjesztjük a konföderáció, a leszerezés, a nemzetközi döntőbírárság gondolatát minél több állam és nemzet közt,

minthogy a mai nemzetiségi ellentétek csak úgy szüntethetők meg, ha minden nemzetiség, nemzet vagy nemzetrész szabad nyelvi, kulturális és gazdasági fejlődését biztosítjuk:

küzdeni fogunk minden olyan helyzet ellen, hol egyes ember csoportok egymást anyagi vagy erkölcsi elnyomásban tartják,

minden módon iparkodunk megakadályozni minden olyan törekvést, javaslat vagy intézmény érvényesülését, mely a nemzetek közötti ellentéteket fokozhatja, vagy jövőendő háborúra készíthet elő,

kíméletlenül s mellék tekintetek nélkül föl vesszük a harcot a sovinizmus és a nacionalizmus minden formája: valamint az iskola, sajtó és kultúregyesületi tevékenység ellen, mely ezeknek szolgálatában áll. [...]²⁸

Az 1918 júniusában vagy július elején elkészült felhívás-változatokat Babits, Szabó Ervin és Jászi Oszkár feltételezhetően egységesített szöveggként küldte szét. Nem kizárt, hogy először csak néhányan kapták meg véleményezésre a szöveget. Erre

²⁸ A békekiáltvány teljes szövege: SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora, i. m.*, 139–142.

lehet következtetni Balázs Béla²⁹ júliusi keltezésű válaszleveléből, melyben az „Európa lovagai” név helyett „Európa szolgálai”-t ajánlja, azt javasolva, a költő fontolja meg és közölje barátaival [?], hogy a „legközelebbi összejövétel”-en mindezt megbeszéljék. Kassák talán véglegesnek gondolta a szöveget. „A proklamációjuk – írta válaszlevelében –, ha nem is programom, aláírtam, mert bennem is *rész* a polgári demokrácia [...]”.³⁰ Valószínűsíthető, hogy másoknak is lehetett javaslatuk. A békefelhívást talán augusztus elején vagy – Babits és Szabó Ervin betegsége miatt – szeptember közepén, esetleg később postázták. A Pesti Napló november 3-án adott hírt róla *A magyar intelligenciához: – A „Világosság Liga” megalakulása* címmel. „[...] Babits Mihály és a nem rég elhunyt dr. Szabó Ervin kezdeményezésére – olvasható a cikkben – a magyar írók, művészek és tudósok olyan egyesületet hoztak létre, amely föladatának tekinti [...] szolgálni a haladás, az emberiség, a pacifizmus szent ügyét.”³¹

1918 októberének utolsó hetében, november első napjaiban azonban a magyar társadalom belerohant a forradalomba. Egy olyan elittel, mely nem akart forradalmat, melynek nem volt semmiféle érdemi tapasztalata az ország vezetésére. A Tisza István-i Magyarországnak ugyanis nem volt forгатókönyve a háború elvesztése utáni helyzet kezelésére, nem volt semmiféle bázisa a győztes hatalmak fővárosában, Párizsban, miközben a szerveződő utódállamok mohó nacionalizmusai jól szervezett hadállásokkal rendelkeztek, s nemhogy a „Szent István”-i birodalmat akarták felszámolni, hanem azt akarták, hogy a magyarságnak a majdani trianoninál is kisebb roncs-ország maradjon.

*

Az ország államformájának megváltozása nem volt független a térségben és Európában bekövetkező változásoktól. A mi esetünkben is érvényesült az a napjainkban is ható világtapasztalat, miszerint a soknemzetiségű államokban egy bizonyos ponton túl fellép a Kemény Zsigmond által „szétfoslási hajlam”-nak mondott effektus. Azok az etnikai csoportok: szlovákok, románok, szerbek, horvátok, szlovének, amelyek a 18–19. század fordulójától folyamatosan a magyarokkal szemben határozták meg magukat, nemcsak „kidolgozták” visszafelé népük „önálló” történelmét, ezzel legitimálva politikai ambícióikat (erről később még lesz szó), hanem 1918. április 8-án Rómában, politikai tanácskozásokon deklarálták is, hogy nem kívánnak a Monarchia keretei között élni.

²⁹ Balázs Béla naplójában a következő olvasható: „Az »Európa lovagai« az én ideám. Babits Mihály proposíciójában rávette Jászit, hogy megszervezze [...] [Lukács?] Gyuri meg én lelkesen csatlakoztunk persze, de a »lovagok« név ellen tiltakoztunk... Én az »Európa szolgálai« nevet proponáltam.” = BALÁZS Béla, *Napló I–II*, Bp., Magvető Kiadó, 1982, 317.

³⁰ *Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m.*, 129, 604–605; 131, 606–607.

³¹ Benedek Marcell naplója szerint a kiáltványt száznál többen írták alá. Vö. B. M., *Naplómat olvasom, i. m.*, 295.

Támogatta és siettette ezt a folyamatot I. Károly osztrák császár (IV. Károly magyar király) október 16-án kiadott kiáltványa, mely Ausztriát föderatív államnak nyilvánította, felszólítva az egyes tartományokat, alakítsák meg a maguk nemzeti tanácsait. Ez a deklaráció és az egyes népcsoportok politikai aspirációi napok alatt átrendezték az egykori birodalom rendszerét. Október 28-án a prágai nemzeti tanács csehszlovák kormánynak nyilvánította magát, 29-én Zágrábban a horvát nemzetgyűlés mondta ki csatlakozását a szerb–horvát–szlovén államhoz, 30-án Túróc-szentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács határozott Szlovákia Csehországhoz való csatlakozásáról, s ezzel megszületett Csehszlovákia.³²

Magyarország státusváltását a belpolitikai események gyorsították föl. Október 17-én Tisza Kálmán bejelentette a parlamentben, az ország elvesztette a háborút. 24-én a Jászi Oszkár által vezetett Polgári Radikális Párt, a Garami Ernő, Garbai Sándor és Kunfi Zsigmond irányításával működő Magyarországi Szociáldemokrata Párt csatlakozott Károlyi Mihály Függetlenségi Pártjához, és Károlyi vezetésével megalakították a Nemzeti Tanácsot.

Október 27-én a Pesti Napló arról tudósított, hogy IV. Károly hivatali gépkocsiján vitette ki a gödöllői rezidenciára Károlyi Mihályt, Garami Ernőt, Kunfi Zsigmondot és Jászi Oszkárt. S híre ment annak is, hogy a király miniszterelnökké szándékozik kinevezni Károlyi Mihályt. Ez a hír hamisnak bizonyult. Az uralkodó ezenközben ifj. Andrássy Gyula grófot külügyminiszterré nevezte ki, aki azonnal „különbékét kért az antanttól”, abban bízva, hogy ezzel megmentheti az országot és a Monarchiát.³³

Ekkorra Budapest utcáit birtokba vették a frontról hazajött-hazaszökött katonák, a fiatalok, az elégedetlenek. Október 28-án a Nemzeti Tanács székháza, az Astoria Szálló előtt hatalmas tömeg követelte, hogy a Tanács tagjaiból alakuljon meg az új kormány. Ezen a napon és a következőn egyes menetszázadok a Nemzeti Tanács rendelkezésére bocsátották magukat, a rendőrség egy része is a Tanács „felé húzódott, mert a kormányhatóságoknál semmi erélyes fellépésre való szándék nem mutatkozott”. Az október 30-áról 31-ére virradó éjszaka a Nemzeti Tanács „hatalmába kerítette az egész államhatalmat”. Elfoglalták a postát, a telefonközpontot és a város stratégiai pontjait. A katonák a levegőbe lövöldözve ünnepelték a harc nélküli győzelmet.³⁴ Október 31-én József főherceg „homo regius”-ként miniszterelnökké nevezte ki Károlyi Mihályt, megalakult az új kabinet, melynek tagjai azonnal felesküdték a királyra. November 1-jén a kormány felmentését kérte az eskü alól, melyet József főherceg meg is adott. Az új kormány rögvest meghirdette az általános választójogot, a földreformot, a nemzetiségek önrendelkezési jogát, s szabad kezet kapott az államforma megválasztására.³⁵

³² GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története, i. m.*, 20.

³³ GRATZ Gusztáv, *Magyarország történet 1867-1918, i. m.*, 385–386.

³⁴ *I. m.*, 386–387; GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története, i. m.*, 23–27.

³⁵ *I. m.*, 27–28.

A 30-áról 31-ére virradó budapesti éjszaka nem egyformán jelent meg az események után vagy valamivel később készült publicisztikákban, naplókban, emlékezésekben, a korszak történeteit is magukba foglaló regényekben, kiáltványokban, köszöntő-elemző cikkekben és családi levelekben.

Krúdy Gyula a *Magyar köztársaság almanachja* címmel 1919. január 1-jén kiadott kötetében közölte az 1918. november 24-én írt publicisztikáját, a *Köztársasági emléket*:

Az utca telve van plakátokkal.

Nincsen olyan ablak a boltokon, nincs olyan utcasarok, amelyen hat-hétféle hirdetmény ne akarná megállítani a járókelőt. Elkövetkezett az idő, amikor mindenki kiragaszthatja a gondolatait, tervezését, szíve vágját. Szabadság van [...].

Boldog nagy szabadság! – amelynek félszegeiről és erényeiről majd egy későbbi korszakban lehet írni. Most csak örüljön mindenki, hogy szabadon mondhatja el, amit négy esztendeig forgatott elméjében. A láncok lehullottak. Kiáltson az ember gyötrelmes hallgatás után.³⁶

Herczeg Ferenc az 1925-ben megjelent *Északi fény* című regényében így építette be a fiktív történetbe a valóságos eseményeket:

„Emberfej emberfej mellett. A[z Astoria] szálloda körül óriás néptömeg hullámszik és harsog. A kép megrendítően szép, ifjúság, reménység, fölcsabadulás virágzik a szívekben és az arcokon.

[...]

Őszirozás katonákkal megrakott autó dudált végig a körúton. A vitézek ke-restek valakit, aki ellene szegülne a forradalomnak, de bár tűvé tették a várost egy csipetnyi reakció után, nem találtak senkit és semmit. A király azt tette, amit Károlyi akart; mindenki ráhagyta a grófra: mutassa meg, mit tud, az ország olyan puha volt, mint a kása, a nemzeti tanács fölkanalazhatta az egészet. Szinte suta dolog volt ez: lázadás, amely őszirózásokkal dobálódzik; forradalom, amely nem találja a maga zsarnokát; sújtó kalapács, amelynek nincs üllője és a levegőbe vág.

[...]

Mindenki dolgozni, segíteni, intézkedni akart, és a kamaszos mohóságban, amellyel neki estek történelmet csinálni, volt valami üdítő. [...]”³⁷

Babits Mihály 1918. november 15-én ezt írta édesanyjának: „Pesten már teljes rend van; remélem Szekszárdon is. Itt különben nem is volt veszedelmes felfordulás, a

³⁶ KRÚDY Gyula, *Magyar köztársaság almanachja*, s. a. r. KRÚDY Zsuzsa, szerk. MOHAI V. Lajos, Bp., Franklin Társulat [kiadása], 1988, 29.

³⁷ HERCZEG Ferenc, *Északi fény*, Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet [kiadása], 1934, 122–124.

forradalom napja is gyönyörűen folyt le, igazán szép nap volt, és csöppet sem féltelmes.”³⁸ Az egy nappal később megjelent Nyugatban, a folyóirat összevont számában, a következőképpen értelmezte az eseményeket *Az első pillanatban* című írásában:

Minden magától ment, szinte anélkül, hogy az emberek akarták vagy csinálták volna, a földben, a kövekben, a levegőben volt benn az erő, a történelem gépezete működött itt tovább, mely akkora lendületet kapott a világháborúban, hogy most a saját lendülete hajtja, s ha emberi kéz próbálja forgatni, elragadja azt a kezét a saját irányába, vagy letépi. Pusztán emberi szempontból nézve a magyar forradalom valóságos csoda volt [...]. A forradalom kétségtelenül egy és egységes, és mégis más képet ölt minden akaratban, más-más nyelvet beszél minden lélekben, mint pünkösdkor az apostolok. Mi csoda forradalom ez? Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadságforradalom? Nacionálista? Vagy antinacionálista forradalom, vörösforradalom, szociálista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? MASHOGYAN látja minden párt, máshogyan minden osztály, igazán mint egy varázstüneteményt: mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciát.³⁹

Babits Mihály a történelmet ön- és haladáselvű, általában a jobb állapot felé tartó folyamatnak írta le, akárcsak Krúdy Gyula. A változásban érvényesnek gondolta az ok-okozati viszonyt. Nem félt „a történelem gépezetét”-nek működésétől sem. Tudta és leírta: az 1918. október 30-áról 31-ére virradóra lejátszódó események elvezethetnek a jogegyenlőségen, etikán és a felelősen kiválasztott egyéni identitásokon felépülő polgári társadalomhoz. Megszerezheti Magyarország számára a nemzeti szuverenitás korábbi ismérveihez, a területiális és hatalmi állandósághoz ragaszkodó nemzeti függetlenséget. De elvezethet ez a politikai fordulat a „Rend” megsemmisüléséhez, az „anarchia” meghatározóvá válásához és a „bolsevik forradalomhoz” is.

És itt érdemes egy pillanatra megállni. Babits látta, amint ezt a *Halálfiái* fikciós történetében felvillanó valóság-tapasztalatok, a családjának írott néhány fogarasi levél és a kései *Fogaras* című esszéje is jelzik,⁴⁰ hogy a nemzeti szuverenitás korábbi ismérveihez kötődő nosztalgiák tarthatatlanok, hamis történelmi tudathoz vezetnek.

³⁸ Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m., 193. [A levélben foglaltak különben nem fedték pontosan a valóságot. Budapest és más vidéki városokban sor került fegyveres rablásokra, s a rend megóvása érdekében kihirdették a statáriumot.]

³⁹ Nyugat, 1918, nov.1–16, 616–617.

⁴⁰ BABITS Mihály, *Halálfiái*, s. a. r. SZÁNTÓ Gábor András, NÉMEDINÉ KISS Adrien, T. SOMOGYI Magda, Bp., 2006, Argumentum Kiadó, I, 415–434; Babits Mihály levelezése 1907–1909, s. a. r. SZŐKE Mária, Bp., 2005, Akadémiai Kiadó, 117, 137–138, 144–145; BABITS Mihály, *Tanulmányok, esszéik*, s. a. r. JANKOVICS József, Bp., Kortárs Könyvkiadó, 2005, 570–573.

Tudta azt, amit Kaffka Margit 1918. október 12-én leírt fiának, a tizenkét éves Fröhlich Lászlónak:

A béke csakugyan közel van; elég szomorú béke. A háborút elvesztettük [...]. Magyarország nem maradhat a régi épségében, de ezen már késő sópáncodni, inkább azon legyünk, hogy a megmaradt kis magyar szigeten igazi rend, becsületes munka, népuralom (demokrácia) legyen és helyes, igazságos törvények megakadályozzák, hogy megint azok legyenek uralmon, akiknek műve ez a pocsék 5 év volt, s akik készek volnának 20 év múlva »bosszú« címen vagy más címen megismételtetni a szegény emberiséggel.⁴¹

Babits osztozott abban a politikai közérzetben, amelyik a társadalom alakulásának evolucionista és revolucionista változatát nem érezte nagyon távollevőnek egymástól. 1918 novemberében – Bibó István később szavakba foglalt gondolatai szerint – feltehetően nem gondolt arra, hogy a bolsevik forradalom kötelezően zsarnokságot terem; sokan, bizonyára ő is, abban reménykedtek ekkor, hogy a bolsevik forradalom inkább zsarnokságot szüntet meg. Babits István bátyjának és a családnak küldött 1918-as levelei az orosz hadifogságból ezt az érzést erősíthették. A levelek kizárólag a hadifogoly-lét kellemes epizódjairól szóltak: a hadifogoly-táborban szervezett legénységi és tiszti színházról, a környékben tett sétákról, a „teljes békei hangulat”-ról, az általuk élvezett „nagy szabadság”-ról meg arról, hogy a levelek írója a Nikolsk-Ussuriskban lévő táborba került.⁴² A lapokon még csak utalás sincs arra, hogy a berezovkai táborban 1918 januárjában és márciusában önkénteseket szerveztek a Vörös Hadseregbe, augusztusban pedig ezt a területet fehérgárdisták foglalták el. A magyar társadalom többségének hamis történelmi tudata, informáltsága és Babits politikai közérzete között ezért nem az átfedés vagy azonosság, hanem sokkal inkább a távolság volt a meghatározó. Az őszi-rózsás forradalom értékelésében Babits esetében nem az érzelmi azonosulás vagy a politikai ellenszenv volt a döntő, hanem a korszak kínálta történelmi lehetőségek objektív számbavétele.

*

1918 októberének és novemberének lázas napjaiban Babits Mihály személyes sorsa is új fordulatot vett. Megvált középiskolai tanári állásától. A Nyugat szerkesztője lett. Október 13-án megtartotta székfoglalóját a Petőfi Társaságban. 27-én felszólalt abban a vitában, amelyben arról kellett döntenie, csatlakozzanak-e intézményesen a három nappal korábban megalakult Nemzeti Tanácshoz. A Pesti

⁴¹ *A lélek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése*, s. a. r. SIMON Zsuzsa, Bp., Nap Kiadó, 2010, 382.

⁴² „*All az idő és máll a tér.*” Babits István levelei a keleti frontról és a hadifogságból, s. a. r. BUDA Attila, Bp., 2005, Akadémiai Kiadó, 507, 509, 511, 513, 517, 530, 535.

Napló 1918. október 28-i számában erről így tudósított: „Babits Mihály figyelmeztetett arra, hogy ha Petőfi élne, csodálkozna ezen a tanácskozó társaságon, és tette, elhatározó cselekedetre ösztönözné mindenkit, mert ő soha sem tudta elválasztani a szabadság érzését, az emberies ösztöneit a költészettől.” A radikális hangú felszólalásnak valószínűleg számottevő visszhangja volt.⁴³

Nem kizárt, hogy a cselekvésre felszólító hang és Petőfi szellemének emlegetése kapcsolatban volt azokkal az újságcikkekkel és szállongó hírekkel, amelyek szerint a Monarchia korábbi uralkodója magát továbbra is Magyarország királyának tekinti (erre hivatkozva kísérelte meg később kétszer Magyarországra való visszatérését), esetleg áttesszi székhelyét Magyarországra, s nem csak ő, de a Habsburg főhercegek is itt kívánnak letelepedni. Károlyi Mihály közvetlen családjában és a magyar parlamentben is sokan megmenthetőnek és megmentendőnek vélték a Monarchiát, melyet – mint önálló államok együttesét – a király személye kapcsolhat össze.⁴⁴

A Petőfi Társaságban tapasztalt óvatoskodás és az október végi hírek Babits Mihályban is felerősítették a történelmi-társadalmi krízishelyzethez illeszkedő identitás-váltást, az „Én-cseré”-t. A magukat költőként és népzézerként is identifikáló romantikus szerzők: Byron, Miczkiewicz, Petőfi, valamint a románok 1916-os inváziója idején a maga „segesvári csatamezeje”-t kereső Ady mintájára Babits is tevélegesen akart részt venni az eseményekben. Petőfi-helyzetben érezte magát október 30-án, amikor Dienes Pállal, Komjáthy Aladárral és egykori tisztviselőteli diákjával, Markos Györggyel Budapest utcáit járták. Az utóbbi később így emlékezett erre a napra:

A város felbolydult méhkas volt, tömegek, csoportok az utcán a kávéházakban. [...] Első állomásunk a Belvárosi [kávéház] volt. Ismerőst még nem találtunk. Babits volt a kezdeményező: »elszavalom nekik Petőfi valamely forradalmi versét« – mondotta. Elvegyültünk az izgatottan tárgyaló csoportok között, hárman három felé, azután elkezdjük kiáltani: »halljuk Babits Mihályt«. A tömeg átvette a kiáltást és zúgott a kávéház: »halljuk Babits Mihályt«. Egykettőre asztalra emelték és dörgő hangon szavalta: »Lamberg szívében kés, Latour nyakán / Kötél, s utánok több is jön talán, / Hatalmas kezdesz lenni végre nép! / ... Akasszátok föl a királyokat!« [...] A vers vé-

⁴³ Erre lehet következtetni Leopold Lajos október 29-én küldött táviratából: „abban az órában midőn te a petőfi társaságban én tolnavármegye öreg székházában tettem hitvallást a nemzeti tanács mellett a megifjuló közös szülőföldről testvéri kézszerítást küld = ifj. Leopold Lajos” = *Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m.*, 184, 656.

⁴⁴ KÁROLYI Mihályné, *Együtt a forradalomban*, ford. JUSTUS Pál, BALABÁN Péter, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 2011. [Ez az események után készült önéletírás a felejtő emlékezet okán nem tekinthető kizárólagos forrásnak. Az önéletíráshoz azonban mellékeltek néhány olyan, az eseményekkel egy időben készült feljegyzést, melyben Károlyi Mihályné pusztán tényeket rögzített. A fenti feljegyzéseket 1918. október 12-én, 16-án és 23-án írta le.] *i. m.*, 463, 465, 467, 472.

gére ért, Babits leszállt az asztalról, a tömeg követelte, halljuk, halljuk tovább! Még egy újabb vers. »Itt a nyilam, mibe löjem?« ... Záró rész már szelídebb: »Éljen, Éljen a Köztársaság!« Vele mondta ezt is a tömeg [...].

Dienes László egy másik, az elsőhöz hasonló jelenetet is megőrzött:

A köztársaság kikiáltásának kierőszakolásában nagy szerepe volt a Madzsar József és Babits Mihály köré csoportosult kis társaságnak. Röpcédulákon követeltük a Károlyi-kormánytól, hogy mondja ki a trónfosztást. A tömegtüntetések megszervezésében jelentős mértékben vettünk részt. Babits, Kóhalmi Béla és még néhányan voltunk abban a csoportban, amelyik felvonult az Astoria elé. Itt Babits elszavalta az »Itt a nyilam, mibe löjem« című Petőfi-verset. Óriási tömeg gyűlt össze, kiáltások hangzottak el: »Le a királlyal!«, »Éljen a köztársaság!« [...] ⁴⁵

Minden bizonnyal az október végi, november eleji napokban fogalmazta meg Babits *Éljen a köztársaság!* címmel éles hangú Habsburg-ellenes kiáltványát:

Testvérek! Bécs és Ausztria köztársaságot akar. A Habsburgoknak ott már nincs talajuk. Azok az államok, amelyekre a monarchia szakadt, egymás után választják a köztársasági formát. A Habsburgoknak kicsúszott lábuk alól az ő birodalmuk. Egy szilárd pont van még. Egy végső menhely, egy jó bolond ország: Magyarország! Ide jönnek hozzánk minden pereputtyaikkal, főhercegeikkel, udvartartásukkal: és mi hűségesen keblünkre öleljük azokat, akiket a nép jogos felháborodása máshonnan elsöpör. Talán oly sok jót tettek velünk? Nem, magyarok! Magyarország csak átokkal, gyűlölettel tartozik a Habsburgoknak. Mikor teljesítették önként az óhajtasainkat? Mikor voltak mások velünk, mint elnyomók, ellenségek, hóhérok? A magyar történet tele van rettenetes tetteik emlékével. Legjobbainkat kivégezték, mint bűnösöket. Zrínyinek, Frangepánnak, Martinovicsnak, az aradi vértanúknak vére ellenük kiáltoz az ég! – Testvérek! Ne engedjétek magatokat kijátszani! Le a született és fizetett népgyilkosokkal! Éljen a köztársaság! ⁴⁶

A kiáltvány nem Petőfi Sándor eszméit ismétli. Szóhasználatában őrzi Petőfi általános királygyűlöletét, a bizonyításban érveket használ föl a költő naplójából és az *Egyenlőségi Társulat Proklamációjából*, a gondolatokban távolról Martinovics és Batsányi eszméi is felsejlenek, döntően azonban az 1918. októberi–novemberi közhangulat határozza meg a szöveget. A Monarchia összeomlása után ugyanis a teljes fordulat és a politikai konszolidáció érdekében „alapfontosságú” közjogi

⁴⁵ *A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok 1915–1920*, s. a. r. TÉGLÁS János, Bp., 1996, 275–276.

⁴⁶ UNGVÁRI Tamás, *Adalékok Babits Mihály pályaképéhez. 1918–1919*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1959/2, 248; Vö. PÖLÖSKEI Ferenc, *A köztársasági eszme története Magyarországon*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994.

kérdéssé vált a király lemondása, a köztársaság kikiáltása, az új Magyarország államformájáról hozandó döntés.

1918. november 11-én IV. Károly „felfüggesztette” királyi jogainak gyakorlását, a „népre bízta” az államforma megválasztását. Eddigre József főherceg, a „homo regius”, Habsburgi Józsefként már felesküdött a Nemzeti Tanácsra. Miután a Nemzeti Tanács, a Forradalmi Katonatanács és a Budapesti Munkástanács közös nyilatkozatban ismerte el a Károlyi-kormány legitim voltát, az országgyűlés feloszlatta önmagát, és a Parlament kupolacsarnokában az ötszáz tagúra egészített Nagy Nemzeti Tanács deklarálta a „demokratikus köztársaság”-ot. „Az Országház teret zsúfolásig megtöltötte a lelkes tömeg – olvasható Károlyi Mihályné aznapi feljegyzésében – . [...] Kunfi Zsigmond, a szociáldemokraták legjobb szónoka nagy beszédet mondott. A tömeg egészen megmámorosodott tőle.”⁴⁷ Az ünnepségen ott volt Ady Endre is. „Halálos betegen is elvánszorgott a képviselőház kupolacsarnokába – írta Göndör Ferenc Az Ember című lapban 1920-ban –, hogy ott lehessen a Magyar Köztársaság kikiáltásának ünnepén.”

*

1918. október 4-én a német, az osztrák–magyar és a török kormány jegyzékben fordult az Egyesült Államok elnökéhez, Thomas Woodrow Wilsonhoz az azonnali fegyverszünet és a közvetlenül csatlakozó béketárgyalás ügyében. Azt remélték, hogy a békekötés megtörténhet az elnök 1918. januári javaslatai alapján, melyben meghatározó volt az egyes területeken lakó népesség szabad döntése az általuk birtokolt terület hovatartozásáról. Elkéstek. Az Egyesült Államok kormánya május 29-én elismerte a Monarchia népeinek önálló államalapítási szándékát és jogát. Június 3-án az antant tanácsa is kinyilvánította: hadi céljaik közé tartozik Csehszlovákia, Lengyelország és az új délszláv állam létrehozása. Szeptember 6-án Párizsban megalakult a Román Nemzeti Tanács, hogy a regáti Ó-Romániát „egyesítse” Erdéllyel és a Partiummal. Az október 18-án kelt amerikai jegyzék pedig kétséget sem hagyott afelől, hogy az USA nem csak támogatja, de a békekötés alapjának tekinti a Kárpát-medencében élő nemzetiségek önálló államainak megalapítását a valamikori Magyar Királyság területén.⁴⁸

A magyar köztársaság vezetői és sajtója (s a magyar társadalom szokásos csodavárása) azonban a tényekről nem látszottak tudomást venni. Az október 31-én megalakult, Károlyi Mihály gróf vezette kormány változatlanul érvényesnek tekintette a Nemzeti Tanács október 25-én megfogalmazott programját, mely szerint a „nem magyar ajkú”-ak számára lehet úgy biztosítani az önrendelkezési jogot, hogy „Magyarország területi integritását ezek az elvek nemcsak nem veszélyeztetik, de

⁴⁷ KÁROLYI Mihályné, *Együtt a forradalomban*, i. m., 477.

⁴⁸ GALÁNTAI József, *Az első világháború*, Bp., Gondolat Kiadó, 1988, 477–479; GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története*, i. m., 17–19.

a legbiztosabb alapokra helyezik”.⁴⁹ Ez a vakhit még az év utolsó napjaiban is élt. A Pesti Hírlap 1918. december 31-én ezt írta: „Amerikára az a feladat hárul, hogy átgyúrja egész Európát, kiírta belőle a reváns gondolatát, és olyan békét teremt- sen, mely nem hagyja egyetlen nép lelkében sem a keserűség fullánkjaait.”⁵⁰ Egy nappal előbb Károlyi maga így nyilatkozott: „Külpolitikánkat a wilsoni elvekre alapítom. Nekünk egy elvünk van: Wilson, Wilson és harmadszor is Wilson.”⁵¹

A hivatalos politika, az országos és a helyi sajtó mellett a tudományos szakírók is bizakodtak a régi határok között megőrizhető Magyarországbán. Ignotus például október 10-én a következő levelet küldte Babits Mihálynak:

Mihályom, a Nyugat nov. 1. száma annak a kérdésnek lesz szentelve, vajjon egy új államhatárok közt teljesen magára utalt s területében remélhetőleg nem csökkenő független Magyarország számára mely politika volna természetes és ajánlatos? Kérlek, felelj rá vagy általában, vagy valamely vonatkozásban. (Pl. oktatásügy, társadalmi politika, kultúrpolitika stb.) Beküldés, ha el nem késsük, okt. 23-ika. Ugy-e vállalod?

Viszontl. kedden

Ölel szeretettel: Ignotus⁵²

A november 1-jei Nyugat-számban, melyben végül Babbitól *Az első pillanatban* című írás jelent meg, Braun Róbert szociológus, a Huszadik Század egyik állandó munkatársa (aki majd a Jászi Oszkár vezetésével megalakuló nemzetiségi minisztérium főtitkárja lesz) *Magyarország területi egysége és a nemzetiségek* című tanulmányában az 1910-es népszámlálás adataiból indult ki. Az itt felsorakoztatott számok jelezték, hogy a Nagybánya–Szatmárnémeti–Zilah–Nagyvárad–Arad vonaltól nyugatra, valamint az Erdélyi-medencében, továbbá a Délvidéken és az Adria partjainál szerb és horvát anyanyelvűek között, Szabadkától Nagyikindáig és a Zentától délre eső területekig meg Pozsonytól a Vág völgyén át Ipolyságig, Rimaszombatig, Kassáig és Ungvárig összefüggő tömbben élnek magyarok.⁵³ Braun Róbert a nála csak általánosságban szereplő tények alapján szavakba foglalta: a kisebbségi kérdést „területi módon megoldani nem lehet”, ez ugyanis „ellenkezik a népek önrendelkezési jogával”; ehelyett a nemzetiségeknek „kulturális autonómiát” kell biztosítani, meg kell valósítani „a közigazgatási egységeknek lehetőleg nyelvileg egységes területekre való kikerekítését a kisebbségek védelmével”. Móricz Miklós jogász és statisztikus, Móricz Zsigmond testvére, *Az önálló Magyarország ipari feladatai* című cikkében a területi egység megőrzendőségében gazdasági érvekre hivatkozott. Mivel ő is elképzelhetetlennek tartotta, hogy a meghatáro-

⁴⁹ Ezt tartalmazza a Nemzeti Tanács programjának V. pontja. = KÁROLYI Mihály, *Egy egész világ ellen*, Bp., Gondolat Kiadó, 1965, 352–354.

⁵⁰ Idézi: SALAMON Konrád, *Nemzeti önpusztítás 1918–1920, i. m.*, 63.

⁵¹ Idézi: CARTLEDGE, Bryan, *Trianon egy angol szemével, i. m.*, 52.

⁵² Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m., 177.

⁵³ Vö. ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században, i. m.*, 146.

zóan magyar anyanyelvűek által lakott részeket valaha is elcsatolják az ezer esztendő történelemmel rendelkező Magyarországtól, ezért csupán azt gondolta, legfeljebb a „peremvidékek” válnak el.

„Ezzel az ország elveszíti bányáinak és erdeinek nagy részét – írta –, az újonnan alakuló országoknak azonban nem lesz élelmük, mert bármilyen értékes is a sok ipari nyersanyag, ami ott van, azért nekik mégis sokkal több veszteni valójuk van [...] élelmiszereink nélkülözhetetlenségénél [...], magasabb kultúránknál, [...] földrajzi helyzetünkénél, [...] tényleges tulajdonjogi viszonyainknál fogva is”.⁵⁴

Ebben a két tanulmányban, a Nyugat-szám többi írásában, amelyekben nemcsak a „területi épség” lehetséges csorbulásáról esett szó, de szó esett „az alapos, komoly, célravezető földbirtokreform szükségességé”-ről és a korábban a „progresz-szív eszméktől hermetikusan elzárkózott magyar lateiner osztály”-ról is, két nemzetfogalom elemei keveredtek. A „német” típusú „küldeteses”, messianisztikus, sorsazonosságot hangoztató, kizárólagosságra törő nemzetinterpretáció, amely csak az ország nevét adó népcsoportot tekintette államalkotó tényezőnek. És a „francia” nemzeteszme, amely a gazdasági–történelmi hagyomány szerint kialakult területi egységben élő, különböző anyanyelvű, egyenlő jogú népcsoportokat összefogó, a népcsoportok kulturális és politikai identitását és autonómiáját biztosító közösséget számítottá nemzetnek. Az 1905 és 1910 között fellépő „ellenkultúra” képviselői a haza fogalmába kezdettől beleértették a jogegyenlőséget és a szabadságot, a nemzetiségek kulturális autonómiáját és a társadalmi öngazgatáshoz való jogát, s szellemében sok mindent abból, amit Bibó István később a nemzet, haza és a nemzeti tudat szempontjából számba veendőek gondolt.⁵⁵

A vesztés háború után természetesen nem jöhetett szóba a Németország és az Ausztria–Magyarország területén élő németek egyesítése. Hiszen akkor olyan erős Németország maradt volna fenn, amelyik még annál is sokkal jobban veszélyeztette volna az új európai rendet, mint ahogyan a megalázottságában is birodalomként megmaradt Németország veszélyeztette, s majd Hitler alatt összeroppan-totta. A pánszláv törekvések azonban látványosan jelentkeztek. Már nem a cári birodalom akarta összefogni a szláv népeket azzal a céllal, hogy a transzcendenciától „eltávolodott” nyugatiakat visszavezesse Krisztushoz. Nem is Karel Kramář cseh politikus korábbi gondolata volt meghatározó, aki úgy képzelte, a mindig is létező és újrászülethető pángermán törekvésekkel szemben a csehek által vezérelt szláv egység lehet csak „hatékony védőbástya”.⁵⁶

⁵⁴ Nyugat, 1918/I. k., 666–667; 673.

⁵⁵ BIBÓ István, *A nemzetközi államközösség bénultságai és annak orvosságai*, sorozatszerkesztő DÉNES Iván Zoltán, Bp., Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2011, 76–80.

⁵⁶ JOÓ András, *Ausztria–Magyarország etnikai viszonyai és az európai nagyhatalmi politika a 20. század kezdetén. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában = A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*, szerk. EGRI Gábor, FEITL István, Bp., Napvilág Kiadó, 2005, 430–456.

Az 1917-es orosz „bolsevik forradalom” győzelmével megvalósulni kezdő „szocializmus”-ról hirdették, hogy nemcsak feloldja az egyéni, közösségi, nemzeti és vallási sérelmeket, de az egész világ számára alternatívát jelent a marxi gondolkörre épülő egyenlőség eszméjével. Ez az eszme a „világforradalom” jelszavával valójában új pánszláv küldetéstudatot jelentett.⁵⁷ E küldetéstudat megfogalmazásában szerepet játszott az orosz forradalmi vezetők ambíciója, a „messianisztikus marxizmus”-ba vetett hitük. Minden kétséget kizáróan erősítette a bolsevik forradalmárok szándékát az, hogy az európai szociáldemokrata pártok és a vezető értelmiségiek közül többen perspektívatlannak látták a demokráciát mint államformát. G. B. Shaw aforizmatikusan így jellemezte ezt a formációt: „[...] az inkompetens többség megválasztja a korrupt kisebbséget”.⁵⁸ Az 1900-ban meghalt Oscar Wilde *Az emberi lélek és a szocializmus* című munkájában „a szocialista társadalmi rend”-ről mint a demokrácia új formájáról írt. Jövőképében, mely csak elnevezésében és nem tartalmában volt azonos Lenin társadalmi utópiájával, a „szocializmus”-t összekapcsolta „az új individualizmus”-sal, a „tökéletes harmónia” és az egyéni „tökéletesség” megvalósulásának eszméjével.⁵⁹ A „világforradalom”, a demokrácia új formáját jelentő „szocialisztikus társadalmi rend” víziója így egyszerre jelent meg a világháború pusztításait átélte emberek számára szenvedéseikkel, az 1910-es években született történetfilozófiai munkák és szépirodalmi alkotások sugalmaival: Rudolf Pannwitz 1914-ben megjelent könyvével, *Az európai kultúra válságával*, a pár évvel később elkészült regénnyel, Franz Kafka *A per* című alkotásával, az 1918-as Oswald Spengler-tanulmánnyal, a későbbi szöveg első változatával, *A Nyugat hanyatlása, a világtörténelem morfológiája* című munkával, Ady Endre és Kassák Lajos, Barbusse, Gorkij, Majakovszkij és Blok lírai és prózai írásaival.

1918-ban és 1919 elején természetesen még nem volt tudható, hogy Szovjet-Oroszországban „minden érdekkonfliktus”-t fegyverrel oldanak meg.⁶⁰ S az sem volt nyilvánvaló, hogy a „forradalmi terror”, az egyre kegyetlenebb permanens „proletárdiktatúra” és „osztályharc” lesz a következő fél évszázadban Szovjet-Oroszországban a politikai kormányzás vezérelve. Nemcsak Tóth Árpád gondolta *Az új Isten* című versében, hogy a bolsevik forradalom „a teremtes új igéje”.

1918–1919 fordulóján sokak számára úgy látszott, hogy a világforradalom hamarosan bekövetkezik. Németországban 1918. november végén munkás- és katonatanácsok alakultak, a birodalmi kormány funkcióját a Népmegbízottak Tanácsa látta el, 1919 januárjában Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht⁶¹ vezetésével

⁵⁷ Vö. KRAUSZ Tamás, *Az orosz birodalom = 20. századi egyetemes történet, 1890–1945, i. m.*, 9, I, 5–10.

⁵⁸ Hamvas Béla később így fogalmazott: „A többségi véleménynek az igazsághoz semmi köze, de a korrupt közösségben az igazság funkcióját végzi. A többség csupán politikai többség, részben félvezetett, részben becsapott, részben terrorizált vagy egyéb politikai trükkkel létrehozott – a valódi többség ellenére – koholt statisztikai blöff [...]”

⁵⁹ WILDE, Oszkár, *Tanulmányok*, ford. HEVESI Sándor, Bp., Genius Kiadó, 1923, 92–93.

⁶⁰ Vö. KRAUSZ Tamás, *A Szovjetunió = 20. századi egyetemes történet, i. m.*, I, 377.

⁶¹ Kassák Lajos az 1918-ban megjelent *Hirdetőoszloppal* című verseskötetében a munkásvezetőnek dedikált versében, a *Liebknecht Károlynak* c. művében ezt írta: „célok hirtelen vörösödnek / a horizont gyáván lecsurog a semmibe. / Egy újszülött óra énekel a térben. / Kérdések diadalmasan

Berlinben általános sztrájk kezdődött, kitört a Spartacus-szövetség rövid életű és végül sikertelen lázadása. Ausztriában februárban a választáson a szociáldemokraták szereztek meg a legtöbb szavazatot. Májusra már tervezték is a proletárforradalom kitörését. Márciusban Moszkvában összehívták a III. (Kommunista) Internacionálé alakuló kongresszusát, s megalakították az egységes kommunista világpártot, melynek a nemzeti pártok, ahogyan az I. és II. Internacionálé esetében is volt, csupán a szekciói lesznek majd. Március 21-én Magyarországon kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot.

1919 januárjától Európa egyes országaiban sokakban már az a hit erősödött, mely szerint nem Wilson 14 pontja, hanem a világforradalom hozza el a népek békéjét. Ezenközben pedig az öt nagyhatalom: az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Olaszország és Japán nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásához járult hozzá, de lényegében elfogadták az „utódállamok” területi igényeit számba vevő új magyar határokat is.⁶²

*

A magyar állampolitikában bekövetkezett változást, az 1918. október 31-én kikiáltott demokratikus köztársaságot a király(ság)pártiakat leszámítva, a magyar lakosság döntő többsége örömmel és bizakodással üdvözölte. Azt gondolták, hogy a király által közvetlenül gyakorolt hatalom és az arisztokrácia által vezérelt állam után, melyet Platón a lehetségesnek tekintett három államforma közül elsőként és másodikként említett *Az állam* című munkájában, a harmadik, a demokrácia, a többség uralma fogja biztosítani a Kárpát-medencében a közjó érvényesítését. Platón azonban azt is hangsúlyozta, hogy a három kormányformának lehet jó és rossz változata. A királyság megvalósulhat tyrannizmusban, az arisztokrácia hatalma oligarchikus formában, a nép uralma pedig érvényesülhet demokráciában és ochlokráciában, azaz a csöcselék uralmában. Az 1918–1919-es időszak európai történelme ugyanekkor felszínre hozott egy logikai és egy történelmi ellentmondást. Az egyik Aquinói Szent Tamás politika-felfogása, mely szerint az állam „tökéletes társaság”, melynek „mint egésznek alá van rendelve az egyén mint rész”. Az állam a közjót képviselve, végső soron az egyén érdekében létezik, az egyén kiteljesedését szolgálja. A másik a liberális felfogás, melyet Karl Popper fogalmazott meg, s amely szerint a közvélemény formájában megtestesülő népakarat „a hatalom felelősség nélküli formája”, ezért az államot ki kell vonni „a közvélemény

harsannak.” = KASSÁK Lajos, *Versek, tanulmányok*, s. a. r. SÍK Csaba, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 113.

⁶² „Nagy-Britannia 1918 tavaszán szorult helyzetbe került, miután Lloyd George és Balfour beleegyeztek, hogy ne csak a wilsoni szövegeket támogassák, hanem a franciákat és az olaszokat is, akik a maguk önző érdekét szem előtt tartva elhatározták, hogy hozzájárulnak az Osztrák–Magyar Monarchia felszabdalásához. [...] Se a ravasz Lloyd George, se a lanyha érdeklődésű külügyminisztere, Balfour nem gondolták át eléggé ennek az új politikának a következményeit [...]” = LUKÁCS, John, *Évek...*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1999, 145.

uralma alól”, azaz az állam szerepét amennyire csak lehet, korlátozni kell.⁶³ A csak egyéni érdekekben gondolkodó elmélet, az e jegyben meghirdetett teljes szabadság és a közjó érdekében megvalósuló ideiglenes jogkorlátozás bizonyos fókig hasonló ahhoz az etikai dilemmához, amelyet Lukács György *A bolsevizmus, mint erkölcsi probléma* című írásában (más premisszákat alapján) végigjárt.⁶⁴

Nehezítette az új kormány helyzetét az ország állapota. A világháborús ember- és anyagi veszteségek, a frontokról hazaözönlő katonák, a karhatalom teljes hiánya, a falvakban „föllángolt [...] földéhség”, a több helyen „önhatalmúlag” elkezdett földosztás,⁶⁵ a vidéken november első napjaiban sokfelé kirobbant „sajátos parasztforradalom”, melynek során „elkergették a csendőröket, a jegyzőknek mintegy harmadát, felgyújtottak kastélyokat, kiirtottak úri családokat, kirabolták a »zsidó kereskedők« üzleteit”, együttesen ellehetetlenítették az állami funkciók egyszerű fenntartását is. „A kormány működése – emlékezett vissza a korszakra az 1945 után írt tanulmányában Kornfeld Móric – csak szavakból állott [...]. [...] radikális, de polgári kormánynak indult, mely a demokráciát hirdette, nagybirtok- és nagytőke-ellenes volt, új választásokat tervezett és a közrendet fenn akarta tartani.”⁶⁶

A magyar demokratikus köztársaság konszolidációját, céljainak elérését ellehetetlenítette a politikai helyzet, a Kárpát-medencében élő, nem magyar ajkú népek területfoglalási és államalapítói ambíciója és a világforradalom magyarországi megvalósítására készülő egykori orosz hadifoglyok: Kun Béla, Münnich Ferenc, Rákosi Mátyás és Szamuely Tibor hazaérkezése.

Károlyi Mihály helyesen ismerte fel, hogy a polgári demokratikus átalakulás van napirenden, azt azonban nem látta be, hogy a történelem „kegyetlen természete folytán” az antant számára szinte teljesen lényegtelen az irányukban korábban követett politikája. Nem vette észre azt sem, hogy a szociáldemokraták a forradalom időszakában egyre inkább kommunistákként viselkednek. Nem használta ki a parasztság föld utáni vágyát. Nem szerveztetett zsoldos hadsereget az országra támadók ellen. Ez a hadsereg sem tudta volna megőrizni a „Szent István”-i Magyarországot, de valamelyest mérsékelhette volna a mindenképpen bekövetkező területvesztést.⁶⁷

A magyarországi eseményekkel párhuzamosan a forradalom hullámai elérték az egykori Osztrák–Magyar Monarchia többi országrészét is. Október 31-én még a galíciai ukránok is bejelentették elszakadásukat a Monarchiától. Ugyanezen a napon az olasz front összeomlott, s a hadvezetőség fegyverszünetet kért. November 3-án Padovában aláírták a szemben álló felek képviselői a háború végét jelentő

⁶³ Vö. MARÓTH Miklós, *A konzervativizmus európai gyökerei = Magyar konzervativizmus – Hagyomány és jelenkor*, Bp., Batthyány Lajos Alapítvány, 1994, 5–6.

⁶⁴ LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat*, szerk. VAJDA Mihály, Bp., Magvető Kiadó, 14-15.

⁶⁵ KORNFIELD Móric, *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*, s. a. r., a bev. tanulmányt írta SZÉCHENYI Ágnes, Bp., Corvina Kiadó, 2006, 208.

⁶⁶ I. m., 214.

⁶⁷ PRITZ Pál, *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 2011, 53–82.

okmányt. Franchet d'Espèrey, a balkáni francia haderő parancsnoka, elégtelennek tartva a november 3-i megállapodást, 5-én átkelt a Száván, s újabb magyar részeket foglalt el, a Szeged–Baja–Pécs–Varasd vonaltól délre fekvő területeket, tehát a Bácskát és a Drávaközt. Ezenközben megjelentek a cseh légiók Felső-Magyarország szlovákok lakta övezetében. November 9-én a románok nemzeti tanácsa bejelentette igényét Erdélyre, Partiumra, Máramaros és a Bánság huszonhat vármegyéjére. December 1-jén Gyulafehérváron a románok kimondták „egyesülésüket” O-Romániával, s megkezdték a nekik ígért magyar területek bekebelezését. November 13-án a Belgrádban aláírt fegyverszünetben kijelölt demarkációs vonal Szegedet, Aradot, Kolozsvárt egészen Marosvásárhelyig magyar területnek tekintette. A december 6-án Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža csehszlovák követ megállapodásában Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár Magyarország része maradt volna. Az antant katonai vezetői 1919. január 10-én a jugoszláv és a román hadsereg elválasztására Aradtól délre semleges zónát jelöltek ki, hozzátevőlegesen a Szeged–Arad közti széles sávban. Az 1919. március 20-án átadott Vyx-jegyzékben a magyarok és románok között is semleges zónát kívántak, melynek keleti határán belül esett Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, nyugati részen pedig Szeged és Debrecen.⁶⁸ A háborút bármi áron kezdeményező Ausztria pedig bejelentette igényét a Nyugat-Magyarországra, az Őrvidékre, a mai Burgenlandra.⁶⁹

A Kárpát-medencében államaik megalapítására törő egykori nemzetiségek, a politikai helyzetről szállongó hírek és rémhírek mellett nehezítette a demokratikus köztársaság helyzetét az 1918 novemberében Szovjet-Oroszországból hazaérkezett egykori hadifoglyok csoportja, akik – a Tanácsköztársaság bukása után megjelent cikkek szerint – 300 ezer ezüstrubelt (vagy annál nagyobb összeget) hoztak magukkal az orosz állami kincstárból a magyar „proletárforradalom” kirobbantására. Főhadiszállásukat a Vigadó tértől a Petőfi térig tartó Duna-parti szakaszon, a Grand Hotel Hungáriában rendezték be.

A csoport vezetője a harminckét éves Kun Béla, Eytan Bentsur *Láng Európa szívében* című összefoglaló könyve szerint, jó szervező, ügyes kapcsolatépítő ember volt. Újságírással próbálkozott. 1908-tól a kolozsvári Biztosítási Pénztár tisztviselője, majd titkára lett. 1914-től az orosz fronton harcolt. 1916-ban fogságba esett, 1917-ben a tomszki hadifogolytáborban csatlakozott a bolsevikokhoz. 1917 végén Szentpéterváron megismerkedett a bolsevik vezetőkkel, köztük Leninnel és Buharinnal. 1918. március 24-én a bolsevik párt magyar csoportjának vezetőjévé választották. 1918. november elején Moszkvában részt vett azon az ülésen, melyen az „őszirózsás forradalom” hírére kinyilvánították „az Orosz Kommunista Párt Magyar Csoportjának a megalakulását, s döntöttek” a hazatéréséről. Egyes források szerint november 4-én érkezett Budapestre, 24-én a párt elnöke, december 7-én a Vörös Újság kiadója lett. És hozzákezdett a magyarországi proletárforradalom előkészítéséhez. Úgy gondolta, hogy a Szovjet-Oroszországban intézményesült

⁶⁸ ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században, i. m.*, 114–116.

⁶⁹ PRITZ Pál, *Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20 századi metszetek, i. m.*, 79–82.

„permanens forradalom”-mal és a „tanácsrendszer” kiépítésével Magyarországon is sikerrel járhatnak. S ezenközben Lenin intenciói alapján világforradalomra készültek.⁷⁰

Münnich Ferenc szintén 1886-ban született. Kolozsváron szerzett jogi diplomát. 1914-ben tartalékos hadnagyként sorozták be egy orosz frontra induló katonai alakulatba. 1915-ben hadifogságba esett, a tomszki hadifogolytáborba került. 1917-ben belépett az Oroszországi Kommunista Pártba. 1918-ban a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek egyik vezetője lett. 1918 novemberében részt vett a Moszkvában szervezett magyar internacionalisták értekezletén, ahol ő is tagja lett az Orosz Kommunista Párt Magyar Csoportjának. Hazaérkezése után részt vett párttagok toborzásában, és intézte a katonai jellegű ügyeket.⁷¹

Az 1892-ben született Rákosi Mátyás 1910-ben érettségizett Szegeden. (Pusztán érdekesség, hogy a helyi főreáliskola V–VI. osztályában Babits Mihály tanította magyarra, aki arra emlékezett 1940-ben, hogy a „legjobb tanuló”-ja volt.⁷²) Még 1910-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, tagja lett a Galilei Körnek, ezenközben elvégezte a Keleti Kereskedelmi Akadémiát, majd – ösztöndíjasként – Londonban és Hamburgban tanult. Kitűnő memóriájával elkápráztatta tárgyalópartnereit, nyelvtudása, melyet szívesen csillogtatott, különleges helyzetet biztosított számára. 1915-ben az orosz fronton hadifogságba került. 1918-ig távol-keleti táborokban őrizték. 1918 őszén Szentpéterváron ő is belekeült abba az „utazó csapatba”, amelyik Magyarországra jött, hogy előkészítse és kirobbantsa a proletárforradalmat.⁷³

Az 1918 novemberében Moszkvából hazatért hadifogolycsoport egyik legfiatalabb tagja az 1890-ben született Szamuely Tibor volt. 1908-ban érettségizett, még abban az évben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. Újságíróskodott, többek között Nagyváradon, Ady egykori lapjánál, a Nagyváradai Naplónál. 1914-ben besorozták. 1915 májusában hadifogságba esett. 1918 januárjában Moszkvában tagja lett a hadifoglyok ügyeit intéző bizottságnak. Egyes források szerint 1918. november 24-e előtt, más források szerint 1919. január 3-án tért vissza Magyarországra. Tagja lett azonnal a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának és a Vörös Újság szerkesztőbizottságának is.⁷⁴

1918. november végén, december elején az egykori hadifoglyok gyors agitációba kezdtek. 140 ezer koronáért megvásárolták a Seidler-féle nyomdát, befolyásuk alá vontak nagy példányszámú újságokat, a Vörös Újságban a demokratikus köztársaság (az ő szóhasználatukban: a polgári állam) szétrombolását sürgették, meg-

⁷⁰ www.hetek.hu/hatter/2011/kun_bela_133_napos_amokfutasa [2013. júl. 18.]

⁷¹ IZSÁK Lajos, PÖLÖSKEI Ferenc, ROMSICS Ignác, URBÁN Aladár, *Magyar miniszterelnökök*, Bp., Kossuth Kiadó, 2002, 182–185.

⁷² *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, II. 133.

⁷³ IZSÁK Lajos, PÖLÖSKEI Ferenc, ROMSICS Ignác, URBÁN Aladár, *Magyar miniszterelnökök, i. m.*, 154–161.

⁷⁴ www.angelfire.com/realm3/hmult/cikkek/szamuely.htm [2013. július 20.]

próbálták lejáratni az alkotmányozó nemzetgyűlést. A rövidesen eljövő világforradalomról beszéltek és írtak. „Munkásellenőrző tanácsok”-at szerveztek. A házak, a földbirtokok, a gyárak köztulajdonba vételét kívánták. A Vörös Újság felhívította a lakásbérlőket, hogy február 1-jétől ne fizessenek lakbért, a munkások szerezzenek be fegyvereket, és készüljenek fel a gyárak elfoglalására, „követelte”, hogy minden leszerelt és leszerelő katona kapjon 5400 koronát⁷⁵ (Babits Mihály egyéves gimnáziumi tanári fizetése 1918-ban minden lehetséges pótlékkal együtt 5300 korona volt.)

A kommunista párt propagandája, a Vörös Újság lázító cikkei, „az orosz forradalom lelki hatása”, amint Kornfeld Móric írta már idézett tanulmányában, a világforradalom mindent megoldó perspektívája polarizálta a lakosságot.

A helyzettel különösen elégedetlenek a nemzeti ellentéteket feloldó világforradalomtól várták a szociális problémák megoldását, és még mindig az ország területi egységének megőrzését. Ebből következően egyre többen csatlakoztak a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz, s nem kevesen a kommunistákhoz. Az akkor „bal”- és „szélsőbal”-nak tekintett két párt befolyása nőtt. A kommunista párthoz csatlakozók közül a leglátványosabb Lukács György gesztusa volt. A kanti–fichtei etikai álláspontját, a tiszta erkölcsi valóságot, a formális tiszta demokrácia elvét valló filozófus⁷⁶ decemberben a kommunista párt tagja lett.

A demokratikus köztársaság baloldali ellenzékével egy időben lépett fel a jobboldali ellenzék. Ez utóbbi megnevezés sokféle akaratot takart. Kodolányi János *Sülyedő világ* című regényében az egyik megidézett rokon arról beszélt, hogy „szervezkedés folyik Károlyiék elkergetésére s a király visszahozatalára”.⁷⁷ December 3-án a Zichy-palotában találkozó Zichy Raffaelné, Ritoók Emma, Vay Gáborné és Tormay Cécile megbeszélésén elhatározták, hogy az asszonyok kezdenek szervezkedni a rendszer megbuktatására – ebből a kezdeményezésből született 1919. január 11-én a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége⁷⁸. 1918 novemberében megalakult a Magyar Országos Véderő Egylet, ugyanekkor szerveződött az Ébredő Magyarok Egyesülete. Bethlen István vezetésével február 19-én megalakult Nemzeti Egyesülés Pártja.

Károlyi Mihály miniszterelnök érzekelte a gazdasági bajok növekedését, a politikai helyzet radikalizálódását, kormánya reménytelen helyzetét, szavakba foglalta 1919. január 1-jén a franciák segítségébe vetett remény hiábavalóságát, s tíz nappal később igazságügyi miniszterét, Berinkey Dénest kinevezte miniszterelnöknek, maga pedig elfoglalta a köztársasági elnökséget, közben megtartotta a külügyminiszteri tárcát, és rendszeresen részt vett a kormány ülésein.

A Berinkey-kabinetből kimaradt Jászi Oszkár. Kunfi Zsigmond közoktatási miniszter lett. A kormány mozgástere beszűkült. 1919. február 16-án közzétették

⁷⁵ SALAMON Konrád, *Nemzeti önpusztítás 1918–1920, i. m.*, 89–119.

⁷⁶ LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat, i. m.*, 17.

⁷⁷ KODOLÁNYI János, *Sülyedő világ*, Bp., Athenaeum Kiadó, é. n. [1940], 52.

⁷⁸ TORMAY Cécile, *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből*, Bp., Pallas Irodalmi És Nyomdai Rt, 1926, I, 186, 202, 254–256.

ugyan a már emlegetett földreformtörvényt, de csupán Károlyi Mihály osztotta fel kápolnai birtokát. Nyilvánvalóvá vált, hogy az antanthatalmak végrehajtják a háború alatt a szerbekkel, csehekkel, szlovákokkal és a románokkal kötött titkos szerződéseiket, s Magyarország területét minden irányból jelentősen megcsönkítik majd. A Berinkey-kabinet ugyanekkor törvényt hozott „a népköztársasági államforma védelméről”, „a forradalom vívmányait veszélyeztető egyének” büntetéséről. Berinkey megpróbálta csökkenteni a kommunista párt és a korábbi politikai elit hatalmi ambícióinak megjelenítését. A kommunisták február 20-án a Népszava szerkesztősége ellen tömegtüntetést szerveztek. A felvonulók és a rendőrök összecsaptak. Végül hetvenhét kommunista vezetőt őrizetbe vettek, közülük harminckettőt a Gyűjtőfogházba szállítottak, a Vörös Újságot betiltották. Ugyancsak feloszlatták a Magyar Országos Véderő Egyletet, egyes ellenforradalmi személyeket internáltak. Károlyi március elején már elhatározta, hogy új kormányt szervez kizárólag szociáldemokrata politikusokból, a miniszterelnökségre Kunfi Zsigmondot kéri fel. Március 18-án a kommunista párt hatalmas tüntetést szervezett a bebörtönözöttek érdekében. Március 20-án Vyx alezredes, a budapesti francia misszió vezetője átnyújtotta Károlynak a szövetségesek jegyzékét, melyben lényegében Magyarország végleges határait jelölték ki. A köztársasági elnök a kormány tagjaival megtárgyalta a jegyzéket, melyet végül elutasítottak. A szociáldemokrata kormánytagok ugyanakkor nem tájékoztatták Károlyt arról, hogy előzetesen megállapodtak a börtönbe zárt kommunista vezetőkkel a szociáldemokrata és kommunista párt egyesüléséről, Károlyi lemondatásáról, a demokratikus köztársaság Magyar Szövetségi Szocialista Tanácsköztársasággá (pontosabban: proletárdiktatúrává) történő átalakításáról. Az új kormányzati forma politikai puccs eredménye volt. Ennek a váltásnak, mely mögött „tényleges”, illúziókkal élő „tömegelő”-nek kellett lenni, „volt egy nemzeti és egy társadalmi vonatkozása”.⁷⁹ Úgy látszott, hogy az antantbarátság csődje után Szovjet-Oroszországgal és a Kun Bélák által hirdetett világforradalommal lehet csak a magyar nemzeti érdekeket megvédeni. „A társadalmi rendszerváltásban” pedig a magántulajdonra épülő társadalom helyett a Marx Károly közgazdasági és társadalomszervezési elvei szerint felépített ország lehet a megoldás.⁸⁰

Babits és a kulturális-társadalmi-politikai modernizáció érdekében a 20. század elejétől fellépő heterogén értelmiségi csoport tagjainak egyénenként kellett választaniuk. Ritoók Emma, a Vasárnapi Kör egyik megalapítója 1918 decemberében a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségéhez csatlakozott, a konzervatív változatban értelmezett nemzeti értékek mellett döntött. A zsidó–magyar kettős identitást, azaz változatlan hűséget a judaizmus iránt, amelybe beleszületett, s ugyanakkor a

⁷⁹ GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története, i. m.*, 36.

⁸⁰ Vö. CARTLEDGE, Bryan, *Trianon egy angol szemével, i. m.*, 58–77; GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története, i. m.*, 27–35; SALAMON Konrád, *Nemzeti összefogás, i. m.*, 51–153.

magyar kultúra iránti hűséget természetes állapotként élte meg a történelmi változások közepette is Bródy Sándor, Hatvany Lajos, Ignotus és Lesznai Anna.⁸¹ Kun Béla velük ellentétben, amikor kijelentette, hogy szülei zsidók voltak, ő azonban se nem zsidó, se nem magyar, hanem világforradalmár, akkor új személyi és közösségi identitást fogalmazott meg magának.

A modernizáció érdekében valamikor együtt fellépők többsége nem abszolútizált egyetlen értékelvet, és nem változtatott identitásán sem. Abban reménykedtek bizonyára, hogy a feltorlódott gazdasági és nemzeti problémák megoldásának eszköze csak az 1919. március 21-én kikiáltott proletárdiktatúra, az általuk helyeselt öszirózsás forradalom kiterjesztése lehet.

Több mindenre gondolhattak.

Először talán arra, hogy a forradalom, mint annak idején a francia forradalom – amint később Bibó István tágabb összefüggésben írt erről *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányában – „a társadalomnak olyan mértékű átszervezését [teszi] [...] lehetővé, amekkora mértékű átszervezést az azelőtti forradalmak nem csináltak [...]”⁸². Magyarországnak a vesztes háború után, területének fokozatos anektálása közben, az antant félrevezető politikáját megélve, új tájékozódásra volt szüksége. A forradalommal hatalomra került új társadalmi csoportok – gondolhatták – nem rendezkedhetnek be tartós erőszakra. Egyrészt azért, mert „az olyan humánus célokat kitűző társadalomszervezés, mint amilyen az európai társadalomszervezés régtől fogva volt, szükségképpen az erőszak mennyiségének a csökkentésére irányul”.⁸³ Másrészt azért, mert Szovjet-Oroszországban, mely a társadalmi és gazdasági szervezettségét tekintve Magyarországnál nehezebb helyzetben volt, az 1917-es forradalomban a bolsevikok deklarálták a nemzeti önrendelkezés jogát, meghirdették és megvalósították a földosztást, törvényileg megakadályozták a földbirtok koncentrálódását, a világforradalmi küldetés mellett folyamatosan hangoztatták az etnikai-nemzeti dimenziókat is.⁸⁴

A modernizáció hívei gondolhattak arra is, hogy a hatalomra került új kormány miniszterelnöke, Garbai Sándor, és miniszterei, akiket szovjet-orosz mintára népbiztosoknak hívtak, Kun Bélát leszámítva, valamennyien a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagjai voltak, s mérséklőleg fognak hatni az egész folyamatra. A népbiztoshelyettesek kerültek csak ki az egykori Kommunisták Magyarországi Pártjából. Nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy a népbiztoshelyettesek is jelen voltak minden kormányülésen, s rövidesen népbiztosi címet kaptak. A kulturális területen: egyetemeken, iskolákban, művészeti csoportokban és a kultúra-

⁸¹ POMOGÁTS Béla, *Egy emberhez – akire szükség lenne. Könyv az utolsó Vázsonyiról*, Tekintet, 2012/4, 116–117.

⁸² BIBÓ István, *Az európai társadalomfejlődés értelme* = B. I. Összegegyített munkái, s. a. r. KEMÉNY István, SÁRKÓZI Mátyás, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 1982, II, 581.

⁸³ *Uo.*

⁸⁴ KRAUSZ Tamás, *Oroszország a századfordulón = 20. századi egyetemes történet, i. m.*, 125–126.

közvetítés más fórumain dolgozók számára külön kontinuitást jelzett, hogy a közoktatásügyi népbiztos a Berinkey-kormány illetékes minisztere, Kunfi Zsigmond, egyik helyettese Lukács György lett.

A folyamatosságot és nem a diszkontinuitást „bizonyította” Károlyi Mihály „nyilatkozata”. A minden újságban megjelent deklaráció szerint a köztársasági elnök „minden hatalmat” „Magyarország proletariátusára” ruházott át. A kortársak természetesen nem tudták, hogy Károlyi ilyen nyilatkozatot nem tett, hogy titkára, Simonyi Henrik akkor mutatta meg neki a szöveget, amikor az már a nyomdában volt. A nyilatkozatnál is fontosabb jelzése volt a kontinuitásnak, hogy a március 22-én megjelent óriásplakátokon nemcsak a hatalomváltás ténye jelent meg, hanem az is, hogy a Tanácsköztársaság „hatalmas proletárhadsereg”-et szervez, s „a román bojárokkal és cseh burzsoákkal szemben” is megvédi az országot.⁸⁵

A magyarok, köztük a századelőn megindult kulturális–társadalmi–politikai modernizáció hívei, nem tudták, hogy a valódi hatalom nem Garbai Sándor és a népbiztosok kezében van. Nem tudták, hogy a kormányban és a két munkáspártból március 26-án megalakult Magyarországi Szocialista Pártban igazában Kun Béla akarata érvényesül.

A népbiztosok és helyetteseik legtöbbször nem volt jogi–államigazgatási tapasztalata. A Kun Béla belső köréhez tartozó Münnich Ferenc, Rákosi Máttyás és Szamuely Tibor öt éve nem éltek az ország területén, fiatal koruk következtében nem volt emberi tapasztalatuk sem, nem volt fogalmuk a magyarországi viszonyok változásáról. Pusztán másolni akarták a szovjet-orosz politikai gyakorlatot. A legfontosabban azonban eltértek az ottani gyakorlattól: az 1919. április 3-án megjelent földtörvény szerint nem osztották ki a földeket (ami spontán formában, már idézett módon, 1918. november elején elkezdődött), hanem a nagybirtokokat termelőszövetkezetekké alakították, mert azt gondolták – Lukács György szavait ismételve –, hogy így „a polgári forradalmi lépcsőfok [azaz a földosztás] átugrásával egyenesen a szocializmusba” érkezik el a magyar vidék.⁸⁶ A szovjet-orosz politikai gyakorlat más intézkedéseit azonban átvették, tekintet nélkül a két ország eltérő etnikai, történeti, társadalmi, szervezeti viszonyaira. A régi önkormányzati testületeket feloszlatták. A bíróság helyett „forradalmi törvényszékek”-et szerveztek. A rendőrség és a csendőrség helyét átvette a Vörös Őrség. Célul tűzték ki a magántulajdon teljes megszüntetését. A nagy lakásokban személyenként egy szobát hagytak meg a tulajdonosoknak, a többibe proletárcsaládokat költöztettek. Új pénzt bocsátottak ki. Az infláció magasba szökött. Az állam szekularizálta az oktatási intézményeket. A demokratikus köztársaság kezdeményeire épülő, de annál radikálisabb művelődéspolitikát kezdtek. A „hatalmas proletárhadsereg”-be léptek a „haza védelmére” korábban felesküdt hivatásos katonák: az 1918. október 31-e után a fegyverletételi parancsot megtagadó, katonáit zárt egységben

⁸⁵ Idézi: ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században, i. m.*, 123.

⁸⁶ LUKÁCS György, *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*, szerk. EÖRSI István, Bp., Magvető Kiadó, 1989, 151.

Magyarország területére visszavezető Stromfeld Aurél, aki hivatalosan vezérkari főnök, valójában hadseregpáncsnok lett, és a második világháború leendő vezénylő tábornokai közül Jány Gusztáv, Lakatos Géza, Szombathelyi Ferenc, Sztójay Döme, Werth Henrik, és – sok vezérkari tiszttel együtt – Weöres Sándor vezérkari őrnagyként szolgált édesapja is. 1919. május végén, június első felében visszaszorították a cseh és szlovák csapatokat Besztercebánya–Rozsnyó–Bártfa vonaláig. A nyugati hatalmak június 13-án követelték a visszafoglalt területek kiűritését. Kun Béla e követelés elfogadását „ajánlotta”, s a magyar hadosztályokat visszarendelték a magyar anyanyelvű többség által lakott északi területekről. Június végéig a proletárdiktatúra nem tudta megakadályozni a román hadsereget a Tisza vonaláig történő előrenyomulásban, a csehszlovákokat és a szerbeket a magukénak gondolt magyar területek elfoglalásában.⁸⁷

Az államszervezet új testületei és a belső biztonságáért felelő szervek működése gyakorlatilag az egész társadalmat a proletárdiktatúra ellenségévé tették.

A gazdasági és államigazgatási pozíciókba jutott emberek esetében a politikai megbízhatóság döntött. A „forradalmi törvényszék”-et, az önkormányzatokat hozzá nem értő, iskolázatlan, sokszor korrumpálható emberek irányították. Az a reménykedés, mely március 21-én Tóth Árpádot és más költőket, és írókat eltöltött, áprilisa már elpárolgott. Jellemző ebből a szempontból a Kosztolányi Dezsőné által feljegyzett párbeszéd, melyet még a demokratikus forradalom alatt férjével Kun Bélánál, egykori újságírótársánál tett látogatásukról rögzített:

A Visegrádi utcai lakás előszobájában elszánt tekintetű tengerészfiúk ülnek. Kun Béla felesége és cicomásan öltözött kislánya fogad bennünket. Az uram kedves bókokat mond a gyermeknek, dicséri a proletár főnökkisasszony szép ruháját. Aztán bemegyünk a másik szobába. Egyedül maradtunk Kun Bélával.

– Mondd, mi ez itt öregem? – kérdezi sűgva, pajtási cinkossággal, kíváncsian megfeszített karral, csodálkozó tenyérrel Kun Bélától, és várja, hogy a régi »vagány« újságíró társ fél szemével hunyorogva, csibészesen röhögve bevallja, hogy az egész csak móka, s kár izgulni.

Kun Béla azonban állig begombolkozik, propaganda ízű szavakkal változza a helyzet komolyságát s az eljövendő kíméletlen harcot.

– És mi lesz velem? Mi lesz az írókkal? – faggatja Dide a népvezért.

– Reád semmi szükség a proletárállamban – feleli Kun Béla. – Versek nem kellenek. Majd tanulsz valami mesterséget. Ha okoskodsz, ki fogunk végezni.

Lenn az utcán, némán, ámulva összenézünk mi ketten.⁸⁸

⁸⁷ Vö. CARTLEDGE, Bryan, *Trianon egy angol szemével, i. m.*, 77–81; GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története, I. m.*, 36–43; ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században, i. m.*, 123–132.

⁸⁸ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső, i. m.*, 193.

1919. március 21-e után, hivatalosan április 3-án alakult meg a hadügyi, majd oktatásügyi népbiztosság, a rokkantügyekért és lakásrekvirálásokért felelős Szamuely Tibor irányításával a Vörös Őrség, melyhez nemcsak a formális belügyi alakulatok tartoztak, hanem az ő fennhatósága alatt működtek a terrorista különítmények, köztük a kétszáz főt számláló, négy elemít végzett Cserny József tengerész irányításával tevékenykedő „Lenin-fiúk”.

Szamuely, aki hamarosan a hátszág katonai parancsnoka is lett, beszédeivel és megfélemlítő akcióival egyre inkább a korszak meghatározó személyévé vált. Április 20-án, húsvét vasárnapján, Győrben például a következőket mondta:

A hatalom a kezünkben van. Aki azt akarja, hogy visszatérjen a régi uralom, azt kíméletlenül fel kell akasztani. Az ilyenek bele kell harapni a torkába. A magyarországi proletariátus eddigi győzelme nem került különösebb áldozatokba. Most azonban szükség lesz arra, hogy vér ömöljön. A vértől nem kell félni. A vér – acél: erősíti a szívet, erősíti a proletároklöt. Hatalmassá fog tenni bennünket a vér. A vér lesz az, mely az igazi kommunvilághoz elvezet minket. Ki fogjuk irtani, ha kell, az egész burzsoáziát.⁸⁹

Április 23-án Szolnokon így beszélt:

A Forradalmi Kormánytanács [...] megbízott azzal, hogy úgy a fronton, mint a front mögött a rendet és a fegyelmet biztosítsam. [...] A proletariátus osztályellenségeihez nem fordulok semmiféle kéréssel, csak azt szeretném, ha ezeket a szavakat vésné emlékezetébe: aki a proletariátus hatalma ellen emeli fel a kezét, aki nyílt vagy rejtett úton ellenforradalmat szít vagy elősegít, illetve elhallgat, aki a Forradalmi Kormányzótanács és a Hadsereg Főparancsnokság minden rendelkezését végre nem hajtja, az a saját halálos ítéletét írja alá. Az ítélet végrehajtása a mi feladatunk.⁹⁰

Szamuely Tibor páncélvonata és a Lenin-fiúk terrorcsapata az egész országot rettegésben tartotta. Május 3-án Szolnokon akasztatott Szamuely, pár nap múlva Abonyban ült véstörvényszéket. Előfordult, hogy antiklerikális hevületükben betörték a belügyi alakulat katonái a templomba, „a pap kezéből” kirángatták a szentségtartót, szétkergették az imádkozó sokaságot”, fejbe vertek „kendős” vénasszonyokat, battyogó öregembereket, ártatlan gyermekeket⁹¹. Az is előfordult, hogy az „egyházi vagyon” rekvirálása „vörös zászlókkal ékesített teherautókon vörös katonák” érkeztek egy faluba, például a Vas megyei Nemesbördre azzal a pa-

⁸⁹ hu.metapedia.org/wiki/Vörösteror [2013. júl. 25.]

⁹⁰ hu.wikipedia.org/wiki/Szamuely_Tibor [2013. július 25.]

⁹¹ KODOLÁNYI János, *Sülyedő világ, i. m.*, 104–105.

ranccsal, hogy „az elrejtett fegyvereket összeszedjék, s az egyházi vagyont összeírják”. A katonák „házzról házra jártak”, mindent „felforgattak és összelopkodtak”, „a lakossággal kegyetlenül bántak”. Akciójukon hét polgári személyt lőttek agyon.⁹²

Nem volt biztonságban senki. Gárdonyi Géza nyaralóját felgyújtották, háza udvarára temetőből elloptott fakesztertet hajítottak be, s azt ordították az ablaka alatt, hogy megölünk minden urat.⁹³ Április 20-án börtönbe zártak 489 „tűsz”-t, köztük a szombathelyi püspököt, Mikes János grófot, Wekerle Sándor egykori miniszterelnököt, Herczeg Ferencet, Berzeviczy Albertet, Darányi Ignácot, Rákosi Jenőt, József főherceget, Majláth Jánost; Dessewffy Aurélt, az agg országbíró-t felesége ravatalától hurcolták el.⁹⁴ A 133 nap alatt ötszázkilencven embert öltek meg, főleg falvakban élő földműveseket, hivatalnokokat, papokat. A megvert, megcsönkített emberekről nem készült kimutatás.

A március 21-i változásokat megélt politikusok közül többen hátraléptek. Károlyi Mihály semmiféle közszereplést nem vállalt. Svábhegyi villájába vonult vissza. A villa halljában egy géppuskát állíttatott fel a bejárati ajtó felé irányítva, ugyanis nem akart Tisza István sorsára jutni, akit dolgozósobájában öltek meg.⁹⁵ Jászi Oszkár a Berinkey-kormány megalakulása után otthagyta az aktív politizálást, a budapesti egyetem szociológiaprofesszora lett, április végén Bécsbe távozott.⁹⁶ Kunfi Zsigmond népbiztos már áprilisban szót emelt a belső szervek túlkapásai és a cenzúra szigorítása ellen; június 5-én Az Ember című újságban aggodalmas cikket írt *A diktatúra módszerei* címmel. „[...] a diktatúra kezelésében módszereiben aggodalommal látjuk egy bizonyos fokú mérsékletnek, a viszonyokkal való számolásnak a hiányát, amelyre pedig súlyos belső és külső politikai helyzetünk miatt nagy szükség volna.”⁹⁷ Kernstok Károly, aki 1919. január 31-étől képzőművészeti kormánybiztos volt, áprilisban Nyergesújfaluba költözött, s ott képzőművészeti szabadiskolát szervezett.⁹⁸ Május végén, június elején Vas, Sopron, Moson és Tolna vármegyében a falvak összefogtak, és tömegesen szembefordultak a tanács hatalommal.⁹⁹ A kül- és belpolitikai csőd teljessé vált.

[...] a nemzet előtt ismeretlen emberek, a nemzet által addig nem ismert terrorisztikus eszközökkel [...] oly politikai és gazdasági rendszert akartak megvalósítani, mely a szabadság minden megnyilvánulását elfojtotta [...].

⁹² SZÉLL Kálmán, *Mi történt Nemesbődön és Nagygyencsen 1919. március 28–29-én?*, Vasi Szemle, 2010/2, 147–167, 2010/3, 271–288.

⁹³ BRASSAI Zoltán, *Gárdonyi Géza*, Veszprém, Művészetek Háza kiadása, 2003, 199.

⁹⁴ TORMAY Cécile, *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből*, i. m., II, 155.

⁹⁵ CARTLEDGE, Bryan, *Trianon egy angol szemével*, i. m., 77.

⁹⁶ *Jászi Oszkár naplója. 1919–1923*, s. a. r. LITVÁN György, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 2001, 18, 20–21, 31–32.

⁹⁷ AGÁRDI Péter, *Kunfi Zsigmond*, Új Mandátum [Kiadó], 2001, 183.

⁹⁸ *Kernstok Károly, emigrációban írt feljegyzései és önéletrajza. Szemelvények Horváth Béla művészettörténész Kernstokra vonatkozó dokumentumaiból*, közreadja MARKÓJA Csilla, BARDOLY István, Enigma, 2011/1, 4–5.

⁹⁹ SALAMON Konrád, *Nemzeti önpusztítás*, i. m., 150–154.

Mindenkitől elvettek és senkinek sem hoztak: a földműves munkás nem kapott földet, az ipari munkás elvesztette – de facto, ha nem is de jure – régi szervezeteit, a polgári osztály széles rétegei – a tisztviselők, ügyvédek, kereskedők, magánalkalmazottak tömegei – elvesztették létalapjukat. Ehhez járult még a vallásosság gúnyolása és gyalázása, a terrorfiúk garázdálkodása, a túszszedés rettegtetése. [...] Minden intézkedés csak növelte a lelki, politikai, gazdasági káoszt.¹⁰⁰

Függetlenül a proletárdiktatúra eredeti szándékától: az ország megvédésétől, a nemzetiségek által követelt területek elszakításának megakadályozásától, társadalmi egyenlőség akarásától, a kormányzati forma – az európai nagypolitika szorításától is kényszerítve – permanens terrorisztikus diktatúra, sokak szemében *ochlokrácia* lett. A kortársak jelentős része legalábbis így élte meg a július 31-éig tartó korszakot.

*

Az 1918. október 31-étől 1919. július 31-éig tartó időszak Babits Mihály személyes sorsában is fontos periódus volt.

Babits érdeklődése költői és írói pályája elején meghatározóan esztétikai volt. A világháború alatt érdeklődése esztétikai-etikaivá vált, melyet befolyásolt széles körű filozófiai gondolkodása. Nem váltott esztétikairól etikaira, aztán etikairól politikaira, amint az Lukács György esetében megfigyelhető volt.¹⁰¹ Kant erkölcsi imperatívuszát tekintette mércének élete végéig. Álláspontját azonban mindig rögzítette. Korábban is, most is, később is. Rendszerint politikai esszéikben (*Magyar költő kilencszáztizzenkilencben; Könyvnap és könyvégetés; Tömeg és nemzet*), ritkábban nyilatkozatokban és interjúkban (*Önkommentár, Népszava, 1912. jún. 2., Magyar írók karácsony esti gondolatai a magyar irodalom újjászületéséről*, Gondolat, 1919. december 25.), esetleg versekben (*Húsvét előtt; Szaladva fájó talpakon; Ezerkilencszáznegyvenegy*). Ez utóbbi műnemben írt szövegeit azonban csak akkor közölte, ha a konkrétumban az általánost tudta szavakba foglalni, s ezt az általánost a magyar és világirodalmi poétikai és retorikai hagyományrendszerben, autentikus lírai beszédmódban fogalmazta meg. Ha a szöveg direkt módon kapcsolódott valamilyen eseményhez, vagy a szövegszervező kép egyjelentésű maradt, akkor a verset nem jelentette meg (*Ady, Egy verses könyv epilógusa, [Az Antikrisztust kelni láttuk őt]*).

Babits legszemélyesebb státusa is megváltozott. 1919. január 1-jétől az illetékes miniszter „ideiglenes nyugdíjba helyezte”. Eddigre már tagja volt a Hírlapírók Szindikátusában az Intéző Bizottságnak, a Nemzeti Tanács „közoktatásügyi szaktanács”-ának, az Országos Propaganda Bizottságnak, az Alkotó Művészek és Tu-

¹⁰⁰ KORNFIELD Móric, *Triantonól Trianonig, i. m.*, 214–215.

¹⁰¹ Vö. LUKÁCS György, *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon, i. m.*, 142.

dományos Kutatók Szövetségének, a Magyar Nemzeti Tanács irodalmi és művészeti szakbizottságának. 1919. január 12-én a Külügyminisztérium tudományos bizottsága kérte, működjek közre „a magyar szellemi kultúrát bemutató propaganda röpirat szerkesztésé”-ben.¹⁰²

1918 decemberében, amikor a Károlyi-kormányt már balról és jobbról egyformán támadták, a költő levelet kapott Lukács Györgytől, Halász Jennytől és Sós Ernőtől.

Lukács a december 9-én kelt iratában, Mannheim Károly nevében is, találkozóra invitálta Babitsot, feltehetően a Centrál kávéházba. Erre a találkozóra az után került sor, hogy Lukács a kommunista párt tagja lett. Nem kizárt, hogy a szellem-történeti iskola hívéből marxistává vált filozófus ekkor és itt vagy egy későbbi beszélgetés során, Schöpflin Aladár jegyzőkönyvbe mondott „vallomása” szerint „1919. január végén vagy február elején”, igyekezett „rábeszélni Babitsot, hogy lépjen be a kommunista pártba”. Az egyik változat azt emlegeti: belépése esetén a kultuszminiszterséggel kínálták meg (erre emlékezett maga a költő, más helyen Schöpflin Aladár és Basch Lóránt); a másik változat érvelése így szól: „Ha most lépsz be a pártba [azaz 1919 januárjában vagy februárjában], mondotta Lukács, akkor hős leszel és úttörő. Ha csak akkor lépsz be, amikor már uralomra jutottunk, akkor legfeljebb egyszerű kommunista lehet belőled.”¹⁰³

A többek által megerősített invitálás és előnyök kilátásba helyezése szempontjából, mely invitációt Lukács határozottan elutasított emlékezésében,¹⁰⁴ nem az a fontos, hogy decemberben vagy januárban–februárban került-e erre sor. Az a jelentéértékű ebben a valószínűsíthető tényben, hogy a felforrósodott időszakban ez a politikai oldal tisztában volt Babits esetleges gesztusának kommunikációs értékével.

A pedagógiai szakíró, Halász Jenny, aki levele utóiratában egykori „galileistá”-nak mondta magát, december 5-én kelt iratában kifejezte örömét, hogy Babits nevét sem „a Nemzeti tanács vagy valamilyen socialis nemzeti”, sem „nemzeti integritást védő szerv élén” nem látta szerepelni.¹⁰⁵

Babits Mihálynak az országos közéletben tulajdonított szerepváltására utal dr. Sós Ernő, budapesti ügyvéd levele. Arra kérte, Babits „vegye fel” a „Világsszabadság Ligájának” tagjai közé, és jelentse be csatlakozását. A levélben talán kevésbé fontos, hogy gondolatainak egy része megegyezik a Szabó Ervin, Babits Mihály és Jászi Oszkár *Európa lovagjai* című, 1918 őszi felhívásával. Talán fontosabb, hogy

¹⁰² *Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m.*, 191, 196, 199, 201, 204, 218, 219, 225, 239, 240.

¹⁰³ *I. m.*, 213, 685–686; JANKOVICS József, *Babits Mihály jegyzőkönyvének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2000/1–2, 201.

¹⁰⁴ „[...] Kassák erről az időszakról szólva [azt állítva önéletrajzi regényében, hogy Lukács »revolverrel« akarta a frontra kényszeríteni] nem egyedül hazudott, itt van például Babits Mihály esete, aki azt állítja, hogy 19-ben – abban az időben, amikor Kunék le voltak fogva – Balázs Béla és én fölkértük, hogy lépjen be a pártba. Természetesen ez abszolút nevetséges és teljességgel alaptalan állítás.” = LUKÁCS György, *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*, i. m., 157–158.

¹⁰⁵ *Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m.*, 210.

szót emel minden etnikai, nemzeti, faji, nyelvi, vallási diszkrimináció ellen, s elutasítja a Wilson-féle elvekre építhető béke gondolatát. És még váratlanabb, hogy elutasítja a szocializmus Lenin és Kun Béla által ajánlott, az osztályharcra épülő marxi elképzelését, s helyette az Oscar Wilde-i interpretációt, a „humanizmus”-ra és „az emberi szolidaritás”-ra hagyatkozó új társadalmat képzei el.

1919. január 17-e után, amikor a Berinkey-kormány megalakult, Kunfi Zsigmond lett a közoktatási miniszter. A Hivatalos Közlöny február 6-i számában felhívást tett közzé *Magyar tanítósághoz* címmel. Ebben, többek között, ezeket írta:

Az egész régi világ elpusztult, vérnek és szenvedésnek rettentő fertőjébe süllyedt el [...]. Új gazdasági, politikai és erkölcsi alapon nyugvó világot kell megteremteni, s ehhez új emberekre van szükség, [...]. [...] a múlt legendái helyett a jelen tényeivel s a tudomány igazságaival kell megtölteni [az iskolát] [...] Csak akkor fog a forradalom szenvedésekkel gazdag és mégis oly nagyszerű vajúdásaiból szebb élet megteremtődni, ha az ország politikai átalakulását nyomon fogja követni a *lelkek forradalmasítása*. [...] Remélem, hogy az egész magyar oktatószemélyzet segíteni fog ebben a munkában, mely nemcsak a népet fogja fölemelni és megnemesíteni, hanem egyúttal az állam és társadalom legbecsültebb tagjaivá fogja tenni azokat a tanítókat, akik a nép és emberiség boldogulásának erkölcsi és szellemi feltételeit munkálják. Különös melegséggel és szeretettel hívom fel ennek a munkának elősegítésére a *néptanítókat*, akik elnyomott, szellemileg és anyagilag elnyomott és kizsákmányolt helotái voltak a régi világnak [...].¹⁰⁶

Babits számára ebben az időszakban legfontosabb „közügy” a közoktatás átszervezésében való részvétel lett. Egyetértett a Déli Hírlapban március 2-án megjelent cikkel, miszerint „a földreform és az iskolareform egyenrangú tényezői [a jövő] Magyarország kiépülésének”. Azt is helyeselte, feltehetően a miniszterrel való személyes találkozón, hogy először egy-egy megye pedagógusaival kell megismertetni az új célokat, aztán (amint ez megjelent az Új Nemzedék 1919. március 9-i számában) városi, esetleg járási közigazgatási egységekben kell megvitatni az elhangzottakat. Az első ilyen megbeszélést Pest-Pilis-Solt megyében szervezték. A másodikat Fejér megyében, Székesfehérváron tartották. Az itteni, március 13-i értekezleten – amint a Világ még aznap beszámolt róla – a miniszter kíséretében ott volt „dr. Faragó Pál miniszteri titkár, Babits Mihály író, Migray József fővárosi tanár, Hajtai főigazgató és Manga tanfelügyelő”. Kunfi március 21-e után népbiztosként is folytatta a körutakat. Miskolcon március 29-én került sor hasonló értekezletre, amint erről a Miskolci Hírlap 30-án beszámolt. A Kunfi Zsigmond által

¹⁰⁶ AGÁRDI Péter, *Kunfi Zsigmond, i. m.*, 171–172.

tartott megyei előadásokon Babits többször megjelent.¹⁰⁷ A Kunfi Zsigmond társaságában tartott értekezleteken a költő esetleg elmondott egy verset, Székesfehérváron például Ady Endre egyik költeményét, vagy a miniszter után maga is tartott egy előadást. Egy ilyen előadás vázlata, melyet vagy Kunfi után vagy esetleg mint egyetlen szónok mondott el, megmaradt a Babits-hagyatékban:

Mi a feladat?

A magyar tanítóságnak a forradalmat *meg kell csinálni*. Hogyan? Nem történt meg? A forradalom megtörtént – de csak jelképileg. Hiába nyitják ki a börtönajtót, ha a rab nem veszi tudomásul, hogy nyitva van és nem akar kimenni. Az igazi szabadság a lelkekben van.

A jelképi forradalom csak a börtönajtó megnyitása. Kinek a feladata végrehajtani a *valóságos* forradalmat és kivezetni a börtönből a lelkeket, amerre végre már szabad az útjuk?

Nekünk, tanítóknak.

A forradalom alapkövét a magyar nép letette október 31-én.

De az alapkő letétével még nincsen kész a ház, az csak egy hivatalos pátens az építésre.

Az igazi munka most kezdődik.

S ez a munka az iskolákban folyik sokkal inkább, mint bárhol másutt.

És mégis: azt lehetne mondani, hogy a forradalom nem rótt új munkát az iskolára, csak szabaddá tette a régi munkáját. Az iskola abban a szerencsés helyzetben van, hogy természetes munkája összeesik a forradalom munkájával. Forradalmi munka volt már a forradalom előtt.

Mert a forradalmi munka a nép felvilágosítása, oktatása, az igazság megmutatása.

Aki az igazságot ismerte, az csak forradalmár lehetett már akkor. De az iskolák forradalmi munkáját ezen módon feszélyezték, gátolták.

Az állam az iskolának színleg barátja, valóságban ellenségnek érezte az iskolát, s ellensége volt az iskola igazi, természetes céljának. A forradalom visszaadta az iskola természetes jogait, de a jogokat egyben *kötelességekké* emelte.

Az iskola, mondom, szerencsés helyzetben van: kötelességei összeesnek jogaival.

Tulajdonképpen csak egyes-számot kellene használni, mert minden egy *gyökerű*.

Ezért egyetlen szóval megpróbálom kifejezni.

Igazság.

¹⁰⁷ Babits Angyal és Babits Mihályné Kelemen Auróra Babitsnak, Szekszárd, 1919. ápr. 20. „[...] Jöjj már haza hisz mily könnyű volna neked azon az auton a melyik meghordott több helyen Kunfi-val hogy az haza is röptsen, hisz meg vagyok rola győződve hogy erre már rá is szolgálhattál [...] csokol szerető Anyád” = *Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m.*, 325.

Mély bölcsessége a magyar nyelvnek, hogy egy szóval hívja a *veritást* és *justíciát*.

Az oktatás és nevelés összefüggése. (Ostobaság és gonoszság.)

Hogy [utána áthúzva: lehetett] hamisíthatik meg a kicsinyeknek adott igazság?

Mert nemcsak írást-olvasást adunk nekik, hanem főleg *beszéd- és értelemgyakorlatot*.

Itt nem lehetett eddig igazat adni. Most megnyíltak a kapuk. Kiírtani a háborús világnézetet. – (Az iskola vezekeljen bűneiért.) *Bátorság és szabadság* mint az igazság apja és leánya. De mégsem elég az igazság. Minden igazság múltra és jelenre vonatkozik. Mi jövőt akarunk, újat, ami még nincs, alkotást, munkát.¹⁰⁸

A Kunfi Zsigmond felhívása és Babits Mihály beszédvázlata közötti gondolatazonosság nyilvánvaló. Mindketten hittek a tudomány és az igazság teremtető és korlátozó erejében. A forradalmat fontosnak tartották, a „lelkek forradalmasításá”-ban meghatározónak gondolták a tanítók-tanárok szerepvállalását. A felvilágosodás eszméit ismételve hittek abban, hogy a múlt helyett elég lesz „a jelen tényeivel s a tudomány igazságaival” megismertetni a tanulókat, fel kell mutatni az „igazság”-ot, a „bátorság”-ot és a „szabadság”-ot, s e lényegében etikai érvek elégségesek lesznek az új világ megteremtésére.

Az új világ megalkotásához, Babits 1919. februári gondolkodása szerint, újra kellett értelmezni a haza fogalmát.

A nemzet és a haza Babits életének és költészetének egyik nagy és fontos gondolata volt. A *Halálfiái* fikciós történetében megbúvó valóságtapasztalat szerint, a Magyarország-térkép vissza-visszatérő része volt a családi szóbeszédnek. A későbbi költő „csodálta az ország tökéletes formáját”, földrajzi zártságát, egységét, szépségét.¹⁰⁹ Állandó, a Tanácsköztársaság idején is élő volt benne ez a ragaszkodás.¹¹⁰ A világháború alatt azonban, amikor a pusztulást és a szenvedést a haza érdekével, igazságával és jogaival próbálták magyarázni, szembefordult az ilyen „honszeretet”-tel. 1918-ban Jászi Oszkárral együtt olyan hazáról elmélkedett, amely nem „politikai és hatalmi intrikák jelszava, [...] háborúk cégére”. A Kant-fordítás utószavában vallotta: a nemzeti elv az emberiség egész története folytán rengeteg áldozatot követelt, igazi „véres isten” volt, a „középszerű irodalom és átlagkultúra” bálványa.¹¹¹

¹⁰⁸ Vö. UNGVÁRI Tamás, *Adalékok Babits Mihály pályaképéhez 1918–1919, i. m.*, 248; SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora, i. m.*, 47–53.

¹⁰⁹ BABITS Mihály, *Halálfiái, i. m.*, I, 30–32.

¹¹⁰ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete. VIII. Kömmün*, Bp., Pantheon Kiadó, é. n., 102.

¹¹¹ KANT, Immanuel, *Az örök béke*, ford., bev. és jegyzetekkel kísérte BABITS Mihály, Bp., Új Magyarország Rt, 1918, 97.

Babits a korszakhoz igazodó haza-fogalmát az 1919. március 8-án a Supka Géza szerkesztésében megjelenő folyóirat, az Új Világ első számában foglalta össze. „*Az igaz haza*” (*Cikk a Szózatról*)¹¹² című írásában nem ismételte meg a valamikori Vörösmarty-tanulmányában megjelent romantikus nemzet- és haza-eszményt. Nem tekintette most a háborút „az antiintelektualizmus diadalá”-nak. A háborút, fogalmazott itt, „üzlet”-ből és „gonoszság”-ból tervelték ki „az Emberek Szabadsága és a népek jogai ellen”, „a Haza nevével rútul visszaéltek”¹¹³. A Kaffka Margit 1918. október 12-én fiának írt levelében olvasható gondolatokat ismételte meg: az a mód, ahogyan Magyarország területén próbálnak most osztozni a nemzetiségek, semmivel sem rosszabb annál, ahogy a magyar urak ezekkel a nemzetiségekkel bántak az egész magyarság nevében évszázadokon át. Az ország pusztulása ezért törvényszerű volt, a pusztulás azonban az emberiség szempontjából mégsem volt fölösleges, hiszen az Emberiség mindenképpen előbbre való, mint a nemzet. „És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyek nevében halomra ölték a szent Emberiséget [...]”, tette hozzá a költő. Az „Idő” „nem hazafiságra tanít” ugyanis. Az Idő „Emberiségre tanít”.¹¹⁴

A cikk második részében fordult szembe igazában Vörösmarty haza-fogalmával. A hazát nem azonosította a „föld”-del. „Nem a föld maga szent, nem a föld a haza: a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság. Ami a földben szent: az az emberek emlékei.”¹¹⁵

Hangos felháborodás fogadta a területiális és küldetési (tehát „német”) haza-fogalom helyett a kultúrában és a vállalkásban megtestesülő (tehát „francia”) hazafiság szavakba foglalását.¹¹⁶ Lendvai István, aki 1918 őszén részt vett az Ebredő Magyarok Egyesületének megalapításában, az Új Nemzedékben patetikus hangú cikkben, a majdani fehérterror hecckampányainak stílusában, idézgetve, kiforgatva, szándékosan félremagyarázva vetette Babits szemére békevágyát, megértésre felszólító gesztusát, a revans gondolatának elutasítását. A Lelkészegyesület

¹¹² BABITS Mihály, *Esszéek, tanulmányok, i. m.*, I, 548–552.

¹¹³ *I. m.*, 549.

¹¹⁴ BABITS Mihály, *Esszéek, tanulmányok, i. m.*, I., 550.

¹¹⁵ *I. m.*, 551.

¹¹⁶ Babits Mihály 1927. febr. 5-én, a nyugdíjjogosultság újbóli megállapítása ügyében kezdeményezett vizsgálaton, *Az igaz haza* című cikkére vonatkozóan a következőket mondta: „Az Új Világban megjelent cikkemre vonatkozólag kijelentem, hogy annak megírásában semmiféle haza- vagy nemzetellenes tendencia nem vezetett, s hiszem, hogy a cikk objektív olvasója szemében nyilvánvaló az áhitat, mellyel az író a haza és nemzet fogalmára tekint. Azok a különös szempontok tehát, melyekről a vádpont beszél, csupán e fogalmak értelmezésére vonatkozhatnak; ez az értelmezés mindazonáltal megegyezik igen sok nagy magyar szellem gondolatával és értelmezésével. Legyen szabad itt csak arra hivatkoznom, hogy pl. Herczeg Ferenc *Híd* című darabjában Széchenyi – a legnagyobb magyar – szájába adja ugyanannak a gondolatnak kifejezését, mely cikkem inkriminált alapgondolata: bizonyára nem avval a szándékkal, hogy Széchenyit hazafiatlannak tüntesse föl. [L. a negyedik kiadás 104. lapján: »Ki a haza? Mi a haza? A föld, a hegy? A víz? Hát nem az ember? stb. stb.«]) = JANKOVICS József, *Babits Mihály jegyzelmű büntetésének revíziós eljárása dokumentumok tükrében, i. m.*, 198.

című lap március 22-én denunciálta Babitsot egy aláírás nélküli, tehát a szerkesztőség együttes véleményét kifejező cikkben.

Az oktatásügy megreformálásában való föllépésének, a Kunfi Zsigmonddal való személyes vagy eszmei találkozásának még legalább két következménye volt: feltételezhetően Kunfi által kezdeményezett tankönyv számára elkészített négy kis írást és március 21-e előtt két versfogalmazványt, amelyekben az orosz–magyar sorsazonosság és a társadalmi átalakulás problémakörét tematizálta.¹¹⁷ E két versfogalmazványban kifejtett gondolatokkal nem volt egyedül. A Nyugat és a Kelet közti választásról, az utóbbi melletti döntésről írt Bíró Lajos, erre utalt visszaemlékezéseiben Károlyi Mihályné, Juhász Gyula és Schöpflin Aladár pedig március elején látták, hogy ez az egyetlen kiút.¹¹⁸ Krúdy, Móricz, Tóth Árpád mellett a szovjet-orosz szövetség versgondolata felmerült Babits Mihályban (akár 1919 márciusában, akár közvetlenül 21-e előtt vagy után). Az sem kizárt természetesen, hogy ez a, [*Az Antikrisztust kelni láttuk őt*] kezdetű, vers a Nyugat 1919. április 1-jei számába készült a történelmi-társadalmi-politikai változást köszöntő alkotásként. A dátum és cím nélküli vers a következő:

Az Antikrisztust kelni láttuk őt
és vizek fölött a parázna nő,
a királyokkal szajhálkodni, míg
lent fulladoznak hajszott népeik.

Szívünkben most egy vádló hang süvölt:
Mi fontuk a korbácsot mely gyötört,
Mi öntöttük az ágyút mely megölt –
Silány rabszolgák! Mért tűrt meg a föld?

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar,
Ki több székenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal,
de ember lesz újra fiatal!

Magyarok! a kor nagy dologra hí,
mi vagyunk az idő pótasai,
mi küldjük szét a vörös levelet,
melynek pecsétjei a vérző szívek.

S sokan remegnek, ha a pósta jön,
de még többeknek lesz ez szent öröm,

¹¹⁷ VÖRÖS Boldizsár, *Babits Mihály és Molnár Ferenc kiadatlan írásai az Imre Sándor-hagyatékban*, i. m., 178.

¹¹⁸ *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*, Bp., Kossuth Kiadó, 1972, 155; BÍRÓ Lajos, *Foch vagy Lenin*, Világ, 1919. március 9; KÁROLYI Mihályné, *Együtt a forradalomban. Emlékezések*, i. m., 468–472;

hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába, mert már a nagy óra jön.¹¹⁹

Babits nyilvánvalóan érzekelte: ez a változat csupán „első”, kidolgozatlan forma, a felütéssel nem harmonizál a magyarázó rész, a harmadik szakasszal a zárlat, a lírai közlésviszony szakaszonkénti változása szétzilálja a szöveget. A „magyar” és a „muzska” mint „az idő póstásai” metafora nem fedi a feltételezhető költői szándékot: nem azt jelzik, hogy csak ez a két nép érti meg az idők szavát, hanem azt, hogy a mások által megértett üzenetet ők közvetítik.

Bizonyos szempontból azonban mégis figyelmet érdemel ez a mű. A poétikai és ritmikai kidolgozatlansága mellett ugyanis összefoglalja és határozottabbá teszi a Babits korábbi szövegeiben megjelenő gondolatokat. A jelszavakkal félrevezetett haza bűnössége, a „lent” fulladozó „hajsza” népek tragédiája, a vétekvállalás készsége *Az igazi haza* című cikkekre emlékeztet. Az Antikrisztussal megszemélyesített, „a királyokkal szövetségben”, a háborút előidéző „rossz” a köztársaságot sürgető kiáltvány zárómondatát idézi. Az utolsó szakasz szebb jövőt váró izgalma, a kiontott és kihulló „annyi vér és annyi könny” emlegetése ismét az Új Világban megjelent Vörösmarty-cikkekre emlékeztet.¹²⁰

A Nyugat 1919. március 21-e utáni első számát, melyen először szerepelt Babits mint a „szerkesztésért felelős” személy, nem [*Az Antikrisztust halni láttuk őt*] kezdetű verssel, hanem Szabó Dezső cikkével, *Az egész emberért* című írással indította. *Az elsodort falu* szerzője a proletárforradalomban „a történelem logikájá”-nak a győzelmét köszöntötte. Értelmezésében a forradalom és az internacionalizmus „minden érték szabad munkára hívása”-t, „a határok lerombolását”, „az ember megtágítását”, „minden emberi érzés, emberi törekvés, szépség és gondolat rokon befogadása”-t jelenti.

A proletárdiktatúrát köszöntő Nyugat-számban Bíró Lajos szavakba foglalta: a „Magyar Tanácsköztársaság [...] világtörténelmi szerepet tölt be a nagy orosz testvér mellett”. Molnár Ferenc „a lenini koncepció” „csodálatos tisztaság”-át emlegette.¹²¹ A Nyugat-szám emblematikus alkotása azonban Tóth Árpád verse, *Az új Isten*. A szöveg a politikai, társadalmi, erkölcsi várakozással teli hangulatot esztétikai köntösben megjelenített ünnepi órában, „ihletett programrészben”, bibliai dimenzióban foglalta szavakba.¹²²

*

¹¹⁹ A költeményt Tolnai Gábor publikálta először a Szabad Nép 1956. aug. 5-i számában. A kéziratra Basch Lőránt bukkant rá a Babits-hagyaték rendezése közben. (Vö. SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, i. m., 60–61; GÁL István, *Babits legtevékenyebb korszaka* = G. I., *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, szélgjegyzetek*, i. m., 266.)

¹²⁰ Gál István bukkant rá az OSZK Babits Hagyatékában egy másik, feltehetően ekkor készült versre, melyet 1973. nov. 25-én publikált a Népszabadságban *Babits Mihály eddig ismeretlen verse az orosz forradalomról* címmel. A különben cím nélküli vers első két sora: „Immár a siheder / föltavasult szelek”.

¹²¹ Bíró Lajos és Molnár Ferenc cikkeit idézi: GÁL István, *Babits tevékenységének legtevékenyebb korszaka* = G. I., *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, szélgjegyzetek*, i. m., 276.

¹²² BAKÓ Endre, *Az új Isten (egy Tóth Árpád versről)*, Tekintet, 2011/3.

1919. március 21-e után a proletárdiktatúra kikiáltását követően, mintegy a történelmi folytonosságot demonstrálandó, bővült azoknak az intézményeknek, bizottságoknak, társaságoknak a köre, ahová Babits Mihályt tagnak vagy tisztségviselőnek hívták.

Április 11-én Varjas Sándor, aki akkor a budapesti egyetem filozófiaprofesszora volt, a Közoktatásügyi Népbiztosság Tudományos és Népszerű Propagandacsoportja számára kérte közreműködését tudományos és népszerű kiadványok ügyében. Ugyanazon a napon ifj. Gaál Mózes, Babits egykori igazgatójának, a Tisztviselőtelepi Gimnázium vezetőjének a fia hívta az ifjúság és gyermeklapok ügyében, kéziratot kérve tőle bármilyen korosztály számára készítendő újságnak. Április 18-án a Társadalomtudományok Szabad Iskolájától kapott értesítést arról, hogy *Az örök béke* című előadását tíz nappal későbbre tűzték ki. Április 21-e előtt egyik szervezőként írta alá a Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Kutatók Szövetségének felhívását a 21-én tartandó megbeszélésre. 23-án az Írói Direktórium tagjai közé választották Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő, Révész Béla és Szini Gyula társaságában, Lukács György elnöksége alatt. Az Írói Kataszteri Bizottság ülésére invitálták. Május 12-én a Közoktatásügyi Népbiztosság kérte *Az örök béke* című előadás szövegét „kiadás céljából”. 14-én a Magyarországi Írók Szakszervezete alelnökké választotta. 27-én Komját Aladár megbízásából Laczkó Gézáne kérte az Írói Direktórium ülésére. 30-án ugyanez a testület határozottabb hangon hívta a 31-ére tervezett megbeszélésre. 31-én megismételték a felszólítást az „írói kategóriák végérvényes megállapítása”-nak fontosságára hivatkozva (azaz annak eldöntésére, kiket lehet első kategóriába sorolni, akik írhatnak a rendszeresnek tervezett állami fizetés ellenében arról, „ami nekik jölesik”, kiket a másodikba és kiket a harmadikba – ez utóbbiak „már a témát sem választhatják meg szabadon”). Május végén, június elején a Közoktatási Népbiztosság Színügyi Osztálya felajánlotta, nézze át az összeállított hivatalos világirodalmi listát, s jelezze, melyik lefordítására volna kedve. Június 1-jén ismét az Írói Direktórium hívta megbeszélésre.¹²³

Az április végén, május elején feladott levelekre Babits már általában nem reagált.

Április 3-át követően a közoktatásügyi népbiztosság korábbi helyetteseit: Lukács Györgyöt, Szabados Sándort és Szamuely Tibort is népbiztossá nevezték ki. Szamuely Tibor a hónap második felétől a „front mögötti politikai rend” megbízottja lett. Lukács György áprilistól hat hétig, az előrenyomuló cseh, szlovák, román, szerb, horvát, szlovén csapatok ellen harcoló katonai egységek erősítésére,¹²⁴ több népbiztos társával együtt a frontra ment, s a Tiszánál harcoló 5. hadosztály politikai biztosa lett.¹²⁵

¹²³ Babits Mihály levelezése 1918–1919, i. m., 315–316, 315., 332, 326–327, 327, 344, 345, 347, 361–361, 366, 370, 374–375, 375.

¹²⁴ GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története, i. m.*, 39; *Negyed története*, szerk. IZSÁK Lajos, Negyed, 2011, 110–111.

¹²⁵ LUKÁCS György, *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon, i. m.*, 164–165.

Babits Mihály személyes-szakmai sorsában is fordulatot hozott az 1918. október 31-e és 1919. július 31-e közötti időszak. 1919. január 25-én Kunfi Zsigmond oktatásügyi miniszterre hivatkozva jelent meg egy sajtóhír, miszerint a költőt a budapesti egyetem esztétika professzorává nevezték ki. Május 5-én pedig Lukács György népbiztos rendeletére hivatkozva egy másik: eszerint a modern magyar irodalom és a világirodalom professzora is ő lett.

Az egyetem nem fogadta el a minisztérium döntését, az egyetemi autonómia sérelmének tekintette a határozatot. Február 5-én Jászi Oszkár lett az egyetem kormánybiztosa, március 25-én az oktatásügyi népbiztosság a hivatalos lapban rendeletet jelentetett meg, mely 1919 őszétől „a tanítástól, vizsgáztatástól és a tanári működéssel egybekötött egyéb teendő ellátásától” eltiltja Ballagi Aladár történészt, az MTA tagját, Heinlein István ókortörténész akademikust, Négyesy Lászlót, Babitsék kedvelt professzorát, Pauler Ákos professzort és Szinnyi József akademikust, egyetemi tanárt. S ezzel egyidejűleg felkértek tizenegy új professzort, köztük Babits Mihályt és harmincnégy megbízott előadót egyetemi órák tartására. A kinevezésről szóló hivatalos papírt Babits csak május 17-én kapta kézhez, amint erről a Tanácsköztársaság című lap tudósított, de az új egyetemi kormánybiztos, Dienes Pál személyes kérésére április 1-jén kinevezett kollégáival együtt ő is megjelent az egyetemen. Néhány nap múlva meghirdette *Az irodalom elmélete* című főkéllégiumát és egy Ady-stílusgyakorlat-szemináriumot.

A hallgatókkal először április 8-án találkozott. Ettől kezdve minden szombaton és minden hétfőn tartotta óráit.

Az első órán, a tulajdonképpeni előadás előtt egy rövid bevezetőt mondott. Ez a néhány szó az előző három hét politikai gondolkodásának és a költő érzéseinek dokumentuma. Jelzi, hogy az az értelmiségi kör, amelyikhez Babits is tartozott, közelinek, problémátlannak és természetesnek gondolta a világforradalom perspektíváját. Erről írt a már idézett Bíró Lajos, Molnár Ferenc és Tóth Árpád mellett március 29-én a Világ *Egyre terjed a kommunizmus gondolata* címmel, április 1-jén pedig *A mintakommunizmus és Terjed a világforradalom* címmel írt erről ugyanez a lap. Erre a forradalomvárásra utal Babits a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* című írásában („[...] barátom a világforradalomról álmodott [...]”).¹²⁶ Az 1919. március végi, április eleji hangulatot jelzi Babits Mihály első egyetemi előadását bevezető néhány mondata.

Mielőtt ezeknek az emlékezőeknek a sorozatát megkezdeném – olvasható a bölcsészkarra Babits kedvéért a műegyetemről átiratkozott Szabó Lőrinc gyorsírási lejegyzésében –, úgy érzem, hogy nem szabad elmulasztani, hogy [...] mi, akik az emberi szellem alkotásairól szóló tudományt akarjuk ezeken az órákon felvonalazni, meg ne hajtsuk a tudomány komoly zászlóját az új szellem vörös lobogója előtt. Bizonyára minden tudománynak, az egész tudományos gondolkodásnak megvan az oka rá, hogy a forradalom [...] fiatal

¹²⁶ BABITS Mihály, *Esszéik, tanulmányok, i. m.*, I, 658.

szellemében felszabadítóját és testvérét üdvözlje. Felszabadítóját, mert hiszen a régi világ minden féltett és őrzött berendezkedése, minden [...] az egyház, a trón, a szent tulajdon és minden ebből következő intézmények csak bilincsei és kerékkötői lehetnek az igazság elfogulatlan kutatásában – és testvérét, mert hiszen az igazság elfogulatlan kutatása maga is forradalom már, testvére és heroldja a forradalomnak [...], kétszeresen közel érezzük magunkat a forradalom szelleméhez, mikor vizsgálódásunk tárgya ma az emberiség alkotó szelleme [...].¹²⁷

Az Ady-szeminárium iránt is nagy volt az érdeklődés. Szerepet játszott ebben Ady nemrég volt halála, a haláleset után azonnal kiépülni kezdődő Ady-kultusz, a február 5-én Károlyi Mihály elnökletével megalakult Ady-szobor Országos Bizottsága, az egymást követő Ady-estek, Ady-matinék szervezése, az Ady- emlékek gyűjtésére szólító felhívás, a Nagyváradon 1919. március 13-án már működő Ady Endre Társaság. Mindezekon kívül növelte az Ady-szemináriumok iránti érdeklődést, hogy Ady Endréné Boncza Berta maga is többször megjelent az egyetemi órákon.¹²⁸

Babits az első Ady-szeminárium ünnepélyes hangulatában, április 12-én, „zsúfolt ház előtt”, ahogy a résztvevők egyike feljegyezte, a következő szavakkal kezdte mondandóját:

Kedves elvtársaim, szándékosan szólítom így Önöket [...]. [...] önkéntelenül tolul ez a szó az ajkamra, mert önkéntelen bennem az érzése annak a félreértelmezésnek [?], amit a forradalom hozhatott, amit csak egy forradalom hozhatott, hogy én itt Önöknek Adyról beszélhetek. Önöknek, akiknek leginkább van közük Adyhoz mindenki között, Önöknek, fiataloknak [...].¹²⁹

*

1919. április közepétől egyre inkább az egyetemen folyó munka töltötte ki az idejét.

Július 6-áig, a lap megjelenésének beszüntetéséig, szerkesztette a Nyugatot, beleértve az Ady- emlékszámot. 1918. december 1-jétől alelnöke volt a Vörösmarty Akadémiának, mellyel centrumot akartak teremteni „a politikamentes és mégis nemzeti kultúrának”. Januárban hozzákezdtek a *Magyar Biblia* szerkesztéséhez, „a

¹²⁷ *Szabó Lőrinc gyorsírásos jegyzete Gáborjáni Szabó Zoltán átírásában*, közreadja KABDEBÓ Lóránt, Napjaink, 1960/10.

¹²⁸ Ady Endréné Boncza Berta rajzaival kereste fel először Babits Mihályt 1919. február végén. Ettől kezdve július 31-éig huszonhat levelet írt a költőnek, többször meglátogatta. Feltehetően szeretne volna ismeretségüket személyesre fordítani. Vö. *Babits Mihály levelezése 1918–1919*, 464–467.

¹²⁹ LIPPA Tímea, *Babits Mihály egyetemi előadásai Ady Endréről Szabó Lőrinc gyorsírásos lejegyzésében = Közéletések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, szerk. NÉDLI Balázs, PIENTÁK Attila, SIPOS Lajos, Szombathely, Savaria University Press, 2008, 259.

magyar szellem legkülönb” műveit tartalmazó könyv összeállításához, melyet el akartak juttatni „az elszakított részek” lakosaihoz, hogy „lélekkel és kultúrával” fogja egységbe azt, „amit a kard és az ágyú dúlt és szaggatott szét”. Februártól egyik kezdeményezője volt az Ady- emlékek összegyűjtésének. Közben ő is egyre nyomasztóbban élte meg a hatalmi-politikai-gazdasági-morális krízist. Májusban már rögzíteni akarta a „kommunista erőszak” elleni tiltakozását. Schöpflinnel és Fenyő Miksával közösen akartak tenni egy, sokak által aláírt nyilatkozatot a bécsi Neue Freie Pressében.¹³⁰

A Vasárnapi Újság június 8-i számában közreadta a *Szálló nap után* című versét. Júliusban elkészült a *Szíttál-e lassú mérgeket* című alkotása. Az egyre zavarosabb világból kilépve ekkor már a szilárd kontúrúnak felépített fiktív világban „élt”: dolgozott a *Timár Virgil fia* című regényén.

Nem osztozott sem a Bécsbe menekült radikálisok naiv hitében, sem abban, hogy a „vörös terror” után „fehér ellenforradalom”-nak kell következnie. Nem csatlakozott sem az augusztus legelején szervezkedni kezdő, Szabó Dezső által vezetett Magyar Írók Szövetségéhez.¹³¹ Nem volt hajlandó egyik véglet mellé sem odaállni. Horthy Miklós rendszerének kiépülése után, amikor Szamuely Tibor özvegyétől gyalázkodó és fenyegető levelet kapott Bécsből, hogy miért nem állt ki a Tanácsköztársaság mellett, Szekszárdról és máshonnan pedig szemrehányó levelek érkeztek, amiért kiállt a Tanácsköztársaság mellett, feltehetően nem minden ironia nélkül írta le: „Harcolni nem tudok evvel a csőcselékkel és védtelenül ki vagyok szolgáltatva barátaimnak, akik nem tudják ki vagyok, és ellenségeimnek, akik nagyon is tudják.”¹³²

(2012)

¹³⁰ JANKOVICS József, *Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében, i. m.*, 201–202.

¹³¹ *Babits Mihály levelezése 1919–1921*, s. a. r. MAJOROS György, TOMPA Zsófia, Bp., Argumentum Kiadó, 2012, 7–9.

¹³² *I. m.*, 62.

A NYUGAT „CSENDES VÁLSÁGA” 1923-BAN

A Nyugat státusát kedvezőtlenül befolyásolta az 1919 után körülötte alakuló ellenséges légkör.

Az elegáns és sohasem kategorikusan ítélkező Négyesy László 1920-ban a Budapesti Szemlében diszkréten ugyan, de megkérdőjelezte a folyóirat ragaszkodásának őszinteségét a nemzeti jelleghez és az irodalmi hagyományokhoz. Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Császár Elemér, Pintér Jenő 1920-ban és 1921-ben a háborút előidéző időszak szellemi válságát a Nyugat számlájára írták.¹ Az Új Nemzedék, a Nép, a Virradat, a Szózat és A Cél 1919 őszétől 1922 végéig hevesen, vádaskodón szólt, a folyóiratnak róva föl az „irodalmi patkánylázadás”-t (amint Milotay István írta egyik cikkének címében),² az I. világháborúban és az ország szétdarabolásában való bűnös részvételt. A támadásokat még az olvasók közül is visszhangozták. Jól jelzi ezt egy névtelenségbe burkolózó, feltehetően szekszárdi levélíró Babitsnak küldött levele 1920 legelején:

Kedves jó uram, térjen az eszére! [...] a kedves jó szüleit ismertem régen [...], s a fájdalom, hogy azoknak a drága becsületes embereknek a fia ilyen. Hiszen lehetne még segíteni, nem hangos megtéréssel, kínos pálfordulással, de csendben, észrevétlenül, hozzá igazítaná a szívét hozzánk, hiszen nem veszhetett még ki Önből minden keresztény, magyar és úri érzés! [...]

Önök nem maradhatnak meg communistáknak. Agitálni, beszélni fogunk a Nyugat ellen és előre megmondom Önnek, hogy rövid idő alatt minden nívós olvasó és előfizető ott fogja hagyni a Nyugatot, mert az így nem mehet tovább, a mai kurzust nem lehet büntetlenül mellőzni, elég szomorú, hogy a communistáknak tele szájjal ordítottak [...]³

Az újrainduló folyóirat lehetőségeit azonban nem a pénzügyi nehézségek, nem a státuszváltozás, a politikai és eszmetörténeti krízis és polarizálódás, nem a beszorítottság korlátozta. A folyóirat kilátásait a szerkesztők: Osvát Ernő és Babits Mihály közti felfogáskülönbség, az ebből (és az általános történeti helyzetváltozásból) következő 1923-as „csendes válság” veszélyeztette igazán.

1920. január 1-jén ugyanis két eltérő értékrendszerű, eltérő habitusú, más és más érintkezési formákat gyakorló irodalmár kezdte meg együtt a Nyugat szerkesztését.

¹ NÉGYESY László, *Hét év kritikai irodalma*, Budapesti Szemle, 1920; BEÖTHY Zsolt, *Irodalmunk és jövőnk*, Budapesti Szemle, 1920; BERZEVICZY Albert, *A bolsevizmus a magyar kultúrában*, Magyar Múza, 1920; CSÁSZÁR Elemér, *Irodalmunk a nemzeti újjászületésben*, Néptanítók Lapja, 1920; PINTÉR Jenő, *Gondolatok az irodalomról és a kritikáról*, Szivárvány, 1921. Vö. DERSI Tamás *Hozzászólás a Nyugat-konferencián = Vita a Nyugatról*, szerk. KABDEBÓ Lóránt, Bp., PIM, 1993.

² LENDVAI István, *Néhány adat az irodalmi patkánylázadásról*, Új Nemzedék, 1920, 121. sz.

³ OSZK Fond III/121/2.

Osvát gondolatrendszere lényegében megegyezett az alapító időszak elképzeléseivel. Most is a 19. század klasszicizmusát tekintette normának; az igazat, a meggyőző ábrázolást kereste;⁴ néha pedig meglepő elfogultságokkal és kvalitástévedésekkel tartott sokra szerzőket.⁵ Ugyanakkor határozott stíluseszmenye volt. Kérlelhetetlen volt az alkotókkal, akik ennek nem feleltek meg. Azok a valamikori kezdők azonban, akiket 1908-ban vagy később ő fedezett fel, de többen azok közül is, akik 1920 után csatlakoztak a folyóirathoz, árnyaltabban szemlélték az irodalmat. Az aprólékos, sokszor feleslegesen kicsinyeskedő stílus-pedantériát pedig kifejezetten nehezen viselték. Füst Milán például ezt írja *Naplójában* Osvátról 1920 decemberében: „Osváttól el kell szakadnom! [...] Nekem elég volt, s nem kívánom magam sem ennyire alárendelni, sem megaláztatni.” 1923-ban ezt jegyzi fel: „Én állandóan Osváttól rettegek [...] ennélfogva szerényen, közepszerűen és tisztességesen írok. – Semmi szuverenitás.” 1924-ben így medítál: „Távolodni akarok ettől az apától, mert elég volt erőszakos hatásából.” 1929 után Móricz Zsigmond így emlékezik rá: „Osváttal [...] nem lehetett vitatkozni [...] szörszálhasogató elmélyedéssel foglalkozott az írásművel.” Németh László meg így idézte fel a „szerkesztők szerkesztője”-vel való találkozásait a *Horváthné meghal* sikere után: „Az írók elől eldugott [...], vesztegzár alá fogott, gyógykezelt, fertőtlenített, megpróbált átnevelni.”⁶

Babits fellépésétől, tehát 1908-tól teoretikus igénnyel értelmezte a 19. századi európai és magyar irodalmat, a kortárs költőket, a költői törekvéseket, a törekvések változásait. 1919-es egyetemi előadásain Ferdinand Brunetiére 1892-ben megjelent nagy hatású könyvéből, a *L'évolution des genres dans l'histoire de la Littérature* című munkájából indult ki, de nem a műfajok fejlődéséről és harcáról beszélt csupán, hanem tágabb összefüggésbe helyezve mondandóját axiomatikus igénnyel fejtegette a „kifejezés”-t és a „formulá”-t. 1920-ban állította össze a *Nyugtalanság völgyét*, a *Pávatollakat*, a *Karácsonyi Madonnát*, dolgozott a Dante-fordításon, a *Timár Virgíl fia* után a *Halálfiain*, mintegy jelezve az előző korszak közéleti szerepvállalásával szemben a maga igazi terrénumát, ennek a szépírói, költői, műfordítói kompetenciának rendkívül tág határait. 1920-ra szerkesztői gyakorlata is van már. Az 1919-ben egyedül összeállított (a hagyományra és a világhagyományra egyaránt figyelmező, érdekes és koherens) Nyugat-számokkal a háta mögött kezdi el a közös munkát Osváttal.

Meg nem kizárólag kellemes emlékekkel.

⁴ FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő élete és halála*, Bp., Gondolat Kiadó, 1987, 134–139.

⁵ Kassák *Mesteremberek* című versét közlésre alkalmatlannak tartotta, ezzel szemben Kosáryné Réz Lolának elébb Nobel-díjat kívánt, 1927-ben pedig minden befolyását latba vetve Baumgarten-díjat akart adni neki. Vö. FRÁTER Zoltán, *I. m.*; FÜST Milán, *Napló*, vál., szerk., bev. PÓK Lajos, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1976. 215–216.

⁶ Füst Milán sokszor idézi *Naplójában* Osvátot, a hozzá kapcsolódó sérelmeit. Vö. *i. m.*, I. 257–391; II. 19–21, 39–40, 42–43, 47; Vö. MÓRICZ Virág, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 116; NÉMETH László, *Homályból homályba*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, I. 305.

Babits, amint Basch Lóránt a kortárs bizonyosságával írta, becsülte Osvátban az irodalomszervezőt, céljainak feltétlen tisztaságát, önérdekeket nem ismerő önzetlenségét, nem felejtette el soha Osvát érte nyúló gesztusát, neki állást kereső fáradozását. Közte és felfedezője között azonban – írja Basch „a költő egy még élő barátja”-ra hivatkozva 1958-ban – „meghitt baráti viszony soha nem alakult ki.”⁷

A szerkesztés napi feladataira vonatkozóan – amennyire ez megállapítható a Babits-hagyatékából, Gellért Oszkár, Szabó Lőrinc és mások visszaemlékezéseiből⁸ – a két szerkesztő között nem született írásbeli megállapodás. Babits Osvátnak küldött 1923. március 12-i (a későbbiekben olvasható) leveléből pusztán nagyon általános szóbeli egyezségekre lehetett következtetni.

Ez a megállapodás azonban semmiképpen nem jelentette a versrovat szerkesztését, amit majd 1929-ben Babits a Móriczsal való szerződésben kiköt magának, de a versek közlésébe való beleszólást sem. Még a neki különben tetsző alkotások elhelyezésében sem tudott érdemében szót emelni. Erre mutat György Oszkár eredménytelen hivatkozó-kérlelő írása 1921-ből, Békássy Istvánné Bezerédj Emma visszafogott, de mégis sértődött hangú levele 1922 áprilisából, Aradi Szabó István költő, drámaíró, publicista megrázó-könyörgő kártyája ugyanebből az évből. Még egy Figyelő-közlemény elhelyezésére sem volt elég befolyása a költőnek: Dienes Barna kis írását sem tudta betenni a lapba a New Yorkban élő, a magyar művészetnek otthont adó Serly Lajosról. Úgy látszik, 1923-ra köztudottá vált Osvát teljhatalma, Babits és az általa képviselt költészet-eszmény abszolút térvesztése; erre enged következtetni György Oszkár ez év február 28-án és 1924. április 25-én kelt levele is.⁹

Maguk a Nyugat-számok jelzik azonban legjobban a folyóiratban ekkor érvényesülő szemléletet.

Osvát alig biztosított terepet a lapban az első nemzedéknek. 1920. január 1-jétől 1923 végéig Füst Milántól kilenc, Juhász Gyulától hat, Kosztolányi Dezsőtől tizenhat, Tóth Árpádtól egy verset közölt. A Nyugat vezető poétája ekkor Gellért Oszkár lett. A fenti határok jelezte időben megjelent negyvennyolc számból huszonötben összesen 30 költemény volt tőle olvasható. A lapot Osvát most is (ugyanúgy, mint amikor Ady és Hatvany, később pedig József Attila is rosszállóan szóvá tette) jórészt az abszolút kezdők (József Attilával szólva) „hülye versei” előtt nyitotta meg. Ebben a négy évnyi időben közel nyolcvan szerzőtől publikált költeményt, köztük Álgya Zoltántól, Barcsai Fehér Gézától, Boda Józseftől, Debreczeny Lilitől, Kovács Máriától (tőle huszonegy darabot), Kosáryné Réz Lolától, Marschalkó Liától, Mihályfi Ernőtől és Páll Rózsától. A Babits-körbe tartozók ezzel szemben fokozatosan háttérbe szorultak. A *Föld, erdő, Isten* és a *Kalibán*

⁷ BASCH Lóránt, *Két literátor*, Irodalomtörténet, 1958, 233–235.

⁸ GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete, I–II.*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958; SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, vál., sajtó alá rend., a bevezetést és a jegyzeteket írta KABDEBŐ Lóránt, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

⁹ A levelek az OSZK kéziratárchában találhatók.

Szabó Lőrince és az „áhitatos tartózkodó tanítvány”, a költő által a legtehetségebb fiatalok egyikének tartott Sárközi György meg a közvetlen Babits-diák, Komjáthy Aladár kéziratának elutasítása, fektetése, értékük folyamatos kétségbevonása példázza ezt.

Még inkább szembetűnő Osvát és Babits értékszemléletének ellentéte, ha a periódusban volt vers-közléseket egybevetjük két antológia értékítéletével. Az első gyűjteménybe, amelyik 1920-ban végül nem valósult meg (s amelyik Elek Artúr *Újabb magyar költők. Lyrai antológia, 1890–1910* című összeállítását akarta volna folytatni az utolsó tíz év verseiből válogatva) Babits a kiszemelt költők klassziszba sorolásával, az egy klassziszba tartozók versszámának meghatározásával rögzítette: a korszak legnagyobb költőjének Adyt tekinti, utána Kosztolányit, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát, Gellért Oszkárt (és saját magát) sorolja; ezt követően Füst Milán, Kaffka Margit és Ignotus verseit értékeli; Dutka Ákos, Emőd Tamás, Kozma Andor, Oláh Gábor és Szász Zoltán mellett pedig szerepeltetni kívánta az akkor 24 esztendőes Erdélyi Józsefet, a 21 éves Sárközi Györgyöt és a nála egy évvel fiatalabb Szabó Lőrincet. 1932-ben, a valóban megjelent *Új anthológiában*, a 33 költő 100 legszebb versét tartalmazó könyvben, mintegy a maga tizenkét évvel korábbi döntését is igazolva mutathatta fel a már jelentős életművet alkotó valamikori fiatalokat: tíz költeménnyel Erdélyi Józsefet, kilencel Szabó Lőrincet, héttel Sárközi Györgyöt. A Nyugat közlésgyakoriságot mutató adatai, Babits antológiaminősítése jelzik: Osvát 1920 és 1923 között (meg alig valami módosulással egészen a haláláig) a permanens felfedezés nem szűnő izgalmában végig az egyéniség lázadását, a lázadás megvallását kívánta a verstől, a szavak egybefűzésének módját tekintette mércének. Babits ezzel szemben pontosan érzekelte: a Nyugat első évtizedét követően fokozatosan és nem egy irányban változik a verseszmény. A vers egyre inkább olyan jelentésszisztemmá válik, amelyben az egyéni nyelvhasználat, a háttérben érzékelhető szemléleti forma a lényegi elem. Ma talán így mondanánk: pontosan érzekelte, az 1920 utáni időszak a paradigmaváltás kezdete a magyar költészetben.¹⁰

Az 1920-tól számított négy évben – ha csak a közlésszámokat tekintjük – Babits maga is hátrább szorult a Nyugatban. Mindössze 17 verse jelent meg a lapban. A *Timár Virgil fiát* pedig – emlékezik rá Gellért Oszkár – Osvát csak Fenyő Miksa határozott fellépését követően volt hajlandó közölni. Talán a viszonylagos ódzkodás, az esetenként megtapasztalt mérsékelt érdeklődés okán Babits új regényét, a *Haláljait* (eltérően a korábbi és későbbi gyakorlatától, mely szerint minden fontos alkotását a Nyugatnak adta) eleve a Pesti Naplónak ajánlotta föl.

A Babits és Osvát között fokozatosan éleződő szakmai és személyi ellentét 1923 márciusában drámai fordulatot vett. Ekkor, a Gragger Róbert által szerkesztett *Anthologia Hungarica* című gyűjteményről írott Babits-tanulmányban Osvát már

¹⁰ Vö. RÁBA György, *Babits seregszemléje – fél évszázad távlatából = Új anthologia*, összeáll. BABITS Mihály, kiad. TÉGLÁS János, Bp., Nyomdaipari Szakmunkásképző és Szakközépiskola [kiadása], 1985.

szerkesztőtársa irodalmi ítéletét is korigálni akarta. A kéziratra küldött levélben a következőket írta: „Cikked correcturája, melyben Gellért Oszkár és Juhász Gyula jelentkezését feltüntetni akarod, azt hiszem nem szerencsés [...] Juhász Gyula nem sok önállóságot mutatott [...] a termékeny jelző [pedig] egyikre sem talál: Juhász Gyula szapora, Gellért Oszkárt csak az mutatja termékenynek, hogy abból a kevésből, amit írt, a későbbi idő számára alig vészett el valami.” Babits – talán kerülendő a konfliktust – a végleges változatban visszafogta Juhász minősítését.¹¹ Osvát ezt egy személyes beszélgetésben „a legbölcsebb konzekvencia” levonásának mondta. Babits még aznap az alábbi levélben, a lehető legélesebb szavakkal utasította el Osvát megállapítását.¹²

Babits Mihály – Osvát Ernőnek

MÁSOLAT

1923. márc. 12. Osváthoz

„Kedves Barátom!

Tegnapi beszélgetésünk végén te egy olyan megjegyzést tettél, amit nem hagyhatok szó nélkül. Úgy emlékszem szóról szóra azt jelentetted ki, hogy én a legbölcsebb konzekvenciát vontam le akkor, amikor neked egy bizonyos kívánságot teljesíttem.

Ez a szó engem oly váratlan érintett és annyira meglepett, hogy abban a pillanatban nem tudtam semmit sem felelni rá. Mondanom sem kell, hogy én kívánságod teljesítésével nem konzekvenciát vontam le, hanem éppen ellenkezőleg engedményt tettem mikor bizonyos – véleményem szerint jogtalan de érthető érzékenységek iránti tekintetből elnéztem neked sőt bizonyos mértékig elfogadtam egy olyan szerkesztői tanácsot, amit minden más esetben felháborodással utasítottam volna vissza. Az a kifejezés, hogy konzekvenciákat vontam le olyan színben akarta feltüntetni a dolgot, mintha én nem önként szívességet tettem volna, hanem nyomás előtt hajoltam volna meg, s megvallom ez a gondolat majdnem arra bírta, hogy cikkemen mégsem tegyem meg a megígért változtatást. Ettől csak az tartott vissza, hogy ezt a változtatást nem csupán a te kedvedért, hanem még inkább Gellért kedvéért ígértem. Annyival azonban tartozom magamnak, hogy azt az attitűdöt, amelyet szavaid velem szemben jelezni látszottak, ne csak a leghatározottabban visszautasítsam, hanem egyúttal megtegyek minden lépést annak megakadályozására, hogy ez az attitűd velem szemben bárkitől is egyáltalán még egyszer lehetséges legyen. Addig is ezt az egy konzekvenciát már most levonom, hogy a színdarabot, amit neked előadásra átengedtem, visszaveszem, s kérlek hogy ezt ezennel vedd tudomásul.

¹¹ Vö. *Osvát Ernő a kortársak között*, szerk. KÓSZEG Ferenc és MÁRVÁNYI Judit, előszó MÁRVÁNYI Judit, jegyzetek BENEDEK Mihály, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 305.

¹² OSZK Fond III/105. A levelet, melyet Babits talán másoknak is megmutatott – erre utal a „Másolat” jelölés és az aláírás hiánya –, Basch Lóránt közölte idézett tanulmányában.

Még egyet: ne gondold ezt az ügyet szavakkal és kimagyarázkodásokkal elintézhetőnek. Az az érzésem, hogy ezúttal nem érhetem be szavakkal, mert nem a szavak, hanem a mögöttük levő attitűd bántott meg, melynek megváltozásához a szavak kevés garanciát nyújtanak. Te éveken át, míg együtt szerkesztettük a Nyugatot, velem nem természetes és őszinte, hanem hogy úgy mondjam, politikus attitűdöt foglaltál el, amely szavaidnak értékét nagyon csökkenti. Sohasem éreztem, hogy ugyanazt gondolod, amit mondasz. Mikor ezt a szerkesztést veled elvállaltam, két dolgot kötöttem ki: először bizonyos vétőjogot (előre megjegyezve, hogy ezt nem esztétikai szempontból kívánom gyakorolni); s aztán azt a jogot, hogy egyes közleményeket a Nyugatban én is elhelyezhessek. Mindkét jogot a legnagyobb liberalizmussal s irántad való teljes tisztelettel kezelem és a vétőjoggal amennyire emlékszem, egyetlen egyszer sem éltem, s a másikat is csak ritkán, kivételes esetekben gyakoroltam. De valahányszor gyakoroltam, te majdnem mindig nehézségeket támasztottál, nem őszinte és természetes ellenvetésekkel, hanem valami különös makacssággal és hallgatagsággal (pl. a Komjáthy-ügyben); s ez szinte arra látszott kiszámítva lenni, hogy engem kiről tudod, hogy konciliáns ember vagyok és nem harcos természet, kifáraszon az ellenkezésben, s miután semmi kívánságom sem ment simán, szokjak le a kívánságokról. Én csakugyan nem vagyok harcos, sem politikus, s miután energiámat a munkámra kell fenntartanom, nem vállalhatom ezeket az örökös kicsinyes súrlódásokat; de még kevésbé vállalhatom tovább, hogy rendkívül szerény kikötéseim illuzórikusak maradjanak, s magam az állandóan visszautasítható és visszاسzorítható ember, nevemhez és pozíciómhoz méltatlan szerepben álljak.

El vagyok szánva hogy ennek a dolognak mindenképpen véget vetek, s addig is elküldöm ezt a levelet, hogy álláspontomat őszintén és félreérthetetlenül leszögezzem.

Üdvözl!

Babits azonban sem 1920 februárjában, az első komoly ütközés idején, sem most nem vitte kenyértörésre a dolgot. Semmiképpen nem akarta ugyanis gyöngíteni a Nyugatot. Meg – bizonyára – a maga sorsát sem tudta elképzelni más keretek között.

A költő 1908-tól 1923-ig mélyen megélte, és jelentősen alakította is a folyóirat szellemét. Sokra tartotta az irodalom teljes autonómiáját, a szerzők lehetőségét az önmagukhoz való hűségre, az „állandóbb tartalmak továbbvitelére”. Legközvetlenebbül tapasztalhatta, a folyóirat munkatársai az elmúlt tizenöt évben végig ugyanabban a szellemi rendszerben dolgoztak, a „zajló idő parancsai” szerint – ez is Babits kifejezése –, legfeljebb egy-egy problémát más oldalfényben világítottak meg. 1908-ban például Ignótus a *Kelet Népe* című írásában a magyar kultúra értelméről beszélt. Babits 1919 novemberében a magyar költő lehetőségeiről szolt.

1919 ősze és 1923 vége között a Nyugatban megjelent verseiben – például a *Szaladva fájó talpakon*, a *Csak a dalra*, a *Könnytelenek könnyei*, a *Csonka Magyarország*, a *Petőfi koszorúi* című alkotásokban meg az Ady emlékét idéző cikkekben és tanulmányokban – a nemzeti és irodalmi hagyományokhoz való viszony a hűség lehetősége és a hűség parancsa foglalkoztatta.

Babits pontosan érzékelt: e gondolatrendszer elemeinek a megőrzésére máshol nincs és nem lehet mód. Nyilván ezért utasította el 1922-ben a Napkelet főszerkesztőségét. Bizonyára ezért nem ambicionálta az 1923 végén felajánlott másik folyóirat, az angol mintát követő, a Salusinszky család támogatásával elképzelt Magyar Gondolat szerkesztését sem. Neki – mutatják a tények – mindenekelőtt a háború előtti szellemi szabadság konstrukciója volt a fontos. Ezt a törekvést jelzi majd 1925-ben a *Sziget és tenger* nyitó-programverse, mely az induló Nyugat és az induló Babits szemléletét meghatározó gondolatelemek teljesebb körét foglalja magába. Meg az 1934-es és az utána következő tanulmányok: például a *Nemzet és Európa*, *A humanizmus és korunk*, *A tömeg és nemzet*; ezekben és a velük kortársversekben a század harmadik évtizedének (és az utána következő időszaknak) a gondolatai nagyobb távlatokban, és nem egyetlen centrum köré rendeződnek már.

1923-ban azonban még a megmaradást biztosító szolidaritás a központi elv. Ezt, az alapító eszmék és az alapító személyek körüli összefogást szolgálja Ady emlékének az őrzésével, az egymást követő Petőfi-, Madách-, Osvát-, Móricz-, Babits-, Ignóus-Nugat-emlékszámokkal.

Feltételezhetően a szolidaritás mindenek feletti szükségességére gondolt Babits is, aki az 1923. márciusi majdnem-szakítás után május 27-én, Osvát Ernő jubileumán, a Royal Étteremben rendezett vacsorán a következő szavakkal adta át szerkesztőtársának Beck Ö. Fülöp plakettjét: „Kedves Barátunk! Engedd meg, hogy a Nyugat nevében a mai szép napon átnyújtsuk Neked emlék gyanánt művésznünk új érmét, amelyről a Te nemes és okos fejed néz ránk [...] Fogadd szívesen s gondolj szeretettel és megbocsátással reánk is, régi s annyszor hálátlan munkatársaidra!”¹³

(1998)

¹³ BABITS Mihály, *Köszöntő beszéde*, Nyugat, 1923, 875–876.

MÓRICZ ÉS BABITS A NYUGAT SZERKESZTŐSÉGÉBEN

Amikor 1929. október 28-a után, Osvát Ernő halálát követően Móricz Zsigmond és Babits Mihály átvették a Nyugat irányítását, a kortársak sejtették, a két szerkesztő együttműködése nem lesz zavartalan. Nyilvánvaló volt, hogy a folyóirat alaptőkéjét majdnem kitevő 24 000 pengős adósság irgalmatlan teher (a lapnak – az akkor érvényes kereskedelmi törvény szerint – réges-régen csődeljárást kellett volna kezdeményeznie önmaga ellen).¹ És várni lehetett, hogy előbb-utóbb konfliktus támad a kiegyensúlyozott, nyugodt, derűs Móricz és a riadt, gyanakvó, ideges, feszült Babits között is. A két alkotó közös munkáját azonban az irodalom lényegére, a művész szerepvállalására, önértelmezésére vonatkozó elképzelések különbözősége, a folyóiratról vallott álláspontjuk távolsága, személyes emberi-művészi ambícióik eltérő volta veszélyeztette leginkább.²

Más és más ideálok vonzották ugyanis őket. Móricz a századvégen kibontakozott, Reymont, Sadoveanu, Andrić, Laxness nevével jellemezhető új népiesség fel fogásához állt közel. A világszerű próza, a naturalista regény- és embereszmény és a pozitívizmus hagyományrendszerét követte, a paraszti világ történéseihez kapcsolódott, a történelem „újraértelmezése”-re és „megteremtése”-re vállalkozott. Legfontosabbnak az életszerűséget tekintette. Úgy gondolta, hogy az életesség lehet a hitelesség művészi biztosítéka. Hitt a művész küldetésében. A mandátum vállalását, a szószóló státusát érezte egyedül elfogadhatónak. Adyt tekintette a „legnagyobb zseni”-nek, különösen vátesz-verseit, profétikus verseit tartotta sokra.³ Korábban is, 1929-ben is, később is élt benne a direkt politizálás vágya.⁴

Babits pályája elején az autonóm irodalom és az autonóm kritika elveit hirdette. Elutasította a népnemzeti eszmény érvényesülését a művészetben, Kosztolányihoz hasonlóan elvetette a nemzeti elvet mint a műalkotást konstituáló és legitimáló gondolatot. Legelső tanulmányaiban ugyan még fellelhető a pozitívizmus

¹ BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Kézirat, 1992.

² Móricz pályájára nézve: *A Kelet Népe*, szerk. MEDVIGY Endre, Bp., Kossuth Kiadó, 1986; CZINE Mihály, *Móricz Zsigmond*, Bp., Gondolat Kiadó, 1970; MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979; MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsei sarkantyú*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982; *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője*, *Levelek*, vál. és szerk. TASI József, Bp., PIM, 1984; RÁDICS Károly, *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője*, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár [k iadása.], 1989. A Nyugat történetére nézve: HATVANY Lajos, *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959; KENYERES Zoltán, *A „Nyugat” története rövid előadásokban*, Új Írás, 1989/2. 3–26.

³ SZABOLCSI Miklós, *Világirodalom a XX. században*, Bp., Gondolat Kiadó, 1987, 49, 87–88, 120; MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsei sarkantyú*, i. m., 708–709, 714; BODNÁR György, *A „mese” lélek vándorlása*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 391.

⁴ „Sok minden folyton arra ösztökél, hogy politizáljak...” Móricz Zsigmond feljegyzése 1929. november 3-án. Idézi: MÓRICZ Virág, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 112.

néhány jellegzetessége, egész gondolatrendszere azonban már ekkor sem az utánzás, hanem a teremtés elvére visszhangzott. A társadalmat filozófiai meghatározottságúnak tekintette. Úgy képzelte, minden korban vibrál valami, amit inkább érezni és sejteni lehet és nem látni és megnevezni. Ez, amit a „század lelké”-nek mondott, beszívárog a filozófiába, a filozófia felismerései, a metafizikai vagy ismeretelméleti igazságok aztán „mély megindulások”-at okozhatnak az alkotóban, s e „mély megindulások” pedig költői kifejezést nyerhetnek. A művészet eme bergsoni értelmezése Babits felfogását Mallarmé, Apollinaire, Rilke, T. S. Eliot kezdeményeihez láttatja közel.⁵ A költő, Rilkéhez, Ahmatovához, Mandelstamhoz hasonlóan, a művészet határain belül gondolkozott. 1916 után, Kant tanulmányozásával párhuzamosan, megnőtt ugyan társadalmi érdeklődése, vátesz és néptribun azonban sohasem lett. Az erkölcsi elvek, az emberi méltóság eszméjét hirdette. Magának nem a gyakorlati politika, hanem az abszolút igazságot felmutató etikus lény pozícióját kívánta.

1929 novemberében a Nyugat közös szerkesztésére készülő Móricz és Babits nem azonosan értékelte a folyóirat múltját és jelenét sem. Móricz, bár a legelső időktől jelen volt a lapban, Osvát haláláig hét regénye, negyvenöt novellája és elbeszélése, hat tárcája és riportja, tizennyolc színműve, három fordítása, negyvenhat kritikája és tanulmánya jelent ott meg,⁶ lelke legmélyén némi fenntartással szemlélte az újságot. Kevesellte, sőt hiányolta nemzeti irányultságát, túlzottnak tartotta „exkluzivitását”, kárhóztatta szakembereknek szóló magas színvonalát, arisztokratizmusát, „perverz pesszimizmusát”-t.⁷ Szerkesztőként olvasmányos közlapot akart csinálni a folyóiratból, közelebb akarta vinni a magyar élethez, azt kívánta, akárcsak Hatvany Lajos ama nevezetes párbajjal véget ért polémiában, hogy a Nyugat engedjen az „esztétaság”-ból, legyen benne kevesebb irodalom és több élet.⁸

Babits 1911-től folyamatosan és egyformán ellenezte az olvasóknak teendő engedményeket. Változatlanul hirdette, a művészet önelvű és öntörvényű.⁹ A Nyugattal éppen a folyóirat deklarált elveihez való alkalmi hűtlenség esetén került konfliktusba. 1923-ban például, amikor Osváttal volt kicsinyes kézirat-viták miatt érezte veszélyeztetve függetlenségét, s 1929-ben, amikor ugyancsak a szerkesztő

⁵ Vö. BABITS Mihály, *Filozófia és irodalom* = BABITS Mihály, *Tanulmányok, interjúk*, vál. és szerk. TÉGLÁS János, Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola kiadása, 1987, 12–38; BODNÁR György, *A „mese” lélekzándorlása*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 397; RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 313–345; Uő: *Csend-herceg és a nikkel számovár*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 83–101.

⁶ RÁDICS Károly, *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője 1929-1933*, Nyíregyháza, Szabolcsi Téka 10, 11.

⁷ MÓRICZ Virág, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 116, 120, 111.

⁸ HATVANY Lajos, *Irodalompolitika* = HATVANY Lajos, *Ady. Cikkei, emlékezések, levelek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959, 101.

⁹ Erről többek között a Kassákkal volt 1916-os vitájában is írt. Vö. BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I., 434–449.

önkényeskedése miatt előbb egyedül, aztán Németh Lászlóval és Sárközi Györggyel együtt akart új folyóiratot alapítani.¹⁰

Móricz és Babits esetleges közös folyóirat-szerkesztése azonban elsősorban azért volt eleve nehéz vállalkozás 1929-ben, mert a két alkotó ekkor döntően és visszavonhatatlanul más és más problémák iránt érdeklődött.

Móricz a *Kivilágos kivirradtig*, az *Úri muri* és az *Erdély-trilógia* írása közben, a *Segítség!*, az *Édes Anna*, az *Angyalföld*, a *Lélekindulás*, az *Ének a búzamezőkről*, a *Nebéz föld* megjelenésével párhuzamosan, nyilatkozataiban, cikkeiben, közemberi valóságában döntően a társadalom alapkérdéseivel foglalkozott. Mindenekelőtt a falu sorsával. Kétkedéssel, bizalmatlansággal szemlélte az 1925-re befejeződött földosztást. Nem hitte, hogy a kisparcellához jutott parasztokban majd kialakul a magántulajdonosi gondolkodás, s ez az „attitűd” lesz az alapja a falu sorsfordulásának. De elutasította Szabó Dezső vélekedését is: a legszámottevőbb társadalmi réteg helyzetét nem faji, hanem szociális problémának tekintette. A *Hárommillió koldus*ról, a falusi egykézésről, *A magyarság pusztulásáról* szóló híradások foglalkoztatták.¹¹

Az egyetemes magyarságért érzett felelősség készítette arra, hogy a határokon túlra is tekintsen. 1926-ban megfordult Erdélyben, Szlovénkóban és Ruszinszkóban, ahogyan akkor mondták, 1927-ben újból visszatért Csehszlovákiába. Közben a határokon belül is járta a vidéket. Sem ott, sem itt nem Julianus barát volt, ahogyan magát a Nyugat 1927 júniusában megjelent útirajzában írta. Sokkal inkább amolyan író-Bethlen Gáborként mérlegelte, mi az, amit tenni lehet és kell. Hevület, cselekvésvágy és kereső szándék hatja át 1926 decembere és 1929 októbere közti tanulmányait és újságcikkeit (a Pesti Naplóban, a Nyugatban, a Prágai Magyar Hírlapban, a Magyarországon és a Hídban).¹² A cselekvési lehetőséget kereső Móricz kapcsolatba került a csehszlovákiai Sarló-mozgalommal, az ott élő és szervezkedő fiatalokkal: Balogh Edgárral, Jócsik Lajossal, Peéri Rezsővel, Szalatnai Rezsővel és másokkal. Tapasztalhatta, hogyan hat falukutató tevékenységük a magyarországi Bartha Miklós Társaságra, hogyan kapcsolódott ehhez a munkához a Királyhágón túl megalakult szövetség, az Erdélyi Fiatalok társasága. A szervezők és a kezdeményezők mindenütt – Móricz szavát idézve – „új”, „szociálisabb”, kulturáltabb”, „európaibb” magyarságot akartak. S mindenhol Ady, Szabó Dezső és az ő gondolatait ismételték.¹³

¹⁰ NÉMETH László, *Homályból homályba*, Bp., Magvető Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, I., 384.

¹¹ Vö. ROMSICS Ignác, *Bethlen István*, Bp., Magyarságkutató Intézet [kiadása], 1991, 150–163; GOMBOS Gyula, *Szabó Dezső*, New York, Püski Kiadó, 1975, 226–321; KIRÁLY István, *Útkeresések*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989, 228–243; BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Bp., Püski Kiadó, 1989, 53–90; OLÁH György, *Hárommillió koldus*, Miskolc, Magyar Jövő Nyomda kiadása, 1928; FÜLEP Lajos, *Művészet és világnézet. Cikkekek, tanulmányok, 1920–1970*, Bp., Magvető Kiadó, 1976, 93–185.

¹² MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsei sarkantyú*, i. m., 622–725.

¹³ BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom*, i. m., 103–125; TURCZEL Lajos, *Tanulmányok és emlékezések*, Bratislava, Madách Kiadó, 1987, 138–163; MÓRICZ Zsigmond, *Az irodalom és a „faji jelleg”*, Nyugat, 1931. március 1. 285–287.

A Nyugat egyik szerkesztői székét elfoglaló író e friss élmények alapján akaratlanul is amolyan szellemi vezér-helyzetben érezhette magát. Talán ennek a történelmi-társadalmi szituációnak, a jelen és a megoldó jövő virtuális találkozásának is szerepe volt abban, hogy a folyóirat programadó cikke fölé 1930. január 1-jén Móricz ezt a címet írta: *Nemzeti koncentráció*.

Az írás önmagában kevesebbet mondott, mint a címe. Az összefogást ugyanis csak kevés és evidens dologban kívánta: a határokon túli és inneni magyarok egymásra találásában, a teljes magyar irodalom megjelenítésében, a tehetség változatlan tiszteletében, a napi politika elvetésében, a jogtalanság és igazságtalanság elleni fellépésben. A közvélemény várakozása, a cím sugalma, a hírverés, a Nyugat és Móricz körül támadt sajtópolémia azonban alaposan megnövelte a beköszöntő írás jelentőségét.

Móricz ugyanis már november közepétől lázas levelezésbe kezdett. Biztosítani akarta a Nyugat állandó íróinak-költőinek közreműködését, ezért gyakorlatilag azonos szövegű levélben kérte a volt főmunkatársak írásait és változatlan jóindulatát. Udvariasan hívta a laphoz állandó szerzőnek Kassákot és Szomory Dezsőt. Ki akarta bővíteni az olvasótáborát. Be akarta kapcsolni a tanárokat és a református lelkészeket (ezért kérte levélben két tankerületi főigazgató: Ady Lajos és Pintér Jenő támogatását, és a püspök Ravasz László segítségét). Nagy reményeket fűzött a határokon túli, főleg a csehszlovákiai lapterjesztéshez. Kassai, eperjesi, pozsonyi és prágai fogadtatásán felbuzdulva úgy gondolta, kiépíti itt a főbizományosok hálózatát, megnöveli az előfizetők számát, s azt is remélte, a megszűnőben lévő csehszlovákiai Képes Hét megrendelői esetleg automatikusan átpártolnak a Nyugathoz. Felűnően sok csehszlovákiai magyar szerzőt akart bekapcsolni a munkába. Számított Győry Dezsőre, Sebesi Ernőre, Szalatnai Rezsőre, Szent-Ivány József-re, Tamás Mihályra, Szenes Erzsire, sőt Fábry Zoltánra és Vozáry Dezsőre is.¹⁴

Nemcsak intézményesen és territoriálisan, hanem érdeklődési kör szerint is szélesíteni akarta a folyóirat táborát. Talán Maugham, Priestley és Zweig népszerűségét mérlegelve, Zilahy Lajos *Két fogoly* című könyvének 1927-es berobbanását követően gondolt arra, esetleg a Nyugatban is helyet lehetne adni könnyen hozzáférhető, olvasói tudást nem igénylő, azonosulási lehetőséget, hagyományos attitűdöt felkínáló, a fabuláris elemek szervező funkcióját biztosító alkotásoknak – Adorno szavával –, a kultúrpiac termékeinek is. Talán az Új Idők és a Napkelet olvasótáborát biztosító Herczeg Ferenc, Csató Kálmán, Komáromi János és Surányi Miklós példájára gondolt, amikor levélben kérte Gulácsy Irén közreműködését. Az író, aki Kolozsvárt élt, kapcsolatban volt Kós Károllyal és az Erdélyi Helikon közösségével, 1927-ben nyerte el *Fekete vőlegények* című történeti regényével az MTA Péczely-díját, nemcsak az erdélyi olvasókat vonzotta volna, meg azt a köztisztviselői kört, amelyik időközben Magyarországra települt, hanem bizonyára a történeti és áltörténeti regények olvasótáborát is. A szóbeszéd szárnyára

¹⁴ TURCZEL Lajos, *Tanulmányok és emlékezések, i. m.*, 139; Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője, *i. m.*, 11–290.

vett még néhány hasonló szerzőt is mint a folyóirat lehetséges munkatársát. Bíró Lajos és mások azonban határozottan óvták Móriczot a „tömegkultúra” alkotóitól. Fellépésük nyilvánvalóan elgondolkodtatta a szerkesztőt. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a legelső felhívást feltűnő örömmel fogadó Gulácsy Irén végül sohasem jelent meg a Nyugat oldalain.

Móricz talán a kormányzat megnyerésére is gondolt. Ez olvasható ki 1929. december 6-án kelt leveléből, melyben Klebelsberg Kunó kultuszminisztertől a nemzeti koncentráció gondolatának támogatását, a Nyugat januári számába egy „vezető cikk” megírását kérte.

Klebelsberg, aki Szekfű Gyulával párhuzamosan aktív szerepet vállalt a Bethlen-kabinet konzervatív reformtervének elméleti kimunkálásában, programjában Móricz ekkori gondolataival sok vonatkozásban rokon vagy analóg, legalábbis nem ellentétes mozzanatot épített föl egységes konstrukcióvá. A hivatalosnak tekintett publicisztika szövirágai ellenében a miniszter számára nyilvánvaló volt, semmiféle területi revízióra nem lehet számítani, még kevésbé lehet arra gondolni, hogy egy esetleges revízió megoldaná a magyarság problémáit. Miután az Ausztriától való elszakadással és a soknemzetiségű államból homogén alakulattá válással a magyar nacionalizmus történelminek mondott céljai semmissé váltak, szükségesnek gondolta új, mozgósító program megalkotását. Ez volt a neonacionalizmus-koncepció. Ennek vezéreszméje a parasztság és a munkásság szellemi színvonalának emelése, a munkahatékonyság növelése, a polgári értékrend tudatosítása és elfogadtatása, a „művelt és jómódú nemzet” megteremtése, a mintaállam felépítése volt. Klebelsberg azonban 1927-ben váratlan nehézségekkel találta magát szemben. A földbirtokosok jelentős része felesleges luxusnak tekintette a miniszter által felépített 5000-nél több tanyai iskolát, a parasztok, cselédek, a munkások gyerekeinek kiművelését. Az érintett néposztályok a gazdasági nehézségek miatt nem tudtak élni a tanulás-lehetőséggel. A sajtó a kialakult állapot pusztátagadását tartotta feladatának. A hagyományos társadalomképpel élő parasztság azon a bizonyos kisparcellán pedig legjobb esetben is önellátásra rendezkedett be; a Klebelsberg által remélt farmergazdaságok semmiképpen nem jöttek létre.¹⁵

A miniszter ebben a helyzetben a Napkelet 1928. január végi számában az írókhoz, mindenekelőtt a folyóirat munkatársaihoz fordult. Egy „nagy irodalmi mozgalmat” kívánt, hasonló a reformkoréhoz, olyant, amely előkészítené a társadalmat a jövőépítő program, a neonacionalizmus befogadására. A vitához, melyben a Napkelet hasábjain Hajnal Istvántól Mályusz Elemérig, Moravcsik Gyuláig, Surányi Miklósig, Németh Lászlóig sokan vettek részt, kapcsolódott levelével Móricz is. Az író, aki a történelembe transzponálva élte ekkor a mintaállam-teremtés fázisait, megfordította a miniszter kérését; azt kívánta tőle, formulázza meg, sze-

¹⁵ KLEBELSBERG Kunó, *A magyar neonacionalizmus = Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai*, vál. és szerk. GLATZ Ferenc, Bp., Európa Könyvkiadó, 1990, 434–439.

rinte mi lenne az irodalom lehetősége a jövőépítésben (Klebensberg terminológiájával: a neonacionalizmus programjában, Móricz szavával: a nemzeti koncentráció megvalósításában).¹⁶

A nemzeti koncentráció gondolata semmiképpen nem maradt meg a Nyugat, az írók, az olvasók belügyének. Móricz fellépését a csehszlovákiai magyarság demokratikus lehetőségei mellett néhány vármegyei közgyűlés hazaárulásnak minősítette. Négyesy László később hírlapi hajsztát indított az író ellen. Móricz az 1930. január 1-jén közölt programadó cikkével (szándéka ellenére) a napi politika érdekszférájába lépett.¹⁷

Babits ezen az úton nem társulhatott vele. A maga beköszöntőjében, az 1930. február 1-jén megjelent írásában, a *Nyugat és az akadémizmus* címűben leírta ugyan a nemzeti koncentráció jelszavát, ezt azonban nem átfogó etikai tervként, még csak nem is mozgósító esztétikai programként értelmezte. Számára ez a gondolat legfeljebb irodalomszervezői állásfoglalás volt, olyan, mely a szélesebb kör áttekintését, a másfelé is megnyilvánuló figyelem fokozását ígerte; szép metaforájával: a szellemi élet minden lüktetésének átbocsátását a folyóíraton, mint centrális és élő szívkamrán.

A distancírozó és árnyaló fogalmazás jelzi: Babits ebben az időben másként gondolkodik már. Más szerepre készül.

A költő 1927 után egyre inkább az irodalom berkeibe vonul vissza. Nem csak gyengülő szervezete, belső hajlamai, negyedszázados költői jubileuma, *Az istenek halnak, az ember él* és a *Halálfi* megjelenése és fogadtatása késztették arra, hogy az 1925 előtti vállalatát felcserélje; a váltásban bizonyára szerepet játszott a Baumgarten-díj kurátorsága, a szellemi konszolidáció, *A kettőszakadt irodalom* presztíznövelő vitája; feltehetőleg szerepet kapott ebben az is, hogy a szellemi fajfenntartást Goethehez hasonlóan fontosnak tekintő Babits körül ebben az időben már kialakult a következő generációból szerveződő új költő–író-tábor. Ebben a seregében az évtizedvég minden jelentős törekvése jelen volt. Ott voltak, akik korábban az expresszionista szabad versben vagy a szürrealista programban éreztek adekvát lehetőséget; meg azok, akik az új népiesség kategóriáiban gondolkodtak; meg azok, akik az új tárgyiasság hívei voltak. Babits bizonyára nemcsak elemében volt ebben a közegben, de nyilvánvalóan azt is érezte: a magyar költészet talán soha nem volt annyira szinkronban a világlírával, mint ekkor.

¹⁶ Sokat mondanak a miniszter felszólítására írt cikkek címei is a Napkelet 1928. évfolyamából: HAJNAL István, *A múlt és a jelen szolgálatában*; MÁLYUSZ Elemér, *Értelmiségünk és a neonacionalizmus*; MORAVCSIK Gyula, *Neonacionalizmus – nemzeti tudomány*; SURÁNYI Miklós, *Az új nacionalizmus*; NÉMETH László, *Új reformkor felé*; MÁTRAJ Rudolf, *Nacionalizmus*; DÉKÁNY István, *A nemzeti eszme renaissance-ának kérdése* stb. Pusztán csak adalék: Klebensberg a kért cikket nem írta meg, s annak sincs nyoma, hogy Móricznak válaszolt volna.

¹⁷ Vö. VARGHA Kálmán, *Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz*, Irodalomtörténet, 1957/3; NÉGYESY László, *Nemzeti jelleg és irodalom*, Budapesti Hírlap, 1931. február 22; HEGEDÜS Lóránt, *Az irodalom és a „faji jelleg”*, Nyugat, 1931. március 1.; JÓZSEF Attila, *Abog az a nagy Móricz elképzeli*, A Toll, 1931. március 31.

Babits visszahúzódása 1927 után nemcsak a tanulmányok gondolatrendszerében, vállalásaiban és levelezésében jelenik meg, de ott van a versek mélyáramában: az önstilizációban megjelenő kulturális toposzokban, archetípusokban, emblémákban, allúziókban is.

Babits költészetében a lírai én alakváltozatai mindig sokat elárulnak a művészetértelmezés hangsúlyeltolódásairól. A pályakezdés multiplikációs variációi, később az etikum felerősödése, 1916 környékén a szenvedésben osztozás expreszionista kényszere, az 1920-as versben, *A könnytelenek könnyében* a manifesztálódó, nemzetföltő-szószóló lírai én 1925 környékén felcserélődik az őrző, védő, óvó, figyelő, várakozó „gazdá”-val, „szerzetes”-sel, az ószövetségi Dániel prófétaival. Az e költeményekben megjelenő lírai hős attribútumai a hűség, a hit, a belső erő, az önazonosság szilárdsága. 1927-től a vers perszónája gyakran a világból elszökő, kiszakadó, barlangba húzódó, félrevonuló szökevény. 1929-ben és a következő évben ez az önstilizáció átmenetileg stabilizálódik. A lírai ént a kiválasztkülönülés jellemzi (az *Introitokban*, a *Gondok kereplőjében* és a *Levében*), és a biztos hit a világ értéktelenségében, és kicsiségében (*Az álom kivetetben*, a *Füst és korom közül* címűben); meg a személyéhez kapcsolt várakozás elhárítása, az öntörvényűség (a *Levében*, a *Medve nótában*). Ez az önértelmezés teljesedik ki az 1931-es költeményben, a *Holt próféta a hegyn* című alkotásban. A vers lírai énje, az ószövetségi Jeremiás próféta, nem a város pusztulását jövendöli, nem a tragédián szomorkodik, mint erre a sorsra alludáló más alkotások stilizációi. Csupán a rejtezkedés, az elvonulás minősíti őt. Ez a rejtezkedés azonban nem Ady „mag-magam” vagy Radnóti „gyökér” szerepértelmezése. Ebben a versben a lírai én végképp kiszakadt a világból. Sem etikailag, sem érzelmileg nem kötődik a lent lévőkhöz. Alapérzése a másakra és a másra vonatkozó teljes bizonytalanság, meghatározó attribútuma a kizárólagos önérvényesség.

1927 és 1931 között Babits gondolkodását némiképp ilyenfajta kiválasztottságtudat jellemzi. Az Ady-revízió-vitában, a József Attila – Németh László-afférban, az őt célba vevő József Attila-pamfletben, majd az *Új anthológia* szerkesztésében folyamatosan az lehetett az érzése, minden esetben az elitkultúra központi kérdéséről mond véleményt. Nyilvánvalóan változatlanul a kultúra primátusát érzi a politikával szemben. Éppen ezért feltételezhető, talán nem óhajthatott a közönségnek kedvezve engedni a Nyugat filozófiájából, de az is valószínű, 1929 és 1931 között nem szándékozhatott részt venni egy olyan társadalmi irányultságú folyóiratban sem, mint amilyen a Válasz és a Kelet Népe lesz majd később.

Amikor Móricz Zsigmond és Babits Mihály 1929 novemberében átvették a Nyugat irányítását, nagyon távol voltak egymástól. Törekvéseikben, aktuális céljaikban mindenképpen.

Valójában három számot állítottak össze konfliktus nélkül. 1930. január 5-én azonban Babits már felvetette a szerkesztési elveket tartalmazó szerződés revideálását. Augusztus végén pedig Móricznak is szavakba kellett foglalni: a közöttük lévő „lelki eltérések” miatt nem tudnak ketten egy vállalatot vezetni. Babits szeptember elején kilépett a Nyugat Szindikátusból, a lapnál a vers- és kritikai rovat

vezetője lett, havi 100 pengő fizetéssel.¹⁸ Ekkortól a folyóiratban, mely az impresszumban változatlanul hozta a költő nevét, egy másik, tőle távolabb kerülő korszak kezdődött. Ebben a periódusban Gelléri, Papp Károly, Kassák, Kodolányi és Szabó Pál prózája lett a meghatározó. Az 1933 utáni évtizedben, amikor Babits lesz a főszerkesztő, a vers, az esszé, a kritika, a tanulmány és a vita veszi át a vezérszólamot.

Móricz és Babits közös, kilenc hónapig tartó szerkesztése alatt azonban a Nyugat a külső szemlélő számára nem szakadt ketté. Megőrizte hagyományos koalíciós egységét, a többféleség együvé tartozását.¹⁹ Ugyanis mindkettőjüknek fontos volt a folyóirat, a „föltett irodalmi fórum”, a magyar irodalom, az irodalmi fegyverbarátság, az elvek ellenkezése ellenére is összefűző „kölcsonös szeretet és tisztelet”. Ahogy mindez Móricz (és Fenyő Miksa) Babitsnak írt, 1930 szeptemberében kelt levelében olvasható.²⁰

(1993)

¹⁸ Móricz Zsigmond, *a Nyugat szerkesztője, i. m.*, 138.

¹⁹ KENYERES Zoltán, *A „Nyugat” története rövid előadásokban, i. m.*, 18–19.

²⁰ Móricz Zsigmond, *a Nyugat szerkesztője, i. m.*, 138.

1926 tavaszán Párizsban Gara László, Marcel Largeaud, Charles Wolf, Pogány Béla, Géo Charles modern magyar költői antológiát állított össze. Az antológiába Ady nemzedéke és a háború alatti-utáni fiatalok kerültek be. A gyűjteményben helyet kapott két költeménnyel, a *Száműzetésem első keserű éneke* és az *Anna* cíművel az összeállításban, fordításban közbeműködő Illyés Gyula is.¹

Illyés, aki 19 évesen, 1921-ben a „kommunista propagandistá”-nak kijáró elfogató parancs elől menekülve, a Sorbonne-ra kíváncsozó tanulási vágyától űzve, a költővé válás (kicsit maga előtt is rejtegetett) gondolatától vezéreltetve érkezett el Párizsba, 1926-ban – Déry Tibor mellett – már a legismertebb magyar szürrealista költőnek számított.² Avantgárd emigráns lapokban publikált főleg: a bécsi Ékben és a Mában, a Párizsi Újságban és a New York-i Új Előrében. Dadaista és szürrealista művészekkel tartotta a kapcsolatot: Marcel Sauvage-zsal, akit még Rácegrespusztáról keresett föl levéllel, Tzarával, Crevellel, Eluard-ral, Aragonnal, Cocteauval, Barbusse-szel. Kötelességből akart „a legmodernebb avantgárdista költővé válni”, ahogy ő maga írta.³

Illyés azonban nemcsak új költői áramlatok hívévé szegődött. Az esztétikai és politikai gondolat párhuzamos korszerűségét kívánva „tudatos forradalmár”-rá is akart válni. Járt a párizsi munkásszállásokat, részt vett politikai vitákon, korábbi Plátón-, Schopenhauer-, Nietzsche-, majd Bebel-, Lafargue-, Marx-, Engels-élményeit Lenin műveinek (legalább részleges) megismerésével egészítette ki. Világforradalomra készült. Azt hitte, a népek testvérisége rövid időn belül megvalósul majd.⁴ 1926 tavaszára jeles költőnek, ideológiailag-politikailag képzett forradalmárnak tartották. Gara László ezért szerepeltette antológiájában, párizsi barátai ezért érezték fontosnak, hogy az ideérkező Kassák estjén, a Société des Savants termében, Nádass József, Gáspár Endre és ismert francia szürrealista költők mellett Illyés is ott legyen a felolvasók között. Számolt vele a bécsi emigrációban élő Lukács György és Landler Jenő is.⁵

1926 nyarán Illyés mégis hazaindult Magyarországra. Nem az a sorsszerű elkötelezettség vonzotta most a szülőföldre, melyről ő maga is többször megemlékezett a *Beatrice apródjaiban*, az, amelyik véle Szent Lajos szigetén, a Miasszonyunk temploma mögött, ahol a legtarkább párizsi szegénység nyüzsgött, az otthoni „némán forduló mező”-t, a „kasznár hintájá”-t, a fáradtan kalapot emelő öreg magyar

¹ GARA László, *Az ismeretlen Illyés*, Washington, Occidental Press, 1965, 35–4.

² BÉLÁDI Miklós, *Érintkezési pontok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 213–262; SZABOLCSI Miklós, *Érik a fény*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1977, 647–656.

³ GARA László, *Az ismeretlen Illyés, i. m.*, ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975, II, 625.

⁴ Vö. BÉLÁDI Miklós, *Érintkezési pontok, i. m.*, 225.

⁵ RÓNAY György, *Kassák Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 138.

bérest íratta versbe, hanem látszólag csupa egyszerű dolog: hatályát veszítette az ellene öt évvel korábban kiadott körözőlevél, látni akarta az édesanyja, s a család tehetősebb ága valamilyen állást szerzett számára. 1926 nyarán Illyés nagy társadalmi és költői célokkal szállt föl a Budapest felé vivő vonatra. Elsősorban „népvezéri” ambíciói voltak. A „kizsákmányolt, megtiport, meggyalázott” népet akarta szervezni, cselekedni kívánt, rögtöni tömegakciókra gondolt. Landler és Lukács, akik Bécsben találkoztak vele, fölvilágosították: a társadalmi és művészi forradalom találkozásának nincs itt az ideje, a munkásságnak Magyarországon nem lesz ereje most a forradalmi harcra, a közeli világforradalom lehetősége elenyészett. Elsősorban irodalmi pályára beszélték rá. Illyés, valószínűleg hatásukra is, lemondott a közvetlen társadalmi harcról, hibátlan futurista, konstruktivista verseket készült írni a magyar élmények hatása alatt (Landler és Lukács javaslatára), meg akarta ismerni a legújabb költőket: József Attilát, Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet. De nem akart csak az irodalommal foglalkozni. Vidékre ment, szülőföldjére, emlékezett később, egy szekszárdi könyvtárosi állásban reménykedett, műveltséget akart szerezni. Verseket csak ezen felül szándékozott írni.⁶

*

Illyés Gyula sorsa azonban 1926 kora őszén Magyarországon másként alakult. Korábbi irodalmi és politikai barátai révén hazatérte után majd minden baloldali és avantgárd folyóirat-kezdeménnyel kapcsolódott. 1926 végén már a frissen visszajött Kassák lapjában, a Dokumentumban publikált; 1927-ben a Látóhatárban jelent meg több verse, az MSZDP folyóiratában, az Új Földben ő fogalmazta meg a lapalapító nemzedék programját, az Együttben, az MSZDP kultúrszemléjében József Attila, Fenyő László, Pákozdy Ferenc, Berda József, Szabó Lőrinc és Németh Andor társaságában jelentkezett; 1928-ban a Munkába, 1929-ben a Népszavába, a 100% gárdája által létrehozott Forrásba, 1931-től a Társadalmi Szemlébe, a Frontba, 1933-tól a Válaszba, 1935-ben a Szabó Pál szerkesztette Szabad Szóba írt. Ezek az orgánumok s bennük Illyés Gyula szereplése az 1926-ban hazatért, az 1930-as években egyre jelentősebbé váló költő nem változó politikai rokonszenvét jelezték.⁷ Irodalmi pályáját, pályájának alakulását azonban a Nyugattal való kapcsolata határozta meg. Illyés a Nyugathoz, amelyet a Dokumentum 1926. decemberi számában az általa is aláírt programcikk az új mondanivalójú és új formanyelvű fiatalok fejlődését akadályozó folyóiratnak nevezett, Füst Milán közreműködésével került. Az akkor expresszionista szabad verseket író Füst Milán 1927. március 18-án a Nyugat egyik szerkesztőjének, Gellért Oszkárnak küldte el levélben a Látóhatárban megjelent Illyés-verseket, köztük a már idézett, Párizsban készült *Szomorú bérest*. Illyést pedig (ugyancsak levélben) felszólította: költeményeit

⁶ GARA László, *Az ismeretlen Illyés, i. m.*, 45; ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel, i. m.*, 621–635; Vö. *Beatrice apródjai*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 519–522.

⁷ M. PÁSZTOR József, *„Az író közheség...”* Bp., Kossuth Kiadó, 1981, 121–191.

közvetlenül a lap szellemiségét meghatározó másik szerkesztőhöz, az általa sokra tartott Osváthoz juttassa el.⁸ Osvát, aki Babitstól Weöresig oly sok kezdő tehetséget ismert föl csalhatatlan biztonsággal, Illyés sorsát is megváltoztatta. Állást szerzett neki a Phoenix Biztosító Társaságnál, s bekapcsolta a folyóirat munkájába: legelőbb, 1927. november 16-án a Figyelő rovatban közölte Duhamel könyvéről írt recenzióját, s az 1928. év első számában hétrészes *Szülőföldem* című versét hozta. Illyés Gyula ettől kezdve a Nyugat egyre befolyásosabb, a '30-as évek második felében a folyóirat szerkesztésében is szerepet vállaló munkatársa lett. Munkásságát imponáló számok jelzik. 1927-től 1941-ig, a lap megszűnéséig 219 verse, 78 nagyobb tanulmánya, naplójegyzete, könyvrészlete, 76 könyvismertetése, rövidebb írása, egy novellája és egy Racine-fordítása jelent meg a lapban.

A Nyugat, amelyik fennállásának ebben a tizennégy esztendejében rendkívül nyitott volt, nyitottabb sokkal, mint ahogy azt emlegetni szokás. Helyet adott – csak találomra emelve ki a példákat – Szabó Lőrincnek, Dérynek, Kassáknak, Sinkó Ervinnek, József Attilának, Pap Károlynak, Nagy Lajosnak, Gellérinek, Tamási Áronnak, Bartalis Jánosnak, Bálint Györgynek, Vas Istvánnak, Szabó Pálnak, Várnai Zseninek, Veres Péternek, Darvas Józsefnek, közölte Gorkij regényét, elismerőleg írt Gladkovról, Ilja Ehrenburgról, Solohovról és Leonovról. Mindez jól mutatta azt a változást, amely a magyar költészetben ekkor lezajlott. A magyar költészet ugyanis ezekben az években a megrekedés, az önisméltés, a kifáradt világirodalmi példákhoz valói igazodás vagy a megújulás lehetőségével viaskodott. Nyilvánvaló lett Európa-szerte, hogy az expresszionizmus, a konstruktivizmus, sőt a szürrealizmus első hulláma is kimerült, s helyettük az „új tárgyiasság” kínált a poézisnek nem feltétlenül kedvező alternatívát a maga leíró, dokumentáris formájával.⁹ A kelet-közép-európai irodalmakban, nem egyforma mértékben, felrémlett egy másik lehetőség is: a népi formák feltámasztása és korszerűvé tétele.¹⁰ 1928 előtt a Nyugatban Tamási Áron, de legfőképpen Erdélyi József a megújuló népiesség lehetőségeit demonstrálta. Az a szürrealisztikus versépítés, mint akkor legújabb lehetőség (automatikus írásmóddal, ugráló képekkel, merész kapcsolásaival), amelyre Illyés a Dokumentumban közölt két versével, a *Sub specie aeternitatis*-szal és az *Újra föl*-el adott példát, a Nyugatban ismeretlen volt. Amikor a Párizsból visszatért költő a magyar világ áramába bekerült, s rájött, hogy a jobbadán tagadásra épülő, a művészi forradalom jelentőségét akaratlanul is túlértékelő szürrealista költői program és a benne feszülő, segíteni akaró „moralista szándék” „furcsa kettősség”, letett arról, hogy szürrealista költő legyen.¹¹ 1928 után, a Nyugatban közölt verseiben felerősödött az *Újra föl*-ben megjelent indulat, s Illyés a valóság érzékelésében, a versépítésben, a külső és belső forma momentumaiban a

⁸ GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete a Nyugat szerkesztőségében*, Bp., Gondolat Kiadó, 1962, II, 62; FÜST Milán, *Napló*, Bp., Magvető Kiadó, 1976, II. 117–150.

⁹ SZABOLCSI Miklós, *Érik a fény*, i. m., 735–737.

¹⁰ Vö. BABITS Mihály, *Illyés Gyula*: Három öreg, Nyugat, 1932. márc. 1., 233.

¹¹ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, i. m., 626.

legfőképpen Erdélyi József nevével jellemezhető „naiv tárgyiasság” hatását mutató törekvésekkel találkozott. A Nyugatban publikált versei – időrendben haladva és az idézendőket önkényesen válogatva – például a *Szülőföldem*, a *Szegénylegény*, a *Búcsúztató*, a *Mulató szolgálék*, a *Három öreg*, a *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*, a *Jön az ős*, az *Ég kéke*, a *Levél* – nem a költői lázadást, a privát szférába fordulást mutatják. Illyés nem „barlangból” néz a „szörnyeteg világra”, mint ekkor Vas István, nem Rónai Mihály András tehetetlensége, Hajnal Anna reménytelensége az övé.¹² Szerepversekben, hagyományos dikciójú költeményekben (Gide avantgárd gesztusát ismételve) a felfedezésre váró magyar világot villantja föl: a szekér zajától fölrebbenő hajnalt, az anya lábánál alvó kisgyermek-önmagát, apját botjával s a két csahos kutyával, a szalonnázó nagyapát, a negyven évnél tovább cselédeskedő öreg szülét, az írni tanító beteg bérest, a nyálkás utakat, az ebédtelen delet. Ezekben a költeményekben a kötetlenebb, lazább sorok, a látszólagos komponálási következetlenség, a szabad vers néhány jellegzetessége lassan eltűnt, s erősödött a szociológiai érdeklődés, teret hódított az elvontság nélküli konkrét világ; a költő áttért a kötöttebb formákra, ötvözte a kassáki (Németh László szerint: Füst Milán-i) versvilágot a hagyománnyal, a klasszikus magyar poézissel: Fazekas-, Csokonai-, Berzsenyi-, Petőfi-, Arany-reminiscenciákkal, a magyar versritmus, a magyar alexandrinus emlékeivel. Hitet tett a költő és a költészet szabadsága, szuverenitása és önként vállalt elkötelezettsége mellett.¹³

*

A Nyugatban közölt prózai írások direkter formában, a belső összefüggésekre utalva mutatják Illyés gondolatrendszerének alakulását, irodalomszervezői jelentőségének növekedését (Schöpfung Aladár szavait ismételve), a legtisztább magyar próza születését. A Figyelő rovatban körülbelül 1933-ig megjelent Illyés-művek elsősorban a költő Párizsban kialakult politikai és az új művészi áramlatok és szociológiai tények iránti érdeklődését jelezték. Illyés legelső, a Nyugatban megjelent írása egy Oroszországról készült francia könyv ismertetése volt. Ebben, szemben a szovjet forradalmat kísérő hivatalos európai véleménnyel (amelynek a Nyugatban Ignotus adott hangot a leninizmust a „hivatalnokok s pretoriánusok” szípoljának, a „legalja parasztok” uralmának nevezve), rokonszenvvel írt a Szovjetunióról. A könyv kapcsán hangoztatta az orosz írók szabadságát, a művészeti élet fellendülését, a nagy tömegek számára a múltnál sokkal többet érő jelent. Rokonszenvét végig megőrizte. 1930-ban az ott élő nyelvrokonaink kulturális felemelkedését és a kommunista társadalom erőfeszítéseinek tisztelendő voltát emelte ki. 1930-ban, majd 1931-ben (ugyancsak egy-egy ismertető könyv kapcsán) elutasította a szovjet téma propagandisztikus feldolgozását. 1934-ben, változatlan,

¹² *Korunk (Antológia)*, 1935. Idézi: FENYŐ István, *Vas István*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 45–46.

¹³ Illyésről a következők írtak a Nyugatban: Németh László (1929. márc. 1.), Sárközi György (1931. febr. 16.), Németh László (1931. aug. 1.), Babits Mihály (1932. márc. 1.), Halász Gábor (1938. jan.), Schöpfung Aladár (1940. jún.), Cs. Szabó László (1941. ápr.).

együtt érző érdeklődését demonstrálandó, Illyés megírta a maga oroszországi úti-naplóját is. Ebben a könyvben, melyből részleteket közölt a Nyugatban, azokat a személyes élményeket kapcsolta össze olvasmányélményeivel és meggyőződésével, amelyeket a szovjet írókongresszus vendégeként, az országot járva gyűjtött. Mindenképpen objektív akart maradni. Nemcsak abban az értelemben, ahogy Duhamel: *Le voyage de Moscou* című művében volt az. Nemcsak az új kórházakat, a konstruktivista épületeket, a Lenin-mauzóleum előtt álló katonákat, a gyerekkocsit toló anyákat írta le. Igyekezett megérteni és megértetni azt a népet, amelyik részese volt a történelmi fordulatnak. Ezért írhatta a könyvről Bálint György recenziójában: egy új országgal ismertette meg az olvasót.

Az ismertetésre kiszemelt szépirodalmi művekhez Illyés a társadalmi és költői forradalom általa elgondolt, költészetében reprezentált álláspontja felől közeledett. Tamkó Sirató Károly, Szép Ernő, Juhász Gyula, Zelk Zoltán, Forbáth Imre, Tass József köteteit méltatva azt a változás regisztrálta, amelyik a poézist egy pár esztétikai „betegség” „kiheverése” után szociális irányba fordította el. Az úgynevezett tartalomesztétika elveit érvényesítette a regényekről, tanulmányokról szólva is. Kölcsseys határozottságú írásaiban (például Egri Viktor, Szurcsik Mária, Barta Lajos, Nagy Lajos, Szalatnai Rezső alkotásait taglalva) a szociális morált, a legmélyebben megélt kort tekintette eszménynek.

1933 után Illyés egyre nagyobb igényű tanulmányokban a magyar társadalom legégetőbb kérdéseire szolt hozzá. Az egyes tények mögött a teljes összefüggést, a törvényt fogalmazta meg. Baranyai útiról szóló jegyzeteiben a meg nem születő vagy korán elpusztuló gyerekekről írva a magyarság számbeli apadását, ennek várható következményeit foglalta szavakba. *A magyarság pusztulásában* 1933 végén indulatosan, a falukutató mozgalom és szociográfia feltáró szenvedélyét előlegezve a pusztulás okaként a „rettenetesen egészségtelen földbirtok megosztás”-ról írt. *A Magyarok megmentésében* a német bekebelező törekvéseket utasította el, földreformot, általános telepítést kívánt. 1938-as naplójegyzeteiben és az 1940-es *Egységes magyarságban* (akárcsak Petőfiről, Adyról, Nagy Lajosról, Veres Péterről ekkortájt megjelent munkáiban) a *Puszták népéből* és a Petőfi-könyvből ismerős történelmi felelősség hevületével, az igazságos rendet, tisztességes jövőt kívánó hangján szolt.

*

Illyés és a Nyugat kapcsolatának ilyen alakulásában bizonyára része volt annak a gyorsan bontakozó rokonszenvnek, majd a kölcsönös megbecsülésen alapuló barátságnak, amelyik a fiatal költőt az ugyancsak Tolna megyei születésű Babits Mihályhoz, a folyóirat társszerkesztőjéhez, majd szerkesztőjéhez fűzte. Illyést Babitscsal 1928-ban József Attila ismertette meg.¹⁴ József Attila ebben az évben állt legszorosabb kapcsolatban a folyóirattal. Négy költeménye, három recenziója jelent meg a lapban. Rendszeresen, valószínűleg nemcsak a Mallarméhoz

¹⁴ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, i. m., 626.

hasonlóan szervezett heti fogadónapokon járt fel Babitshoz. Feltételezhetően gyakran Erdélyi József, talán Fenyő László, Fodor József, esetleg Németh László társaságában.

Babits kapcsolata a fiatal költők közül legharmonikusabban Illyés Gyulával alakult. Illyést nem fűtötte a magyar szellemi élet organizátorává válni akarás, az azonnali egyéni útra lépés Németh László-i vágya, nem volt (József Attila későbbi önminősítését idézve) irodalmon kívüli szempontokkal félrevezethető, Babits ellen kijátszható, mint a *Külvárosi éj* költője. Annak a harmincnyelc levélnek a tanúsága szerint, melyeket Babitshoz írt, s melyeket az Országos Széchenyi Könyvtár Babits Archívuma őriz, Illyés a nagy költőnek, a sokoldalú tudósnek kijáró tisztelettel és feltétlen, egyre növvő bizalommal fordult (Vas István szavait ismételve) a „két világháború közt feleszmélő emberiség legnagyobb szellemé”-hez. Illyés 1932 közepéig versekkel, versszerkesztési kérdésekkel kapcsolatban kérte Babits tanácsát, korrekcióját, döntését. 1937-től, Babits egészségi állapotának rosszabbra fordulásától, egyre gyakrabban a Nyugat szerkesztéséhez fűzött megjegyzéseket. Zelk Zoltán József Attiláról írt versének elhelyezését ajánlotta, az egyes számokat értékelte, s társszerkesztőként a folyóirat felfrissítésére szükséges ötleteit jelezte.

Egyik 1935-ben kelt levelében¹⁵ egyetlen eseményhez gondolván köthetni azt a változást, amelyik a Nyugat vonzáskörében is eltöltött tizennégy év alatt benne végbement, a következőket írta: „Én eddig csak csetlettem-botlottam az irodalom körül, komolyan nem nagyon vettem. Most látom, hogy mit jelent... ezen a nyáron jöttem rá, mi a szerepe; úgy érzem, most lettem író. »Nagy terveim« persze nincsenek, csak elhatározásom és szemléletem. Négy hétig voltunk Ozorán. Kicsit Antheuszként jöttem vissza Pestre, készen arra, hogy betöltsen komolyan azt, amit kezdtem...”

*

1941 augusztusában Babits halálával megszűnt a Nyugat. Két hónap múlva, októberben új folyóirat indult Magyar Csillag címmel. Az új folyóirat írói gárdájával, külső megjelenésével, tördelésével, a címlapon szereplő, a Nyugat folyóiratról ismerős emblémával, a magányában is hűséges kuruc képével az 1908-tól volt lap szellemének továbbélését ígerte. Főképpen ezt jelezte a főszerkesztőként jegyzett Illyés Gyula személye is. „Megilleti őt az a hely – írta róla Schöpflin Aladár a beközönlő számban –, melyet soha el nem felejtethő barátunk és vezérünk, Babits Mihály ráhagyott.”

(1982)

¹⁵ *Illyés Gyula Babitshoz. Levelek, versek*, összeállította és jegyzeteket írta TÉGLÁS János, Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet kiadása, Bp., 1981, 236–238.

VÁLASZLEHETŐSÉGEK AZ IRODALMI ÉS TÁRSADALMI MODERNIZÁCIÓRA: A NAPKELET ÉS A MAGYAR SZEMLE

Az első világháborút lezáró békediktátum aláírását követően, erős és majdnem minden magyar embert érintő érzelmi válságban,¹ a területi revízió gondolatának folyamatos hangoztatása mellett,² 1920 júliusától, Teleki Pál miniszterelnökké történt kinevezésétől számítva Magyarországon lassan konszolidálódni kezdett a politikai helyzet. Az 1921. április 14-én kormányfővé emelt Bethlen István tízéves miniszterelnöksége alatt új nemzetstratégia kidolgozására került sor. Bethlen legfőbb támasza ebben az 1921-ben belügyminiszteri, 1922-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszteri széket elfoglaló Klebelsberg Kunó lett.

Mindketten úgy gondolták, hogy eme nemzetstratégia csak akkor érvényesülhet, ha független a választási ciklusoktól, ha tágabb kereteket jelöl. Megélték a Tisza Kálmán és Tisza István „szabad-konzervatív” kormányzását, az összeomlást, aztán a radikalizmust, „majd nemsokára rá a szocializmust, mely csakhamar a kommunizmusba csapódott át, amire a legbelsejében felkavart nemzet ellenforradalmi rendszerrel felelt”.³ Úgy vélték, hogy abban a helyzetben a társadalmat – Noel O’Sullivan kategóriáit idézve – nem lehet „reakciós konzervativizmus”-sal irányítani (azaz nem lehet a politikai egység érdekében szellemi-lelki egységet teremteni, nem lehet a jövő Magyarországból kizárni a kulturális pluralizmust); nem lehet „forradalmi konzervativizmus”-t hirdetni (ami „Németországban bontakozott ki, és az I. világháborút követő kaotikus állapotok közepette erősödött meg”); abban hittek, hogy nálunk csak a „mérésékelt konzervativizmus” lehet a vezérlőelv,⁴ azaz el kell hárítani a legitimisták erőfeszítéseit, szembe kell szállni a szélsőjobboldali antiszemita törekvésekkel, a revíziós ambíciók hangoztatása ellenére is szövetségi politikára kell törekedni a szomszédokkal, keresni kell a kiegyezés lehetőségeit a munkásokkal és a falvak heterogén társadalmával, helyre kell

¹ Az 1920 június 4-én aláírt trianoni szerződés az akkor élők számára értelmezhetetlen volt. Egyrészt még 1917-ben is a háború győztes befejezésében hittek, másrészt úgy tekintették a kortársak, hogy „a románok és szerbek, még kevésbé a csehek és osztrák-németek, akik között hazánkat fel akarják osztani, katonailag nem győztek”. (Vö. KLEBERSBERG Kunó, *A Magyar Történelmi Társulat Közgyűlésén megtartott elnöki megnyitó 1920. május 14.* = K. K., *Tudomány, kultúra, politika*, s. a. r. GLATZ Ferenc, Bp., Európa Könyvkiadó, 1990, 56–75.) 1919 őszétől ugyanakkor az újságok folyamatosan hírt adtak az amerikai és az angol javaslatokról, melyek az elcsatolandó magyar területek kétharmadát, illetve a felét a magyaroknak adták volna. (Vö. ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Bp., Osiris Könyvkiadó, 2005, 141–149.)

² A magyar külpolitika 1919 őszétől, hol nyíltabban, hol kevésbé nyíltan „a régi határok visszaállítását”-t „vagy egy azokhoz közelítő új határvonal elérését”-t tűzte ki célul. Vö. I. m., 236.

³ KLEBERSBERG Kunó, *Külföldi egyetemeken tartott előadások* = K. K., *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1927, 218–220.

⁴ Vö. EGEDY Gergely, *Konzervativizmus az eszredfordulón*, Bp., Magyar Szemle Könyvek, 2001, 43–44, 59, 107, 121–122; O’SULLIVAN, Noel, *Conversatism = Contemporary Political Ideologies*, ed. by EATWELL, A. WRIGHT, San Francisco, Westview Press, 1992, 52–65.

állítani a jogrendet, s mindezeken felül egyesíteni kell bizonyos konzervatív és liberális elveket, ugyanakkor biztosítani kell a „korlátozott állam” irányító szerepét az új társadalomeszmény kialakításában. A „mérsékelt konzervativizmus” azonban nem épülhetett a „tömegekre”, mert „a tömeg természeténél fogva nem tudja irányítani a sorsát”, amint azt Ortega y Gasset *A tömegek lázadásában* később szavakba is foglalta;⁵ az új államrezon sajátosan kvalifikált egyénekből álló kisebbségre támaszkodhat csak. Más szóval: „irányított demokráciára” van szükség.

Az érték Konzervativizmust reprezentáló kisebbséget Bethlen is, Klebelsberg is (Szekfü Gyula, Szabó Dezső, Tormay Cécile és Herczeg Ferenc is) a nemzeti középosztályban látta megtestesülni. Mivel ők jelentik a „nemzetfenntartó erő”-t, hiszen ők működtetik a társadalom mindennapi életének keretét adó intézményeket (tisztviselők, egyetemi tanárok, orvosok, mérnökök, a kultúrát közvetítő tanítók, tanárok), csak ők tehetik alkalmassá a falvakban és városokban élő tömegeket arra, hogy „a nemzet dolgairól döntsenek”. Ez a középosztály – elgondolásuk szerint – nemzeti célokat követ, szemben a pártokkal, melyeket politikai ambíciók irányítanak. Az 1921-ben megalakult kormány éppen ezért folytatta az 1910-es években elkezdett egyetemek építését Debrecenben, Szegeden, Pécsen, megszervezte az ország egységes tudományos intézményrendszerét, az új elit képzésére létrehozta a Collegium Hungaricumokat, kidolgozta az új középiskolai törvényt és a népiskolai programot. Mindezek eredményeként abban bíztak, hogy az 1918 előtti, döntően arisztokratákból verbuválódott vezetőréteg és a Tanácsköztársaság alatt hatalomra került képzetlen tömeg helyett a szakszerűséget biztosító művelt középosztály tagjai jutnak a politikai döntéshozatal pozícióiba.⁶

Az új nemzetstratégiát szavakba foglaló politikának szüksége volt egy új típusú folyóiratra. Ez, a világháborúban és az „országcsönkítés”-ben bűnös Nyugattal szemben szervezendő lap nem lehetett a Lendvai István által szerkesztett Gondolat, amely pedig szívesen lett volna „a magyar felbuzdulás” „komoly, nagy, méltó” folyóirata (s presztízsjüket növelendő Babits Mihályt hívták maguk közé „vezér”-nek).⁷ A „keresztény-történelmi intelligencia” megerősítésére azonban, amint Klebelsberg szavakba foglalta,⁸ új, a konzervatív angol sajtót mintának tekintő folyóiratot akartak létrehozni.

E folyóirat, a Napkelet, melynek címébe ugyanúgy bele lehet érezni a Nyugat elleni fellépés szándékát, mint ahogyan a Móricz Zsigmond által néplappá tenni akart Kelet Népebe is, 1923 januárja és 1940 augusztusa között jelent meg.

⁵ ORTEGA Y GASSET, Jose, *A tömegek lázadása*, ford. SCHOLZ László, Bp., Pont Könyvkiadó, 1995, 5.

⁶ Vö. GLATZ Ferenc, *Konzervatív reform – kultúrpolitika. (Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi)* = KLEBELSBERG Kuno, *Tudomány, kultúra, politika, i. m.*, 20–24; L. SIMON László, *Hatalom – hitvallás – eszköz* = L. S. L., *Versenyhátrány. A (kultúr)politika fogságában*, Bp., Kortárs Kiadó, 2007, 105–126.

⁷ LENDVAI István, *Magyar költő kilencszázötvenkilencben. Szélgjegyzetek Babits Mihály önéletrajzájáról*, Gondolat, 1919. dec. 4.

⁸ Idézi: SZABOLCS Ottó, *Klebelsberg és Hóman = Párhuzamos politikus-portrék a XX. századi Magyarországról*, szerk. SZABOLCS Ottó, Bp., ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 1994, 56.

Megszervezésére vonatkozóan két, egymásnak látszólag ellentétes elmélet van. Az egyik szerint a lap anyagi bázisát az arisztokrata adakozók biztosították a Történelmi Magyarország Actio keretében. Ennek a törekvésnek az volt a célja, hogy bevonja a vezető arisztokratákat a kultúra különböző területeinek támogatásába. E céllal 1921-től több társaságot szerveztek. Ilyen volt az Esterházy Mária hercegnő szalonjában alakult Budavári Tudományos Társaság, melyben a résztvevők havonta előadásokat hallgattak meg, tudományos könyveket adtak ki. Ilyen volt a Horthy Miklósné védnökségével Gödöllőn szervezett Zenebarátok Köre. 1922-ben gróf Zichy Rafaelné vezetésével megalakult a Magyar Irodalmi Társaság, mely szélesebb bázist, a Tormay Cécile irányította, ekkorra majd 500 000 főt számláló Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét (MANSZ) kívánta egy irodalmi folyóirat révén bekapcsolni a nemzetépítőnek nevezett munkába.⁹ A másik verzió szerint a Napkelet terve magától Klebelsberg-től származik. A „gróf”, ahogyan munkatársai egymás közt emlegették, származása, társadalmi-politikai és a tudományos életben betöltött pozíciója, korábbi államtitkári tevékenysége révén kapcsolatban volt a „legfelsőbb” körökkel is. Részt vett a Budavári Tudományos Társaság megalakításában,¹⁰ 1921 júliusában, még miniszteri kinevezése előtt mint Sopron nemzeti gyűlési képviselője kiterjedt levelezést folytatott Zichy Rafaelnével egy „revue” szervezése ügyében. A grófné a kártyákon csak arról számol be, melyik arisztokrata család mennyivel hajlandó hozzájárulni a lap megalakításához. Klebelsberg 1921. július 23-án, egy nappal a grófnétől kapott utolsó levél után Szekfű Gyulának címzett levélben foglalta össze egy megalapítandó folyóirat céljait és az operatív teendőket:

Én a magyar történelmi nemzetségeket most szervezem, hogy a nemzeti katasztrófák után az ország szellemi felépítéséből vegyék ki részüket. [...] Most Zichy grófnéval szépirodalmi és kritikai revuet alapítunk, hogy felvegyük a harcot a „Nyugat” képviselte irányzat és szellem ellen. Én három szellemi terméket ismerek, mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, u. m. a Te Három nemzedékedet, Tormay Cecile Bujdosó könyvét és azután – persze utánatok tisztos távolban – Horváth János Aranytól Adyig című füzetét. Ha nem is értetek talán mindenben egyet, egy irányt képviseltek s nevetek egyben program lenne. Mit szólnál hozzá, vállalkoznál belső munkatársságra, ha a havi folyóiratot létrehozom? A folyóirat hozna regényeket, novellákat, elvétele verseket, azután tudományos, irodalmi, művészeti, különösen színi és zenei kritikákat. Hatalmas feladat lenne történelmi és esztétikai viták rendjében kimutatni, mint apadt el a magyar szellem különösen a millenniumtól az összeomlásig, mely negyedszázad

⁹ E koncepció részletes kifejtése és dokumentálása: KOLLARITS Krisztina, *A régi ház és a leomlott ház. Tormay Cécile kísérlete a konzervatív értékek védelmére*, PhD disszertáció, kézirat, Bp., ELTE BTK Doktori Iskola, 2008, 51–74.

¹⁰ *I. m.*, 137.

alatt a nyugatos irány szabadon terjeszkedett és tombolta ki magát. Én augusztus hó 2-án indulok Sárszentmihályra (:Fehér megye:) Zichy grófnéhoz. Addigra szeretném vinni a választ annival is inkább, mert Tormay Cecile, a kiszemelt szerkesztő is ott lesz, s akkor tartjuk a döntő megbeszéléseket. Tormay Cecile mellett a revue szerkesztésével járó tenni valók számottevő része Horváth Jánosra várna. Be akarnám tovább vonni Ravasz Lászlót, Prohászkat, s ha megszelídül, talán Babits Mihályt, továbbá Pauler Ákost.¹¹

Egy évvel később, 1922. július 9-én Horváth János Szekfű Gyulának küldött levelében szavakba foglalta a szerveződő folyóirat szellemi ambícióját és dilemmáját.

A Klebelsberg-féle folyóirat újévre megjelenik. [...] Én aféle bennfentes leszek, de úgy látom, hogy ha akarom, lényegesen beleszólhatok. [...] A szerkesztő neve is mutatja [t. i. Tormay Cécilé], hogy a törzsközönség a MANSZ. Tehát figyelemmel kell lenni a vidéki magyar úri nőkre; másfelől egy, többnyire csak képzeletbeli, kitűnő műveltségű, nagy igényű, európai magyar publikumra. S igyekezni kell a MANSZ-ot erre a képzeletbeli színvonalra emelni. „Közönségnevelés.” Ha ebben részt akarsz venni, már is hozzáfoghatsz. Írj esszéit. Írj valami kisebb szerű „vezércikk”-félét, amit a kritikai rovat elején képzelek elhelyezni: ez afféle kis leplezett tanítás legyen. [...] Írj olyat is, amit a Nyugat is megirigyeljen és magasnak találja saját közösségéhez mérten. [...] Munkatársakat a Nyugattól fogunk elcsípni. Pénz van 2 évre való; jó, *legjobb* honorárium.¹²

1922 második felében Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszterként nagyobb lendületet és társadalompolitikai távlatot adott a Napkelet megszervezésének. Szeptember 2-án eszméit így foglalta össze Zichy Rafaelnénak írt levelében:

Alap gondolatom az, hogy a mai nemzedéknek jobban meg kell állnia a helyét, mint a mohácsi vész utáni generációnak, melyet szörnyű felelősség súlya terhel. Akkor annak a kezén elkallódott a renaissance műveltség, melyet a Hunyadiak nálunk meghonosítottak. A mi kezünkön nem szabad annak a magyar műveltségnek elsatnyulnia, melyet a XIX. századi magyar tehetségek hagytak miránk.¹³

Eddigre a miniszter már felkérte a Napkelet meghatározó munkatársait. A kritikai rovat vezetésére Horváth János készült, főmunkatársként Szekfű Gyula, Pauler

¹¹ Egyetemi Könyvtár Kézirattár, G-628.

¹² Egyetemi Könyvtár Kézirattár, G-628.

¹³ Idézi: KOLLARITS Krisztina, *A régi ház és a leomlott ház...*, i. m., 56–57.

Ákos vett részt az előkészítő munkákban, feltétlenül számítottak Babits részvételére,¹⁴ talán Schöpflin Aladár közreműködésére is.¹⁵ A főszerkesztőséget a sokáig vonakodó Tormay Cécile végül is elvállalta.

Tormay Cécile főszerkesztősége mellett egyformán szóltak irodalmi és politikai érvek. Az író a korszak jelentős alakja volt. 1900-tól jelentek meg könyvei. Az első nagy sikert arató alkotása 1911-ben került az olvasók elé *Emberök a kövek között* címmel, az 1914-es *Régi ház* c. regényét rövid időn belül nyolcszor adták ki. Lefordították németre, franciára, olaszra, svédre, megjelent finnül, hollandul és dánul, s a kortárs Európában Thomas Mann *Buddenbrook házának* párdarabjaként olvasták. Az *Emberök a kövek között* című munkájáról Lesznai Anna írt a Nyugatban, a *Régi ház*ról 1916-ban a Budapesti Szemlében Horváth János emlékezett meg. Tormay Cécile ugyanakkor aktív politikai szerepet is vállalt a forrongó történelmi korszakban. 1919 márciusában azok közé tartozott, akik az antantiszteket informálták a konzervatív körök hangulatáról. Mély ellenszenvvel és egyre fokozódó antiszemita érzelmekkel szemlélte a Tanácsköztársaság eseményeit. 1919. november 16-án a magyar lányok és asszonyok nevében lelkes hangú beszédben üdvözölte a Budapestre bevonuló Horthy Miklóst, a nemzet „reménysége”-ként aposztrofálta a tengernagyot. Az 1921-ben kiadott, az 1918–1919 eseményeket regényesített napló formájában megjelenítő kötetével, a *Bujdosó könyv*vel pedig a háború előtti „érzelmi antiszemitizmus”-t¹⁶ felváltó „politikai antiszemitizmus”¹⁷ szószólója lett.

¹⁴ Erre utal Tormay Cécile 1929. június 24-én írt levele Török Sophie-nak: „Mondja meg férjének, hogy a kérés, mellyel 1922-ben fordultam hozzá, élön él ma is és várja az ő választát. Mikor a Napkeletet elgondoltam, első gondolatom feléje fordult. Mondja meg neki, hogy a folyóirat, melynek Török Sophie a munkatársa, hazavárja őt és én nem érzem beteljesültnek a küldetést, melyet vállaltam, mindaddig, amíg ő nem jön közénk, akik az olvasói vagyunk.” OSZK Fond III/1309/10.

¹⁵ Horváth János Szekfű Gyulának 1922. december 6-án: „Babits hajlandó lesz írni, s Cecilék is hajlandók tőle közölni. Kellő tapintattal össze lehet majd gyűjteni a javát.” Egyetemi Könyvtár Kézirattár, G. 628. Schöpflin Aladár Hatvany Lajosnak 1920. május 31-én: Babits „helyzete egyébként most tűrhető. Érték kellemetlenségek, mint a Petőfi-társaságból való kizárás, tanári nyugdíjának megvonása stb., de ezek inkább érzékenységet érintettek. Az irodalmi pozíciója napról napra javul, ami támadások érték, lehullottak róla, s a népszerűsége a közösség körében semmivel sem csorbult. Novelláskönyvéből [a *Karácsonyi Madonnát*] a Magyar Múza azt írta: »ebben a könyvben a szerző nevén kívül semmi sem destruktív vagy nemzetietlen.« [...] állandó kapacitálásoknak vagyok kitéve abban az irányban, álljak a »kurzus« szolgáltatába, s nem csekély anyagi előnyöket hárítottam el magamtól azzal, hogy minden csábításnak ellenálltam.” A „kapacitálás” általános emlegetésén túl az 1920. december 18-án Schöpflinnek írt Tormay Cecile-levélben talán erőteljesebb és személye iránti konkrét érdeklődés (terv?) húzódik meg. „[...] Fogadja kérem köszöntésemet és a »Bujdosó könyvet«, melyet szíves figyelmébe ajánlok. Ugyanazért a nagy eszméért küzdök benne, melynek Főszerkesztő Úr zászlóvivő, bátor harcosa.” = *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, s. a. r. BALOGH Tamás, Pécs, Pannónia Könyvek, 2004, 211.

¹⁶ SCHÖPFLIN Aladár, *A forradalom és a magyar lateiner osztály* [Nyugat, 1918] = S. A., *Válogatott tanulmányok*, s. a. r. KOMLÓS Aladár, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 141.

¹⁷ KORNFELD Móric, *A zsidókérdés Magyarországon* című, 1944-ben írt tanulmányában az alábbiak olvashatók: „A magyar toleráns szellem érvényesült [...] egészen a múlt háború befejezéséig [...].

Az elszórt utalások után ezen a ponton lép be a történetbe Babits Mihály.

Pauler Ákos naplójegyzetei szerint 1921. június 11-én feleségével együtt teán volt Zichy Rafaelnénál,¹⁸ tehát még azelőtt, hogy megalakult volna hivatalosan a Magyar Irodalmi Társaság. Tormay Cécile pedig, minden személyes előzmény nélkül, 1922. március 16-án, szeptember 10-én, 1923. március 7-én, április 9-én, május 14-én, 1924. január 11-én és augusztus 15-én írt Babitsnak.¹⁹ A levélszövegekből kitetszik egyrészt, hogy többször találkoztak személyesen 1922-ben és 1923-ban, tehát a Napkelet megszervezése és az első számok megjelenése idején. Másrészt nyilvánvaló, hogy e találkozásokon a személyes érintkezésen túl szó lehetett a korszak kultúrpolitikájáról, Babits elveiről, lapszerkesztői gyakorlatáról, a költő 1919 februári, *Az igazi haza. Cikk a Szózatról* című írása kapcsán valamikori politikai nézeteiről, a korszak hivatalosan vallott territoriális és küldetés-tudatú hazafogalma ellenében az említett cikkben kifejtett, vállaláson alapuló kulturális hazafogalom érvényességéről. A március 16-i iratban szó van Babits „neheztelés”-éről. A szeptember 10-iben valaminek (találkozásnak?, megbeszélésnek?) a pótlásáról. Az 1923. március 7-én kelt levélben Tormay Cécile maga és Babits között nézetazonosságot vélt felfedezni („Maga tudja rólam, milyen mindent odaadón szerettem mindazt, ami magyar és én is tudom fajom nagy dalnokáról, hogy ha olykor hangosan, daczosan hátraszegi is a fejét, rázza az öklét, – a szívében az van, ami az enyémben.”). Egy hónappal később, az április 9-én elküldött levélből hosszabb és szerteágazó, politikai jellegű diskurzusra lehet következtetni.

A zsidóság nagy része teljesen asszimilálódott, magyarnak érezte magát [...]. A múlt háború folyamán hirtelen megnőtt az antiszemitizmus; ennek fő oka az volt, hogy a háborús nyereségek az ipar és a kereskedelem területén voltak a legnagyobbak, ami a kimondhatatlan véráldozat mellett lázítóan hatott, annyival is inkább, mert éppen a városi, gazdasági foglalkoztatások között aránytalanul sok volt a nélkülözhetetlenség címén felmentett. A veszített háború végével kitört októberi forradalomban, majd a bolsevizmus rövid uralma alatt a zsidók aránytalan számban játszottak szerepet, bár természetes mélyebb okok vezettek a forradalmakhoz, mint a zsidók áldatlan, hangos, ostoba szereplése. Mikor 1919 augusztusában a kommunista uralom összeomlott, oly antiszemitizmus robbant ki – majdnem kizárólag akkor is a középosztályban –, melyet még egy évtizeddel előbb nem lehetett Magyarországon elképzelni.” = K. M., *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*, s. a. r., bev. tanulmányt írta SZÉCHENYI Ágnes, Bp., Corvina Kiadó, 2006, 188–189.

¹⁸ KOLLARITS Krisztina, *A régi ház és a leomlott ház ...*, i. m., 64.

¹⁹ A további levelekben köszönetet mond a Babitstól kapott könyvekért és dedikációkért, érdeklődik az író és felesége egészségi állapotáról, ír a lehetséges találkozásokról (1924. január 1-jén, augusztus 15-én, 1927. július 3-án és 1928. november 17-én). 1929. október 14-én, feltehetően A Toll című folyóiratban indult Ady-vitára, a vitát „lezáró” Zsolt Béla-cikkre, benne a Babitsot sandasággal vádoló passzusra, a Nyugat 1929. szeptember 1-jei számában megjelent Babits-írássra, a *Személyi ügy* című iratra, majd Zsolt Béla szeptember 8-iki, A Tollban megjelent írására, a *Csendes válasz Babits Mihálynak* címűre meg talán Szabó Dezső *Filozófia az irodalomban* című pamfletjére és annak októberig tartó utóregzéire gondolva ezt írta: „[...] ma szeretettel gondolok magára, és baráti, szinte testvéri szeretettel írom ezt a levelet, – mert bántani akarták. Aki sárral dobál az mindig belehajlik a sárba. Viszont, az ilyen bántástól mindig megnövekszik az, akit megdobálnak.” (OSZK Fond III/1309/10.)

Kedves Babits,

Legutóbbi beszélgetésünk rokonszenves impresszióitól, a napok múlásával mindinkább elkülönül két kijelentése, melyre belső nyugtalanságom kényszerít, hogy visszatérjek.

Az egyik – bizonyosan emlékszik rá –, szomorúsággal vegyes megdöbbenést, a másik súlyos aggodalmat váltott ki belőlem.

A Károlyi-forradalom utolsó napjaiban megjelent »Szózat« cikkére tértünk volt át, mikor a kérdéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy ma ugyanazt írná meg, de nem ugyan úgy.

Szomorúságomat ez a kijelentése okozta és ez váltotta ki megdöbbenésemet és azt a felkiáltásomat: ne mondja! – Aggodalmamat az a megjegyzése idézte fel, hogy Hatvany Lajos cikkének helyet akar adni folyóiratában.²⁰

Sokat tépelődtem azóta, talán nem jól értelmeztem szavait, talán másként gondolta

Tormay Cécile²¹

1923. június 14-én pedig a következőket írta Babitsnak:

Szíves szavait őszintén köszönöm és nagyon örülök, hogy a nagy Duna mentén füstön, poron és aszfalton túl pihenhet sok munka után. Melegen kívánom, adja vissza a nyár jó egészségét és reménylem, ha keservesen kiérdemelt szünidőnk után találkozunk, felvesszük beszélgetésünk fonalát. Kedves kis feleségének külön üdvözlöt küld

Szíves köszöntéssel Tormay Cécile

A Nyugat cserepéldánya nem érkezett sem hozzám, sem a szerkesztőségbe.²²

²⁰ Babitsnak határozott célja volt a magyar irodalom egységének helyreállítása a Nyugatban. Nemcsak a más államok fennhatósága alá került szerzők műveit közölte, ha megfelelő esztétikai színvonalúak voltak, de – először egyedül, aztán Osvát Ernővel – közölték az emigrációba kényszerült szerzők műveit is. 1920-tól folyamatosan hozta a Nyugat Déry Tibor, Nádass József, Lányi Sarolta és Ignótus műveit, 1923-ban Hatvany Lajos *Ady világa. Bevezetés Ady verseinek kommentárja elé* című cikket, 1925-ben Hatvany, Ignótus, Déry, Komlós Aladár, Pap Károly, Lányi Sarolta és Sinkó Ervin cikkeit.

²¹ OSZK Fond III/1309/4. Idézi: „*Engem nem látott senki még.*” *Babits-olvasókönyv*, vál., szerk., az utószót és a jegyzeteket írta SIPOS Lajos, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, Bp., 1999, I, 439–440. (A levél hátoldalára – talán 1944-ben, amikor felmerült a levelek vagy a levelek egy csoportjának kiadása – Török Sophie a következőket írta: „Emlékszem, Kuncz Alival [Aladárral] beszélgettünk e levélről, ő azt mondta, Tormay Cécile hamis és gonosz és Mihály ne adjon neki írásban ilyen kérdésre választ, mert T. kompromittálni akarja. Azt hiszem, nem is kapott feleletet, vagy semmit mondót.”)

²² OSZK Fond III/1309/5.

Mit akarhatott Zichy Rafaelné az 1921. június 11-i tea-meghívással, és mit akarhatott Tormay Cécile az 1922-ben, 1923-ban gyors egymásutánban volt vizitekkel és levelekkel? Ha hozzá vesszük ezekhez a találkozókhoz Horváth János későbbi (és most nem idézett) leveleit, melyekben szóvá teszi, hogy sem Babits, sem Tóth Árpád, sem Juhász Gyula, sem Kosztolányi nem ad kéziratot a Napkeletnek, akkor nem lehetetlen, hogy ezeken a beszélgetéseken valóban szóba került Babits Mihály szerepvállalása a folyóiratban. Hogy ez netalán a főszerkesztőség vagy „főmunkatárs”-ság lett volna, melyet – amint azt Gyergyai Albert megírta – Klebelsberg nevében Tormay még az egyetemi tanárság ígéretével is megtoldott – ma már talán nem igazán fontos.²³

Mindezek alapján talán valószínűsíthető, hogy a Napkelet megszervezésének három egymást követő stációja volt. Elképzelhető, hogy egy új „nemzeti” folyóirat terve a „liberális”, „hazaáruló” és „zsidó” Nyugat ellenében a legitimista arisztokraták, Zichy Rafaelné és barátai körében fogalmazódott meg először. Klebelsberg már 1921 legelején tudomást szerzett erről. Nem kizárt, hogy a királpártiak részéről megfogalmazódó „konzervatív nacionalizmus”-t nem érezte elégségesnek egy folyóirat szellemi felépítéséhez, s ezért „vette kézbe” a lapalapítás ügyét az 1921. július 23-án kelt (idézett) levelében. Ebben egyszerre indított volna háborút a Nyugat ellen, s ugyanekkor gondolt Babits Mihály megnyerésére is. Azok, akiket beszervezett, köztük az ugyancsak idézett Horváth János, Ady egykori lapját tekintették mércének, s a Nyugat munkatársai közül szerettek volna megnyerni maguknak szerzőket. Amikor pedig Klebelsberg miniszter lett, főként pedig a vallás- és közoktatásügyi tárca birtokosa, nemzetstratégiai céljaik népszerűsítésére szük-

²³ Gyergyai Albert, kedves professzorom, az 1970-es évek elején, amikor a *Babits Mihály és a forradalmak kora* című könyvemem dolgoztam, egy hosszúra nyúlt magánbeszélgetésben határozottan megismételte: Tormay Cécile, aki nem érezte magát alkalmasnak a főszerkesztőségre, Babitsnak ajánlotta fel ezt a munkát, egyetemi tanárságot ígérve elfogadás esetén Klebelsberg nevében. Az információt Gyergyai Albert az eseményekkel egy időben szerezte, hiszen akkor – a francia irodalom referenseként – folyamatosan részt vett a Nyugat munkájában és a Centrál Kávéházban volt beszélgetésekben. Az sem zárható ki, mivel a felkérés többükhöz is elérkezett a Nyugat szerzői közül, hogy a Napkelet szervezése és munkatársainak kiválasztása önmagában is beszédtema volt köztük. Természetesen lehetségesek ellenvetések is. Fel lehet hozni például azt, hogy Babits esetleges kinevezése egyrészt a Tanácsköztársaság alatti professzúra miatt elképzelhetetlen volt, másrészt azt, hogy ezzel sérült volna az egyetemi autonómia. Az elsőre vonatkozóan talán érdemes arra gondolni, hogyan került a költő az egyetemre. Professzorsága már 1917-től újságtéma volt. 1918 őszén újból előkerült. Kunfi Zsigmond miniszter 1919. január végén kinevezte, mivel azonban az egyetemi tanács január 30-án elutasította az új professzorok kinevezését, Babits akkor nem foglalta el a katedrát. Erre csak akkor került sor, amikor az egyetem élére kormánybiztosként régi barátja, Dienes Pál került. (Vö. SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, Bp., 1976, 62–70.) Mindentől függetlenül az egyetemi tanács 1922-ben vagy 1923-an Klebelsberg kérését bizonyára nem tagadta volna meg. A miniszter éppen Babits középiskolai tanári nyugdíjának és politikai rehabilitációjának elintézésékor mutatta meg, hogy kész hatalmi szóval felülbírálni bármilyen minisztériumi testületi döntést (Vö. JANKOVICS József, *Babits Mihály fégyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2001/1–2, 183–213.)

ségük volt egy valóban új folyóíratra. Az akkor már két éve szerveződő Napkeletnek megvolt a törzsközsége, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségéből toborzódó olvasótábor. Megvoltak azok a szerzők – Szekfű, Horváth János, Ravasz László, Pauler Ákos, Rédey Tivadar, Tolnai Vilmos, Pais Dezső, Kodály Zoltán és mások, „a legjobb erők” – akik vonzóak lehettek a Nyugat törzsközsége előtt is. Klebelsberg 1921 júliusában már folyószámlát nyitattott a Földhitelintézetben a személyes befizetések fogadására.²⁴ 1923. február 16-án másfél millió korona segélyt utalt ki a folyóíratnak, s bizalmas magánlevélben felkérte Csernoch János hercegprímást, hívja fel a plébánosok és plébániák figyelmét arra, tegyenek meg mindent, hogy a korábbi Nyugat-előfizetők a jövőben a Napkeletet részesítsék előnyben, mely „a keresztény és nemzeti alapon álló írónemzedék”-et gyűjti össze, és „a Nyugat ellensúlyozására indul.”²⁵

*

A Napkelet első száma 1922 karácsonyán jelent meg „1923. január” időjelöléssel, évi tíz számot ígérve az olvasóknak.

A folyóirat céljait egy tájékoztató és két írás foglalta össze. A borító belső oldalára került propagandaközlemény szerint a Napkelet regényeket, novellákat, verseket, esszéket közöl, szemlézi „a jelenkori magyar irodalmat”, erősíteni kívánja a műveltséget, tájékoztat a külföldi aktuális irodalomról, „fenntartja az érintkezést a szellemi élet” más területeivel, „állandóan figyelemmel kíséri az elszakított magyarság irodalmi megnyilatkozásait”. A számot indító széppróza, Tormay Cécile munkája, a *Séta a szentmihályi parkban* címmel földrajzi, történeti és irodalmi allúziókkal vallott a lap törekvéseiről. Kétféle Magyarországot villantott föl. Az egyik a „romlott főváros”; a másik, ahol a folyóirat terve is megfogalmazódott és végleges formát kapott, a „romlatlan vidék”, az „odakinn”, ahol „virágos paraszti subáját szabadon a rétre teríti a nyár”. Ezt a világot egészíti ki „a park”, a maga „hűvös úri csend”-jével, melyben a „Kert asszonya” (minden bizonnyal Zichy Rafaelné), „a pápaszemes Philosophus” (talán Pauler Ákos), a „Historikus” (feltehetően Szekfű Gyula) és az „Írónő” (azaz Tormay Cécile) medített. A beszélgetők szavakba foglalták a létrehozandó folyóirat szellemi-szemléleti bázisát. A „Historikus” elismételte a *Három nemzedékben* megfogalmazott érveket a radikalizmus, a marxizmus és a hedonizmus nemzetromboló voltáról, az utolsó ötven év fokozatos elnemzetietlenedéséről, Eötvös, Szalay, József nádor, Széchenyi és Deák valamikori törekvéseinek helyességéről, megismételte a „nemzet lelkéből eltávozott” irodalom bűneit: az „emberi és nemzeti ideálok elvetését”-t, az erotika és a pénz

²⁴ Klebelsberg Kunó levele Zichy Rafaelénak = *Magyar Leveleskönyv*, szerk. BALOGH József, TÓTH László, Bp., Corvina Könyvkiadó, 2001, II, 498.

²⁵ *A magyar sajtó története*, szerk. MÁRKUS László, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1977, 160.

térhódítását, a marxi tanok és a Galilei Kör támogatását, vagyis mindazokat a vádakat, amelyeket már 1906-tól leírtak a magyar lélektől „idegen” irodalom ellen Adyval, *A Holnap*-antológiákkal, a Nyugattal és a Nyugat szerzőivel kapcsolatban.

Az „évszázados úri fák” és a régi kastély változatlanlanságot sugalló háttérében körvonalazódott egy offenzív kulturális-irodalmi program is. Ennek lényege a Bethlen István és Klebelsberg Kunó által megkonstruált neonacionalista-érték-konzervatív államideológia: a „politikai újjászületés”, a „lelki feltámadás”, a „nemes ideálok” szükségességéről.

Nem illeszkedett az előbb idézett írás gondolat- és beszédmódjához Horváth János *Új közlés felé* című tanulmánya, az Elvek és művek sorozat bevezető írása. Nem ismételte meg a Lendvai István által szerkesztett Gondolat, a Milotay István-féle Új Nemzedék, a Méhely Lajos szerkesztésében megjelenő lap, A Cél értékítéletét a világháborúban és az országvesztésben „bűnös” Nyugat-szerzőkről. Nem ismételte meg a már idézett magánlevélben foglaltakat a Nyugatról mint mértékről sem. A Nyugat szerzőit pusztán a társadalmi, politikai, erkölcsi megrázkódtatás „nyugtalan előhírnökei”-nek nevezte. A magyar irodalomból kiolvasott törvényszerűségből indult ki. Az új közlésnek eszerint két forrásból kell táplálkoznia. Egyrészt Petőfi és Arany nemzedékének „nagy összefoglalás”-ából, másrészt abból az „újság”-ból, amelyet húsz év óta ismer az irodalom. Az irodalmi jövődőt olyan kiegyenlítődség eredményeként képzelte el, amelynek során a magát konzervatívnak tekintő tábor eltekint az „újak” politikai és erkölcsi „uszálá”-tól, az új és a legújabb irodalom pedig nem vitatja el a régihez való kötődést, a folytonosság szükségességét.

Tormay Cécile és Horváth János írásában kirajzolódó kapcsolathálók, a lehetséges témák, a követhető és követendő beszédmódok, az utalások, az allúziók, az intertextuális és ideologikus „alaksejtelmek” tehát nem azonosak. A főszerkesztő a tradicionális és változatlanul folytathatónak gondolt 19. századi társadalmi-történeti-etikai normákhoz való visszatérést és azok közvetítését tekintette a Napkelet céljának. A kritikai rovat vezetőjének gondolkodásában az irodalom tágabb, esztétikai jellegű, „önelvű” értelmezése jelent meg.

Az irodalomfogalom, a modernség- és társadalomfogalom kétféle lehetőségét reprezentálta a Napkelet egész története.

A folyóirat szépirodalmi karakterét zömmel az aktuálisnak gondolt társadalmi és egyéni élményeket tematizáló költők és írók határozták meg. Így lett a Napkelet „vezető” lírikusa az első számtól kezdve Vargha Gyula, az ekkor Végvári néven publikáló Reményik Sándor, Lendvai István, Vályi Nagy Géza; sokat szerepelt a folyóiratban az 1910-ben a *Szemben a nappal*-kötettel induló, versgondolkodásban akkor a Nyugat első nemzedékéhez közel álló, ekkorra azonban a maga Isten-élményét már döntően etikai és nem filozófiai élménykörben tematizáló Sík Sándor, a korszak divatos papköltője, Mécs László, a Gyula diák néven publikáló Somogyvári Gyula, az irredenta versek szerzője, Sajó Sándor és Falu Tamás. Egyszer-egyszer megjelent Czóbel Minka, a Babits benső baráti köréhez tartozó Komjáthy Aladár, Békássy Istvánné Bezerédj Emma, az 1915-ben a keleti fronton hősi

halált halt Békássy Ferenc édesanyja (aki a Nyugatban több cikket közölt az angol irodalomról), Gulyás Pál, később a pályakezdő Boldizsár Iván, Berczeli A. Károly, Képes Géza, Rónay György, Keresztury Dezső. A legtöbbet szereplő prózaíró Surányi Miklós és Komáromi János volt. Surányi, aki mellesleg Pécselt Babits iskolatársa volt, s 1918. június 14-én, Budapestre kerülve levélben ajánlja fel valamikori diáktársának a barátság felújítását,²⁶ s az Új Idők, 1924-től a Nemzeti Újság munkatársa lett, történelmi regényeivel, melyeknek – amint Schöpflin Aladár írta a *Csodavárókról* – legfeljebb „egyes részletei [...] szépek”, nem kapott teret a Nyugatban; ugyanígy nem jelent meg ott Komáromi János sem lektúrregényeivel, mint *Az őstdiák* vagy a *Harangoz a múlt*, sem életrajzi munkáival, például a *Zágon felé* cíművel.²⁷ Mellettük Szilárd János *Ha a szerelem meghal*, Bibó Lajos *Rabtűz* című prózája, Zilahy Lajos és Kádár Erzsébet munkái jelentették az olvasnivalót. Novellistaként Tormay Cécile, Kosáryné Réz Lola, Lám Frigyes, Dallos Sándor, Szabó Mária, Bibó Lajos, Nagy Berta adta a szerzői törzsgárdát. Az 1925. júniusi számban megjelent Török Sophie, az 1935. októberiben Tersánszky Józsi Jenő egy-egy novellája is.

Az „elszakított magyarság irodalmi megnyilatkozását” a világháború után Budapestre került Hartmann János, a székelyudvarhelyi református gimnázium egykori tanára gondozta. Személyes érintettsége, egy-egy esetben személyes ismerettsége magyarázza azt, hogy a beköszöntőben megjelölt politikai kontextusban megjelenített célt, az irodalom világának egyesítését a határok fölött, majdnem kizárólag a Romániában születő új magyar irodalom jelenti a folyóiratban. Így került már az áprilisi számba a Kolozsvárt kiadott *Tizenegyek* című kötettel egyszerre, az egyik szerzőtől, Kacsó Sándortól a *Nagyerdő halála* című írás, a júniusiba Áprily Lajos és a *Székegy himnusz* szövegírója, a későbbi költő, hangjátékiró és szerkesztő, Csanády György, 1924-ben az első számban (még az első kötet, a *Lélekindulás* megjelenése előtt) az Amerikából hazaküldött novellájával, a *Kesereg a székegy* cíművel Tamási Áron, a következő évben R. Berde Mária, Gyallay Domokos, Szánthó Dénes, Kós Károly, a *Vallani és vállalni* vitát 1929-ben elindító P. Gulácsy Irén és Jékely Zoltán. Áprily, Reményik, Gyallay, az 1923-ban Kolozsvárra visszaköltözött, s az Ellenzék című lap irodalmi rovatát vezető Kuncz Aladár és Tamási munkáit folyamatosan közölte a Napkelet. Hartmann János, akinek befolyása folyamatosan nőtt a folyóiratban, melynek – Tormay Cécile halála után – a főszerkesztő-helyettese is lett, az 1924. évi első számtól *Erdélyi irodalom – erdélyi irodalmak* címmel folyamatosan hírt adott a Romániához került régió irodalmi életéről. A január 1-jei számban szemlét a *Tizenegyek* antológiáját. Szavakba foglalta e gyűjtemény alapján az „erdélyiség” lényegét (eltávolítva a fogalmat a provincializmustól és a

²⁶ Babits Mihály levelezése 1918–1919, s. a. r. SIPOS Lajos Bp., Argumentum Kiadó, 2010, 86.

²⁷ KLEBELSBERG Kunó 1922. szeptember 22-én írta Zichy Rafaelnének: Surányi Miklóst ne ejtsék. „Lehet, hogy ma zsidó zsoldon él. De mi ebből a lelki válságból éppen ki akarjuk váltani a tehetéseket. Szépíróknak egyébként sem vagyunk bővében. Örülök, hogy Komáromi hozzánk adja munka alatt lévő regényét.” (= *Magyar Levelestár*, i. m., 500.)

dialektushasználatról). 1925 szeptemberében részletesen értelmezte a *Lélekindulást*. Folyamatosan hírt adott a romániai magyar irodalom kezdeményezéseiről és folyamatairól. Később bevonta ebbe a munkába Kuncz Aladárt meg a berlini egyetem tanárát, Farkas Gyulát és másokat is.

A szépróza külső köréhez tartoztak azok az irodalmi igényű visszaemlékezések és emlékiratok, amelyek a közelmúltat tematizálták. Ezekben az írásokban a koreszmék és a politikai-filozófiai gondolatrendszerek éles polarizációban jelentek meg. Tharaud János és Tharaud Jeromos *Ha Izrael a király* című írása például, melyhez a szerkesztőség lábjegyzetet csatolt, s ebben rögzítette: a szerzők politikai nézeteivel „– szépirodalmi folyóirat lévén – sem szolidaritást nem vállalnak, sem nem vitatkozunk”, a „zsidó-bolsevista” magyar Tanácsköztársaságról szólt, a zsidóság térhódításáról, a rossz beszédű, becstelen, hiú Károlyi Mihályról, a „kétes szerepű” Huszadik Századról meg Hatvany Lajosról, aki a Nyugatot pénzelte, s a folyóirat az ő „vezetése alatt” szakított mindennel, amihez a magyarok ragaszkodtak, így „nem az egészséges földművelő magyarságot, hanem Budapestet képviselték”, miközben „szellemi törekvésük [...] oda irányult, hogy [...] Budapestet a szemita érdekek és gondolatok nagy tárházává építsék ki [...]”.²⁸ Surányi Miklós pedig a már emlegetett *Csodavárók* című dokumentarista prózájában a bolsevikokhoz csatlakozó, megtevesztett magyarokról írt. Ezekben az írásokban a felsorolt történelmi tények (tévtutak, bűnök, téveszmék), akárcsak Tormay Cécile *Bujdosó könyvében* és a háború alatt még a Vasárnapi Körhöz tartozó Ritoók Emma *Sötét hónapok* című, 1920-ban megjelent verskötetében,²⁹ jórészt alig különböznek a Kassák Lajos *Egy ember élete* című könyvében felelegetett konkrétumoktól. Kassák azonban a tényeket a megérteni akarás gesztusával építette be regényébe (a *Mághyák énekelnek* és *A ló meghal, a madarak kirepülnek* esztétikai és poétikai koncentrációja után). Az itt felidézett szerzők pedig mindentől elszakítva próbáltak meg egyes eseményeknek axiomatikus érvényt tulajdonítani. Ezek a „művek” (Klebensberg szavát használva) azt a „lelki rekonstrukció”-t akarták szolgálni, amelyik 1918–1919-et tekintette a trianoni trauma kizárólagos okának.

Tormay Cécile *Séta a szentmihályi parkban* című programcikkéből kirajzolódó gondolat-hálót idézik az „évfordulós” írások. Már a legelső szám, a Petőfi-centenáriumot köszöntő 1923. januári is. Erről az évfordulóról három kapcsolatrendszerben emlékeztek meg a folyóiratok és szervezetek. A Nyugat Babits Mihály *Petőfi koszorúja* című versével köszöntötte az ünnepet, hol „Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal / hozza koszorúit”. A Népszava, a Magyar Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek különböző megmozdulásokon, tüntetéseken, azokról szóló híradásokban összekapcsolták a Petőfi-évfordulót meg „Károlyit, Bokányit, Kun Bélát” és 1919-et. A hivatalos Magyarország 1922. december 22-én a parlamentben törvénybe iktatta Petőfi emlékét, „aki – a törvény szövege szerint – költői

²⁸ THARAUD János, THARAUD Jeromos, *Ha Izrael a király*, Napkelet, 1924/6, 14.

²⁹ TÓTH Árpád így írt a kötetről a Nyugatban: „[...] ömlik a prés alól a zavaros dal-lé felelőtlenül, szabadjára, és ha nem csordul, csöppen” (= *Két alkalmi versfüzetről*, Nyugat, 1920/3-4, 186.)

lángelméjét a magyar nemzeti gondolat szolgálatába állította”. Klebelsberg Kunó valamivel korábban, november 30-án a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén elmondott ünnepi beszédében a „nemzeti forradalmár”-t köszöntötte Petőfiben, akinek „hazafias lírája a maga hatalmas lendületeit a nemzeti múlt szépségeiből és nagyságaiból merítette”. Pekár Gyula a Petőfi Társaság 1922. évi nagygyűlésén a „nemzeti kegyelet templomában” megszólaló harangot vélte hallani, melytől azt várta, „zúgjon [...] csonka határon túlra is, ébressze fel szegény rab véreinket, ünnepeljen, és Petőfivel, Petőfiben legyen eggyé az egész Szent István-i nagy Magyarország.”³⁰ A Napkelet e harmadik gondolat-hálóban idézte az évfordulót. Tormay Cécile „revue”-jében a szerkesztő-asszony emelkedettnek szánt írásában sorra vette Petőfi életének „elcsatolt területek”-re került színhelyeit. Petőfi, a megidézett falvak, városok, tájak, a velük összekapcsolt művek igazában a „magyar kultúrfölény”-t, az évezredes hagyomány és a dicsőséges múlt okán a „Szent István-i nagy Magyarország” szükséges és kikerülhetetlen helyreállításának „jogosága” mellett érveltek. Ugyanezt tette a folyóirat megalapításának ötödik évfordulóján. 1928-ban Tormay Cécile *Öt év* című írásában ismét a „sérthetetlen” történelmi folytonosságról írt, a „magyar gyökerűség” és a „magyar gyönyörűség” elvét hirdette, „csonka ország”-ot és „elszakított területek”-et emlegetett. Klebelsberg levélben köszöntötte a szerkesztőséget. Egyrészt értékelte, hogy a folyóirat „különösen a szépirodalom és művészeti kritika terén mindig kiemelte a nemzeti gondolatot és a magasabb szempontokat”, ugyanakkor fájlalta, „hogy a magyar társadalomban a nemzeti irodalmi mozgalom iránti sóvárgás éppen irodalmi körökben csak részben talál megértésre”. Levelének végén az írókhoz, mindenekelőtt a Napkelet munkatársaihoz fordult. Egy „nagy irodalmi mozgalmat” kívánt, hasonló a reformkorihoz, mely előkészítené a társadalmat a jövőépítő program, a „neonacionalizmus” befogadására.³¹ A Napkelet hasábjain a következő számokban többen kifejtették gondolataikat a neonacionalizmusról. Mályusz Elemér *Értelmiségünk és a neonacionalizmus* címmel a társadalom vezetőrétegének fontosságáról írt („nem liberális”, „nem demokrata”, „nem reakciós” erőket, hanem szakértelmiséget kívánva a társadalom meghatározó pozícióiba). Huszti József *Főiskoláink és a nemzeti eszme* című írásában az „egységesen nemzeti alapon álló intelligencia kiválasztását”-t szorgalmazta. Török Pál a „nemzet erejé”-t „a népszámban, vagyonosságban és műveltségben” vélte meghatározhatónak.³²

A Napkelet 1928 évfolyamából idézett (és nem idézett) írások jelzik, a Bethlen István és minisztere által meghirdetett neonaconalista értékonzervatív államideológia ekkorra már nem az 1923-ban szavakba foglalt „politikai újjászületés”, „lelki feltámadás”, „nemzeti ideálok” nehezen értelmezhető fogalomkörében van.

³⁰ Vö. *Jöjjön el a te országod*, szerk. MARGÓCSY István, Bp., Szabad Tér, 1988, 105, 104, 133.

³¹ TORMAY Cécile, *Száz év*, Napkelet, 1923/1, 5–9; Uő., *Öt év*, Napkelet, 1928/1, 12–15; KLEBELBERG Kunó, *Levél a Napkelet szerkesztőjének*, Napkelet, 1928/2, 213–214.

³² KLEBELBERG Kunó, *Levél a Napkelet szerkesztőjének*, 1928/2, 213–214; MÁLYUSZ Elemér, *Értelmiségünk és a neonacionalizmus*, Napkelet, 1928/3, 295; HUSZTI József, *Főiskoláink és a nemzeti eszme*, Napkelet, 1928/3, 76; TÖRÖK Pál, *Neonacionalizmus*, Napkelet, 1928/4, 448.

Erőteljesen megjelenik a fogalomban a társadalmi modernizáció új lehetőségeinek a keresése (Klebelsberg ekkortájt elmondott előadásából véve a szavakat), a parasztság és a munkásság szellemi színvonalának emelése, a munkahatékonyság növelése, a polgári értékrend elfogadtatása, a „művelt és jómódú nemzet” megteremtésének a vágya. A neonacionalizmus ebben az összefüggésben már nem a fajhoz tartozást, a „Szent István-i gondolat”-ot tekinti meghatározónak. A társadalom megújítása döntően szociális problémaként merül fel.

Ebben a változatban rokonságot mutat az 1926 és 1929 között Magyarországon és a határokon túli magyaroktól részeken megforduló Móricz Zsigmond gondolkodásával. Móricz ez idő tájt, megismerve a Bartha Miklós Társaság, a csehszlovákiai Sarló-mozgalom és a Királyhágón túli Erdélyi Fiatalok terveit, céljait és tevékenységét, a Nyugatban, a Pesti Naplóban, a Prágai Magyar Hírlapban, a Magyarországon és a Híd című lapban megjelent cikkeiben szót emelt az „új”, „szociálisabb”, „kulturáltabb”, „európaibb” Magyarország és Kárpát-medence mellett. S amikor Osvát Ernő halála után Babits Mihállyal átvették a Nyugat szerkesztését, azt gondolta, vannak (lehetnek) érintkezési pontok a kormányzati törekvések és az általa megtapasztalt társadalmi szükségletek és igények között. Azt gondolta (gondolhatta), hogy Klebelsberg Kunó értelmiségiekhez, mindenekelőtt az írókhoz intézett felszólítása a „nagy irodalmi mozgalom” szervezéséről tulajdonképpen neki is szól. Móricz ugyanis át akarta alakítani a Nyugatot. Olvasmányosabbá kívánta tenni a lapot, leginkább azonban azt akarta, hogy a folyóirat tegyen meg mindent a társadalmi összefogás érdekében. Ezért 1929. december 6-án levélben kérte a minisztert, írja meg a Nyugatban, hogy elgondolása szerint milyen lehetőségei lehetnek az irodalomnak a társadalmi összefogás kialakításában, a jövő építésében.³³ (Klebelsberg terminológiájával: a neonacionalizmus programjában, Móricz szavaival: a „nemzeti koncentráció” megvalósításában.)

³³ Az 1929. december 6-án kelt levél a következő:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes Uram!

Át[v]ettem a Nyugat szerkesztését Babits Mihály barátommal együtt, s tisztelettel bejelentem Excellenciának, hogy ebből a régi, nagy tekintélyű irodalmi folyóiratból a nemzeti koncentráció irodalmi fórumát akarjuk kiépíteni.

Ezt úgy értjük, hogy politikamentesen, minden pártállásra való tekintet nélkül, minden magyar tehetséget együttes munkára s az egész magyar közönséget nemes és egyirányú építő érdeklődésre akarjuk nevelni.

[...]

Most az a nagy kérésem volna, hogy Excellenciád mint a magyar kultúrfejlődésnek nemcsak le[g]főbb őre, hanem legfőbb irányítója is, tollával is vegyen részt benne, e rendkívül fontos és rendkívül eredményesnek ígérkező, nagy munkában.

A január 1-i szám nagyobb példányszámban fog megjelenni mint propagand[a]szám. Írjon nekünk Excellenciád egy vezető cikket arról a kérdésről, hogy egy népnek nemcsak a kultúráját, de az eleven erejét az mutatja meg legjobban, hogy az irodalomban mit fogyaszt és mit termel.

[...]

Hiszem s remélem, hogy megérti Excellenciád a magunk elé kitűzött nagy célt, hogy helyeselni fogja azt, és hogy cikkét idejében ide fogja adni, hogy azzal az egész magyarság előtt az egyetlen

Ekkorra azonban igazában megnehezült a neonacionalista, értékonzervatív államideológia új tartalmainak a megvalósítása éppúgy, mint a nemzeti összefogás érvényesítése. 1927-től az arisztokrácia és a nagybirtokosok egy része egyre gyakrabban ellenezte Klebelsberg offenzív kultúrpolitikáját. Feleslegesnek tartották az ötezenél több tanyai iskolát, a parasztok, cselédek, munkások gyerekeinek kiművelését. S mivel nem alakultak ki a miniszter által tervezett, nagyobb területű „farmgazdaságok”, a felemelni kívánt társadalmi csoportok nem tudtak élni a tanulás lehetőségeivel sem. A politikában pedig 1924-től jelen volt a Gömbös Gyula által vezetett fajvédő párt, mely nem állt távol a Noel O’Sullivan által „reakciós konzervativizmus”-nak nevezett társadalomstratégiától: „[...]a bethleni szisztémával szemben kimondottan nacionalista, a nemzeti öncélúságot abszolutizáló belülről antiszemita, kifelé autarkias stratégiai képviseltek”. Tovább rontotta a társadalmi megújítás lehetőségeit és kilátásait az 1929-ben kezdődött gazdasági, majd pénzügyi válság, az agrártársadalom politikai aktivizálódása, a Magyar Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek által kezdeményezett, 1931. szeptember 1-jén Budapesten volt tömegtüntetés. Mindezek hatására Bethlen István 1931. augusztus 19-én benyújtotta lemondását. Klebelsberg Kunó sem maradt meg hivatalában (1932-ben pedig szívroham következtében váratlanul elhunyt).³⁴

1937-ben meghalt Tormay Cécile is. A Napkelet ötödik száma búcsúztatta az alapító szerkesztőt. Zichy Rafaelné *A házasszeretet fátylahordozója* címmel írt róla, Horváth János *Tormay Cécile írói pályájáról* értekezett, Herczeg Ferenc, Szekfű Gyula, Gulácsy Irén, Villani Lajos, Tolnai Vilmos, Keményfy János, Brisits Frigyes, Szentmihályiné Szabó Mária, Zilahy Lajos, Farkas Zoltán, Füsi József, Thurzó Gábor, Halász Gábor és mások idézték alakját, a vele kapcsolatos emlékeket. Zichy Rafaelné és Hekler Antal *A Napkelet olvasóihoz* című írásban azonnal bejelentették a folyóirat irányváltását: „[...] nemzeti életünket az utóbbi években egyre merészebben előretolakodó destrukció ma újra veszélyezteti. A helyzet sok tekintetben rokon a Napkelet megindulása idejével. Ezekben a súlyos időkben a keresztény magyar középosztálynak nem szépirodalmi csemegékre, hanem a magyar élet egész területére kiterjedő szellemi és erkölcsi irányításra van szüksége. [...] A Napkeletet újra meg kell tölteni harcosszellemmel.”³⁵

A hatodik számtól Kállay Miklós lett a főszerkesztő. A hetedik számban, a szerző neve helyén három csillaggal jelzett, *A Napkelet olvasóihoz* című cikkben egy árnyalattal enyhébb, de ugyancsak militáns hangon ismételte meg Zichy Rafaelné

méltóságos és méltó módon reprezentál[!]hassuk célunk komolyságát, törekvéseink nemességét és munkánk valódi, nagy nemzeti fontosságát.

Kérem, ne halassa el ezt az alkalmat, hogy az ország kultúrrétege előtt nagy és ható kijelentéseit folyóiratunk hasábjairól megtegye.

Maradok Excellenciádnak belső érzéseimben igaz tisztelő híve.”n= *Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője. Levelek*, vál., szerk., az utószót írta TASI József, s. a. r. H. BAGÓ Ilona, PAPP Anna, TASI József, TÓTH Anna, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1984, 20–21.

³⁴ GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története*, Bp., Pannonica Kiadó 2000, 66–70.

³⁵ Napkelet, 1937/5, 289.

és Hekler Antal új irányjelölését: „Ennek a folyóiratnak kettős hivatása volt: felépíteni a romokat, összegyűjteni, új lendületre serkenteni, önbizalmában megerősíteni a magyar szellemiséget, de egyben állandóan ott tartani figyelő szemét az ugrásra készen álló, bomlasztó erőkön [...]. Szerepének és hivatásának ez a második része az idők folyamán kissé ellanyhult. [...] Ma azonban úgy látszik változott a helyzet, a legyőzöttek és megsemmisültnak tartott bomlasztó szellem, a nemzetközi, sőt nemzetellenes törekvések kezdtek felocsúdni évtizedes letargiájukból. [...] Elérkezik tehát a pillanat, amikor a Napkeletnek éppen nagy alapítója, Tormay Cécile szellemében és elgondolásához híven újra fel kell vennie programjának kissé elernyedtt másikfelét: a harcos attitűdöt.”³⁶

A Napkelet szépirodalmi és publicisztikai arculata e meghirdetett program szerint alakult. Eleinte még fel-feltűnt a folyóiratban a majdani Ezüstkor néhány szerzője: Rónay György, Thurzó Gábor, Lovass Gyula, Sótér István, Szerb Antal, Jékely Zoltán, egyszer-egyszer Pilinszky János és Sík Sándor is. A vezető szolamot azonban a tanulmányoknak álcázott publicisztika vette át. Az aláírt vagy „Csörsz”, „Pasquino”, „Mm Sans-Géne”, „Viator”, „Tanár”, „ma-an”, „Alfa” jelzéssel megjelent szövegek címei is jelzik a szerző és a szerkesztőség szándékát. Az 1938-i évfolyamban, az első zsidótörvény kihirdetésének idején volt olvasható például Szakáts László írása, *A bolsevizmus történelmi és szellemi gyökerei*, dr. Szigethy Endre nyíltan antiszemita közleménye, *A zsidókérdés Magyarországon*, a „ma-an” jelzésű írás, a *Hozzászólás egy memorandumhoz* címmel a liberalizmusról, „amely a zsidóság számára a szellem szabad közlekedését jelenti”. Gallus Sándor *Faj és kultúra* címmel a zsidóság kisázsiai és afrikai eredetéről szólva arról elmélkedett, hogy ez, mármint az eredet „oly határokat von, amelyek az együttélést az európai fajtákkal és a magyar fajtával is lehetetlenné teszik”. „Alfa” jelöléssel megbújt szerző *Móricz Zsigmond nem látja a zsidó fától a keresztény erdőt* című cikkében az író szemére veti, hogy még most is úgy tekint a Huszadik Századra és a „Galileisták”-ra, mint régen, ahelyett, hogy a keresztény kultúrát támogatná.³⁷

Az 1923-ban a Nyugat „ellensúlyozása”-ra indított Napkelet, melyben a Nyugat első és második nemzedékének tagjai közül, Erdélyi Józsefet nem számítva, senki nem publikált, a harmadik nemzedék pályakezdői pedig, Tormay Cécile haláláig is csak elvétve fordultak elő a folyóiratban, 1937, még inkább 1938 után publicisztikai írásaiban alig különbözött a korszak „fajvédő” orgánumaitól.

És soha nem vált igazi irodalmi folyóirattá. A politikai irányultság és a második-harmadik vonalba tartozó szerzők jelenléte kizárta annak a lehetőségét, hogy Babits, Móricz, Kosztolányi, Tóth Árpád, Kassák vagy a komoly anyagi nehézségekkel küzdő Juhász Gyula, netán Szabó Lőrinc, Illyés, József Attila, Radnóti, Weöres Sándor, Tamkó Sirató Károly akár fordítást is adjon a lapnak. József Attila 1928-ban a Napkelet verspályázatára beküldött ugyan néhány verset, melyek közül az

³⁶ Napkelet, 1937/7, 464–465.

³⁷ Napkelet, 1938/1, 24; 1938/4, 312; 1938/6, 405; 1938/10, 217–223; 1938/6, 442.

Isten én nagyon szeretlek kezdetűt a bírálóbizottság egyik tagja szeretett volna közölni („föltétlen tehetsége méltánylásául”³⁸), erre azonban nem került sor.

Pedig Tormay Cécile mindent megtett annak érdekében, hogy a Napkelet szépirodalmi anyaga reprezentálja a magyar irodalmat. Szabad kezét adott Hartmann Jánosnak a határon túli magyar irodalom bemutatására; ebben a vonatkozásban a korszak folyóiratai közül a Napkelet anyaga volt a leggazdagabb. Mint szerkesztő „sokoldalúan megértő volt – írta róla Szerb Antal –; munkatársait hatalmas közéleti befolyásával is jótékonyan támogatta”. Kész volt fiatal, kezdő embereket is befogadni. Németh Lászlót például nem sokkal a *Horváthné meghal* sikere után hívta a laphoz. Verseket, novellákat, tanulmányokat közölt tőle, igyekezett ötleteit megvalósítani, eredeti művek írására ösztönözte (így készült el az *Emberi színjáték*), s még azt is lehetővé tette számára, hogy új embereket kapcsoljon a Napkelethez. Bizonyos határok között nem korlátozta munkatársait. A tehetségesek jóakaratot találtak itt – írta Németh László a saját fogadtatásáról –, s annyit „hasíthattak ki” maguknak a folyóiratból, amennyit akartak.³⁹

A Napkelet szépirodalmi anyagával ellentétes irodalomkép bontakozott ki a folyóirat lapjain az Elvek és művek rovatban. Horváth János, aki regisztrálta, hogy a Napkeletből hiányoznak az „élénkebb” írók, mindent megtett azért, hogy az ő rovatában a lehető legteljesebb kép bontakozzék ki az olvasók előtt. Kant erkölcstanáról, Taine-ról, Schmidt Henrikről, Prohászka Ottokárról, Széchenyi István naplójáról, a máramarosi „oláh népzeneről”, a két Bolyai tragikumáról, a honfoglalás új elméletéről, a filozófia újabb irányait bemutató Nagy József-könyvről, Bartók és Kodály népdalgyűjtéséről, a magyar parasztszégekről, a középosztály fogalmáról éppúgy lehetett olvasni itt, mint a „tónyelvű krónikás ének”-ről és a kurucdalokról. A megjelenés után adtak hírt a Gragger Róbert által bemutatott *Ómagyar Mária-siralom*-ról, Eckhardt Sándor Balassa Bálintról írt könyvéről, Hatvany Lajos *Urak és parasztok* című művéről és Károlyi Mihály önéletírásáról (melyről a recenzens – Szekfű Gyula – nyelvtisztítással, a nyelvi formák analízisével, Garami és Böhm önéletírásának párhuzamaival bizonyította, hogy a szöveg négy szerző alkotása, akiknek a rész-munkáit egyvalaki, de semmiképpen nem Károlyi Mihály formálta véglegessé).

A rovatban összefoglaló-áttekintő írások is megjelentek. Olvasható volt a háború utáni német regényről, Flaubert és Gide legújabb fordításairól, 1935-ben a Kaffka Margitról megjelent doktori értekezésekről (Radnóti Miklós és Ágoston Julián disszertációjáról). És ez a rovat hozta 1929-ben Halász Gábor *A líra halála* és Németh László *Nép és író* című tanulmányát. Ez utóbbi jól mutatja azt a szabadságot, melyet valóban nem korlátozott senki és semmi ennél a folyóiratnál. Ennek az írásnak az előzménye a szerző Nyugatban megjelent *Népiesség és népiség*

³⁸ Németh László levele József Attilának. 1928. márc. 31. = *József Attila levelezése*, összeáll. H. BAGÓ Ilona, HEGYI Katalin, STOLL Béla, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Osiris Kiadó, 2006, 210.

³⁹ SZERB Antal, *Tormay Cécile*, Nyugat, 1937/5, 350–351; NÉMETH László, *Homályból homályba*, Bp., Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadók, 1977, I, 342–383; HALÁSZ Gábor, *Tormay Cécile*, Napkelet, 1937/5, 489.

című írása, melyben ideologikus magyarázatot talált arra a költő- és írócsoportra, amelyik – Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István, Sértő Kálmán, illetve Tamási Áron, Féja Géza, Kodolányi János és mások – jelentős részben a maga szociológiai-történeti tapasztalatát tematizálta. Bizonyos értelemben ez az írás volt egyik ideologikus alapja a „népiesek” táborra szerveződésének, az ezután kibontakozó népies–urbánus-vitának. 1928-ban a Napkeletben jelent meg ennek a „folytatása”, az *Új reformkor felé*, amelyik a „magyarság” számára a kultúra megújításában kínált programot. Szociológiai indulatában illeszkedik ehhez a szövegtípushoz Szabó Zoltán 1936-ban megjelent írása *Vers falun* címmel s a verseket meghallgató egyik helybeli sommás ítéletével: „»Minek akarnak mívelni bennünket az urak? Talán jobb lenne, ha csak a rovásírást tudnánk. Akkor legalább butábbak lennénk, s nem éreznénk annyira a bajainkat.«”⁴⁰

Az Elvek és művek rovatból pontos képet kaphattak a folyóirat olvasói a korszak „magas irodalmá”-ról. Szó esett itt a Nyugat által kezdeményezett Ady-múzeumról, a költőhöz kapcsolódó emlékek, relikviák gyűjtéséről. Idézték Zulawski Andor tíz íves Ady-pamfletjét. Érdemében méltatták a költőről készített első életrajzot. *Ady-magyarázó*k címmel tekintették át Horváth János, Földessy Gyula, Makkai Sándor és dr. Nagy Sándor Adyról írt munkáit.

Babits minden művéről esett szó. 1924-ben a *Kárvavárról*, 1925-ben a *Sziget és tenger*ről, 1933-ban az *Amor Sanctus*ról jelent meg méltatás. Babits után Kosztolányi és Móricz kapta a legtöbb figyelmet (mindegyikükről többször is írtak). De szemlélte a Napkelet Juhász Gyula, Tóth Árpád, Nagy Zoltán, Krúdy Gyula köteteit is. Méltatták József Attila *Nem én kiáltok* című könyvét. Írtak Illyés Gyula *Nebéz föld* és *Szálló egek alatt* című kötetéről, Szabó Dezső *Jaj!* című munkájáról, Kassák Lajos, Sárközi György, Áprily Lajos, Nagy Lajos, Sinka István, Makkai Sándor, Karácsony Benő, Cs. Szabó László, Fejtő Ferenc, Németh László, Szentkuthy Miklós könyveiről, Szabó Zoltán szociográfiájáról. És hírt adtak Surányi Miklós-ról, Komáromi Jánosról, Tormay Cécile egy-egy művéről, a San Remo-díjra Babitscal együtt felterjesztett Lux Terka *A láthatatlan hajós* című munkájáról, Kozma Andor *Honfoglalás* című „történelmi regéjéről” (melynek egyetlen érdeként a szöveget összefogó nemzeti érzést említették csak).

Az Elvek és művek kritikai rovata nem a „kurzus konzervativizmus alkotó szellemű változata”, ahogyan Laczkó Miklós a korszakról szólva egy helyütt megjegyezte. Ez a rovat nem egyszerűen egyenértékű a Nyugat hasonló rovatával, hanem azt nemegyszer meghaladó, irodalom- és kultúratudományi interpretációk együttese.

A Janus-arcú Napkelet összességében nem tudta megvalósítani azt, amit a folyóiratot bőkezűen támogató kormányzat elvárt tőle. A folyóiratnak nem volt kiugrázása sem a határokon belül, sem azokon kívül. Irodalmi anyaga végig erőtlen maradt. A pályázatok sem hoztak eredményt, nem vonzottak kezdő szerzőket. A

⁴⁰ SZABÓ Zoltán, *Vers falun*, Napkelet 1936/4, 462.

határokon túli magyar irodalmak szemlézése, a kulturális mozgalmak feltérképezése, Németh László, Szerb Antal, Halász Gábor feltűnése és a lehetőségeik tagítása volt a Napkelet egyetlen eredménye.

*

A viszonylagos sikertelenséget látva, a nemzetstratégiai program megfogalmazását, értelmezését és a nemzetnevelést változatlanul fontosnak gondoló miniszterelnök, Bethlen István 1927 január végén levelet írt Szekfű Gyulának, Hóman Bálintnak, aki akkor a Nemzeti Múzeum főigazgatója és egyetemi tanár volt, személyes barátjának, Jancsó Benedeknek, a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya valamikori munkatársának, Kornfeld Móricnak, a legbefolyásosabb nagyiparosok egyikének, a művelt és a társadalmi-gazdasági kérdésekben minden esetben elemző igénnyel közelítő mecénásnak (a Nyugat egyik támogatójának), Gratz Gusztáv egykori pénz-, majd külügyminiszternek és Gombocz Zoltán nyelvészprofesszornak, az MTA tagjának. Ezekben ismételten hivatkozott a pártok és a nemzet eltérő érdekeire, a valóság megismerésének és a nemzetnevelésnek a fontosságára, történelmi fejlődésünk, földrajzi helyzetünk és a társadalmi állapotunk valóságára. Mindezeket részletezve, sokszor közel azonos mondatokkal hívta a címzetteket egy újonnan megalapítandó folyóirat, a Magyar Szemle munkájában való részvételre. Főszerkesztőnek Szekfű Gyulát kérte föl.⁴¹

Szekfű 1926-ig Bécsben dolgozott mint Magyarország levéltári megbízottja (közben, 1925-ben, a budapesti egyetem újkori magyar történeti tanszékének professzora lett). Bécsi munkáját követően olaszországi kutatóútra ment, ahonnan 1927-ben tért haza. Egyszerre kezdte meg a pesti tanári működését és a Magyar Szemle szerkesztésének előkészítését.⁴² Nem lehetetlen, hogy tartósan szembekezdve a formálódó magyar világgal, rögtön felmerült benne a *Három nemzedék* továbbbírásának a gondolata. Mindenesetre tapasztalnia kellett a Trianon utáni gazdasági-politikai-szellemi változások minéműségét, a „mérésékelt konzervativizmus” (vagy ahogyan ő írta – Széchenyi nyomán – a „reformkonzervativizmus”) eredményeit-eredménytelenségét. Mérlegelve a magyar társadalomban végbe menő szelekció igazságtalanságait, az indokolatlan és torz múlt- és tekintélytisztelést, a társadalmi élet „antinomiái”-t és „krízispontjai”-t, 1934-ben megjelenő munkájában, a *Három nemzedék és ami utána következik* című könyvében értelmezte az általa „neobarokk”-nak nevezett magyarországi társadalmat.⁴³ Az 1920 utáni történet- és nemzetpolitikai tanulmányaiban szavakba foglalta a nemzet és állam

⁴¹ HUSZÁR Tibor, *A Magyar Szemle körül. Szerkesztői, szerkesztőségi levelek, 1927–1937*, Valóság, 1993/12, 67–90.

⁴² *A Magyar Szemle és a fiatal nemzedék* [Kodolányi Gyula beszélgetése Kosáry Domokossal], Magyar Szemle, 1977/6, 19.

⁴³ SZEKFŰ Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*, Bp., Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1940, 407–421.

fogalmi kereteit, a középosztály szereplehetőségeit, a társadalmi modernizáció lehetségesnek gondolt formáit. Korábbi művei, kapcsolatai, személye és gondolkodásának iránya biztosíték volt az értékorientáló folyóirat megteremtésére.

A folyóirat szellemi háttérét biztosítandó 1927 márciusában megalakult a Magyar Szemle Társaság Bethlen István és Kornfeld Móric elnökletével. Szeptemberben jelent meg a folyóirat első száma, melyet még százharmincöt követett (1944 áprilisáig, a német megszállásig, a betiltásig). A vállalkozás méreteire jellemző, hogy a Magyar Szemlében hatszáznegyvenkét szerző kétezer-ötszázhatvan közleménye jelent meg, mintegy 18 ezernyi folyóiratoldal terjedelemben. A vállalkozáshoz három könyvsorozat is kapcsolódott. A Magyar Szemle könyvei a szellemi elit számára készültek; ebben a sorozatban jelent meg Szekfű Bethlen Gábor-monográfiája, Horváth Jánostól *Az irodalmi műveltségünk kezdetei* és az *Amor Sanctus*, Babits Mihály középkori himnuszfordításai. A Magyar Szemle Kincsestár kis formátumú könyvei Gyulai Pál „Olcsó könyvtár”-ának hagyományait élesztették fel; ebben a sorozatban, majd százötven kötetben részint aktuálpolitikai munkák jelentek meg (például a földkérdésről, az egykérőről), részint az általános műveltséghez tartozó könyvek (például az antropológiáról, az angol irodalomról, a rádiózásról). A Magyar Szemle klasszikusai irodalmi és művelődéstörténeti válogatásokat hozott (például a régi magyar prózából, a magyar versekből).⁴⁴

Sokat elárul a Magyar Szemle céljaiból a főszerkesztő bevezető írása, *A magyar folyóirat problémája*. Eszerint a szépirodalmat okszerűen nem közlő folyóirat célközönsége „a művelt értelmiség”, a gazdatársadalom, a magántisztviselők, a kereskedők, „a technika emberei”. „Tisztább igazságokat”, „közös öntudat”-ot, „szociális megértés”-t akart teremteni-áramoltatni a Magyar Szemle, mégpedig szoros kapcsolatban „az európai szellemmel”. Fontos, hogy ebben a fogalmi hálóban nincs jelen a revizionista szólamokból a „magyar kultúrfölény”, a politikai jelszavakból a „Szent István-i Magyarország”, a „területi revízió”, s nem „leszakított területek”-ről, hanem „leszakított testvérek”-ről esik szó.

A folyóirat első számától folyamatosan és sokszor foglalkozott a magyar falu és a földosztás kérdésével. 1927 szeptemberében Kornfeld Móric *A túlnépesedés problémái* címmel értekezett, Oláh György *A falu szegénye* címmel írt a több mint kétmillió nincstelenről. 1929 júniusában különszámot szenteltek a kérdésnek. Akkor és ott nem a „népies”-eknek nevezett költők és írók (a Napkelet és Németh László kapcsán már idézett) megélt élmény-átírásai, élmény-transzformációi, igazságkereső ambíciói vagy Szabó Dezső és Németh László etikai hevülete jelentek meg. A különszámban – többek között – Nagy Sándor írt *A falu helyzete és perspektívái*, Radnóti István *A falu gazdasági és kulturális problémái*, Szilágyi László *A kisbirtokosság hitelproblémái* címmel. Mindegyik tanulmány, akárcsak Kornfeld Móric írása, közgazdasági kérdésként közelítette meg a problémát. A négyezer holdas

⁴⁴ SAÁD József, *A reformkonzervativizmus lapja. Közlemények a Magyar Szemléhez*, Magyar Szemle, 1997/6, 5–9.

mintagazdaságot irányító iparbáró, akinek a birtokán az alkalmazottak bére és életlehetőségei messze meghaladták a magyarországi átlagot,⁴⁵ lényegében a nagybirtokok fenntartása mellett hozott fel érveket. Oláh György, akinek 1928-ban *Hárommillió koldus* címmel jelent meg könyve, a gazdasági sikertelenség és a kiszolgáltatottság szempontjából tárgyalta a kérdést. 1928-ban Szekfű Gyula a nagybirtok problémáját történeti aspektusból értelmezte, a 16–19. században kialakult gazdasági egységek szerepét a nemzettudat kialakítása és megerősítése szempontjából mérlegelte. A falusi népesség sorsának felmutatása és megismertetése volt a célja a falukutató mozgalom, Kovács Imre, Kerék Mihály és mások Magyar Szemlében hozott tanulmányainak.

A Magyar Szemlét pontosan jelzi a revízió és a nemzetiségi ügyek interpretációja. Jancsó Benedek a nyitó számban *A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség* címmel a területi integritás problémáját taglalta. A politikai határok felülvizsgálatát sürgető újságcikkek özönében, Lord Rothermer *Hungary's Place int he Sun* című, 1927. június 27-én a Daily Mailben megjelent cikkét követően, a nagy nemzetközi publicitást kapott *Igazságot Magyarországnak!* mozgalom által felkavart indulatok időszakában hangoztatta: semmiképpen nem lehet a területi integritást külpolitikai célként megfogalmazni. Sem ekkor, sem később nem kapcsolta össze a Magyar Szemle a magyar kisebbségek védelmét és a revíziót. A Napkeletben népszerűsített klebelsbergi „neonacionalizmus”-gondolat, mely a „kulturális erőfeszítések” fontosságára épült, nem állt távol az *Új Hungária felé* című Ottlik László-cikk gondolatmenetétől. Ennek az a lényege, hogy a területi alapon megvalósuló rendezés helyett a történelmi kultúrákat kell minden nép számára biztosítani. Ez a gondolat pedig sokban emlékeztet Babits Mihály 1919 februárjában *Az igazi hazu. Cikk a Szózatról* című írásában és az 1938 novemberében írt, *Áldás a magyarra* című versében megjelenített, a kulturális azonosságon alapuló hazafogalmára. Ezzel a gondolatmenettel volt azonos vagy részben azonos például Bethlen István *Magyarország az új Európában* című 1933-as cikke, Rónai András *Államterület és népesség* című 1936-os és *A nemzeti kisebbségi kérdés területi megoldásai* című 1937-es, és Szabó Zoltán *Szellemi honvédelem* című 1940-es írása. De ezt az alapvéleményt osztották Gratz Gusztáv, Moravék Endre, Doboz László és mások írásai is. A Magyar Szemle „a nemzeti és európai érdekekkel” érvényesíthető patriotizmust tekintette mércének a maga számára.⁴⁶

A Magyar Szemlében (a kritikai rovatban és különálló írásokban) teret kapott az irodalom is. Többször írtak Adyról és az Ady-recepcióról. Jancsó Benedek *Ady a román parlamentben* címmel 1930-ban beszámolt arról, hogy a háromszor volt román miniszterelnök, Vaida-Voevod parlamenti beszédében Adyt idézett, Keresztury Dezső *Irodalmi életünk feszültségei* címmel ugyanekkor írt az Ady-elleneségről és Makkai Sándor Ady-könyvéről, 1935-ben Tolnai Gábor, Révész Béla,

⁴⁵ SZÉCHENYI Ágnes, *Iparbáró, mecénás, filozófer* = KORNFIELD Móric, *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok, i. m.*, 50–60.

⁴⁶ *A Magyar Szemle és a fiatal nemzedék* [Kodolányi Gyula beszélgetése Kosáry Domokossal], *I. b.*

Bölöni György munkáiról és Schöpflin monográfiájáról. Bírálatot hoztak Móricz regényeiről, Kassákról, Tóth Árpádról, Szabó Lőrincről, Tamási Áronról, Krúdyról, Radnóti műfordításairól, Tormay Cécile legújabb regényéről, Szabó Dezsőről, Ambrus Zoltánról, Nyíró Józsefről, a Szegedi Fiatalokról. Áttekintő ismertetéseket közöltek a magyar regényről, a háború utáni magyar költészetről, az Erdélyi Írói Rendről. A *Könyv olvasó munkás* címmel R. Fodor Árpád olvasásszociológiai vizsgálatait is közltek. A felmérésből kitetszett, hogy az írók népszerűségi listáját ezerkétszáztizennégy olvasóval Jókai vezeti, őt követi négyszázharminchattal Gárdonyi, háromszötvénötlet Mikszáth, s a sort Surányi Miklós és Komáromi János nyolc és két olvasói szavazattal zárta. A legolvasottabb költő Ady, negyvenkilencen választották, őt Arany, Vörösmarty, Kosztolányi követi huszonöt-huszonöt-huszonégy olvasóval.

A Magyar Szemlében kitüntetett hely jutott Babitsnak. Része lehet ebben annak is, hogy Szekfű Gyula és a költő között személyes jó viszony volt (Babitsék 1921-ben, nászútjukról hazafelé tartva Bécsben találkoztak a történésszel, Babits Szekfűnek tizenhárom, Szekfű Babitsnak tizennyolc levelet írt, a Babits-kézirat-katalógus szerint). Meg annak is, hogy a költő-író műveiről olyanok írtak egyetlen kivételtől eltekintve, akik életében is, a halála után is sokra tartották a költőt. Császár Elemér mellett Farkas Gyula elmélkedett 1927-ben ugyanabban a számban a *Halálfiáról*. Farkas Gyula, Halász Gábor az *Amor Sanctus*ról írt 1931-ben, Keresztury Dezső 1938-ban *A hónap könyve* címmel Babits *Összes verseiről* mondott véleményt. 1941-ben Sőtér István írta meg Babits nekrológját.

Ki tudna kárpótolni bennünket a harcosért és a tanítóért most, midőn a harc és a tanítás édestestvérek lettek egy megcsúfolt, lealjasodott kor gyermekeként? Ez a költő dárdával ment a harcra, nem mérgezett nyílveszővel és rikácsoló kereplővel [...] az igazság alázatos szolgájaként, aki ha kellett, saját testével védte a kaput, de gyűlölni nem tudott, szeretni csupán.

És mégis mennyien gyűlölték! Egész életében dühös, megveszekedett komondorok ugattak portája előtt: nem védte meg őt az elefántcsonttorony, nem tartotta távol az üvöltő csapatot az esztergomi udvar kerítése. Mi lehetett a bűne ennek az embernek, hogy pártszadizmus az ő vérével akarta kioltani a trónját? Úgy gyűlölték őt, mint a vallásháború idején a humanistát, kit városról városra űztek a zsoldosok latin kéziratái és görög könyvei miatt. Nem tudták megbocsátani nekik, hogy különb volt kortársainál s szellemi rangját gőg, fitogtatás, kacérság nélkül viselte – mérséklete és fegyelme csak még inkább feltüzelte dühüket.⁴⁷

A Magyar Szemle, melyet Bethlen és Szekfű a Max Weber-i értelemben vett felvilágosult magas erkölcsiségű értelmiségiek, a gazdáknak, a magántisztviselőknek, a kereskedőknek és a „technika embereinek” szánt, biztosíthatta volna az európai

⁴⁷ SÓTÉR István, *Babits Mihály (1883–1941)*, Napkelet, 1941/8, 105.

távlatú új vezetőréteg kialakulását. Ebbe az „elitbe” egyaránt beletartozhatott volna Szekfű Gyula, aki mindent megtett, hogy a Magyar Szemlé 1945 után újra megjelentethessék, Bethlen István, Kánya Kálmán, Hóman Bálint, Imrédy Béla egykori miniszterek, a kitűnő gazdasági szakember Kornfeld Móric, az egyetemi tanárok és a fiatalok: Kosáry Domokos, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Halász Imre, Szerb Antal, Bibó István is. A különböző korosztályok találkozásából létrejöhetett volna az új Magyarország.

A Magyar Szemle, Bethlen István és Szekfű Gyula politikai reformprogramja autentikus válaszokat kínált a korszak politikai, gazdasági, társadalmi kérdéseire az egész Kárpát-medencében. A folyóirat szemléletét támogatva, egy-egy cikkben vele vitázva alakult meg a Híd (1927-ben), az Új Magyar Föld (1929-ben) és a Kórus (1933-ban) József Attila, Illyés Gyula, majd Kodolányi János, Balogh Edgár, Tamási Áron, Dsida Jenő és Radnóti Miklós műveivel.

A maga korában ellenfelei is voltak a Magyar Szemlének. Németh László többször polemizált a folyóirattal. Szabó Dezső szerint a folyóiratból „felületes idegenlátású és idegenérdekű cikk búsít bele [gyakran] a magyar világba”. József Attila, akinek a Magyar Szemléről vallott felfogására bizonyára hatással volt Hatvany Lajos Kornfeld Móric elleni ellenszenv (szerinte a fehérterror csapatait az iparmágnás pénzelte), Labanc Szemlének, Mértvan Szemlének, Mohó Szemlének nevezte a folyóiratot 1930-ban.

Ez azonban már egy másik történet. A történelemben felizzó emberi indulatok históriája.

*

A Napkelet és a Magyar Szemle történetében vannak párhuzamosságok és eltérések.

Lényegi kapcsolat a kettő között az 1920–1944 közötti korszak meghatározó politikusai: Bethlen István miniszterelnök és (1931-ig) Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter politikai szerepfelfogása. Erős ambíciójuk volt egy modern Magyarország megteremtése. Ehhez mindketten fel akarták használni a szellem és a tudás fegyvereit is. A „mérsékelt konzervativizmus” (Széchenyi István szavával: „reformkonzervativizmus”, Bethlen fogalmaival: a „konzervatív demokrácia”, az „irányított demokrácia”) volt az eszményük. A Napkelettel tágabb kört kívántak bevonni a hatalom támogatásába. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége mint „olvasótábor” és Horváth János irodalomfelfogása, Zichy Rafaelné, szűkebb arisztokrata baráti köre és a munkatársak egy csoportja: Halász Gábor, Szerb Antal, a majdani Ezüstkor-nemzedék azonban nem működhetett tartósan együtt egy olyan folyóiratban, melyből hiányoztak a korszak meghatározó költői és írói. Nem lehetett a Nyugat ellenében létrehozni és működtetni egy folyóiratot, melyben a kritikai rovat vezetőjétől, Horváth Jánostól az első irodalmi siker után tetszés szerinti tért foglaló Németh Lászlóig, Halász Gáborig, Szerb Antalig sokuknak a Nyugat politikamentessége, irodalom-, erkölcs- és szabadságfogalma volt az eszménye. Szerencsebb és tartósabb volt Bethlen és Szekfű Gyula (1938 decemberétől a főszer-

kesztőiséget átvevő Eckhardt Sándor) vállalkozása. Bethlen és Szekfű politikai fogalomrendszere a „kulturális, világnézeti és politikai folyóirat”-nak elgondolt Magyar Szemlében végig érvényesülhetett, annak ellenére, hogy a szakpolitikus cikkírók közül Imrédy Béla a hazai nyilas pártokkal és a németekkel való együttműködést, 1940-ben a Magyar Megújulás Pártjának megalapítását, Szekfű Gyula 1941 karácsonyán a Népszava ünnepi számában, 1942-ben a Magyar Történelmi Emlékbizottságban való részvételt választva ellentétes politikai oldalra került.

A Napkelet szépirodalmi anyagával, társadalomfilozófiai fogalmaival, esztétikai felfogásával nem jelentett alternatívát a korszakban. A Magyar Szemle a társadalmi modernizáció kérdéskörében autentikus válaszlehetőségeket fogalmazott meg.

(2011)

VARIÁCIÓK
AZ IRODALMI MODERNSÉGRE

ÍRÁSOK ÍRÓKRÓL

KARINTHY FRIGYES – KORTÁRSAIRÓL

Karinthy Frigyes, Az Ujság, az Ország-Világ, a Fidibusz, a Budapesti Napló, a Borszem Jankó, az Új Idők és a Nyugat munkatársa 1912-ig több novelláskötet jelentette meg. Hírnevét azonban nem ezek a művek, még csak nem is a humoreszkjei, hanem az *Így írtok ti* címmel ugyanebben az évben megjelent irodalmi karikatúrái alapozták meg. E karikatúrákban, ezekben a zseniális, egy-egy író poétikai és beszédmódbeli jellemzőit meglátó és felmutató vers- és novellaszövegekben, regény- és drámarészletekben megidézte a 19. század utolsó harmadának nép-nemzeti irodalmát, Endrődi Sándort és Szabolcska Mihályt, a generációját közvetlenül megelőző premoderneket: Bródy Sándort, Herczeg Ferencet, Szomory Dezsőt, a nemzedékébe tartozó Pekár Gyulát, Erdős Reneét, a Nyugat szerzői közül Ady Endrét, Babits Mihályt, Móricz Zsigmondot, Kosztolányi Dezsőt, Krúdy Gyulát, Füst Milánt. Bizonyára ennek a kötetnek a sikere is közrejátszott abban, hogy két évvel később *Írások írókról* címmel közreadta „komoly” elemzéseit.

Ezek az irodalmi és színházi portréi, kritikái, recenziói nem ebben a könyvben láttak először napvilágot. A kötet legelső szöveghalmaza például, melynek a tartalomjegyzékben a címe ennyi: *Kosztolányi Dezső*; három írás kompilációja: a Nyugat 1910. július 16-i számában megjelent *A szegény kisgyermek panaszai* című verseskötetről írt recenzióé, az e könyvben hozott, a *Mágia*-kötetről szóló rövid írásé és a Nyugatban 1911. december 1-jén közreadott könyvről, a *Bolondok* című novellagyűjteményről megjelent alkotásé. És ami talán igazán fontos, Karinthy nem egyszerűen egymás mellé rakta vagy újraközölte a korábbi szövegeket, hanem az 1912-es gyűjtemény számára rövidítette, átírta, tompította őket. A *Herczeg Ferenc: Szelek szárnyán* című kritika így indul a Nyugatban 1910. augusztus 1-jén: „Kedves, derűs, üde és kellemes olvasmány; erről a könyvről például nehéz volna akár egy betűvel is ennél többet írni, ha az ember csak azt írná meg, ami a műre vonatkozik, s nem azt, ami olvasás közben eszébe jutott – ám ami sem méltányos, sem kritika.” És így végződik az írás ugyanott: „Mozdulatlanságot csak *poéta* fog meg: az *író* mozgulást ábrázol. Herczeg Ferenc csak író: ellentéte mindannak, ami poézis. Ez teszi őt előkelővé, s tollát alkalmassá arra, hogy mulattasson: a mozdulatlan természetről

azonban hírt hozni soha nem fog nekünk. S e pár szóval csak jelezni akartam, mekkora tévedést, s milyen üresen kongó frázist ír le az Új Idők kritikusa, amikor azt mondja: az Adriát, melynek nem volt költője: Herczeg Ferenc meg tudta szólítani.”

Ugyanezek a részek az 1914-es kritika-kötetben így olvashatók: „Kedves, derűs és üde olvasmányok.” A végén pedig: „Mozdulatlanságot csak *poéta* fog meg: az író mozdulást ábrázol. Herczeg Ferenc csak író: ellentéte mindannak, ami poézis. Ez teszi őt előkelővé s tollát alkalmassá arra, hogy mulattasson: a mozdulatlan természetéről azonban hírt hozni soha nem fog nekünk.”¹

A kötet egésze és a szövegek ilyen típusú változtatása két jellegzetességre figyelmeztet. Az egyik: ez a könyv eltervezett, megkomponált, célzatos alkotás. A másik: ugyanúgy irodalomtörténet ez az alkotás, mint ahogyan az 1912-es és az 1920-as második kiadás.

Karinthyt mindkét alkalommal ugyanaz az ambíció vezette, mint *A Holnap*-antológiák és a Nyugat alkotóit. Jól érezte: az új irodalomnak, tehát nekik, meg kell határozniuk önmagukat abban az irodalmi időben, melyben pályájukat kezdték. De nem csak a Kisfaludy- és a Petőfi Társaság költőihöz képest kell az új irodalomnak önmagát identifikálnia, de az őket megelőző, az Új Időkben már ismertséghez jutó premodernekhöz és közvetlen kortársaikhoz is. Ady „a városos Magyarország” nevében utasította el az Ázsia és Európa partjai között ide-oda hánykolódó Komp-Magyarországot az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című cikkében.²

Babits széles világirodalmi horizontra tekintett, a világkultúrára, a filozófiára, a filozófiaként értelmezett világvallások hagyománykincsére kívánta építeni az új magyar költészetet, el akarta szakítani a poézist a közvetlen vallomástól, objektív költő akart lenni.³ Kosztolányi, lemondva az élet „hatalmas területei”-ről, „melyen a költő annak előtte szabadon portyázott”, a modern költészet terrénumát „az élet felbogozhatatlan rejtélyében”, a költő „egyéniség”-ben, az „emlékezés”-ben, a nem megtervezett önelemzésben, a nyelv csodájában jelölte ki.⁴

Ady is, Babits is, Kosztolányi is meg Kaffka Margit és mások is új vers-beszéd-módot akartak. Ady a versekben megjelenő nyelvi normasértést neologizmusok, archaizmusok, általa teremtetett szóalakok együttes hatásával kívánta elérni. Babits nem szemantikai, hanem nyelv-szerkezetbeli megújítással kísérletezett. Kosztolányi a szavak akusztikai hatását érezve egy-egy soha nem használt rímváltozatot és a köznapi nyelvet ötvözte. Kaffka Margit a szabad vers különböző lehetőségeiben és formációiban talált rá a maga beszédmódjára.

¹ KARINTHY Frigyes, *Összegyűjtött művei. Esszék, kritikák*, s. a. r. FRÁTER Zoltán Bp., Akkord Kiadó, 2002, 45–47; KARINTHY Frigyes, *Írások írókról. (Kritikák)*, [reprint kiadás], Békéscsaba, Tevan Alapítvány, 2009, 41–43.

² Figyelő, 1905. április–október.

³ *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor Bp., História Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1998, 161–164.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Új költészetünk* = K. D., *Nyelv és lélek*, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 431–432.

1914-ben, amikor Karinthy Frigyes összeállította kötetét, az irodalomértelmezésben ellentétes csoportok fordultak szembe egymással. A 19. századi, „nemzeti”-nek mondott irodalominterpretáció jelent meg az 1913-ban Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán által írt könyvben, *A magyar irodalom története*-ben. A kötet, melyen Szabó Dezső Nyugatban közölt kritikája szerint „a címek és dicsérek monoton ízléstelensége” „csorog végig”, az angol irodalomtörténetek mintájára az évszázad végével, tehát 1900-zal zárult. Ezzel eljelentéktelenítette a magyar novellisztikában és újságírásban megindult modern irodalmi törekvéseket, elzárva e kezdeményeket a Juhász Gyula-, Ady-, Kosztolányi- és Babits-féle líratörténetei modernségtől, valamint a Nyugat előtt megjelent, általában rövid életű lapokban feltűnő Kemény Simon, Ignotus és más, akkor egy pillanatra látványosan újnak tűnő kezdeményektől. Ezzel a korszakhatárral és a könyv értékszemléletével azt a látszatot keltették, hogy a „nemzeti”-nek nevezett irodalomhoz képest nem hagyománytörésnek, hanem hagyományfolytatásnak kell következnie.

A Bangha Béla által megindított, a Nyugat ellenlábasának szánt Magyar Kultúra című lapban 1913-ban jelent meg Harsányi Lajos cikke, *Az új költészet etikája*. Ez az írás kifogásolta az új magyar költészet „kozmpopolita” voltát, „beteg tartalmá”-t. Ugyanebben a lapban 1917-ben közzé tettek egy harmincöt fős névsort, a születési névvel jelezve azokat a moderneket, akik zsidó felmenőkkel rendelkeznek, azt sugalmazva, amint ez Tordai Ányos *A modern líra* című cikkében szavakba foglalva megjelent: mindazok a költők (Ady, Babits, Kosztolányi és a többiek), ha nem is zsidó családban születtek, de Párizs-rajongásukkal erkölcsstelenséget, hazafiatlanságot, fajtájuk megvetését népszerűsítik.⁵

A Pintér Jenő és szerzőtársai által írt irodalomtörténet, a Magyar Kultúra erkölcsstelenség- és hazafiatlanság-vádja, a vádaskodásban szavakba foglalt „mi magyarok” – idegen (zsidó) moderne” dichotómia nehéz helyzetben érte a Nyugatot és Karinthyt.

A Nyugat 1912-ben megélte az első látványos belső krízist, az Osvát–Hatvanyvitát. A kívülről egységesnek tűnő folyóiratot már 1909-től meghatározta a lapangó ellentét. Koncepcionális kérdésekben Ignotus–Ady-kontroverzia jellemezte az első időszakot. 1912-ben aztán összecsaptak az indulatok. Osvát, a folyóirat tényleges szerkesztője, aki nem csak megrendelte a cikkeket, de lektorálta is őket, továbbá levelezett a szerzőkkel, úgy gondolta, egy irodalmi lap a permanens felfedezés állapotában, az új és a még újabb tehetségek folyamatos keresésében maradhat csak meg. Hatvany Lajos, aki jelentős mecénása is volt a lapnak, másként vélekedett. Úgy gondolta, Ignotus, Ady, Babits, Juhász, Tóth Árpád, Kaffka Margit, Szabó Dezső erős alkotóközösség, s a Nyugatnak e csoport lapjává kell válnia. A Hatvany–Osvát-vita a nyílt összecsapásig jutott. A korszak szokása

⁵ Idéz: *Harcok az új „világnézet” körül* s. a. r., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta RÓNAY László Bp., Argumentum Kiadó, 2007, 42–43, 249–289, 296.

szerint a megegyezni nem tudó felek „első vérig” tartó kardpárbajjal kívánták elintézni a lovagiasnak tekintett vitát. E vita, melyben Feleky Géza művészeti író közvetíteni próbált, Móricz pedig nem óhajtott benne részt venni, megrendítette a folyóiratot. Hatvány Lajos formálisan is kivált a lapból, átmenetileg Berlinbe költözött. Osvát neve lekerült a folyóirat szerkesztői közül. A főszerkesztő továbbra is Ignotus maradt, szerkesztőként felkerült a címlapra Fenyő Miksa mellé Ady neve. Ady, természetesen soha sem volt Osvát-típusú szerkesztő, Fenyő Miksa pedig, egyre fontosabb posztokat töltve be a Gyáriparosok Országos Szövetségében, már kevesebbet tudott foglalkozni a Nyugattal. A lap munkatársa lett ekkor az a Szabó Dezső, aki 1911-ben *Válasz nagyméltóságú gróf Tisza István volt miniszterelnök, nagybirtokos úrnak* címmel pamfletet írt a tanárok anyagi helyzetéről a napok alatt híressé lett mondattal, miszerint „[...] a *Himnusz*t éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni [...]”.⁶

A Pintér Jenő és társai által írt irodalomtörténet a maga érvénytelen irodalomszemléletével, az irodalmi ellenoldal folyamatos támadásaival, a Nyugat belső vitáival és Szabó Dezső cikkével a folyóirat a politika terére érkezett. Herczeg Ferenc lapja, az Új Idők folyamatosan, csendeszen inzultált. Kiss József újságja, A Hét is inkább ellenségesen szemlélte a Nyugatot. Ebben a helyzetben 1913-ban Babits Mihály megírta *Magyar irodalom* című terjedelmes tanulmányát, melyben „literatúránkat világirodalmi szemekkel” akarta vizsgálni. Karinthy pedig a következő évben összeállította a maga magyar irodalominterpretációját az *Írások írókról (Kritikák)* című gyűjteményével. Feltételezhető célja volt azoknak a csoporthatároknak a kijelölése, amelyekben belül magát és nemzedéke hozzá hasonló költőit és íróit el akarta helyezni.

A közvetlen, de tőlük távolabb álló kortársak közül Gyökössy Endrét néhány versidézettel ellehetetlenítette. Sík Sándor *Szemben a nappal* című kötetéről ezt írta: „Olyan kitűnően skandál, alliterál, asszonál, rímel keresztül-kasul, elől-hátul, keresztbe-hosszába, megint előlről és megint vissza [...], hogy az embernek belefájdul a feje.” A Nyugat akkorra kialakult „első nemzedéké”-ből Tóth Árpádot, Füst Milánt, Kaffka Margitot, mindenek fölött Kosztolányit emelte ki. Tóth Árpád nyelvzenéjét, „önálló, egységes, kedves, szuggesztív meleg művészettel igazolt modor”-át tartotta sokra. Verseivel bizonyítottnak tekintette, „hogy a költészet mint energia (szuggeráló erő) csak energiából származhat, végeredményben mindig erőt fejez ki.” Füst Milán „objektív lírája”-ról értekezett. Az objektivitás, írta, „érdekes komplexum, mely a megismerésből s annak elvonásából tevődik össze, s mely [...] nagyon nehezen gyúló fűtőanyaga érzelmeinknek – ritka, bátor költészet [...]”. Az ilyen poézisben a költő „önmagát kívülről figyeli”. „Itt nem egy vergődő és ijedt lélek panaszkodik váratlan támadásokon; a fegyveres katona áll komoran, aki tudja, hogy harcba küldték, és hogy e harcban el fog esni ő is, mert e harcban mindenki elesik.” Kaffka Margitról szólva a szövegalkotás sajátosságát, a ritmust, a

⁶ SZABÓ Dezső, *A magyar káosz*, s. a. r. NAGY Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, 20.

lendületet, „a nyers és pusztá gondolatot”, a lélek kaotikus rendezetlenségét és zűrzavarát emlegette mint szövegstrukturáló elvet. Kosztolányit „a legérdekesebb, az első magyar szimbolista költő”-ként aposztrofálta, aki „német és francia mesterek kezén lett mesterré”, akinek versei „pompás, káprázatos, európai hangszerelésű orchester erejével szólaltatja meg a néma gyermek festetlen álmait.”⁷

Karinthy az *Írások írókról. (Kritikák)* című kötetében – melyben Molnár Ferenc, Szomory Dezső, Bródy Sándor képviseli a drámai műnemet, az utókor ítéletével egyező módon, egymástól távol helyezve Csáth Géza és Herczeg Ferenc a prózáját –, feltűnően hiányzik Ady és Babits. Adyra egyszer van utalás, a Sík Sándorról szóló részben, ahol az *Új versek* szerzőjének „kemény és kérlelhetetlen sorokba tört gögje”-ről van szó. Babits neve azonban nem került elő.

1914-re Karinthy egyike a Nyugat legtöbbet foglalkoztatott szerzőinek. Versei, novellái, kritikái, tanulmányai jelennek meg a lapban. Ezzel a kötetével a modern irodalom szervezésében részt venni kíván a szerző, 1909-ben, az Ady-számban, *Ady Endréről* címmel értekezett is. Az *Így írtok* tőben Adyt is, Babitsot is tisztelettel kifejező kíméletlenséggel pellengérezte ki. Ady szövegalkotó módját a *Mosléország* és a *Törpe-fejük* című alkotásaiban az ismétlés és az ismételt halmozás eljárásával jelenítette meg. Babitsról a *Futurum exactum*, az *Antik szerelem* és a *Dana-Idák* című versében a szóbüvészetet, a tudáshalmozást, az utalások sziporkázását érzékeltette. Ezek a szövegek rövid időre árnyat borítottak a két költő verseire. Lehet, hogy Karinthy ezért nem írt itt róluk? Lehet, hogy nem akarta őket bekapcsolni a magyar irodalmi moderniségről való polémiaiba, mert vitathatatlanak tekintette a helyzetüket? Lehet, hogy Kosztolányit többre tartotta náluk?

(2010)

⁷ I. m., 86, 67, 59, 61, 5–12.

„JÖVŐM EMLÉKE, MÚLTAMNAK ÁRNYA...”

CZÓBEL MINKÁRÓL

Czóbel Minka életművét sokféle szempontból lehet megközelíteni. Lehet elmélkedni azon, miként illeszkedik a magyar költőnők sorába. Azt is lehet mérlegelni, alkalmazhatók-e költészetének leírására a feminista kritika mai kategóriái. Meg azt is, milyen szerepet játszott a magyar késő modernitás kialakulásában és történetében. És talán megkísérelhető döntéseinek mentalitástörténeti értelmezése is.

Az első magyar nőköltők a 16. században, Balassi egyik verscsoportjához hasonlóan, Istenhez fordultak segítségért, köszönetet mondtak a jótéteményért, azaz az általuk közvetlen megélt hitet emelték verstárggyá. Ez a tematizációs „kényszer” később kiegészült a személyes élet egy-egy fordulatának versbe foglalásával. S bár a legelső időkben is volt „tudatos” költő, a 16. században Telegdy Kata, a következőben Petróczi Kata Szidónia, a 18. század első negyedében Bethlen Kata, igazában csak a 19. századi Dukai Takács Judit, Majthényi Flóra, Szöllősy Mina, főleg pedig az utánuk következők tekinthetők professzionális alkotónak.

A századvég és századelő költőnői azonban nem egyforma ambícióval írtak. Erdős Renée, akinek első, 1902-ben megjelent *Versek* című kötetét a fiatal Babits Mihály köszöntötte (eddig kiadatlan) lelkes hangú költeményében, Bánhegyi Jób szavaival, kizárólag „a nő szexuális párbaja”-t tematizálta „a férfival különféle alapadottságok és helyzetek között”. Az „Édes Renée”, ahogyan Jászi Oszkár írta 1904-ben, az emancipálódást legalább olyan mértékben képzelte el a szexuális szabadságban, mint a munkában. Kortársa, Dienes Valéria filozófus, Bergson első magyar fordítója, a magyar mozdulatművészeti iskola megalapítója, a férfiak és nők tudománybeli egyenlőségét akarta bizonyítani. Voltak, akiket a belső kényszer és a megélhetésért folyó küzdelem egyaránt az irodalomhoz sodort. Ilyen volt Kaffka Margit, akiről Ady egy vendéglői beszélgetés oldott hangulatában megjegyezte: maga olyan tehetséges, hogy nem is számít nőnek. Ilyen még valamivel később a népszerű történelmi regények írója, P. Gulácsy Irén és Lux Terka. Utóbbi valamilyen szervezet fölterjesztette San Romeo-díjra akkor, amikor az illetékes bizottság Babits Mihályt tüntette ki az *Isteni színjáték* fordításáért. De volt más példa is. Szederkényi Anna egyszerre teljesítette ki a tradicionálisnak gondolt női szerepeket (feleség, család, gyermek) és a korszak kínálta társadalmi lehetőségeket (újságíró, író, szerkesztő, politikus).

Czóbel Minka egyik körhöz sem tartozott. A 92 éves korában elhunyt poetrina Anarcson élt a családi birtokon, „erdőnyi park”-ban, a kúriát körülvevő „bárókert”-ben, ahogyan a helybeliek mondták. A kúriában hatalmas, többszáz éves, többezer kötetes könyvgyűjtemény volt. Sokat utazott. Többször járt Párizsban, Dél-Franciaországban, Olaszországban, Tirolban. Egy ideig a Sorbonne hallgatója is volt. Elzarándokolt Jeruzsálembe. Ugyanakkor otthonosan mozgott a budapesti társaságokban is. Nem kizárt, hogy 1891-ben ott volt Ibsen *Nóra* című színművének bemutatóján és az azt követő fogadáson. Talán itt, talán később és más úton

ismerte meg a norvég szerzőt, az azonban tény, hogy – mint Mercs István tanulmányából kiderül – Ibsennel levelet váltott, s a magyarországi út emlékére elküldött neki egy festményt, melyet a címzett az íróasztala fölött helyezett el.

Czóbel Minka – tudható az életrajzi adatokat kérő Szinnyei József 1892. február 7-én elküldött levelére adott válaszból, melyet Margócsy József tanulmánya teljes egészében idéz – kisgyerek kora óta „mindig írt” verseket „magyar, német, francia vagy angol nyelven”, fordította „Madách *Az Ember Tragédiáját* németre s néhány költeményét Petőfinék angolra”. Ezekben az alkotásokban, melyeket „benső szükségnek engedve” készített, általában az őt körülvevő világot teremtettené újja. Így megjelenítette például az őszi tájat, a „hamvas, kanyargó, könnyű fellegek”-et, a hazatérő nyálat s a nyomukban szálló port (*A por*). Továbbá a „csöndes fehér kis ház / meszelt falá”-t, a fák alatt meghúzódó „kicsiny házak” szépségét (*Fehér symphonia; Utolsó hang*) is ábrázolja. A „Fátyolos keresztel, piros lobogókkal” a pócsi Máriához menő zarándokokat (*Oligarcha*). A vasút töltésén az eső elől hazatérni igyekvő embert (*Párbuzam*).

A kiadásra nem szánt versek Mednyánszky László kezébe kerültek – akárcsak Berzsenyi alkotásai a Kiss Jánoséba –, aki elküldte a műveket Jókai Mórhoz és személyes jó barátjához, Justh Zsigmondhoz. A passzionátus költő Mednyánszky, Jókai és Justh együttes biztatására jelentette meg első verseskötetét 1890-ben *Nyírfalombok* címmel.

Azok a költőnők, akik Kaffka Margittól Czóbel Minkaig nemük költői-írói létjogosultságát teoretikusan is szerették volna indokolni, valamilyen módon szavakba foglalták azt a többletet vagy különösséget, ami az általuk művelt irodalmat jellemzi. Kaffka Selma Lagerlöf Nobel-díja kapcsán írt erről. Azt bizonygatta, hogy a nőíró a részletek iránti különleges affinitás jellemzi. Czóbel Minka a „cizelláltabb nyelvhasználat”-ot tekintette a nőirodalom jellegzetességének. A jelen kötetben idézett egyik kéziratban lévő feljegyzésében pedig azt taglalta – látszólag a művészetek egészére vonatkoztatva –, hogy „minden igaz művész egy bizonyos pontig realista, vagyis csak azt adhatja vissza, mit átértzett, átélt, mi énjének egy részévé vált. Egy fantasticus álom éppen oly »igaz« lehet neki, mint egy látott tárgy, de álma olyan erős legyen, hogy nézőjét meggyőzhesse, hogy nem művészi póza, de énjének, művészetének ellenállhatatlan sugallata, mi vele ezt vagy azt a tárgyat választotta.” Ezek a sorok Gulácsy Lajos, Csontváry Kosztka Tivadar és Babits Mihály kortársaként (az utóbbi szavával) a megunt „való” helyére a „síkos álomot teszik a művészet tárgyává”. Czóbel Minka a való-álom váltást is a nőköltők sajátjaként taglalta.

Ez együtt is messze van a 20. század végi elképzeléstől, amely „az obszcén, a perverz, az erotikus szubverzív világértelmezés”-t a „nőként való olvasás”-t, a „nyelv nőként való megközelítésé”-t kívánja a „férfi irodalom” sáncait ostromló „nőirodalom” központi problémájává tenni. A 20. század utolsó harmadában kibontakozó feminista kritika fogalmaival talán nehezebb megközelíteni Czóbel Minka életművét, még akkor is, ha neki is vannak erotikus versei, akárcsak Erdős Renée-nak.

A romantikus költészet tradicionális toposzai, a 19. századi népnemzeti líra beszédmódja, ugyanakkor más versek háttérében tetten érhető korszerű művészetelméleti gondolatok, a legjobb alkotásokban érvényesülő egyéni nyelvhasználat elmentmondásai jelzik: Czóbel Minka életművét lehet értelmezni a századvég és a századelő poétikai összefüggéseiben is.

Az 1890 és 1943 között megjelent tíz verseskötetét a kortárs kritika alig méltatta figyelemre. Justh Zsigmond és Ignótus is írt ugyan az első könyvekről, az előbbi a Kisvárdai Lapokban, a Magyar Szalonban, A Hétben, az utóbbi szintén Kiss József lapjában recensálta a költő két kötetét. Komlós Aladár 1927-ben, Várkonyi Nándor 1928-ban emelte be művészetét a modern magyar irodalom történetébe, a Nyugat és a folyóirat költői azonban nem vettek tudomást róla. A népnemzeti költészethez kapcsolták líráját. Úgy gondolták, hogy a versekben leginkább az Arany–Tomba vonulathoz köthető poétikai rendszer ismétlődik, tetten érhető sokszor a leíró Arany-versek helyzet-, fogalom- és szóhasználat imitációja. Az a kör, amelyikhez magánleveleiben kapcsolódott, Justh Zsigmondot és francia íróbarátját, Polignacot leszámítva, szintén az előző poétikai korszak reprezentációját jelentették: Kozma Andor, Endrődi Sándor, Vargha Gyula, Pekár Gyula, Wohl Janka egyformán a korábbi költészetelméleti stációt demonstrálták.

Kétségtelen tény ugyanakkor: a költőnt számtalan mozzanat kapcsolta a Cholnoky-testvérekkel, Komjáthy Jenővel, Csáth Gézával és a századelő publicisztikájával megindult modernizációs törekvésekhez is. A versekben megjelenő illúziótlanság, a menekülés, a halálvágy, a magányos és befelé forduló lázadás a szecesszióhoz fűzte. A nem a közösség nevében megszólaló lírai *én*, a versekben felbukkanó nem egységes, nem önazonos lírai szubjektum a szövegek háttérében felsejlő filozófiai tájékozottság, a többféle inspiráció, a *Kik erre jártak*, az *Új Heloise*, a *Psyche*, az *Idegen vendég* szétszórt szubjektuma pedig a Nyugat költőit előlegezte. Ugyanezt erősítette a versek egy részében föltűnő szimbólum használata is. Mivel ezekben a művekben a szimbólum és a konkrétum között gyakran nincs meg a kellő feszültség, a kettő akár még fel is cserélhető néha, ezért inkább csak azt lehet rögzíteni: Czóbel Minkát is megérintette Baudelaire és Rimbaud poétikája. Akárcsak Adynál, akinél a szimbólumhasználat szintén nem kizárólagos, egyértelmű és meghatározó, az ő költészetében is jelen van a romantikából származó attitűd. A versekben a szöveggeneráló feszültséget nem a konkrétum és a szimbólum távol-sága, hanem a szimbólum és az allegória határán való költői játék adja.

Czóbel Minka költészetében meg tapasztalható kettősség okán a késő modernitás (a másodmodernség, az utómodernség) és a posztmodern kor találkozása, az 1970-es években megnőtt a költő iránti érdeklődés. Ezt jelzi a versek újra kiadása, a megjelent recenziók sokasága és Weöres Sándor tanulmánya az Irodalmi Szemlében. Ez az akkori, elődkereső figyelem talán ma nem okoz újrapanonizációs kényszert. Az 1970-es évtized mindenesetre jobban beilleszti a költő legjobb verseit a klasszikus és a késő modernitás költészet történetébe, látóközelbe hozza Ady, Kosztolányi, Babits legfontosabb alkotásaihoz – akik szintén nem egész életművükkel részei az irodalmi modernizációnak.

Czóbel Minka személye és családjának története érdekes adalékokat kínál a magyar arisztokrácia szerepvállalása szempontjából is.

A költészet szeretete és a versírás képessége ezekben a családokban, ha nem is a „születéssel járó ajándék volt” – ahogyan Szabó Magda a maga őseiről leírta a *Für Elise*-ben –, de az biztos, hogy a versírást a 18. századtól az iskolában vagy magánúton tanuló, saját versekkel törvényszerűen birkózó gyerekek számára a költészet hamar az élet természetes része lett. Illett verset mondani a családi ünnepeken (ilyenekkel „szolgáltatta meg” Csokonai az őt jó szívvel fogadó somogyi kúriák gazdáinak a szíveslátást). Illett verssel köszönteni az iskola patrónusát az egzámen ünnepén (ilyen köszöntőt írt a tizenöt éves Petőfi az aszódi évfázórára). De verssel köszöntötték a szülőket, nagyszülőket születés- és névnapjukon (akár úgy, ahogyan a hétéves Babits tette, amikor egy köszöntőket tartalmazó könyvből választott alkotás egyetlen sorát írta csak át).

A Czóbel-család „minden ágában mutatkozott időről időre szenvedély a művészet s az irodalom iránt”, olvasható a Szinnyi Józsefnek küldött önéletrajzban. Czóbel Minka számon tartott példája volt a dédapa, Orczy Lőrinc meg sógora, Mednyánszky László festő, akinek tájképét elküldte Ibsennek. A festővel volt levelezésben, és a naplókban gyakran esik szó „a művészi szabadság, a lélek szárnyaló lehetőségének keresése”-ről, a társadalmi konvencióktól való elszakadás formájáról. A költőnő bátyja a filozófus és szociológus Czóbel István volt, valamint a tágabb családba tartozott Madách Imre. Czóbel Minka verseit elküldte kéziratban Justh Zsigmondnak, akit többször meg is látogatott, meg „festő barátainak”. Szűkebb baráti körébe tartoztak írók, festők, köztük Büttner Helén, akivel félszáznál több levelet váltott.

A társadalmi modernizáció irányváltására példa lehet Czóbel Minka személyes élete. „Haját rendezett kontyban viselte, nőies, a kor divatjának megfelelő ruházat viselt, sőt, többet maga is tervezett, arca merengő, telt, határozott vonalú volt” – emlékezett rá Takács György. Fiatalon kedvelte a bálakat. A gyerekkori versírás és a művészetek kedvelése nem számított különbségnek, amint ahogy az sem, hogy az első kötete előtt nem ment férjhez, hiszen egyik unokatestvére nem sokkal korábban, harminc évesen talált magához való férjet. A családfát a 16–17. századig visszavezető, nemességére büszke família tagjaként a költőnő is élhetett volna a földbérlők befizetéseiből, felügyelhette volna a birtokot, ahogyan azt az oldalágiak közül néhányan megtették.

Czóbel Minka nem ezt az utat választotta. Élte a kastélyban és a kastélykertben a maga életét. Rövidebb-hosszabb időre vendégül látta barátait. Közben lassan eltávoztak az élők sorából, akik között otthon érezte magát (Justh Zsigmond, Mednyánszky László, az 1890 és 1900 között írt verseit sajtó alá rendező Endrődi Sándor, illetve sok levelének címzettje, Pekár Gyula) meg azok is, akik igazában nem vettek tudomást róla (Ady, Babits, Kosztolányi). Körülötte is megváltozott minden. Életének, filozófiájának, poétikájának összefoglalása az *Új Heloise* című verse:

„Nincs közöm e földhöz [...]
Éltem? nem éltem-e? – mi is ez az élet,
Mely észrevétlenül álmok közé téved?
Színes volt az álom – beletisztult képe
a nagy véghetetlen, örök fehérségbe.”

(2008)

KAFFKA MARGITRÓL – HÁROM TÉTEL BEN

Kaffka Margit válogatott novellái, levelei, levélnaplói, naplóregénye, levélregényei fontos darabjai a szerző életművének.

Kaffka Margit történelmi, társadalmi, irodalomtörténeti határhelyzetben született.

A hagyomány szerint a család őse, Gawaga Zdenko „királyudvari cseléd”-ként került Magyarországra a Morvamezőről. Az ükapáig, Andreas Kaffkáig minden generációban kézművesek és iskolamesterek váltották egymást, a dédapa és a nagypapa már táblabíró volt, az apa, immár nemes Kaffka Gyula ügyvéd, később megyei főügyész lett. Neki rangja szerint kellett nősülnie. Így került a családba a szatmári nemesek ivadéka, Uray Margit, akivel a nemesi „góg és dac” is a tradíció része lett.

Az író nő szülőhelye, Nagykároly is kétféle hagyományt közvetített. Egyrészt erős történelmi tudatot sugárzott. A település már Károly Róbert alatt is városjoggal rendelkezett. Innen nem messze, a nagymajtényi mezőn tették le a fegyvert Rákóczi kurucai. A nagykárolyi megyeházán volt főjegyző Kölcsey Ferenc. És itt élt a 19. század végén „az utolsó magyar gavallér”, ahogyan a helybeliek mondták, Klapka György hajdani segédtsíztje, gróf Károlyi Sándor. Másrészt ez a város és ez a környék volt a 20. századi magyar közgondolkodás megújítóinak szülő- és lakhelye is. A nagykárolyi piarista gimnáziumba járt Ady Endre. Itt született Jászi Oszkár, a Közép-európai Államszövetség eszméjének egyik megfogalmazója és Madzsar József, a századelő társadalmi mozgalmainak fontos alakja. Kaffka őrizte a család hagyományait, regényeiben, novelláiban, de még verseiben is számtalan emlékfoszlány jelenik meg, amelyek őt ehhez a körhöz kötötte, ugyanakkor azonban mindenekelőtt nemzedéktársaihoz tartozott: Adyn, Jászin és Madzsaron kívül az előtte egy-két évvel korábban született Osvát Ernőhöz, Szabó Ervinhez, Krúdy Gyulához, Móricz Zsigmondhoz, a nála valamivel fiatalabb Bartókhoz, Kodályhoz, Babitshez, Kosztolányihoz.

Személyes sorsában is a lehetőségek ütköztek. A 19. század hagyományos asszony szerepet kínált neki, s ezt kiteljesítendő 1905-ben feleségül ment „egy derék kis erdészember”-hez, amint később írta, Fröhlich Brúnóhoz. Gazdaasszonykodik, panasolja A Hét szerkesztőjének, Kiss Józsefnek Miskolcra, befőtteket tesz el, inggallérokat mos, hallgatja az ismerős asszonyokat, akik a csirkekopasztás és a „párnasentz stikkelés” rejtelmeibe vezetnék őt be. Kaffka azonban, akárcsak Ibsen Nórája és a későbbi Simone de Beauvoir hősnői, ki akar törni e szerepkeretből. Polgári iskolai tanítónői oklevele van, előbb egy miskolci, utóbb egy újpesti iskolában tanít, közben azonban verseket ír, az egyik első 1901-ben nyomtatásban meg is jelent, 1903-ban a Magyar Géniuszt közzéteszi első novelláját, az *Új típusok* című írást.

Ettől kezdve műveit folyamatosan hozza A Hét, a Budapesti Napló, a Figyelő, a Szerda, a Vasárnapi Újság, 1908-tól pedig a Nyugat köréhez kapcsolódik, s egyre inkább az irodalom tölti ki az életét. Odahagyja polgári iskolai állását. 1910-ben

elválík férjétől. Budapesten a Márvány utcába költözik, majd 1914-ben feleségül megy Balázs Béla öccséhez, a frissen végzett orvoshoz, a háború alatt katonai kórboncnok Bauer Ervinhez, akit aztán hűségesen követ a temesvári „garnizon spítál”-ba is.

Az 1903-tól sorjázó verseskötetek, novellagyűjtemények, az 1911 után következő regények: a *Színek és évek*, a *Hangyaboly*, a *Mária évei* és a jegyzetekben maradt mítoszregénye, a Josephus Flaviusról szóló történet (Móricz, Krúdy, Babits és Kassák első nagyepikai alkotásaival egy időben) versben, novellában, regényben a határhelyzetekről hoztak hírt a 19. és a 20. század emberének érték-, érdeklődés- és létkonfliktusairól. Meg arról, miként adta át a helyét Kaffka műveiben az impressziók rögzítése a tárgyias leírásnak.

A 2001-ben megjelent *Kaffka Margit válogatott novellái* című kötetben, az 1905 és 1918 között készült alkotások gyűjteményében sűrítve jelenik meg a kaffkai életmű problémavilága és a szerző módosuló eszközrendszere. Vannak itt közismert antológiadarabok. Ilyen például a *Kaland*, a *János*, az *Egy régi eset*, a *Lefekvés előtt*, a *Májusi zápor* és az *Iskolások*. Ugyanakkor olvashatók a kötetben gyűjteményben eddig nem közölt írások, melyeket a szerkesztő Urbán László különböző újságokban talált meg (ilyen *A kérő*, *A barlangvasút*, a *Mesék a temetőről*) és olyan történetek – *A halál meséje*, az *Átutazóban* és *A város felé* –, melyek ugyan megjelentek a századelőn, a későbbi válogatásokból azonban rendre kimaradtak. Ez a kötet éppen ezért megerősíti és tovább árnyalja az íróról alakuló-alakítható képet, utólag is, ismételten is bizonyítva-igazolva az író nő temetésén elhangzott, a Babits Mihály gyászbeszédében szavakba foglalt véleményt: Kaffka Margit „igaz ember és igaz író” volt.

(2001)

A lélek stációi... című könyvben közreadott levelek majdnem mind most jelennek meg először nyomtatásban. A kötetet összeállító, a jegyzeteket és a bevezetőt író Simon Zsuzsa újra közölte a Nyugat 1937. évfolyamából az író nő kisfiának küldött néhány írást, a Liget 1990. márciusi számában olvasható leveleket, azoknak a leveleknek a teljes szövegét, melyekből főleg részletek jelentek meg Rolla Margit: *A fiatal Kaffka Margit* és *Kaffka Margit – Út a révig* című könyvében, közölte azokat a kéziratban lévő írásokat is, melyeket az író nő monográfusa, Bodnár György az 1950-es évek közepén lemásolt, majd átadott a szerkesztőnek, a levelek abszolút többségét azonban a szövegek sajtó alá rendezője maga gyűjtötte az MTA, az OSZK és a PIM levéltárából.

Az írásokat közölhette volna kronologikus sorrendben is. Ebben az esetben a szövegekből kikerekedett volna egy történelmi, társadalmi, irodalomtörténeti határhelyzetben született vagyontalan fiatal lány sorsa, aki polgári iskolai tanítónőnek készül a szatmári Szent Vince Irgalmasnővérek Tanítóképzőjében, közben

igazában férjhez menésről álmodozik (akárcsak az 1903-ban megjelent *Új típusok* című Kaffka-novella hősei). Sorsa azonban másfelé viszi. 1901-ben a Magyar Géniuszban megjelenik első verse, 1903-ban első verses kötete. Még ebben az évben levélkapcsolatba kerül Gellért Oszkárral, 1905-ig tizenhét levelet küld neki, 1905–1909-ig Fenyő Miksával levelezik. Ezekben az írásokban szó esik Fröhlich Brúnó erdészről, a férjéről is, a főszólamot azonban lassan-lassan Kaffka Margit versei, novellái, az irodalmi életbe való bekapcsolódásának szándéka jelenti. 1909-re már benne van az irodalom fősodrában. Művei A Héttől a Nyugatig napilapokban és folyóiratokban jelennek meg. Szoros kapcsolatba kerül a Nyugat első nemzedékével. Sokra becsüli Ady Endre, aki – Tersánszky Józsi Jenő emlékezete szerint – azt mondja róla, „olyan nagy tehetség, hogy már nem is számít nőnek”. Móricz kitorő lelkesedéssel köszönti a Nyugatban a *Színék és évek* megjelenését. Schöpflin Aladár a művet „a legnagyobb szabású magyar regények” közé sorolja. 1913-ban megismerkedik Balázs Béla öccsével, Bauer Ervinnel, akivel 1914-ben házasságot köt. Ettől kezdve, bár folyamatosan ír, az asszonyiség, a feleség- és az anya státus lesz számára meghatározó az 1918. őszi spanyolnátha-járványig, amelyik elviszi őt, egy nappal később fiát, Lacikát (meg Judik Etelt, Karinthy Frigyes első feleségét és még közel kilencszáz embert Magyarországon). Az időrendbe rakott levelek az önálló kenyérkeresetre készülő lány gondolatait, a miskolci, újpesti, budapesti polgári iskolai tanítónő pályára találását, majd irodalomba kerülését, önálló életét és a személyes asszonyi boldogság megtalálását mutathatták volna be.

A szerkesztő, Simon Zsuzsa azonban nem a kronologikus rendet választotta. Pontosan érzekelte, hogy az egy-egy címzetthez írott több levél erősen összetartozik, s ezek sokkal inkább *levélregények*, mint véletlen levélegyüttesek, melyekben a címzett majd minden esetben másodlagos; ezek a levelek a szövegek írójának megfigyeléseit, reflexióit, belső titkait, gondolkodásának alakulását foglalják szavakba. Ilyen levélregény a Nemestóthy Szabó Hedvignek, a Gellért Oszkárnak, a Fenyő Miksának küldött írások együttese.

Az egyik kötegnek, a „Hedda-levelek”-nek Kaffka Margit unokatestvére és barátnője, Nemestóthy Szabó Hedvig volt a címzettje. Negyvenhárom levél szól neki. Az első 1894-ben kelt, a Nagykárolyi Polgári Leányiskola negyedik osztályának befejezésekor, azt megelőzően, hogy a majdani író nő a tanítóképzőbe kerül. Az utána következőkben a képezde belső életéről, a tanárokról, a pletykákról van szó meg „valami bolond ambícióról”, ami arra ösztönzi a levélíró, hogy mutassa meg magának, mire képes. A végzést követően arról tudósítja Heddát, miként állt munkába, hogyan vállalt magántanítványt, hogy adósságait kifizethesse, álmodzik egy másik világról, ahonnan a tanítónők mint „kényszermunkás betűimádók” kitiltatnak. Aztán feltűnnek utalások „egy kis udvarló”-ra meg „egy jóra való ember”-rel köthető házasságra, az emlékekben élő egykori szerelemre, amelyik három napig tartott, meg egy „borzasztóan korrekt úr”-ra, aki elpirul, ha találkoznak. 1903-ban jelenik meg a levelekben Fröhlich Brúnó, a későbbi férj, aki „rém sok megnyugtatóan unalmas dolgot” beszél, s a jól kiszámítható polgári élet perspektíváját kínálja Kaffka Margitnak. Az író nő a november 13-án kelt levélben magát

győzködve ír férje okosságáról, jóságáról, a rá váró falusi életéről, a libatömésről, a tyúkültetésről.

Az 1898-tól írt Hedda-levelek egyre hosszabbak. Felmerül előbb utalásokban, aztán részletezőbben egy másik életlehetőség. Ezekben olvasmányokról, korabeli romantikus regényekről, Balzac-élményről, Pekár Gyula, Herczeg Ferenc darabjairól, az Új Időkről van szó. Meg saját versekről, a versek sorsáról. Olyan bekezdések is előfordulnak az iratokban, amelyek vagy amelyekhez hasonlóak későbbi novelláiban és regényeiben bukkannak fel. Ilyen például a 37. levélből a máramarosi falucskában és a Máramaros-szigeten tett kirándulás leírása. „Járkáltunk össze-vissza a kis városban – olvasható a levélben –, a többiekkel el-elmaradoztak, valami zsidóünnep volt. A csokoládészínű, szomorú kis imaház a bolond, szakállas oroszlánjaival ahogy levált az égről a kontúrjaiban, és megette a sok hegy, és benne ének csendült, amilyent Kiss Józsi ismerhetett és piros lámpafény. Szóval az idegen szomorú kis zsidófészekben elfogyott az a finom ködpárás valami, amit hangulatnak hívtunk, emlékszek, régen, de olyan rég ideje nem találkozhattam vele. – És akkor éreztem, hogy milyen végtelen messziségben állunk egymástól ezzel a jó fiúval [az éppen aktuális kíséretővel] és ha őt el is borítja most valami emberi káprázat, – a lelkünk sohasem fog találkozni.”

*Naplóregény*ként olvasható az a levélcsomó, melyet a szerkesztő „Mi ketten – és a család. Kaffka Margit, Bauer Ervin, Fröhlich László, Bauer Hilda” címmel fogott egybe. Az 1914. augusztus 15-én kelt első és az 1918. november 9-én írt levél átfogja a korszak köztörténelmét: a világháború kirobbanását, a dévai nevelőintézetben nevelkedő Fröhlich László leveleit, a bizakodót, melyben egy Kossuth-nóta átköltött változatával kedveskedik az anyjának („Esik a csók karikára, Kaffka Margit kalapjára, Ahány puszi esik rája, annyi áldás szálljon rája.”), a kétségbeesettet, melyben megköszöni a csomagban küldött szilvát, diót, lekvárt és kenyeret, a még inkább kétségbeesettet, melyet így ír alá: „Kezeit csókolja éhes fia Laci.”

A köztörténelem része Kaffka Margit korszakértelmezése. A fiának küldött 1918. októberi levelében a magyarokra váró „szomorú béké”-ről ír, ugyanis előre látja, „ahogy [mi magyarok] bántunk románnal, oroszral, szerbvel, úgy bánnak most velünk” az önálló államot alapító népcsoportok. Egy levélcsomóban van az egy hónappal későbbi, édesanyjának írt levél. Ebben nem csak a bekövetkező béke előérzete, de a múlt, a jelen és a közeli jövő elgondolt és valósággá lett képe jelenik meg. „[...] az elveszett országrészekből ide, a megkisebbedett Magyarországra fog tódulni sok száz tanár, jogász, közigazgatási szakember” – olvasható itt. „A haza sorsán mégsem aggódom túlságosan. Arany János és Ady Endre verseit ezután is csak annyi ember fogja olvasni, mint eddig, s mégis a kultúra az, ami a legfontosabb az egész nemzeti ideában. Azok az úri családok, akiket emlegetsz, sajnálni valók, igaz: de mégis egy sok száz éves bűn kezdi magát megbosszulni sorsukban. Ugyan gondoltak-e valaha arra, hogy a paraszt is ember, hogy a gazdasági cselédnek is rendes, egészséges, tiszta és csinos házra van igénye munkája után, hogy minden tanyán legyen iskola, kórház, doktor, patika és népkönyvtár?

Állati létben hagyták a szegény páriákat, hát most állatmód viselkednek, nem tanultak egyebet.”

A levélcsozóban megjelenő köztörténelem legmeggrázóbb része Kaffka Margit és Bauer Ervin levélváltása. Az asszony néha mindennap ír, van úgy, hogy táviratot is küld. Bauer Ervin két-három napos naplólevelekben számol be sorsának alakulásáról. A levelekben és a mindkettőjük által vezetett naplókban állandóan jelen van a félelem, hiszen Bauer Ervint nem egészen két héttel a házasságkötésük után besorozzák a békéscsabai gyalogezredbe, az ezredet a frontra küldik. A férfit októberben a kassai kórházba utalják. 1915. február 10-én ismét behívják, majd tifuszbetegséggel hazaküldik, aztán beosztják a temesvári katonai kórházba mint patológus orvost. A front, a betegség, az újabb indulás, a mindennapos nincstelenség, az egymásért való aggodalom életük legszemélyesebb és állandóan jelenlévő részévé teszik a háborút.

A naplóregényként olvasható levélegyüttesből kibontakozik két ember megrendítő *magántörténete* is. Kaffka Margit, aki a századelő asszonyaihoz hasonlóan az emancipálódás különböző lehetőségeit próbálta ki a kenyérkeresettől, az íróiségtől a kapcsolatteremtés szabadságáig, most megrendítően és egyértelműen a tradicionális feleség sorsát éli meg. „Drága jó uram”-nak, „drága egyetlen üdvösségem”-nek, „Drága egyetlenem”-nek szólítja férjét leveleiben. Bauer Ervin így kezdi írásait: „Éltetőm!”, „Éltető csodám”, „Édes szerelmes egyetlen Margitkám, galambom, életem egyetlen társa”, „Édes egyetlen, drága szerelmem, Margitom!”. A bensőséges szerelemvallások mellett ugyanakkor ott van a levelekben két távlatokra készülő önálló ember is. Sokszor esik szó az asszony novelláiról, az *Állomások* című regényről, a Josephus Flaviusról tervezett műről. Legalább ennyiszor Bauer Ervin kísérleteiről, a legújabban megjelent és feltétlenül beszerzendő könyvekről, a spanyolnátháról mint veszélyről és orvos-biológiai problémákról. Az utóbbira hivatkozva a kutató orvos óvja és figyelmezteti feleségét. Ugyanakkor szakszerű tárgyilagossággal ír a kórrol. A betegség okozta szövettani elváltozásokat fogja tanulmányozni, írja október 20-án. Néhány nap múlva részletes magyarázatot ad: „A spanyol nem igen fog új eredményre vezetni, mert a súlyos és halálos kórképet nem a kórokozó maga, hanem azt kísérő sepsist okozó gennykeltők okozzák; [...] csak az a kérdés, hogy miért kísérik éppen ennél a járványnál ilyen virulens gennykeltők a tulajdonképpeni kórokozókat, ami viszont megint egy tisztán bakterológiai iskolakérdés, amire a bakterológusok felelni nem tudnak [...]”

E szakszerű és tárgyilagos leírás után másfél hónappal Kaffka Margit és fia spanyolnáthával bent fekszik a budapesti I. számú belklinikán. December 1-jén az író nő a járvány áldozata lett. A fia december 2-án követte az édesanyját.

*

Kaffka Margit *Napló* című kötete *Naplóit, Feljegyzések egy háztartási könyvben* címmel most először közreadott feljegyzéseit és a *Lírai jegyzetek egy évről* című „szabálytalan” kisregényét tartalmazza.

Naplói Szegeden és Budapesten született írások, melyeket három, egymást követő időszakban jegyzett le. Az első 1914. augusztus közepén, „egy boldog hét” alatt és utána készült a „csendes, megnyugvó, érett és lassú” városban, Szegeden, egy „nagyon szegényes kis szobában”. A másik augusztus 16-án ugyanott. A harmadik 27-én, Budapesten. Ezekben a naplóíró a frissen megtalált és megtapasztalt boldogságot és a háború kitörésének fenyegetését egyszerre éli meg. A *Feljegyzések*... szövegei 1915. február 10-e és március 30-a között készültek. Látszólag napi események rögzítései, valójában azonban a férjre való várakozás, levelek, sürgönyök írása és várása, a Bauer Ervinhez kapcsolódó események, várakozás és a vágyakozás leírása ez a pár oldal.

A *Lírai jegyzetek egy évről*, az 1914 júliusa és az 1915 februárja közti dátumhatárokkal jelzett alkotás mutatja, hogy Kaffka Margit a mindennapok tapasztalatait azonnal három síkon rögzítette. A *levelek*ben az empirikus tények, az azonnali reflexiók jelennek meg. A házasság hivatalosságától inkább ódzkodó író 1914. augusztus 15-én ezt írta leendő sógornőjének, Bauer Hildának: „[...] mostani viszonyok közt egész másképp gondolkozom, és direkt óhajtom a házasságot [...]; ha tíz évvel fiatalabb vagyok már rég nyakába varrtam volna magam Ervin uramnak.” A *Feljegyzések*ben ez a rövidke mondat hosszú-hosszú meditáció. A tíz évvel idősebb író, aki „hosszú üres órákban is” leendő férjével, majd hites urával foglalkozik gondolatban, azon tépelődik, megváltozásaik „összehangolhatók lesznek-e hiány nélkül”, nem állnak-e majd egyszer „idegenül egymással szemközt”, „nem homályosul-e majd intenzitása annak a biztos tudatnak, hogy csak [...] egymás lelkében, egymás érzésében, agyában, szeretetében, szerelmében, gondolataiban, méltánylásaiban, összhangjában” vannak „igazán otthon”. Mindeközben felrémlik Kaffka Margitban a maga „pár évi léháskodó, flörtölő” múltja, Bauer Ervin érte elhagyott menyasszonya, a kettejük közti korkülönbség, az emlékekben mindig jelen lévő múlt, a „fájó dolgok” akaratlan feszegetése-fenyegetése is. A feljegyzésben és a *kisregény*ben a háború kitörésének leírása élesen különbözik. Az elsőben mindössze ennyi: „Harmadnap a sürgöny hivatalnok azt mondta »la guerra!«. És én, ki nevetve feküdtem az ágyban – tréfálva a betegségemem, bajokon, összetörtem most és sírtam, sírtam összetört világunkon, tönkrement boldogságomon, mindenem.” Ugyanez a közlés a szépirodalmi alkotás sűrített, rétegzett, szerkesztett, megemelt szövegrendszerében így jelenik meg: „Az ügyeinket is lustán halogattuk; végül körmünkre égett, és sürgönyözni kellett haza, címet, hogy küldhessék a pénzt. – Küszködtünk a telegráf tisztel, hadarva beszélt, bizonykodott, magyarázott – azt értettük csak, hogy nem veszi fel a sürgönyt. Végre megütött egy szava; többször mondta, a közönségből is hűmmögték: la guerra ... Mi ez? Mit mondanak? ... Hívtuk a Belle Arti némettudó pincérét. Hát igaz? Hát lehetséges?

Otthon a hallban elővettük a Corriera della Serát. (Milyen dallamos név, ha firenzei rikkancsok éneklék, lágy, olvadó, mégis patetikus melódiára!) Szótárral böngészünk, még-még tréfába fullasztott megrettenéssel. »Belgrádban minden ká-

véház csukva» ... sikerült kiértenünk. Ej, hát okvetlen oda kell menni nekünk délutáni feketére? ... Ily hirtelen, ilyen közlőrl nem tudtuk látni még: mi történt, mi lesz? Mi részünk benne? Lassanként tette torkunkra kezét az aggodalom...”

*

Kaffka Margit olvasható életműve a levelek és a naplók közzétételével vált teljessé. Jelképes lezárása ez ugyanakkor a *Napló* című kötetet sajtó alá rendező és a leveleket lektoráló Bodnár György személyes sorsának is. A *Színek és évek* 1951-es kiadásához ő írta az utószót, sajtó alá rendezett hat Kaffka-kötetet, 2001-ben elkészült a monográfiával, 2006-ban *Színek, évek, állomások* címmel jelent meg az In memoriam sorozatban az író nő pályáját és sorsát bemutató munkája, 2008-ban a *Napló*. Nem sokkal ez utóbbi megjelenése után, 2008. október 29-én elhunyt. Sírja a farkasréti temetőben Kaffka Margit örök nyughelye közelében van.

(2013)

KIFEJEZÉS VAGY NYELV?

BERDA JÓZSEF SZABADVERSEIRŐL

Fernando Pessoa *A lírai költészet négy fokozata* című írásában a lírai szövegalkotás négy fázisát különíti el. Gondolatmenete szerint az első fokozatban a „heves és érzelmes vérmérsékletű költő ösztönösen vagy átgondoltan kifejezi vérmérsékletét és érzelmeit”, rendszerint egyhangú verseket ír, szűk „skálán” dolgozik. A költői lét második fázisában nagyobb a képzelőerő, változatosabb a tematika, a vérmérséklet és a stílus azonban egységessé teszi a műveket. A harmadik fokozatban az intelligencia meghatározóbb, az alkotó a műveiben általában elszemélytelenedik, „nem azért érez, mert érez, hanem mert azt gondolja, hogy érez”; műveinek egységét kizárólag a stílus azonossága őrzi. A negyediknek nevezett fázisban a szerző intellektuális ereje a meghatározó, ugyanakkor erőteljes a képzelőereje is, „tökéletesen elszemélytelenedik”, nem csak átérzi, hanem át is éli azokat a lelkiállapotokat, melyeket közvetlenül nem tapasztalt meg.¹

Azok az autodidakta költők és írók, akik közé Berda is tartozott, versben először *legszemélyesebb érzelmeiket* fejezték ki. Vagy az áldozatos és megértő anyát emelték verzhőssé (verstárggyá), mint Kassák és Berda, vagy az őket gyerekként körülvevő teret, tárgyakat, embereket, mint a *Tizenhét szíjfa alatt* című versében Sinka István, vagy a *Szombat este hazafelé* című emlékező költeményében Veres Péter. A szövegek kifejezték annak a társadalmi-szellemi csoportnak a háttérvonásait (camon back round characteristics), ahová a szerzők tartoztak.

A leendő költők személyes sorsukat sem egyformán ítélték meg. Veres Péter negyvennyolc éves koráig fizikai munkából tartotta fenn magát, esti-éjszakai olvasó volt, s munkát nem találó napjaiban-heteiben írt. Sinka István alkalmi munkákat vállalt, időről időre megkísérelte élete külső körülményeinek rendezését. Kassák Lajos került be közülük leghamarabb a professzionális kultúra világába. Költő, író, 1915-től folyóirat-szerkesztő lett, részesévé vált az avantgárd nemzeti mozgalmának, 1920 után bekerült a német és francia avantgárd folyóiratok szerkesztőbizottságaiba, antológiáiba, számon tartott festő vált belőle, másokkal együtt kezdeményezte a *Manifesztum* sorozatot, melynek egyik szerkesztője Hevessy Iván, a másik Palasovszky Ödön lett.² Berda egyikük életstratégiáját sem választotta, nem választhatta. Nem volt csavargó munkanélküli, a francia művelődéstörténetből ismerhető „clorhard”, aki már egy állandó lakásban is a szabadsága korlátozását élte meg. Bejelentő lapja és érzelmei szerint egyetlen helyhez kötődött, Újpesthez, de gyalogtúráin „otthon volt” a Pilisben, Börzsönyben, Mátrában, Zemplénben, Bakonyban és a Mecsekben, sokszor megfordult Cegléden,

¹ PESSOA, Fernando, *A lírai költészet négy fokozata*, ford. PÁL Ferenc = P., F., *Önelemző elméleti írások*, Bp., IBISZ Könyvkiadó, 2001, 144–146.

² KASSÁK Lajos, PÁN Imre, *Izmosok. A modern művészeti irányok története*, Bp., Napvilág Kiadó, 2003, 235–237.

Egerben, Szegeden, Szentendrén, Visegrádon, Székesfehérváron, Vácott, Debrecenben, Pécsen, Celldömölkön, Szigligeten, Keszthelyen, Fóton, az újpesti Vörösmarty Társaság tagjaként járt Balassagyarmaton, ahol felolvasott műveiből, Esztergomban, ahová különösen szeretett elmenni. Választott városában meg a hegyekben, erdőkben réteken, más városok utcáin sokféle tapasztalati élményt élt meg. Ezek egy része közvetlen vers-inspirációvá vált.

Ugyanakkor nem érintették meg az életidejében ható líratörténeti irányzatok. Nem foglalkoztatta a népnemzeti költészet szövegformáló gyakorlata. Nem vonzotta Czóbel Minka (1855–1947) szecesszió iránti érdeklődése, Komjáthy Jenő (1858–1919) filozofikus szimbolizmusa, Zempléni Árpád (1865–1919) „turáni eszmé”-je (elképzelhető természetesen, hogy nem is ismerte műveiket). Nem befolyásolták igazán – a már idézett tények ellenére – a Nyugat első nemzedékébe tartozók egymáséitól látványosan különböző poétikái, köztük a Kodály Zoltánt és Bartók Bélát eszménynek tekintő Balázs Béla archaizáló népiessége. Ugyanúgy nem befolyásolták igazában az 1920 előtti és utáni avantgárd irányzatok. És nem hagyott nyomot versgondolkodásában Csizmadia Sándor (1871–1929) és a Nép-szava köré csoportosuló költők és írók társadalmi változást sürgető politikai költészete sem.

Ezek a törekvések, melyek közül mások egyet vagy többet átvettek, esetleg tovább építettek-árnyaltak, Berda József pályakezdő verseire és az 1930 utáni költészetére nem voltak számottevő hatással. A *Késő tavaszi este*-típusú verseiben, akárcsak József Attila a *Homály borult az erdőre...* és az *Amióta...* című alkotásaiban, kipróbálta a versjátékok formáját, időben megelőzve a más költészetesztétikára épülő Weöres Sándor-féle játékos verseket. Végigpróbálta a nyugatos költők vers-tapasztalatait. Programosan értelmezte magának a Kassák-féle szabad verset, melyre Füst Milánnál, Palasovszky Ödönnél és a *Biblia* kötetlenebb szövegeiben egyformán találhatott mintát. Nem hatott rá közvetlenül az 1920-as évek végétől hozzánk elérkező „új tárgyiasság” (neue Sachlichkeit) és az 1930-as évtized közepén kibontakozott „új klasszicizmus” inspiráló hatása sem.

Berda költészetére sem az első két évtizedben, sem az utána következő szakaszban nem volt jellemző a látványos poétikai váltás. A nemzedékéhez tartozó többi költő esetében másként volt. Erdélyi József például, első verseinek kézírataiból látszik ez, először szabadabb ritmusú verseket írt, amelyeket aztán az új népiesség poétikája szerint ütemhangsúlyos, azonos számú szótagos versekké írt át. József Attila első alkotásaira hatással voltak a népdalok felező nyolcasai, a nyugatosok Adytól Füst Milánig, főleg azonban Juhász Gyula. 1922 után több szabad verset is írt. 1930-tól trochaikus, jambikus, anapesztikus, hexamateres, esetenként bizonytalan (kevert) ritmusú szövegeket alkotott.³ Illyés Gyula ellentétes utat járt be. Az 1928-as *Nehéz föld* kötetlenebb ritmusú szabad verseitől fordult a költő az évtized közepén az újnépies poétikához. A harmadik nemzedékbe sorolt Radnóti

³ HORVÁTH János, *Rendszeres magyar verstan*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969, 197–199.

Miklós az avantgárd poétikai gondolkodást váltotta föl az *Újbold* című kötetében az új klasszicizmus esztétikájával és poétikájával.

Berda József költészetében az 1930-as években nagyobb teret nyert az egyre biztosabban megformált szabad vers. Ugyanakkor programosan vagy nem programosan, de írt ütemhangsúlyos verseket is. Az 1937-ben megjelent *Emelt fővel* című kötetben előfordul szótagszámtartó felező nyolcas szöveg, a *Torzkép*. Az 1939-ben kiadott könyvben van szótagszámváltó alkotás. Ez utóbbi két strófából álló vers első részében 4 + 4-es és 4 + 2-es sorok váltakoznak. A 4 + 2-es sorok végén a tiszta rímhez legközelebb álló (László Zsigmond fogalmát idézve) „tiszta asszonánc”-ok vannak, azaz a magánhangzók egyezése mellett a szótagkezdő vagy befejező mássalhangzók legalább egy képzési mozzanatban megegyeznek. Ezen túl a szakasz második–negyedik–ötödik–hatodik–hetedik–nyolcadik sorának a végén az azonos szótagképző „e” magánhangzók különös játékos rendszert is formáznak. Ebben a rendszerben a tiszta asszonáncok az ún. „spanyol asszonánc”-cal alkotnak egy hangzásegyütttest. Ugyanebben a *Sötétség* című kötetben, a *Vallomásokban*, az ütemhangsúlyos ritmusú szótagváltó szöveg játékosan csapongó formában jelenik meg. Előfordul ugyanakkor a versekben időmértékes sor vagy részlet, ami – természetesen – következhet a magyar nyelv karakteréből is. Egyetlen példa is demonstrálhatja ezt az 1930-as *Öröm* című kötetből: a *Fiatalember* utolsó sora:

— v v | — v v | v | — v v | —
bölcs megadással elemésztí magát

Ebben az ereszkedő, daktilikus lejtésű sorban van három daktilus és két csonka versláb.

Ezek mellett a ritmusrendszeri változatok mellett a *gondolat kifejező versek* beszéd módja nem változott. A költő képzelőereje nőtt, és fontosabb lett a szövegek gondolatisága,⁴ a szövegek mélyszerkezetében tetten érhető tájékozottság és olvasottság (Pessoa lírai költészet fázisait leíró rendszere szerint a harmadik periódusra használt szavával: a szerző intelligenciája).

Jól mutatja ezt a módosulás a versbeszélő pozíciójának változása.

A pályakezdő évtized verseiben az alkotások grammatikai alanya rendszerint azonos volt a biográfiai „én”-nel. A költő egyes szám első személyben a maga privát érzését, örömét, bánatát, nyomorúságát, életeseményét foglalta szavakba.

Az 1930–1939 közötti versekben a grammatikai „én” nem jelent narratológiai pozíciót. Vannak *önértelmező* önmegértést célul kitűző *alkotások*. Ilyen – a kötetek időrendjében haladva – az *Ó, fiatalság!...; Szilveszteri fürdőben; Tízéves voltam; A költő ellágyul; Köszönöm néktek az életet; A gyermek élni fog; Lélek (Lelkemnek mondom...); Józan kísértés; Merengő sorok a fiúról, aki voltam; Fáradtság; Irgalmas szegénység; Kísértés átka; Piruló önmagam előtt; Arcom a tükörben; Panaszkodó levél; Szegénységem; Aba-Novák*

⁴ Vö. BERDA József, *Összegyűjtött versei, i. m.*, 173, 190–191, 196.

Berda képe alá; Ne csodálkozz rajtam (Gúnyolódás); Aludni volna jó (Kórházi órák); Vízafogó; Öröm; Félelem; Fanyar vigasztalódás; Örök gyermek; Szegénység; Filozófia. Az önértelmező, önmegértést ambicionáló szövegek között több olyan van, amelyikben a vershelyzetet megteremtő lírai „én” kívülről tekint a szöveget megalkotóra, s mintegy felszámolja a beszélő és az alkotó „én” azonosságát. Az önnön létének megértésére irányuló szándék az alkotásban így egyszerre leírás, a vershős kívülről való láttatása és a vershőssel való azonosulás.

Önarckép, 1929

Idegen ő
és mégis ismerős,
ödöng a város
uccáin, keres valakit,
valakit, aki szereti őt, de
senkit sem talál, csak
töprengő önmagát, – s most fél,
nagyon fél szegény,
apját-anyját elveszítette
és azóta
fáradt mosollyal bolyong a világban...⁵

Az önmegértést, önértelmezést tematizáló versek egy része a *vegetatív létezés*ben örömet lelő lírai-biográfiai „én”-t idézi. Ilyen ebből az évtizedből az *Ünnepi alkalmra*, a *Húsleves dicsérete*. És ilyen az *Imádságosan*.

Finom ebédek s vacsorák ízes illatát
szagolja képzeletem: sült húsokét
s fűszeres levesekét, amint párolognak
az ünnepi asztalon. S látom a rétesek
és bukták tornyos tálaít s kidülledt szemekkel
már is rohannék, mint boldog kutya
a zsíros konc után, hogy végre felüvöltsek
dühödt örömömben: dicsértessél te
méltóságos bendő, ki megvidámítod
borra-öntözött friss gerincemet
az örök életre, amen.⁶

⁵ I. m., 71.

⁶ I. m., 113.

Berda ekkor már nem csak „testével kapcsolódik a világhoz”, amint írta róla a Nyugat 1929. április 16-i számában *Egyedül* című kritikájában Illyés Gyula. A *Hedonista* című vers megsejdi annak a lehetőségét, hogy a biológiai létezés itt már általánosabb összefüggésben, a test és a lélek harmóniájában képzelje el.

Ó evés gyönyörűsége! Legméltóbb dolgom
dicsérni téged: im megint nemes cselekedetre
készülök én! – Bizseregj has: itt gőzölög
előtted a fűszerrel-teli leves s a legfinomabb
töltöttkáposzta; hitemre! – belémtolakodnak mindjárt.
Ó becses fáradság, most hát a jó levest szűröcsölöm,
s aztán te kerülsz sorra ízes káposzta! Csak lassan,
utoljára jön a fejedelmi töltelék!
Hej, a töltelék a disznóból! Érzed-é,
kocsonyás tejjé melegedik benned, majd
kipattan a bőrdön s hirtelen tűzbeborult
tested egészséges lányokra gondol...⁷

Az életvezetésnek a test és a lélek harmóniáját eszménynek tekintő formája régi gondolata az emberiségnek. A Kr. e. 7. évszázadban élő Arkilokhosz a *Költő és katona* című epigrammájában a harcot már nem csak a dicsőség terepének tekintette, de hozzákapcsolta a küzdelem árán megszerezhető kenyér és „iszmaroszi bor” dicséretét.⁸ A Kr. e. 4–3. század fordulóján Arisztipposz azt állította, az ember csak az érzetek által a testben keltett alanyi hatásról szerezhet tudomást. Minden érzet lehet mérsékelt, ekkor gyönyört okoz, ha túl erős, fájdalmat kelt, ha pedig egészen gyenge, közömbösen hagy. Az ember élvezetre vágyik, egyedüli jó az élvezet, ami nem más, mint a természetnek megfelelő jó. Arisztipposz gondolatrendszerében, melyet ő maga hedonistának nevezett, legfőbb etikai szabály a minél több testi és szellemi gyönyör megszerzése. A helyes életvezetés, a filozófus etikája szerint, a kétféle öröm közötti értékviszony megítélése, az értékviszonyok közti kíváncsok arány belátása (görögül: frónészis), melyet a filozófia biztosíthat csak.⁹ Hasonlóan vélekedett a kortárs Platón művének, a *Lakomának* egyik szereplője, Erüximakhosz.¹⁰ A Kr. e. 4–3. századbeli Epikurosz nem az érzéki élvezeteket hirdette. Felfogása szerint az ember örömet (görögül: hédoné) és boldogságot keres. Az érzéki élet legfeljebb eszköze lehet az okos életnek, mint ahogyan az okos élet biztosítéka az emberi sorssal együtt járó szenvedés kerülése is. Etikájának középpontjában a benső nyugalom, a zavartalanság (görögül: ataraxia) foglal helyet, s nem az élvezet. Felfogása szerint a test „természetes és szükségszerű”

⁷ I. m., 80.

⁸ *Görög költők antológiája*, vál., szerk. FALUS Róbert, Bp., Európa Könyvkiadó, 1959, 66.

⁹ MÁRTON Jenő, *A görög irodalom története*, Pozsony–Bp., Stampfel Károly kiadása, 1900, 65.

¹⁰ PLATÓN, *Lakoma = A görög latin próza mesterei*, vál. SIMON Róbert, Bp., Európa Könyvkiadó, 1964, 65–68.

örömei: az evés, ivás, a szexuális kielégülés csupán sokrétűbbé teszik az örömet. Ha az ember ennél többet kíván, „természetes és nem szükségszerű” élvezeteket, például több és jobb ételt és italt, akkor kellemes, ám fölösleges érzetekhez jut. Epikurosz etikájában harmadikként szereplő fokozat az olyan tárgyak birtoklására törekvés, amelyeknek semmi hasznuk.¹¹

Az élet élvezésének, az élvezetek mikéntjének kérdése ott élt Petronius verseiben, még később Rabelais *Gargantua és Pantagruel* című regényében. Ez utóbbiban hosszú leírást lehetett például olvasni arról, milyen hatása van „[a] lábán elfogyasztott gabonából” készített „könnyen emészthető étel”-nek. Ez „[...] megörvendezteteti a szemet, meghozza az étvágyat, gyönyörködteti az ízlést, megerősíti a szívet, csiklandozza a nyelvet, felüdíti az arcbőrt, feszíti az izmokat; csendesíti a vért, tágítja a rekeszizmot, felfrissíti a májat, rekedéstől megszabadítja a lépet, könnyíti a vesét, hajlékonyá teszi a keresztcsontot, mozgékonyá a csigolyákat, kiüríti a húgycsövet, kitágítja a sperma-edényeket, összehúzza a herék izmait, megtisztítja a hólyagot [...]; segít emészteni, böfögni, bűdösíteni, szellenten, vizelni, tüsszkölni, [...] lélegzeni, horkolni, izzadni, [...] és ezer más jó tulajdonsága is nagyon.”¹²

Nem valószínű, hogy Berda mindezeket a szerzőket olvasta volna. Nehezen tételezhető fel, hogy amikor a vers beszélője magára vonatkoztatta a „hedonista” vagy az „epikureus” jelzőt, pontosan tudta volna: ezek nem azonos jelentésű szavak. Az azonban valószínűsíthető, hogy ismert görög verseket; talán költőket is, lehet, hogy olvasta Platón *Lakomáját*, valószínű, hogy a mindig éhes szegény embernek tájékozott barátai Hajdu Henriktől, Hevessy Ivántól különböző patrónusokig és nemzedékének tagjaiig felemlgették a felsorolt szerzőket, esetleg másokat is, akik a vegetatív létezés, az ételeket és az evést versbe foglalták. Feltételezhetően utaltak Epikuroszra, talán görög és latin szerzőkre meg Rabelais-ra, a vegetatív létezés eszköz és nem cél voltára. Az ételek és az evés spontán öröme mindenesetre ott van a versekben (*Ünnepi ebéd; Imádságosan; Kísértés átka; Vendégszeretet; Panaszkodó levél; Ünnepi ebéd elé; Húsleves dicsérete*).

Az alkotásokban, legalább ilyen méretékben szövegszerűen is feltűnik a lírai „én” magánszólama, a női és a férfi test helyenként ódai hangú megjelenítése, megszólítása, dicsérete (*Nyár, Örökkévaló lobogással; Piruló önmagam előtt; Két térdem dicsérem most; Fürdőben; Önmagam előtt; Gizella*).

Tetten érhető a versekben a szövegek alkotójának panteisztikus vonásokkal vegyített, jelenség szinten elgondolt *naiv népi katolicizmus*. Eszerint a világot „Isten” teremtette. A teremtmény „Isten” uralja, vigyázza és irányítja a mindenséget, és az ember személyes sorsát, a „végítélet” napján pedig ítélt majd „elevenek és holtak rettentő serege fölött...” (*Filozófia; Pünkösöd elé*). A „Teremtő”-t érzékeinkkel nem lehet felfogni (*Szent Ágoston*). Az emberrel kapcsolatos tervei kiismerhetetlenek, az ember nem ismerheti fel a maga életének titkát. A hívőt a fent valóhoz az „égi

¹¹ EPIKUROSZ, *Levelei*, ford. KÖVENDI Dénes, SÁROSI Gyula, Bp., 1946; POMOGÁTS Béla, *Berda József bátorsága* = P. B., *Sorsát kereső irodalom*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1979, 342.

¹² RABELAIS, François, *Gargantua és Pantagruel*, ford. BENEDEK Marcell, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965, I, 164–165.

kegyelem”-ért elmondott fohász kapcsolhatja csak (*Szomorúság; Isten előtt állsz...*). A „lélek” az Istentől jött „legszebb ajándék” (*Szegény testem halj meg!*), mely a „menny és pokol közt társalog” (*Lelkemnek mondom*), s melyre ráragyog „Mária asszony áldott titka” (*Rorate*).

„Mária Asszony”, a liturgiában és a közbeszédben Szűz Mária, a magyar népéletben, különösen az Erdélyi-medencében élő székelyek gondolat- és lelkvilágában, kitüntetett helyet foglalt el. Berda több versének vershőse is Szűz Mária lett. Például így:

Sancta Dei Genitrix

Nehéz szépségű gyümölcsünk lett
A te méhed titkos gyümölcse. Meztlen
Istengyermekeket fogantál az ember
ártatlan gyermekének, hogy méltó
hajléka légy terhed bimbózó kegyelmének
Szegény és gazdag szóban dicsértéssel te
Boldogságos Asszony! Áldassék a te
választott fájdalmad, melynek örömét
köszöni néked a gyarló világ. –
Virágozz csak, lombosodj előttünk
szentséges egyszerűség! Az Ige
testté lőn benned s áldott lettél már
mindörökre az asszonyok között...¹³

A vers címe *Az Úr Angyala* latin nyelvű imádságból került a szöveg homlokára. Az eredeti latin ima első két sora így alakul:

Ora pronobis, sancta Dei Genitrix,
ut digni efficiamur promissionibus Christi.
Ugyanez magyarul:
Imádkozzál érettünk, Istennek Szent anyja,
hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreteire.

Az angyali üdvözlés második és negyedik strófája így hangzik:

Üdvözlégy Mária! Kegyelemmel
teljes, az Úr van teveled, áldott
vagy te az asszonyok között, és áldott
a te méhednek gyümölcse, Jézus.
[...]

¹³ BERDA József, *Összegyűjtött versei, i. m.*, 99.

És az Ige testté lőn
és miköztünk lakozék.

Berda József *Sancta Dei Genitrix* című versének nem csak ez a két Mária-fohász az előszövege (pretextusa). A vers, mely odafordulás az ima, a magasztalás és a fohász műfajához, szóalakjaival és szószerkezeteivel visszakapcsolódik korábbi Mária-énekekhez. A „titkos gyümölcs”, azaz a „Szüzen szülés” misztériuma ott van a 12. századi Pray-kódex egyik latin nyelvű szekvenciájában, magyarul az *Égi anya* című versben, a 15–16. század fordulóján Csanádi Albert *Himnusz a boldogságos Szűz üdvözlétéről* című alkotásában.¹⁴ Jézus anyja a címzettje egy „közbenjáró imádság”-nak (depositumnak) a 18. század elejéről, melynek – miközben hamarosan a magyarok első himnusza lett – azonnal két változatát jegyezték le. Az első variációnak *A Boldog Szűz Máriához* a címe, leírója ismeretlen.

Boldog Asszony anyánk,
Régi nagy patronánk,
Nagy ínségben lévén
Igy szólít meg hazánk:
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el szegény magyarokról!¹⁵

A másik változat Lancsics Bonifác (1674–1737) neve alatt közölt, 1714-es időjelölésű szöveg.

Ének a boldogságos szűzről...
(*Boldogasszony anyánk...*)

Boldogasszony anyánk, régi nagy patrónánk,
Nagy ínségben lévén így szólamlík hazánk:
Magyarországról, Pannoniárúl
Ne feledkezzél el árva magyarokról!¹⁶

Berda naiv népi katolicizmusa az egyházi szertartások és imák szóalakjain, fordulatain, grammatikai formáin épült fel.¹⁷ E *nyelvhasználati mód* tetten érhető a *Sancta Dei Genitrix* című versben is. A szenvedő szerkezet („dicsértessél te”), az archaikus szóalak és grammatikai forma („áldassék”, „lőn”) már a megírás idején is a passzív

¹⁴ *Régi nagy patrónánk. Magyar Mária-versek*, vál., szerk. ANTALÓCZY Lajos, LISZTÓCZKY László, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár [kiadása], 2000, 17, 29.

¹⁵ *Hét évszázad magyar versei*, összeáll. KLANICZAY Tibor, PÁNDI Pál, KIRÁLY István, SZABOLCSI Miklós, szerk. DOMONKOS Mátyás, Bp., Magyar Helikon, 1966, I, 595.

¹⁶ *Régi nagy patrónánk. Magyar Mária-versek*, i. m., 72.

¹⁷ A költő „jellegzetesen evangéliumi, szentírási szókapcsolatait”-ról: RÓNAY László, *Berda József = R. L., Mítosz és emlékezet. Esszék, tanulmányok századunk magyar irodalmáról*, Bp., Vigília Kiadó, 1997, 77–78.

szó- és jelkészlethez tartozott. Ugyanez volt a helyzet a mondategész szerkezetével is. A második strófa első mondatában („Szegény és gazdag szóban dicsértessél te / Boldogságos Asszony!”) a szerkezeti központ az állítmány („dicsértessél”). Ennek a függvényében épül fel a szövegrész. Az állítmányhoz kapcsolódik az alany („te”). Az alany–állítmány szószerkezethez (a predikatív viszonyhoz) járulnak a mondatrészek. Az állítmány tartományához kötődik a módhatározó („szóban”), ehhez két, egymással mellérendelő kapcsolatban lévő jelző („Szegény”, „gazdag”). Az alany értelmező bővítménye, az „Asszony”, ami jelzős szószerkezetet (szintagmát) alkot a „Boldogságos”-sal.

1930 és 1939 között megjelent kötetekben folyamatosan felbukkannak archaikus vagy archaizáló formák (esetleg ugyanebben a funkcióban nyelvjárási alakok). Csupán mutatóban: „látván te vigyázod utaimat, virágozzon / te Magas Urad kívánata szerint” (*Szent Ágoston*); „Magasztaltassál ó, legvigasztalóbb csengetés: / Mária Asszony áradó, tiszta hangja!” (*Harangszó májusi estén*); „Soha jobb fiú nem voltam én: láttad vón / teljes éccakán át kiáltottam-kurjantottam” (*Reggeli penitencia*); „[...] ijedten tűnődik; / vaj’ miként szabadulhatna tőlük” (*Szemérem alá-zata*); „s lám, még egyik se / sejtí-tudja, vaj’ ki akarja azt végül” (*Gyümölcsoltás*); „s aztán úgy borítsa el félelmes fényével / az elalélt tájat, mintha Isten maga szállnék le” (*Pünkösöd elé*); „Ha enmagát utálná így énekelne ő:” (*Erköls*); „[...] kellemetes, akár a hajnali harmatban ázott / illatos erdő!” (*Hódolat*).

A *gondolat kifejező versek* sorában az önértelmező alkotások, a vegetatív létezés örömet szavakba foglaló szövegek, a költő naiv népi katolicizmusát reprezentáló művek mellett különleges hely illeti meg az emberi szabadságvágyat tematizáló verseket.

A szabadságigény, a szabadságvágy az első vers megjelenésétől, tehát 1922-től jellemezte a költőt. Ez akkor magán-érzelem, magán-vágy volt. Annyit jelentett csupán, hogy a nap minden perce fölött ő akart rendelkezni. Tudatában volt annak, hogy a művének megalkotására és kimunkálására a nap huszonnégy órájára van szüksége, hiszen azonközben is alkot, ha éppen az utcán kóborol, a hegyeket járja, kocsmaasztalnál iszogat, netán barátaival beszélget.¹⁸

Az 1932-ben őt megszólító pamflet, melyben elmarasztalóan hivatkoztak szlovák származására, az *Örökkévaló szavak éneke* miatt ellene „közzsemérem elleni véttség” címen indított eljárás, az *Egy politikus arcképéhez* című vers okán volt bírósági eljárás, az utóbbi két ügyben ellene hozott ítélet, a Sallai–Fürst per kapcsán kibontakozott mozgalom, tágabb körben Hitler hatalomra jutása, az 1934-ben hozott nürnbergi törvények, melyek „meghatározták”, kik tekintendők zsidónak, akiktől megvonták állampolgári jogait, 1938-ban Ausztria bekebelezése, Magyarországon az I. zsidótörvény kihirdetése egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a közszabadság forog veszélyben. Ennek megfelelően Berda 1935 és 1939 között megjelent versesköteteiben és verseiben egyre több utalás van a szabadságigényre, az em-

¹⁸ Vö. VARGHA Kálmán, *Berda József, i. m.*, 67–68.

berhez méltó élet utáni vágyra, a közösségben elgondolt életre, az erkölcsi világrend és a társadalmi igazság érvényesítésére. Két vers a maga gondolati teljességében és az egyre biztosabb költői beszédmódban mutatja ezt. Az egyik az 1936-ban elkészült *Békesség* (amelyik az 1940-ben megjelent *Béke* című kötet nyitó verse lett), a másik a *Szeress már minket, Szabadság!*, a *Sötétség* című kötet egyik meghatározóan fontos verse.

A *Szeress már minket, Szabadság!* kézírata elveszett vagy lappang, a szövegnek a kötetben és folyóiratban azonos változata van meg.

Te csodálatos,
soha el nem érhető s megfoghatatlan
szívárványa az elpusztíthatatlan égboltnak:
Szabadság! gyönyörűséges Szabadság!
Szabad-e még köszönteni téged? Szabad-e
hitet vallani: örülni, hogy örök sugaraddal
ránkmosolyogsz majdan?
Most szeress, most válts meg minket te büszke, –
csúf századunk kitagadottja!
Köröskörül a sötétség hatalmai terpeszkednek immár,
Ököl és bomba hirdeti jogát az Ember birodalmában!
Szajháké a szó, – hiába küzd a józan értelem;
sötétséggel szemben a fény! Hiába könyörög
a kisebbszt szá, mely tiszta forrásodból akarná
csillapítani szomját: nincsen segítség! nincs vigasztalás!
Hiú álmunk: Szabadság! drága Szabadság! Szállj
perbe értünk Isten előtt s jöjjön el már a te országod,
hol fény lesz újra a fény s ember lesz végre az ember,
ki meggyalázta enmagát e koldusi korban, mely
a halál jegyében született!¹⁹

Feltűnő, hogy ebben a himnikusan szárnyaló versben, melynek befejező része (zárlata) felidézi (evokálja) a Máté *Evangéliumából* az Atyának elmondandó imát, mégpedig egyetlen sürgető-kérő szó beiktatásával és a nyomatékosító névmás kitételével („[...] jöjjön el már a te országod”), hányszor és miképpen fordul elő a „szabadság” és a „szabad”, s miként válik az ezek által kifejezett gondolat versképző elemmé. A gondolat középpontba kerülésének 1939-ben van világoka: az 1936-tól 1939-ig tartó spanyol polgárháborúban a rövidesen egymásnak feszülő két nagyhatalom: Németország és Szovjetunió a Kondor légio repülőgépeivel, valamint „önkéntesei”-vel, „nemzetközi brigádjai”-val már harcban áll egymással. Németországban napirenden vannak a zsidók ellen szervezett pogromok. Cseh-

¹⁹ I. m., 192–193.

szlovákiától a Német Birodalomhoz és Magyarországhoz csatoltak részeket, Magyarországon az I. zsidótörvény kihirdetése után nem sokkal, 1939. május 5-én kihirdették a II. zsidótörvényt, amely már nem vallási, hanem kifejezetten faji diszkrimináció volt.

A zsidóság elleni politikai és jogi fellépés, a nyilvánosságban megjelenő antiszemitizmus nem csak morális és történelminek mondott okokból volt elfogadhatatlan a katolikus Berda József számára. Újpesten, ahol a város 1940-ben kiadott alapítólevele arról rendelkezett, hogy „[m]inden megtelepedő [...] mindenféle gyárokat szabadon állíthatnak, és akár minémű kézi mesterségeket vagy kereskedést [...] szabadon folytathatnak”, továbbá biztosította „minden hit, vallás és nemzet különbsége nélkül” való jogegyenlőséget,²⁰ az 1930-as évek végén hozzávetőlegesen a lakosság 20%-a volt zsidó vagy rendelkezett zsidó felmenőkkel (szemben az 5%-környéki országos átlaggal). A költő személyes tapasztalatai alapján nem azonosította a zsidóságot a modernitás, a kapitalizmus, a liberalizmus megtestesítőjeként, nem fogadta el a két világháború közti hivatalos magyar politikát legitimáló „judeobolsevizmus” eszméjét.²¹ A mindennapi életét könyvvásárlással, egy-egy kötet erőteljes felülfizetésével ugyanis jelentős részben az újpesti vagy valamelyik budapesti izraelita hitközség tagjai biztosították. Volt köztük „első osztályú mecénás”, amint Berda maga nevezte őket, például a bőrgyáros Wolfner-család, Sternthal Miksa bútorgyáros, Aschner Lipót, az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. vezérigazgatója, akitől kérte, a Részvénytársaság állapodjék meg vele rendszeres havi támogatásról;²² a „másod osztályú mecénások”, ügyvédek, orvosok, üzem- és üzlettulajdonosok 20–50 pengős túlfizetéssel vásárolták meg a köteteit. A „harmad osztályú mecénások” 5–10 pengővel vagy térítésmentesen elvégzett munkával, esetleg ebéd- vagy vacsorameghívásokkal segítették. Az antiszemita politika és törvények az ő számukra jelentettek személyes fenyegetést. Arra a körre, melynek tagjai közül sokan hozzájárultak ahhoz, hogy Berda csak a versírással foglalkozhassék. A költő részéről ez volt a „Szabadság” mindenek fölötti kívánásának személyes oka.

A személyes érintettség a magyarázata a *Szeress minket, Szabadság!* beszédformájának, az „én”–„te” lírai közlésviszonynak. A szövegbeszélő úgy helyezi bele magát a romantikus költemények egyes szám első személyű beszédpozíciójába, hogy – a közösséggel való sorsazonosságát kifejezendő – a szövegben négyszer a „mi”-ben jeleníti meg magát (a hetedik sorban: „ránkmosolyogsz”; a nyolcadikban: „minket”; a tizenhatodikban: „ál munk”; a tizenhetedikben: „értünk”), háromszor pedig az „én”-t és a „mi”-t a legtágabb, legáltalánosabb formába: az „Ember”-fogalomba helyezi. A megszólított „te”, a címbe beemelt, a szövegben négyszer

²⁰ Újpest Alapítólevele, 1840. ápr. 5. = *Újpest, Írások a település történetéből*, szerk. KADLECOVITS Géza, SIPOS Lajos, Bp., Újpesti Értelmiségi Klub, Újpesti Helytörténeti Alapítvány, Bp., 1993, 8–24.

²¹ EGRY Gábor, IGNÁCZ Károly, KONOK Péter, SIPOS Balázs, *A Horthy-korról*, Bp., Napvilág Kiadó, 2015, 126–128.

²² Kadlecovits Géza személyes közlése, 2015. augusztus.

nyomatékosított „Szabadság” a negyedik és a tizenhatodik sorban látszólag azonos grammatikai formában jelenik meg. Ez nem tiszta formájú ismétlés (nem *geminatio*), ugyanis mindkét esetben a megismételt, felkiáltójellel nyomatékosított „Szabadság!” szónak van jelzője, meghatározó tagja. A negyedik sorban meglehetősen kiegészített, három szavas ismétlésnek van egy fokozatos intenzitása, három soron át előkészített, pozitív hangoltságú, a fohász meghallgatását sugalmazó szövegkörnyezete. A tizenhatodik sorban feltűnő ismétlés más sor- és szövegkörnyezetben jelenik meg. Először is nem tölti ki magában az egész sort. A sorindító jelzős szerkezet („Hiú álmunk:”), még inkább az ismétlést záró, a gondolatot és a mondatot következő sorban folytató áthajlás („Szállj / perbe értünk Isten előtt”) kettévágja a versbeszéd jelen idejét és a versben megalkotott világot (a valóságnak tekinthető empirikus tisztázatot), amelyben „az empirikus (szerzői) tapasztalat teljes egészében beépül a fikcióba”.²³ Az egyik pólus a „Szabadság”, a „soha el nem érhető”, a „gyönyörűsége”, ami-aki képes lehet az emberiség megváltására, aminek-akinek országában „lesz újra fény s ember lesz végre az ember”. A másik, a „Szabadság”-ot tagadó „koldusi kor”, hol „a sötétség hatalmai terpeszkednek”, „Ököl és bomba hirdeti jogát”, „Szajháké a szó”, s ahol „nincsen segítség” nincs vigasztalás”. A tizenhatodik sorban megjelenő három szavas ismétlés, ennek a közvetlen szövegkörnyezete és a műegész mint imaszerű fohász, látszólag reménytelen könyörgéssé vált. A zárlat látszólagos reménytelenségét a szöveg egész grammatikai és retorikai felépítettsége, a himnikusan hangzó, imádságos hangulatú befejezés egésze bízó reménységgé változtatja. Konstruálódik ugyanis egy határozott világrend. Ennek első lépcsőjén vannak az emberek, akik közbenjáróként a Szabadsághoz fordulnak, a Szabadság, akárcsak a katolikus liturgiában a közbenjáró szentek, Istentől kéri az emberhez méltó földi élet megteremtését.

A *Szeress már minket, Szabadság!* című vers ünnepélyességét erősíti a ritmusformák változtatása.²⁴

A szöveg gondolkodástörténeti centruma a tizennyolcadik sor, mely egyidejűleg ütemhangsúlyos és időmértékes ritmusú, azaz *szimultán sor*. Ütemhangsúlyos olvasásban így alakul:

hol fény lesz | újra a | fény | | s ember lesz | végre az | ember

Időmérték szerinti olvasásban emígy:

— — | — — | v v — | — — | — — | v v — | v
hol fény lesz újra a fény s ember lesz végre az ember

Az első kilenc sor a beszélő homogén szövegű odafordulása a megszólítottához. *Mértékkapcsoló lazított szabadvers* ez a rész, szabálytalan hosszúságú (öt, tizenkét, ti-

²³ MAN, Paul de, *Olvasás és történelem*, ford. NEMES Béla, Bp., Osiris Kiadó, 2002, 156.

²⁴ VILCSEK Béla, *Szabadvers és szabad vers napjaink költészetében*, www.kortaronline.hu/2010/09

zennégy, tizenegy, tizenhárom, tizenöt, hat, tizenegy, kilenc szótagszámú) sorokkal. Az utána következő részben, az „én”–„te” névmásokkal leírható lírai közlés-viszony megváltozik. Ebben a részben lesz az „én”-ből „mi”, aztán „ember”, s a monológnak indult vers dikciója módosul, dialógusszerűvé válik a szöveg. A versbeszélő résztvevője lesz az általa konstruált beszédkonfliktusnak, a „gyönyörűséges szabadság” és a „sötétség” között, a fohászban kifejeződő bizodalomnak és a bizodalom szertefoszlásának. Ezt az érzést bizonyára a szöveg második részének ritmusváltásai is erősítik. A tizedik és tizenegyedik sor *mondatsoros új szabad vers*, ahol a sorvég egybeesik a mondatvéggel. A tizenkettedik és tizenharmadik sorban a mondatvég és a sorvég nem azonos, nem egyeznek meg szótagszámban sem; ez a rész a *lazított szabadvers*re példa. A többszörösen összetett mondat esetében a mondat két és fél sor terjedelmű is lehet, ilyen a tizenharmadik–tizennegyedik–tizenötödik sor, ahol a sorvégek szó szerkezeteket (szintagmákat) vágnak ketté. A tizenötödik sor *időmértékes rendszerű szabadvers* ereszkedő és emelkedő verslábakkal. A következőképpen:

– v | – v v | – | – | – – | v – | – – | v – | v –
csillapítani szomját! nincsen segítség! nincs vigasztalás!²⁵

Berda József 1930–1939 között megjelent alkotásai azt jelzik, a verset változtatlanul *gondolat kifejezésnek* tekintette. Költészete annyiban módosult ebben a periódusban, amennyiben gondolkodása mélyült, újabb és újabb műélményei, művekről való eszmecseréi, olvasmányai révén bővült az irodalomról, zenéről, szobrászatról vallott tapasztalati tudása. Szövegei folyamatos mérlegelést, javítást, pontosítást, jobb és jobb megoldások keresését mutatják.

(2016)

²⁵ Vö. MEGYER Szabolcs, *Három Berda-vers = Irodalomtanítás*, szerk. SIPOS Lajos, Bp., Pauz Kiadó, Universitas Kulturális Alapítvány [kiadása], 1994, I, 410–415.

WEÖRES SÁNDOR PÁLYAKEZDÉSE ÉS AZ IRODALOMFOGALOM VÁLTOZÁSA

Az 1960-as évek legvégén az OSZK Babits Archívumából előkerültek Weöres Sándor Babits Mihályhoz írt levelei, köztük az 1928–1934 közötti levélszövegek, melyek sok szempontot kínálnak Weöres és a Nyugat harmadik nemzedékébe tartozó költők versgondolkodásának és beszédmódjának mérlegeléséhez.¹

A kivételes formabiztonságot mutató szerzőt diáktársain és néhány tanárán kívül már 1928–1929-ben, tizenöt-tizenhat éves korában mások is ismerhették. 1928. júl. 15-én jelent meg *Egyszer régen* című novellája egy szombathelyi napilapban, a Hírben. Karácsony Sándor diáklapja, Az Erő ez év szeptemberében hozta az *Öregek*, a *Szelek zenéje* és a *Veríték* című versét, decemberben a *Tájkép* címűt. A Vasvármegyében jelent meg 1928 szeptemberében a *Percvonat*, 1929 márciusában a *Himfy-strófák*, amelyik egy hónappal korábban a Magyar Ifjúságban, egy hónappal később a Pest Hírlap százoldalas vasárnapi mellékletében volt olvasható.² Ez utóbbi lapban Bónyi Adorján *Mint csillag az égen* címmel lelkesült hangú cikkben köszöntötte az ifjú költőt: „Olvasom a verseket – írta –, s olyan érzés fog el, mint amikor az ember a sivatagi homokból belemeríti magát a forró napon a friss, hűvös, tiszta, csobogó vízbe. Megborzong az agyam, a nyakam, a gerincem. Mintha pőrén állnék egy elhagyatott sivatagban, és valami csodálatos simogatna végig. Fuvalom, amely a művészet rejtelseiből fakad. [...] A versek szépek, nagyon szépek, oly zengő és hibátlan és tiszta és gyönyörű a zenéjük, mint amikor az orgonán a vox humana futamai repkednek.”³ A Pesti Hírlap és a vasárnapi melléklete 1928–1929-ben több verset és egy novellát közölt a diákköltőtől, a Napkelet is hozta írásait. Kodály az *Öregek* című versben, melyből 1933-ban kórusművet komponált, a magyar ritmus-émlékek jelenlétét, a „magyar vers” és a „magyar muzsika” közti kapcsolat meglétét értékelte.⁴

Weöres bizonyára a Pesti Hírlap felfedező cikkén és a Napkelet érdeklődésén felbuzdulva 1929 tavaszán verseiből mutatványt küldött a Nyugat szerkesztőjének, Osvát Ernőnek. Osvát azokban a hónapokban a halálba tartó lányával és az öngyilkosság gondolatával volt elfoglalva, s nem válaszolt a szombathelyi diáknak. Kora nyáron, talán pünkösdkor Weöres személyesen kereste fel verseivel Kosztolányi Dezsőt a Logodi utcában.⁵ Feltehetően ugyanekkor, talán május 19-én

¹ SIPOS Lajos, *Adalékok Weöres Sándor pályakezdéséhez*, Irodalomtörténet, 1971/3, 663–667.

² LÓCSEI Péter, *Szombathelyi emlékpobár*, Szombathely, Vasi Szemle Szerkesztősége, 2007, 55–56.

³ Vö. KENYERES Zoltán, *Tündérsíp*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 9–12.

⁴ KODÁLY Zoltán, *Még nem ismertem = Weörestől, Weöresről*, szerk. TÜSKÉS Tibor, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993, 30.

⁵ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Naplók-levelek*, s. a. r. RÉZ Pál, az 1933–1934-es naplókat s.a.r. KELEVÉZ Ágnes, KOVÁCS Ida, Bp., Osiris Kiadó, 1998, 584.

vagy 20-án látogatta meg Babits Mihályt is.⁶ Nem kizárt, hogy ez utóbbi látogatást Weöres Sándor édesanyja, Blaskovich Mária előre jelezte. Blaskovich Mária és Babits Mihály nővére, Babits Angyal ugyanis fiatal koruktól jó barátnők voltak, Blaskovich Mária édesapja, Blaskovich István pedig a pécsi táblabíróságon együtt dolgozott Babits Mihály édesapjával.

Az 1928 és 1934 között írt Weöres Sándor-levelekből jól rekonstruálható a „csodagyerek” költő karakteres esztétikai és poétikai szemlélete.

A családi emlékezet szerint az „ee-ee” és a „papa-mama” után a cseperedő kisgyerek, nem tiszta artikulációval ugyan, a „fű-fa-füst” szócsoportot hangoztatta. Az egymás mellé rakott szavakból, melyekből 1937-ben *Fű, fa, füst* címmel verset komponált, közvetlen környezetéből megkülönböztetve és megnevezve számára fontos dolgokat. A vers tanúsága szerint a kisgyerek körül lévő világban lassan mindennek neve lesz. Majd mindhez hozzákapcsolódik a párja: a „tej”-hez a „víz”, a „fehér”-hez a „fekete”, az „orr”-hoz a „fül”, a „huszár”-hoz a „baka”, a „fésű”-höz a „kefe”, az „elefánt”-hoz a „zsiráf” és a „teve”.⁷ A megnevezéssel megvalósuló birtokbavétel az empirikus tapasztalati világból és a feltételezhető képeskönyvek ábráiból egyformán gazdagodik.

A világ elsajátításának következő stációját a rigmusok jelentették. Hatéves kora előtt már farag magának néhányat:

Csuma-csuma cepelin
Csuma-csuma cepelin
Csuma-csuma narancs.

Az ilyen típusú szövegekben a jelentés nélküli vagy csak a mondó számra jelentéssel bíró szó, a „csuma” kapcsolódik egy másikhoz, a Zeppelin léghajóhoz, melyet a három-négyéves gyerek az I. világháború második felében a felnőttek beszéleteiből hallhatott anélkül, hogy valami határozott jelentést kapcsolt volna hozzá. Az utolsó szó, a „narancs” sokszor felkínált, konkrét ételt idézett. Az első két sor három-három szava, a harmadik kezdő formulája nyomatékosító ismétlés. A 4+3 szótagos nyitó két sor az ütemhangsúlyos ritmuselv szerint alakuló „hetes”, a harmadik, a 2–2 szótagos szavaival rövid ütemű sor, pontosan betartott közép-metszettel.

A kisgyerekkori „pepita füzetek”-ben, melyek őrzik az első szójátékokat és rigmusokat, s melyek egy része az MTA Könyv- és Kézirattárában található, bizonyára olyan szövegek is vannak, mint amilyent patrónusának, Pável Ágostonnak a lánya, Pável Judit fogalmazott nyolcéves korában:

⁶ Az 1929. évi pünkösdi látogatás tényét Weöres Sándor első, 1929. nov. 24-e után írt levele alapján lehet valószínűsíteni. Vö. WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött levelek*, s. a. r. BATA Imre, NEMESKÉRI Erika, Bp., Pesti Szalon – Marfa Mediterran Könyvkiadó, 1998, I, 181. Az itt emlegetett esztergomi utazásra való utalás: TÖRÖK Sophie, *Naptárjai*, Bp., s. a. r. PAPP Zoltán János, Argumentum Kiadó, 2010, I, 385.

⁷ Vö. BATA Imre, *Weöres Sándor közelében*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1979, 11–13.

Hová mész anyukám?
A piacra Jucikám.
Mit veszel anyukám?
Dinnyét veszek Jucikám.
Kinek veszed anyukám?
Neked veszem Jucikám.

Weöres Sándor *A vers születése* című doktori disszertációjában, ahol ezt a szöveget megőrizte, az ilyen típusú, kamaszkor előtt született verseket „prehisztorikus költészet”-nek nevezi, melyben „a bontakozó lélek teljes eredetiséggel mutatkozik” meg. Okfejtésében ezt a periódust követi a „kamasz-poézis”, melyet vagy „féktelen és ábrándos egyéni célok érlelik, hírvágy, naggyá válás és közéleti szereplés vágya” hajtja, vagy a „tudatos” kamasz-költők esetében „alkotó kedvtelés vezet”.⁸

Azok a versek, melyek 1928 és 1934 között készültek, ennek az „alkotó kedvtelés”-nek a termékei. Van köztük feltehetően egy lendülettel megírt vers, mint az 1928–1929-ben közreadott szövegek sora. Van azonban olyan is, amelyen két évig dolgozott. Ilyen például a későbbi *Szúncsöngő*, melyből egy hónap alatt 1929 novemberében csak ennyi készült el:

Éj-mélyből víg hang nő:
Csingingi – szúncsöngő.
Szúncsöngő – csingingi:
Tél csöndjét szétzengi.

Csöngő-dal fölcsobban
Lópatkó földobban – —⁹

A fent jelzett korszak tizenhét leveléből pontosan követhető Weöres Sándor esztétikai elveinek és poétikai gondolkodásának alakulása. Ezek közül kettő talán külön figyelmet érdemel.

Az egyiket 1931. dec. 28-án küldte Csöngéről:

„Kedves Mester

Engedje meg, hogy itt-mellékelve elküldjem néhány újabb írásomat. Kettő közülük saját vers, három fordítás németből (Werfel költemények) és kettő ó-egyiptomi töredékek alapján készült; szó szerinti magyar prózai fordításból ültettem rímbe a két ókori dolgot, a szövegekben, amennyire csak lehetett, hű maradva. Nem tudom, hogy kiérzik-e a rímek fátyla alól a Kemt-beli költők nyers monumentalitása, akik nyilvánvalóan nem ismertek esztétikát, nem ismertek külön-külön szépet és csúnyát és éppen ezért tudtak szüzi-

⁸ WEÖRES Sándor, *A vers születése* [1939] = W. S., *Egybegyűjtött írások*, Bp., 1970, I, 217–219.

⁹ Közli: LÓCSEI Péter, *Szombathelyi emlékpobár*, i. m., 81.

szépet alkotni, irodalmiasság nélkül örökkévaló irodalmat: ők ösztönszerűen adtak mindent úgy, ahogyan van, nem tudatos elhatározással alapítva „naturalista-iskolát”, aminek programjai, kontúrjai és irányelvei vannak. Nem tudom, nem vandalizmus-e ezeket a rímtelen, szűzi dolgokat jambusba (bár önkéntelen jambusba) és rímbe helyezni, nem olyan-e valahogyan, mintha valaki Bach preludiumaiból dzsesszszeket csinálna, vagy uccai plakátnak használná föl Raffaello valamelyik Madonnájának a motívumait. Jó csomó egyiptomi, kháldeus, héber, asszír írás fordítása került a kezembe és úgy éreztem, hogy soha-nem múltó irodalmi abszolút értéket rejtenek és bámultam, hogy ezekre az értékekre, tudtommal, a világ fület se billent.

[...]

Kérem Mestert, tartsa meg számomra tovább is jóindulatát. Minden jót kívánva maradok a Mester őszinte tisztelője és ragaszkodó tanítványa:

Weöres Sándor”

A másik levelet 1933. febr. 8-án ugyancsak Csöngérről küldi:

„Kedves Mester,

[...]

Mostanában kevés verset írok, de annál több vázlatot és mindenféle törmelék. Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe, a „szvit”-et már meg is valósítottam gyakorlatilag; annyiban különbözik a ciklustól, hogy míg egyfelől minden része önálló vers, másfelől mégis mindegyik része az előtte levőnek értelmi továbbfejlesztése. A „szimfónia” elméletével is kész vagyok: az első részben fölvetek egy téma-, kép- és ritmuscsoportot és ezt még két vagy három részen keresztül variálok, mindig más és más hangulatba mártva az első szakasz anyagát. Ez igen nehéz lesz. „Preludium”-om nem párhuzamos a zenei preludiummal, úgy definiálok, hogy magasabb, elméleti, semmi esetre sem szubjektív témáról kell hogy szóljon, a hangulat háttérben legyen benne, egyes szavak és fordulatok új meg új ismétlődése és állandó ellentétek adják gondolatritmusát, továbbá tömör tárgyilagosságával és fagyos keménységével előszóféle legyen, de azért befejezett egész is. A „fuga”, „invenció”, „szonáta” stb. poetikai párhuzamát még nem találtam meg. Azon kívül egy giccs nevű műfajt akarok csinálni, amiben a slágerromantikát és dzsessz-ritmust próbálok megneemesíteni, kicsit nagyképűen uccasarat mímelni a templomtorony gombján és ily módon a sarat fölcsalogatni: mire fölér, már nem sár lesz, hanem föld. Egy ilyen giccs töredékem:

Hol a dzsessz-muri lesz,
Oda fut a dressz, meg a fez,
dominó, kimonó, meg a nyílt apacsing,
oda hol a dzsessz-zene lármáz

oda csoda-sok boka csámpáz,
oda csoda-sok boka ring.

Másik:

Ó, Mária!
Leggyönyörűbb ária!
Szívem lárija-fárija!
Ha anyád itt benn rám tekint
táncoljunk bigint
odakint ...

Néhány nagyobb tervem is van, az asszír Gilgames eposz új földolgozása,
meg egy regény a vidéki életből, ezeket egyelőre békében hagyom.

[...]

Jó egészséget kívánok Mesternek őszinte hálás tisztelettel
Weöres Sándor”

Weöres Sándor kisgyermek- és kamaszkorát felidéző emlékekből, az 1928–1934 közötti Babitsnak írt leveleiből, majd a döntően megélt személyes tapasztalatokra és kisebb mértékben olvasmányaira támaszkodó, 1939-es doktori disszertációból, az ezeket kiegészítő későbbi megjegyzésekből¹⁰ rekonstruálható, miként vélekedett a szöveg (szójáték, rímpár, rigmus, vers) születéséről és a költészet funkciójáról.

Többször leírta és elmondta, hogy emlékezete az anyaméh csöndjéig ér vissza. Emlékezőképessége az éntudat előtti állapotra lát, valamilyen álomvilágra, valamiféle tagolatlan egységre, melynek eredetével maga sem volt tisztában. Várkonyi Nándor, a *Szíriat oszlopainak* szerzője emlékezett rá, hogy amikor az 1930-as évek közepén-második felében megkérte az egyetemi hallgató költőt, fordítsa le német és francia fordítás alapján a *Gilgames*-éneket, kiderült, hogy Weöres Sándor jól ismeri Egyiptom kultúráját és vallását, jártas az ind *Pancsatantrák*ban és egyéb szankszkrit iratokban, s amikor Babilon kultúrájához érve új anyaggal találkozott, könnyen „rekonstruálta az egész vízözön kori világot, személyes ismeretséget kötött az istenek és hősök seregével, kívülről tudta történetüket, fejükkel gondolkozott, lelkükkel érzett. [...] A benne lévő ősköltő találkozott az ősköltészettel”.¹¹

¹⁰ Az 1976-ban megjelent *Egybegyűjtött műfordítások* anyagának összeállításában, Bata Imre mellett, segédkezhettem Weöres Sándornak. Bata Imre a könyvekben, én a periodikumokban megjelent szövegeket gyűjtöttem össze, elkészítettem továbbá a fordított költők rövid pályarajzát, melynek közlésétől a kiadó az utolsó pillanatban elállt. A munka idején havonta egyszer egy délutánt töltötünk Weöres Sándornál, ahol mindig szó esett az irodalomról. Ha valahol nem jelölöm külön a forrást, akkor az ezekben a beszélgetésekben elhangzott megjegyzéseit elevenítem fel.

¹¹ BATA Imre, *Weöres Sándor közelében, i. m.*, 14–16.

Weöres Sándor ezek szerint emlékezetében őrizte a születése előtti időket, nem egyszerűen befogadta a legrégebbi korok gondolkodás-, szokás- és hitvilágát, hanem tökéletesen azonosult is ezzel. Bele tudta helyezni magát távoli korok világába csakúgy, mint később, amikor (a *Rongyszőnyeg*-ciklusban, a *Három veréb hat szemmel* című magán-irodalomtörténetében és a *Psychében*) az éppen aktuális korától és a megélt saját idejétől függetlenül nem csak gondolkozott például az általa teremtett, a 18–19. század határán élt költőnő fogalmaival, annak asszonyiságával, de megírta életművét, konstruált neki egy külön beszédmodot, melyben keverte a rokokó, a biedermeier és az új század beszéd- és stílusfordulatait.

Emlékezetéből ugyanakkor nem törlődött ki semmi. Nem csak a tudattalan ősegség, az én-tudat előtti állapot, az elsajátított és átlényegített kulturális tudás őrződött meg emlékezetében. De emlékezete őrizte az általa írt rigmusokat, szó-játékokat, szövegeket és azok írásképet, a megengedő beszéd- és íráshelyzetben használt vagy nem használt szövegtagoló jelek meglétét, vagy hiányát. Ugyanígy őrizte emlékezetében az általa fordított verseket is. Felismerte például, hogy ki magyarította valójában a tévedésből az ő nevével megjelölt fordításokat, a használt beszédmódból meg tudta mondani, ezt vagy azt a verset valójában ki ültette át magyarra.

Korán tudatosodott benne, hogy alapvetően kétféle költészet létezik. Elemista osztálytársai között akadt egy másik költő, Bognár István, aki számára a költészet (mai fogalmi nyelven) élményrögzítés, hangulat- és én-kifejezés volt. „Versei – írta Babitsnak – jóformán érintetlenül tükrözik a nép kedélyvilágát, különös ábrándosságát és világszemléletét.

[...] mereven elzárkózik érintetlen-önmagában minden kultúra elől [...]” Weöres Sándor ezzel szemben fokozatosan és programosan multiplálta az alkotás lírai énjét, „tűzzel-vassal” igyekezett szélesíteni látókörét.¹² Sokkal inkább az így összegyűjtött kulturális élményeket, idegen korok és emberek belső világát, gondolkodásuk, érzelmeik és hangulatuk rezdülését, választotta verstárgynak, mint az általa megélt életet és megtapasztalt környezetet. És még valamit érvényesített. Korán megtapasztalta a hangok és szavak zenei önértékét, a jelölt és jelölő viszonyában rögzült kizárólagosság viszonylagosságát. A vers „nem a szubjektivitás közegében, hanem a nyelv és a költői formák időtlenségében szólal meg”.¹³ Egyre inkább a nyelv zenei karaktere, a zene, az „ad notam”, a zenei formák szó-zenébe átválthatósága foglalkoztatta. Nem csak a második levelében leírt módon kísérletezett a zenei formák átültetésével. Az 1934-ben a szombathelyi kórházban, az esti vizit után leírt, addig fejben érlelt vagy ott kipattant *Őszi melódia* című verse, amelyik később *Valse triste* címen vált általánosan ismertté,¹⁴ végül az *Első szimfónia* harmadik tétele lett, a maga rondó formájával a nyarat és a telet kapcsolta össze. E szöveg fogantatása és sorsa jelzi, Weöres Sándor számára a

¹² WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött levelek, i. m., I*, 192.

¹³ SCHEIN Gábor, *Weöres Sándor*, Bp., Elektra Kiadóház, 2001, 37.

¹⁴ A szöveg metrikai-ritmikai különlegességeit NAGY L. János, *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében* című munkájában értelmezi. Bp., Akadémiai Kiadó, 2003, 64–66.

megőrző emlékezet révén állandóan benne élő és bármikor mozgósítható (bármikor előjövő) korábbi szöveg (itt az övé, máshol másé) arra bizonyíték, hogy számára nem a morális, humanista tartalmakat „magában foglaló emlékezet” a meghatározó, hanem „a nyelvben és a versformákban, játékosan elkülönülő, őrzött idő a múlt érvényes létmódja”.¹⁵

Az 1920-as évek legvégén és az 1930-as évek legelején belépett az irodalomba a Nyugat „harmadik nemzedéke”: Radnóti Miklós, Dsida Jenő, Zelk Zoltán, Vas István, Rónay György, Jékely Zoltán és Weöres Sándor. Weöres a Nyugatban 1932-ben megjelent három versével került be „hivatalosan” a körbe. A második nemzedék – Bartalis János, Erdélyi József, Illyés Gyula, az életkora szerint is ide tartozó József Attila, Sárközi György, Szabó Lőrinc –, ha nem is egyforma hevülettel, de hitt a költészet társadalmi szerepében. Illyés például ez idő tájt „jött rá” egyik levele szerint, hogy Magyarországon a költő nem lehet csak költő; ennek mintegy jelzéséként az 1934-ben megjelenő Válaszban folytatásokban kezdi majd közölni a *Puszták népét*. A harmadik nemzedék tagjai nem fordultak látványosan külföldi példákhoz. Nem hittek a költészet társadalmi szerepében. Weöres Sándor 1934. okt. 22-én ezt írta Vas Istvánnak: „[...] a legtömörebb, legkeményebb magyar nyelvet akarom megteremteni és az emberiség jövődjét kitapogatni. Úgy hiszem, szükségszerű dolog, hogy a kultúra rövidesen eltemetődjön, mint Hellasz épületei; [...]. A művészet és gondolkodás: betegség; csak ostobaság gyógyíthatja ki belőle az emberiséget.”¹⁶

(2013)

¹⁵ SCHEIN Gábor, *Weöres Sándor, i. m.*, 34–35.

¹⁶ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött levelek, i. m.*, II, 43.

TAMÁSI ÁRON ÉS A MAGYAR NÉPI MOZGALOM

1930 és 1940 között Tamási Áron felváltva élt Romániában és Magyarországon, Kolozsváron, Budapesten és Farkaslakán. Az 1929 és 1930 januárjában megkapott négy-négy ezer pengős Baumgarten-díj, a megjelenő novellái és cikkei, az *Ábel*-könyvek, a Kolozsváron és Budapesten volt színházi bemutatók, a Révai Irodalmi Intézet folyamatos elszámolásai nyugodt életet biztosítottak az írónak. A Brassói Lapokban megindított „Tiszta beszéd” című rovata, mely válasz kívánt lenni Heinrich Zillich Klingsor című brassói lapban megjelent *Ungarn und Deutsche* című cikkére, fontos társadalmi-politikai szerephez juttatta. Zillich, aki már 1933 előtt híve volt a szászok és svábok közös szervezeti és politikai fellépésének, a szász és sváb csoportidentitás helyébe megpróbálta kialakítani a „romániai németiség” tudatát, a fasizálódó Németország ötödik hadoszlopává kívánta tenni ez ott élő szászokat és svábokat.¹

Tamási Áron kolozsvári napjai megoszlottak a szerkesztőségek, a kávéházak és a Petőfi utca 36.-ban volt lakása között. Gyakran megfordult a Szépművés Céh Könyvkiadó irodájában. Bejárt az Ellenzék című napilap szerkesztőségébe, ahol Kuncz Aladár és Hunyady Sándor dolgozott. Gyakran megjelent a literátus emberek törzsasztalánál a New York kávéházban. Itt találkozott a több nyelven olvasó Ligeti Ernővel és Lakatos Imrével, akik a világ minden fontosabb eseményéről tudtak. Szerda délutánonként hivatalos volt Makkai Sándor összejöveteleire, amelyeken rendszeresen megjelentek a kolozsvári élet képviselői és a városba látogató művészek, művész barátok.² Sokat járt az Újságíró Klubba, ahol találkozott Nyíró Józseffel, Karácsony Benővel, Dsida Jenővel s a Kosályban gazdálkodó, időnként Kolozsvárra látogató Bartalis Jánossal.

Ebben a városban ismerkedett meg és került élete végéig tartó közeli személyes barátságba az 1934-ben odahelyezett egyetemi lelkésszel, az 1938. december 24-én gyulafehérvári megyéspüspökké, majd gyulafehérvári érsekké emelt Márton Áronnal. Márton Áron törzshelye különben a Szociális Testvérek Társasága által üzemeltetett Központi Szállóban volt. Dr. Szima Lídia szociális nővér emlékezete szerint nem csak találkoztak itt, de itt vitatta meg Márton Áron és Tamási Áron 1936 végén vagy 1937 elején Venczel Józseffel, talán Asztalos Sándorral és Nagy Istvánnal a szerveződő Vásárhelyi Találkozó témáját, esetleg programját.³

Tamási Áron Budapesten is otthon volt. 1928 novemberében Benedek Elek „székely különítményé”-vel járt íróként először a magyar fővárosban. Az állomáson a Bartha Miklós Társaság mintegy ötven tagú delegációja várta őket. A Zeneakadémián rendezett irodalmi esten, ahol Nyíró Józseffel, Bartalis Jánossal és másokkal együtt olvasott fel készülő munkájából, a hallgatóság szünni nem akará

¹ SIPOS Lajos, *Tamási Áron*, Bp., Elektra Kiadóház 2006, 79–86.

² TAXNER-TÓTH Ernő, *Tamási Áron*, Bp., Gondolat Kiadó, 1973, 69.

³ *Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján*, szerk. dr. MARTON József, Kolozsvár, Glória Kiadó, 1996, 46.

tapssal köszöntötte. Itt tartózkodásuk idején meglátogatták Kodály Zoltánt Völgy utcai villájukban és Babits Mihályt a Reviczky utcai lakásán. Találkoztak Sárközi Györggyel és az 1929-ben ugyancsak Baumgarten-díjat kapott Erdélyi Józseffel. Tamási Áron ettől kezdve, ha nem túl sok megjelenéssel is, de a Nyugat szerzője lett, többek között Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Németh László, Erdélyi József, majd Szabó Pál, Kodolányi János, Jancsó Elemér és Veres Péter társaságában. Azok között avatódott a Nyugatban is íróvá, akik mozgalmi és szépírói csoportosulásként a parasztság szociális törekvéseinek, sorsának adtak hangot, akik – Henryk Markiewicz általános leírását és fogalmait forgatva – bizonyos jellegzetességeket: eszmei jegyeket, az ábrázolt világ jellemzőit, műfaji-kompozíciós és nyelvi formákat megismételhetetlen rendszerben, e jegyek mennyiségi túltengésében, valamint általuk okozott belső rendben formálták műgésszé. És az sem mellékes, hogy e Romániában és Magyarországon élő költők és írók nagy része a kívülről és alulról érkezettek élményével kapcsolatos önértelmezési, világértelmezési kérdéseket emelte be a magyar irodalomba.

1930 és 1940 között Romániában és Magyarországon több olyan kezdeményezés született, ami ehhez az eszmei, szociológiai, esetenként politikai és költészeti irányzathoz kapcsolódott.

Kolozsváron 1930-ban Dsida Jenő, Mikó Imre és mások megindították az Erdélyi Fiatalok című folyóiratot, és megszervezték az Erdélyi Fiatalok Társaságát. Könyvsorozatot indítottak Erdélyi Fiatalok *Falu Füzetek* címmel. Sokat átvettek és hasznosítottak Dimitrie Gusti professzor szociográfiai elméletéből és monografikus módszeréből.⁴ Kísérletet tettek a romániai magyarok szellemi életében az irodalomközpontúság felszámolására. A „társadalom-tudatosítás” eszméje, a „szociálisabb öntudatú belső demokrácia”-t segítő lap és szervezet terve lebegett a szemük előtt. Kérdőíveket állítottak össze, amelyekkel a családi- és tulajdonviszonyokat és a népszaporulat tendenciáit akarták vizsgálni.⁵ Tanulmányozták a nemzetiségi jogok biztosításának feltételeit, módszereit és kereteit, a falvak népének társadalmi problémáit, meg akarták teremteni az Erdélyben együtt élő népek közösségét, elő akarták mozdítani a kölcsönös megértést. Ennek a munkának első eredménye a huszonegy éves Mikó Imre műve, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* lett. Az 1932-ben kiadott könyv, a „falu-füzetek” első darabja a Bánffy Miklós rokona, Bánffy Ferenc borsai birtokán lévő falvakban összegyűjtött tapasztalatokat foglalta össze, feltárva az erdélyi székely-magyar parasztok társadalmi elesettségének és nemzeti elnyomtatásának összefüggéseit. Mikó Imre célja ugyanaz volt tehát, ami az ekkor még Csehszlovákiában élő Balogh Edgáré, a tanyakutatásra szervezkedő szegedi fiataloké (Erdei Ferencé, Hont Ferencé, Ortutay Gyuláé, Radnóti Miklósé, Budai Györgyé, másoké⁶), az 1930-ban *Ki a faluba!* címmel röpiratot fogalmazó József Attiláé és Fábíán Dánielé (akik a röpiratban belső címbe emelték: „[...] hazánkban

⁴ POMOGÁTS Béla, *A magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*, Csíkszereda, 2008, 329–331.

⁵ CSEKE Péter, *Dsida Jenő és az Erdélyi Fiatalok*, Új Forrás, 2003/7.

⁶ Vö. FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*, Bp., Osiris Kiadó, 2005, 190.

ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés”⁷). A kiszolgáltatottak és megnyomorítottak sorsát fogalmazta meg 1934-ben Tamási Áron a Farkaslakán írt *Bajlított szülőföld*-ben, Illyés 1936-ban könyv alakban is kiadott a *Puszták népében*, 1937-ben Erdei Ferenc a *Futóhomok* és Kovács Imre *Néma forradalom* című munkájában.

A jelzésszerűen felsorolt alkotók szemléletmódja, írásmódja és szituáltsága azonban nem volt azonos.

A *Bajlított szülőföld*-et író Tamási Ároné volt a legszemélyesebb. Nemcsak azért, mert a családi hagyomány szerint ősei az 1600-as évektől folyamatosan éltek Farkaslakán, meg azért, mert az 1930-as években testvéröccse és két testvénénje lakott itt családjával, hanem azért, mert novelláiban, regényeiben, drámáiban a helyi tényvilágot idéző geográfiai, történelmi, társadalmi és kulturális hagyományok, kontextusok a meghatározóak, melyek nyelvként, szöveggént, diskurzusként vannak jelen a művekben. Érvényes ez a *Bajlított szülőföldre* is. Ez a mű úti beszámoló, elbeszélés, családtörténet, a mindentudó író pozíciójából megfogalmazott szöveg, melynek egyik rétege falu-, gazdaság-, szokás- és kultúrismereti beszámoló, „szemérmes szociográfia”. A szövegben ezek kiszólásokban jelennek meg. Annál a résznél például, amikor a mindenkinek muszáj-munkáról van szó, így: „Jól értem: betévfő falat kell, a lámpába petróleum, némi ruházat, az államnak adó, a községnek pótagó, a papnak egyházi adó. Ezek nagy úrrá teszik a muszájt.”⁸ A lakóházuk, amelyik mása volt a többinek, így jelenik meg: „Rothadt és szakadozik a házfedél: a zsindely, néhol már bóbujk a hó és bécsorog az eső. A csűr zsúpfedele még ennél is rosszabb, egyenesen koldulni mehetne, de megrokkant a fedél alatt maga a test is, a csűr: az északi részben legalább fél métert sülyedt a földbe. Bent akkora helyen kirothadt a padló, hogy oda ágyat lehetne vetni. Fent pedig a két odor, ahol széna és más takarmány szokott állni, majdnem egészen üres.”⁹ A politikai és a végrehajtó hatalmat a bíró és a jegyző jelenti ebben a világban. „A községháza előtt már ott van a jegyző és a bíró – olvasható a román nemzeti ünnep leírásánál – [...]. A jegyző fekete ruhában áll, kabátjának a gomblyukában román kitüntetéssel, komoly és értelmes jegyzői arccal. Jegyző volt már a magyar világban. A bíró egy kissé dölőfösen áll, szintén román kitüntetéssel a kabátja gomblyukában, és román nemzetiszínű szalaggal a dereka körül, a kabát alatt. Harisnya van rajta, fehér székel harisnya, melyhez városi félcipőt visel.

Székely ember, és ahogy mondám: egy kicsit dölőfösen áll, pedig állhatna egészen szerényen is.

⁷ Balogh Edgár 1929 őszi budapesti tartózkodása idején javasolta a Bartha Miklós Társaság ügyvezető elnökének, Fábián Dánielnek, a Társaság vegyen részt a falukutatásban. Vö. TVERDOTA György, József Attila – *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Magyarázatok*, Bp., Osiris Kiadó, 1995, 253.

⁸ TAMÁSI Áron, *Jégtörő gondolatok*, s. a. r. TAMÁSI Ágota és Z. SZALAI Sándor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, I, 390.

⁹ I. m., 401.

Ott állnak már a tűzoltók is, ismét egyenes sorban, arccal a községháza felé. Kezdődhetik az ünnepély. Az iskolás gyermekek a román himnuszt éneklék. Mindenki, figyelmeztetés nélkül leveszi a kalapját, és komoly. Aztán a tornác lépcsőjére feláll a fiatal állami tanító, aki magyar származású. Az ő feladata, hogy méltassa a nemzeti ünnep jelentőségét. Románul kezdi, de aztán áttér a magyarra, mert az állam nyelvét a falu székely népe nem nagyon érti meg. Azt mondja a tanító, rokonszenves arccal és lámpalázzal, hogy élt kétezer évvel ezelőtt itt Erdélyben egy bátor és vitéz nép: a dákok. Egy másik vitéz és bátor nép azonban leigázta a dákokat, ezek voltak a rómaiak. A két nép aztán összekeveredett, és ebből lett a román nép.”¹⁰

A *Puszták népe* műfaj-elméletileg más alkotás. Olvasható a feudális társadalmi korszak általános lezárásaként (az angol nyelvű megjelenés után Új-Zéland középiskoláiban ezért lett a mű kötelező olvasmány). Tekinthető önéletrajznak és szociográfiának. Az egyéniséget és a személyiséget középpontba állító, az elbeszélő mozzanatok jelenlétéhez kapcsolódó, gyakoriságot kifejező megjegyzések okán vallomásnak. Az elbeszélő (történetmondó, visszaemlékező) és a dokumentumokat felvonultató szövegdarabok értekező szólama miatt történeti munkának is.¹¹

A *Puszták népe* a műfajkeveredés és a személyes tanúságtétel okán közel van Tamási Áron *Bajlított szőlőföld* című munkájához. A családban és a történelemben végzett vizsgálata, az eredeti dokumentumok beépítése révén azonban az 1937-ben megjelent *A néma forradalom*hoz, Kovács Imre művéhez közelít.

A *néma forradalom* Dimitrie Gusti igénye szerint is tökéletes szociográfia.¹² A szerzőnek nem volt semmiféle személyes és családi kapcsolata a (József Attila *Házám* című versében is megjelenő), a Pallavicini-birtokon leromboltatott házakhoz, melyeket azért kellett szétveretni, nehogy a 17. században letelepített mezőgazdasági cselédek utódai jogot formálhassanak azokra a földdarabokra, melyeken házaik állottak.¹³ Történelmi munkák, statisztikai évkönyvek, agrárszocialista elemzések, a Pro Christo Diákok Háza Falukutató Munkatársasággal korábban közösen írt könyvük és egyéni kutatásai alapján tekinti át a magyar falvakban élők sorsát a 15. századtól az 1930-as évek közepéig. Törvényeket idéz már az 1490-es évek-

¹⁰ I. m., 436.

¹¹ Vö. NÉMETH G. Béla, *Erkölcsei Autonómia – Művészi Autonómia* = N. G. B., *Századutóról – Századelőről*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1985, 397; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Többségtelenség a Puszták népében*, Alföld, 1982/11; VASY Géza, *Illyés Gyula évszázada*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1998, 103–109.

¹² Dimitriu Gusti eredendően szociológus volt. Lipcsében doktorált, disszertációjának címe *Egoismus und Altruismus. Zur soziologischen Motivation des praktischen Wollen*. Első falumonográfiáját 1910-ben kezdeményezte, az első igazi Gusti falumunkát 1925-ben készítette el. Az 1930-as évek elején kétféle szociográfiát különböztetett meg. Az egyik kérdőíves kikérdezésen, személyes élményen, terepmunkán alapult, a másik tudományos monográfia módszereivel élt. Vö. BOLDIZSÁR Iván, *A lebegők*, Bp., Magvető Könyvkiadó 1989, 278–288.

¹³ KOVÁCS Imre, *A néma forradalom*, s. a. r. ERDÉSZ Ádám, h. n., Cserépfalvi–Gondolat–Tevan, 1989, 10–14.

ből, felemlegeti Budai Nagy Antalt, Dózsa Györgyöt, Werbőczy Istvánt, a sikertelen parasztforradalmakat, Széchenyit, az 1848-as jobbágyfelszabadítást. Ír az 1897-ben Budapesten megtartott országos „földművesmunkás kongresszus”-ról, mely azt követelte, hogy az addigi „gyakorlatban volt 18-20 órai napi munkaidő”-t szállítsák le 12 órára. Közöl kivándorlást jelző táblázatokat, az „Erdélyben új honfoglalásra készül” román nemzetiségűek földvásárlásait mutató térképeket. A birtokmegosztást demonstráló számsorokból, a születési statisztikák rémítő romlásából, a cselédbérek drasztikus csökkenéséből, a magyarországi svábok földvásárlásaiból és a „népi németek” létszámát eltúlzó térképekből, meg a szektásodásból levonja a következtetéseket: „A fiatal korosztályok aránya egyre kedvezőtlenebbül alakul a társadalomban: az öregek tért nyernek [...]. Az öreg társadalom a halál dermedtségével utolsó állomás egy nemzet életében. [...] a mélyben már évek óta súlyos szociális forradalom folyik, és nagy társadalmi erők feszülnek a robbanásra.”¹⁴

Azokból a „falu-füzetek”-ből, vallomásokból és szociográfiákból, melyek közül mindössze négyről esett szó, leglátványosabb és legnagyobb hatása *A néma forradalom*nak volt. A 24 éves szerzőt a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék 1937. október 27-én maga elé idézte „a sajtó útján elkövetett osztály elleni izgatás büntette és a magyar állam, és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló véttség” vádjával. A bíróság első fokon három havi elzárásra, három évi hivatalvesztésre és ugyanezen időre terjedő politikai jogvesztésre ítélte.

Dr. Matolcsy Mátyás országgyűlési képviselő interpellációja nyomán *A néma forradalom* szerzőjének ügyét, a másodfokú bírósági döntés előtt, a parlament is megtárgyalta.¹⁵ A képviselő a Kovács Imre könyve elleni eljárást összekapcsolta beszédében Féja Géza *Viharsarok* című művének elkobzására tett javaslattal és a szerző ellen indított támadással. Interpellációjában felolvasta Bartók, Móricz, Zilahy, Erdei, Fodor József, Illyés, Németh László, Reményik Zsigmond, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Szabó Zoltán, Tóth Aladár és Veres Péter tiltakozását „bármilyen oldalon álló magyar írók [...] sorozatos perbefogása ellen”.¹⁶

A néma forradalom ugyanúgy felkavarta a magyarországi társadalmat, mint Mikó Imre könyve a romániai magyar közvéleményt. Kovács Imre mellett kritikákban és recenziókban emelt szót Féja Géza, Kodolányi János, Darvas József, Thurzó Gábor. Mikó Imre könyvét elismeréssel olvasta Jakabffy Elemér, Kós Károly, Méliusz József. Mindkét könyvnek itt is, ott is legfőbb érdeme különben a közírók radikalizálódása lett.

Magyarországon 1937 márciusában megalakult a Márciusi Front Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Sárközi György, Tamási Áron és Veres Péter részvételével. Romániában, Marosvásárhelyen, majd egy éves közvetlen előkészítő munka után 1937. október 2-án kezdődött el a Vásárhelyi Találkozó.

¹⁴ I. m., 137–139.

¹⁵ I. m., 191–201.

¹⁶ I. m., 193.

A Márciusi Front a „népi írói csoport” intézményes színrelépése is volt. Március 15-én a budapesti Múzeumkertben és a környező utcákban hozzávetőlegesen ötezer, többségében egyetemista, főiskolás és ifjúmunkás előtt olvasta fel Kovács Imre a Márciusi Front tizenkét pontját. A célok között szerepelt a demokratizálás, a gondolat-, szólás-, sajtó-, gyülekezési- és szervezkedési szabadság, az általános, egyenlő és titkos választójog biztosítása, az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségének betartása, az ötszáz holdon felüli birtokok kisajátítása, a bankok, kartelek és monopóliumok uralmának megszüntetése, a progresszív adórendszer, a 40 órás munkahét bevezetése, a minimális munkabér megállapítása „a létminimum felett”, a szervezkedési szabadság, a progresszív tandíj bevezetése az „alsóbb néposztályok érdekében”. A követelés 12. pontja így hangzott: követeljük „A magyar revíziót: a dunavölgyi népek számára a hovatartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását, a pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a dunavölgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.”¹⁷

A Vásárhelyi Találkozó megnyitó beszédében az elnöklő Tamási Áron folytatta az 1936-os *Cselekvő erdélyi ifjúság* és az 1937. augusztusi cikke, *Az erdélyi magyarokhoz* című írásában foglalt gondolatokat. Szót emelt az Európában kisebbségi sorban élő negyven millió ember „elemi, nemzeti és emberi” jogaiért, a politikai és vallási szempontokat nem tekintő együttes magyar fellépés lehetőségéért Romániában. Sürgette „a liberális demokrácia” helyett „az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak” demokráciáját, a falusi kisbirtokos és a munkásság életfeltételeinek javítását.¹⁸

A konferenciát és az ott elhangzottakat majdnem minden politikai oldal támadta. A szervezők és a felszólalók szemére hányták a magyar sérelmi politika elutasítását, „a szélső bal oldal vezető elméinek [...] megdöbbszentő megalkuvását”, a nemzeti szempont háttérbe szorulását, az ország egysége elleni támadást. Mindezekre Tamási Áron az Ellenzék október 15-i számában *Eszméink és bajtársaink védelmében*, két nappal később a Brassói Lapokban *Kitűzött zászló* címmel válaszolt. A második írásban hitet tett a közép-európai magyarság „nyelvi és kultúrközössége” és a román-magyar együttélés mellett, „az építő erők szétforgácsolása” ellen. „A román nép és a romániai magyarság közötti békés együttélésnek – írta – mindenek előtt álló feltétele az, hogy az állam biztosítsa a magyarság népkisebbségi jogait, úgy is, mint állampolgársági egyedeknek, s úgy is, mint nemzeti közösségnek.”

*

1930 és 1940 között a Kárpát-medencében, a magyar anyanyelvűek közösségeiben, nem egyforma mértékben ugyan, de megnőtt a falvakban élők sorsa iránti érdeklődés. Ebben tetten érhető volt a szolidaritás és a segíteni akarás gesztusa,

¹⁷ BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Bp., Püski Kiadó, 1989, 247–251.

¹⁸ POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*, i. m., 584–586.

az igazságosabb társadalmi berendezkedés utáni vágy, a falvak életének szépirodalmi formában és tudományos apparátussal történő feltérképezése, a kívülről és alulról érkezettek önértelmezési és világértelmezési ambíciója. Ez a törekvésrendszer létrehozott egy nem homogén szépirodalmi műformát, a szociográfiát, több műfaj keveredésének lehetőségével. Ezek az egyéni kezdeményezések Romániában és Magyarországon erőteljes mozgalommá szélesedtek. Ebben a folyamatban irányító szerephez jutottak írók, többek között Tamási Áron és Kovács Imre.

A II. világháborút lezáró békekötés után azonban ezek a törekvések és mozgalmak nem teljesíthették ki reménybeli szerepüket. 1942-ben a Moszkvában megjelent Új Hang című folyóiratban olvasható cikkekből kiderült, hogy a népi írókat, az emlegetett két mozgalom által megfogalmazott célokat nem kívánják szóhoz juttatni.

(2006)

Nagyon ritkán fordul elő, hogy egy költő első kötete már teljes fegyverzetben mutassa be végleges vagy majdnem végleges irodalomfelfogását, a rá jellemző versbeszédet, a nyelv teljes jel-készletének csak öt minősítő rendszerét. Ezért aztán a pálya második részében vagy vége felé maga az alkotó, netán a halála után formálódó recepciótörténetben az utókor, természetesen „átrendezi” az életművet. Így volt ez Adynál, aki a *Versek* és a *Még egyszer* két könyvből, változtatásokkal is, csupán ötöt emelt be az „igazi” kötetébe, az utókor pedig a két könyvet a gyűjteményes kiadásokban végleg a „Függelék”-ben helyezte el. Radnóti Miklós életművéből az első három kötetet: a *Pogány köszöntőt*, az *Újmódi pásztorok énekét* és a *Lábadozó szél* címűt a legutoljára megjelent monográfia szerzője már a „kísérletezés évei” fejezetcímmel foglalta össze.¹

És ez ismétlődött meg Rónay György esetében is. A 18-19 évesen kiadott első két kötete, az 1931-ben megjelent könyve, *A tulipánok elhervadtak* és az 1932-es *Híd* darabjait ő sem hevertette hét esztendőig az asztalfiókban a szükséges javítások elvégzésére, vagy annak eldöntésére, valók-e a művek a közönség elé vagy sem, akárcsak közvetlen kortársai. Ebből a két kötetből az 1972-ben kiadott *Mérleg* című *Válogatott versek* gyűjteményébe kettőt vett csak föl az 1931-es könyvből, a *Hazatérés* és a *Hajnal: még alig szürkül az égbolt* címűeket. E könyv megjelenése után azonnal hozzákezdett az „összegyűjtött versek” összeállításához. Ebbe – írta 1973-ban a reménybeli gyűjtemény tervezett előszavában – ciklusokba rendezve, a megjelenés időrendjét nem őrizve azokat a költeményeket akarta közölni, többet, mint a „válogatott versek” között, amelyeket az akkori ízlésével „a leginkább” magáénak érzett.² Ez a kötet, amelyik végül 1981-ben Rónay László gondozásában jelent meg *Szérű. Összegyűjtött versek* címmel, még egy verset befogadott a pályakezdés első könyvéből: *A viharvárás*. A szerző azonban mindhárom versen javított. A *Hajnal: még alig szürkül az égbolt* címét is módosította.

Költészettani gondolkodásának módosulását demonstrálandó érdemes egymás mellé tenni e három szöveg változatait.

A *Viharvárás* az 1931-es kötetben ebben a formában jelent meg:

Csend ül a tájon s őrült viharra várnak a földek,
remegve röppen a röpke madár az óvó lombok néma ölébe,
szorgos parasztok megrakott vállal sietnek a messzi tanyára,
a szürke csendben baljós fénnel csillannak a kaszák a vállon.

¹ FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*, Bp., Osiris Kiadó, 2005, 143.

² Vö. RÓNAY György, *Szérű. Összegyűjtött versek*, s. a. r. RÓNAY László, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 5, 567.

Rémült libapásztor gyerekek terelik a ludak gágogó népét,
hajszolt lovú zörgős szekerek futnak a tárt kapukon által,
olvasóért futnak a ráncos anyókák s hétszer csókolják kopott keresztjét,
fehér fejű gazdák néznek az égre s bólintó búval egymásra intenek.

Szél se rebben és sárgás jégfelhők úsznak az égen,
ág se reccsen és süketül, bőszen dobolnak a csendek,
egy év maggá vált csorgó verejtéke csattant a termébe a földön
s Isten viharja lengeti titáni karjait az égen.

Futnak az órák. Csend. A felhők enyhe szürkébe borultak.
Gazdakeblek sóhaja lendül, öreg anyókák esküsznek az irgalmas égre
s ha leborul az este, a faluvégen lágyan csendül az ajkakon a nóta
s az esti harangok zengve dicsérik az áldott, viharúzó Istent.

Az 1973-as javításokkal az 1981-ben kiadott kötetben ugyanez a versszöveg, meg-
őrizve a *Viharvárás* címet, így alakul:

Csönd ül a síkon. Viharra várnak a földek.
Remegve röppen a madár az óvó lomb sűrűjébe.
Parasztok megrakott vállal sietnek a messzi tanyákra.
A páncélszürke csöndben baljós fénnel csillognak a kaszák.

Libapásztor gyerekek rémulten gágogó ludakat terelnek.
Tajtékos lovakkal hajszolt szekerek zörögnek be a tárt kapukon.
Olvasót mormolnak a ráncos anyókák.
Szorongva néznek a sárgás égre a gazdák.

Mert odafönn, noha szél se rebben, egymásra torlott
jégfelhők úsznak – óra megy óra után.
Aztán leszáll az alkonyat. Az oszló felhők elszürkülnek,
s az esti harang dicsérni kezdi a viharúzó Istent.

A *Hazatérés* az 1931-es könyvben az alábbi szöveggel olvasható:

Vén este volt, hogy hazaértem. Csöndes házakban itt-ott lámpa égett,
a gazdagoknál fényesebb, a szegényeknél pislogóbb.
Az alvégen aludtak a zsellérek.
Állt a vonat az állomáson. A sínek közt támolyogtak a fények.
A mozdony sípolt, s szikrát hányt az éjbe
s nekirontott a havas messzeségnek.

És ottmaradtam egymagamban. Vézna drótok közt vak szelek sikongtak.
Elindultam hazafelé. Üres szérűkőn a kutyák
jajgatva, hosszan ugatták a holdat.

Fagyos földön koppant a léptem. Késett gazdák vén aggyistent köszöntek.
Halk házak közt hevert az ucca lomhán,
a hold szitálta lágyan rá a csöndet.

Emlékek hulltak a szívembe. Városból jöttem, öreg este jöttem,
és szembefut most arany gyermekségem,
fehér sugár a súlyosbodó ködben.

A szívem titkon kifehéřült. Dúdolni kezdtem könnyedén, mosolygón.
Átjárt a szél gondűzőn. A dalomhoz
öreg szent Dávid hegedűlt a holdon.

A „végleges” változat ez:

Hogy megérkeztem, este volt. A házakban már lámpa égett,
a gazdagoknál fényesebb, a szegényeknél pislogóbb.
Az alvégen aludtak a zsellérek.

A vonat pőfögött az állomáson. A sinek közt támolyogtak a fények,
aztán sípolt a mozdony, szikrát hányt a sötétbe,
s nekivágott a havas messzeségnek.

Én ottmaradtam egymagam. Szél fűjt. A drótok dongtak.
Elindultam hazafelé. Üres szérűkőn a kutyák
üvöltve ugatták a holdat.

Fagyos földön koppant a léptem. Városból jöttem, öreg este jöttem.
Főlderengtek gyerekkorom
lidérce a foszló réti ködben.

S egyszerre megkönnyűlt a lelkem. Átjárt a szél. Elfűjta a gondom.
Dúdolni kezdtem, s hozzá egyetlen szál cigánynak,
a vén Szent Dávid hegedűlt a holdon.

E két versben a változtatások kevésbé haladják meg azt a mértéket, amit Füst Milán a maga versein az újabb kiadások alkalmából végrehajtott. A harmadik költemény esetében azonban talán inkább a mű újraírásáról van szó. 1931-ben ez a szöveg jelent meg:

Hajnal: még alig szürkül az égbolt

Sáros országutak nyújtóznak a bizonytalan ködben
Otromba varjak suhogó sorban vonulnak a légben,
kár... kár... kopott köveken szekerek jönnek...
távoli rétek jövő tavaszról álmodoznak...
halk eső szemetel: óriás nyomorgó szeméből a könnyek.

Hajnal: még alig szürkül az égbolt. Messze
meztelen derekát fürdeti az esőben a város,
dohogó mozdony izmos hittel ront a szürkületbe,
kattognak a váltók, uszályos hajók úsznak a szomorú Dunán,
uccasarkon fázva tapogat a világtalan koldus.

Magányos úton szembe a széllel bandukolnak árván.
Színes álmokat szórok a ködbe. Milyen
más hajnalt vártam! Tüzeket és szivárvány
hídján suhanó szüzeket, ünnepet, napfényt,
virágos uccát és boldog, mámorpiros várost.

S most halk köd fogad. Szürkesség, nyomorúság.
Emberk sietnek előttem, rongyosak, fázók, szegények.
Zuhog az eső és tompán hajnalt dudálnak a gyárok.
Száz színes vágyam lassan, halkan elszórom a ködben
s az uccasarkon félszegen rámköszön a toprongyos koldus: Élet.

Az 1981-ben kiadott *Szériű. Összegyűjtött versek*ben pedig ez:

Még alig szürkül

Sáros országutak nyújtóznak a bizonytalan ködben.
Lomha varjak suhogó sorban vonulnak az égen.
Kár... kár... Kopott köveken szekerek jönnek.
Távoli rétek a közelgő tavaszról álmodoznak.
Eső szemel: óriás nyomorgó szeméből a könnyek.

Még alig szürkül az égbolt. Milyen más hajnalt
vártam: tüzeket, szivárványt, ünnepet, napfényt,
virágos utcát, örömben remegő várost ... És most
tapadós köd fogad, szürkesség nyomorúság.

Embernek sietnek előttem, rongyosan, dideregve.
Az eső nekiered. Hajnalt dudálnak a gyárak.
S az utcasarkon rámköszön egy ázott koldus.³

Az 1931-ben megjelent *A tulipánok elhervadtak* című kötetből átalakítva-átvett három vers jelenléte a *Szérű. Összegyűjtött versek* könyvében és az 1932-es *Híd* anyagának teljes elhagyása a pálya utolsó időszakában a versgondolkodás jelentős változását utal.

Rónay György 1977 decemberében, a Pergel Ferencsel készült életinterjúban szigorúan ítelt az utóbbi kötetéről. „Tulajdonképpen ez egy nagy versciklus – mondta –. Ebbe furcsa módon, nagyon furcsa módon Nietzsche Zarathustrájának a hatása játszik bele, akit akkor, 1932-ben olvastam, és hát nagyon fiatal voltam, ugye 18-19 éves, rettenetesen erősen hatott rám a stílus. Az egész zarathustrai szimbolika, minden. Mindazonáltal ez egy ellen-Zarathustra, de egy Zarathustra modorában megírt valami. Mértéktelenül fölnagyítva egy fiatalembernek, mondjuk az életben való elég, mint ma mondják: konfliktusos elhelyezkedését, aki szembe kerül az élettel, a Várossal – nagy V-vel, természetesen –, és mindezekkel a jelenségekkel. És próbálja ezeket a kérdéseket megoldani magának.”⁴

A mai olvasó elképzelhetőnek gondolhat egy másik olvasatot is. Tekintheti például másodlagosnak az *Így szólt Zarathustra* című Nietzsche-szöveg hatását, a tíz évig tartó magány után Zarathustra „alászállását”-t, a hegyről való leereszkedését, legközelebbi városba érkezését, beszédeit, a várostól való búcsúzását, a sok nép közt és sok városon átvezető útját, a barlangjához való visszaérkezését, közben elhangzott példabeszédeit. Elsődlegesnek mindössze a szöveg egyes részleteit tarthatja. Például az *Ezer és egy célről* című eszmefuttatását. Ebben Zarathustra így foglalja össze gondolatait: „Való igaz, az emberek adtak maguknak minden jót és rosszat. Való igaz, nem kapták, nem találták, nem égből jött szózat adta tudtukra. Értéket először az ember adott a dolgoknak, hogy fenntartsa magát – csak ő adott értelmet a dolgoknak, emberi értelmet! Ezért nevezi magát »ember«-nek, ami anynyi mint: az értékelő [...] Az értékek változása – az alkotók változása. Akinek alkotóvá kell lennie, mindig megsemmisít valamit. Az alkotók előbb a népek voltak, csak később az egyesek: valóban az egyén maga a legfiatalabb teremtmény.”⁵

Rónay György *Híd* című kötetében a verseket összekötő utazást, céltételezést és célértékelést egy mai olvasó következetesebben rögzített, határozottabb cselekvéssornak tekintheti: „mentem az élet útján” – kezdődik a prózai szöveg –, „hasonlatos lettem az őszi fákhhoz”; „aztán mentem tovább”; „máskor meg régi napjai jöttek szembe az úton”; „ismét máskor a szerelemre gondoltam”, „és ismét voltak

³ RÓRAY György, *A tulipánok elhervadtak*, Bp., Genius–Lantos kiadás, 1931, 6, 70, 100, valamint: RÓRAY György, *Szérű. Összegyűjtött versek, i. m.*, 37, 13, 15.

⁴ RÓRAY György, *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerk. BENDE József, Bp., Vigilia [Kiadó] 2004, 179.

⁵ NIETZSCHE, Friedrich, *Válogatott írásai*, ford. SZABÓ Ede, szerk. SZÉLL Zsuzsanna, Bp., Gondolat Kiadó, 1972, 238.

percek fájdalmas találkozásig”; „és mondtam: a világ dolgai múlandók”; „gondolkodni kezdtem újra”, „kérdések után kutattam a lelkemben”; „és akkor hosszú hallgatás után felmerült a legnagyobb kérdés bennem”; „megtelepedtem a töprengések sivatagjában”; „találkoztam én a szomorúsággal”; „... majd új életem énekével köszöntöm életemnek megújítóját, az én Uramat és Istenemet”, s „csúcsaim közt bolyongva hálát adok az én Uramnak a szemeimért”.

A zarathustrai és a Rónay György kötetében megalkotott beszélő hivatkozásai és szimbólumai valóban eltérőek. Az első középpontjában az „értékek változása”, az utóbbiban – Pál apostol által a rómaiakhoz írt hatodik levelében foglaltakhoz hasonlóan⁶ – az egyetlen érték állandósága tételeződik: az „Isten kegyelmi ajándéka [...] az örök élet Jézus Krisztusban, a mi Urunkban”. A *Híd* című kötet prózai részei mellett ezt sugalmazzák a néhol archaizáló, a *Biblia* első fordításainak beszédmódját utánzó részek, a bűnbánó zsoltár kezdő szavainak idézése („miserere mei”), a katolikus temetési ének kezdő részének kétszeri előfordulása („circumdederunt me dolores mortis”, „circumdederunt me ...”). A *Híd* valóban „ellen-Zarathustra”. A prózai szövegek közötti versek ritmusformájának a váltakozása, az ütemhangsúlyos négy- és hatsoros szakaszok egymásutánja, a mondatsoros mértéksejtető-sorhatároló, helyenként ritmust keverő szabadversek és prózaversek döccenői, a metaforikus versbeszéd és az asszociációs körrel nem rendelkező részletek néhol jelzik a kezdő költő bizonytalanságát. A kötet, inkább megbonthatatlansága miatt nem volt illeszthető az *Összegyűjtött versek* közé. Azt mutatja: a szerző az „ősi ösztön”-höz való visszatérés, „a hatalom akarása”, illetve a transzcendens távlatban tételezett élet közül az utóbbit gondolja magára nézve érvényesnek. Akárcsak az európai katolikus irodalom képviselői Claudeltől, Bernanostól a már készülődő Pilinszkyig.

Más a helyzet az 1931-ben kiadott első kötet, a nyolcvanöt verset tartalmazó gyűjtemény, *A tulipánok elhervadtak* esetében. Ebben a tíz alkotás alá írt személyes ajánlás, az idő- és térbeli utazást sugalmazó cikluscímek, a természeti körforgásra, az örökös mozgás és állandóság filozófiájára való utalás, a szakozatlan, eltérő hosszúságú sorokból építkező szabadvers-forma (*Meghalt az öreg székeke; Az ember a fogát csikorgatta*), az ütemhangsúlyos szövegek (*Esti dal; Temetés*), a népdalsort ref-rénként felhasználó alkotás (*Szól a kakas már*) éppúgy jelzi a verslehetőségeket próbáló gyakorlatlan költőt, mint az Arany János szótagszámtartó kettes ütemű formájának imitációja (*Gellérthegyi alkonyat*). Tetten érhető ebben a kötetben az Ady-hatás az erős pozíciójú lírai én magánbeszédében (*Láttam az élet arcát*), valamint Mécs László gondolat- és szövegformája (*Magyarok a tűznél*).

Az a három vers, melyeket újra közölt a *Szérű. Összegyűjtött versek* könyvében az első kötetéből, ugyanakkor jelzik, miként változott meg Rónay György költészet-fogalma és versbeszéde.

⁶ *Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás*, ford. GÁL Ferenc, GÁL József, GYÜRKI László, KOSZTOLÁNYI István, ROSTA Ferenc, SZÉNÁSI Sándor, TARJÁNYI Béla, s. a. r. RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat Könyvkiadó, 2008, 1642.

Legfeltűnőbb talán a versbeszéd határozottabbá, szervezettebbé válása. A *Viharvárás* négy strófájából, a tizenhét és húsz szótagos sorokból 1973-ban három, egyenként négysoros szakasz lett, meghatározóra formált két tizenkét-, egy-egy tíz-, tizenhárom-, tizennégy- és tizenhét szótagos sorral. A sorhatár minden esetben gondolathatár lett. A mondatsoros sorváltó szövegben „ritmusgóccok”, daktilikus részek tűnnek fel, mintegy időmértékes ritmikai hálót adva az alkotásnak.

Az 1973-as összeállításban a *Hazatérés* rövidebb lett egy szakasszal. Az első változatban a háromsoros strófák tizenegy és huszonegy szótagszám között váltakoztak az első két szakaszban, a következő háromban szabályosabban ismétlődtek. A második formában a sorok terjedelme látszólag következtelenőbbé vált, a szövegváltozások azonban az első fogalmazás kitéréseit elhagyva a végleges szerkesztettségét erősítették. Az első sor például eredetileg így alakult: „Vén este volt, hogy hazatértem. Csöndes házakban itt-ott lámpa égett”, 1973-ban ez a sor így formálódott: „Hogy megérkeztem, este volt. A házakban már lámpa égett”. Egy-egy szó felcserélése is pontosabbá, mozgalmasabbá tette a szöveget. Vannak jelentősebb változtatások. A harmadik szakasz 1931-ben így kezdődött: „Én ottmaradtam egymagamban. Vézna drótok közt vak szelek sikongtak.” 1973-ban: „Én ott maradtam egymagam. Szél fújt. A drótok dongtak.” Az ötödik szakasz így formálódott 1931-ben: „Emlékek hulltak a szivembe. Városból jöttem, öreg este jöttem, / és szembefut most arany gyermekem, / fehér sugár a súlyosodó ködben.” 1973-ban: „Földerengtek gyermekkorom / lidércei a foszló réti ködben.”

Az 1973-ban az 1931-es kötetből újra közölt szövegek javításai jelzik Rónay György versgondolkodásának változását. Az első könyvben az alkotások lírai énjé azonosul a természettel, az ihlet, akárcsak az *Újmódi pásztorok énekét* író Radnótinál, nála is bukolikus. A versek beszélője magányos, helyenként daccal szembefordul a világgal. A szerző láthatóan próbálja a kötetlenebb versbeszédet, melyen itt-ott áthangzik az időmértékes ritmussal.⁷ Későbbi költészetében professzionális alkotóként és olvasóként végigéli *A nagy nemzedék* című tanulmánykötetében a Nyugat első nemzedékének alkotóit és életművet, miközben könyvet ír Kassákról, a Rónay-asztalnál rendszerességgel eszmét cserél pályatársaival: Nemes Nagy Ágnessel, Pilinszkyvel, Ottlikkal, Mátyással, Lengyel Balázssal. Fordított Goethét, Novalist, Hölderlint, Rilket, végigfordította a francia irodalmat. Szent Ágoston és Szent Tamás után elmélyedt Teilhard de Chardin, Mounier, Karl Rahner teológiai műveiben. Mindezek tovább mélyítették morálfilozófiai meggyőződését, katolicizmusát. Versbeszéde is megváltozott. A pályakezdéshez képest meghatározóak lettek a mértékes versek. Ezekben a természettel és Istennel harmóniában élő ember szava szól. Az ön-életrajzi ihletésű vagy a természeti jelenségtől inspirált, vagy pillanatnyi életérzést megfogalmazó, vagy a számvetést végző versbeszélő szól az alkotásokból.

⁷ Vö. RÓNAY László, *Az Ezüstkör nemzedéke*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1967, 35–37.

Akár azonos a versszituációban megjelenített én a szerző biográfiai személyiségevel, akár nem, a pillanatnyin mindig átvérzik-átsüt az általános, érződik a klasszikus kultúrától a kortárs művészetekig mindent és mindenkit befogadó intellektus.’’⁸

(2014/1)

⁸ Vö. SEBŐK Melinda, *Klasszicizmus és modernség szintézise*, Vigilia, 2013/10, 728–734.

CS. SZABÓ LÁSZLÓ KISEPIKAI FORMÁI

Cs. Szabó László kevéssé ismert alakja a 20. századi magyar irodalom történetének. *Doveri átkelés* című munkáját Márai Sándor *Napnyugati őráratával*, Illyés Gyula franciaországi útijegyzeteivel, Radnóti és József Attila verseivel szokás emlegetni mint az 1930-as évek végi, a közeli háborúra gondoló összegzések és búcsúk egyikét. Szokás idézni szerepét a Nyugatban, a Cobden fórumán, az Apollóban, a rádió irodalmi osztálya élén, a Válaszban, a Hídban, a Magyar Csillagban. Műveivel azonban nem volt jelen a magyar szellemi életben. 1949 előtt írt munkáinak újabb kiadására nem került sor, a külföldön megjelent magyar nyelvű alkotásai – Aranytól napjainkig ívelő versválogatása, novelláskötetei, útirajzai, tanulmányai – nem érkeztek el hozzánk. Egy megélt-megvalósított szerep, bizonytalan hírek és nem olvasható művek jelentették őt idehaza. Ezért törvényszerűen vált „legendás figurá”-vá, „ködlovag”-gá, amint szelíd nyugalommal és csendes iróniával egy vele készített interjúban magamagát nevezte.

Cs. Szabó László most megjelent kötete, a válogatott esszéket követő elbeszélésgyűjtemény, a *Közel s távol* így lényegében ismeretlen írókat mutatott be az olvasóközönség nagyobb részének. Az ebben a könyvben megjelenő kisepikai variációsor az irodalom legősibb formái közé tartozik. Előképe az a *történetelmondás* is, amely – amint Edward Morgan Forster az *Aspects of the Novel* című munkájában valószínűsíti – a csoportosan vadászó őseembereket segítette figyelmük fenntartásában, a görög anekdotosz, a fabula, a mese, a legenda, az érdekességet kívánó romantikus elbeszélés, a misztikus és fantasztikus történet. Ez a gazdag múltú műfaj a 20. századra – a dokumentumelemek, a fikció és a fantasztikum szabad kezelésével, a direkt közlés és a parabolikusság egyformán föllelhető szándékával – szerkezeti szempontból három alapformát alakított ki: a *novellát*, melyet továbbra is a történet váratlansága, a világ egy részletének intenzív bemutatása, a lezártág jellemez, a nyitottan végződő *short story*t s *elbeszélését*, mely a novellánál hosszabb, részletezőbb, több fordulattal, lazább szerkezettel minősíthető. Cs. Szabó László a kisepika minden lehetőségét igyekezett kipróbálni. Írt szabályos novellát (*Hajótöröttek*), „short story”-t (*Az érme*), elbeszélést-kisregényt (*A kegyenc*). Láthatóan azt a formát kedveli főként, amelyben élettények és fantasztikus elemek szerveződnek műalkotássá. Az élettényeket gyakran a közvetlenül megélt jelenből veszi. Így került be a történetekbe feleségének menekülése Magyarországról, a hattyú, a szögesdrót, a csempészek, az őrtornyok képe; a későbbi időkből bécsi, velencei, itáliai mozaikok sora: utazások, diplomok, állomásfeliratok, egy londoni ház, s a nyugati emigránsélet egyes részleteinek ironikus rajza. Ez a jelen azonban, ahogy közeledik napjainkhoz, az emberi emlékezés általános törvényszerűségként egyre inkább kiegészül a régebbi múlttal: az író gyermek- és ifjúkorának, párizsi tartózkodásának képeivel. És még valamivel kiegészül. A 20. századi magyar irodalom történetének sok jellegzetes szereplőjével, színhelyével, tervekkel, szándékokkal, tettekkel. Ezek néha csupán a párbeszéd utalásaiban kapnak helyet,

máskor azonban egy máshol is föllelhető tényhalmazt tartalmaznak. *A colomari katonasírban* például a Hevesi Andrásra vonatkozó információkat, amelyek jószerivel – más beállításban ugyan – Simone de Beauvoir *Egy jóházból való úrilány emlékei* című könyvében is olvashatók. Az így válogatott élettényekkel jellemezhető történetekben fantasztikus elemek is szerephez jutnak. Nem úgy, ahogy a századelőn népszerű szerzők: Poe, Maeterlinck, Claudel írásaiban ez megfigyelhető volt. Csupán a történetek végén, a megoldásban kapnak szerepet, ahogy az Kosztolányinál is megvalósult. Ez a fantasztikus mozzanat sokféle funkciót tölt be. Reprezentálja a racionális kapcsolatát, esetleg az írói szándékot erősíti-közvetíti, vagy abban „segít”, hogy a történet egy általánosabb etika szerint is érvényesen fejeződhessen be.

Cs. Szabó László igazi műfaja azonban a *kultúrelbeszélés*. Ebben leginkább Babits-hoz igazodott. Babits volt ugyanis az, aki 1920-ban megjelent *Karácsonyi Madonna* című kötetében (nem függetlenül a világirodalmi törekvésektől) szakított a magyar kisepikai hagyományokkal, hátérbe szorította a primer élményeket, mellőzte az addig divatos novellaszínhelyeket, szereplőket, konfliktusokat, s a történetekbe régi korszakokat, színhelyeket emelt be. Ezekben a kisepikai formákban, például a címadó elbeszélésben, Babits nem történelmi vagy áltörténelmi műveket hozott létre. A régműltről gyűjtött emlékekből – sokszor a részletek igen nagyvonalú egybeépítésével – egy olyan művészi mikrovilágot konstruált, melyben a kultúrtörténeti tények szemlélete és a modern lélektan ismerete biztosította a mű homogenitását. Cs. Szabó László ezt a műépítési módszert alakította tovább a 13. századot idéző *Salamon királyban*, a 16. századi históriában. *A kegyencben*, a „18. századi” *Is-Ten, a nagy órásmester* című írásban és az 1668. évi Amszterdami Rembrandt világát életre keltő *Titus beszélben*. A *Salamon király* példázza talán legtisztábban ennek a műtípusnak minden jellegzetességét. Cs. Szabó Babitsnál nagyobb gondot fordít az alkotás korban érvényességére. A történet hitelességét erősítő információk ezért sokrétűek: a század történelmére, technikájára, művészetére, szokásrendjére egyformán vonatkoznak. A szerző különösen ügyel a világkép hitelességére. A 13. századról szólva például két dologra kellett vigyáznia: a rendkívül telített hitelvű atmoszféra egyértelműségére egyrészt, másrészt annak érzékeltetésére, hogyan jelentkezett a művészetben ekkor egy újfajta, a funkcionális szerepen túli lehetőség. S mindezt úgy kellett megtennie, a korismeretet úgy kellett alkotássá transzformálnia, hogy ne essék csorba a lélektani-emberi hitelességen. Ez a mű azonban nemcsak az író legsikeresebb műfaját mutatja. Azt is jelzi: a történetet elmondó-megélő megválasztása sokszor döntő fontosságú lehet az egész autonómiája szempontjából is. Cs. Szabó László ebben a könyvében ugyanis végigpróbálja az összes lehetőséget. Közöl olyan elbeszélést, melyet a mindent tudó író mond el, hoz olyan történetet, melyet a mű fiktív hőse vagy az író valószínű személyével megegyező főalak folyamatos jelenben ad elő. Olyan történet is olvasható, ahol az író hangsúlyosan van jelen, s egy korábbi epikai hagyományt követve megszakítja a folyamatot, kommentálja az eseményeket, esetleg az általánosítás síkjára emeli azt. A mai olvasó számára mindennek a lehetőségnek a vé-

gigpróbálása így kicsit szokatlan. Igazában azt várja, hogy a szerző maradjon háttérben, észrevétlenül, a nézőpontok változtatásával próbálja csak a maga értékrendjét közvetíteni, a befogadót az értékek elfogadásában befolyásolni. A *Salamon király*ban a kiválasztott persona mindenképpen szerencsés. A történetet itt a főhős mondja el, húsz éve tartó házasságukra visszaemlékezve. A sorsfordító mozzanatokra ügyelve részletezi az eseményeket; ahol szükséges, ott felgyorsít, ahol az előadás menete azt kívánja, ott lassít. Mindenesetre hitelesíti az alkotást. Pontosan úgy, ahogy az ilyen elbeszélésekben általában is szokás. Itt sem az alakok helyenkénti halványabb volta, sem az itt-ott föltűnő, Babitsra emlékeztető fölös információk jelenléte, sem az elbeszélőmód nem zavarja meg az alkotás maradéktalan élvezetét.

Cs. Szabó László *Közel s távol* című könyvében (idézett interjújában megfogalmazott szándéka szerint) a hazai olvasók ítélete elé tárta műveit. Abban a reményben tette – mondta –, hogy az érdeklődők vagy elutasítják alkotásait, vagy útitársai lesznek. Az olvasók ítélete e hagyományosabb voltukban is érdekes történetekről bizonyára kedvező lesz. Azt ugyanis mindenképpen megérzik a lapokról, amit Németh László a szerzőről már vagy jó negyven éve mondott: Illyés Gyulával együtt ők ketten írták az utolsó két évszázadban magyarul a legszebb „ápolts és mégis élő prózát”.

(1984)

JÉZUS IS D. P. VOLT
FENYŐ MIKSA REGÉNYE

Fenyő Miksát a köztudat a Gyáripárosok Országos Egyesülete titkáráként, ügyvezető igazgatójaként, a Nyugat fenntartásában és „üzemeltetésében” meghatározó személyként őrzi. Azt már kevesebben tudják róla, hogy kitűnő kritikákat és tanulmányokat is írt, egy napig kereskedelemügyi miniszter volt a Hadik-kormányban, egy cikluson át parlamenti képviselőként dolgozott, meg azt, hogy a német megszállás alatt, 1944 és 1945 fordulóján egy lichthofra nyíló cselédszobában rejtőzött, ahol az első sokk után írni kezdte feljegyzéseit, melyeket utóbb *Az elsodort ország* címmel közre is adott, meg azt, hogy *Önéletrajzom* című kötetét az Argumentum Kiadó 1994-ben megjelentette. Azt azonban már aligha tudják, hogy az 1920-as évek elején ő vezette a magyar küldöttséget a Szovjet-Oroszországgal volt titkos tárgyalásokon, és azt, hogy az 1948-as emigrációja (kitelepülése?, szökése?) után egy évvel regényírásba kezdett. Az írást 1951-ben fejezte be. A szöveg nehezen olvasható gépiratos formában került elő halála után a hagyatékából. A mű 2006-ban *Jézus is D. P.* volt címmel jelent meg az Argumentum Kiadónál.

D. P., azaz *displaed person*, vagyis száműzött személy volt Fenyő Miksa is élete második felében. Ez az elnevezés, mely a kívülálló szempontjából lehet *detested person*, tehát emigráns is, nem csak sokszor előforduló önmegnevezése a regény beszélőjének. Használják ezt a rövidített formát a határon 1948 és 1951 között átjutott regénybeli magyarok egymásra vonatkoztatva is („minden magyar ember, röviden D. P.”), ezt mondják „minden gyökeret vesztett ember”-re általában, de így hívták „a társadalom alját”, a „pokol körökön hajszolódo” személyeket, „Kína, Korea, Indokina milliói”-t is, a bárhol bevándorlási vízumra várakozókat, az „új-kori leprá”-ban, a „D. P.-ség”-ben szenvedőket. A regényben egy öreg költő részletesen is megmagyarázza ezt a jelenséget: „D. P. emberek, kik nincsenek helyükön, és mikor odaérnek, ahová vándorolni akartak, megint azt kell látniuk, hogy nincsenek a helyükön. [...] Minden ember D. P. ezen a földön. [...] Jézus is D. P. volt [...]. Csak mikor helyet foglalt az Isten jobbján, szűnt meg D. P. lenni. Ez volt az ő megváltása. S így lett megváltó. Vérért adta, hogy ne legyenek D. P.-k a földön. Hiába adta.”

A regénynek több szintje van. A legkülsőben, az eseménytörténet középpontjában Tisza Gábor archeológus egyetemi tanár és író áll, meg a gyermeke, Tamás, aki kint rekedt Svájcban és a felesége, Judit, aki hamis papírokkal és baráti segítséggel elhagyta az országot, hogy megkeresse gyermekét. A férfi 1950 késő őszén, vállalva a szökéssel járó veszélyt, családja után indult. Egy határ közeli szanatóriumból embercsempészek segítették át Ausztriába, Bécsbe, ahol magyar emigránsokkal találkozott, sok régi baráttal, köztük a nagyhírű nemzetközi jogásszal és feleségével, s az asszony szeretőivel. Megfordult kávéházakban, templomokban, szállodákban és hangversenyeken. Járt a Laxemburg kertben, tanúja és résztvevője volt szerelmi kalandoknak.

Jól látta, hogyan gyártják az útleveleket, híreket hallott Zürichből, feleségéről, az asszony valószínű kalandjáról. Egy hónapnyi várakozás és bolyongás után vonatra ült, Innsbruckon át Trentóba utazott, innen Firenzébe, Fiesoléba, Assisibe, Bolognába, Gubbrióba, Rómába, majd ismét Trentóba, ahol végül találkozott feleségével. A négyhónapnyi regényidő egy gyilkossággal ér véget: egy nyájas ferences szerzetes megfojtja az őt megkísértő feleséget, majd feladja magát a rendőrségen. A minderről tudomást szerző Tisza Gábor is a rendőrségre indul, előbb azonban betért egy templomba, „letérdelt az oltár előtt, lehajtotta fejét a márványpadlóra, de nem imádkozott, mert nagy ürességet érzett lelkében és mindenütt maga körül”.

A szereplők emlékeiben kitágul a regényidő. Egy-egy utalásban felvillan 1848 és Kossuth Lajos alakja, Ferenc József uralkodása és kormányzati módszere, a 20. század elejének vidéki Magyarországa, az első világháború, az 1936-os „eukarisztikus kongresszus”, Eugenio Pacelli bíboros, aki a regényidőben XII. Pius néven Szent Péter trónján ül, meg az „aszкета kinézésű magyar miniszter”, Imrédy, aki két év múlva miniszterelnök lett, majd „a náci megszállás idején fanatikusan szolgálta a Hitler-ideát”. A magyar szereplők beszélgetéseikben, belső monológokban leggyakrabban a németországi hatalomváltást emlegetik, a nürnbergi gyűlések „üvöltői”-t, Hitlert meg a sztálini diktatúrát, a magyarországi zsidóüldözést. Ezekben a beszélgetésekben szembesülnek egymással a deportáltak emlékei és az 1945 után szerzett tapasztalatok. Egy fiatal lány felemlegeti a Bergen-Belsenbe vezető vonatút rémségeit, a mindig ordító felügyelőt, aki arra kényszerítette az akkor még gyereklányt, hogy közvetlen közelről nézze meg, miként szeretkezik a gabonaraktár dohos pincéjében, a foglyok szemeláttára egy szalmazsákon „egy nagy csontú német szépség”-gel. Egy másik szereplő a határ menti szanatóriumba utazó Tisza Gábornak arról beszélt, miként vedlett nyilasló „kommunistává” a falu párttitkára, akire „egy jóra való zsidó, Schlesinger”, a vaskereskedő, amúgy a falu jótevője, rábízta vagyonát, pénzét, üzletét, raktárát, cserébe azt kérve, juttassa át a határon addig, míg a világ újra helyreáll. A párttitkár azonban megölte és elásta a kereskedőt, beült a vagyonba, most pedig „nagyobb beszolgáltatást követel”, mint amennyi termett. Fenyő Miksa beépíti a szövegbe a könyvírás előtti közvetlen időket is. Szó esik „Mindszenty kardinális” peréről és kálváriájáról, Rajk László lefogásáról, a Tito marsallal való szakításáról, ettől kezdve az akkori politikai közbeszédben gyakran felbukkanó szövszerkezetéről, a „Tito kutyák”-ról, az államvédelmi hatóság működéséről és a besúgó rendszerről.

Ezek az események, az elbeszélte történetelemek felidéznek a főhősben egy-egy bibliai passzust a helytállásról, az emberi gyávaságról, az árulásról és a hűségről. Főként akkor jelennek meg ezek a helyek, amikor Tisza Gábor az egyes ember általános lehetőségeit mérlegeli. A szerző és a főhős intellektusához közelálló emberek a szövegvilágban pontosan látják, a végrehajtott radikális politikai fordulat, minden felesleges és brutális terror ellenére, sok ember életlehetőségeit megjaví-

totta, nekik „mindez jó”, ők „hajlandók Sztálin istenségét hirdetni”. Aki a Kosuth-díjat és vele egy Hortobágyra vagy más kényszerlakhelyre „deportált polgár szép lakását” megkapta, úgy tekinti, „az új világ elismeri az ő képességeit”.

Az is nyilvánvaló, hogy „bizonyos társadalmi osztályok [...] pusztán létezésükkel tiltakozást jelentenek az ő dogmaik ellen”, tehát „végezni kell velük”. Ebben a helyzetben jutnak el a beszélgetők az általánosításig. A „realista” megpróbál helyezkedni az új világban, „olyan jól, ahogy lehet”. Van, aki várja a régi visszatérését. A harmadik „a bolsevizmusban a világ fejlődésének új állomását” üdvözli azaz a szilárd meggyőződéssel, hogy ami „most” van, „gyerekbetegség”, melyet a rendszer ugyanúgy leküzd, mint ahogyan azt a francia forradalom tette. Van, aki csak a menekülésben hisz, nem hajlandó elfogadni, hogy „Marx ótestamentumi megátalkodottsággal” „traszirozta”, azaz kényszerpályára állította az életet, elképesztőnek minősítette, hogy Sztálin még a nyelvészeti kérdésekben is „parancsolhat” (a nyelvet a „felépítmény” kategóriájába sorolva, a „gazdasági alap”-ból magyarázható fejleménynek minősítve, amely a tulajdonviszonyok megváltozásával maga is megváltozik...).

Tisza Gábor egy belső monológban egyik vélekedést sem osztja. Abban bízik, hogy „két éven belül el kell dőlnie a Kelet–Nyugat ellentétének”, s aztán minden folytatódhat ott, ahol abbamaradt Hitler, Mussolini és Sztálin előtt. Reményeiben az sem rendíti meg, hogy Bolognában szembesül az Olasz Kommunista Párt szemléleti hatása alatt álló egyetemistákkal, a „falakon kiáltó” plakátokkal a „békéről, szabadságról, dollárszabadságról”, meg találkozik szabadegyetemi előadásokat hirdető falragaszokkal, ahol egyszerre kínálják a „Dante és a nagyburzsoázia”, „Vallástalan-e a Szovjet?”, meg a „Hogyan próbálta meg Mindszenty kardinális dollárért szállítani a magyar népet?” című fejtegetéseket. Néhány oldallal később a kizárólagosságokban hívőkről elmélkedik. Vannak, gondolja végig, akik Sztálinban hisznek vakon. Mások a „vallástól várják az üdvösséget”. Megint mások nihilisták, és semmibe veszik az eszméket. Szavakba foglalja, magára vonatkoztatva, a végtelenségtől irtózó értelmiségi álláspontját, azért, aki „mindig szkeptikus”, még a maga tételével szemben is. A regény külön érdekességét adja, hogy a Budapestről elszökő, kalandos utakon Rómáig eljutó archeológus egyetemi tanár kényszerből választott új hazájában is közel akar maradni eredeti hivatásához, s egy új, Rómáról szóló könyv megírására készül. A történet elején utalásokban, kitérésekben, párhuzamokban a magyar–latin–francia–olasz–német irodalomban élő ember emlékei, példái, hősei és irodalmi fordulatai jelennek meg. Az itáliai városokat járva felidézi magának egy-egy épület történetét, szembesítve a régi eszméket és a friss tapasztalatokat; az építészet és a képzőművészet múltjába viszi magát az olvasót.

Mindezenközben gondolkodásában teret kap az írás maga, az irodalmi alkotás minéműsége, a teremtés folyamata, a szerző, az alkotás, a valóság és a lehetséges szereplő viszonya. Az írásról való gondolatokat Fenyő Miksa „szétosztja” Tisza Gábor, egy sokszor előforduló író, Tass Dénes, Dörner János művészettörténész

akadémikus és mások között. Tisza Gábor szerint „a koncepció által való megköttöttség” nem lényeges a prózában (azaz nem az ok-okozati összefüggés szabja meg a rendet, a szöveg, akárcsak Proustnál, épülhet asszociációkra, egy-egy kitérés lehet önálló történet is, nem olyan mértékben váltogatva az idősíkokat – sugalmazza az írás -, mint ahogyan az Sempruntól Esterházy Péterig, Závada Pálíg megfigyelhető, de nem is így kapcsolva be a történetbe a múltat, mint ahogyan az általában a regényekben megvalósul). Tass Dénes szerint az „Író” ne mindent vegyen bele a szövegbe; nem az élmény válik érdekessé, hanem az a mód, ahogyan elmondjuk; úgy kell elmondani bármit, „hogyan az olvasó társszerzőként szegődjön” a „szerző mellé”. A művészettörténész szerint a „művészi alkotás [...] a művészetek kozmikus kapcsolatainak megkeresése, a vallás és a filozófiával közös gyökök feltárása”, ehhez pedig „kreatív erő kell”.

A *Jézus is D. P. volt* egy nagyon nagy műveltségű szerző korszak-információkat, történeti-társadalomtörténeti-művészettörténeti fejtegetéseket mozgósító alkotása. Részint elrugaszzkodás a megírás hétköznapijaitól. Részint kapcsolódás a Nyugat közvetlen világához, Ady- és Babits-sorokra való rájátszással, a folyóiratban volt irodalmi viták érvrendszerének emlékeivel, a Jónás-történet felidézésével és önálló interpretációjával. Az *Ó- és Újszövetség* textusai, Horatius, Vergilius, Ovidius, Cicero, Dante, Rabelais, Machiavelli, Shakespeare, Voltaire, Kant, Schopenhauer, Goethe, Schiller, Flaubert, Baudelaire, Nietzsche, Wagner és mások műveinek megidézése kultúrtörténeti és „emberiségtani” távlatba állítják a regényt.

A nyugodt újraolvasás lehetőségétől megfosztott szerző bizonyára alakított volna még a kéziratban. Feltehetően elhagyott volna nehezen értelmezhető, a főhős karakterével néhol ellentétes erotikus jeleneteket. Talán megváltoztatta volna a regény végét. A Láng József és Hegedős Mária magyarázó jegyzeteivel és idézet-korrekcióival megjelent könyv ebben a formában is jelentős alkotás. Fontos dokumentum a Nyugat szellemi környezetéről is.

(2008)

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY JÁTEKOS VERSEI

Tamkó Sirató Károly költő, műfordító, művészeti teoretikus életművében különös helyet foglalnak el a játékos versek, vagy ahogyan korábban mondták nem egészen pontosan: a gyerekversek. Ezek a művek nincsenek rokonságban a népköltészeti mondókákkal és játékdalokkal, az archaikus korba visszanyúló szövegekkel (mint a *Gólya, gólya, gilice*, amelyik talán a sámán-gyógyítás emlékét őrizi); de nincsenek kapcsolatban ezek az alkotások azokkal a „gyerekeknek” szóló írásokkal sem, amelyek ma a könnyen elvonatkoztatható erkölcsi tanulság okán majd minden célzatos gyűjteményben helyet kapnak.

Tamkó Sirató Károly játékos versei különböző indíttatásúak, és átfogják egész költői pályáját.

Legelső a sorban a *Harangos kút* 1920-ból, a pusztaföldvári-mezőtúri korszakból, az első verseskötet, *Az Élet Tavaszán* megjelenése előtti időből való. Háttérében benne lehet „a végtelen, de geometriai alakzatokkal változatossá tett síkság”, melyet útvonalak hasogattak keresztül, az utak mentén menetelő jegenyesorok, s „a tanyák udvarán... magasba meredő gémeskutak”, a szinte harangozó, le-feljáró ostorfákkal, amint a költő később visszaidézte „első eszmélő” „élményét”-t. A *Mamouna és Mamadou* feltételezhetően az avantgárd-időszak, a párizsi tartózkodás, a szürrealista versteremtés emlékét őrizi. A kéziratban még *Hangok* összefoglaló címmel jelölt művek, az *Erdő*, a *Két ló a betonon*, az *Ő* és a *Lomp* meg éppen sokféle inspirációt sejdíthetnek: a 19. századi francia költészet vonzódását a tiszta formában érvényesülő hangzáshoz, meg a Nyugat-nemzedékek sugalmát.

Tamkó játékos versei azonban összességükben a költészet 20. századi megújítását próbálják. Nem Weöres Sándor játékos verseihez (és egyéb műveihez) hasonlóan, azaz nem más és más életkorú, más és más történelmi korszakban vagy épp az ellenkező nembe tartozó személy beszélővé avatásával tágitják a megszólalás lehetőségeit. Nem Nemes Nagy Ágnes útját járják az alkotások, nem a tárgyakhoz kötődő élmények és érzelmek szikráznak, nem az ütemhangsúlyos, időmértékes vagy bimetrikus ritmus lehetőségei tárulnak fel a versek révén. Tamkó Sirató Károly játékos verseiben a nyelv újfajta felhasználására, érvényesítésére, a nyelvhez való viszony újrafogalmazására tesz kísérletet. Kipróbálja a hangoztatott változat és a leírt forma ütköztetését, a műszaki-földrajzi, történelmi-társadalmi tényekre, helyzetekre való utalás jelentésbővítő, asszociációt teremtő sajátosságát, a szabad képkapcsolásban sűrűsödő jelentéstöbbséget, a szóalakok közelségében és a jelentés távolságában érvényesíthető-érvényesülő jelentésképző funkciót. De más is elképzelhető. Az sem lehetetlen, hogy a buddhista vallást és filozófiát tanulmányozó Tamkó képzeletét megragadta a szó mágiájára és a beszéd hatalmára vonatkozó távol-keleti elképzelés, mely szerint a szó lényegét sem a hasznossága, sem a konvencionális

jelentése nem meríti ki, a szó lényegében mindig benne van a hangtesthez kapcsolódó, az érzelmeket érintő, a bensőt felemelő és együttrezgésre készítő irracionális tulajdonság.

A *Tengerecki* címmel megjelent, a hagyatékban fellelhető változatokat, szövegjavításokat felhasználó játékos versgyűjtemény felmutat valamit a költő szerteágazó életművéből, költészettani törekvéseiből.

(1995)

A LÍRIKUS BABITS

A KÖLTŐI SZEREP ÉRTELMEZHETŐSÉGE BABITS MIHÁLY „PRÓBÁI” A BUDAPESTI EGYETEMEN

Babits az érettségi előtt (a külvilág szemében) a jogi pályára készült. Erre rendelte édesapja emléke meg a családi hagyomány, ezen a területen érezhette volna leginkább a rokonok és az apai barátok pártfogó támogatását. És az ésszerűség is ezt kívánta. A jogot ugyanis Pécssett is el lehetett végezni, lakásra maradhatott volna keresztapjánál, Kelemen Mihály főtörzsorvosnál, és közel lett volna a családhoz, az érte mindvégig túlságosan aggódó édesanyjához. És volt még egy súlyos érv a jogászi pálya mellett. A jogászság, akár a bírói ágon, akár a közigazgatásban „úri” foglalkozás volt. Az állam vagy a megye szolgálatában biztos volt az előmenetel, meg lehetett őrizni a család tekintélyét Szekszárdon, akár bíróként lépegetve előre, mint az apa, akár a vagyont gyarapítva, mint a dédapa.

Az önképzőkörben elért sikerek, az első megjelent műfordítások, az érettségi évében volt olvasmányai: Arany János „hatalmas költészete”, amint írta, Platón fordítása, Aiszkülosz utáni „vagyakozása”, Shakespeare, Goethe, Turgenyev és Thackeray, a „magasabb törvények tudásá”-nak „szomjazása” a jogászi hagyománnyal való szembefordulásra ösztönözte. A család literátus hagyományait folytatva, a „hajlamainak” igazában megfelelő tanári pályára lépett.¹ Úgy gondolta, akárcsak Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Dezső, Benedek Marcell, György Oszkár, meg valamivel később Áprily Lajos, József Attila és mások, hogy ezen a polgári pályán mégiscsak az irodalom és a művészet világában él majd.

Ez mindenképpen nagy elhatározás volt a részéről. Nemcsak a hagyománnyal és a család várákozásával került szembe, hanem – Budapestre készülve – új környezetet is választott. A történelmi múltat sugalmazó Szekszárd és Pécs után a hirtelen metropolisszá vált, építkezésekkel teleszabdalt, hagyomány nélküli nagyvárosba érkezett, a szokás- és kultúrkatolicizmusba beleszületett és abban felnőtt

¹ BABITS Mihály, *A szakvizsgai folyamodásból kívánt önéletrajzi impuruma* = Uő., „Itt a halk és komoly beszéd ideje”. *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, s. a. r. TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauz-Westermann, 1997, 6–7.

diák a vegyes etnikumú és vallású fővárosba ért, „Judapest”-re, ahogyan Lueger, Bécs „magyarfaló” polgármestere nevezte a várost (s ahogyan nevezette Babits majd a regényeiben egy-egy ellenszenves alakkal a települést).² És más hangulatú és értékrendű rokoni családba is jutott. Kelemen Imre, az az anyai nagybácsi, aki az Aréna út 11. számú ház második emeleti lakásának cselédszobájába befogadta 1901 őszén a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetemre beiratkozott unokaöccsét, kicsinyes és fukar ember volt. A negyedik kerületi járásbírószágon (a mai Vörösmarty tér – Központi Vásárcsarnok és a Duna–Kiskörút között elterülő Belvárosban) dolgozott. Nővéreivel a kapcsolata nem volt felhőtlen. Az egyetemista rokont is inkább kötelező viszonzatszolgáltatásként vállalta: annak idején ugyanis id. Babits Mihály és Kelemen Auróra hasonlóképpen segítette őt.³

A leendő költőre váró személyzeti szoba maga is vigasztalan volt. Üres telekre nézett, az ablakból háztetőket meg egy tűzfalat lehetett látni, ahová – mint ez olvasható *A világosság udvara* című versben –

„[...] lihegve jőnek meghűsülni
az uccakölykök nyári délután,
akik kiszedték a kerítés léccét
s gazos tájon métázva gondtalan,
kalap híján a nap fejükre tűzött [...]”⁴

Ez az üres telek később beépült. „Ahogyan emelkedtek a falak – írja Belia György –, úgy fogyott a fény a szűk szobában; nem sok idő múltán friss vakolat szaga csapta meg az [egyetemi hallgató] orrát, ha ablakot tárt, s hulladék bántó bűdössége kúszott föl szobájába a kútszerű udvar fenekéből [...]”⁵

A rokonok csak a hideg szobát adták Babits Mihálynak. Kelemen Imre a tüzelőt már nem biztosította. A család ugyan rendszeresen küldött pénzt szénre és fára, a küldeményből azonban minden esetben könyv lett, s így a kis szoba lakója pontosan úgy fagyoskodott, mint a *Halálfiái* Sátordy Imrusa.⁶

A menzai vagy vendéglői étkezéseket, a könyvvásárlást, a tanulmányi kiadásokat az otthoni küldemények meg az apa után járó, 1903 novemberéig folyósított, évi 130 forintos nevelési járulék, a Styrum–Lymburg-féle alapítvány évenkénti 100 forintja, a Kelemen József által alapított Stipendium évi 50 forintja biztosította,

² Vö. BABITS Mihály, *A gólyakalifa, Kártyavár*, s. a. r. ÉDER Zoltán és a Babits Kutatócsoport, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1997, 160; UÓ., *Timár Virgil fia*, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 87.

³ BELIA György, *Babits Mihály tanulóiévei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 132; *A Babits család levelezése*, s. a. r. BUDA Attila, Bp., Universitas, 1996, 27–28.

⁴ BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, s. a. r. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Századvég [Kiadó], 43.

⁵ BELIA György, *Babits Mihály tanulóiévei, i. m.*, 136.

⁶ „Imrus tehát maradt a hideg szobában, télikabátba burkolózva, s még olvasás közben is fel és alá járt, hogy meg ne fagyjon; tekintete minden fordulónál a jégcsapos ablakra esvén, mely a köves bérudvarra nézett. Éhezett és fázott [...]” = BABITS Mihály, *Halálfiái*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 448–449.

amellett, hogy állami alkalmazott árvájaként a jeles előmenetelő Babits eleve tandíjmentességet élvezett.⁷

„Sok zavart álommal, kevés műveltséggel, még kevesebb életismerettel kerültem a pesti egyetemre – idézte 1901 őszét a Magyarország 1923. december 8-i számában a költő. Katolicizmussal átitatott, de hitében hamar megtört lelkem – folytatta – kereste az új dogmát, melybe kapcsolódhatott [...] A lázas tanulás kora volt ez. Egyszerre kinyílt szemem körülnézett az egész világban. Megdöbbenve ébredtem rá a magyar középosztály, az egész akkori magyar társadalom elmaradottságára, ez a kor a magyar szellemi életnek nagy apálya volt.”⁸

Mindez azonban csak az egyetemi évek alatt lassan felgyülemelő ítélet. A tanulmányok elején, 1901 őszén csupán tanulni akar, s a magyar nyelv és irodalom mellé a francia szakot választja, talán igazodva ahhoz a korhangulathoz is, amelyik a tradicionális görög és latin, valamint a magyar kultúra orientációja szempontjából fontos német nyelv és irodalom helyett a magyar–francia szakpárt tekintette korszerűnek. Ennek megfelelően Babits a magyar, az illendő latin és görög kollégiumok mellett az 1901–1902. tanévben hat francia előadást hallgatott, sőt időt szentelt a francia – általában a modern – irodalom megismerésére. A negyedik félévben a francia kollégiumok azonban lassan ritkultak, s az ötödik félévben végleg eldőlt, a francia helyett a latin nyelvből és irodalomból szerez majd diplomát. Ennek megfelelően az alapvizsgát az ötödik félév végén, 1903. december 18-án már magyarból és latinból tette le. Zárthelyi dolgozatát magyar irodalomból írta *Mik az új és sajátos vonások Balassi lyrájában?* címmel. A dolgozatra Négyesy Lászlótól „dicséretes”-t kapott, a szóbeli vizsgán, a retorikai műfajokról, az antik retorika elméletirőiről, a humanistákról és a 16. századi történetirókról felelve Négyesytől ugyancsak „dicséretes”-t érdemelt. Hasonlóképpen vizsgázott Szinnyei Józsefnél magyar nyelvészetből és Bartal Antalnál latinból. A német fordításra Henrich Gusztáv „megfelelt”-et írt.⁹

Az alapvizsga után Babits „belátta” – írta önéletrajzában –, hogy a „részletekbe vesző” tanulmányok helyett „mélyebb filozófiai alapot kell szereznie”. Ennek megfelelően Alexander Bernát és Pauler Ákos filozófiatörténeti óráit hallgatta, külön tanulmányozta „A XIX. század pesszimizmusát”-t, „A pozitív tudomány elmélete”-t, Spinoza, Hume, Herbert Spencer, Nietzsche, Mach filozófiáját, „A filozófia története a legújabb korban” című stúdiumra járt, megismerte William James ismeretelméleti lélektanát és a fenomenológia alapproblémáit. Tagja lett a Magyar Filozófiai Társaságnak, Pauler Ákos megbízásából (1905-ben) a Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben ismertette két amerikai folyóirat: The Monist és The American Journal of Psychology egy-egy évfolyamát.

Az egyetemen Babits, akárcsak a *Halálfiái* egyetemistája, Sándor Imrus, nem „az iskolás professzorok előadásai”-t hallgatta.¹⁰ Az első és második félévben járt

⁷ BELIA György, *Babits Mihály tanulólévei*, i. m., 137.

⁸ BABITS Mihály, „Itt a halk és komoly beszéd ideje”, i. m., 117.

⁹ BELIA György, *Babits Mihály tanulólévei*, i. m., 140.

¹⁰ BABITS Mihály, *Halálfiái*, i. m., 452.

még Gyulai Pál kollégiumaira, a „Vitéz kis úr, Gyulai Pál” azonban, ahogyan Ady nevezte a professzort a *Harcos Gyulai Pál* című versében, nem vonzotta különösen: a nép-nemzeti elv teoretikusa ekkorra már végképp elszigetelődött, dacos elkülönülése pózzá vált, elutasította ugyan a pozitivizmus filozófiai és esztétikai felfogását, a művekben azonban csak az alkotó egyéniségének koncentrált megjelenését kereste.¹¹ Beöthy Zsolt előadásait is elkerülte: az MTA és a főrendiház tagját, a Kisfaludy Társaság titkárát, számos testület elnökét és díszelnökét (a történeti fejlődés és az irodalomban „kívánatos” „közmeggyőződés” hirdetőjét¹²) nem tartotta sokra. Ugyanígy vélekedett Dézsi Lajosról is (akit majd a szegedi egyetem professzoraként elismerően idéz József Attila a *Curriculum vitae*jében). Önéletrajzi vallomása szerint a regénytörténetet előadó Bodnár Zsigmondhoz, a nyelvész Simonyi Zsigmondhoz, mindenekelőtt azonban Négyesy Lászlóhoz kötődött.

Négyesy, aki 35 éves korában lett az MTA levelező tagja, verstant és stilisztikát tanított. A „Magyar stílusgyakorlatok” című szemináriumát, melyet folyamatosan tartott, Babits mind a nyolc egyetemi félévben felvette. Az első szemeszterben nem szerzett osztályzatot, a második, harmadik, ötödik félévben „kitűnően dolgozott”, a negyedik félévben „Jelesem dolgozott, igen szorgalmas”, a hetedikben „Kitűnően dolgozott, igen szorgalmas”, a nyolcadikban „Kitűnő szorgalommal és sikerrel dolgozott” bejegyzést kapott.

A szemináriumon, melynek hat féléven át Juhász Gyula volt a titkára, s amelyik 1903-tól a modern magyar irodalom egyik legfőbb fóruma lett, 1904 őszén már majdnem négyszáz beiratkozott hallgatóval, előre megállapított sorrendben történtek a dolgok. Mindig volt valaki, aki előadott vagy fordítást mutatott be, esetleg saját versét olvasta föl. Minden előadót felkért bíráló bírált. Az órákon, amint erre Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Mohácsi Jenő, Rédey Tivadar és mások is emlékeztek, bárki bármilyen véleményt megfogalmazhatott. Négyesy, bár „konzeratívabb” volt, mint a hallgatók, amint Juhász Gyula írta 1918-ban, s „nem mindig osztotta” a felszólaló nézeteit, „a tehetséget megbecsülte”, és tisztelte azokat, akik „az irodalmi forradalom zászlóját bontogat”-ták.

Az eleinte pénteken, később csütörtök estén tartott szemináriumokon 1903-tól már nemcsak bölcsészek, hanem orvosok, mérnökök, jogászok is megjelentek. Kosztolányi 1933-ban így idézte föl a „Magyar stílusgyakorlatok” hangulatát:

Ezek az irodalmi tornákon seregszemlére vonult föl az akkori ifjúság, teljes számban és teljes fegyverzetben. Senki sem hiányzott. Az előadóterem, a második emelet sarkában, zsúfolásig megtelt, s lépcsőzetesen emelkedő padokban érdekes fejek tünedeztek fel [...]

Kürtőkalapos világfiak jöttek ide, elefánt-csontfogantyús sétatáborral, széplelkek »merészen öltözködő« lányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus szakállat, hátrafésült, nagy haját viselnek és bőrsarujukból meztelen

¹¹ Vö. NÉMETH G. Béla, *Kiüllő és kerék: Tanulmányok*, Bp., Magvető Kiadó, 1981, 106–107.

¹² BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., Athenaeum, 1900, 5–6.

lábuk kandikál ki, piros nyakkendő szocialisták, akiknek a *Marseillaise* még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia-Kávéházban Schmitt Jenőt hallgatják, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szívnak [...] ¹³

Babits először 1902. február 28-án szerepelt: Heine-fordításokat bírált, és bemutattott néhány saját fordítást is a *Lyrisches Intermezzo* és a *Die Heimkehr* ciklusból. A következő félévben Goethe-fordítással, az 1903/1904. tanévben Baudelaire-átültetéssel, később egy Taine-ről szóló előadással, majd Leconte de Lisle- és egy Poe-fordítással lépett föl. 1903 őszén – több más verssel együtt – *A Spinoza-szobor előtt* című versével szerepelt a szemináriumon. Kosztolányi előbb idézett írásában így emlékszik az eseményre:

Egy ilyen gyakorlaton egy égő szemű, barna arcú, szekszárdi fiatalember olvassa fel verseit – köztük a Spinozáról szóló szonettjét is –, és fűszeres, új rímeit, ideges anapestusait éppoly egyénien énekli, mint manapság: Babits Mihály. Ezeket a verseket a másik héten én bírálom. Akkor parázs vita támad. Fönn a *hegypárt*-on egy lobogó hajú, fekete ifjú egyszerre föl pattan, s rendkívül indulatosan kijelenti, hogy a költészet célja csupán a haladás, a társadalmi jólét előmozdítása s a közéleti bűnök, visszaélések ostromozása lehet, mire én odavetem, hogy a múzsa mégse szobalány, seprője sincs neki. A terem megzajdul. Tapsolnak és füttyülnek. Ez az indulatos ifjú Vágó Béla, a későbbi népbiztos [...] ¹⁴

*

Azok a fiatalok, akiknek a Négyesy-féle stílusgyakorlatok fórumot teremtettek, különbözőképpen vélekedtek az irodalomról általában. Egy valamiben azonban megegyeztek. Új utakra akarták terelni a magyar költészetet. Oláh Gábor, aki mindössze két évvel volt idősebb Babitsnál (s akit Beöthy Zsolt a fiatalok között a legtehetségesebbnek ítélt), az *Anyám, légy büszke* című verse szerint „új idők fiá”-nak, „Messiás”-nak gondolta magát, s egy másik verse, *Az én hírem* tanúsága alapján, legalábbis álmában, az egész világ dicsőségére vágyott, Milton és Ibsen körében képzelte el magát, közben kurucos-hazafias verseket írt, a nép-nemzeti irányt követte, Beöthyhez hasonlóan a „közérdektől való áthatottság”-ot tekintette az irodalom kizárólagos feladatának. Vágó Béla, még inkább az 1882-es születésű

¹³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Négyesy László* = K. D., *Írók, festők, tudósok*, I–II, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958, I, 309–310.

¹⁴ A Négyesy-féle stílusgyakorlatokhoz: BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 146–151; JUHÁSZ Gyula, *Prózai írások 1918–1922*, szerk. GREZSA Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1949, 46; GREZSA Ferenc, *Juhász Gyula egyetemi évei*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 23–24; KOSZTOLÁNYI Dezső, *I. m.*, 311.

Bresztovszky Ernő (aki 1904-től már a Népszava belső munkatársa lett), a költészetet „szociális tett”-nek kívánta. György Oszkár, Babits évfolyamtársa, Babits-hoz hasonlóan, Baudelaire-t és a korabeli francia költészetet tekintette mintának. Balázs Béla, aki 1902-ben kezdte meg tanulmányait, s az Eötvös Collegiumban Kodály Zoltán szobatársa volt, ekkori verseiben és az 1911-ben kiadott (és Kodálynak ajánlott) első verseskötetében, *A vándor énekel* című gyűjteményben a költészet megújítását az archaikus magyar népi művészettől várta. Kosztolányi határozottan kiállt amellett, hogy a költészetnek se szociológiai, se nemzeti funkciója ne legyen.¹⁵

A stílusgyakorlatokon alakult kapcsolatok befolyásolták Babits költészettani gondolkodását.

A Heine- és Sturm-fordítások, a 17 évesen írott vers, az *Érte emészt a szerelem...* kezdetű meg az 1901 tavaszán írt *Epizódok*, az 1901 ősze és 1902 tavasza között készült *Egy tél Budapesten* ciklus tizenkilenc darabja, az 1902 novemberéből–decemberéből való *Apotheózis*, az 1903 júliusában írt *Estefelé* (a *Tájképek* ciklusból) azt mutatják, hogy Babits teoretikusan elhárította ugyan magától a századvég élmény- és hangulatköltészetét, normaerősítő nyelvfilozófiáját, az idézett és nem idézett mintegy háromszáz korai versével mégiscsak ehhez az írásmódhoz kapcsolódott. A György Oszkárral, Zalai Bélával, leginkább azonban Kosztolányi Dezsővel való személyes és levéleszmecserék közben azonban folyamatosan szűkült a verselméleti gondolkodása és a versteremtő gyakorlata közötti távolság.

Költészettani kérdésekről legelőször György Oszkárral cserélt eszmét. Vele az egyetemen már 1901 őszen találkozhatott. Nagy valószínűséggel valamelyik francia szakos órán történhetett ez, esetleg Becker Fülöp „Boileau élete és művei” főkéllégiumán vagy a francia lektor, Tharaud „Le roman français au XIX. siècle” című előadásán, esetleg ennek a két előadónak valamelyik szemináriumán. Nem zárható ki, hogy ezeken az órákon, ahol legfeljebb 15–20-an lehettek, derült ki közös érdeklődésük és ambíciójuk, a Négyesy-féle stílusgyakorlatokon a költővé válás közös akarata aztán tovább oldhatta a mindig is nehezen barátkozó Babits tartózkodását. Kapcsolatuk elmélyülését mutatja az 1903 júliusa és 1904 augusztusa közötti időszakból fennmaradt, György Oszkár által írt tíz levél és az iratokból kikövetkeztethető öt Babits-válasz, nem zárva ki természetesen azt sem, hogy ez a levélkapcsolat korábban indult, és mennyiségben valójában gazdagabb is volt. A megmaradt és kikövetkeztethető levelekben az egyetemisták verseket és műfordításokat küldtek egymásnak, bírálták egymás műveit, beszámoltak olvasmányaikról, György Oszkár közös párizsi utat sürgetett, melyet Babits 1904 januárjában,

¹⁵ OLÁH Gábor, *Vágta vaktában. Válogatott versek*, vál., szerk. TÓTH Endre, Bp., Magvető Kiadó, 1980, 12–14, 18–20, 21–21, 69–70; BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre, i. m.*, 5; BRESZTOVSZKY Ernő, *Új emberek új könyvei* c. cikkében, 1909. júl. 18-án, a *Levelek Irisz koszorújából* c. kötet megjelenése után, a Népszavában ismételtén a szociális színezet hiányát, a „könyvtár arisztokrataságot” veti majd Babits szemére.

akkor, amikor a francia szakot végképp leadta, s helyette fölvette a latint, már nem tartott időszerűnek a maga számára.¹⁶

Zalai Bélával később került kapcsolatba. Zalai 1900-ban kezdte meg tanulmányait a kolozsvári egyetem matematika–fizika szakán, majd Budapesten és Párizsban bölcsészeti tanulmányokat folytatott, 1906-ban filozófiai doktorátust szerzett (később – az 1910-es évek első felében – a szellemtudományok fiatal képviselőinek körét szervezte). Levelezésük 1904. május 18-a előtt kezdődött, 1904 őszén azonban lényegileg már véget is ért. Ebben a rövid és Babits szempontjából meghatározóan fontos periódusban Zalaival inkább olvasmányaikról tudósították egymást. Föltűnő, hogy ezekben a levelekben szó esik Bruno Wille *Offenbarungen des Wacholderbaumes* című, 1901-ben megjelent könyvéről, Nietzsche Wagner-tanulmányairól, Schmitt Jenő gnosztikus filozófiájáról és az 1901-ben Lipcsében kiadott német nyelvű Tolsztoj-monográfiájáról, Houston Stewart Chamberlainról, Somló Bódog jogakadémiai tanárról, Jászi Oszkárrol, Goethéről, Montaigne-ről, a 17–19. század fordulóján élt francia íróról és teológusról, Fénelonról meg Babits másodunokatestvéréről, a később fontossá váló Geiger (majd: Dienes) Valériáról, Kosztolányiról, meg magyar írókról s újságírókról. Mintha csak szellemi tűzijátékot produkáltak volna egymásnak a levélírók, bizonyítandó maguknak és a másinak tájékozottságukat, határozott és karakteres véleményüket. A versekről nem esett szó. Zalai sokra becsülte egyetemista társa elméleti érzékenységét, a filozófia és a pszichológia iránti hajlandóságát, a verseit azonban nem igazán értékelte. És valójában elhárította (vagy csak rosszul értelmezte vagy ügyetlenül kezelte) Babits barátságot kínáló gesztusát.¹⁷

1904 ősztől 1905-ig, azután egészen 1911-ig, a levelek ritkulásáig Kosztolányi lett Babits legfőbb levelező-gondolkodó társa. Kosztolányi ugyanolyan határozottan akart nagy költő lenni, mint Oláh Gábor, Juhász Gyula, György Oszkár, Balázs Béla (és tőlük függetlenül az 1904 januárjától egy évet Párizsban töltő Ady, a Pesti Napló tudósítója, ekkor *A fehér csend*, a *Jehan Rictus strófáiból*, az *Egy ócska konflisban* és a *Párizsi jegyzetek* szerzője). Ugyanakkor benne és Babitsban, Zalai Bélához hasonlóan, erős volt a bölcséleti hajlandóság is.

Babits és Kosztolányi első „hivatalos” találkozása a már emlegetett Spinoza-szonett bírálata volt. Kosztolányi, aki 1904 őszén már a Bácskai Hírlap munkatársa, 1905-ben pedig – Ady mellett – a Budapesti Napló „házi költője”, határozott esztétikai elvekkel rendelkezett. A versben ő is „a világ teljes átélésére és kifejezésére” törekedett, írta róla 1936-os nekrológiájában Babits, a „kifejezés eszközt mindketten a nyelvben keresték”, „erősebbé, modernebbé, tartalmasabbá” akarták „átformálni” az irodalmat. Kosztolányi az „írói mesterség hőse”-ként (olvasható ugyanott) a nyelv és a verselés föltétlen újszerűségére törekedett, a „rím”-

¹⁶ SIPOS Lajos, *György Oszkár, Babits Mihály és a századelő költészete*, Árgus, 2003/5, 56–60.

¹⁷ *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1998, 66–71, 92–94, 418–421, 423–424.

et „néha fontosabb”-nak tartotta, „mint a tartalmat”. Felfogására a klasszikus modernség költészetértelmezése, a parnasszista ideál, Theophile Gautier, Leconte de Lisle és Heredia volt hatással.¹⁸ Babits mindehhez még valamit hozzákapcsolt. Úgy vélekedett, hogy a fentiekén túl az alkotásban valamilyen módon, áttételesen vagy kikövetkeztethetően benne kell lennie „az erkölcsi vagy érzelmi igazolás”-nak is. Kosztolányi a Spinoza-szonett bírálatában éppen ezt kifogásolta. Azt nevezetesen, hogy a vers „tele” van „tömködve” gondolatokkal.¹⁹

A „szellemi ikertestvérek”, ahogyan Kosztolányi írta magukról egy korai feljegyzésében, nem egészen azonosan képzeltek el tehát a magyar irodalom megújítását. A különözésnél azonban erősebb volt a közös vágy, hogy a korszak divatos költőivel, az „etikai” és „nemzeti tartalmak”-at szólamokban kifejező Prém Józseffel, Jakab Ödönnel, Lampérth Gézával, Endródi Sándorral, Kozma Andorral, Szabolcska Mihállyal és a Herczeg Ferenc-féle Új Időkkel szemben jó poézist teremtsenek. Az 1903–1904-ben váltott levelekben éppen ezért már nem az olvasmányok felemlegetése a fontos. Kölcsönösen sürgetik egymást az újabb és újabb versek és műfordítások elküldésére, a bírálatokban pedig az egy-egy műről való véleménymondás gyakran költészetelméleti fejtegetésekbe torkollik. Ezekben a megjegyzésekben nincs semmiféle következetesség. Mindketten megengedték maguknak, hogy korábbi ítéleteiket bármikor visszavonják, láthatóan figyelembe vették a másik álláspontját, ugyanakkor élt bennük a különözés vágya, őrizték szellemi-poétikai önállóságukat is. A „legjelentősebb Babics” – ahogyan Kosztolányi 1904. december 29-én írta Juhász Gyulának, aki „már elhagyta” a vele egyszerre indulókat, amint Kosztolányi magának Babitsnak írta pontosan hét hónappal később, ezekben a levelekben (meg a Juhász Gyulának küldött kártyákon) szavakba foglalta a maga verseszményét. Elhárította a szubjektív költészetet, az „én”-lírát, azt a költeménytípust, melyben a költők „egyéni reakciójukat fejezték ki”, lelkesedést, dühöt, érzéki indulatot, beleértve „a régi görögök dionisosi költészetét”-t és Goethét is. A pusztán személyiségkifejezést, a költői „én” impreszionista „megragadásá”-t, ahogyan Rába György nevezte ezt a verstípust, nem érezte korszerűnek. „A modern lírikus jellemvonása, hogy mikor költeni kezd, behunyja szemét”, „objektív művész” akar lenni (írta Juhász Gyulának 1905. augusztus 3-a előtt). Babits, miközben Spinoza, Nietzsche, Schopenhauer, Pascal, Mach, Spencer, Kant, valamint Leconte de Lisle, Flaubert, Ibsen, Byron, Shakespeare, Verlaine, Mallarmé, Jean Moréas, Rimbaud, Paul Fort, Baudelaire és Vörösmarty, mindenekelőtt pedig Arany műveit olvassa, szövegről szövegre váltva, majd pedig vissza-visszatérve, azonközben folyamatosan az „objektív költészet” eszméjét közelíti, értelmezi, minősíti.²⁰ A „világ teljes átélésé”-re törekedve a

¹⁸ BABITS Mihály, *Kosztolányi* = B.M., *Esszé, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, II, 516–524.

¹⁹ Vö. KISS Ferenc, *A beérkezés küszöbén*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962, 15.

²⁰ Vö. BODNÁR György, *Kafka Margit*, Bp., Balassi Kiadó, 2001, 85–102; JUHÁSZ Gyula, *Összes művei. Levelezés*, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, I, 24; *Babits Mihály levelezése, i.*

„világegész”-hez képest keresi a „kifejező pozícióját”-t. Ez számára ismeretelméleti probléma, a „lényeg” meglétének vagy hiányának, megragadhatóságának vagy szavakba foglalhatatlanságának a kérdése. Ugyanakkor esztétikai probléma is ez (megtalálható-e az esztétikai objektivitás magának az esztétikának a tárgyaiban), de legalább ennyire a kifejezés problémája is.

Babits egyetemi évei alatt, de még az időszak végén, 1904-ben és 1905-ben sem foglalkozott a gondolat és a nyelv általános viszonyrendszerével. Átvette a romantika filozófiáját és esztétikáját, szavakba foglalta a művész jogát az egyéni nyelvhasználatra, nem tekintette a nyelvet az érzelmek és gondolatok egyszerű közvetítő közegének, nem gondolta, hogy a nyelv elemei az ideák vagy a dolgok egyszerű jelei, nem minősítette a nyelvet eszköznek. Legelső verseiben ennek ellenére, akárcsak a *Versek* és a *Még egyszer* Adyja, lényegében a kortárs költők nyelvén beszélt. Ugyanakkor, másokkal együtt érzékelte, hogy a magyar későromantika nyelvhasználati módja, mely a klasszikus modernség korában, az 1850-es évek és az ő fellépésük közötti időben általában alig változott, semmiképpen nem őrizhető meg. Pontosabban: megújításra vár. Ez a megújítás – olvasható ki *Az irodalom halottjai* című 1910-es tanulmányának Komjáthy Jenőre vonatkozó részéből, valamint Babits (és Kosztolányi) Komjáthy iránti tiszteletéből – a versből a külső világ tényeit, a külső-tárgyi világra utaló referenciákat kivonja, megnöveli a „belső világ” „ragyogását”-nak, a „ragyogás” nyelvi érvényre jutásának a szerepét.²¹

A versbeszédre vonatkozóan Babits 1904-es, 1905-ös leveleiben nem található összefüggő fejtegetés. Az állandóan példaként emlegetett Arany Jánosra utalva azonban van egy nagyon fontos és általánosítható megállapítás a Juhász Gyulának küldött, 1904. augusztus 3-a előtt feladott levélben. Ebben írja Babits a barátjának: a *Halotti beszéd* óta „sok magyar nyelv” volt, a nagy költő azonban az előtte élők nyelvét nem használhatja, „saját” nyelvet kell teremtenie, mégpedig olyant, amelyik a „konvencionális magyar nyelv szempontjából” még akár „hibás” vagy „rossz” is lehet.²²

Az 1903-ig, majd az 1905 közepéig elkészült Babits-versek és az 1904-től sorjázó levelek, az 1899 és 1905 között megjelent Ady-versekhez és -újságcikkekhez képest érdekes eltérést mutatnak. Ady ekkori cikkeiben (például a *Himfy dalaiban*, az *Egy cinikus ember meséiben*, az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* címűben) elválasztja egymástól a köznapi-politikai valóságot, a műalkotás teremtés-folyamatát

m., 160, 162–163; RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 50; *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, i. m., 109, 110, 111–112, 162, 168; 167, 112, 129–130, 167.

²¹ BABITS Mihály, *Az irodalom halottjai* = Uő., *Esszék, tanulmányok*, i. m., I, 115–116.

²² „Levelem pongyolasága ismét ultraaranyjánosi méreteket öltvén, sietek rátérni – Arany Jánosra. De csak két szót: meg ne ijedjen: Bauert Herbert [Balázs Béla] ellenében is, aki az Ön levele szerint azt mondá: ’jól tudott magyarul: ez az egész’ –, akarom megkockáztatni, hogy babonának tartom, mintha apánk olyan jól tudott volna ’magyarul’. ’Magyarul’ kétségtelen egy már meglevő nyelvet jelent – volt már sok magyar nyelv HB. óta: de Arany apánk ezek egyikén se írt két sort se igen (legfeljebb prózát). Honnan tudjuk hát, hogy jól tudott magyarul? Nem magyarul írt, hanem aranyul; új nyelvet csinált magának, amely bármely konvencionális magyar nyelv szempontjából bátran hibásnak, rossznak mondható.” = *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, i. m., 163–164.

és önértékét. Ugyanekkor írt versei meghatározó részében (ilyen a *Kossuth halálának évfordulóján* és a *Dankó*) változtatás nélkül követi a 19. század közepi versszervezés és versbeszéd gyakorlatát, az 1904–1905-ös versek egyes darabjaiban aztán (például az *Egy ócska konflisban*; *A lelkek temetője*; *Az új vizéken járok*, a *Harc a Nagyúrral* címűekben) „szavakat, szókapcsolatokat, képi vonatkozásokat kiemelt megszokott környezetükből” – amint Kenyeres Zoltán írta –, elválasztotta egymástól a kifejezendő gondolatot és a kifejező képet, a kifejező képet önálló életre keltette, megnövelte a gondolat és a kép távolságát, ahogyan Horváth János fogalmazott, ellehetetlenítette a megfeleltetést és egymásra vonatkoztatást.²³ Babits a levelekben folyamatosan alakítja a versstruktúrára, a dikcióra, a jelölő és a jelölt viszonyára vonatkozó elveit, s ezen alakítás közben, 1903-tól írja azokat a verseket, amelyek már az önálló líraforma jellegzetességeit mutatják. Ezek az alkotások (1903 végéről – utóbb kapott címe szerint: *A lírikus epilógia*, 1904-ből az *Helios*, az *In Horatium*; *A Spinoza-szobor előtt*, az *Óda a bűnhöz*, a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*, a *Recanat*; *A világosság udvara*, 1905-ből az *Aliscum éjhajú lánya*) azonban ekkor még nem jelennek meg nyomtatásban. Babits, aki az 1902 novemberében–decemberében írt *Levél* és az 1903 elejéről való műve, *A költészet katekizmus*a szerint erős közlési vágygal volt tele, nem adta közre a verseit. Hiába sürgette Kosztolányi 1904 júliusában, szeptemberében és 1905 februárjában az általa olvasott versek közreadását, hiába írta azt szeptemberben, hogy a versek közzététele Babitsnak „félíg-meddig kötelessége”, mert csak így lehet „a poklok mélységes fenekére, a gyehenna lángoló torkába” vetni a Beöthyket és Endrődiket, hiába kérte ugyanezt tőle Juhász Gyula és Mohácsi Jenő is. Babits nem adta oda egyetlen folyóiratnak sem a verseket. Nem érezte „kész”-nek az alkotásokat. „A színeket már látom – írta Kosztolányinak 1904. július 24-e előtt –, de nedves az ecsetem még nem elég sűrű rajta a festék.”²⁴ Nem vállalta tehát az igazi nyilvánosságot. Sem a bizonyára vele szemben mindig készséges Szekszárd és Vidékét, sem a Kosztolányi által fölkinált Budapesti Naplót, Ady, Bíró Lajos, Molnár Ferenc, Osvát Ernő, Szép Ernő, rövidesen Csáth Géza lapját, sem A Hét című újságot, ahová Dutka Ákos, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi írt, sem a Nyugat előzmény-lapját, az Osvát szerkesztésében megjelenő Magyar Génuszt, ahová Kaffka Margit küldte a verseit. 1905 közepéig eredeti költeményei közül mindössze kettőt közöl: az *Indulót* (végleges címe szerint: *A zengő szobor dalát*) 1903-ban a Szekszárdon kiadott Garay János Nagy Képes Naptárában és 1904-ben az Új Században *A tudomány* címűt, ugyancsak 1904-ben a Pápai Hírlapban.

*

²³ KENYERES Zoltán, *Ady Endre*, Bp., Korona, 1998, 21; HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar lyra*, Bp., Benkő Gyula cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1910, 34.

²⁴ *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, i. m., 79, 119, 153; 119, 143; MOHÁCSI Jenő, *Első megjelenése Budapesten. Babits Mihály és a Tűz = Babits emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, [Bp.] Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., [1941], 160–161; *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, i. m., 87.

A költészettani elvek tisztázódása-tisztázása-megfogalmazása közben, a versek írásával és műfordítással párhuzamosan, a közönség elé lépés mérlegelésének és elutasításának az idején Babits az egyetem hatodik–hetedik–nyolcadik félévében készítette a maga „szakvizsgálati dolgozatát”-t.

Választhatta volna az első évesen írt kollokviumi dolgozat, a *Tárgyas ragozás különböző személyű tárgyakkal* című munka továbbfejlesztését és benyújtását. Nemcsak a tanulmányra kapott „kitűnő” osztályzat ösztönözhetette volna erre, amint Mikesy Sándor szövegközlésében olvasható²⁵, hanem a munkára hívó, professzori felszólítás, Simonyi Zsigmond inspirációja is, meg annak a lehetősége – írta később –, hogy esetleg „a régi Hunfalvy-szabály új, teljesebb és kielégítőbb formulázását” kísérelheti meg. A „szakvizsgálati dolgozat” témájának kijelölésekor azonban további „kutatási gyümölcsöt” még „nem tartotta annyira érettnek”, hogy „házi dolgozata tételül választhatta [...]” volna (írta a szakvizsgái folyamodáshoz kívánt önéletrajzában).²⁶

Választhatta volna az öt féléven át hallgatott egyetemi magántanár, Bodnár Zsigmond valamelyik kedves témájának a kibontását vagy a cáfolatát is. Bodnár semmiképpen nem volt érdektelen ember. Sorsának alakulása is növelte személye iránt az érdeklődést. Fölszentelt papként előbb a világegyház hivatalos álláspontját képviselte, az 1869–70-es első vatikáni zsinat után az egyházon belüli ellenzék oldalára állt, majd kilépett az egyházból, unitárius lett, az 1896-ban megjelent könyvét, *Az erkölcsi törvény alkalmazását* pedig egyetlen lehetséges „értője”-nek, az Úristennek dedikálta. Történelemszemlélete is különleges volt. Nem fogadta el Hegel „abszolút szellem”-elvét sem, a természeti jelenségekben az abszolút eszme mozgásának viszszatükröződését értékelte. A történelmet nem tekintette körforgásnak. Úgy gondolta, hogy a történelemben az „akció és reakció” korszakainak a változása valósul meg, s az írók gondolatvilágát, a formákat, a stílusirányzatokat is a kor szelleméből eredeztette.²⁷ Babits az 1902/1903. tanév mindkét félévében hallgatta Bodnár előadásait. Feltételezhetően a tavaszi félévben írta hozzá *Az orosz irodalom* című dolgozatát. Ebben – amint ezt Fráter Zoltán részletesen tárgyalta –, a fiatal egyetemista professzorát követve az orosz irodalom alkotóit azt „idealismus-realismus” ellentétpárja szerint osztályozta, vezető értéknek az „emberszeretet eszmé”-jét tekintette. Figyelemre méltó, hogy a dolgozat szerzője megpróbálta a 19. századi nagyokat (Puskint, Tolsztojt, Turgenyevet, Dosztojevszkijt, továbbá Baudelaire-t, Aranyt és Nietzsche-t) az előző év(ek)ben megjelent Csehov, Gorkij és Andrejev ismeretében és rájuk hivatkozva szemlélni.²⁸ Bodnár Zsigmond gondolatrendszeréből azonban – úgy tűnik – Babits a témakijelölés idején már kiábrándult. Lehet, hogy a történelem, az esztétika, a szociológia, az irodalomtörténet, a műfajtan fogalmainak keveredését érezte kifogásolhatónak, lehet, hogy más is közrejátszott, a tény, hogy

²⁵ MIKESY Sándor, *Babits Mihály kollokviumi dolgozata a tárgyas ragozásról. Tárgyas ragozás különböző személyű tárgyakkal*, Magyar Nyelv, 1949, 1, 29–37.

²⁶ „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” i. m., 8.

²⁷ Vö. NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, 287–295.

²⁸ FRÁTER Zoltán, *Babits kallódó értekezése*, Irodalomtörténet, 1982/3, 656–660.

ebből a tanulmányból, melyet Bodnár a szerző megkérdezése nélkül meg is jelentetett az Új Világ 1903. szeptember 30-i számában, szintén nem lett „szakvizsgálati dolgozat”.

Az 1901 szeptemberében elkezdett egyetemi tanulmányokat végül az *Arany János az 1877. év második felében* című munkával zárta le.

Babits döntésének (feltételezhetően) költészetelméleti oka volt. Az 1903 végétől lassan sorjázó (s majd a *Levelek Iris koszorújából* című kötetbe is belefoglalt) művek jelzik, miként formálódott az egyre inkább sajátos babitsi vers. Az Arany János iránti vonzalom erősödése meg arra utal, hogy az előbbi folyamat (talán) nem volt független ettől az önépítő törekvéstől, a saját költészettani elvek tisztázása (mintha) párhuzamosan haladt (volna) az irodalomtörténeti hagyomány (legalább részleges) birtokbavételével: a népnemzeti esztétika végleges elutasításával, a Szabolcska Mihály-féle programos naivság, Reviczky Gyula, Vajda János, Heltai Jenő, Makai Emil és (bizonyos vonatkozásokban) Kiss József verseszményének elhárításával.²⁹ És még valamit jelzett Babits szakdolgozati témaválasztása. Azt nevezetesen, hogy a „megtalált” Komjáthy Jenő mellett Arany János költészetéből nem a Reidl Frigyes, Lehr Albert és mások által kanonizált epikust, balladaköltőt vagy a „nemzeti ellenállás” énekesét érezte érvényesnek, hanem az 1877. év alkotóját, azt, aki legközelebb áll a „népnemzetivel szemben fellépő magyar lírá”-hoz.³⁰

Babits kéziratos hagyatékában található feljegyzésekből és az 1904 szeptemberétől írt levelekből biztosnak látszik: az egyetemi tanulmányai lezárására készülő ifjú költő Arany János életművének 1877. július 6-a és december 31-e közötti szakaszát kívánta értelmezni (az *Epilógus*, a *Naturam furca expellas...*, a *Honnan és hová?*, a *Mindvégig*, a *Meddő órán*, a *Vörös Rébék*, az *Aisthesis* és más versek korszakát). Ehhez (talán ekkor) összeállította az *Arany műveinek kronológiája* című lajstromot. Az biztos, hogy 1904. szeptember 15-én írt levelében, melyben Kosztolányit olvasmányairól, a dekadenciáról vallott elveiről tudósítja, úgy ír, mintha már ekkor alakulna-formálódna az Arany János-ról szóló koncepciója,³¹ november 17-én kelt iratból az Arany Jánossal való foglalkozás ténye olvasható ki,³² november 24-én arról tudósítja barátját, hogy „roppant ambícióval” készíti „dolgozat”-át, 1905. január 5-én Juhász Gyulának ír a „nagy munká”-ról, melyben „oly nehezen csurran minden betű”, mintha a „vére” volna, 1905. január 11-i, Kosztolányinak küldött kártyáján már kész munkáról esik szó, amit már csak

²⁹ Reviczkyről 1911-ben egy recenzióban elutasítónan írt: őt magát „közepes műveltség”-űnek, verselését „elég színtelen”-nek nevezte, legfőbb érdemének „a népiesség ellen”-i küzdelmét mondta (BABITS Mihály, *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, szerk. FRÁTER Zoltán, Bp., Ferenczy Könyvkiadó, 1996, 135–137.). Kiss Józsefet pedig így értékelte: „[...] amit a margitszigeti óriás, élete végén, divinációs erővel megsejtet, annak kifejezésére az ő művészi keze formálja először a nyelv viaszát, s nála járnak inaséveiket e nyelv jövőendő mesterei.” (Uo. 141.)

³⁰ Kaffka Margit határhelyzetét értelmezve használja ezt a kifejezést BODNÁR György, *I. m.*, 92.

³¹ PIENTÁK Attila, *Babits Mihály Arany Jánosról* c. tanulmányában ezt valószínűsíti = *Babits Mihály Arany Jánosról*, szerk., vál., előszó és jegyz. PIENTÁK Attila, Bp., Eötvös Kiadó, 2003, 5–19.

³² „Vannak ideáljaim, halottak, akiknek az életében, jellemében megtestesítve sejtem azt a tisztaságot, amelyre vágyakozom; ilyen szentjeim most: Spinoza – Nietzsche – Arany [...] Arany az, akit a legjobban irigyelek a világon [...]” = *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, *i. m.*, 129–130.

„gyalul”, február 17-én öt, párhuzamosan készülő tanulmányról „philo- és pszichologizálás”-ról számol be, „egy új és nagyszerű irodalomtörténeti módszer”-ről, meg beszél kedvvesztésről is.³³ Annyi bizonyos, hogy 1905 márciusában elkészítette az *Arany János az 1877. év második felében* című „szakvizsgálati dolgozat”-át. Azt a munkát, melyet – saját definíciója szerint – „pszicho-filológiai módszer”-rel készített el, s amelyet kedves tanára, Négyesy László „kitűnő” osztályzattal fogadott el.

A szakvizsgára 1905. május 26-án került sor. A bizottság Babits Mihályt magyar–latin szakos végzett bölcsésznek nyilvánította.

(2003)

³³ Pienták Attila rekonstrukciója szerint 1904 őszén elméletileg két Arany-dolgozat terve foglalkoztatta Babitsot: az *Arany, mint arisztokrata* c. munka egyrészt, másrészt az *Arany János az 1877. év második felében* c. szakdolgozat. Bár Babits az első bevezetésében azt a tanulmányt „Egy hosszabb, és szorosan filologikus dolgozat” melléktermékének nevezi (BABITS Mihály, *Esszéik, tanulmányok, i. m.*, I, 788.), Pienták Attila úgy véli, nem tudható, „melyik tanulmány ötlete született meg először” (PIENTÁK Attila, *I. m.*, 16.). Az Arany János költészetével való folyamatos foglalkozás szempontjából ennek, talán, nincs különös fontossága.

VILÁG- ÉS MAGYAR IRODALMI PÉLDÁK KÖZÖTT: *A LÍRIKUS EPILOGJA ÉS AZ IN HORATIUM*

Az „eredeti terv” (ahogy Sartre fogalmazott) nem ellentétes azzal, amit a mű „mond” – és ha sikerül „megtalálni”, akkor „erősíteni képes az értelmezést”.¹ Hiszen nem egyszerűen arról van szó, hogy „a történeti érdeklődésnek elsősorban a vizsgált szövegek elkészítésének kontextusáról kell valamit mondania”,² hanem arról: „Ha kivonunk egy művet saját irodalmi és történeti összefüggéséből, [és] más szándékot tulajdonítunk neki (más szerzőt: az olvasót), [akkor] más művet faragunk belőle, s így már nem ugyanaz a mű, amelyet értelmezünk.”³

Babits Mihály *Levelek Iris keszoriájából* című kötetének nyitó és záró versét, *A lírikus epilogját* és az *In Horatiumot* érdemes a fentiek figyelembevételével újraolvasni. Ezt a munkát a Babits-hagyatékban fellelhető számos dokumentum és a kritikai kiadás előmunkálatai könnyítik meg. Így például lehetővé válik azon kontextus (a „vitaszituáció”) rekonstrukciója, amely körbevette e két verset készítésük idején, valamint ismerjük a költő „lexikonát” is.⁴

A Babits-versek készülő kritikai kiadásának kéziratban lévő rekonstrukciója szerint az 1903 júniusában írt szonett, mely utóbb *A lírikus epilogja* címet kapta, a költő hatvankilencedik verse, az 1904 júniusában elkészült *In Horatium* sorrendben a nyolcvanharmadik alkotása.⁵

A szakirodalom bő részletességgel tárgyalta mindkét vers költészetelméleti vonatkozásait. Horváth János 1912 és 1914 között *A lírikus epilogját* (és a *Himnusz Irishez* címűt) mint a „megismerésre való törekvés végzetes meddőségé”-nek bizonyítékát értelmezte.⁶ Bata Imre jó ötven évvel később a kényszerű bezártság felismerését, a felismeréssel és a definiálással a tudatosult állapot meghaladását, az alany és a tárgy egybejárását regisztrálta.⁷ Rónay György az életigenlés visszavonását, a személyes költői kudarc vallomását olvasta ki a versből.⁸ Rába György a szonett metafizikai vonatkozásaira, Schopenhauer, Nietzsche és Spinoza gondolatrendszerének nyomaira mutatott rá.⁹ Nemes Nagy Ágnes „az első személyből” való kilépés szándékát, a más tudatokkal, tényekkel megvalósítandó „tárgyas azonosulás”-t tartotta döntőnek.¹⁰ Eisemann György *A lírikus epilogjáról* szólva a

¹ COMPAGNON, Antoine, *Az elmélet démona. Irodalom és jözan és*, Pozsony, Kalligram, 2006, 72.

² TAKÁTS József, *Nyolc év az elsődleges kontextus mellett*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2001/3–4, 316.

³ COMPAGNON, Antoine, *Az elmélet démona, i. m.*, 108.

⁴ TAKÁTS József, *Nyolc év az elsődleges kontextus mellett, i. m.*, 318, 320–321.

⁵ Az 1898 és 1905. december vége közötti verseket tartalmazó kéziratot kötet anyagát Kelevéz Ágnes és Láng József szívességéből használhattam föl.

⁶ HORVÁTH János, *Babits Mihály*, Studia Litteraria, 1967, 14.

⁷ BATA Imre, *Változó horizontok*, Békéscsaba, Tevan Kiadó, 1996, 68.

⁸ RÓRAY György, *A nagy nemzedék*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1971, 99–108.

⁹ RÁBA György, *Babits Mihály költészete 1903–1920*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 17–20.

¹⁰ NEMES NAGY Ágnes, *A hegyi költő*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1984, 28.

megismerés és a megértés lehetőségének az én-ből való származtatását, az én határainak kijelölését hangsúlyozta.¹¹ Az *In Horatiumra* Horváth János, Bata Imre, Rónay György, Nemes Nagy Ágnes nem tért ki részletesen. Rába György felfedte a vers keletkezéstörténetét, beszélt a vers „rejtett erői”-ről, a költemény műfaji, metrikai, frazeológiai, kozmológiai és etikai vonatkozásairól.¹² Eisemann György a szövegben a költői beszéd felértékelését érezte döntőnek.¹³

A mindkét verset érdeklődési körükbe vonó idézett (és nem idézett) szerzők az alkotásokat akarva-akaratlanul a *Levelek Iris koszorijából* kontextusában értelmezték, a felütés és a zárlat jelentés- és jelentősnövelő pozíciójában vették számba. Abból indultak ki, hogy a kötet egészben a nyitó és záró vers fejezi ki Babits 1909-ben érvényes poétikai álláspontját.

A költő utólag maga is megnövelte a két vers jelentőségét. Az első kiadáshoz képest, ahol a szedésforma egyöntetű volt, az 1914-es második és az 1922-es harmadik kiadásban, továbbá az Athenaeum tíz kötetes *Összes versei* változatában az *In Horatium* első négy sorát és *A lírikus epilógiát* dőlt betűvel szedette, s hasonlóképpen járt el a *Húnyt szemmel...* című verssel is. Ezzel a kiemeléssel jelezte, mit tart (utólag) a verseskönyv centrális problémájának. Ebben az összefüggésben a felütésben megfogalmazott poétikai cél ez:

[...] a dal is légyen örökkön új,
régi eszme váltson ezer köpenyt,
s a régi forma új eszmének
öltönyeként kerekedjen újra.

A *Húnyt szemmel...* című versben a megismerés, a tudás és a hit biztonságát elhárító első, általánosító szakasz után a költészet számára a tapasztalatnál biztosabb világot ajánl:

Az álmok síkos gyöngyeit
szorítsd, ki únod a valót:
hímezz belőlük
fázó lelkedre gyöngyös takarót.

A zárlatban, *A lírikus epilógiában*, az egész kötetre kiterjesztett poétikai tapasztalatként hangzik el a jól ismert panasz:

Csak én bírok versemnek hőse lenni¹⁴

¹¹ EISEMANN György, *Babits Mihály* = R. Gy., H. NAGY Péter, KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Irodalom tankönyv 16–17 éveseknek*, Bp., Korona Kiadó, 1999, 203.

¹² RÁBA György, *Babits Mihály költészete...*, i. m., 28–32.

¹³ EISEMANN György, *Babits Mihály*, i. m., 198.

¹⁴ BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, s. a. r. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris Könyvkiadó, 2005, 7, 51, 57.

Ha az *In Horatium*hoz és *A lírikus epilógjához* nem kapcsoljuk a verseskötet kontextuális jelentéstöbbletét, hanem a szövegeket szoros olvasással és az alkotások időrendszerében (elsődleges kontextusában) vizsgáljuk, más interpretációhoz jutunk.

Az 1903. júniusi verset megelőző művek a személyes, vallomások, mimetizáló, valóságreferenciális költészet mintadarabjai. Az 1902. október végéig írt negyvenhárom szöveg között van a verselési készséget fitogtató, rokonnak szóló verseslevél (*[Kedves Bimbis Bátyám!]*), van harminchárom udvarló-szerepjátszó költemény (1900-ból az *Első szerelem* és az *Etelka*, 1901-ből az *Epizódok* és az *Erzsike-ciklus*). Van *Zsófi néni pápaszeme* címmel helyzetdal, melynek verstörténés-mintája talán valamelyik rokonhoz kapcsolódik. Feltűnnek az alkotásokban konvencionális allúziók: Zrínyi Miklós, Faludi Ferenc, Vörösmarty, Petőfi, Arany és Ovidius versének egy-egy toposza, szó szerkezete, szófordulata (*Etelka*; *A nagy kerék*; *Hazajáró lélek*; *Első szerelem*; *Világ folyása*; *Phaëton*). Végigpróbálta Babits ugyanekkor a 19. század szövegtípusait is: írt dalt, helyzetdalt, balladisztikus költeményt, Kisfaludy Sándor és Petőfi ciklusait utánzó, hézagos történetet megsejtető verscsoportokat. Kipróbálta az ütemhangsúlyos vers alapformáit: a felező nyolcast, a nyolcas-hettest, a hetes-hatost, írt népdal ritmusban, összekapcsolva a népköltészet hagyományos ritmusrendszerét és a műköltő szövegalakító invencióját.

Ekkor még alig ismerte a világirodalmat. A tizenöt évesen a Szekszárd és Vidéke című újságban megjelent Julius Sturm-fordítás, az *Enyém vagy* és a tizenkilenc évesen a Tolna-vármegye című lapban közzétett Lenau-vers, a *Délre* az európai versgondolkodásban nem tértek el az akkori költői gyakorlattól. Ezek is az empirikus énhez, a partikuláris személyiséghez kötődő poétika reprezentációi. És némi megszorítással ilyenek Heine művei is, amelyek közül sokat lefordított ez idő tájt, és amelyekkel kapcsolatban *Az európai irodalomtörténetében* csak az értékviszonylagosságról ejt majd szót.¹⁵

Babits költészetelméleti, világirodalmi, filozófiai, esztétikai ismeretei az egyetemen 1903 júniusáig főleg Ponor Thewrewk Emil, Némethy Géza, Alexander Bernát előadásain és a Négyesy László által meghirdetett Magyar stílusgyakorlatok óráin formálódtak. A stílusgyakorlatokon 1901 őztől Oláh Gáborral, György Oszkárral, 1902 őztől Juhász Gyulával és Balázs Bélával vett részt.

Mindnyájan költők akartak lenni. Oláh Gábor, akinek 1902-ben *Bokréta* címmel már verseskötete is megjelent Baja Mihállyal, Gulyás Józseffel, Gyökössy Endrével és Majdani Gyulával, ismert költőnek számított. Juhász Gyula verseit 1899-től közölte a Szegedi Napló. Mindketten a valóságra és az eszmékre reflektáló, a tradíciót és a természeti alapú totalitást eszménynek tekintő irány alkotói voltak. Oláh Gábor ezzel a poétikai rendszerrel világhírű „kozmosz” költő akart lenni, versei szerint Milton és Ibsen társaságában képzelte el magát.¹⁶ A filozófia iránt

¹⁵ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 322–324.

¹⁶ OLÁH Gábor, *Vágta vaktában. Válogatott versek*, s. a. r. TÓTH Endre, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980, 20, 18.

érdeklődő magyar–német szakos Balázs Béla, aki az Eötvös Kollégiumban Kodály Zoltán szobatársa volt, az archaikus magyar népköltészet hagyományrendszerével és a német elő-expresszionista költészet tapasztalatával próbálta megformálni a maga versstruktúráját. A modern költészetéről György Oszkárnak volt határozott elképzelése. Már gimnazistaként Baudelaire- és Verlaine-verseket olvasott. Megérezte az alkotásokban a magányosság, a fájdalom, az elmúlás szöveggé formálásának lehetőségét (melyet korán elhalt anyja „emléktelen emléké”-nek szentelt verseiben érvényesített is). És regisztrálta, miként távolodott el a két francia költő az empirikus tárgyiasságtól a komplex módon transzformált tárgyiasság irányába.¹⁷

Babits 1903 júniusáig György Oszkárrel volt barátságban. 1901-től együtt látogatták a kis létszámú francia szak óráit, 1902-től (feltételezhetően) leveleztek is. 1903-ban váltott leveleikben verseket küldtek, véleményt fogalmaztak olvasmányaikról, könyveket ajánlottak egymásnak.

A személyes beszélgetésekben, a levelekben és a stílusgyakorlatok vitáiban szóba került Baudelaire, Theophile Gautier, Leconte de Lisle, Verlaine, Nietzsche, Rilke, George, Hofmannstahl, Tennyson, Poe és Swinburne. Ebben a világirodalmi horizontban Babitsot is, a többieket is a szövegalkotás új lehetőségei foglalkoztatták. A külföldiek közül rájuk, akárcsak Georgére és Hofmannstahlra, legnagyobb hatással Baudelaire és Poe volt. A francia költő a költészetből kiiktatta a természeti és tradíció alapú totalitás lehetőségét, újraértelmezte az én fogalmát, adekvát tárgyiasságát, az interioritás megélését-értelmezését és az interioritás artikulálásának módozatait.¹⁸ Poe *A műalkotás filozófiájában* a versben az érzés és az igazság kifejezését csak „alárendeltségben”, a „Szépség fátyolába” vonva tartotta elképzelhetőnek.¹⁹ Baudelaire, Poe, meg Gautier, George, Rilke egyformán arra adhattak mintát az új magyar költészetet különböző úton-módon alakítani akaróknak, hogy a vers, George szavával „új érzés és új cselekvésmód”, nem lienárisan felépülő gondolat, hanem hangulat, nem szolgálhat társadalmi vagy egyéni célt, a szó nem a gondolat közvetítője, hanem valami más, ugyanakkor ahol nincsen szó, ott semmi nincs.²⁰

Ebben a gondolati körben az 1902 novembere és 1903 májusa között huszonegy Babits-vers közül tíz kapcsolódik valamilyen módon a költészet, a költőség és a szövegteremtés problémájához. Az *Ars poëtica*-ban és a *Némuljatok ti bomló idegszálak* kezdetű versekben a nagy költővé válás és az istenülés biztos tudása kap hangot.²¹ *A költészet katekizmus*a és az *Erdős Renée* címűekben a lírai én az önértékelés és a céltételezés szempontjából a teljes bizonytalanságot éli meg. *Az írástudókhoz* a múlton „csügges” értelmetlenségét, a *Zola* a költő „vates” mivoltát tematizálja.

¹⁷ SIPOS Lajos, *György Oszkár, Babits Mihály és a századelő költészete*, Árgus, 2003/5.

¹⁸ Vö. BÓKAY Antal, *József Attila poétikái*, Bp., Gondolat Kiadó, 2004, 15–18.

¹⁹ POE, Edgar Allan, *Válogatott művei*, vál. BORBÁS Mária, KRETZOI Miklósné, Bp., Európa Könyvkiadó, 1981, 834.

²⁰ George írt erről az általa alapított Blätter für die Kunst folyóiratának *Einleitung und Merk-sprüche* című cikkében.

²¹ OLÁH Gábor, *Vágtá vaktában, i. m.*, 12.

Az *Ars poëtica*-ban ugyanakkor szavakba foglalódik a modern költővé lenni akaró beszélő személyes ambíciója. A „modernség” azonban itt nem azonos Baudelaire új szerepű, léteremtő, autonóm formájával; nem az impresszionizmus artisztikumából nőtt ki, mint Rilke esetében, nem „az időtlenbe s a mindenidőkbe” menekült, mint George, s nem dekadens abban az értelemben, ahogyan a fogalmat Babits használja majd irodalomtörténetében, nem „a teremtés folytatása”, új képek, érzések szavakba öntése, ahogyan az 1909-es *Swinburne*-tanulmányában később leírja.²² De nem is összezavart, tudatosan fenntartott homályosság, derealizáló attitűd minősíti az 1902 novemberében és decemberében elkészült *Ars poëtica* modernség-interpretációját. A koráramlat jellemzője itt pusztán az „únalom” ellentéte meg a „pikáns”, „szentimentális” és „szerelmes” attitűd. A modernség ekkori babitsi fogalmát jelzi az Erdős Renée *Verseik* című kötetét köszöntő 1903. februári költeményének lelkesültsége. Ebben az alkotásban, melynek felütésében és zárlatában a címbe emelt költőnő *Izzó szívű... verséből* veszi át a beszélő önminősítését jelentő első sort, magamagát reménytelen távolságban látja a kötet szerzőjétől – aki a „legnagyobb költői szenzáció” volt 1902-ben.²³ Ez a vers nem imitálja Erdős Renée kötetét. A sete-suta zárószakasz költői túlzása (a babitsi lírai horizont és a hamarosan bekövetkező szövegalkotási mód változásának ismeretében) értelmezhetetlen.

Izzó szívű poéta-lány
Minden dala szívemet érte –
Izzó szívű poéta-lány
Fogadd el ez egyemet érte!

A nagyon egyszerű szavakkal magamagát minősítő, a biografikus én gondolkozásával azonos lírai én szerepmegfogalmazó versei között Babits azonban találhatott két alkotást, amelyik pillanatnyilag befolyásolhatta az 1902 végén, 1903 elején alkotói krízishelyzetet megelőző versgondolkodását. A *Sybilla* címűt, amelyik Poe *A bollójának* vershelyzetét idézi és az *Én* című szonettet,²⁴ amelyben a külvilág és a megélt élet, a költői ambíció és a megvalósulás kudarcra jelenik meg.

²² BABITS Mihály, *Esszéik, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I, 42.

²³ Lásd SIPOS Balázs, *A felszabadult sikoly*, Mozgó Világ, 2002/12, 96.

²⁴ Én
Ha örömem van: szerteszt fecsérlem,
Ha bánatom van: félőn titkolom.

A boldogságon mással osztozom,
A szenvedés enyém marad egészen.

Lelkem sugarát a világba hintem,
S az én világom sugártalan éj;
Szívemből a dalok öröme kél

Az 1902 novembere és az 1903 júniusa közötti verscsoportot lezáró, a végleges címe szerint *A lírikus epilógja*, melynek feltételezhetően javított formáját őrzi az 1906-os *Angyalos könyv*, először 1908. december 25-én jelent meg a Szeged és Vitékében *Csak én* címmel. Az első (feltételezhető) formában, aztán az 1906-os variációban (ahol az első sor így alakul: „Versemmek tárgya én bírok csak lenni”) és az 1908-as változatban (itt a „bírok” helyett a „tudok” áll) és az 1909-es szövegben a korábbi és a környező versekben szétszítva szavakba foglalt bizonyosságot és bizonytalanságot egyetlen alkotásban jeleníti meg Babits. A vers azonban jól mutatja: már 1903 júniusában erősen élt a költőben a modellváltás (pontosabban: a modern vers kidolgozásának) igénye. Ebben a versben azonban csupán azt regisztrálja a beszélő, a mindenség birtokba vétele és kifejezése, a lételméleti távlatot is magába fogadó vers megalkotása eddig még nem sikerült. A versben megjelenő én ugyanakkor már nem egységes, kettéválk az elbeszélő én és az elbeszélő szólam, hasonlóan ahhoz, ahogy ez Füst Milán verseiben megtapasztalható,²⁵ talán kikövetkeztethető az alkotásban Schopenhauer metafizikai kételye a világ megismerhetőségéről és Nietzsche boldogság–boldogtalanság-konceptiója,²⁶ a dió, a „bűvös kör” és a „börtön” metafora azonban annyi magyarázatot közöl a szövegben, hogy a denotációs és konnotációs szint távolsága a metafora szerkezetét a 19. századi alapformához közelíti.²⁷

Az egy évvel később, 1904 júniusában írt *In Horatium* szoros és kronologikus olvasása is figyelmeztethet új szempontokra.

Horatius neve a vers címében nem egyszerűen „a múlt feligézése”, ahogyan Babits *Az európai irodalomtörténetében*, az egyik fejezetcímben a hagyományhoz fordulást megnevezi. A 19. század második felében és a 20. század első évtizedében Európát általában is „előntötte múlt kultusza”.²⁸ A preraffaelita Rossetti, Ruskin és Morris a Praxiteles *Hermése* és a Raffaello előtti hagyományhoz fordultak. Úgy tekintették: a későbbi görög–római–itáliai művészet nem őrzi azokat a szimbólumokat, amelyek az egyén és a közösség között kapcsolatot tudtak létesíteni. Az ő

S egyetlen dal sem él belül, a szivben.

Sajkám merészen tengerre bocsátom,
Lásson vihart, hullámverő szelet –
És megakad egy csúpos ingoványon.

S ott vesztegel a rút iszapba’ tétlen,
Reá a napfény egy sugárt se vet –
És én a partról tehetetlen nézem...

(ERDŐS Renée, *Verseik*, Bp., Pallas Kiadó, 1902, 50.)

²⁵ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete*, Bp., Akadémia Kiadó, 2006, 40–41.

²⁶ RÁBA György, *Babits Mihály költészete...*, i. m., 17–21.

²⁷ TOLCSVAI NAGY Gábor, *A metafora alakulástörténete a magyar lírai modernségben = Hang és szöveg*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris Kiadó, 2003, 52–54.

²⁸ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, i. m., 414–415.

törekvésük, Nietzsche görögség-interpretációja, a századvég esztetizmusa, a szecesszió, továbbá a miszticizmus iránti érdeklődés és a szimbolizmus költészet értelmezése találkozott ekkor. A preraffaelita, nietzscheanus és a szecessziós ambíciókban megjelenő görögségélmény azonban nem egy irányba tartott, és nem egyformán hatott. Megjelent Stefan George, Rilke, Hofmannstahl költeményeiben, Ruskin írásaiban, Rosetti verseiben, a más kultúrák iránt érdeklődő orosz akmeisták és adamisták: Belij és Mandelstam műveiben. Fellelhető a görög–római kultúra hatása a magyar irodalomban is, Reviczky, Komjáthy, Ady költészetében. Babits életművében, akinek a könyvtárában ott volt Nietzsche több munkája mellett Rosetti *Balladák és Szonettek* című kötete, Ruskin könyve, a *Firenzei reggelek*, s aki majd később Swinburne műveit tanulmányozza, 1909-ben és 1910-ben pedig előfizetője lesz a preraffaelita folyóiratnak, a *The Studionak*, az *In Horatium* nemcsak az antikvitás iránti érdeklődést jelezte. Ez a vers, az időben előtte elkészült *Heliosszal* és a *Himnusz Irishez* cíművel együtt, kezdete lett az antikizáló verseknek, melyekben – nietzscheanus, preraffaelita és szecessziós vonások keveredésével – az életre való alkalmatlanság helyett „tüzes vágy”, „sötétvörös erotika”, „fájdalmas titkok” jelennek meg.²⁹ Az antikizáló versek feltűnése Babits életművében egy új-fajta poétikai rendszer felé történő elmozdulást is jelentett.

1903 őszén a franciát latin szakra cserélő költő a korábbi „részletekbe vesző” tanulmányok helyett a filozófiát és a pszichológiát búvárlotta, Spinoza, Hume, Spencer, Nietzsche, Mach és a pszichológus James műveit olvasta, Arany, Vergilius, Horatius és Tibullus műveit tanulmányozta.³⁰

Különösen Horatius intenzív olvasása volt fontos. Ponori Thewrewk Emil kurzusain Babits Horatiust közelítve nyilvánvalóan végigjárta a ricoeuri szövegértelmezés fázisait, s eljutott a szószerinti jelentéstől a figuratív jelentésig, a metaforikus jelentés megfogalmazásától a metaforikus referenciáig. Ezenközben szavakba foglalhatta-foglalhatták a poétikai-esztétikai-műfajelméleti-retorikai problémák mellett a szövegek háttérében ott lévő filozófiai-politikaelméleti-szociológiai vonatkozásokat is. Szó eshetett a császári udvarról, Maecenasról és köréről, a hatalmat birtokló és az értelmiségi szerepet vállalók szerepkonfliktusairól, a „vates”-helyzetről, melyben az ódák költője Horatius is, az *Aeneis*t megíró Vergilius is Augustus „munkatársai”-nak hihették magukat.³¹

Babits 1903 őszén szoros kapcsolatba került a tanulmányait a budapesti egyetemen folytató Zalai Bélával és a tanulmányokat elkezdő Kosztolányi Dezsővel. 1903 februárjától-márciusától György Oszkár levélpartneri helyét a lényegesen nagyobb formátumú, ambíciózusabban olvasó és tájékozódó Zalai és Kosztolányi vette át. Nemcsak „tönkre olvassák” magukat, amint 1904. május 18-án Zalai Béla

²⁹ TVERDOTA György, *Klasszikus álmok. Dekadencia és antikvitás Babits első korszakának verseiben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1997/5–6.

³⁰ BABITS Mihály, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, s. a. r. TÉGLÁS János, Celldömölk, Pazu-Westermann Kiadó Kft, 1997, 7–9.

³¹ ADAMIK Tamás, *Római irodalom az aranykorban*, Bp., Seneca Kiadó, 189–218; RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Horatius, Vergilius, Maecenas*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2000, 39–67.

szavakba foglalta, hanem Poe, Verlaine, Nietzsche, Spencer, Schopenhauer, Flaubert műveiről leveleztek egymással. A levelek láthatóan folytatták a személyes beszélgetéseket. Azokban is, ezekben is a versszövegekben megjelenő ontológiai magyarázat és a szöveg megformáltsága volt bizonyára a fő kérdés. Az *In Horatium*, és néhány más költemény, melyeket 1904. június elején Babits még nem küldött el Kosztolányinak, mert még nem érezte késznek az alkotásokat, azonban mindenképpen új minőséget jelentenek a költői pályán. Ezek versek – írta Babits Kosztolányinak – „[...] nincsenek teletömve savanyú gondolatokkal, a nyelv és verselés újszerűsége, hajlékonysága és színessége az, amiért talán érdemes volt megcsinálni őket”.³²

Az *In Horatium* inspirációja sokrétű volt. Babits a Horatius-versek tanulmányozása során megtapasztalta (miként majd a Swinburne-ről írt tanulmányában később szavakba is foglalja), hogy Horatius nyelve „dekadens”, s a görög versek legtöbbje „modern nyelvre fordítva: dekadens költemény”.³³ Megtapasztalta azt is, hogy az antik szemléleti pozíció és az antik vershelyzetek felhasználásával, a görög és római költészet látszólagos imitációjával, újraírásával, a klasszikus verseket idéző allúziókkal, textusok átvételével a vers a partikuláris személyiség deskripciója helyett összetettebb, bonyolultabb, sejtetőbb, izgalmasabb lesz. Ezekben a szövegekben a személyes én helyébe egy sokkal mélyebb átlátást és általánosságot reprezentáló én lép. Az *In Horatium*ban ez az én felidézi a horatiusi kérdést a költői szerep határaitól. Erre a szerepfelfogásra rámontírozódik Babits ellenérzése, elhárító mechanizmusa a szerepvállaló költészetről. Rámontírozódik továbbá a költészet lényegéről ekkor formálódó babitsi felfogás, mely igazában az 1904. szeptember 15-én Kosztolányinak, egy évvel később Juhász Gyulának írt levelében fogalmazódik meg az objektív költészetről és az irodalom nyelvi karakteréről.³⁴

Az *In Horatium* éppen ezért a lírai modellváltás-modellalakítás közbülső állomása, a felgyorsuló költészetelméleti modernizálódás dokumentuma. A Horatius élethelyzetét és horatiusi versek lírai közlésviszonyát átélő, a költővé válás tévútjait értelmező Babits ebben a versben az antik irodalom egészéhez, a latin szerző életművéhez, kitüntetetten két Horatius-szöveghez kapcsolódik: az *Ars poetica*hoz és *A mértékletesség dicséretéhez*. Az elsőben, melynek cím szerinti saját változatát Babits 1902 novemberében és decemberében költészetelméleti tapasztalatok nélkül írta meg, a Babitsot még mindig erősen izgató kérdést, a kérdésre adható választ a 408–412. sor tartalmazza:

Nagy kérdés: remeket mi terem, a tudás vagy az ihlet?
Nem hiszem én, hogy az ihlet kincsei nélkül elég a

³² BABITS Mihály, *Levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1998, 68; 72–73.

³³ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, i. m., I, 35.

³⁴ BABITS Mihály, *Levelezése 1890–1906*, i. m., 111; 162–64.

Szorgalom egymaga, sem hogy minden a pusztá tehetség.
Így szorul egyik a másikra, s vele hű frigyet köt.

A mértékletesség dicséretéhez kapcsolódás talán bonyolultabb ügy. Horatius sem itt, sem máshol nem beszél az „arany közepszer”-ről mint életfilozófiáról. Az élet végességének tudatából vezette le a fő szabályt: a mindennapi örömekre törekvést, a derűs bölcsesség óhaját. Az „aura mediocritas”, az „arany középút” szélsőséges érzelmektől, vágyaktól, tettektől való tartózkodást jelent. Ezt az életelvet foglalja szavakba it

Ne vonzzon annál több, ami kell, s nem ad
gondot sem a bösz tengeri szél, sem a
rossz csillag-állás: a kegyetlen
Arctus és követője Haedus,

Sem a szüret, hogy lesz e (a jég miatt),
Sem gazdagságunk, mert hogy a sarjadást
hol sok meleg gátolja, hol sok
víz, hol a csak gonoszat tevő tél.³⁵

Az 1904 júniusában írt *In Horatiumnak* az *Angyalos könyv*be írt variációban az első három sor és a negyedik sor első szava idézőjelben van. Az 1908-as *A Holnap*-antológiabeli első közlésben nincs idézőjel. A négysoros strófákra bontott szöveg elején *A mértékletesség dicséretéből* kiemelt fél sor mottóként szerepel: „Carmina non prius audita”, azaz: „[...] soha nem hallott dal”. A *Levelek Iris kegyelmeiből* nyitó verseként megjelent szövegváltozatban nincs sem idézőjel, sem mottó, sem szakaszokra bontás. Az 1914-es, 1922-es és a későbbi kiadásokban az első négy sor kurziválva jelenik meg.

Azok, akik az *In Horatiumot* a kötetegészben önmeghatározó, helyzetkijelölő, programadó versnek olvassák, a szöveget tekinthetik akár „Horatius-ellenes” műnek is. A hasonló ambícióval értelmezők kiegészíthetik azzal az interpretációt, hogy – az „in” jelentés-tartományát mérlegelve – hozzáteszik: a prepozíció jelenthet „-hoz”-t is, azaz a vers egyszerre szól a latin költő ellen és a latin költőhöz.

Babits, aki talán gimnazistaként is, egyetemista korában pedig bizonyosan a korszak legnépszerűbb, a Finály Henrik által összeállított, 1884-es kiadású latin szótárt használta, az „in” sokféle jelentését ismerte. Ezek között (az ideérthetőket emlegetve) sorrendben az alábbiak fordultak elő: -ra, -re, -nak, -nek; hangulatot, érzést, személyes viszonyt s több effélét jelölve, -hoz, -hez, -iránt, -ellen; mellette is, ellene is.³⁶

³⁵ HORATIUS, Quintus Flaccus, *Összes versei*, s. a. r. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, SZEPESI Tibor, Bp., Corvina Kiadó, 1961, 574–599; 688–689; 180–183.

³⁶ *A latin nyelv szótára a kútfőkből a legjobb és legújabb szótárirodalomra támaszkodva összeállította dr. Finály Henrik*, Bp., Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1884.

Talán elképzelhető, hogy a huszonegyedik évében lévő, pályakezdő, az 1903 júniusáig kialakított líraformájával szakítani akaró, igazában azonban csak a szakítás szükségességében biztos Babits számára az *In Horatium* cím éppen a sokféle jelentéstulajdonítás lehetősége miatt volt rokonszenves. Talán a lehetőségek ideértése és nem a maga végső döntésének szavakba foglalása volt számára fontos.

Hasonlóképpen nem egészen biztos a végső formában kurziválva megjelent első négy sor jelentésadása sem. Borzsák István is, Rába György is *A mértékletesség dicsérete (Ad chorum virginum et puerorum)* „meglehetősen pontos fordítása”-nak tekintí az *In Horatium* felütését.³⁷

Horatiusnál ez olvasható:

Odi profanum volgus et arceo.
Favete linguis: carmina non prius
audita Musarum sacerdos
virginibus puerisque canto.

Illyés Gyula fordításában:

Gyűlölve mondom: hátra, hitetlenek!
Oltári csöndet! Még soha nem dalolt
dalt zengek én, a Múzsá papja
ifjú szüzek s fiúk új hadának.³⁸

A Babits-vers első négy sora így szól:

Gyűlöllek távol légy, alacsony tömeg!
Ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, múzsák
papja, erős fiatal füleknek.

Az Illyés Gyula által „hitetlenek”-nek fordított „volgus-vulgus” átültetése itt a kulcskérdés. Pápai Páriz Ferenc 1767-ben megjelent szótárában a jelentése: ’község’, ’köz-nép’; Györkösy Alajos 1989-ben így adja meg a jelentést: ’tömeg’, ’sokaság’, ’köz-nép’, ’közkatonák’. A szónak Horatius idején a mellékjelentése „városon kívüli”, „Rómán kívüli” is lehetett. Talán félrevezető, ha az első két sorból indulunk ki, még inkább, ha a grammatikai én kijelentésének szociológiai jelentést tulajdonítunk és nem vesszük számításba a ’volgus’ szó jelentésetéréseit, s erre próbáljuk meg felépíteni Babits Mihály költői hitvallását, önértelmezését. Talán többet mond, ha – nem vitatva a Herakleitoszra és Anaximandroszra, az orfikus filozófiára, a „polysta

³⁷ RÁBA György, *Babits Mihály költésze...*, i. m., 29.

³⁸ HORATIUS, Quintus, Flaccus, *Összes versei*, i. m., 180–181.

és pogány költő”-re, a Nietzsche-hatásra vonatkozó megállapításokat³⁹ – az *In Horatium*ot az empirikus tárgyiasságtól elforduló, az objektív költészet babitsi változata felé tett gyakorlati lépésnek tekintjük. Olyan műnek, amelyikben a mindenkori költészettel szemben megfogalmazott igény kap hangot, a „soha nem hallott versek” utáni vágyról. Ezt foglalta szavakba az i. e. 6. századi kínai esztétika, a 3. században parioni Neoptolemaos, a későbbi Horatius, ezt kívánják a költők egymástól és az olvasók tőlük Boileau-tól Arany Jánosig, Babits Mihályig és napjainkig.

Mindezek után egyetlen kérdésre kellene talán választ adni. Miért tette hangsúlyossá a költő a *Levelek Iris koszorijából* című kötetben az 1903-ban írt kimerítő verset s 1904-es időlegesen érvényes poétikájú alkotást (melyek közül egyet sem említett 1910. január 21-i levelében Elek Artúrnak, aki az *Újabb magyar költők* című antológia számára kért tőle anyagot)?⁴⁰

Elképzelhető, hogy Babits Mihály az új költői beszédmódot reprezentáló könyvbe ellenpontokat akart rakni, mint ahogyan ez felötlött benne a *Naiiv csömör* (első címe szerint: *Egy verseskönyv epilógusa*) című költemény esetében, melyet betördeltetett az 1911-es és az 1920-as könyve számára, és amelyet végül egyik kötetébe sem vett fel, vagy az 1904-ben írt *Egy perc, egy pille* esetében, amit a *Nyugtalan-ság völgyében* közölt.

Elképzelhető más is. Az introvertált, kényszeres depresszióra hajló, szorongó, ugyan-akkor mindig tökéletességre törekvő költő egész pályáján félt a kudarcotól, attól, hogy művei nem elég újszerűek és érdekesek. Ezt jelzi az 1902 végén írt *Levél* című verse, az 1903 eleji *A költészet katekizmus*a, az 1924-es mű, *A vén kötél-táncos*; de még a *Balázsolás* szerzőjeként is kétségek gyötörték, valóban közönség elé való-e a vers. Ez a személyiség, a tellenbachi tipológiában leírt „typus melancholicus” folyamatosan elégedetlen önmagával.⁴¹ Ezek a személyiségjegyek mutatkoznak meg abban, hogy *A Holnap*-antológia zajos sikere, az első verseskönyvében a költői beszéd új alakzatait megvalósító, a lírai ént multiplikáló Babits a *Levelek Iris koszorijából* elejére kimerítő poétikájú verset tett, a végére pedig az önmagában való szakadatlan kételkedést tematizáló, az 1903 júniusa előtti alkotásokra érvényes elégedetlenség panaszát rakta.

(2007)

³⁹ Vö. RÁBA György, *Babits Mihály költészete...*, i. m., 27–32.

⁴⁰ „[...] a következő verseimet tartom legjobbaknak és legjellemzőbbeknek: *Óda a bűnhöz*, *Himnusz Irishez*, *Sívers*, *Golgotai csárda*, *Sugár*, *Feketeország*, *Esti kérdés*.” Vö. BABITS Mihály, *Levelezése 1909–1911*, s. a. r. SÁLI Erika, TÓTH Máté, Bp., Akadémiai Kiadó, 2005, 38.

⁴¹ NÉMETH Attila, RIHMER Zoltán, HARMATI Lídia, *Babits Mihály pszichopatológiája* = „...kínok és álmok közt...”. Czeizel Endre, Gyenes György, Harmati Lídia, Németh Attila, Rihmer Zoltán, Sipos Lajos, *Szállási Árpád Babitsról*, szerk. SIPOS Lajos, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 234–250.

„NE MONDJ LE SEMMIRŐL”
BABITS MIHÁLY ÖNÉRTELMEZŐ VÁLOGATÁSA 1941-BŐL

Az 1883. november 26-án Szekszárdon született Babits Mihály útját a hagyomány jelölte ki. A 16. századig visszavezethető családban az ősök nem földművesek, hanem mesteremberek voltak. A dédapa, hordókat készítő kádármesterként azonban „értelmiségi” lett: a napóleoni háborúkban kitanulta a sebesültek gondozását, s két év pesti kórházi gyakorlat után 1804-ben Szekszárdra költözött, az akkoriban létesült Ferenc Kórházba került. A vármegye rendes orvosává csak 1817-ben nevezték ki, rövid idő múlva a megye főorvosa (vagy ahogyan akkor mondták: főfizikusa) és a kórház igazgatója lett. A fiát, bölcsészeti tanulmányok után, megyei hivatalnokká, idős korában Tolna megye főpénztárnokává választották. A költő apja jogot tanult, Szekszárdon a Királyi Törvényszék bírása, később a polgári, majd a büntető ügyek előadója lett, 1891-ben kinevezték a pécsi ítélőtábla bírájának. A későbbi költő, a családban kötelező érvénnyel Mihály névre keresztelt elsőszülött fia, a külvilág szemében még az érettségi előtt is jogi pályára készült. Erre rendelte az időközben elhunyt édesapa emléke, ezen a területen érezhette volna leginkább a rokonok és az apai barátok támogatását.

Babits azonban, a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, magyar–francia szakra iratkozott. Döntésében szerepe lehetett a család literátus hagyományainak, önképzőköri szerepléseinek: gimnazistaként német költőket fordított a Szekszárd és Vidéke számára, *Egy hering története* címmel tudományos-fantasztikus regényt írt, egy gépheringről, mely a hollandiai partokon vetődött szárazföldre, 1900 nyarán *Első szerelem* címmel elkészült egy versciklusa egy szőke leányhoz, nyolcadikos gimnazistaként a pécsi ciszterci gimnázium önképzőkörében bemutatta *Püünkösdi rózsza* című elbeszélését. Ekkori leveleiből kitűnik koraérettsége, tehetségzféra-specifikussága, az én-kifejezés alkalmainak keresése, a szövegalkotás örömeire való rátalálás, érdeklődése a modern francia irodalom, mindenekelőtt a Magyarországon még kevésbé ismert Baudelaire iránt.

„Sok zavart állommal, kevés műveltséggel, még kevesebb életismerettel kerültem a pesti egyetemre – idézte 1901 őszét egy 1923-as interjúban a költő – [...]. Egyszerre kinyílt szemem körülnézett az egész világban. Megdöbbenve ébredtem rá a magyar középosztály, az egész akkori magyar társadalom elmaradottságára. Ez a kor a magyar szellemi életnek nagy apálya volt.” Az egyetemen, Négyesy László „Magyar stílusgyakorlatok” óráin összekerült fiatalok, későbbi költők, írók, újságírók és szaktudósok, zömükben a modernizáció hívei voltak. Néhányan, Bresztovszky Ernő és Vágó Béla, a világ és a művészetek megújítását egyformán akarták. Mások – Balázs Béla, György Oszkár, Juhász Gyula, Kosztolányi és Babits – úgy vélekedtek, a művészi megújulásnak önkörén belül kell maradnia, hiszen – szemben a társadalmi célokért küzdő romantikus költészetfelfogással – a korszak tudományos vélekedése szerint a nyelv még köznapi változatában is metaforikus, azaz nem alkalmas gondolatok pontos közlésére, az alkotás éppen ezért nem

lehet „szociális tett”, a művészetnek nem lehet sem szociológiai, sem nemzeti funkciója, az alkotás nem fejezhet ki etikai és nemzeti tartalmakat, ahogyan a kor-
szak költői (Endrődi Sándor, Kozma Andor, Lampérth Géza, Pósa Lajos, Szabolcska Mihály) és írói (mindenekelőtt Herczegh Ferenc) gondolták.

Babits a „Stílusgyakorlatok”-on folyamatosan szerepelt. Teoretikusan ekkor már elvetette a századvég élmény- és hangulatköltészetét, normaerősítő nyelvfilozófiáját, szaporodó verseivel azonban elégedetlen volt, ezért műfordításokat mutatott be, bírálatokat olvasott fel. Közben sokat tanult. „Búvárlotta a világköltészetet”, a filozófiát, a pszichológiát. Folyamatosan születő verseiben, „a világ teljes átélésére és kifejezésére” törekedett, a „kifejezés eszközt” a nyelvben kereste, „erősebbé, modernebbé, tartalmasabbá” akarta átformálni az irodalmat (amint 1936-ban a Kosztolányi-nekrológban felidézte pályakezdését). 1904-ben, akkor már magyar–latin szakosként, amikor Ady Párizsból küldi haza a Budapesti Naplónak verseit és cikkeit, Kosztolányi pedig, odahagyva az egyetemet, előbb a Bácskai Hírlap, utóbb a Budapesti Napló „házi költője” lett, már az asztalfiókban vannak nagy Babits-versek: az *In Horatium*; *A világosság udvara*, *A Spinoza-szobor előtt*. 1906 januárjában, tehát az Ady-féle *Új versek* megjelenése előtt, készen van egy „kvázi” kötete huszonöt verssel. Babits azonban még mindig nem érezte tökéletesnek az alkotásokat.

Néhány szétszórtnak megjelent műve után, 1906 augusztusában, a Magyar Szemlében jelenik meg öt verse és egy Poe-fordítása. 1908 őszén *A Holnap*-antológia hozza öt költeményét. A november 16-i Nyugat közli *A csendéletekből*, a *Himnusz* *Irishez* és a *Messze... messze...* című alkotását. A december 1-jei szám az ő műveivel indul. 1909-ben pedig, fogarasi tanárként, megjelentette első kötetét: *Levelek Iris koszorújából*. „Országos híró poéta lettél”, írta neki barátja, Kun József 1908. december 1-jén. 1909. február 28-án Kosztolányi így fejezte be kártyáját: „Az egész fiatal Magyarország terád tekint.” A kötetet dicsérte Kiss József, A Hét szerkesztője, Buday Dezső, Gellért Oszkár, Ignótus, Miklós Jutka, Schöpflin Aladár, Szilágyi Géza. 1909. október 25-én a New Yorkban megjelenő *Bevándorló* című lap újra közölte *Messze... messze...* című versét. 1910-ben több alkotását hozta egy német nyelvű antológia.

*

1911 augusztusában Babits Mihályt, a Nyugat vezérkarának és mecénási körének erőteljes közbenjárására, Újpestre helyezték az 1905-ben alapított és az 1911/1912. tanévben főgimnáziummá nyilvánított Magyar Királyi Állami Fiúgimnáziumba.

Újpest ekkor már „rendezett tanácsú város” volt, 55 ezer lakossal, kövezett és csatornázott utakkal, frissen felépült városházával. Az itt megjelenő lapok egy része üdvözölte a költőt mint „olyan polgárt, akire méltán büszke lehet majd” a város. De akadt olyan újság is, aki denunciálta, mert „a szabadkőműves, erkölcstelen, zsidó, destruktív” Nyugat szerzője lett.

A költő Újpestre, a főváros közelébe jutása megosztotta az országos sajtót is. A Világ és a Népszava meggyanúsította, hogy az áthelyezés érdekében politikai gesztusokat tett. A Nyugat munkatársa védelmére kelt. Babits *Művészet és szabadság* című írásában teoretikus igénnyel fejtette ki véleményét. A tartalmatlan kuruckodással, a világtól való elzárkózással, a múltba fordulással, a retorikává szűkülő negyvennyolcassággal és Kossuth-kultusszal azonosítható politikát elutasította. A politikusélethez a szabadság korlátozását kapcsolta. A művész ezzel szemben, aki az intuíció révén képes megismerni a világ lényegét, a teljes szabadság embere, nem tartozhat „semmiféle klikkbe, ahol a szabadságot megkötik”. „A művészet – írta – maga a szabadság: bizonyos oldalról nézve ez a lényege, [...] lehetetlen, hogy művész valamitől megtagadja a szabadságot és a létjogosultságot: viszont a legművészetellenesebb dolog a művészettől valami szabadságot megtagadni.”

A relativumokat kereső politikuslét és az abszolútumot kutató és felmutató művészlét szavakba foglalása legalább olyan fontos része Babits itteni életének, mint az Újpesten készült művek: a *Herceg, hátba megjön a tél is!*, az itt elkezdett regénye, *A gölyakalifa* az újpesti rész-élményeket is mozgósító *Kártjavar*.

*

Babits Mihály első két kötetében megjelent lírafelfogás – Ady, Kosztolányi és Füst Milán költészetértelmezéséhez hasonlóan, de azoktól eltérően – fordulatot jelentett a magyar költészet történetében. A költő ezekben új elvű, a világegészt befogadó és kifejező ontológiai költészetet akart teremteni. Nem a maga empirikus tapasztalatát, hanem régebbi korok metafizikai énjét akarta kifejezni. Ugyanakkor a közbeszédtől részben eltérő nyelvet és grammatikát teremtett. Az így létrejött tárgyias líraelv reprezentációiban összekapcsolódik a filozófiai, a kulturális és a verselméleti inspiráció.

A háború alatt és után, a meghatározóan esztétikai elvű költészete, hasonlóan az európai expresszionista alkotásokhoz, az esztétikai síkról részben etikai síkra tért. Babits 1914–1918 között erkölcsi és társadalmi tapasztalatokat összegző versekben és esszéikben szót emelt a vérontás ellen. Az első világháborút lezáró békediktátum előtt, 1919 februárjában, *Az igazi háza, Cikk a Szózatról* című írásában a küldeteses nemzetfogalom helyett hitet tett a választáson alapuló politikai nemzetfogalom mellett. Az 1920 utáni alkotásaiban, miközben a személyes társtalálás öröme és az orvul rátámadó betegség és testi szenvedés is verstárggyá vált, a hazát és a történelmi helyzetet tematizáló műveiben az ország sorsát minden esetben a szülőhely-ország-Európa-világ összefüggéseiben szemlélte. Ezek a művek sem lettek pusztán személyes vallomások. A társadalom is, a magánöröm is, a szenvedés is minden esetben ontológiai távlatokban, a boldogság és az emberi nyomorúság elviselhetőségének elméleti távlatában jelentek meg.

Az 1930-as évtized második felében, a „halál pitvará”-ba jutott Babits, túl a gégeoperáción, a kanülbeültetésen, folyamatos rádiumbesugárzások között is dol-

gozott. 1938-ban elkészítette a *Jónás könyvét*, 1940 nyarán „testi fájdalmak gyötrelmei s a fájdalomcsillapítók okozta kábultság között” (amint írta erről az időszakról Németh Antalnak, a Nemzeti Színház igazgatójának) kezdett hozzá a válogatott versek összeállításához.

*

Egy ilyen kötet minden költő életében különös alkalom. Lehetőség az önminősítő válogatás elkészítésére, a kevésbé fontos művek kihagyására. Ezt valósította meg majd minden költő, akinek erre módja volt. Vagy lehetőség arra, hogy javítgassa alkotásait; ezt tette Füst Milán.

Babits Mihály az 1941-ig megjelentetett közel háromszáznegyven verse közül nyolcvankilencet tett be a gyűjteménybe.

Az 1941. első felében kiadott könyvben, néhány héttel Magyarország június 27-i hadba lépése előtt, amikor még remélni lehetett, hogy az ország kimarad a világegyéből, a költő a válogatással megpróbálta szolgálni kedves eszméjét, a béke ügyét. „A háborús és hazafias versek némelyikét – írta az Előszóban – az izgatott időkre való tekintettel” mellőzte. Így maradt el a *Fortissimo*, a *Húsvét előtt*, a *Mi-atyánk* és a *Magyarok Istenéhez*. Elhagyta válogatásából az *Áldás a magyarra* című versét is, amelyben – az első bécsi döntés után, a Felvidék visszakerülése idején – nem osztozva az „ország gyarapodás” feletti örömben, hitet tett az 1919. februári cikkében kifejtett, vállaláson alapuló politikai nemzetfogalom mellett. Meg elhagyta az *Ezerkilencszáznegyven* címűt, pontosan tudva, hogy a második bécsi döntés Észak-Erdély, Székelyföld és a Partium visszacsatolása nem megoldás, hiszen az 1920 utáni Romániában a politikai hatalom az etnikai határokat erőltetett lakosságcserevel kitolta az országhatárig, s ezek a részek, a Székelyföld kivételével, már nem magyar területek, meg azt is tudta, hogy a haza nem terület, „nem darabokból összetákolt darab”, amint az *Áldás a magyarra* című versében korábban írta; a nemzet „lelki diszpozíció”, „egységes és oszthatatlan” lélek, „sokféle vért” befogadó, amint 1941. január 1-jén az *Egységes magyarság* című cikkében szavakba foglalta.

És volt egy költői ambíciója Babitsnak az összeállítással. Képet akart adni költészete „sokféleségéről – olvasható az Előszóban –, mentül több oldalról bemutatni a versek íróját, mentül jobb verseivel”. Ez a szándék nemcsak kiemelt alkotásokat, hanem átrendezte a belső arányokat is. A korszakos jelentőségű első két kötetből és a harmadikból, a *Recitativ*-ből harmincnégy költemény került a kötetbe. A versek új, nem kronologikus sorrendje pedig elfödte az önmagával folyamatosan elégedetlen alkotót. A nyitó vers, a *Messze... messze...* világismeretét és bravúros szövegformálását mutatta. Az utána következő tíz inspirációjának sokféleségét demonstrálta. Az *Esti kérdés*, az elérakott mű, *A lírikus epilógja* és a kettővel utána következő *Ne mondj le semmiről* a kötet gondolati centrumába a teljességet megragadni akaró költőt mutatja, aki nem valósíthatta meg eredeti tervét. A borzalmas huszadik század nem tette lehetővé számára, hogy a történelmi háttérrel leválassa

a versről. Az itt összegyűjtött versek többsége éppen ezért nem tisztán objektív költészet, ahogyan azt Georg Simmel megfogalmazta, azaz a műalkotás nem elveszti az élet tapasztalatát az életen túlra, nem kizárólagos jelszerűség. A válogatás második részében a versek sorrendje és irányultsága megismétli az utolsó évek esszéinek alapgondolatát. A beteg költő, aki a Rádiumkórházban fölötté függő ólomgömb fény- és árnyjátékában felismerni véli a fenyegetett földrészeket, s már tudja, „nem is / olyan nagy dolog a halál”, széttekint a körülötte lévő világban. Ezenközben azonban elsősorban nem magára és a szenvedésre, hanem az embe-
riségre váró katasztrófára gondol.

(2012)

A PRÓZAÍRÓ BABITS

BABITS MIHÁLY REGÉNYEIRŐL

A mindenekelőtt költőnek és műfordítónak ismert Babits Mihályt egész életében izgatta a regény-műfaj lehetősége. Tizenegy-tizenkét évesen, Verne Gyula hatására, már próbálkozott regényírással (*Egy hering története* címmel akart nagyprózát írni egy heringről és egy gépheringről, a hollandiai partokon volt heringhalászatról). 1898-ban, tizenöt éves korában, Kemény Zsigmond-, Turgenyev-, Thackeray- és Zola-regények olvasása közben naturalista regényhez készülődött. Két évvel később pedig egy történelmi regény terve foglalkoztatta a Hunyadiak koráról.

Miután 1900 nyarán *Első szerelem* címmel versciklust írt egy szőke lányhoz, 1901 őszén pedig elkészült a huszonkilenc darabos Budapest-ciklusa, regényírói ambíciók háttérbe szorultak. De nem enyésztek el.

1901-től a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem hallgatójaként elsősorban a költészet megújítására készült. A „szellemi ikertestvére”-nek mondott Kosztolányival való költészetelméleti meditációi közben nem az egyetemi előadóktól, a 19. századi népnemzeti irányt változatlanul érvényesnek hirdető Gyulai Páltól és Beöthy Zsolttól vártak inspirációt. Az új líraformát Baudleaire, Rimbaud, Withmann, Poe, Mallarmé és mások példáját ismerve maguk kívánták megteremteni. Babits ugyanekkor a regénytörténetben felkínált tudást fel akarta használni. Erre lehet következtetni abból, hogy a nyolc egyetemi féléből öt szemeszteren át járt a regénytörténetet előadó Bodnár Zsigmond óráira. Bizonyára megragadta a figyelmét az ideologikus irodalomtörténész fejtegetése arról, hogy az emberiség történetét az eszmeváltozás irányítja, az eszmeváltozás az akció-reakció elv alapján hoz létre korszakokat, s a korszakoknak megfelelően hol az „idealizmus”, hol a „realizmus” határozza meg a művészet állapotát. A (történelmi, esztétikai, filozófiai szempontokat elegyítő és keverő) teóriát Babits is átvette. S ezt felhasználva írta meg 1903-ban *Az orosz irodalom* című dolgozatát, melyet Bodnár Zsigmond a megkérdezése nélkül közzé is tett még ebben az évben, az Új Világ szeptember 30-i számában.

Az „idealista”, „meglehetősen realista”, „nagyon realista” „realista-idealista” kategóriákkal összefoglalt 19. századi orosz regénytörténeti interpretáció azonban

pár hónappal később már magát Babitsot sem elégítette ki. Lehet, hogy (utólag) zavarta a különböző szempontrendszerek keveredése, az a tény, hogy az írókat nem szépírói gyakorlatukban, hanem morális-gondolkodói voltukban értelmezte. De az is elképzelhető, hogy a művészetet a költészetben az élet- és az énkifejezés fölé rendelő Babits érzekelte: az általa rövid időre fontosnak gondolt hagyományos realista regény minél jobb utánpótlása a valóságnak a szó arisztoteleszi értelmében, annál inkább utánpótlása platóni értelemben: azaz „árnykép”, „hitványabb változat”, „hamisítvány”. Nem kizárt, hogy a fiatal egyetemista ennek nyomán döntött: el kell szakadnia a realista regény hagyományaitól, ha a magyar próza megújítására is gondol. A végzés előtti utolsó évben már nem vette föl az indexébe Bodnár Zsigmond óráit. Lemondott az orosz nyelv megtanulásáról, az orosz irodalom közvetítő nélküli megismeréséről. S általában is elfordította a figyelmét a 19. századi prózáról: Balzac, Champfleury, Zola, Flaubert, Tolsztoj regényeiről.

Ezt a döntést segítette több „kívülről” jövő ösztönzés is. A Babits-verseket hívó-váró sürgetés (főleg Kosztolányi és Juhász Gyula biztatása). Az 1906-tól rendszeressé váló vers-közlések sora. Az 1908-as gyűjtemény, *A Holnap* megjelenése után a költőt fogadó általános érdeklődés. A Nyugatba történő meghívás. És a Kosztolányinak küldött Babits-novellákat udvariasan, de határozottan elutasító bírálat is.

Az irodalom nyilvánossága elé végleg kilépett költő azonban nem adta föl prózáírói terveit sem. 1909-től a Nyugatban megjelent novelláiban: a *Tél*, a *Karácsonyi Madonna*, az *Élías testvér hiteles története*, a *Novella az emberi húsról és csontokról* alkotásaiban sem követte a neki kedves Anatole France példáját, nem szociológiailag értelmezett valóságból indult ki, mint Móricz Zsigmond, Kaffka Margit és a századelő magyar novellaíróinak zöme, nem akart egy „hétköznapi” eset leírásában a „szimbolikus értelemalkotás” szintjére jutni, nem kívánta az általa megalkotott szöveget feldúsítani idegen textusokkal, mint Kosztolányi. Belülről akarta újrateremteni a régi korokat. Thomas Mann, Jung, Kerényi Károly előtt idézte a szövegeiben az archetipikus helyzeteket, s az orosz akmeistákhoz hasonlóan, anélkül természetesen, hogy róluk tudomása lett volna, viszonylagossá tette a novellaidőt, általánossá transzformált múltban, a konkrét és általános idő ütköztetésben alakította történeteit. Ezekben az alkotásokban a belső kohézió megteremtése, a kulturális hagyomány rekonstrukciója volt számára a fontos.

Ennél jelentősebb fordulatot valósított meg a regényírásban. Pontosan érezte, később, az 1919-es egyetemi előadásában, *Az irodalom elmélete* című sorozatában el is mondta: a magyar nagyepika a 20. század első évtizedéig a cselekvés gazdagságával „tündökölt”, s nem intellektuális erejével, az érzelmi ábrázolás mélységével, szubtilitásával, a szövegszintek egymásra építésével hatott. Ezt nem érezte elégségesnek. Ezért (Tinyanov és mások elméleti megfontolásait megelőzve) ártelmezte az élettény, az irodalmi tény és a fikció viszonyát, érzekelte a regény lirizálódásával párhuzamosan az objektív idő szubjektívvá válását, a külső történés helyett a belső történés fontosságának növelését. Nem mellőzve Meredith, Nietzsche és mások olvasásának tapasztalatait, Bergson időelméletének inspirációját

sem, kialakította a maga regényelméletét. Ezt az elméletet a cselekményelemek háttérbe szorítása, az esszéisztikus leírás, a befogadó és a szövegmondó közé egyre határozottabban belépő szerző, az időszerkezet átalakítása, a konstrukció „homlokzati” és „látens” rétegének megváltoztatása és a világgép-közvetítés igénye jellemezte.

*

Ebben az összefüggésben különösen fontos a bölcséleti igény és ambíció. A versekben ez toposzok, emblemikus utalások, allúziók, konvencionális szimbólumok feldúsulásával érvényesült. A regényben a természeti és szociális szféra háttérbe vonásával, az individuális szféra középpontba állításával valósult meg.

Babits a nagyepikai alkotásaiban az „én” külső és belső életét lételméleti problémának tekintette. Az egyént és a közösséget nem szemlélte szerves egységként. Mivel a 19. század második felében „Minden Egész” széttörtött, az „én” alapelményévé válhatott a teljes székszis, a személyiség belső megújítására való törekvés, részese lehetett továbbra is a transzcendencia elvű világmagyarázat, megőrizhette a maga számára a felvilágosodás századából ismert célelvű racionális világértelmezést is. De elképzelhetővé lett a 19–20. század fordulóján és a 20. században a személyiség megkettőzése pszichológiai, esetleg szociológiai értelmezés-tudatosítása s az is, hogy az ember nem egyszerűen tudomásul veszi ezt, hanem ennek a tudásnak a birtokában vagy kontúrtalan appercepciójában él. Az alakte-remtésének és én-tudatosításának ez a formája, mely Platón gondolatrendjére megy vissza, és távolról őrzi a német romantika hasonló törekvéseit, fontosnak látszik Babits regényeiben. Erre az alakkettőzésre épül *A gólyakalifa* (Tábori Elemér és az asztalosinas sorsában), a *Timár Virgil fia* (az amor sanctus és az amor profanus ellentétében); ez a kettőződés a *Kártyavár*ban Partos Kálmán és a környezet konfrontációjában jelenik meg; a *Halálfiában* Raácz Nelli és Sátorfy Imrus életében a kompozíció meghatározó mozzanata lett; az *Elza pilótában* az örök harc állapotába jutott emberiség éli meg a korszak követelte élet és a hagyományos értékek, szokások, magatartási minták ütközését. Ha egyszerűsítve, Hegel kategóriájával kellene leírni mindezt, akkor talán azt lehetne mondani: *A gólyakalifa*, a *Kártyavár* és az *Elza pilóta* jobbára személyes és az elidegenedett „én” regénye, a *Timár Virgil fia* inkább a személyessé, a *Halálfiában* a hangsúly az általános „én” felé tolódik el.

Babits átalakította a művek időszerkezetét is. A 19. századi regényformációk belső ideje általában lineáris és folyamatos volt. Domináns befogadói érzésnek az előrehaladás és a megszakíthatatlanság képzete tűnhetett. *A gólyakalifától* az *Elza pilótáig* tartó regénysorban a szerző „tömbidő”-vel, „centrális” és „általános” időszerkesztéssel dolgozott.

Az 1927-es *Halálfiái* és az *Elza pilóta* négy időtömbben bomlik ki. *A gólyakalifa* és a *Timár Virgil fia*, csakúgy, mint a *Halálfiái* első változata, az 1921 végén, 1922

elején a Pesti Naplóban megjelent 66 folytatás, a teljes regényszöveg első harmada, két időtömbben jelenik meg. *A gólyakalifa* Táborny Elemér tizenhat éves korából hasít ki egy hetet és a 23. évéből 2-3 hónapot. A *Timár Virgil fia* Vágner Pista és a paptanár személyessé váló találkozásának kezdetét és az elválásuk előtti időt eleveníti meg részleteiben. A *Halálfi* első variációja „évek”-et és „napok”-at kapcsol össze. Ezekben a művekben a két időtömb köré centrikusan kapcsolódó időutalásokból alakul ki az alakok históriája. A tagolt időszakaszokat itt is, a másik két regényben is az általánossá transzponált idő kapcsolja össze. Ez azonban nem elbizonytalanított történelmi idő, mint a novelláiban, hanem kor-szakaszok összehangolása.

A babitsi regények külön jellegzetessége a kompozíciót befolyásoló motívumrendszer. A motívumismétlődés, az előre- és hátrautalás a homéroszi eposzokban is szövegszervező funkcióban jelent meg. Ezek meglétét és poétikai meghatározottságát Goethe tudatosította. A 19. századi szerzők már programosan használták föl az ismétlődő szerkezetekben rejlő szövegszervező lehetőségeket. Balzac és Tolsztoj érzékelhetőbben, Flaubert, főleg az *Érzelmek iskolájában*, rejtettebben. A 20. század első harmadában, amikor az írás mint aktus része lett magának a regénynek, például Gide-nél, a regény az utánpótlásból az életet megvilágosító adalékká, önreferenciális poétikai konstrukcióvá vált, az ismétlődések létrehozták a motívumok komplex rendszerét, hordozóivá lettek az alkotásban megtestesülő értékszerkezetnek, a megformált alakok, a narrátor és a szerző világértelmezésének.

Babits regényeiben is vannak ismétlődő, struktúraképző vezérmotívumok. Ilyennek tekinthető (többek között) a „tágasság” és a „bezártság” archetipikus azonosítása a szabadsággal és a rabsággal, a *Bhagavad-gítában*, a hinduk szent könyvében fontos elvnek, a „csönd”-nek és a „lárma”-nak összekapcsolása a harmóniával és a diszharmóniával, a „tudás”, a „tudásra törekvés” kapcsolódása alapértékekkel.

A legkonvencionálisabb ezek közül a tágasságnak és a bezártságnak jelentéshordozó szerepet tulajdonítani. *A gólyakalifában* ennek viszonylag egyszerűbb változata fordul elő. A történet általában szűk, behatárolt helyen zajlik. A konkrét tér három esetben tágul ki. Elemér első tudatos álmában, az asztalosinas szökésekor és Táborny utazása alatt. Mindhárom esetben a tér kinyitását valóságos vagy viszonylagos zárás követi. A metaforikus terek esetében is ugyanez a folyamat zajlik. Azt az érzést erősíti ez, hogy a szabadság csupán időleges és látszólagos. A dűnök életében ez még látványosabban van így. Az ő sorsában az igazi nyitás a kirakatok mögötti könyvekben van elrejtve.

A tér metaforikus jelentést hordoz a *Timár Virgil fiában* is. Mivel azonban itt a Babits gondolkodásában magasabb rendű attribútumok (a *Nyugtalanosság völgye* és a *Sziget és tenger* című verseskötetekben is hasonló értéktartalmat hordozó) „csend” és „lárma” kapcsolódnak, ezért a tér jelentéstartalma ellenkező lesz. A bezárt térhez itt minden esetben a „csönd” társul. Ilyen értelemben Timár Virgil cellája, Vágner Lina szobája, Bögöziék lakása nem a korlátozás és gátlás, hanem az önkifejezés, az önk-

teljesítés terrénuma lesz. Az elsőben a könyvek, az imazsámoly, a breviárium, Aquinói Szent Tamás *Summája*, a másodikban a Stirling-ház mocskától élesen elütő fehérség, rend és tisztaság, a harmadikban a belső biztonságot erősítő kedvesség biztosítja ezt. A *golyakalifában* még a külön szereplő és ellentétes tartalmú „csönd” és a zárt tér képzete itt tehát összekapcsolódik és funkciót is vált.

A regények értékszerkezetében összekötő vezérmotívumként jelenik meg a „tudás”. Ebben nyilvánvalóan benne van az egzakt tudományok iránt élete végéig különös vonzalmat mutató szerző személyes érdeklődése; a Röntgen-szenzációt, a bergsoni filozófiát, a katolicitást teológiai fogalmakban is elgondoló, szövegben megjelenítő író gesztusa. De feltehetőleg szerepet játszik a motívumok centrálissá válásában az a felismerés is, miszerint a tudás birtoklása, közvetítése, vonzóvá tétele az életet jelentő-kísérő gesztusok egyik legfontosabbika. Amint ezt, másként és másként ugyan, de jelzi Thomas Mann, Musil, Kosztolányi és Ottlik regényvilága is.

A *golyakalifában* a tudás birtokosa Darvas tanár úr. Felhőtlenül birtokosa a tudománynak Timár Virgil is. Neki magának ez egyszerre hétköznapi foglalatosság és vasárnapi öröm. De nem csak ebben a funkcióban van jelen a tudás-tudomány. Már az első regényben is hozzákapcsolódott a tanuláshoz-tudáshoz a menekvés, a pótcselekvés képzete, a megnyilatkozni képtelen tudományhoz a boldogtalanság asszociációja. És megjelent már itt is az élet élvezése utáni vágy mint tudás. Ez utóbbi, mely ismeretelméleti szempontból természetesen nem minősül tudásnak, a *Timár Virgil fiában* a paptanár ellenpólusaként felépített Vitányi Vilmos esetében alakszervező elv lett. Az újságíró belső beszédében, önkomentárjaiban, az írói reflexiókban feltárul ennek a tudásnak minden jellegzetessége. A befogadásra való készség, az érzék megléte egyfelől, az elsajátításra vonatkozó akarat és kitartás, valamint az önmagán túlmutatás hiánya másfelől.

A *Halálfiában* is központi érték a tudás. A történet elején Hintáss Gyulának, a falusi molnár fiának ez biztosítja a társadalmi emelkedést, a vagyont vesztett Raácz-fiúnak, akárcsak a *Színek és évek*ben Pórtelkey Magda lányainak, az eredeti társadalmi helyzettől való nem nagyon távolra kerülést segíti. A regény kifejeletében a tudás, a tudás-közvetítés hármas tagozódásban jelenik meg három lehetséges attitűdben.

Legelőbb a feleség nélkül maradt Sátoridy Miskában ébred föl a pedagógus. Liberális elvei szerint nevelte gyermekét, edzette fiát, de tisztelte személyiségét, s már a kisgyermek szemében úszó titkok után sem fürkészet. Ez a nevelési metódus, mely a regényben nem igazán hatásos, szorosan kapcsolódik az erkölchöz, az érényhez, az ész kontrolljához. A másik tudásforrás Hintáss Gyula. Harsány, önmagát ajánlgató-fitogtató, erkölcsileg relativizáló. A szenvedély, az ötletek és az ösztönök gátlástalan kielése jellemzi őt. Megrontó Szokratészként értelmezi saját magát, így értelmeződik a szerzői kommentárban is. A harmadik nevelő-pozíciót az Erdővárra került Sátoridy Imre testesíti meg. A racionális eszméket és az értelmüket vesztett tradíciókat, a tudást és az ösztönt akarja átplántálni. Mindehhez a narrátor kommentárjában hozzákapcsolódik a „Rend”, a „Komoly Munka”, a

„Kötelesség”, a „Bölcsesség”, a „Cél” képze. Sátoridy Imre eddigi életkudarca azonban azt sugallja, ezek az önértékek nem lesznek elégségesek az értékközvetítésre készülő fiatal tanár szerepkiteljesítéséhez.

A *Halálfiában*, akárcsak a többi regényben, a szerzőét megközelítő olvasói tudás révén lehet eljutni a „homlokzati” jelentéstől a „látens” jelentésig, a denotációs szinttől a konnotációs szintig.

Ebben a regényvilágban az első generációhoz tartozó, az 1848-as emlékeiből élő Döme bácsit, a földdel tusakodó Cenci nénit és az aktáiba, olvasmányaiba, elveibe zárkozó Sátoridy Mihályt leszámítva a szereplők alapjellegzetessége a keresés, az adott állapotból, helyzetből való elvágódás. Az elvágódásnak, a morálfilozófiai-ismeretelméleti értelemben vett keresésnek a metaforája az „utazás”. Ez az ősi toposz, amint Némediné Kiss Adrienn bizonyította *A magyar „ördögregény”*. *Babits Mihály*: Halálfiái című könyvében, „az egyetemesség irányában tágtítja a regény világát; metaforikus szinten is összekapcsolja Nelli és Imrus történetét”. A kereső, önmagukat nem találó szereplőket Hintáss ösztönzi az utazásra. Amikor Sátoridy Mihály valamikori diáktársaként „belép” Sátoridyék életébe, a szövegszervező író az első narratori közléssel az „ördög” attribútumait kapcsolja hozzá. Az „ördög” képzetkörében marad meg az ügyvéd a regény végéig: a Velencébe való megérkezésekor, a Nellivel volt „rettenetes nászút” első állomásán az asszonyt elcsábító ördög ő; a Schapringer bankárral való találkozáskor a kísértő ördög szerepében jelenik meg; Pesten „pokoli szerződés”-t köt vele Sátoridy Imre, aki ebben a szövetségben követi el a „Bűn”-t, a váltóhamisítást. Az ördögi Hintást kiegészítik a lányai: Gitta, aki „megvetette a férfinemet”, az egyetemen szociológiával és filozófiával foglalkozott, a közös folyóiratban a tudományos rovatot szerkesztette, Imre számára a szellemi ördögi csábítást jelentette; Noémi a „test ördöge” volt a fiatalembernek. Az a világ pedig, amelyikben az „ördög” és „segítői” kísértették az embert, Bábel képzetével jelenik meg. A bibliai helynévhez azonban semmiképpen sem a nagyra törés, hanem inkább a közeli bűnhődés képze társul.

A *Halálfiái* motíumszerkezetében bibliai attribútumok minősítik a többi szereplőt is. A női főszereplőt, Nellit, aki a „csigalét” metaforájában jelenik meg (akárcsak Timár Virgil) és Hintássné, aki a „barátnője” lett, akit a szövegmondó Rákhellel és Liával, Mártával és Máriával kapcsol össze. Rákhel (másként: Ráhel) és Lia az *Öszövétséget* vonja be a szövegvilágba. Lábán lányai voltak ők. Közülük választott feleséget magának Jákob, aki előbb Leát kapta meg, majd hétévi szolgálat után Ráhelt. Az ő idézésük nemcsak a két nő összetartozásának képzetét teljesíti ki, de annak a lehetőségét is felvillantja, hogy a *Bibliában* megvalósuló férjazonosság az evilági szférában is lehetséges.

Az újszövetségi Mária és Márta neve más karakterű konnotációt kapcsol a szövegbe. Ők a Jézus által feltámasztott Lázár testvérei, akik János *Evangéliumából* a tizenegyedik részben jelennek meg. Mária volt az, aki „megkenete vala az Urat kenettel és a hajával törlé meg annak lábait”, Márta pedig, akit lánytestvérével és fiútestvérével együtt az Isten különösen szeretett, szemrehányást tett a megérkező Jézusnak a késlekedésért, Lázár haláláért. A vele való beszélgetésben hangzik fel

különben a keresztény gondolkodás egyik alapvető tanítása a hitről, az örökélet zálogáról, a feltámadás reményéről. Mária és Márta emlegetése itt a feltétlen testvéri szeretet toposzát és az örök élet perspektíváját építi a történetbe.

Mária és Márta emlegetésével a küldetéses élet alapkategóriáinak, a szeretetnek, a hitnek a tanítása és fénye kötődik Nellihez és Erzszihez. A gonoszt megtestesítő Hintáss Gyulával párhuzamosan látszatéletem élő Erzszi és Nelli esetében ezek az attributumok azonban a virtuális valóságot sem jelentik. Azt jelzik csupán, hogy létezik egyfajta kiválasztottság is a boldogságra, a lelki újjászületésre, a megváltásra, főleg akkor, ha az ember maga is közreműködik az isteni terv megvalósításában. A *Halálffiai* két nő szereplője esetében a boldogság elérése elképzelhetetlen. A kierőszakolt barátságukhoz kapcsolt bibliai történet sor appercepciójával ez még nyilvánvalóbbá válik.

*

Babits nyilatkozataiból, kéziratos írói hagyatékából, feljegyzéseiből és leveleiből rekonstruálható a regényírás folyamata.

Általában minden regény esetében volt egy centrális életemény vagy gondolkodáséletemény (amint erről maga Babits is írt a *Teremtő indiszkrécio* és *A hazugságok paradicsoma* című tanulmányában), melyet a szerző áthatott belső víziójával, belső képzeletével pedig újrarajzolt. Az alkotás folyamatában ehhez az indító életeményhez minden esetben helyszínek, alakok, történés-elemek, nyelvi fordulatok kapcsolódnak. A legterjedelmesebb *A gólyakalifa* keletkezéstörténete. Ebben az emlékezés, az álom és az ébrenlét viszonya, az álom valóságos és meghatározó volta izgatta a szerzőt. William James *The Principles of Psychology* olvasása közben talált rá a problémára 1901 és 1903 között. 1904-től egyetemista társaival: Kosztolányi Dezsővel és a filozófus Zalai Bélával leveleztek (és nyilván beszélgettek) az emlékezés mibenlétéről, funkcionálásáról, a tudatfolyam karakteréről. Ez a probléma foglalkoztatta Babitsot a tudatlíra lényegének elméleti megalapozásában (amint ezt Rába György bizonyította), de ott kísért ekkori tanulmányaiban: az 1911-ben megjelent *Jétekfilozófiában* és az 1912-es *Tudomány és művészet* című traktátusában. 1911-ben, amikor talán már meglehetett egy olyan regény megírásának a terve, amelyikben a szövegszervező elv az emlékezés és a kettős élet, az író valószínűleg felkereste a Nagyszebeni Magyar Királyi Elmegyógyintézet főorvosát, dr. Hollós Istvánt. Dr. Hollós tanulmányaiban és könyveiben autentikus magyarázatot találhatott Babits az álom, az emlékezet, a kettős emlékezet, az öngyilkosság kísérő jelenségeire és szimptomáira. Ehhez a gondolatéleteményhez kapcsolhatta Hauf, Balzac, Oscar Wilde, Poe, Dosztojevszkij műveinek irodalmi életeményét. Mindezt pedig kiegészítette Fogaras és Újpest tér-elemeivel, itt is, ott is az iskolai élet mozzanataival. A regény konkrét terve talán 1912 májusában körvonalmazódott. 1913 júliusában–augusztusában, az iskolai szünetben már a kéziraton dolgozott. A kész mű végül a Nyugatban jelent meg 1913. december 15-én.

A *Kártyavár* megírására a Fogarast követő újabb életszintér, a főváros közelében fekvő Újpest szolgált alapélményül. Az író figyelmét megragadhatta az Amerikát idéző, hirtelen felnőtt nagyváros a kórházat alapító gróffal, a maga gyárosaival, a jótékonykodó iparmágnás-feleséggel, a politizáló papokkal és újságírókkal, a panamázás gyanújába keveredett polgármesterrel, az új gimnázium tanáraival és diákjaival. Talán nem sokkal az ideérkezése után, 1911–1912 telén, esetleg 1912 tavaszán határozta el a regény megírását. De nem zárható ki az sem, hogy *A gólya-kalifa* munkálatai közben született meg a nagyprózai alkotás terve. S az sem lehetetlen, hogy az első regény sikerét megélve határozta el a *Kártyavár* megírását. A hagyatékban nyelvi fordulatokat, cselekménymozzanatokat őrző cédulák találhatók, ezek akár 1913-ban vagy korábban is készülhettek. Az tény, hogy a szöveg leírására 1914 őszétől került sor. A regény 1915 szeptemberétől jelent meg a Nyugatban. 1916 februárjában félbe maradt a közlésfolyam. Az ezt bejelentő híradásban Babits személyes és történelmi okokra hivatkozott. Az tudható, hogy a regény elkészült részét 1923 nyarán vette elő. Megnövelte a szöveg terjedelmét, megváltoztatott néhány nevet, módosított a regény szövegén is.

A *Timár Virgil fiához* 1919 júliusában–augusztusában kezdett hozzá. Szeptemberre elkészülhetett az első változat (a végleges formát idéző történelessorral). Ezt a variációt Babits 1919 késő őszének felizzó politikai hangulatában nem adta közre. 1920 végén tovább dolgozott a regényen. A történetstort feldúsította a ciszterci gimnáziumot és Timár Virgil papi életét minősítő utalásokkal, hivatkozásokkal, a belső beszéd és az írói közlés elemeivel. 1921 januárjában a regényből egy fejezetet közreadott egyszerre két újságban. A teljes szöveg 1921. július 1-jén jelent meg a Nyugatban.

1921 januárjában, a Szekszárdra látogató Babitsot igazában már az újabb regény, a későbbi *Halálfi* foglalkoztatta. Ehhez gyűjtött adatokat, feljegyezve a család három generációjának élettényeit, a regényhelyszínnek alapul szolgáló Szekszárd topográfiai érdekességeit. Ezt a művet, melyhez időtáblázatot készített, s melyet hat időszakasz köré koncentrálni akart megírni, első változatban, már a végleges címmel, a Pesti Naplóban megjelent folytatásokban 1892-höz és 1896-hoz kapcsolta. Csak nehezen tudta ezután folytatni a regényt. A *Kártyavár* után szeretne volna befejezni az alkotást. Az először eltervezett 1924-es megjelenésből végül semmi nem lett. Az 1900. és az 1907. évhez kapcsolódó eseménysort 1927-ben kapcsolta hozzá a történethez. Erre az időre átdolgozta magát az 1921-ben elkészült részt (ekkor iktatta a szövegbe a zárójeles történelmi kort-magyarázó részeket, megszorította a nagybetűs szavakat, utalásokkal, beszúrással teljessé tette a regény motívumszerkezetét, véglegesre formálta a *Halálfi*-stílust).

Az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* terve az első világháború idején kezdte foglalkoztatni Babitsot. A gázháború, a léghajók, a repülőgépek, a tengeralattjárók és a messze hordó ágyuk világában rémlett föl előtte az örök harc állapotába jutott emberiség. Az foglalkoztatta az író képzeletét, miként alakul az emberi személyiség az állandósult öldöklés idején. A *Halálfi* befejezése után nem kezdhetett

hozzá a regény írásához, hiszen az *Amor Sanctus*, *Az európai irodalom története*, a Baumgarten-díj körüli perek és a betegsége egyformán akadályozták a regényterv megvalósítását. 1931-ben azonban már elkezdte az első változat, a *Fekete olvasó* közlését a Pesti Napló. A regény a mai végleges formájában, 1933-ban jelent meg könyvalakban. Ezzel a munkával, mondta egyik interjújában, „figyelmeztetni” akarta az „emberiséget”, „mondani akart [...] valamit, megmutatni egy lehetőséget, mely lidércnyomásként ült a lelké”-n.

Az biztos, hogy újabb regénytervek is foglalkoztatták. A *Halálfiát* mindenképpen be akarta fejezni, meg akarta írni Döme bácsi, Cenci néni, Sátordy Miska és Imrus „históriájá”-t az első világháború befejezéséig, a „történelmi Magyarország” bukásáig. De az is valószínű, hogy *A gölyakalifában* a fantasztikus regény, a *Timár Virgil fiában* a lélektani regény, a *Kártyavárban* a társadalmi szatíra és detektívregény, a *Halálfiában* a nemzedékregény, az *Elza pilótában* az utópisztikus regény lehetőségeit próbára tevő szerzőt a műfaj más lehetőségei is vonzották...

(2003)

REGÉNYTÉR ÉS VALÓSÁGOS TÉR, FIKCIÓ ÉS ADOMÁK: KÁRTYAVÁR

A *Kártyavár* témája talán 1911 őszén, a Fogaraszról Újpestre történő megérkezéskor kezdte el foglalkoztatni Babits képzeletét.¹ Valószínű, hogy a Szekszárdot, Pécsét, Baját, Szegedet, Fogarast megjáró író számára szokatlan, esetleg regénybe kívánczó volt a gyorsan fejlődő hagyományokkal nem rendelkező, Amerikát idéző nagyváros. De az is lehet, hogy az ideérkező költő-író előbb megismerkedett a településsel, annak történetével-történéseivel, a helyi viszonyokkal, a város lakóival, a hírekből a város vezetőivel, pletykákból a közhivatalnokokkal, a politizáló újságírók, gyárosok, kereskedők, mesteremberek históriáival, s azután – esetleg 1911–1912 telén, 1912 kora tavaszán – határozta el a regény megírását. De nem zárható ki az sem, hogy *A gólyakalifa* munkálatai közben született meg az újabb nagyprózai alkotás terve. Meg az sem elképzelhetetlen, hogy az első regény sikerét megélve határozta el a *Kártyavár* megalkotását.

Ő maga a regényről szólva 1916. február 1-jén a Nyugatban másként foglalta szavakba a mű keletkezését. A háború „borzasztó valóságá”-ról beszélt, arról, hogy e valóság elől kívánt „menekülni: egy óriási építménybe, mint valami templom azilumába”. Ez a változat azt szuggerálja: a *Kártyavárat* Babits az I. világháború idején (azaz 1914 őszétől 1915 augusztusáig) írta, a folyóiratközlésekkel párhuzamosan pedig talán tovább dolgozott a regényen, 1915 szeptemberétől 1916 januárjáig, pontosan úgy, ahogyan majd a *Halálfiái* közlésekor teszi.² A rendelkezésünkre álló jegyzetek megengednek egy ilyen feltételezést is.

Ezek a feljegyzések azonban nem zárnak ki egy másik lehetőséget sem. E papírokon Babits – a korabeli valóságos Újpestet megjelenítő eredeti nevekkal – adatokat, gesztusokat, szözerkezeteket, mondatfoslányokat rögzített.³ A cédulák valószínűsíthetik azt is, hogy Babits úpești tanársága alatt határozta el a regény

¹ A regény keletkezéstörténetéhez felhasználtam az általam írt fejezetet a mű kritikai kiadásából. Vö. BABITS Mihály, *A gólyakalifa. Kártyavár*, s. a. r. ÉDER Zoltán és a Babits Kutatócsoport, Bp., Historia Litteraria Alapítvány, Korona Kiadó, 1997, 547–567.

² Vö. BABITS Mihály, néhány szó a *Kártyavárról* = „Itt a balk és komoly beszéd ideje”. *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, Celldömölk, PAUZ-Westermann Kiadó, 1997, 25–28.

³ Például ilyen feljegyzések vannak az OSZK Babits Hagyatékában:

Az Istvántelki főműhely munkásaiból toborozzák az Éljen-automatákat. Farkas mérnök kirendelt 200 embert (314, 352).

Diáknyelv. (Ujp.) = Startolsz ma fizikából

A pad = lövészárók

Kalap = szidi, bré

Kenj le neki öt ruppóért = vágd pofon (348)

Wolfner óriás

Foxterrierjének nevei voltak Wolfner, Löwe stb. A Korzón fütyentett: – Pszt! Wolfner (198)

Veneziáneréknél [Venetiáneréknél] 3 paptestvér, egy zsidó, egy ref., egy kath. (195) stb., stb.

[Az oldalszámok a jelzett kiadás oldalszámai, ahol Babits a cédulájára felírt szöveget beépítette a regénybe.]

megírását; ehhez talán 1912 tavaszától–nyarától a baráti együttlétek alkalmával adomákat-tényeket gyűjtött; a szaporodó feljegyzésekből aztán később, Újpestről való távozása után, akár 1914 őszén vagy 1915 tavaszán–nyarán kezdte el írni a regényt.

Ezt a feltételezést látszanak erősíteni *A gólyakalifa* megírására vonatkozó adatok is. Nemcsak azok a tények, amelyek alapján valószínűsíthetően a regényterv megszületése és az írás kezdete között itt is, ott is számottevő idő telt el. Hanem mindenekelőtt a szerző munkarendjére vonatkozó információk. Ha ugyanis *A gólyakalifát* – a terv korábbi megszületését és a szellemi készülődést követően – 1913 júliusától 1913 decemberéig írta, nem feltételezhető, hogy ezenközben egy másik regény megírásába is fogott. Valószínűbb, hogy a korábban készült, cselekményelemeket, a városi, a polgári, a jassz- és a diáknyelv fordulatait rögzítő feljegyzéseit felhasználva 1914 őszén, esetleg 1915 tavaszán kezdett hozzá a *Kártyavár* leírásához. Ezt a variációt látszik megerősíteni Schöpflin Aladár 1924-ben a Nyugatban közzétett írása is: feltételezhetően ekkor, tehát 1914-ben vagy 1915 elején hallgathatta Babits regénybe kíváncszó „élményei”-t és „tapasztalatai”-t.⁴

Az biztos, hogy a *Kártyavár* folytatásos közlését 1915 szeptemberében kezdte meg a Nyugat. 1916 februárjában a szerző bejelentette a közlés abbamaradását, személyes és történelmi okokra hivatkozva. A szöveget 1923-ban vette újból elő. Az tudható, hogy ez év júliusában–augusztusában a dömösi nyaralás idején tovább dolgozott a regényen. Megnövelte a szöveg terjedelmét, a Nyugatban volt 213 oldalas regényből így 356 lapos mű született, megváltoztatta néhány szereplő nevét, kisebb mértéken több helyen módosított a regény szövegén is.

*

Babits a *Kártyavár*ban is mozgósította-felhasználta személyes sorsának bizonyos adatait.⁵ Ebben az alkotásban azonban nem életfordulatát transzponálta. Itt személyes élet-elemek helyett a város, a neki 1911 ősztől egy évig otthont adó Újpest az inspiráló.

A *Kártyavár*ban megjelenő település, Újváros, a főváros mellett épült fel. A gyárak, üzemek, műhelyek a földből nőttek itt ki, volt itt vigadó, óriási mozik, villamostársaság, vágóhíd („az első a drezdai után”); volt itt „városháza”, „nagy, egészen új és igen modern épület [...] asszíriai stílusban építve, nagy réteges toronypiramissal, s cifra szögletes pilléreken nyugvó, karzatos erkéllyel”; és volt itt egy „nagy pusztaság”, amelynek „közepén pompázott egy torony, egy sohasem látott formájú és színű, idomtalan nagyságú bábeli torony [...] egy vártorony.” Ez

⁴ SCHÖPFLIN Aladár, *Kártyavár. (Levél Babits Mihálynak)*, Nyugat, 1924, I., 509–510.

⁵ Vö. BABITS Mihály, *Kártyavár, i. m.*, 623–632.

tűnt fel az Újváros állomáson leszálló Partos Kálmán frissen kinevezett járásbírónak a regény elején, és erre vetett pillantást a megbukott polgármester a regény végén.⁶

A hirtelen felduzzadt Újvárosban forrongott a századelő Magyarországa. Éltek itt szegények, akik ingyen ebédre, városházi segélyekre szorultak, szervezkedő munkások, jasszok, ahogyan akkor nevezték a kétes egzisztenciákat, fő- és kistisztviselők, vendéglősök, szolgák, prostituáltak, tanítók, tanárok, gyárosok, feltűnt ebben a világban minisztériumi főember, politizáló plébános, zugújságíró, megemlegetnek itt egy grófot, aki „szocialista vezérrel tárgyal, és modern politikát csinál”, volt itt tisztességes üzlet és panama, személyi kapcsolatok révén elnyert állás, politikai ígéretés, bűntény és házi koncert. Éltek itt katolikusok, protestánsok, baptisták, zsidók.

Mindehhez az 1911 októberében Újpestre érkezett Babits Mihálynak a város adhatott tényszerű példát.

Újpest akkor Magyarország egyik legfiatalabb és legkülönösebb városa volt.

Ezt a települést 1840-ben Károlyi István gróf alapította. Mivel az Alapítólevél szerint „minden megtelepedő házzal bíró lakosok mindenféle gyárakat szabadon” állíthattak és „akár minémű kézi mesterséget vagy kereskedést a hazai törvények korlátai közt szabadon” folytathattak, „ipart megszorító kirekesztő kiváltságos leveleket” nem szerezhetnek, továbbá „minden hit, vallás és nemzet különbsége nélkül” mindenki egyenlő jogokkal rendelkezett, ezért az alakuló község gyorsan és erősen iparosodott. 1868-ban már nagyközség, 1907-ben rendezett tanácsú város 55 000 lélekkel.

Amikor Babits Mihály 1911 őszén ideérkezett, Újpest ipari termelésben – Budapest, Temesvár és Pozsony után – a negyedik helyen állt. Jelentős bőr-, textil-, villamos-, gyógyszer- és bútorgyárak voltak itt. Az utakat kövezték, épült a vízmű, 1894-től működött a Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Társaság, a Nyugati pályaudvarról Vác felé menő vasútnak szép állomása volt az Újpest–Rákospalota megálló.

Ezen az állomáson szállt le a regényvilágban az idehelyezett Partos Kálmán járásbíró. Innen indult el a regényben a Hunyadi, a valóságban akkor is, most is az Árpád úton a városközpont felé. Itt állt az út mentén az ötvennégy méter magas víztorony (ma is a város legmagasabb építménye, melyet – akkor is, ma is – csak egy méterrel szárnyal túl a katolikus templom tornya), voltak itt kávéházak, üzletek, bankok, „zálogház és cselédközvetítő” (az akkori és a mostani), Kassai utca sarkán emelkedett egy háromemeletes épület, a város híres találkozóhelye, a Vigadó (amelybe később az Apolló mozi, majd a Lux filmszínház került, s amelyben ma egy patika és egészségmegőrző központ működik).

A rákospalotai lakásából, a háza előtt megálló villamosra fölszállva, Babits minden nap ezen az úton jött be a Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba dolgozni.

⁶ I. m., 157–158., 428.

Útja ilyenkor az Árpád út és István út kereszteződésétől a Városháza mellett vezetett el, érintve a regényben is megjelenített piacot. Partos Kálmán a *Kártyavár*-ban, Babits Mihály a maga életében ugyanazokat a valóságos helyeket keresték föl. Mindketten eljutottak a Népszigetre (a regénybeli Hirschfeld-szigetre): itt építeték akkor azt a vízműrendszert, mely akkor is, ma is ellátta Budapestet ivóvízzel; mindketten megfordultak a város szélén volt és ma is megtalálható Megyeri csárdában (melynek a *Kártyavár*-ban Cseri Csárda a neve); mindketten jártak az evangélikus templom környékén, a város egyik híres épületében, melyet először templomnak használtak, aztán, amikor az egyházközség eladósodott, egy festő vette meg magának, majd egy szobrász, végül egy operaénekes bérelte, 1886-ban pedig visszavásárlással ismét az evangélikusok temploma lett.

A helyszínek mellett Babits a regényalakokhoz is kölcsönzött vonásokat a valóságból. A regény egyik főszereplője például, Madár János polgármester néhány vonatkozásban felidézi a város első polgármesterét, dr. Ugró Gyulát. Az 1865-ben született Ugrót 1906-ban a település főbírájává, 1907-ben polgármesterévé választották. 1912-ben nyugdíjba vonult. A polgármesternek meghatározó szerepe volt a város fejlesztésében. Babits úpesti tanárkodása idején vele kapcsolatban az ellenzéki újságok folyamatosan panamákat, a városi pénzek nagyvonalú kezelését emlegették; a regénybeli polgármester panamáihoz talán ezek a mende-mondák szolgáltatják az alapot. A *Kártyavár* több szereplőjéhez is vett néhány vonást Babits a valóságból. A regénybeli Kerbolt Gyula mintája talán Tanos Pál községi bíró lehetett, Nagy Tatár Vilmos újságíró-szerkesztőhöz Negyedi Szabó Béla „állt modellt”, Hirschfeld gyároshoz (legalábbis részben) Wolfner Lajos, az egykori tímár legény, 1854 és 1857 között törvénybíró, 1904-ben – iparszervező érdemeiért – „úpesti” előnévvel már báróságot szerzett iparmágnás szolgáltatott adatokat.

A valóságból vett tény Újvárosban a zsidók magas számaránya. Mivel a 19. századi Újpesten a letelepedést, az iparúzést és a kereskedést nem korlátozta semmi, ezért a jobb élet reményében az ország minden pontjáról költöztek ide emberek, feltűnően nagy számban a korlátozásoktól szabadulni kívánó zsidók. Ennek következtében itt hamarosan az országos átlagot négyszeresen túlhaladva a lakosság 20%-a tartozott e hitfelekezethez.

Az író a *Kártyavár*-ban természetesen külön világot teremtett, mint minden regényben. Itt sem „másolta a valóságot”, azonban itt is fellelhetők a valósághoz húzó momentumok. A regény bevezetésében maga az író utalt rá: a korabeli olvasó ezeket az itt felbukkanó embereket nem láthatta, nem ismerhette soha, annak ellenére, hogy azt egyiknek a „bajsa talán hasonlít” a valóság valamelyik alakjához.⁷

*

⁷ I. m., 152.

A *Kártyavár* a nagyváros mellett szerveződő előváros regénye.

Az előváros-külváros mint *regénytér*⁸ megjelenése a szépirodalomban az új világ jele. Azt a fordulatot demonstrálja, aminek eredményeként a nemesi kúriából, falusi udvarházakból, vidéki kisvárosokból az életalakulás meghatározó környezete a nagyvárosokba tevődött át. Ezt a folyamatot jelzi a világirodalomban Zola, Dosztojevszki, Knut Hamsun, Gorkij, Döblin. A magyar irodalomban a regénytértváltás lassabban valósult meg. Fáy András, Jókai Mór, Eötvös József, Gyulai Pál, majd Gárdonyi Géza, Török Gyula, Kaffka Margit és Móricz hősai még a 18. századból, a Bessenyei Györgytől és kortársaitól hagyományozódott regénytérben éltek. Az új regénykörnyezet 1884-ben Reviczky Gyula regényében, az *Apai örökség*ben jelenik meg, majd feltűnik Herczeg Ferenc munkájában, a *Simon Zsuzsában*, Molnár Ferenc alkotásában, *Az éhes városban*.⁹ Babits „alkotó fantáziájá”-t is megragadta az új környezet. Fiatal egyetemistaként verset írt a „lichthoffról”, *A világosság udvara* címmel, a *Régi szállodáról*, a *Városvégről*, tudomásul vette, hogy az emberek a mindennapi életben is a nagyvárosba tartanak (Partos Kálmán is azért került Újvárosba, mert a felesége „semmi áron sem akart falun megvénülni”¹⁰). Ő maga azonban fenntartásokkal kezelte ezt a környezetet. Amikor Újpestre helyezték, nem a városban vett magának lakást, hanem inkább a szomszédos Rákospalotára költözött, a regényben Rakoncára, arra a helyre, amelyik a 15. századi oklevelekben már feltűnt Palota, Párdi-Palota néven, amelyik 1715-ben már „nemes község” lett, és amelyik hangulatában és mentalitásában közel volt Szekszárdhoz, Bajához és Fogarashoz, az író szülőhelyéhez és kedves kisvárosaihoz. Babits így a „város”-ban minden nap megtette fizikailag is és lélekben is azt az utat a csendes Rákospalotától a harsány Újpest-Újvárosba, amit a magyar regényolvasók egy évszázadnyi időben tettek meg, akkor, amikor kortárs- vagy utód-olvasóként a *Béltéki ház*, *A falu jegyzője*, *A kőszívű ember fiai*, az *Egy régi udvarház utolsó gazdája*, a *Porban*, *A zöldkőves gyűrű*, a *Színek és évek* és *Az Isten háta mögött* világából átléptek a 20. századi regények virtuális terébe.

A naponkénti tapasztalás és a lélekben való idegenkedés a regényszövegben rendkívül élessé tette ennek az új világnak a kontúrjait. És minden esetben – akár Partos Kálmán szavaiban, akár a tér-leíró belső beszédében, akár a szövegszerző leírásában – ez a világ a 19. századi környeztet ellentétéként jelenik meg. Az Újvárosba érkező Partos Kálmán tekintete a „por szőnyegette kövezetlen uccá”-t fogta be, egy házat, „egy vadonatúj és hipermodern ház”-at, amelynek „vakító fehér” hajlatait „minden ok nélkül és rendkívüli vakmerőséggel éles feketére” festették; majd „szinte rémülettel nézett ki a térre, mely előtte nyúlt. Nagy pusztaság volt, homokkupacok, kőhalmazok, mésztörmelék hevertek rajta szanaszét.” Az első ismerkedés után „Útálatos város”-nak minősítette a környezetet, a

⁸ Vö. BENJAMIN, Walter, *Párizs a XIX. század fővárosa* = B. W., *Kommentár és prófécia*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1986.

⁹ RÓNAY László, *Szabálytalan arcképek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 41–42.

¹⁰ *I. m.*, 34.

„csúnyaság”, a „közönségesség”, az üzletiség tanyájának. Állandóan a korábbi lakhelyére, Szakolcára gondolt, „a szakolcai délutánok arany pihenőjére”, folyamatosan az ottani diákkori emlékei jöttek elő, s mint „szolid, családi ember rettentő idegenül érezte magát” az új közegben. Ebben a szemléleti-értéktulajdonítási kontasztnban épült fel a regénytér végig a *Kártyavárban*. Megjelenik itt a városháza „pompás és mégis sivár és szomorú” épülete, a városháza körül a piac, piszkos bódékkal, dinnyehéjas és kukoricacsutkás aszfaltjával, a szemközi kávéházzal, bérkaszárnnyákkal, üzletekkel és műhelyekkel, megjelennek itt a raktárak, a fatelepek, a csupasz falu gyárépületek, a hajókikötőben látszik a „kémények fehér, fekete színe”; mindenhol „por, széntörmelék, zsákok”, „nagy vaskarikák” drótkötél.¹¹

A *Kártyavárban* a regénytérhez igazodó szereplők is metaforikus jelentéssel telítődnek.

A vonatról leszálló Partos Kálmán első emberélménye a handle, a fiákeres, a rikkancs, a csomag elvitelére ajánlkozó alkalmi hordár. Az ő agresszív fellépéséből és kioktató beszédéből alkothat magának képet a járásbíró az itteniek élet-, magatartás- és morálfilozófiájáról. Ebben a környezetben az üzlet a legfontosabb, sem a hagyomány, sem a szokások, sem a jóizlés nem korlátozza az üzlet megszerzésére tehető erőfeszítéseket. Az alkalmi hordár beszédéből pedig még az is nyilvánvaló, hogy ebben a helységben, amelyet a regényben is, a valóságban is szívesen neveztek Kis-Amerikának, az amerikai gondolkodás a mérvadó. Ennek megfelelően mindent a reklám ural. Egy ilyen (a regényben csupa nagy betűvel kiírt) reklám ugrik először Partos Kálmán szemébe („EZEN HÁZ VIZVEZETÉKEIT JENEI ÉS KRAUS KÉSZÍTIK”). A kávéházban azt veszi észre először, hogy négyoldalas újságokból „hármát a legcsodálatosabb hirdetések borítottak”. De reklámcélokat regisztrál az úvjárosi hangversenyen is ott, ahol „a műest szereplői” és „a műest hallgatói” is „inkább várakozó *business-manek*”, mint művészek és műélvezők.¹²

A regényteret benépesítő fontos és állandó szereplők ennek az új világnak az emberei.

A legfontosabb személyiség Hirschfeld, a gyáros. Az „öreg Hirschfeld még maga vakarta a bőrkötet a Dunaparton” – tudja meg mindjárt a szöveg elején a bíró –, a regényvilág idejében azonban már „többszörös milliomos és nagyisten Újvárosban”. A városhoz tartozó sziget a közbeszédben az ő nevét viseli. A hangversenyen is ő a legfontosabb vendég: igazi politikacsináló. Jótékonykodik, „neveli a munkásait”, ő „maga fő-fő kormánypárti oszlop”, a fia, aki magyarosított névvel már képviselő, mégpedig ellenzéki, igazodva a szokásokhoz, ahhoz nevezetesen, hogy minden családban lehetőség szerint egy valaki a túlsó parthoz tartozzék. A

¹¹ I. m., 157, 159, 165, 155, 164, 245, 166.

¹² I. m., 155, 159, 239.

felesége, ahogy illik, népkonyhát szervez: „Negyven embert etetett naponta magánál [...] a zsidó népkonyhán, melyet egymaga tartott fenn nyolcszáz ebédet osztottak ki.”¹³

Partos a történevsor elején ismeri meg a polgármestert, Madár Jánost, a valamikori gimnáziumi osztálytársa, a helybéli tanító, Kovács Endre elbeszéléséből. „[...] zseniális ember”, tudja meg róla, aki az ellenzék állandó támadásai közepette vezeti a várost. Minden ügyet a kezében tart, talán még ambicionálja is, hogy minden embert ő fogadjon először városában”. Az olvasó a mindennapi ténykedés közben találkozik vele: megismeri a Hirschfeld-szigeten épülő vízművet, irányítja az üléseket, vitázik az ellenzékkel, miközben tisztában van azzal, hogy „Újvárosa is homokra épült”.¹⁴ Karriert kívánt magának, melyhez mindenkit kész volt felhasználni: elődjét, Kerbolt Gyulát, akit a bukása után hajlandó volt alkalmazni, s akinek a felesége mellesleg a kedvese volt, Tőkessynét, a katolikus pap-író és államtitkár testvérét, az igazságügy-miniszter szeretőjét és antiszemita apósát, meg Hirschfeld gyárost is.

A *Kártyavár* mikrovilágában felidéződik a századforduló magyar társadalma. Itt van a dicsőséges múlt Kerbolt Gyula, a „megalkuvás nélküli függetlenség”, a „becsületes, vasöklű” tisztviselő elbeszéléseiben, „az emberek idegeiben” és a gondolkodás kötöttségeiben, a hajdani erkölcsi tartás példáiban, az erkölcsi képtelenségek elutasításában, még a pátoz nélküli öngyilkosságban is. Ezzel a világgal szemben jelennek meg a *regényidő hétköznapijai*. Ezeket a hétköznapiakat a panamázó hírében élő Madár János polgármester, Adamec számvevő, Kovács Endre tanító, az uszító ellenzéki újságok, Balázsy főjegyző és Briliant meg a Cseri csárda vendégei, az Újvárosi Villanyos Művek, a név nélkül maradt betörők, jasszok, prostituáltak, cselédek, kocsmavendégek, piaci árusok, boltosok és villamoskalauzok jelentik. És jelenti egy valaki még, akire kevesebb figyelem szokott vetülni: a hivatalnokká és a közszereplővé lett Ampenszán kárpitos és temetőigazgató. Ampenszán (aki a nevet – bizonyára – Ampenszám Ferenc műköszörűstől kapta, akinek 1912-ben alapított üzlete előtt minden nap elhaladt az Újpesti Állami Királyi Főgimnáziumba igyekvő Babits Mihály) sovány, kissé bizalmatlan ember volt. A regényidő előtt kárpitos, a legkisebb javításért hálás annak, aki a vevőt hozza, a történet megindulása előtt egy nappal már temetőigazgató. Beszédében – az első jelenetek egyikében, mikor még kárpitos is volt, meg már temetőigazgató is – a kiszolgáltatottság, az állandó zavarodottság és beszédbizonytalanság és szakmai büszkeség keveredik, beszédpozíciója azonban minden esetben a kisemberké, mégpedig azé a kisemberé, aki bizonyos pillanatokban kész fölnagyítani a maga szerepét. A legelső megszólalása jól példázza ezt a kettősséget. „[...] nem olyan egyszerű mesterség a kárpitosság, mint ahogy mondják [...] – olvasható a szövegben – mert ízlés kell ahhoz! Már csak az anyag megválasztása is kérem – nem tudja azt akárki! Ha nem is olyan mutatós munka, kérem, mint aki a gyalut

¹³ I. m., 165, 237, 302.

¹⁴ I. m., 168, 201–205.

vonja egész nap, vagy a vasesztergát, aki forgatja: tessék elhinni, azért munka is kell ahhoz, mert ott van kérem mindgyárt a különböző szövetek vágása, a szabás kérem, ott van a szögek elhelyezés kérem, a matracok tapecirozása [...]”. Amikor pedig a Partos valamikori iskolatársa, a tanító emlékezteti a polgármester melletti korteskedésre, a Vunk-féle kocsmában fizetett spriccrekre, akkor így beszél: „– Hát bizony mitagadás benne, az alkotmányos költségek szép pénzt megettek bizony: mert tetszik tudni, az ember tartozik a társadalomnak is, a kötelességérzet megnyugtató tudata élte a honfisziveket: mert kérem az ember előbb polgár és azután kérem, kárpitos, mondjuk kérem: vagy járásbíró [...]”. A regényidő 24 órája alatt Ampenszán, aki nem adta fel teljesen a kárpitosságot sem, a beszédfordulataiban igazi temetőigazgató lett. Elmaradtak a zavarodottságot jelző szóismételek, a gondolkodásszagatottságot jelző mellérendelések. Helyettük a hivatalos nyelv szószerkezetei és a kötelezőnek gondolt alárendelt mondatok jelentek meg a szövegben. Ampenszám utolsó előtti tirádája jól reprezentálja ezt a váltást. A balsejtelmek között lévő Kerboltnéval tárgyaló polgármestert, aki a „– Bolond maga;” – fordulattal próbálta elhárítani az igazgató fontoskodását, a következőképpen szerelte le: „– Méltóztassék irántam nagyobb alázatossági hangnem útjaira térni – replikázott a kárpitos. – A magyar korona egész temetőigazgatói karának méltóságát őrzöm csekély személyemben. Tegnap voltam »Ampenszám barátom« ma vagyok »bolond maga«! Polgármesteri csekélységed engem hivatal polcaira emelt; s ezen ténykörülmény el nem tántorítván honfiúi kötelességemtől, volt szerencsém a mai ülésen csekélységed ellen szavazni. Ennél fogva fokozottabb nyájasságot igénylek, nehogy illetéktelen véleményezések szavazatom és az elhangzott »bolond maga« közt apasági keresetet indítsanak.”¹⁵

A regénytér dehumanizált tájain élő emberek: a Jókai-féle múlt eseményeit őrző Kerbolt, az új világhoz simuló Madár és a körülöttük lévő többiek túlmutatnak személyes létükön. Azt jelzik, hogy a lassan változó régi világ helyébe egy új világ lép új épületekkel, új szokásokkal, új erkölccsel.

*

A *Kártyavár regényszerkezete* nem követi a 19. századi példákat.

A 19. században a világirodalomban a lineárisan felépített, oksági összefüggésekre alapozott, egyetlen központi hős köré épített *metonimikus regényszerkezet* lett az általános. Ez a szerkesztési mód változatlanul tovább élt a 20. században is, hiszen az így felépített regénytörténet a valódi élet illúzióját keltve könnyen befogadható. A 20. század elején ugyanakkor a történésre épített metonimikus regényszerkezet mellett megjelent egyrészt a középponti hős nélküli, nem lineárisan felépített, az oksági kapcsolódást nélkülöző *metaforikus regényszerkezet*, és megjelent az *esszéregény*.¹⁶ Ennek a váltásnak reprezentációja Proust és Joyce műve, nálunk pedig

¹⁵ I. m., 176–177.

¹⁶ Vö. *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései. Narratológiai tanulmányok*, Studia Poetica, Szeged, 1980.

az 1930-as évek néhány alkotása: a főhős nélküli történeßsört reprezentáló *Kiskunhalom*, az *Egy polgár vallomásainak* első kötete és a *Prae*.

A *Kártyavár* a metonimikus és a metaforikus regényszerkesztés határmezsgyéjén formálódott.

A 19. századi regényszerkesztési eljárásokat idézi a kívülről érkező gogoli hős. Partos Kálmán is külső pozícióból lép be egy számára ismeretlen térbe, akárcsak Csicsikov vagy Hlesztakov, itt talál egy ciceronét, a volt gimnáziumi osztálytársát, Kovács Endrét. Partos így nem maga ismerkedik meg az új környezettel, hanem Kovács megjegyzéseiből építi fel magának a város elötörténetét, tudatosítja a szereplőket megosztó rugókat, pillant be a felszín alá. Lineáris az idő, amiben mindez megtörténik, egyetlen nap, ebben a huszonnég órában minden kétséget kizáróan egyre jobban feltárul maga a hős (emlékeivel, a feleségére és az előéletére vonatkozó utalásokkal, a *regényidőn kívüli időben* volt dolgok emlegetésével), és feltárul a világ, az Újváros, a maga hétköznapi életével és az életet benépesítő emberekkel.

Ugyanakkor jellegzetesen metaforikus is a *Kártyavár* szerkezete. Ebben a közegeben ugyanis több, egymással érintkező, de egymást nem magyarázó történet van. Ilyen Kerbolt Gyulának és feleségének a históriája, Madár János története, Hirschfeld gyáros élete, ilyen – bizonyos határok között – Ampenszám kárpitos és temetőigazgató, Kovács tanító, Bontó Vilma személyes sorsa.

Kerbolt Gyula például a századvég liberális értékrendje szerint élt, hitt az emberek jog előtti egyenlőségében, szerette volna biztosítani a gazdasági boldogulás lehetőségét is mindenkinek. Vidéki házasságában is a romlatlanság jelenik meg: hitt a közösen kialakítandó, örömekeket adó életben. Újvárosba kerülve bírónak választották, a becsületesség példája lett, a helybeliek azonban összefogtak ellene, megbuktatták, helyébe választották Madár Jánost. Madár már nem munkát, önzetlenséget és becsületességet keresett, hanem ügyeket intézett, megvesztegetéssel, ígéretéssel, a város érdekében volt panamákkal, sohasem feledve személyes hasznát sem. Kerbolt magánélete is csődbe jutott, nem elvei felett ment el az idő, hanem ő maga lett neveltség. Az életből való kilépésnek látványos formáját választotta. Levelet írt a polgármesternek, majd lekasztotta vadászpuskáját, s elindult vadászni a rakoncai erdőbe. A biztos halálba menő annyira magányos volt, hogy érte a búcsúlevelet elolvasó polgármester sem mozdult azonnal, még levelezte az ülést, előterjesztette a városi tisztikar lemondási indítványát, biztosítva mindenkinek a nyugdíjba vonulás lehetőségét.

Külön történet a Hirschfeldé is. A gyáros (aki emlékeztetett Wolfner Józsefre, a valamikori tímárlegényre, akivel báró Wolfnerként maga Babits is találkozott 1912-ben, nem sokkal annak halála előtt) igazi *salfe made man* volt, egy magyar Goriot, aki a víz közelségét, a szállítás lehetőségét és az olcsó munkaerőt kihasználva tímárlegényből mester, üzemtulajdonos, majd gyáros lett. Gazdasági emelkedése közben Újvárosban is viselt tisztségeket. Törvényhatósági ülnök volt, különböző bizottmányokban szerepelt, nagy adót fizető virilistaként hivatalból is beleszólt a város ügyeibe. Feleségével együtt – a már említett módon – jótékonykodtak is. Gyermekek pedig, magyarosított névvel, képviselő lett. Sorsában szintén

egy külön regény van. Szabó Dezső *Az elsodort faluban* a Schönberger-Sarkadi család históriájában és Hatvany Lajos (nem igazán sikerült) regényében, a *Zsiga családban* című alkotásában írt meg egy hasonló karrier-históriát.

Ezek a külön történetek – melyek csak példázzák az egymás mellett futó külön szálakat – nem fonódnak össze egyetlen regénnyé. Mindegyiknek megvan a maga főszereplője, megvan a maga belső konfliktusa: Partos Kálmán regényébe csak annyira tartoznak, amennyire az ő életsorsa egyetlen pillanatra érintkezik azt ő virtuális magántörténelmükkel.

*

A *Kártyavár* regényszövege a *regénytér* és a *regényszerkezet*, a bahtyini *téridő*, a bűnnek mint szövegszervező elemnek a felhasználásával, a szociológiai-társadalomtörténeti indoklás kidolgozásával, ismétlődő motívumok (a „por”, a „halottaskocsi”, a zárt és nyitott tér) funkcionáltatásával, a filmeffektusokat utánzó szövegeffektusok beépítésével, a nominális és nem nominális stílus megkülönböztető alkalmazásával, az időszűréssel, a zárórész kialakításával új regényformát alkotott.

(1999)

KARÁCSONYI MADONNA:
MEGJEGYZÉSEK BABITS ELSŐ NOVELLÁSKÖNYVÉRŐL

A *Magyar költő keletkezésének* című tanulmány megjelenése után, 1920-ban, Babits – lezárva életének sok izgalmat jelentő szakaszát –, 1920-ban új könyvekkel jelentkezett: egy novelláskönyvvvel, egy műfordításkötettel, egy erotikus verseket tartalmazó gyűjteménnyel, az *Isteni színjáték* fordításával, s az év utolsó hónapjában megjelentette a *Nyugtalanág völgye* című verseskötetét.

A négy könyv közül az egyik a *Karácsonyi Madonna* című kötet volt. Ebben Babits korábbi novellái legjavát gyűjtötte egybe. Ezek a novellák tíz év termését jelentik. Az első két írást, a *Telet* és a *Karácsonyi Madonnát* 1909-ben közölte a *Nyugat*; az *Élías testvér hiteles története* és a *Mese a Dekameronból* 1910-ben, a *Huszádik, huszádik század* 1911-ben, a *Novella az emberi húsról és csontokról* 1913-ban, a *Szerelem* 1914-ben jelent meg. Az *Odüsszeusz és a szirének*, a *Drága élet*, *Az angyal*, a *Mythológia* és egy jelenet, melyben Babits Kazinczy életének egyik epizódját dolgozta föl, 1916 és 1918 között került az olvasók elé.

Babits négy írás esetében jelezte, hogy a művek korábban készültek el. A *Karácsonyi Madonna* alá a keletkezés éveként 1907-et, a *Télhez* és a *Huszádik, huszádik század*hoz 1908-at, a *Szerelem*hez pedig 1912-t írt.

A költő önéletrajzaiból azonban kiviláglik, hogy Babits nem 1907-ben kezdett el foglalkozni prózaírással. Első alkotásai sorában, azok között a művek között, amelyekről már érdemesnek tartotta, hogy Szabó Lőrinc is tudomást szerezzen, egyformán voltak versek és prózai kísérletek.¹ Az epika változatlanul vonzotta egyetemista korában is. Akárcsak Ady, ő is állandóan próbálkozott epikai alkotásokkal: 1904-ben például „szatirikus novellácskái”-ról és egy „Dialektikai regény” munkálatairól számolt be Kosztolányinak, 1905-ben pedig arról írt, hogy egy „társadalmi regény terve foglalkoztatja”.² 1905 októberében Kosztolányinak küldött leveléből az is kiderült, hogy ekkor egy „byronikus beszély”-be akart belekezdeni „a renaissance korából”; „a beszély tartalmát Boccacciónak egyik novellájából” szándékozott meríteni, de a történet lélektani háttérét meg akarta változtatni. Könnyen lehetséges, hogy ez a novella (a forrást, a feldolgozás módját vagy talán a témát tekintve is) a *Mese a Dekameronból* előképe, első változata volt már.

Ugyanígy föltételezhető, hogy 1907-re elkészült a *Karácsonyi Madonna* más darabja is. Babitsnak ekkorra mindenképp több befejezett novellája volt. Erre lehet következtetni Kosztolányi 1908-ban kelt leveléből, amelyben általában mondott ítéletet Babits prózájáról, valamint Kun Józsefnek, a költő egykori barátjának ugyanezen év végén küldött értesítéséből is.³

¹ Vö. BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”. *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, s. a. r. TÉGLÁS János, Celldömölk, 1997, 68–76.

² *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959, 10, 79, 104.

³ I. m., 167, 302.

A felsorolt tények alapján két lehetőség látszik valószínűnek. Az egyik: Babits a *Karácsonyi Madonnában* olvasható alkotásokat talán korábban írta, s a megjelenés időpontja vagy a közölt dátum csak a végleges változat szempontjából ad eligazítást. Ugyanígy lehetséges azonban az is, hogy a költő, akárcsak legelső verseivel tette, első novelláit sem engedte kinyomtatni; ezeket az írásokat vagy megsemmisítette, vagy teljesen átdolgozta. Akár így van, akár úgy, az mindenképpen valószínűnek tetszik, hogy a *Karácsonyi Madonna* nem egyszerűen tíz év termését reprezentálja. Babits ebben a kötetben azokat a novellákat válogatta össze, amelyeket (egy nagyobb anyagból szedegetve) összegyűjtésre, megőrzésre méltónak talált.

A kötet belső struktúrája is ilyen tudatos írói szándékot tükröz. Nem az 1920-as élettől akart elfordulni Babits ezekben a novellákban, amint azt Kuncz Aladár föltételezte, nem a „sok összevisszaság, láрма, mimika és kifestettség” riasztotta el a költő képzeletét.⁴ A magyar élethez közelebb eső írások (például a már megjelent *György, a favágó*) kihagyásával, az antik-bibliás-gótikus-reneszánsz-modern világ megidézésével saját kultúrateremtő feladatát kívánta bizonyítani. Azt erősítette ezzel, hogy a politikába belekeveredett költő igazi területe az irodalom. E mellett érvelt a Dante-fordítással, a *Pávatollakkal* és az *Eratóval* is. Mindhárom mű előszavában vagy összeállításában a művészet különleges jogait, sérthetetlenségét, területenkívüliségét hangoztatta.⁵

A *Karácsonyi Madonna*, az *Erato* és a *Purgatórium* megjelentetésében a köznapok történéseitől való eltávolodás mellett valószínűleg anyagi szempontok is közrejátszottak. Az állás és nyugdíj nélkül maradt, a pénzügyi nehézségektől mindig betegesen irtózó költő 1919 végén, 1920 elején nehéz helyzetbe került. „Szobája fűtetlen volt – jegyezte meg róla Keresztury Dezső –: ágyba bújva, dermedt kézzel írta munkáit...” A könyvekért felajánlott tiszteletdíjra tehát nagy szüksége volt.⁶ Könnyen elképzelhető, hogy az *Eratót* kiadó bécsi Hellas Verlag, a *Pávatollakat* és a *Karácsonyi Madonnát* megrendelő Táltos tudatosan akart a költőn segíteni a nehéz helyzetben. A Táltos esetében ennek a segítségnek még személyes-baráti oka is lehetett.⁷

Az 1920-ban megjelent *Karácsonyi Madonnában* nem Jókai, Mikszáth, Móricz és a közvetlen kortárs novellisták hagyományait akarta folytatni, hanem az európai kisepika akkor többé-kevésbé újnak számító helyzeteit, megoldásait vette át. Ő is a múlthoz fordult, a nietzschei–dionüszoszi görögséghez, a misztikus középkor-

⁴ A *Karácsonyi Madonna* fogadtatásáról: CSÁSZÁR Elemér, Magyar Műzsa, 1920. febr. 15; KUNCZ Aladár, Nyugat, 1920/11–12, 636–638; SZINI Gyula, Nyugat, 1920/5–6, 322–323.

⁵ B. M., *Pávatollak. Műfordítások*, Bp., Táltos Kiadó, 1920, 5–6; KERESZTURY Dezső, *Előszó az Erato második kiadásához*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 5–6.

⁶ I. b., 5.

⁷ A kiadó vezetője ekkor Farkas László volt, az az egykor fiatal irodalmár, akit Kosztolányi egy Juhásznak írt 1905-ös levelében „tisztelt barátja”-ként említett, s aki így – közvetve – tanúja volt Babits, Juhász, Kosztolányi együttes indulásának is. Vö. *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése, i. m.*, 107.

hoz, a Burckhardtnál, Merezkovszkijnál, Gobineau-nál, Muthernél megismerhető reneszánszhoz.⁸ Első novelláiban azonban nemcsak az ábrázolásra kiszemelt múltat kölcsönözte európai kortársaitól és elődeitől. Mivel ekkor még saját művészi modellel nem rendelkezett, ezért az alkotás egyéb mozzanataiban is megpróbálta őket utánozni.⁹ Esztétikai felfogásának megfelelően azonban nem másolni akart, hanem teremteni. Az emberi lélek örök vágya hajtotta őt a mindig újra (írta Kosztolányinak), s ezért ezekben a történetekben valami soha nem voltat is próbált: az átlagosnál alaposabb lélektani ábrázolásra törekedett, s (sok író társához, közöttük az ekkor induló Kaffka Margithoz hasonlóan) „roppant lélektanivá” igyekezett tenni a történeteket.¹⁰

Ezt az írói szándékot a századvégen különösen fejlődésnek indult pszichológia önmagában is indokolta már. A pszichológia ugyanis, amelyről Kant még azt hitte, hogy sosem lesz egzakt tudomány, az 1870-es évektől kezdődően rövid idő alatt igazi kísérleti diszciplína lett. Spencer evolúciós tana, Wundt laboratóriumi kísérletei, William Jamesnek a tudatra vonatkozó következtetései, a módszerek általános fejlődése és az 1900 után közvetlenül megjelent könyvek jól mutatták ezt. Babitsot azonban novelláíróként mégsem ilyen értelemben vonzotta a lélektan. Figyelemmel kísérte ugyan a tudomány legújabb eredményeit, össze akarta kapcsolni kedves tárgyát, a filológiát a pszichológiával, a lélektani kutatásokat azonban (természetesen) nem közvetlenül kívánta követni vagy illusztrálni. Ez a tudomány – csakúgy, mint bármilyen más tudományos elmélet vagy felfedezés – inkább csak ürügyet szolgáltatott az írónak az alkotásra. Mégpedig többféleképpen. Elsősorban úgy, hogy olyan epikai helyzetek leírását kínálta, amelyek a tudományos érdeklődés és a nyomában járó vulgár-pszichológia révén váltak közismertté, másodsorban pedig úgy, hogy a már földolgozott történetek újrainterpretálására serkentette az író. Az elsőre jó példa ebből a kötetből a *Drága élet*, a másodikkra az *Odiüsszeusz és a szirének* és a *Mese a Dekameronból*.

A *Drága élet*, amely a freudi pszichológia intézményes magyarországi térhódítása,¹¹ 1913 után keletkezett, egy magatartás és egy érzelem lélektani elemzését végzi el. A külső történet itt viszonylag egyszerű. Van Leberghe, a Franciaország-szerte jól ismert író beteg lett. Felesége „valósággal önfeláldozással ápolta”, „életét adta volna, hogy segíthessen urán”. Hasonlóképpen éreztek leányai is. A betegség azonban nehéz kötelességet rótt a családra. Egy indiai herceg segítségével – súlyos

⁸ I. m., 104.

⁹ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, s. a. r. BELIA György, Bp., Magyar Helikon, 1973, 281.

¹⁰ Vö. KISS Ferenc, *A beérkezés küszöbén. Juhász Gyula, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső ifjúkori barátsága*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962; BATA Imre, *Babits és a magyar irodalomtörténet*, doktori értekezés, kézirat, Debrecen, 1959.

¹¹ 1913-ban alakult a pszichoanalitikusok magyarországi csoportja (az alakuló kongresszus egyetlen, nem pszichológus résztvevője Ignótus volt), 1915-ben jelent meg magyarul Freud *Három tanulmány a szexualitás köréből* és *Öt előadás a pszichoanalízisről* című műve, 1918-ban pedig nálunk is kiadták a *Totem és tabu* című könyvét.

anyagi áldozatok árán – különleges gyógyszerhez jutottak. Az orvosság meghosszabbította a beteg pusztá életét. Az ily módon meghosszabbított élettel azonban az író nem tudott mit kezdeni: nem alkotott, a kapott rövid élet-határidő megbénította képzeletét. A gyógyszer beszerzése pedig egyre elviselhetetlenebb terheket jelentett a családnak: fölemésztette megtakarított pénzüket, a feleség hozományát, el kellett hagyniuk régi lakásukat, régi környezetüket, a lányoknak munkát kellett vállalniuk. A történet elején még az életét is feláldozni kész asszony leányaival együtt lassan az író halálát kezdte kívánni. Az asszony számára egy álom tudatosította az igazi érzéseket: azt álmodta, hogy együtt utaznak férjével, s a száguldó vonatban egy nyitott ajtó előtt állnak. „Egy gyenge ujjlökés – álmodta tovább az asszony –, és férje kalimpálva bukik le véresen az útra, és ő egyszerre valami rettenetes megkönnyebbülést érez...” Az élet, amely az álmokat folytatta, csak egyféleképpen érhetett véget: a lányok is az apjuk ellen fordultak: s az egyik, Claire egy pisztollyal lelőtte a beteget. A történet, amely jól példázhatná Babits filozófiai érdeklődését is, Freud hamar népszerűvé vált tételeit ismételte meg: az ellenkező nemű szülő iránti szeretet, a családi érzés mélyén látens formában élő indulatokat, a társadalmi konvenciók miatt elnyomásra ítélt, a tudatalatti rétegekbe szorított érzelmeket és végül az álmot, amelynek lényege, ahogy ezt Freud megfogalmazta, egy lappangó vágy teljesülése. Ezek a pszichológiából átvett motívumok a novellában akár írói közlés, akár belső monológ formájában jelennek meg, akár a történet részét képezik – csupán a leírásra kiszemelt terület határait tágitják.

A kor lélektani ismeretei szerint újszerűbb magyarázatra való törekvés vezette Babitsot akkor, amikor Lisetta de ca' Quirino boccacciói históriáját és Odüsszeusz történetét dolgozta át. Az elsőben (a *Karácsonyi Madonna* más darabjaihoz hasonlóan) a vallásos érzés mélyén lappangó erotikus vágyat írta le. Az eredeti pajzán meséből itt semmi sem maradt: a fiatalasszony, aki a vallásban találta meg a földön keresett vigaszt, Babits novellájában minden érzését a túlvilághoz, a szentekhez és Krisztushoz kapcsolta, egész életében várta és kereste azt a pillanatot, amikor lelkében „a vallás és a szerelem” ölelkezhet. Nem a vágy hajtotta őt, mint Boccaccio figuráit nemegyszer, hanem a hit ereje. Babits Odüsszeusz sorsában is az ókori forrástól eltérő magyarázatot talált. Az ókori hőst szerinte nem a megismerés utáni sóvárgás űzte el otthonról, amint azt Dante is hirdette, hanem egy tisztázatlan, megmagyarázhatatlan vágy, a szirének tudatalatti emléke. Homérosz eposza – pontosan a tizenkettedik ének vonatkozó része – ehhez a megoldáshoz nem szolgáltatott adalékot. Ahhoz, hogy Babits a mindent mozgató tudásvágyat a szirének énekével, emlékével helyettesíthesse, meg kellett változtatnia az eredeti anyagot. Egyrészt valamilyen módon érthetővé kellett tennie a szirének vonzerejét, másrészt pedig érzékeltetnie kellett azt, hogy Odüsszeuszban legyőzhetetlen vágy támadt az ismeretlen világ iránt. A művészi-lélektani cél érdekében a költő újraszerkesztette az egész jelenetet. Először a szirének életét írta le. Sorsukat azzal emelte meg, hogy bennük – akár a *Karácsonyi Madonna* más darabjaiban: az *Angyalban*, a *Novella az emberi búsról és csontról* című történetben, a *Dekameron*ból vett *Mesében* – összekapcsolta az isteni, mítoszi világot az emberi léttel, a véges emberi életet a

végtelenséggel. A végtelenséget az óceán zenéje érzékeltette a novella nyitó jelenetében. Az óceán zenéje ugyanis az „idők elejétől fogva” tart, betölti a mindenséget; ez a zene nemcsak a hajósokat ejti rabul, hanem átrendezi a természetet, előcsalja a csillagokat is. Ez a misztikus, mindenhova elérő zene kísértette a sziréneket. A szirének világában a földi és az égi, a valóságos és az éteri örömök töltenek be mindent. Odüsszeusz, aki valamit hallot-látott ebből a világból, ettől már nem tud szabadulni később sem. Ezután akár hajón ült, akár Ithaka partján állt, akár Pénélopét ölelte – mindig a szirének énekét hallotta. „[...] éneket hallott, egészen tisztán hallotta... És úja érezte a régi megbánást, hogy maga kötöztette meg magát.”

A lélektanivá tevés fiatalosan naiv szándékától ösztönözve Babits nem elégedett meg a pszichológia által föltárt területek rögtöni művészi birtokbavételével és a régi történetek újrainterpretálásával, hanem (a tudomány általános fejlődésének inspirációjára) fantasztikus történeteket is írt, mégpedig olyanokat, amelyekben (lehet, hogy véletlenül) a fantasztikus, a misztikus és a tudományos elemek keveredése nyomán egymás mellé kerültek a pszichológia tudományos nyelvére is lefordítható részek. Jó példa erre a *Novella az emberi húsról és a csontról* két bekezdése. Ebben az alkotásban a főhős, Lovagh – aki előtt egyszer elsötétül a világ, máskor meg szinte a dolgok mélyébe lát – színházba ment. Itt, miután kedvére gyönyörködött a födetlen vállak szépségében, aztán pedig az első rész színpompás szcénájában, különös dolog történt vele. „A színpad szélső részei elsötétültek, a szép és már-már szinte meztelen test átvilágodott, keresztül süttött rajta a fény, húsa áttetszővé vált, és különös kemény, szögletes, sötétszürke vonalak kezdtek átütni rajta. A hús egyre finomodott, olvadt... Végre már csak úgy terjengett a váz körül, mint árnyék a magva körül; s a váz vékony és visszataszító vonalai mind élesebben piszkosodtak ki a közepéből.

Lovagh azonnal megismerte a Röntgen-ábra vonalait. Még homályos volt a rajz, de már láthatta a szép vállakon és melleken keresztül a háromszögű lapockákat és a bordák abroncsos skatulyáját... S amint felnézett Lovag, ím a szép fejen keresztül megjelent a vigyorgó koponya csúf álkapcaival, mintha bizonyos pornográf képeket a fény felé tartasz, a legszebb toiletteken át- meg átláthatod a legpörébb csupaszszágot...”

Ebben a részletben a századelő vízió divatja, a remegő atmoszférát megjelenítő impresszionista technika és a Röntgen-szenzáció felhasználása mellett a korszak népszerű pszichológiai formulái: (szaknyelven szólva) az élettelenülés és a kóros szexuális asszociációk is megjelentek. Egy-egy érzés vagy magatartás lélektanának elemzése és a hitelesebb magyarázatra való törekvés mellett Babits különleges lélektani érdeklődését ezek az apró momentumok is jól mutatják.

A *Karácsonyi Madonna* darabjai a korhangulat visszaadására és a pszichológiai háttér elmélyítésére mutató szándék mellett a valóság és az álom, a konkrét és az absztrakt, a szubjektív és az objektív közti határok elmosásával az írónak a misztikus iránti hajlandóságát is jelezték. Az ekkor fordított *Infernó*ból áradó középkooriság és az 1911-ben írt *Laodameia* transzcendenciája találkozott ezekben a novelákban a Maeterlinck, Verhaeren, Rilke, Claudel írásaiban is föllelhető misztikus

korérzéssel. A fiatal Babits, amint egyik levele is tanúsítja, pontosan megérezte korának a fantasztikus és misztikus után sóvárgó kívánságát: ő is megvetette az „ortodox realizmus”-t, a természet pusztá utánzását, a fantasztikus után vágyott, és azt próbálta meg le is írni.¹² Evvel a szándékával – akárcsak a leírás tárgyának megválasztásával – a kortárs írók nyomdokaiba kívánt lépni. Kuncz Aladár és Rába György ebben a vonatkozásban egybehangzóan Anatole France hatását fedezték föl Babits novelláiban. Elképzelhető azonban az is, hogy a saját művészi modelljét kereső íróra hatással voltak a középkor után újjáéledő misztikus novella akkor népszerű mesterei, E. T. A. Hoffmann és E. A. Poe is. Ez utóbbi befolyása különösen valószínűnek látszik. Erre lehet következtetni abból, hogy a levelezésében oly sokat emlegetett Poe-t *Az európai irodalom történetében* értékeli,¹³ de erre mutatnak azok az egyezések is, amelyek Poe és Babits novelláiban a környezet rajzában és a művek hangulatában egyaránt föllelhetők. Babits hősei ugyanis, akárcsak Poe alakjai, szintén a homályból lépnek elő (*Tél*), a valóságos eseményeket félelmes képekben látják (*Élías testvér*), életüket és sorsukat irracionális erők irányítják. Ezek az alakok arc nélküli emberek. Nem cselekedetekkel jellemzi őket az író, amint azt Boccaccio megkívánta, hanem csupán egy-egy vonásukat sejtíti meg: kíváncsiságukat (*Karácsonyi Madonna*), egy-egy személy vagy jelenség iránti indokolatlan rajongásukat (*Tél*). A hősök elmosódó karakterének megfelelően a tér és az idő határai is viszonylagossá válnak. Első pillanatra úgy tűnhetik, mintha a novellák pontosan meghatározható időben játszódnának: *Az angyal* például a történelem előtti korban, a *Karácsonyi Madonna* a 13. században, a *Drága élet* pedig a 19–20. század fordulóján. A cselekmény ideje azonban – a látszat ellenére – sohasem konkrét idő. Akár szerzői elbeszélésként, akár „Ich Erzählung”-formában, akár a narrátor és a tárgy között distanciát teremtve mondja el Babits a történeteket, jól érződik, hogy a novellák ideje általánossá transzformált múlt vagy jelen.

Babits novelláinak harmadik vonása a kettős feszültség, amely egyrészt a világszerű környezetben élő-mozgó hősök és a fantasztikus-misztikus elemek, másrészt a novellák háttérében megjelenő (sajátosan értelmezhető) valóság és az irracionális között van. Az irracionális és racionális Babits műveiben sohasem úgy találkozott, mint másutt, például Poe elbeszéléseiben. A költő általában nem az egész novellát építette a fantasztikus ötletre, hanem megelégedett azzal, hogy meghatározott helyen fölhasznált egyetlen fantasztikus momentumot. Ez a fantasztikum, amely lehet egy titokzatos orvosság, egy látomás vagy testet ölthet a hős eredetében, az egész valószerűsége folytán élesebben különül el a történettől, mint általában az ilyen típusú novellákban lenni szokott. Az irracionális és racionális közti távolságot Babits még fokozta is: a teljesen fiktív cselekmény helyett (amelyre ebben a kötetben a *Tél*, a későbbiekben pedig az 1920-as *A torony árnyéka*

¹² Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése, i. m., 29–34.

¹³ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Bp., Európa Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957, 378–379.

lehet jó példa) olyan eseménysort választott, amelyben a részletek valóságosságához a háttér valószerűsége is társult. Ez a háttérvalóság sokféle lehet. Lehet pusztán fokozott nyelvi realitás (mint – későbbi példát hozva – a *Dzsóni, a tengerész* esetében), lehet történeti (*Karácsonyi Madonna*), lehet mítoszi (*Az angyal*) vagy egy másik alkotásban már korábban testet öltött művészi átírás „valósága” is (*Odüsszeusz és a szírének; Mese a Dekameronból*). A realitásnak ez a fajtája érezhetően arra szolgált, hogy – az „időtlenség” ellentétéként – az emberiség korszakait belülről végigélni akaró Babits az érzésben és az atmoszférában még pontosabban tudja reprodukálni magának „a régi kor összes szellemi árnyalatait”.¹⁴ A Dante-fordítással párhuzamosan készülő-megjelenő novellákban ezek a háttérrel adó elmosódó tények az emberiség mitikus-misztikus múltjához és a Babits által csodált (fantasztikus) középkorhoz kapcsolódtak. *Az angyal*ban ezek a sejtető utalások a héber mitológiából valók. A valódi történet, amely a megáradt folyóval, az átkelni akaró Azáziellel, a révésekkel és Azáziel gyermekeivel: Náhorral és Háránnal az általánossá transzformált múltban játszódik, a helyszínre utaló (és a cselekmény idejét általában jelölő) mozzanatok révén a bibliai időkhöz kötődik. Náhor – vagy ahogy a mitológiában inkább előfordul: Nákhor – és Hárán, a testvérek küzdelme, a földi nővel kötött házasság emlegetése ezt a történetet azonban a legtávolabbi mítoszi múltához: az ősapák korához kapcsolja. A megáradt folyó, a sáros ruha, a mocsár, a révések, a felgyújtott karám részletvalósága, a főhős mitikus eredete és a háttér így különös, sajátos kapcsolatba kerültek egymással. A mítoszi háttér, amely az eredeti helyén az egészből kiszakítva, önállóan csupán a hitre tarthat igényt, itt arra szolgál, hogy kiemelje az egyetlen művön belül szervezett saját világ nem teljesen fikatív jellegét. A *Karácsonyi Madonna* esetében is hasonló novellaépítés figyelhető meg. Itt a történethez (karácsony éjjelén Arthur lovag bemászik a templomba), az ehhez társuló látomáshoz (a templomban megjelenik Mária, a gyermek Jézus és az angyalok serege) Babits kétszáz évnyi időközből válogatott tényeket. A középkori misztikus eseménysorba így került be Abelard mester, a 12. századi szerelmi história hőse, a Nagy Lajos által az aacheni székesegyház mellett a Szent Erzsébet tiszteletére épített kápolna, a híres magyar zarándokhely (ez magyarázza Bor és Kádár vitéz jelenlétét és Magyarország védasszonyának emlegetését¹⁵), továbbá így került a novellába annak az ablaknak a leírása, amelyen az Árpád-házi szent a rózsák között látható (ezt az ablakot törte be Arthur lovag a csákányával). Babits ezeknek a háttérbe vonható adatoknak a segítségével – ismételjük – a misztikus elem és a részletek köznapisága között meglevő ellentétet egy sajátos feszültséget hozó momentummal egészítette ki. Ilyen vagy olyan mértékben ez a kettős feszültség majd minden novellában megtalálható.

*

¹⁴ BABITS Mihály, *Irodalmi problémák*, Bp., Nyugat Kiadó, 1917, 212.

¹⁵ Benedek Marcell a történet főhősét, Magyarország emlegetése miatt, magyarnak tartja, a cselekmény színhelyét pedig Magyarországon jelöli meg = BENEDEK Marcell, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1968, 93.

Ezek a novellák azonban, annak ellenére, hogy Babits bennük a korszerűbb európai hagyományt követte, nem váltak közismert, iskolát teremtő alkotásokká. „Valamivel messzebbre objektíválva ugyanarról” tettek vallomást – írta róluk Schöpflin Aladár 1931-ben –, mint a Babits-versek. Nem a cervantesi váratlan eseményt mondták el, sem közvetlenül, sem közvetve nem épültek „az életben meglévő ellentmondásokra”, amint ezt Sklovszkij kívánja a műfajtól, nem a teljesebb epikus hagyományt követték, amelyre Kosztolányi adott példát az *Adonis ünnepén* című, 1904-ben megjelent novellájában és az 1908-as kötetben. Nem vallottak ezek a művek igazi epikus alkatra. Kosztolányi ezért írta 1908-ban Babitsnak barátja verseit magasztaló levélben: költeményeidet „nem is merem összehasonlítani prózáddal”.¹⁶

(2002)

¹⁶ SCHÖPFLIN Aladár, *Babits Mihály, a novellatíró*, Nyugat, 1931. aug. 1; SKLOVSZKIJ, Viktor Boriszovics, *A széppróza. Vélemények és fejezetek*, ford. LÁNYI Sarolta, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1963, 129; KOSZTOLÁNYI Dezső, *Elbeszélések*, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Magyar Helikon, 1965, 1097–1101; *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése, i. m.*, 167.

SZÖVEGÉPÍTÉS ÉS SZÖVEGALKOTÁS A TIMÁR VIRGIL FLA CÍMŰ REGÉNYBEN

A *Timár Virgil fia* Babits legnépszerűbb, legtöbb kiadást megélt regénye. Kosztolányi (1922-ben a Nyugatban megjelent kritikájában) a szerző legjobb prózai írásként köszöntötte a művet. Benedek Marcell, Keresztury Dezső, Rába György, Szerb Antal tanulmányaiban a szerkezet zártságát, a mű esztétikai koherenciáját hangsúlyozták. Bóka László az elkerülhetetlen szellemi magányosság művészi megfogalmazását dicsérte.¹

Az alkotás keletkezéstörténete alapján nyilvánvaló: a regény szövegszervezésében Babits *A gólyakalifához*, majd a *Kártyavár*hoz és a *Halálfiához* képest más utat járt. Az említett alkotásokban mindig volt valamilyen centrális életemény vagy gondolkodáséletemény, amit Babits (amint erről az *Indiszhkreáció az irodalomban* és *A hazugságok paradicsoma* szól) átítatott belső víziójával, melyet belső képzeletével újrarajzolt. Az ilyen módon érvényesülő „életemény” szövegindukáló volt *A gólyakalifában*, a *Kártyavár*ban, a *Halálfiában* és az *Elza pilótában*. Az elsőben a valóságos pszichológiai tudás és a nagyepikai alkotás összekapcsolhatóságának a lehetősége volt a szöveggeneráló. A másodikban az új módon alakuló nagyváros története, valamint szemantikai környezete és a detektívregény lehetőségrendszerének kipróbálása izgatta Babits fantáziáját. A *Halálfiában* egy hirtelen lesüllyedt és visszavonhatatlanul múlttá vált világ és a történelem belső logikájának, e logika működésének vagy éppen „nem működésé”-nek a mechanizmusa foglalkoztatta. Az *Elza pilótában* a centrális gondolkodáséletemény az emberi lényeg viselkedésváltozása, potenciális és virtuális átalakulása volt a kanti „örök béke” állapotából az „örök harc” állapotába jutott emberiség életében. A *Timár Virgil fiában* nincs ilyen centrális életemény vagy gondolkodáséletemény.² A szöveg központjában a szerző személyes életéhez nem kapcsolódó probléma: a mindent kitöltő Isten-életemény megélése, ennek az életeménynek a fokozatos háttérbe kerülése, majd a benne való újbóli teljes feloldódás jelenik meg. A legteljesebben ontológiai jellegű tehát az alkotás. Azt sugalmazza, hogy az emberi lényeg egyetlen autentikus lehetősége a hitnek mint dogmának, szokásnak és történelemnek a megélése.

Ezt sugalmazza a szöveg *fabuláris szintje*.

A történet már a felütésben a totális szellemi-etikai beállítódás egyetlen üdvözítő voltára utal. Babits ezt a jellemzősmód megválasztásával szuggerálja. A refektóriumban ebédelő szerzeteseket egy-egy mimikai vagy pantomim mozzanattal,

¹ BENEDEK Marcell, *Babits Mihály*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 76–79; KERESZTURY Dezső, *Babits Mihály* = K. D., *Örökség*, Bp., 1970, 431–435; RÁBA György, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1983, 186–192.

² Sótér István másként vélekedett. A következőket írta: „A személyes életemény megléte vagy hiánya Babits prózájának alapkérdése a költői »ihletettség« párjaként. Babits prózaíróként is csak a személyes tapasztalat folytán tud jelentőset alkotni.” SÓTÉR István, *Babits Mihály, a regényíró*, Új Írás, 1983/11, 68.

egy-egy ismétlődő, minősítő megjegyzéssel a mindentudó író külső pozíciójából vezeti be a történetbe. Lesinszky Ipolyt, a „vastag történettanár”-t „szokásos csámcsogása”, az „álla alá kötött szalvéta” csücskének furcsa tánca, valamint később „vörös tokája” minősíti. Szádi Márkot, a gyomorbajos hittanárt csontos, sovány természetével mutatta be az író. A „világias érzelmű” Szoboszlai Timótról a bemutató megjegyzésben elmondta: a Budapesti Hírlapba temetkezve ebédel, mintha éppen vendéglőben enne. A névtelenségben hagyott többiek is az étkezéshez kapcsolódva kerültek be a történetbe.³ A rendházban élők és az idelátogatók, itt dolgozók világiságát – ugyancsak írói közlésben – a magyar középosztály legtipikusabb időtöltése, a délutánba nyúló ebéd, az utána következő kvaterkázás és a kártya mutatja igazán.

Timár Virgilt az író már azzal is kiemelte a környezetéből, hogy – róla szólva – megcserélte a nézőpontot. A maga pozíciójából csak ennyit mondott a paptanárrol: „Lentebb ül, szerényen a tiszteletre méltó Timár Virgil.” A valódi történetbe-vezetést átruházta az „atyai szemű, gyermekképű, ezüstös hajjú”, „galambszívű”, tapintatos házfőnökre, dr. Horváth Vincére. Ezzel a *felcserélt nézőponttal* nemcsak eltávolította Timárt a többiek világától, hanem a házfőnök szellemi-etikai értékkörnyezetébe kapcsolva a pap szellemi-etikai lényegére irányította a befogadó figyelmét. Három szóval jelölte meg a címbe emelt pozícióját: a házfőnök-igazgató szeretet-körébe vonja, „legjobb tanár”-nak, „igazi szerzetes”-nek minősíti. A kétféle jellemzés mód váltogatása az első jelenet során előlegzi a központi témán átderengő mélyebb konfliktust, az eszményi szeretetet és célokat követő-valló Timár és a világi szempontokat előnyben részesítők ellentétét.

A jellemzésbeli kötöttség a történetben végig megmarad. A rendtársakat mindig a világi örömhöz való viszonyuk, gesztusaik jellemzik. Timárt gondolatai, eszméi, erkölcsi és transzcendentális céljai jelenítik meg. Timár ugyanis mindenkifölött „igazi szerzetes”. A házfőnök-igazgató minősítő ítélete után ezt bizonyítja-erősíti a szobája is. A szobában imazsámoly volt az imádsághoz, íróasztal a munkához, karosszékek a beszélgetéshez (itt ül majd a vasárnap délutánokon Vágner Pista). Az életeszményre utaló, azokat szolgáló bútorok mellett itt „kedvelt latin szentjei” vették körül a papot: „a költő Ambrus, a filozóf Ágoston, a szellemes, urbánus Jeromos”, a könyvespolcon Aquinói Tamás művei, a földön „a bollandisták néhány óriás, fólió kötete” volt.⁴ Ebben a zárt világban – a túlvilági tökéletesség halvány másaként – fokozottan érvényesült a pontosan ismétlődő rend: reggel mise, délelőtti tanítás, utána ebéd, azután olvasás, fél hatkor séta a szőlőhegyen, vasárnap (a később részletezendő) Vergilius, nyaranta pedig utazások. Timár „világtól elszokott csigaéleté”-ben csak a vallásnak és a tanításnak jutott hely. Egész életét ez a két dolog foglalta el. Másról, az „élet”-ről nem voltak fogalmai. Papként a külvilágot „isteni közvetítéssel” ismerte meg. Az asszonyok csupán a válás révén léteztek számára. A hagiográfia nőalakjai, Raffaello madonnái, Botticelli

³ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Argumentum Kiadó, 2001, 7–8.

⁴ *Uo.*

angyalai, Crivelli szüzei nem a maguk földi valóságát, hanem az áldozatot, a küldetést, a nem evilági szépséget képviselték Timár Virgil szemében.

Babits Timár „finom, érzékeny magányosságá”-nak leírásában az első két részben két alkalommal is kitért a pap személyiségének másik fontos vonására, a tanári munka szeretetére. Az író ezt a mozzanatot lassan és tartózkodóan bontakoztatta ki. Nem ő maga utalt rá, hanem előbb két kívülállóval, Horváth Vincével és Szádi Márkkal fogalmaztatta meg. Timár tanári mivoltának eszmei lényegét azonban maga a paptanár öntötte szavakba. Az első önminősítő belső beszédben a vezetésre-tanításra szoruló diákokra gondolva általánosságban fogalmazta meg a fiatalok „külön rendeltetésé”-t. Aztán Vágner Pistára, kedves tanítványra koncentrálna már a „maga külön élete”-ről elmélkedett. A harmadik belső beszédében a fiúhoz kapcsolódó tanári szeretet személyes tartalmára gondolt, azokra a „lélekdarabok”-ra, „amiket neki adott”, a Goethe szerinti lélek-fajfenntartásra, a maga jövőjére, arra, miként fog majd tovább élni tanítványában.⁵

A tanítványok iránti általános szeretet így változik át Timárban egyetlen diák iránt megnyilvánuló személyes szeretetté. Ez a lassan mozduló folyamat külső inspirációra bontakozik ki. Timár a maga zárt, tökéletes rendű, teljes harmóniát adó világából a tanítványok meglátogatását kívánó minisztériumi leirat miatt lép ki: ekkor megy el legkedvesebb diákjához, a rossz hírű anyjával együtt élő Vágner Pistához. Ez az elhatározás – Babits ezt nagyon finoman érezteti – eleinte nem ígér semmi jót. Timár a cellájában és az iskolában volt elemében. Különben elveszítette külső és belső biztonságát. Éppen ezért került a szokatlan helyzeteket, elhárította a látogatókat is. Ha gondolatait lefoglalták az élet ügyei, „lelke szárnyai” azonnal „megbénultak”. Vágner Pista inspirált-elhatározott meglátogatásával a paptanárnak túl kellett lépnie a maga megszokott keretein. Egy kétes, szegény család sorsának a megismerése olyan helyzetet teremthet, gondolhatott rá Timár, amelyik lehetetlenné teszi csupán a lélekkel való foglalkozást. A látogatónak – legalább gondolatban – meg kell osztania tanítványa problémáit, már azzal is, hogy pusztán tudomást szerez róluk. Ez pedig – Timár ezt megérezte – megváltoztathatja addigi életét, kiráncigálhatja őt magát a korábban védettnek és végelegesnek gondolt világából. A pap élete már a látogatás gondolatára is megváltozott. Előjöttek az „ifjúság kísértetei”, az „ősi [...] ellenség”, az Asszony is. Ez a látogatás alapján fenyegette bölcsességgel megépített, hitre, etikára, de egyben illúziórendszerre támaszkodó egész életét. Ugyanakkor azonban Timár akarta is ezt a látogatást. Ember volt, nem csak a magányt kívánta, emberi természete vagy valami hagyományos belső vágy is ösztönözhetette. Virgil atyának ezzel a látogatással része lehetett a kalandban, megélhette az evilágisággal való konfrontációt, megismerhette a bűnt, az amor sanctus után az amor profanus lehetőségét is.⁶

⁵ Uo.

⁶ Az első változatban, az úgynevezett összövegben Timár és Vágner Lina találkozásában is felsejlik valami a más neműnek szóló érdeklődésből (vö. SIPOS Lajos, *Babits Mihály*, Timár Virgil fia. *Szövegváltozat, kézirat, keletkezéstörténet*, Új Dunatáj, 2000/3).

A látogatás igazolta a szerzetes szavakba nem foglalt félelmeit. Már a környezet is fölkavaró, megrázó élményt nyújtott. A Stirling-ház, ahol Vágner Pistáék laktak, a külváros legszegényebb részén volt. A málladozó épületben mindenütt szegénység és nyomor volt látható. Ebben a házban – tagadva a környezet piszkát és alig észrevehetően tagadva Pista anyjának, a vármegye szerzte híres, volt kurtizán életének a tisztátalanságát – Vágner Lina a fiával egyszerű, tiszta, rendezett lakásban élt. Timárt ebben a miliőben számára ismeretlen dolgok árasztották el: a szegénység, az asszony korábbi életének emléke, Pista apjának titokzatos története, valamilyen neki írt levél emlegetése, az asszony betegsége, halálra készülése, fia előtt mutatott színjátéka. A nyomor és a szenvedés látványa fokozatosan megváltoztatta a papot. Az asszony haláltusája, cinikusságán is átütő szeretete, különös, de kétségtelen lelki tisztasága megzavarta a szerzetest. Timárban a tanítvány iránt érzett személytelen szeretet lassan majdnem apai szeretetté változott. Ebben az új érzelemben a tanár új célt talált. Tökéletesen föloldódott, odahagyta korábbi életvitelét, az ég helyett földi célra fordította tekintetét. Szinte észrevétlenül kötötte a sorsát egy gyermekemberhez. Vágner Pista először csak a kötelező papi szeretet-érzést ébresztette föl benne, aztán a valakihez tartozás örömét, majd a birtoklás élvezetét kínálta neki.⁷ A pap élete ezen a ponton megváltozott. Miután Bögöziéknél elrendezte Vágner Pista sorsát, teljesen feloldódott a szeretetben és a ragaszkodásban. Nem érdekelték már korábbi olvasmányai, elnézte a gyerekeket az iskolában, az embereket az utcán, a hancúrozó rókákat a szőlőben, a fákat és a virágokat. Csak a fiúról tudott beszélni, egyetlen szempontja maradt az olvasásban is, az nevezetesen, hogyan fog majd minderről beszámolni Pistának, miként fog-nak minderről szót váltani. Minél jobban elmerült ebben a szeretetben, annál többet vesztett régi énjéből. Lassan hozzá nem méltó érzelmek is zavarták. Egyre növekvő ellenszenvvel és féltékenységgel hallgatta a fiú elbeszéléseit Bögöziékről, vetélytársat látott az ügyvéd lányában, Emmuskában, félt attól, hogy az első szerelem majd elrabolja tőle a fiút. A szeretetért már-már csalásra is vállalkozott. Amikor megtapasztalta, hogy betegsége idején a diák fokozott tapintattal bánik vele, többször betegnek tetette magát, csak azért, hogy ezt a külön szeretetet kicsiholja a másiktól.

Vágner Pista Timár növekvő ragaszkodását előbb örömmel és büszkeséggel fogadta. Hamarosan azonban nyilvánvaló lett: egyre inkább szűk lesz neki az a kör, amelyet Timár megrajzolhat és bevilágíthat. Kettejük eltávolodását először az olvasmányok megválogatása mutatta, növelte ezt a fiú hitbéli elbizonytalanodása, végül betetőzte Vitányi Vilmos könyvének olvasása, a titokban végrehajtott tett dacos vállalása. Ez az esemény rádöbentette a papot önmagát kiforgató szeretetére, az így elkövetett státusváltás következményére.

⁷ Az összövegben Timár azért nevelné fel Vágner Pistát, hogy majdan, amikor a fiú a rendnek és az országnak a dicsősége lesz, maradjon hely neki Vágner Pista életrajzában. Vö. BABITS Mihály, *Timár Virgil fia, i. m.*, 46–51.

Timár Virgil és Vágner Pista útja azonban nem akkor és nem úgy vált el, ahogy azt a pap csendesülő, bízó, lemondásra kész szeretetével elképzelte. Váratlanul megjelent Vitányi Vilmos, a fiú vér szerinti apja, akit Vágner Lina tudósított halála előtt addig nem is sejtett gyermekéről. Vágner Pistának (vagy ahogyan a keresztleveléből kiderült: Vilmosnak) a korlátozó, őt a saját képére és hasonlatosságára alakítani kívánó Timár Virgil és a messzi világot, a várost fölfedni tudó, egyszer már dacosan vállalt Vitányi között kellett választani. A fiú közelebb érezte magához Vitányit. Nemcsak azért, mert társaságában a „Város” és a „Nők” ígérete kísértett, hanem azért, mert új apja a hódító szabadgondolkodás és liberalizmus embere volt. Annak a rétegnek volt ő a képviselője, amelynek üzenetét az akkortájt frissen olvasott Ady-versek is elhozták már. Timárnak a fiú döntését nem volt nehéz elfogadnia. A tanári jubileumán felé áradó szeretet visszafordította őt elhagyott könyveihez, a barátságban ért apró kudarcok visszafordították a hiánytalanul megélhető és megélendő szerzetesi hithez. A hit megvilágosította előtte saját helyzetét: nem élheti meg másban saját kiteljesedését, nem vetítheti bele senkibe saját céljait.⁸ Timár rájön, hogy az egyetlen, „igazi [...] szerelem”, amiért élnie érdemes, az „Isten szerelme”. A pap így jutott vissza a számára létező egyetlen világba. Ebben a világban visszajutott kedvelt szentjeihez, köztük a legkedvesebbhez, Ágostonhoz, és visszatért vasárnapi olvasmányaihoz: Vergiliushoz, az isteni Váteszhez.

A ciszterci tanár sorsában, a fabuláris szinten így lett *szövegsszervező elv* a szövegvalóság és a metafizikum, a besulykolódott alázat és az emberi lázadás ütközése, a megélt, az elveszett és az újra megtalált hit problémája.

A szövegvalóság és a metafizikum ütközése kitetszik a *fabula* és a *szűzisé* *kontroverziójából* is.

A regény *fabulája* egyszerűen összefoglalható. Eszerint egy Sót nevű kisváros ciszterci gimnáziumában az egyik tanár, Timár Virgil osztályába járó diákról, Vágner Pistáról kiderül törvénytelen származása. Az anya halála előtt értesíti a természetes apát, egy budapesti újságíró, aki elviszi magával az érettségi előtt álló fiát, nem hagyva, hogy az osztályfőnök egy helybeli ügyvéd segítségével az érettségihez, az egyetemhez, esetleg a rendbe való belépéshez segítse a fiút.

A szöveg jelentéstartományát a Timár Virgil alakjához kapcsolt olvasmányokkal, gesztusokkal, szokásokkal, Timár *belső beszédével* Babits jóval tágabbra vonta. A *szűzisé*-elemek révén különleges jelentéstartalmat társított az író a szöveghez.

A „ciszterciták refektórium”⁹ mint helymegjelölés (valamint egy oldallal később a „mizerikordiánusok”-ra és a „ferencsek”-re való utalás) például elhelyezi magát a történetet az 1500 éves szerzetesrendi hagyományok között. A Szent Bernát által felvirágoztatott rend Magyarországon is az előkelő rendek egyike volt. A rend tagjai a 12. század óta élnek itt, történelmük majdnem ugyanúgy kapcsolódik az ország történetéhez, mint a bencéseké. „Gazdag földjeik” voltak – olvasható a

⁸ RÓNAY György, *A regény és az élet. Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, Bp., Élet [Könyvkiadó], 1947, 302.

⁹ A következő oldalakon idézőjelben jelennek meg azok a nevek, fogalmak, utalások, amelyek a szöveg másodlagos jelentését képezik.

regényben – „s pincékben kitűnő boraik”, a birtokok jövedelme a 19. században már a gimnáziumok, az általuk szervezett népiskolák és plébániák fenntartására és felvirágoztatására szolgált. A ciszterciek híresen szigorú középiskoláiba járni nem egyszerűen elhatározás és lehetőség volt, hanem a jövőben egy meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozást is jelentett. Az iskolák ugyanakkor modern intézmények voltak. A tanárok (és a diákok) nemcsak Rákosi Jenő konzervatív napilapját, a Budapesti Hírlapot olvasták, de bekerülhetett ide például „egy zsidó írónak a műve [is], szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szeptikus hangon írott könyv”-e, bekerülhettek ide „Ady versei”, „melyeket nagy örömmel és lelkesedéssel olvasott akkortájt” mindenki, aki érdeklődött az irodalom iránt.¹⁰ Ennek a nyitottságnak természetesen megvoltak a határai is. Az itt tanítók például általában nem rokonszenveztek a „szabadkőműves hatalom”-mal, nem kívánták az állami élet világiasítását.¹¹ Sokukat szokásaik – az „artikulátlan kvaterkás diskurzusok”, a „ramslicsaták” és a „kibicelés” – a magyar középosztályhoz kapcsolták, de ehhez a körhöz csatolta a szerzetestanárokat a közéleti szereplés is. Ugyanakkor adva volt a rendházban a Timár Virgil-féle élet lehetősége is. Az előző világ ellentétjeként kapcsolódott be a történetbe egy másik világ. Ebben a másik világban a napi olvasmányok közé tartozott Szent Ambrus, Milánó püspöke, a jelentős prózaíró és papköltő, az egyházi és politikai harcok résztvevője, az egyházi rend alakítója, meg Szent Ágoston, Hippo püspöke, a valamikor bűnökben élt, aztán megigazult ember, a *Vallomások* szerzője meg Szent Jeromos, az *Újszövetség* és a zsoltárfordítások revizora, meg Aquinói Szent Tamás, a skolasztikus filozófia megalapítója. Ide tartoztak Jean Bolland jezsuita szerzetes és követői, a bollandisták, a szentek életének kutatói. Az elsők jelentették Timár olvasmányait, az utolsók pedig az életértelmezés párhuzamait. A szentek példáiból építette fel a pap a maga életeszményét. A Krisztushoz való feltétlen hűség parancsát a hajdani Szent Ágnes életéből vette, aki elutasította pogány kérőjét, majd nyilvánosházba hurcolták, máglyahalálra ítélték, s amikor a tűz sem ártott neki, lefejezték. Az Istentől vezérelt okosságra a későbbi Sienai Szent Katalin jelentette a példát, aki hároméves böjtölés, imádkozás és virrasztás után rávette IX. Gergely pápát az Avignonból való visszatérésre. Az „élet és a Szerelem nagy misztérium”-ait is a szentek életéből ismerte meg. Az asszonyt, ezt a „kétértelmű lényt”, amelyik „szentségre és mocsokra egyformán született”, részint „a gyermek Ágnes” és az „okos Katalin” példájából rakta össze, részint Lukianosz kurtizánjai és a Remete Szent Pált megkísértő asszony-állatok alapján képzelte el. A kísértő asszonyok nem a szó-ból, hanem a kép-ből kerültek Timár gondolataiba. Hieronymus Bosch, Tiepolo, Fra Angelico, id. Peter Brueghel, Matthias Grünewald által megfestett kísértők voltak ők. De még Vágner Pistát is olvasmány-párhuzamok alapján értelmezte. Tertulliánnak képzelte el őt szívesen, a pogány családban született ifjúnak,

¹⁰ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia, i. m.*, 11, 47–48, 51, 52–54.

¹¹ *Uo.*, 32.

aki a keresztség felvétele után a kereszteni tanítás védelmezője, majd a kereszteni próza megteremtője lett.¹²

Timár belső beszéde (a befogadó beazonosító tevékenysége révén) így egészíti ki a 19–20. század fordulóján lejátszódó történetet a *kétely nélkül* megélt, *filozófiai szintre emelt*, történelmi folyamatként feltáruló kereszténységgel. A „történeti kereszténység”-et jelentette Vergilius, az isteni Vátesz, a középkori hagyomány szerint a Jézus Krisztus születését megjövendölő író az i. e. 1. századból, Szent Ágnes a 3–4. évszázadból, a 4.-ben élt Szent Ilona és Szent Ambrus, a 4–5. évszázadból Szent Jeromos és Szent Ágoston, az 5.-ből Szent Elek, a 13. századból Aquinói Szent Tamás, a 13–15. századból és a későbbi időkből azok a festők, akik a hagiográfia egy-egy jelenetét választották témául, értelmezték a maguk számára. A történetében megélt, filozófiai szintre emelt, kétely nélküli kereszténység, a *metafizikus szint*¹³ ugyanakkor megjelenik a szövegben a vallás mindennapos megvallásában, a civilek és a pap eltérő természetű kitételeiben. A diákok, ha meglátják a fekete-fehér ruhás cisztercieket messziről, a szerzetesek gúnynevét mondják, „szarkák”-at emlegetnek. Ők is, a szőlőkből jövő kapások is, meg a Stirling-ház lakói is a hívek kötelező üdvözlésével fordulnak a paphoz, de nem a populáris magyar változattal, a „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszöntéssel, hanem a latin megfelelővel, annak teljes vagy rövid formájával. A diákok naponta misével kezdik az iskolát, vásár- és ünnepnapon azonban mindenki templomba megy; az „első harangozás” figyelmezteti a híveket a templomba indulás idejére, a harmadik harangozás, az úgynevezett beharangozás meg a szertartás kezdetét jelenti. A szertartáshoz tartozik a „gyónás” kötelezettsége, a „gyónószer”, a katolikus hívő életéhez pedig a szentségek felvétele. Természetesnek veszik a Stirling-házban, hogy a beteg asszonyhoz a pap elhozza az utolsó kenetet, a haldoklónak kiszolgáltatható-kiszolgáltatandó szentséget, a szent útravalót. Ugyanígy része a regényvilágon belüli civil életnek az anyagi üdvözlésre szóló harang, a reggeli, a déli, az esti harangszó, a felszólítás arra, hogy reggel és délben kétszer-kétszer, este pedig háromszor imádkozza el a hívő katolikus az „Üdvöz légy, Mária...” kezdetű imát, este pedig tegye hozzá még a „Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy...” kezdetű könyörgést.

Timár gondolkodásában a metafizikai lényeg nem csak ezen a gyakorlati szinten van jelen, de jelen van mint hitpélda és mint filozófia is. Hitpéldaként a Stirling-ház piszkában rémlik föl a papnak – Bűnbánó Magdolna bevillanó emlékezetével, Jézus megbocsátó tekintetével. Filozófiai problémaként Isten, a hit és a személyes életprogram probléma-együttesében merült föl előtte akkor, amikor „a negyvenedik év felé járt”. Krízishelyzetet élt át. Olyan érzése volt, hogy az „imái nem segítettek rajta”; hogy az „Isten nem válaszolt neki”; hogy a néma Isten, a Deus absconditus, a választ nem mondó Isten már nem elégíti ki; hogy szüksége

¹² Mindezek részletes kifejtése a regény idézett kiadásában, 262–273.

¹³ A metafizikus szintre vonatkozóan: BACSÓ Béla, *Művészet és gondolkodás*, Pompeji, 1990/3., 91–98; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Mítosz és történetmondás* = SZ-M. M., „A regény, amint írja önmagát.” *Elbeszélő művek vizsgálata*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 34–57.

lenne az Önmagát feltáró, a megnyilatkozó Istenre, a Deus revelatus, a Deus incarnatus bizonyágtételére. Ezen a ponton az olvasó a katolikus teológia egyik központi kérdését éli meg Timár töprengésében, az Isten-lényeg problémáját.

Más irányba tágtítja utalásaival, példával és *belső beszédével*¹⁴ a szöveget Vitányi Vilmos. Vitányi a „Harmadik rész”-ben jelenik meg. Őt is a környezete minősíti először. Itt, mintegy előlegezve a Timárral való összecsapást, minden a felesleges fényűzést demonstrálja: a „fürdőszoba toilette-asztala”, az ebédlő, a tükör, a „spaléta”, a bevágódó „fénykések”. Itt az „Élet”, a „Pipere”, a „Luxus” a fontos. A belső beszédben megjelenő utalások csak a személyes életre, az érvényesülésre, az élvezetekre vonatkoznak. Az ő gondolkodása nem ér túl személyes történetén. Az apja idéződik föl az emlékezetében, a „kaftános zsidó” és a „péntekesti gertyafény” (az első csillag feljövetelével kezdődő ünnep, a családfő által elmondott ima). Ezen túl a szkeptikus francia gondolkodók jutnak az eszébe: Renan és Anatole France, a kétellyel teli hit és a kétely nélküli istentagadás szószólói. A Timár belső beszédében feltűnő, széles körű általános tudás helyett Vitányi mindig ambícióinak alárendelt személyes rész-tudást, kiforgatott, meghamisított, visszájára fordított ál-tudást mozgósít. Jól mutatja ezt a készülődése, az, hogy a fejében előre összeszedi a Szent Ágostontól vett, a rá váró helyzetben felhasználhatónak gondolt, esetleg kétértelmű vagy frivol idézeteket, bízva abban, hogy az apa-szerep eljátszása közben majd ezeket fogja előszedni. Legpontosabban első citátuma jelzi az álságosságot. A szerzetes cellájába belépő Vitányi, meglátva az asztalon heverő *Vallomásokat*, a maga Adeodatusát emlegeti. Mindezt pedig egy latin mondattal vezeti be: „Nihil errare non est humanum” – mondja a legnagyobb természetességgel, holott Szent Jeromos mondása éppen ellenkezőleg van: „Errare humanum est.”¹⁵ Vitányi végig így kapcsol a szövegbe idézeteket. Emlegeti ő is a „bűnbánó Magdolná”-t „általában”, feledve, hogy a hagyomány tulajdonképpen három Mária Magdolnáról tud. „Pazarul” szórja Vitányi a latin mondatokat végig: idézi (hibásan) Paracelsust, Ovidius VII. énekét, mégpedig többes számban, Timárt is belevonva abba a körbe, amelyikbe ő tartozik;¹⁶ idézi Horatius 2. epodusának kezdő sorát, Chestertont, a neokatolikusokat, egy francia szólást az anya évente tizenkét-szer tisztátalan voltáról, a phaidroszi idillt és sok más egyebet.

¹⁴ A belső beszédre vonatkozóan lásd KÁLMÁN C. György, *Az irodalom mint beszédaktus – fejezet az irodalomelmélet történetéből*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1990.

¹⁵ A második mondat magyarul így hangzik: „Tévedni emberi dolog.” Az első: „Nem tévedni nem emberi dolog.” Figyelmet érdemel, hogy sem Timár Virgil nem fűz a tévesen idézett mondathoz belső beszédben semmit, sem a szövegalkotó narrátor „nem szól bele a történetbe”, mint ahogy korábban már ezt megtette.

¹⁶ „Videmus meliora” – az *Átváltozások* VII. énekében előforduló mondat átalakítása. A gyermekgyilkos Medcia ott így beszél: „Video Proboque meliora, deteriora sequor” („Látom és helyeslem a jobbat, mégis a rosszabbikat követem”). Babits-Vitányi itt többes számot használ, mintegy azt szuggerálva, hogy ő is, Timár is néha a „rosszabbat teszik”, miközben pedig tudják, hogy mi a „jó”. RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Babits Mihály–Virgil–Vergilius*, Új Dunatáj, 1999, június és Uő., *Babits–Virgil és Vitányi Vilmos szeretet-értelmezése*, Bár, 1999/2.

Ezt a történetet azonban nemcsak Timár és Vitányi utalásai és belső beszéde, hanem a *szövegmondó utalásrendszere* is tágitja. Azokon a pontokon ugyanis, amikor minden kétséget kizáróan ő szólal meg,¹⁷ a szöveg külön távlatot kap. Ezt a külön perspektívát jelzik bizonyos szóalakok. A nyitó jelenetben például Bogár Szaniszlót „lelkes pedagóg”-ként emlegeti. A jelzős szintagma alaptagja a történet idején már csak a passzív szóképletben volt meg. Ez a forma a 18. század végén és a 19. század elején szokásos formulája nyelvünknek, ekkor volt divatban a görög és a latin nevekben és közszavakban az eredeti végződés elhagyása, Horatius helyett a Horác, pedagógus helyett a pedagóg forma alkalmazása.

A kulturális utalások is a szövegmondó perspektívatágítását valósítják meg. Ez történik a szöveg elején akkor, amikor a szerző kommentálja a tanár Timár Virgil viselkedését (s Goethét idézi a „lélek fajfenntartása”-ról), amikor a mindig azonos időben sétára induló paptanár kapcsán Kantra hivatkozik, az ő pontosan ismétlődő königsbergi sétáira. A papról szólva „a nagy katolikus költő”-re utal, aki ezt a kort már az „életünk közepén” túli időnek nevezi, de akkor is ez történik, amikor Vitányi vonzalmát részletezve a fiatal lányok és fiúk iránt az Oedipus-komplexusról szól.

A perspektívatágítást jelzik a szerzővel azonos tudású szövegmondó egyéb kijelentései is. A szövegmondó például „bénító aboulia”-ról beszél, „az akaratnak hirtelen tehetetlensége”-ről akkor, amikor Timár Vágner Pistát felviszi a rendházba; ezt a fogalmat Babits Moravcsik Ernő Emil 1916-ban megjelent *Elmekör- és gyógytan* című munkájában olvashatta, a fogalom ugyanis akkor jelent meg a magyar és a francia nyelvű szakirodalomban először (aboulie formában). Egy másik helyen ez áll: „Egyetlenegy szó van az agyában, egy szó, mely lápiszkóként égeti velejét...” Az itt megjelenő „lapis” is orvosi szakszó, a salétromsavas ezüstnitrát kristálya, mely a fehérjékkel mohón lép vegyületbe, ezért a 20. század elején általános sebek égetésére használták.¹⁸

A fabula értelmét – mindezek mellett – más szövegekre való *utalás, rájátszás*, a más szövegek és a *Timár Virgil fia* közötti *intertextuális kapcsolatok* rendszere és a rendszer megvalósulása jelzi. Ez a mű ugyanis, Bahtyinnal szólva, szintén „más szövegek bekebelezésével és transzformációjával” jött létre.¹⁹

A regény *előszövege, pretextusa* szűkebb értelemben Vergilius *Aeneise*²⁰ és Szent Ágoston *Vallomásai* című munkája, tágabb értelemben intencionált és nem intencionált pretextusa és *intertextusa* a *Biblia*, a hagiográfia jól körülhatárolható része, Szent Ágoston több írása, mindaz, amit a szerző ebből a szöveguniverzumból a megismerés, a befogadás, a gondolkodás, az átlényegítés szintjén ben-sővé tett.

¹⁷ Ugyanez a folyamatos elbizonytalanítás, „átjárás” valósul meg Kosztolányi Dezső regényeiben is.

¹⁸ E két fogalom magyarázatáért köszönettel tartozom testvéremnek, dr. Sipos Kornélnak.

¹⁹ BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *A szó esztétikája*, vál., ford. KÖNCZÖL Csaba, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1976, 148.

²⁰ Vö. BÁRDOS László, *Az „indiszkeráció-ankét”, rövid összefoglalásban = A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus Kiadó, 1998, 187–188.

Feltűnik a szövegben a legegyszerűbb intertextuális alakzat, a *szövegátvétel*, Vergilius eposzára, az eposz egyik helyére való utalás. Az első rész végén ez olvasható: „A vásárnapot Timár úgy szokta megülni, hogy félbehagyta rendes tanulmányait és valamely költő műveit vette elő. Többnyire Vergilius volt ez, az isteni *vates*, akiről Virgilünk azt szokta tréfásan mondani, hogy az ő védőszentje. Szerette ezt az ünnepi és gyengéd énekest, aki a klasszikus művészet minden pompájával már majdnem keresztény tud lenni, s a Történet nagy suhanása mögött meglátja a természet csöndes szépségeit, megérzi a tárgyak néma könnyeit, leírja a gyermekek vidám ugrálását.”²¹ Ebben a passzusban látszólag Timár nézőpontjából rendeződnek sorba az ítéletek. Valójában azonban – a modalitásban, az általánosításban érhető ez tetten – a történetmondó értékítélete jut itt érvényre, mégpedig úgy, hogy a paptanár világához kapcsolja Vergiliust. A „tárgyak néma könnyei”-nek a felidézésével, poétikai-retorikai *allúzió*val emlékezetbe hoz egy másik szöveget, az *Aeneist*, pontosabban annak első énekét, a trójai háborúból menekülő Aeneas sorsát, aki Karthagóba érkezve „könnyezve” nézi az épülő templomot, ahol is bronzba vésve láthatja Trója történetét. Ez a hely ugyanakkor Didó életére is utal. Az I. énekben volt találkozásukra, amikor Aeneas uralkodás közben látja a királynőt, a hős és a királynő fellebbanó szerelmére meg a IV. énekre, Didó halálára, bekapcsolva a *Timár Virgil fiába* a *pretextus* egészét, Didó teljes történetét, akit hűségeskü köt megholt férje emlékéhez, azonban ezt megszegve beleszeret Aeneasba, s miután a hős elhagyja, bánatában önkezével vet véget életének.²² Ha az olvasó a Harold Bloom által „interolvasás”-nak nevezett módon olvas, akkor a bontakozó babitsi történetre rávetítheti a bevégzett vergiliusit, a befogadás folyamatában – az író sugalmazó intenciójára – dekódolhat egy életsorsot az esküjét megszegő királynőről, akit az esküszegés kikényszerített önfeladásba vitt. Mindezt pedig akkor teheti meg, amikor Timár Virgil és Vágner Pista kapcsolata érkezik el ahhoz a ponthoz, ahol a szerzetes készül megszegni a maga fogadalmát. Nagyon fontos, hogy a pap itt és most nem véletlenül nyitja ki Vergilius művét, és nem akárhol olvas bele a szövegbe. „A negyedik könyvet lapozta föl mostan – olvasható a regény már idézett helyén –, az utolsó sorokat, ahol szinte kívülről tudta már: ahol az elhagyott Didó halálát írja le.”

Az a hely, amelyet a paptanár kikeres magának, Lakatos István műfordításában így hangzik:

Ekkor a nagy Júnó e tusán, e halál-viadalmon
Megkönyörült, s az Olympusról Írist odaküldte,
Hogy szövevényeiből testének a lelket eloldja.
Mert nem bűneiért, de nem is sors-szabta halállal,
Ámde időnap előtt pusztult a szegény, esze vesztve:

²¹ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 36.

²² A *Timár Virgil fia* vergiliusi és Szent Ágoston-i vonatkozásáért köszönettel tartozom Rimóczy-Hamar Mártának, két – idézett – tanulmányának és a vele folytatott személyes beszélgetéseknek.

Így nem nyírta le szőke haját s a fejét sem ítélte
 Styxbeli Orcusnak Próserpina még adománnyul
 Hát millió színben szikrázva a nap sugarától
 Száll is a mennyből, sáfrányszárnyon, a harmatos Íris,
 És feje mellé áll: „Én ezt most Dísnek ajánlom,
 Égi parancs utasít, s téged kibogozlak e testből.
 Szólj, s egy fürtöt a jobbja lemetsz: tüstént elenyészett
 Tagjaiból a meleg, s tovaszállott lelke a légben.”²³

Babitsnál ez a szöveg átalakul. Így:

Iris mint egy bibliai angyal, leszáll az Olympról –

Mille trahens varios adverso sole colores
 devolat –

és megszabadítja a szerelemnek e szegény áldozatát a test bilincseiből. Íris a szívárvány – gondolta – az istenek tarkaruhájú heroldja, aki az enyhülést hirdeti a zivatar után, ugyanaz a hírnök, akit a bibliai Isten is elküldött a vízözön után Noéhoz...²⁴

A vergiliusi jelenetből Babits regényében igazában új jelenet képződik. Az idézett szerzői elbeszéléssel indul (az Olympról és Írisről). Ehhez kapcsolódik a latin szövegrész mint a szerzetes által elolvasott textus (magyarul: „Hát millió színben szikrázva a napsugarától / Száll is a mennyből”). Majd folytatódik a szerzői szólam, amelyik előbb az *Aeneis*-ből való idézet közvetlen szövegkörnyezetének *parafrázisa* („és megszabadítja a szerelemnek e szegény áldozatát a test bilincseiből”), utóbb pedig leplezetlen szerzői képzetkapcsolás (Írisről és Noé galambjáról). Az eposzból kilépő szövegpárhuzam révén itt bekapcsolódik a *Timár Virgil fiába a Biblia*. Az eposzban visszalapozó pap most nem ezt a szálát építi tovább, hanem kikeresi az Ascaniusra, Aeneas fiára vonatkozó részeket: a IV. ének 156–157. sorát, a vadászatra induló Didót és Aeneast elkísérő, „lángvemhes paripáján azt is amaszt is” előző, örömmel nyargalászó fiúról, majd a II. ének 724. sorát, az apja kezét megfogó, „apró kis lépteivel” atyja nyomában loholó gyerek képét meg „a többi helyet is – olvasható Babitsnál –, ahol Aeneas kis fiáról van szó”.²⁵

A vergiliusi szöveghely egyszerű felidézése, egy allúzióval a szenvedésképzet bekapcsolása, egy sugalmazó intencióval a pretextus egészének a felvillantása, három megvalogatott, lerövidített, más szövegösszefüggésbe tett, tendenciózusan

²³ VERGILIUS, Publius, Maro, *Aeneis*, ford. LAKATOS István, Bp., Európa Könyvkiadó, 1962, 82.

²⁴ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 36.

²⁵ Vö. RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Babits–Virgil és Vitányi Vilmos szeretet-értelmezése*, Bár, 1999/2.

kikeresett részlet, Vergilius művének ilyen „bekebelezése” előrevetíti Timár lehetséges sorsát. Ha ő is megszegi örök fogadalmát, azaz Isten kizárólagos szeretetét felcseréli vagy kiegészíti egy halandó szeretetével, akkor rá is a halál vár, sugalmazza a szöveg, legalábbis üdvösségtéológiai értelemben.

Timár Virgil történetét igazában csak az előbb felvillantott *Biblia*, meg a hagiográfia, a Szent Ágoston-szövegekkel létesíthető-létesülő *intertextuális kapcsolatok* értelmezhetik. E szöveghelypárhuzamok nélkül a pap érzélem-, hit-, gondolkodás- és filozófiai rendszere és személyes sorsának alakulása megmagyarázhatatlan. Egész élettörténete a bizonyíték erre.

A szerzetes képzeletét már kisgyerekként is a szentek, ezek a „rejtelmes lények” ragadták meg. Tízennégy évesen a már idézett „szent és hős leányok”, később Szent Elek és Remete Szent Antal életszentsége vonzotta. Teológusként és papként kétely nélkül élte meg a maga szerzetesi állapotát. Ennek következtében a szövegben a gondolkodást meghatározó vagy minősítő példaként, értéktulajdonítási lehetőségként, analógiás elmarasztalásként kizárólag ebből a körből való magyarázatok, utalások tűnnek föl.

Vitányi Vilmos is „patrológiai tudása”-val, főleg „az Augustinus életéből” vett részletekkel, bibliai helyek idézésével kívánja megnyerni a pap bizalmát. Az ő „tudása” azonban az ágostoni élet „pikáns mozzanatai”-ra, a célirányosan összekeresett citátumokra, bibliai közhelyekre szorítkozik. Amikor például valamikori kedvesével kapcsolatban „lasciva puellá”-t, azaz „kacér leány”-t emleget, és bűnbánó Magdolnára hivatkozik, akkor természetesen nem vesz tudomást arról, hogy a bibliai hagyomány igazában három Mária Magdolnát fog egybe: a Genezáreti tó melletti Magdalából való asszonyt, akiből Jézus hét démont űzött ki (Lk 8,2), s aki követte az Urat a keresztre feszítéskor és a sírbatételnél (Mt 27,619), a betániai Lázár testvérét, aki kenettel kente Jézus lábát (Jn 12,1–3); Lukács evangéliumában részletesen olvasható a bűnös asszony története, aki az egyik farizeus házába betért Jézus lábait könnyeivel öntözte, hajával törölte és megkente drága kenettel (Lk 7,36–50). Vitányi nemcsak a distinkciókat nem teszi meg, hanem hozzávetőleges tájékozottságában valamikori szeretőjét, a gyermekét egyedül felnevelő anyát azonosítja az általa egynek gondolt Magdolnával.

A bibliai helyekkel értelmezhető életstratégia a szöveg elején csak Timár Virgilt jellemzi. A házfőnököt, Horváth Vincét nem számítva csak ő éli igazában a szerzetesek életét. Hűséges örökfogadalmához üdvösségtéológiai-lelki értelemben. Felismerte és elfogadta az isteni meghívást és választást, teljes lelkével kizárólag Istenhez tartozónak tekinti magát, nem keres az Isten szeretetén kívül álló külső célt. Szent Ágoston szeretet-himnuszát vallva, „nem tétovázó, hanem biztos öntudattal” szereti az Urat (amint ez a *Vallomásokban* olvasható). A szeretetet szereti, azaz egyetlen dologra „önmaga kedvéért” törekszik, anélkül, hogy bármit is birtokba akarna venni (pontosan úgy, ahogy ezt Ágoston a *Különböző kérdésekről* című munkájában leírja). Amikor Timár Virgil a külön szeretetébe fogadja Vágner Pis-

tát, nemcsak feloldja magányát, szerzetesi elszigeteltségét, hanem a szeretetmegosztással elhagyja a számára kijelölt üdvösség-utat is.²⁶ Mindez a szövegrész és a zárlat értelmezése szempontjából fontos.

A regény utolsó oldalain újból három latin idézet, három *intertextus* van. Az első az *Aeneis* IV. énekéből való, az 552–553. sor: „Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem / Corpora.” Lakatos István fordításában: „S éjszaka lett szelid álom omlott az élők / Fáradt teste fölé.” A második idézet három sorral későbből való. Ez már kihagyásos idézet. A teljes sor, Lakatos István fordításában: „[Minden táj lecsitult], minden iromba madár-nép.”

A harmadik idézetet a következőképpen kapcsolja az előzőhöz Babits:

Künn zúg, a tenger, nagy árbocok feszülnek az égnek, útjára készül a hitetlen trójai...

Ó jaj, nem!... az önkénytelen asszociáció szédítette és megborzasztotta.
– Milyen borzasztó szennyes a földiek szerelme!... De nem is igazi szeretet az:

Nondum amabam, et amabam amare... amorem
amabam... et quarebam, quid amarem...

idézte magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni a Szerelmet szerettem, kerestem, mit szeressek...

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem: az Isten szerelme...²⁷

Ebben az utolsó részletben a bevezető gondolat *retrospektív autotextus*. Visszaül egyrészt magára az eposzra, másrészt a Szent Ágoston különböző műveiben szavakba foglalt szeretetfelfogásra. Csakhogy azon a helyen, ahol Babits idézi, amint ezt Rimóczy-Hamar Márta kimutatta, az „amorem amabam”, a „szeretetet szerettem” szószerkezet nem szerepel. Ennek ellenére a *Timár Virgil fia* szövegében, a latin szöveg prózába oldott változatában az író Augustinus mondataként ismétli az előbbi teljes textust.²⁸

Az *intertextusok*, a *transztextuális kapcsolatok*, a nyelvi-stilisztikai allúziók, a sugalmazó *intenciók*, a *retrospektív autotextusok*, a *betoldások* és a *módosítások* appercipálását Babits a befogadóra bízta. Nyilván arra számított, amit Wolfgang Iser szavakba is foglalt: az olvasó az ő írói horizontjához hasonló befogadói horizonttal olvas, a

²⁶ AUGUSTINUS, Aurelius, *Vallomások*, ford. VÁROSI István, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1982, 284; UÓ., *Nyolcvanhárom különböző kérdésről = Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez*, kiad. REDL Károly, Bp., Európa Könyvkiadó, 1988, 109–110; BARSZ Balázs, *A keresztység és a szerzetesi élet*, Vigilia, 2001/6., 422; BAMBERG, Corona, *Az emberség ára*, Eisenstadt, Prug Velag, 1990, 60–62.

²⁷ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 90–91.

²⁸ RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Babits–Virgil és Vitányi Vilmos szeretet-értelmezése*, Bár, 1999/2.

maga számára felépíti a szöveget, melynek újratерemtésében kész és képes értelmezni a metaszoёvegek, a transztextusok és az autotextusok teljes körét is.

A szerző – ebben a reményben – tudatosan feszíti szét a szöveg kereteit. Meghagyja annak a lehetőségét, hogy a szöveget folyamatos szerveződéssű, a közvetlen történet dekódolására inspiráló textusként, a *ricoeuri* naiv olvasó szintjén olvassuk. Ugyanakkor lehetőséget kínál arra is, hogy *intertextuális olvasással, intertextuális anamnézissel* visszatérjünk az indukáló szöveghelyekhez is, s ezzel a paptanárnak és növendékének a történetét az idegen szövegek transzformációjaként is értelmezzük.

Kosztolányi 1922-es kritikájában a *Timár Virgil fiáról* szólva az „új realizmus” diadaláról, az „igazi titok”, „az élet” megjelenéséről írt.

Kétségtelen tény, hogy az író ebben a művében tömörszerűen jelentetett meg valóságselemeket, megidézve a maga ciszterci diákoskodásának és tanárságának pécsi és bajai helyeit, személyeit, valóságfoszlányait. A szövegépítés és a szövegalkítás módja azonban nyilvánvalóvá teszi: a személyesen megélt élettől talán itt távolodott el leginkább Babits, s itt került legközelebb ahhoz a metódushoz, amelyik a késő modern, sőt: posztmodern korszak prózateremtésének sajátja lesz majd.

(2002)

A BABITS-LEVELEZÉSRŐL

Babits Mihály levelezése közel 10 000 tételt jelent. Ebből kb. 1250 a költő saját kezű irata, 8000-nél több azoknak a híradásoknak a száma, melyek Babitshoz szólnak (ezek jó egyharmada válaszevél), több tucatra tehető értesítésmennyiség származik Török Sophie-tól, aki a *Halálfiái* írásakor és a költő betegsége idején Babits gondolatait, javaslatait, érveit tolmácsolta.¹ Az 1340 családi levél az 1858 és 1945 közötti időből: a költő déd- és nagyszüleinek időszakából meg az utána következő periódusból, olyan iratok, melyek révén (felhasználva természetesen más dokumentumokat is) rekonstruálni lehetett a Babits család kommunikációs és életviteli szokásait, szellemi és társadalmi értékrendjét, össze lehetett állítani a család történetét, meg lehetett rajzolni a leszármazási táblát, korrigálni lehetett a családfa néhány hibás adatát.²

Óriási anyag ez. Terjedelemben Goethe és Schiller, Thomas Mann, Stefan Zweig, Kazinczy Ferenc és Arany János levelezéséhez hasonlítható. Gondolatilag azonban ez a levéltömeg gazdagabb anyagot kínál amazoknál. Mivel a levélírók vagy a címzettek között ott van a Babits-rokonság, ott van Kiss József, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Karinthy Frigyes, Szabó Dezső, József Attila, Radnóti Miklós, Berda József, Bartalis János, Tamási Áron, Illyés Gyula, Vas István, Weöres Sándor, Bálint György (hogy mutatóban essék csak szó néhányról), meg Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Tormay Cécil, Surányi Miklós, Herczeg Ferenc, valamint Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szamuely Tiborné, Kornfeld Móric, Weiss Manfréd, Zadravetz püspök, Bethlen István, Szilasi Vilmos, Buday Dezső, Lukács György, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, a Baumgarten-díj révén pedig költők, írók, dilettánsok sora, ezért ebből az irattömegből kitetszik a 20. század társadalomtörténete: az a változás, amely a literátus vármegyei hivatalnokokat elválasztotta a polgári-értelmiségi pályán boldoguló utódoktól, a kiegyezés körüli idők emberét az első világháború, a forradalmak és a kezdődő második világegés emberétől. A levéltananyag ugyanakkor végigkíséri az irodalomtörténeti korszakváltozásokat is. A legrégebb írói-költői levelek (például Kozma Andor, Rákosi Jenő és mások küldeményei) stílustani és gondolati

¹ *A Babits Mihály kézíratai és levelezése*, I–IV. (összeáll. CSÉVE Anna, KELEVÉZ Ágnes, MELCZER Tibor, NEMESKÉRI Erika, PAPP Mária, Bp., Argumentum Kiadó – Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993) 7991 iratot vett fel „Babits Mihály levelei” közé. Az egyéb dokumentumok között ugyanakkor szerepelt olyan szövegeket (például a költő kérvényét Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, a Magyar Királyi Államrendőrség főkapitányának idézését, Babits házassági diszpenzációt kérő sorait, a miniszterhez benyújtott, családi pótlékot kérő írást, az esztergomi házasság és a Baumgarten Alapítvánnyal kapcsolatos híradásokat, és más hasonló iratokat), amelyek külső formájukat és a közölt információk jellegét tekintve is (tágabb értelemben) mindenképpen levélnek minősíthetők. Ezekkel az iratokkal, az azóta előkerült levelekkel és a családi anyaggal együtt jelent közel 10 000 dokumentumot a levelezés.

² *A Babits család levelezése*, szerk. BUDA Attila, Bp., Universitas Kiadó, 1996.

szempontból a népnemzeti iskolát reprezentálják; a Kiss József érdeklődését mutató kártyák A Hét körét idézik; Mohácsi Jenő, György Oszkár, majd Juhász és Kosztolányi híradásai *A Holnap*, a Nyugat és az új irodalom szerveződését mutatják; A Tett és a Ma körébe tartozó iratok a magyar avantgárd dokumentumai; az utána való levelek a neofolklor, az új tárgyiasság, az új klasszicizmus, a posztavantgárd kibontakozását, alakulását, módosulását kísérő iratok.

Ez a hatalmas levéltömeg nem egy esetben értelmezi, kiegészíti, magyarázza a kor és Babits viszonyrendszerét, számtalan alkalommal fontos befogadástörténeti információt ad, felvillantja a költő esztétikai gondolkodásának alakulását.

*

A Babits-levelezés darabjai egy szokás meglétét, továbbélését, módosulását is mutatják.

A 19. század elején-közepén a családi levél még az élet fontos része és eseménye volt. Illett tudni szép levelet írni, akárcsak Madame Sévignének a 17. században meg Mikes Kelemennek a következő század elején. Ezeket az iratokat aztán megőrizték, a következő generációkra hagyományozták, a levelekben rögzített történetek így nem merültek feledésbe.

Babitsék is vigyázták a szép és fontos iratokat. Eltették például az 1858 novemberében kelt Kelemen József-féle tudósítást, melyben Kelemen Mihály kapott megszívlelendő tanácsokat a pályaválasztáshoz meg Kelemen Ákos levelét 1871-ből Kelemen Aurórának a „borotváltképű tót emberek”-kel teli vásárról, meg Horváth Károly 1883-ból való tudósítását a költő édesapjának a névnap-i jókívánságokkal.³ A családi legendárium meg éppenséggel megőrizte a tényt: a költő születése előtti este a várandós édesanya olyan „gyönyörű” levelet írt a barátnőjéhez, aminek – vélték – része volt abban, hogy az újszülött az irodalomba került. „Akinak a születése előtt pár órával az édesanyja ilyen levelet fogalmaz – idézte Babits maga is a sokat hallott történetet 1939-ben –, abból nyilván csak költő lehet.”⁴

A pesti egyetemre került, irodalmi pályára készülő fiatalember a levélírás szokását műfaj történeti lehetőségként is megélte. Nem csak azzal volt ugyanis tisztában, hogy az egyetemista társakkal váltott leveleket meg kell őrizni, ezek ugyanis (amint erre Kosztolányi 1904-ben már figyelmeztette is) törekvéseik dokumentációjának számíthatnak majd. De azt is tudta, hogy a levél befogadhat értekezés-szerű meditációkat, amint azt Jean Louis Guez de Balzac 1624-ben kiadott levelei tanúsítják; fontos információkat jelenthet bármelyikük alkotásmódjáról, ahogyan azt James Boswell megtapasztalta Samuel Johnson esetében a 18. században; a levél ugyanakkor – tudhatta Gustave Flaubert példáján – megőrizhet műfaj történeti, esztétikai, alkotáslélektani fejtegetéseket is.

*

³ *A Babits család levelezése, i. m.*, 81, 93, 102.

⁴ BABITS Mihály, *Keresztül-kasul az életen*, szerk., kiad. TÉGLÁS János, Bp., Zrínyi Nyomda, 1993, 10.

A Babitsnak küldött levelekből és az ezekre érkezett válaszokból pontosabb képet kaphatunk a költő pályájának *külső történéseiről*, a költő indítékairól, döntéseit meghatározó értékpreferenciákról, a század irodalmi kezdeményezéseiről, a folyóiratokról, írói csoportokról, mozgalmakról, szándékokról.

Nyilvánvaló például ezekből, hogy Babits már az *Új versek* megjelenése, tehát 1906 februárja előtt modern költőnek számított. Először csak a Négyesy-féle stílusgyakorlatokon volt „star” és „primadonna”, amint erről 1904. november 17-én Kosztolányinak írt; 1905-ben a budapesti egyetemisták tágabb körében volt modern költő, Mohácsi Jenő lapjában, a Tűzben megjelent Nietzsche-fordításával és a szerkesztőknek felolvasott verseivel.⁵ 1905 legvégén, 1906 legelején már a barátok barátai is így tekintették. Így vélekedtek a szabadkaiak, köztük Csáth Géza is (ezért aposztrofálta Babitsot Kosztolányi augusztus 18-a után kelt levelében „nemes fajunk megtestesült genialitása”-nak, „Petőfi unokája”-nak, „egy kölyök Arany”-nak). Így számoltak vele Juhász Gyula szegedi barátai, így a debreceni Oláh Gábor révén a *Bokeréta* című kötet költői meg a Babitscsal ekkor is, később is rivalizáló Balázs Béla és a majdani Renaissance-kör tagjai is. Mindezeket a véleményeket foglalhatta össze Kosztolányi az *Új versek* szenzációját követő évben, 1907 decemberében: „Budapesten irántad óriási az érdeklődés. Kézirataid kézről kézre forognak.” Csak ez a korábbra tehető recepció magyarázza meg *A Holnap*-antológiát, a Nyugat folyóiratban megjelent 1908. évi verseket és a *Levelek Iris korszorijából* című kötetet kísérő elismerést és dühödt elutasítást. Ez utóbbira, a modern Adyt és a modern Babitsot egyszerre elvető gesztusra lehet következtetni a Reviczky-életrajzot megíró Paulovics István 1911. áprilisi leveléből. „Amit Önök [azaz Ady és Babits] produkálnak, nem költészet; beteg agynak beteg szüleményei [...] az idők az Önök reklamizált költészetét [...] kellő értékre, a nullára fogják alászállítani. S csodálkozni fognak az utódok, hogy hogyan tudott a magyar (?) olvasóközönség egykor annyira eltévelyedni, ízlésben annyira degenerálódni, hogy az Önök verseit szeresse, az Önök irányát s tobzódását megtűrje.”

A külső történések pontosabb számbavételét segíthetik az első világháború alatti és az 1922-es, 1923-as levelek, híradások, feljegyzések is.

A szemlélő számára a Nyugat környékén minden rendjén valónak tűnik ekkor: a folyóirat elleni támadások már elmaradtak, az Osvátot, Babitsot, Móriczot, Ignotust köszöntő ünnepi számok újból a modern magyar irodalom kezdeteire, az azóta eltelt időre irányítják a figyelmet. Babits maga is részt vesz az ünneplésben. Ignotusról – betegségére hivatkozva – rövid köszöntőt ír, Móriczot *A gyémántszőró asszony* című verssel ünnepli. Osvátról 1923. május 27-én a Vígyszínházban *Emlékezés* címmel mondja el a maga laudációját, az ünnepséget követően a Royal Étteremben tartott banketten pedig egy rövid beszéd kíséretében ő adja át az ünnepeltnek Beck Ö. Fülöp plakettjét.

⁵ MOHÁCSI Jenő, *Első megjelenése Budapesten: Babits Mihály és a Tűz = Babits Emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, Bp., é. n. (1941), 160–162.

Az Osváttal való erősödő ellentétek közben,⁶ 1922 végén Babits – Tormay Cécil közvetítésével – figyelemre méltó ajánlatot kapott Klebelsberg Kunótól: egy újonnan indítandó folyóirat, a Napkelet főszerkesztőségére kérték fel. A folyóiratnak az éppen csak hivatalba lépett kultuszminiszter fontos szerepet szánt nagyvonalú terveiben. A közoktatás modernizálásával, a tanyai iskolák rendszerének kiépítésével, a Collegium Hungaricumok megszervezésével, a polgári értékrend tudatosításával párhuzamosan, a „művelt és jómódú nemzet” megteremtésében (a majdani „neonacionalizmus” programjában) kívánta volna folyóirattal mozgósítani a szellem és a tudás fegyvereit.⁷ Babits akkor is, később is elhárította a megmegújuló invitációt.⁸ Nyilvánvaló volt ugyanis számára, hogy egy „konzervatív”-nak tervezett irodalmi szemle, bármilyen színvonalas legyen is, csak „a Nyugat ellensúlyozására indul”-hat, amint ezt a hercegprímásnak küldött bizalmas miniszteri levél rögzítette is.⁹

*

Babits Mihály levelezésében minden kétséget kizáróan azok a levelek a legfontosabbak, amelyeket maga a költő írt. Ezek között is vannak egyszerű közlések az élet apróságairól, az elvégzendő feladatokról (akárcsak Berzsenyi Dániel iratanyagában); vannak kiadóknak küldött elszámolások, sürgetések¹⁰ (pontosan úgy, mint Ady Endre levelei között); akad olyan, különben kevésbé fontos beszámoló is, ilyen az 1908. augusztus 26-a előtti időjelzésű, amelyiknek egy mondata egy vers kiindulási pontja lett (akárcsak a Petőfi–Arany-levelezésből közismert példa), ez a vers az *Itália*.

A levelek jelentős része azonban „a legmagasabb irodalom breviáriuma” – amint Albert Thibaudet mondta a *Bovaryné* megírásán dolgozó Flaubert leveleiről.

⁶ Babits és Osvát viszonyához: KENYERES Zoltán, *A „Nyugat” története rövid előadásokban*, Új Írás, 1989. február, 3–26; FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő élete és halála*, Bp., Magvető Kiadó, 1987, 174–179; *Osvát Ernő a kortársak között*, szerk. KÖSZEG Ferenc, MÁRVÁNYI Judit, Bp., Gondolat Kiadó, 1985.

⁷ Vö. KLEBELSBERG Kunó *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1919–1926*, Bp., 1927.

⁸ Tormay Cécil, aki végül a folyóirat főszerkesztője lett, 1929. április 24-ei levelében így ír erről Török Sophie-nak: „Mondja meg [férjének], hogy a kérés, mellyel [1922-ben] fordultam Hozzá, élön él ma is és várja az ő választ. Mikor a Napkeletet elgondoltam, első gondolatom feléje fordult. Mondja meg neki, hogy az a folyóirat, melynek Török Sophie a munkatársa, hazavárja őt és én nem érzem beteljesültnék a küldetést, melyet vállaltam, mindaddig, amíg ő nem jön közénk, akik az ő olvasói vagyunk.”

⁹ Idézi: CSURDI Sándor, FENYŐ István, MÁRKUS László, MUCSI Ferenc, *A magyar sajtó története*, Bp., Tankönyvkiadó, 1977, 160.

¹⁰ Ilyen köteg például Stefan I. Klein 1916 és 1939 között kelt 260 levele. Ezekből az iratokból nemcsak az tudható meg, hogy mikor, melyik műért hány német márkát adott fel Babitsnak, mennyit tartott meg magának a fordítás fejében, de az is kitetszik, mikor, hol és milyen művet próbált ajánlani, mérlegelve az adott újság vagy régió olvasási szokásait. Mivel kitűnő minőségűvel rendelkezett – a 20. századi magyar irodalomból Krúdyt, Kosztolányit, Karinthy, Szép Ernőt, Füst Milánt és Móriczot is fordított –, rövid értékelései is fontosak. Vö. SÁLI Erika, *Babits és Stefan I. Klein*, Új Dunatáj, 1996/4.

Ezek a híradások fontos információkat adnak a költői-írói gondolkodás alakulásáról, a *belső történésekről*.

Erről tudósít az 1910 és 1942 között Szilasi Vilmossal folytatott levelezés. Ez a 138 szöveg¹¹ a maga udvarias, érdeklődő kezdeteivel, a rokonszenv fokozódó kinyilvánításával, a teljes kitárulkozással, a történelem által kikényszerített elválással, a kapcsolatok újrafelvételével, a legbenső gondolatok cseréjével, a halál utáni feltételezett jelenlét transzcendens távlataival egyszerre hasonlítható Goethe és Schiller, Franz Kafka és Brod, más vonatkozásban Vágó Márta és József Attila levélváltásához. Teljes műalkotás ez a levélegyüttes, a maga (elemzésre váró) visszatéréseivel, ismétlődéseivel, elhallgatásaival, hiátusaival.

A belső történés szempontjából különös érdeklődésre tarthat számot az egész Babits-levelezésből három periódus: az 1903–1909, az 1919–1920, továbbá az 1924–1925 közötti anyag. Mindegyikben bizonyos értelemben „meztelenre vetkőzik” Babits, akárcsak (önminősítése szerint) Franz Kafka tette a maga leveleiben; mindegyik periódusnak van legalább egy vezérgondolata, az írásoknak pontosan rögzíthető a mélyrétege, fogalom- és utalásrendszere.

Az 1903 és 1909 közötti időszak központi problémája, amint a Juhász Gyulának írott, 1905. június 15-én kelt levelében megfogalmazta, a „mi [...] a művészet” kérdése, a műalkotás teremtésének „kínna” teli folyamata.

Babits a reflexiót váró meditációt erről 1902 végén, 1903 elején a György Oszkárval való levélváltásban kezdte el.¹² Bizonyára úgy gondolta, a francia irodalom közös tisztelete, a Baudelaire és Verlaine költészete iránti összekapcsoló rajongás, mindkettejük erős szándéka, hogy költők legyenek, elégséges alap a közös gondolkodáshoz. Útjaik azonban hamar elváltak. Ekkori verseikben ugyanis mindketten a 19. századi, a Reviczky és a Kiss József előtti beszédmódot tekintették normának, miközben – az ekkor egymásnak küldött levelek tanúsága szerint – teoretikusan már másként vélekedtek: György Oszkár mindössze kételkedett annak helyességét illetően, Babits azonban egyre határozottabban elutasította azt: az alkotást nem élménykövetkezménynek, nem bármilyen módon is intencionált gondolatok kifejezésének tekintette. 1903 végén (*A lírikus epilógia a verspélda rá*) és 1904-ben (*A Spinoza-szobor előtt*, a *Vérivő leányok* és az *In Horatium* tanúsága szerint) már a versírói gyakorlatban is elhárította ezt az eszményt. Ekkortól, 1904 áprilisától azonban már Kosztolányi lett Babits levélbeli gondolkodó társa. Neki és nem a kevésbé teóriaérzékeny Juhász Gyulának fejtette ki a véleményét a dekadenciáról, a közvetlen elődökről: Nietzsche-ről, Schopenhauer-ről, Aranyról és másokról, tőle várt reflexiókat Ady első kötetéről, mindenekelőtt pedig saját verseiről.

A Kosztolányinak küldött írásokban tér vissza állandóan a nyelv és a műalkotás kérdésére is. Ezekben a szövegekben, a korszak nyelvelméleti és nyelvpszichológiai gondolkodásával párhuzamosan, a műalkotást egyre inkább mint nyelvi tény

¹¹ Ehhez a levelezéshez szorosan hozzátartoznak a feleségek egymásnak küldött értesítései, az özvegynek szóló iratok. A teljes anyag így 138 tétel. Vö. *Babits–Szilasi levelezés*, s. a. r., jegyz. KELEVÉZ Agnes, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, é. n.

¹² Vö. SIPOS Lajos, *Adatok Babits Mihály és György Oszkár pályakezdéséhez*, Árgus, 1995/6.

határozta meg. Érinti ezt a kérdést 1904 májusában, júliusában, az augusztus 20-i és a szeptember 15-i levelében; az *Új verseket* kommentáló iratában, 1906. február 21-én pedig már igazában csak ezt értékelte. Adynak – írta – „megvan a létjoga a magyar költészetben [...], mert néhány új ritmust, új szó-hangulatot alkotott”.

1909 után a művészetelméleti, műfajtörténeti problémák, az elődökhöz való viszony kérdése a levelekben már alig bukkan föl. 1909-ben a szimbolizmusról és Adyról, 1910-ben a futurizmusról, a kortárs modern törekvésekről, Komjáthy Jenőről, Péterfyről, Petőfiről és Aranyról, 1911-ben Reviczkyről, Vörösmartyról és Nietzsche-ről írott hosszabb munkáiban azonban a levelekben elkezdett mondatok jelennek meg, folytatódnak, módosulnak, ellentétükbe fordulnak, mintegy jelezve: a maga számára megkezdett értelmező gondolkodás új, adekvátabb környezetbe ért.

A belső történésről adnak hírt az 1919 és 1921 közötti levelek, továbbá az 1924–1915-ös iratok.

1919 végén, 1920-ban és 1921-ben Babits a személyes történelemben, a család, a generációk és a nemzet históriájában definiálja önmagát. Mindez a műfajok teljességében és párhuzamosan történik. Megvalósul a versekben – a *Nyugalanság völgye* darabjaiban, a *Régi kert*, a *Régi friss reggeleim* és a *Csillagokig!* című alkotásokban –, megvalósul a Szabó Lőrincnek mondott önéletrajzban és a *Halálfiái* első változatában, a Pesti Naplóban 1921-ben közölt variációban, és megvalósul Babits ekkor írt kevés számú, de mindenképpen összefüggő sort alkotó leveleiben, amelyekben akár Szent Ágoston, Descartes vagy Pascal ilyen írásaiban, a szerző egyénisége, az egyén és a történelem ütközése kap különös hangsúlyt.

1924-ben és 1925-ben más a helyzet. Az ifjúkori barátságok ekkorra meglazultak. Babits nem ír egyetlen sort sem ezekben az években György Oszkárnak, Juhász Gyulának, Kosztolányi Dezsőnek; Szilasi Vilmosnak is mindössze két híradást küld. Ez utóbbiak azonban – kiegészítve a Sárközi Györggyel folytatott levélváltással, a *Könyvről könyvre* sorozatban 1924-ben közölt Babits-írással, másoknak szóló kártyákkal – jelzik: a költőt ebben az időben az irodalmi generációk egymáshoz fűződő viszonya foglalkoztatta leginkább. És nem elsősorban a személyes konfliktusok okán.

Babits, aki *Az európai irodalom történetében* a világirodalom históriáját a nagy szellemek kéznnyújtásának írta le korokon át, ezzel az irodalomfilozófiai problémával A Tett és a Ma indulása kapcsán találkozott először. Akkor a nála mindössze négy évvel fiatalabb Kassákot, a körülötte csoportosuló költőket, írókat nem a beérkezett ember biztonságával mérlegelte, csupán azt vizsgálta, mi húzódik meg Kassákék jelszavai mögött, mi az, ami a deklarációkban valóban új, mi az, ami korábban – például a 19. századi amerikai költészetben és másutt – lehetőségként már megjelent. Az 1924–25. évben más a helyzet. Ekkor Babits-hoz képest valóban új generáció áll készen: Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Sárközi György, Berda József, József Attila és mások. A fiatalok elégedetlenek. József Attila például – valamivel később – éles szavakkal fogalmaz magánlevélben Osvátról, aki „fűt-fát közöl” a Nyugatban, tőlük pedig jóval kevesebbet hoz, mint lehetne és kellene.

Babits leveleiben a generációk egymásutánjára, egymáshoz való viszonyára vonatkozó gondolatok azonban csak felvillannak. A költő vezető műfaja ekkor a vers, az esszé és a tanulmány; ezekben az absztrakció fokán és a történetiség kategóriáival jelentődik meg mindez. A levél személyiségével csupán egyszer esik szó róla: a Szilasi Vilmosnak küldött híradásban 1924. június 16-án.¹³

1925 után pedig a belső történésekhez kapcsolódó, összefüggő, jelentős levél-tömeg már nincs. Új partnereknek szólnak a levelek: Illyés Gyulának, Bartalis Jánosnak, Bálint Györgynek, Tamási Áronnak, Pap Károlynak, Reményik Sándornak és másoknak. Nem műfajt pótolnak, mint 1902 és 1909 között. Nem fontosabbak a műveknél, mint ahogyan Voltaire esetében megtapasztalható.

*

A Babits-levelezéssel kapcsolatban számos probléma mérlegelendő. A felvillantott kérdések részletes taglalásán túl érdekes bizonyára nyomon követni a költő levélírói szokásait, e szokások változását. Megrajzolható a levelekből kibontakozó személyiség. Külön tanulmány tárgya lehet a költő helyesírása. Stílustörténeti szempontból is érdekes következtetésekhez vezethet a Török Sophie által írt levelek analízise, annak pontos dokumentálása, hogyan használja a költőnő a saját nevében írt híradásokban a maga, a férje nevében írott levelekben Babits stílusformáit.

A kérdések azonban csak egy-egy korszakban vizsgálhatók. Általánosságban szólva legfeljebb csak jelezni lehet: ez a közel 10 000 levél érdekes konzekvenciák levonásához segíthet hozzá.

(1997)

¹³ Vö. *A vén kötélrancos; Új klasszicizmus felé; Babits–Szilasi-levelezés, i. m.*, 80–81.

AZ AUTOBIOGRAFIKUS EMLÉKEZET
HATÁRAI

REFERENCIALITÁS, FIKCIÓ, IMAGINÁCIÓ KAZINCZY FERENC PÁLYÁM EMLÉKEZETE CÍMŰ MŰVÉBEN

Toldy Ferenc, aki 1822-től levelezett Kazinczyval, s mindent megtett, hogy a széphalmi mester munkásságát már a kortársak is „korszakos jelentőségű”-nek tartsák,¹ 1859–1860-ban *Kazinczy Ferenc és kora* címmel közzétett munkájában dicsérte a „nyelvújító” és a „tanbírálat-író” alkotót, hosszan méltatta a „poétai prózát”, az „elbeszélőt”, a „levélbelit”, a „drámait”, a „tanszerűt” fordító szerzőt (e művek – írta – „a legmagasabbat eredményezték mit a magyar széppróza eladdig felmutatott”²). Eredeti prózai műveiről azonban sem ő, sem leveleiben Kazinczy, sem az utókor nem sok jó szót ejtett. Kazinczy, aki a klasszicista eszményt tekintette normának, az irodalom megújítását a szókincs gazdagításával kívánta elérni, ennek útját (főleg pályája elején) a fordításban és nem az adott állapotú magyar nyelven megírt eredeti prózai alkotásban jelölte meg.³ Ezt az elvet követve fordította le Gessner idilljeit, Goethét, Wielandot, Lessing meséit, Ossziánt, Marmontel regéit, Sterne műveit, köztük az *Érzelmes utazást*. Fordításnak (esetleg átdolgozásnak) lehet tekinteni az 1780-ban kiadott, s a maga korában nagy feltűnést keltett *Bácsmegyei gyötrelmei* című művét, melynek alapja Albrecht Cristoph Kayser *Adolf's gesammelte Briefe* című munkája volt, amely – Heinrich Gusztáv és Szauder József megfigyelései szerint – egyrészt tele van a magyar fordító-átdolgozó személyes életére vonatkozó rejtett célzásokkal, másrészt a szövegformálás sokban őrzi a fordító idejének és helyének beszédmódját.⁴

Kazinczy, akit Szerb Antal irodalomtörténetében „secondair ember”-nek nevezett,⁵ nem írt önelvű regényt, nem írt a 18. század második felében divatos

¹ ORBÁN László, *Toldy Ferenc: Valami Kazinczy Ferenc életéhez K[azinczy] Gábor elbeszélése után*, Széphalom, a Kazinczy Társaság évkönyve 2007., szerk. KOVÁTS Dávid, Szeged, 2007, 35–39.

² TOLDY Ferenc, *Kaninczy Ferenc és kora. Életrajzi emléke 1859–1860*, hasonmás kiadás, s. a. r. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 99–114.

³ Vö. KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, s. a. r. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.

⁴ Vö. BIRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 217–218.

⁵ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai Kiadó, 1943, 233.

„erénytan”-t, azaz olyan művet, amelyben a keresztényi erkölcs a szövegszervező elv, nem írt és nem magyarázott „heroikus regény”-t, mint a *Kártigám* (melyben a török basa leánya Buda visszavétele után Párizsba kerül, a keresztségben Krisztina nevet kapja, grófi méltóságra emelkedik, majd a házasságkötés előtt kiderül róla, hogy nem török lány, hanem egy csatában elesett magyar nemesember gyereke). Nem írt látszat-történelmi regényt, mint Dugonics András, akinek művében, az *Etelkában* a főszöveg a honfoglalás idejében játszódó szerelmi história, a lábjegyzetek, melyek a textus jelentős részét teszik ki, történelmi, nyelvészeti, néprajzi összefoglalások, információ-gyűjtemények mindarról, amit a korszakban tudni lehetett az országszerzés részleteiről, koráról, nyelvéről, szokásairól. És nem írt Kazinczy a lélek belső történéseire összpontosító, a külső világot háttérbe szorító regényt sem, mint Kármán József, akinek *Fanni hagyományai* című munkája egyszerre reprezentálja a szentimentális regény poétikáját, a természetélmény újfajta megélésének és megjelenítésének lehetőségét, a szeretet és a szerelem, a tökéletes és a tökéletlen létezés megjeleníthetőségét.⁶

Kazinczy esztétikai meggyőződésétől, kultúrhistóriai szituáltságától és (talán) alkati tényezőitől vezéreltetve látszólag minden esetben „a társadalmi kommunikáció mintájára ábrázolja az emberi cselekvést”,⁷ akkor is, ha kérdez és választ vár, akkor is, ha valamilyen irodalmi vagy társadalmi eseményhez reflexiót fűz. Ilyenek a levelek, amelyekben reagál Bessenyei, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc, Verseggy Ferenc, Kisfaludy Sándor és Károly műveire, az Uránia folyóiratra, Berzsenyi, Csokonai és mások alkotásaira. Első pillantásra a levelek kommunikációelméleti jellegét érvényesítik emlékiratai: a pályakezdést összefoglaló *Pályám emlékezete*, a Martinovics-mozgalomban való részvétele miatti börtönéveit őrző *Fogságom naplója*, a Bajza József kritikai iránya és Vörösmarty nemzeti romantikája elleni kifakadásait is tartalmazó műve, a *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* című irata, és a Desewffy Józsefhez intézett *Erdélyi levelek*, melyek az utazás után számolnak be levélformában a három hónapos útról.

A *Pályám emlékezete*, minden más Kazinczy-alkotáshoz húzó hasonlatossága mellett több rétegű, több szempontú, semmiképpen nem „másodlagos” mű. Minden látszat ellenére a regényhez közelít, „a szöveg alkotórészeként kezeli a történetmondó elbeszélés által megformálható”⁸ érzelmvilágot, annak ellenére, hogy a címben jelzett „előreutalás” szerint (erről később még lesz szó) műfajilag az emlékezés, önéletírás, memoár, ön-írás, én-írás, autográfia élettörténet műfajcsoportjába tartozik. E műfajcsoport alapjellegzetessége, hogy az egyes szám első személyben megszólaló szerző elbeszéli életét, még hozzá – szándéka szerint

⁶ Vö. BIRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.*, 197–231; GINTLI Tibor, SCHEIN Gábor, *Az irodalom rövid története*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2003, 397–411.

⁷ KOVÁCS Árpád, *Vallomás, elbeszélés, írás: a személyes diskurzus Szent Ágostonnál = A regény nyelvei*, szerk. KOVÁCS Árpád, Bp., Argumentum Kiadó, 2005, 23.

⁸ I. m., 22.

– a valóságnak megfelelően.⁹ Ennyiben homogén a műfajcsoport. Inhomogén azonban, ha párhuzamosan szemléljük az elbeszélő szándékát, lehetőségeit és a megalkotott művet. Ha az elbeszélő befelé fordul, mint Szent Ágoston a *Vallomások* című munkájában, s „meggyónja” szellemi és erkölcsi tévelygéseit: házasságon kívül született gyermekét, a színjáték szeretetét, a tizenkilencedik évétől a huszonnyolcadik évéig tartó csaló és másokat is lépre húzó periódusát, nem a külvilág, az élet külső történése, hanem „a belső lesz egyszerre fontos, és minden külső kép vagy történet csak eszköz és hasonlat”.¹⁰ A mű az ember belső folyamatát foglalja szavakba megragadó részletességgel és őszinteséggel. Benvenuto Cellini, aki Michelangelo után a korszak legnagyobb művészeinek tartotta önmagát, önéletrajzában a külső eseményeket, a korabeli Itáliát, a század művészi forrongásait írja le, magáról jószerivel csak akkor ír, ha nem érzi elégségesnek a kortársaktól kapott elismerést. Rousseau a *Vallomások* című művében megpróbálta visszafelé megérteni és ezzel újrateremtteni önmagát, érvényesítve a korszak szemléletét, mely a kort is, a kor embereit is egy fejlődési vonal végeredményeinek tekintette.¹¹

Ha az önéletrírást, memoárt, ön-írást, én-írást, autobiográfiát, élettörténetet nem műfaj történeti, hanem szövegtipológiai aspektusból értelmezzük, számításba kell venni a valósághoz való viszonyt (a referencialitást), a képzelőerőt (az imaginációt) és a költött részt (a fikciót). Ha a nyelv és a szubjektum viszonyát értelmezzük ebben a műfajcsoportban, melyet a továbbiakban az egyszerűség kedvéért, minden differenciálás nélkül önéletrírásnak nevezünk, akkor külön dolgot mérlegelhetünk. Lejeune elméletét, mely a műfajt mint „szerződéses jelenség”-et: „önéletrajzi paktumot” tárgyalja, s elsősorban a befogadói közreműködést feltételezi; a beszédaktus elméletét; és a Paul de Man-i felfogást, amely olvasói alakzatként definiálja a műformát, s „maszkot vagy arcot adni” trópusaként értelmezi az önéletrajz olvasását, amelynek eredményeként a szövegbeli ént a befogadó olvasata konstruálja, azaz épp annak arcnélküliségét leplezi le.¹²

Felmerülhet a kérdés: mindez miért fontos a *Pályám emlékezete* szempontjából?

Az 1928-ban a Tudományos Gyűjteményben közölt első négy rész nyitó fejezetében Szemere Pál erőszakos követelésére hárítja Kazinczy a mű megírását és közreadását.¹³ Más forrásokból ugyanakkor tudható, hogy már 1814-ben elkészült önéletrajzának első változata. 1816-ban hozzáfogott az *Én életem* című munkához. 1823-ból való egy hosszabb életrajz-variáció, amelyeket nemcsak „maradékoknak” szánt, mint az elsőt, hanem „nyelvünk s literatúránk legjobb barátjai”-nak is

⁹ Vö. SZÁVAI János, *Az önéletrírás*, Bp., Gondolat Kiadó, 1973, 13–14; LEJEUNE, Philippe, *Az önéletrírás meghatározása*, Helikon, 2002/3.

¹⁰ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 98–103.

¹¹ Vö. SZÁVAI János, *Az önéletrírás*, i. m., 20–34.

¹² Vö. LEJEUNE, Philippe, *Az ön életrírás meghatározása*, i. m.; MANN, Paul, de, *Az önéletrajz mint arc-rongálás*, Pompeji, 1997/2–3; ABBOTT, H. Porter, *Önéletrírás, autográfia, fikció*, Helikon, 2002/3.

¹³ KAZINCZY Ferenc, *Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok; Levelek*, s. a. r. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, I, 209.

azzal, hogy „amint céljaikra valóknak látnak”, írják ki maguknak. 1825 körül készült egy harmadik változat, *Az én életem. Barátaimmal, literatúránk barátjainak, s legközelebb gyermekeimnek* címmel. De a *Pályám emlékezetéből* is ismert még három kiegészítés, amelyek 1828 és 1831 között készültek.¹⁴ Nem kizárt, hogy Kazinczy még közvetlenül az 1831-ben bekövetkezett halála előtt is foglalkozott a szöveg átírásával, javításával, kiegészítésével.

Mindez pedig talán arra enged következtetni, hogy nem kizárólag az élet külső történéseit, családját, felmenőit, gyermekéveit, találkozásait akarta elmondani, ahogyan azt Benvenuto Cellini tette. Talán fontos volt neki az is, hogy megpróbálja újraélni és megérteni (más perspektívába helyezni) az elmúlt éveket. Mintha egyrészt Rousseau elveit vallotta volna a gyermekkor fontosságáról, másrészt pedig mintha számított volna arra, hogy műve, a műfajcsoport elsődleges célja szerint, elsőrendű forrás lesz az utókor számára. Az 1828 utáni betoldások, melyek az 1979-es kiadásban pontosan követhetők, azt jelzik, hogy ezekhez a célokhoz talán később társult az ambíció, hogy az egyes szám első személyben megszólaló narrátor már korábban is az irodalomszervező pozíciójában mutassa meg magát.¹⁵ De az sem lehetetlen, hogy mérlegelte az általa nagyon sokra értékelt¹⁶ Goethe 1813-ban megjelent szellemi önéletrajzát, a *Dichtung und Wahrheit* címűt, az ebben összefoglalt (a magyarországihoz sokban hasonlító) kulturális párhuzamot, az irodalomszervezés itt is, ott is aktuális ügyeit.¹⁷ Meg talán az is fontos: nem sokkal azelőtt, hogy önéletrajzának első változatát megírta volna, 1808. január 21-én a maga korábbi álláspontját alkalmilag megváltoztatva, a fordítások ellenében az eredeti művek szükségességéről ezt írta Fáy Andrásnak: „Mert literatúránknak abban van legnagyobb fogyatkozása, hogy originális darabjaink, melyek méltók volnának követésre, alig vannak, és még azok is, amelyek originálisnak látszanak, mind idegen darabok követése.”¹⁸

¹⁴ TOLDY Ferenc, *Kazinczy Ferenc és kora*, i. m., 196–197.

¹⁵ Szauder József és Szauder Mária az 1979-es kiadásban szögletes zárójelben közölték a kiegészítésekben szerepelt betoldásokat, amelyek minden esetben megszakítják az életrajz menetét, s „kitekintő összefoglalások”-kal kapcsolják az aktuális személyes életeseményhez a korszakra vonatkozó későbbi ítéletet.

¹⁶ Kazinczy Ferenc Bölöni Farkas Sándornak, Széphalom okt. 22. 1805. „[...] Goethével ismerkedjél meg és Goethével, és ismét Goethével. Az én bálványom mindenben ő. [...] A többinek élve higgy, Goethének, kiben görög lélek lakik, vaktában. Virít rajta minden; ő összeköté a férfiúi erőt és az ifjú kor szépségét.” = KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, i. m., 470.

¹⁷ GOETHE, Johann Wolfgang, *Életemből, Költészet és valóság* = G., J. W., *Antik és modern*, s. a. r. PÓK Lajos, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1981, 500–504.

¹⁸ Kazinczy Ferenc Fáy Andrásnak, Széphalom, 1808. jan. 21. = KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, i. m., 207; Ez a gondolat az idő előrehaladtával árnyalódott. A *Pályám emlékezetében* az egyik 1828 után készült betoldásban ez olvasható: „[...] nyelvünket és literatúránkat mostani korában semmi sem gyarapíthatja inkább, mintha a régiség és a külföld klasszikus íróit [...] minél nagyobb gonddal fordítgatjuk. [...] Ami itt főcélnak látszhatnék, hogy csudált műveket lefordítván magunkévá tegyük, az cél ugyan, de csak másodrendű; a főcél az, hogy a dolgozás alatt a nyelvünk bővüljön, simuljon, szépüljön.” = K. F., *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, i. m., 408.

Mindezek alapján talán feltételezhető (szövegtipológiai fogalmakkal szólva), hogy nem a referencialitás hibátlansága volt Kazinczy fő célja, nem az időközben levelekben majd mindent megírt dolgokat akarta újramondani, de teret akart engedni az imaginációnak és a fikciónak, a nyelv és a szubjektum viszonyára gondolva pedig – mintegy 150 évvel azelőtt, hogy Paul de Man ezt szavakba foglalta volna – „maszkot vagy arcot akart adni”, trópusaként értelmezte az önéletrajzi írást és olvasást. Más szavakkal: a megélt élettélményekből úgy válogatott, hogy a *Pályám emlékezete* egyszerre legyen jellemezhető az önéletírás poétikai fogadalmával, azaz szóljon egyes szám első személyben, foglalja össze az elődök élet-történetét, az iskolai tanulmányokat, mutassa fel, ki miben és hogyan segítette vagy gáncsolta céljai elérésében. Ugyanakkor érvényesüljön benne az alakteremtés, a szövegstrukturálás, a fikcióhasználat, az írói cél elérése érdekében elgondolt időszervezés. Egyszerűbben szólva: legyen a mű önéletrajzi formát is idéző originális regény.

A többrétegű, semmiképpen sem „másodlagos irodalom”-hoz tartozó *Pályám emlékezete*ben a legkülső réteg valóságreferenciális önéletírás. Ezt jelzi a bevezető szavakat követő első mondat („Én 1759 október 27-[ikén] Ér-Semlyénben születtem, Biharban, Debrecen és Károly, s Kálló és Várad között”¹⁹), ezt jelzi a felmenők számbavétele, köztük a legfontosabb, a nagypapa, Bossányi Ferenc házának, birtokainak, hivatalainak, szokásainak a leírása, az iskolák, iskolamesterek bemutatása. Fontos jellemzője a mű első felének az emlékezés, a múlt és a jelen állandó összevetése, az elbeszélés, a leírás, a kommentár váltogatása, az előre- és hátrautalások rendszere. Ezek jelenléte nyomatékosítja az olvasóban a referencialitás érzését.

A szöveg időszerkezete, a kronologikus rend időnkénti tudatos mellőzése, a referencializálható „én” helyébe megteremtett én-konstrukció a regényszerűséget, a fikcionalitást erősíti. A *Pályám emlékezete*ben megszólaló „én” ugyanis sok helyen nem azonos az íróval. A történet 1759-ben kezdődik, az első és második könyvnek nevezett rész, az egész szöveg 68%-a 1794-ben zárul egy félbehagyott, semmit nem jelentő mondattal. („Anyám 1794. december 1-..[ikén] Regenecen rosszul érzé magát egész nap. Sietteté vacsoránkat hogy a háznál csendesedjék el minden, s lenyughasson. De alig szűnyada el, midőn két szobalánya, kiket szokatlan zaj és kopogás vere fel – –”²⁰). A harmadik könyv az 1795–1801, a negyedik az 1801–1804 közötti részt mondja el. Az 1794-ig tartó idő azonban csak a felkészülés időszaka pályáján. Ekkor jelenteti meg Kazinczy a már idézett *Bács megyei gyötrelmeit*, indítja el a Magyar Museumot s az Orpheust. A válogatott leveleit tartalmazó 249 írásból ebben a periódusban mindössze huszonkilenc iratot publikált (egy-egy levelet Bessenyeinek, Édes Gergelynek, Orczy Lőrincnek, Pálóczi-Horváth Ádám-nak, kettőt-kettőt Csokonainak és Ráday Gedeonnak, három Kiss Jánosnak, hatot Aranka Györgynek). 1801-ben, amikor kegyelemből kiszabadult, József testvére

¹⁹ I. m., 210.

²⁰ I. m., 418.

megpróbálta kiforgatni az örökségből, ezenközben a kincstár, fogságbeli tartozás címén, 1500 forint megfizetésére kötelezte.

A *Pályám emlékezete* nem őrzi az 1794-től 1801-ig tartó időszak eseményeit. Egyrészt nem folyamatos a leírás, inkább egy-egy kimetszett életszakaszt villant föl Kazinczy, másrészt az írott szöveg és a valóság között alig van kapcsolat. Két példa is jelezheti ezt a tényt: a budai börtönben foganatosított kihallgatás és a kufsteini várbörtön megjelenítése.

A *Fogságom naplójából* tudható, hogy a 2387 napból álló börtönidőszak első idejét Kazinczy Budán kemény kihallgatások, vasraveretés és bírósági eljárások közepette töltötte. Itt értesült a kivégzésekről, arról, hogy Hajnóczytól Martinovicsig ki hogyan viselkedett az utolsó percekben. A *Pályám emlékezete*nek ezen oldalain ezzel szemben az egyik elítélt húga, a levelekben is felbukkant Nini a főszereplő, aki Eszterházy József gróf udvari kamarásnál kegyelmet szeretett volna kieszközölni bátyja számára. Ez olvasható róla: „Csinosan vala öltözve, de piperék nélkül; fején patyolat ruhácska, ott övedzve által, hol keble virulni még csak fog. Vállán égszín lepke, lábain fekete papucs. Színe tiszta s átlátszó, mint a porcelán, orcái mint a legbágyadtabb rózsza levelei; orra, szája gyönyörű metszésűek, s ez piros, mint a vér; homloka, minek példáját soha nem láttam, csak két újjnyi magasságú; [...] s ami az igen szép arcnak életet ada, az az igen nagy pillájú s barna pillájú fekete szem, az a nagy szépségű két sor fog. Gesztenyész haj tömött, és mégis lágy.”²¹

Kufstein, ahol Kazinczy Buda, Brünn és Obrovide után majd egy évet töltött, „irtóztató hely – írta 1800. augusztus 1-jén Bárczay Ferencnek. – Azok, akikkel ezen útam alatt szólottam, talán elmondanak felőle holmit.”²² A *Fogságom naplójában* a várbörtön így jelenik meg: „A várba négyszázötvenkét grádics viszen, ha jól jegyzé meg Sulyovszky, s a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszeket foglal magában. A dachstul [oszlop, mely a fedél közepét tartja] oly vastag, hogy három ember összefogott kézzel nehezen ölelhetné körül. Ez körül fut el a folyó. Minden két szobának egy pitvara van. A szoba alacsony, az ablak nagyocská a párkányt elérheti a térd. Az ablak falában nem csak vasrúd, hanem drótbul font rostély is. A szoba ajtaja s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét. [...] A szoba ajtaja belülről pléhvel vala bevonva, s azon egy ablaklyuk, de amelyet kívülről mindig zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyitattott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőt megborotválá, s a gyomorszék kiürítettet.”²³ A *Pályám emlékezete*ben a várról ennyi tudható: „A várban ötszáznegyvenkét grádics viszen fel, s a nagyobb terheket kerékben tapodgálók vontatják fel, mert szekér oda nem megyen. Ablakom az országút felé nyílt és a Császárhegy felé, melynek rettenetes magasságú szirtes bércein búsan civódnak a fellegek. Kinézésem az országút egy kisded része a város kapuja felé, s a Császárhegy, a külváros házaira, a Kálváriára, egy sötét

²¹ I. m., 355.

²² KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, i. m., 88.

²³ KAZINCZY Ferenc, *Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, i. m., 493.

színű fenyvesre, s a remete-házra a hegy egyik vápájában. A város harangjai muzsikarengésűek. A patak szélén egy juhar nőtt ki, nagy, mint egy kőrös vagy topolya, s szőlőmetszésű, hosszúnyelű leveleit játékosan ingatta a szél. Jónásnak nem ada több örömet a tök levele, mint nekem ez a szép juhar. Még bírom leveleit.”²⁴

A *Pályám emlékezete* 1794–1801 közötti részében Kazinczy nem írja le a „börtön”, „fogház”, „büntetés”, „bíróági tárgyalás” szavakat. Úgy tesz, mintha a szöveg narrátora jókedvűből indult volna útnak, ezenközben kellemes személyekkel és helyekkel találkozott volna csak.

Az 1801–1804 közötti periódusban pedig, s halványan az egész szövegben végig, van egy előreutalás-rendszer, akárcsak Homérosz műveiben, amint ezt Goethe szavakba is foglalta. Ez a rendszer egyrészt nem teljesíti a címben megjelölt egyezséget Kazinczy és az olvasó között (azt nevezetesen, hogy itt és most végigkövethető lesz a költő, irodalomszervező pályája). Másrészt pedig a valóságosnál lényegesen nagyobb, a szépírói alkotásra jellemző szabadsággal fikcionalizálja Török Lajos grófnak és lányának, Sophie-nek a szerepét az író életében. A valóságban Török Lajos 1874 és 1876 között kassai kerületi főigazgatóként maga mellé vette Kazinczyt iskolafelügyelőnek, széles körű megbízással új intézmények szervezésére s a műveltséget és társadalmi modernizációt segítő birodalmi nyelv, a német bevezetésére. A gróf a 209 lapos könyvben a 60., a 113–114., a 126. oldalon jelenik meg. Az 1801–1804 közötti rész nyitó és záró oldalain központi szereplővé válik. Először kvalitásérzékkel rendelkező ember, aztán gondoskodó patrónus, majd megértő családapa, aki – becsülvén egykori munkatársa emberi és erkölcsi értékeit – nem törődik azzal, hogy leendő veje és lánya nem egy valláson vannak, hogy a börtönből éppen csak kiszabadult Kazinczy koldusszegény, miután József testvére nem adta át örökségét, hogy 1790-ben elkezdett kúriáját juhhodálynak használták, „a trágya méteres magasságban töltötte fel a szobákat, a falakat összetartó vaskapcsokat kilopkodták,”²⁵ tehát lakása sincs. Török Lajos mindezek ellenére beleegyezett a lánya és a nála huszonöt évvel idősebb Kazinczy házasságába. A *Pályám emlékezete* szerint Török Sophie már ötévesen „kinézte magának” Kazinczyt, a költő pedig, a szöveg sugalmazása szerint, a platonista szerelemfelfogás biztonságával készült a házasságra és a közös életre. Ebben az összefüggésben érthető, hogy az alkotás utolsó oldalain a házasságkötés a „révbeérés” toposzával jelenik meg, melyet a „távol lakó” barátok levelei még tovább édesítenek, s a „szerelem és barátság védő szárnyai” alá jutott Kazinczy magánemberként a tökéletes boldogság részese lett.²⁶

A valóságos történet azonban nem ez volt. Kazinczy lényegében elmenekült otthonról. Nemcsak testvérének kapzsisága miatt, meg azért, mert állandóan sze-

²⁴ I. m., 367.

²⁵ KOVÁTS Dániel, *Kazinczy és Szépphalom = A börtöntől a sírig. 250 éve született Kazinczy Ferenc*, szerk. DUKRÉT Géza, Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság és a Varadianum Script Könyvkiadó, 2009, 70, 75.

²⁶ KAZINCZY Ferenc, *Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, i. m., 417–418.

mére vetették börtönviselt voltát, hanem azért is, mert valószínűsítették, hogy viszonyt kezdett Maris szobalánnyal, s a család attól félt, hogy feleségül is veszi.²⁷ Török Sophie pedig nem kizárt, hogy a személyes becsülésen túl egzisztenciális és társadalmi okokból fogadta el a házasság tervét. Az elszegényedett, vagyonát veszített Török Lajos nem tudott illő hozományt adni lányának, aki – húszévesen – a korszak felfogása szerint már életkora miatt sem igen tudott válogatni a kérők között, s aki Kazinczy látogatása előtt nem sokkal tudta meg, hogy reménybeli jegyese mást vett feleségül.²⁸ A Bárczay Ferencnek 1805. szeptember 7-én, tehát alig valamivel a sikeres leánykérés után írt levelében Kazinczy másként számolt be a történetről. Nem esett szó itt Maris szobalányról, Török Sophie elmaradt jegyeségéről. Örömujjongások után a valósággal számoló fiatal lányt írta le. Eszerint, miután lerajzolták „egész kis háztartásuk plánját”, Török Sophie a következőket mondta: „wir wollen nicht glänzen, mein lieber Ferenc [...], ich will mir auch nicht ein einziges Kleid machen lassen, ich habe Kleider genug; und wie immer so gekleidet gehn, wie bis jetzt, zein, geschmack woh und wirtschaftlich: hingegen müssen Sie mia stets geputzt erscheinen.”²⁹

A *Pályám emlékezetében* megrajzolt „révbe érkezés” helyett keserves időszak várt rájuk. Az ifjú férj először is nem tudta házába vinni feleségét, így hónapokat töltöttek még Törökéknél. A házaspár, Kazinczy Gábor emlékezete szerint, 1805-ben „a világ nevetségére, egy keskeny telken, parasztházban” telepedett meg, egy félig kész épület három szobájában, ahol a két lakható szobán túl, „egy gyékénnyel becsinált” ajtó mögött, „ajtótlan, ablaktalan teremben verték a cigányok a vályogot” a lakrész bővítéséhez.³⁰ A Kazinczy kezére jutott birtokrész mindössze a bányácskai domb és egy csekély szőlő volt. A család pedig, ellentétben a *Pályám emlékezetében* leírtakkal, nem könnyen fogadta el a katolikus Török Sophie-t, aki a kiházásításnál szokásos kelengyén kívül semmit sem hozott magával, s aki apja halála után csupán húszéves pereskedést követően jutott hozzá tízezer forintnyi örökrészehez.

A *Pályám emlékezete*, az események után keletkezett, sok évig készült, a referencialitást, az imaginációt és a fikcionalitást egyformán érvényesítő, naplóformát imitáló emlékirat műfajelméletileg az emlékezés, önéletírás, memoár, önírás, autobiográfia, illetve az önéletrajzi regény és a regény között van.

(2010)

²⁷ 1915-ben jelent meg Váczy János részletes munkája, *Kazinczy és kora*. Vilcsek Béla, a Kazinczy házasságát feldolgozó Babits-dráma, *A literátor* sajtó alá rendezője, felhasználva Babits ceruzás rájegyzéseit, bizonyította, hogy *A literátor* alapja ez az életrajz. Babits azonban csupán nyersanyagnak tekintette a Váczy János által felsorolt tényeket. Művében Maris csupán sajnálta a börtönviselt urat, Kazinczy emberbaráti szempontból segítette a lány gyógyítását; az öreg Kazinczyné megfelelő feleség meglétéhez kötötte az örökség kiadását; nem Török grófnéknál, hanem Kazinczyék udvarházában zajlott le az esemény. Vö. BABITS Mihály, *Drámák*, s. a. r. VILCSEK Béla, Bp., Magyar Könyvklub, 2003, 167–207, 339–344, 687–709.

²⁸ VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora* = Idézi: VILCSEK Béla = BABITS Mihály, *Drámák*, i. m., 343.

²⁹ KAZINCZY Ferenc, *Levelek*, i. m., 115–116.

³⁰ ORBÁN László, Toldy Ferenc: *Valami Kazinczy Ferenc életéhez K[azinczy] Gábor elbeszélése után*, i. m., 35–39.

EMLEKEZÉS, ÖN-ÍRÁS ÉS EMLÉKIRAT GYERGYAI ALBERT „ÖNÉLETÍRÁSAI”

Ha elfogadjuk Philippe Lejeune vélekedését,¹ mely szerint az 1770-es évektől beszélhetünk csak „személyes irodalom”-ról, és erről is csak Európán belül, akkor látszólag le kell mondanunk Julius Caesar művéről, *A gall háborúról* és a *Polgárháborúról*, a középkori krónikák jó részéről, ezekben ugyanis a szerző az általa átélt történelmi eseményeket foglalja össze, Szent Ágoston *Vallomások* című írásáról, „az első belülről látott lélekrajz”-ról, ahogyan Babits nevezte az alkotást,² meg Bethlen Miklós *Életének leírásáról*, amelyben Augustinushoz és Petrarcához hasonlóan megvallotta ifjúságának „mocskai”-t, irata azonban mindenekelőtt politikai testamentum, becsülete védelmében írt munka, de legalább ennyire szépirodalmi alkotás is, melyben belső lélekrajz, önfeltárás, szigorú önjellemzéssel fölfedett „igazság”, tehát a referencializálható mozzanatsor éppen úgy megvan, mint a fikcionális és az imaginárius indíték.

A 18. század utolsó harmadában a „személyes irodalmon” belül aztán elkülönült egymástól a szerzők szándéka, céljai és a reménybeli olvasók szerint az ön-életírás, az emlékirat, a napló, a fiktív napló, az önarckép és az énrégény. Ezekben a műfajváltozatokban – Lejeune várákozási szerint is – a nyelvi megformálásra, a bemutatott tárgyra és az elbeszélő helyzetére vonatkozóan bizonyos jellegzetességeknek kell érvényesülniük. Az ön-életírásban a szerző, az elbeszélő és a szereplő azonos; az emlékiratban a magánélet bemutatása és egy személy(iség) története a meghatározó; a napló beszédmódját a retrospektív narráció határozza meg (ez, mint minden műfaji alcsoportban, sokféle lehet: Kassák Lajos az *Egy ember életétől* Márai Sándor naplóig bezárólag); a fiktív naplóban a szerző felépít egy személyiséget, egy kort, egy beszédmódot, azt sugalmazva, hogy mindez referenciális (ehhez áll közel Weöres Sándor *Psychéje*); az önarckép és az önéletrajz – elbeszélés, visszatekintő előadásmódban, az önreflexió magaslati pontjáról mutatja be az egyéniség kifejlődését, érvényesítve az önmegértés szándékát és célját, s legalább ilyen mértékben ambicionálva a szépirodalmi szöveg teremtését (erre példa lehet Nyíró József regénye, az *Isten igájában*); az én-regényben a szerző neve valós személyre vonatkozik, akivel azonos maga az elbeszélő.

Abban az „én-írás átalakulás”-ban, mely a klasszikus és késő modernitás korszakában valósult meg a német, francia és magyar irodalomban, Franz Kafka, Romain Rolland, Malraux, Simone de Beauvoir, illetve Móricz, Füst Milán, Szabó Dezső, Illyés Gyula, Németh László, Vas István, Déry Tibor és Márai Sándor ön-életírása, emlékirata, naplója, énrégénye között külön hely illeti meg Gyergyai Albertet.

¹ Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, ford. BÁRDOS Zsuzsanna, GÁBOR Lívia, TOÓKOS Péter, VARGA Róbert, Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2003, 17–46.

² BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 99.

Gyergyait esszéistaként és műfordítóként őrzi, ha őrzi, az irodalmi emlékezet, elfeledkezve arról, hogy tizenhat éves korában, 1919-ben az Új Időkben *Páhokiék* címmel novellája jelent meg, egy, a falujukban volt házasságtörés históriájából kerekített alkotás, „félíg való, félíg kitalált történet”,³ meg verseket is írt, egy vékonyka kötetre valót, közülük az egyik *Medvetánc* címmel jelent meg Raith Tivadar folyóiratában, a Magyar Írásban.⁴ Az eredeti műveknek azonban kevéske visszhangjuk volt, vagy a szerzőnek volt kevés türelme. De az is lehet, hogy Gyergyai Albert sorsának alakulásában a véletlennek jutott szerep: 1919-ben ugyanis Carl Spitterel, svájci író és kritikus kapta meg az irodalmi Nobel-díjat, akiről – mint minden új Nobel-díjasról – a Nyugat ismertetést kívánt közölni. Erre szakértőt kerestek, s egyik barátja, talán Madzsar Alíz,⁵ beajánlotta Gyergyai Albertet Babits Mihálynak, aki felhívta az ismeretlen fiatalemberre Osvát figyelmét, Osvát pedig megrendelte az értékelő-bemutató cikket a Figyelő rovatba. Az 1920 májusában elkészült tanulmány után a folyóirat egyik következő számában Flaubert-ről, majd Eugène Fromentinről kértek tőle írást, 1923-ban Flaubert leveleiről és Marcel Proustról hozták tanulmányát. Így lett a Párizsban, majd a *Fekete kolostor*ban megidézett egyik internáló táborban és végül Lausanne-ban hat évet eltöltött Gyergyai Albertből a folyóirat francia „referense”, „a Nyugat franciája.”⁶

1970-ben, amikor Gyergyai Albert odahagyta az egyetemi katedrát, s nyugállományba vonult, „az élet utolsó előtti állomásán”,⁷ amint többször nevezte az ezután következő éveket emlékező könyveiben és nem egyszer késő esszéiben, minden előzetes terv nélkül elkezdte írni élettörténetét. A gyermekkort idéző *Anyám meg a falum* 1972-ben jelent meg, *A falutól a városig* 1979-ben; az ezután következő, *A várostól a viláig*, melyet – az író halála után – végül Szávai János készített elő kiadásra, sok esetben kézzel írt, nehezen olvasható lapok alapján, 1986-ban.⁸

A megírás idejének folyamatossága azt sugallja, hogy Gyergyai Albert, visszatérve a pályakezdés szépírói ambíciójához, most egy lendületben, azonos írói szándékkal, önkéntelenül is homogén poétikai gondolkodással teremt újjá a megélt életéhez hasonló életet, középpontba helyezve a sorsát és személyiségét, az emberi sorsot és a személyiséget befolyásoló momentumokat, a retrospekciót megszakítva a megírás idejében születő reflexiókkal, az emlékezésben akaratlanul is felbukkanó analógiákkal, kedves szerzőitől: Flaubert-től, Prousttól, Dosztojevszkijtől és másoktól való párhuzamokkal.

Ez a folyamatosság és remélhető azonosság azonban nem tapasztalható a három műben. Az *Anyám meg a falum* határozott változatát jelenti az önéletírásnak.

³ GYERGYAI Albert, *Anyám meg a falum*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 145–150.

⁴ *Gyergyai Alberttel beszélget Szávai Nándor* = GYERGYAI Albert, *Védelem az esszé ügyében*, a szöveget vál. és gond. SZÁVAI János, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984, 454.

⁵ GYERGYAI Albert, *Anyám meg a falum*, i. m., 54.

⁶ *Gyergyai Alberttel beszélget Szávai Nándor*, i. m., 451.

⁷ GYERGYAI Albert, *Anyám meg a falum*, i. m., 5, 110 stb.

⁸ GYERGYAI Albert, *A várostól a viláig*, s. a. r., a jegyzeteket írta SZÁVAI János, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 484.

A falutól a városig című könyvben más a helyzet. Ebben a bemutatott tárgy, a megjelenített történeti idő és a szövegformálás inhomogén. Az első, mintegy százoldnyi rész – alcímmel elkülönítve az utána következőktől – a deklarált szerzői szándék szerint az *Anyám meg a falum* folytatása lenne, valójában olyan önálló történetek együttese, talán az elsőt leszámítva, melynek sem a történet terére, idejére, sem az elbeszélő helyzetére vonatkozóan nem jelentenek újdonságot. A következő részlet, a kötet címét részcímmé emelve néhol az *Anyám meg a falum* szövegdarabjait ismételve, néhol azokat kiegészítve, az 1972-es kötetbe tartoznék inkább. A harmadik nagy rész alcíme: *Háború után. Napló. Idő: negyvenes évek vége. Hely: somogyi kisváros és falu*. Ez a bemutatott tárgyat és az elbeszélő helyzetét tekintve különbözik az előtte megjelent önéletírástól, a szövegformálás módját figyelve pedig eltér attól is meg az esszéikben megvalósuló szövegalkotás metódusától is. A „tárgy” itt nem a személyes emlékekkel át meg átszőtt település, ahol az élet maga kialakult rendjében folyik, többé-kevésbé elfogadott társadalmi szokások szerint. Az elbeszélő helyzete is más. Mivel a szerzőnek az 1945, főleg az 1948 után alakuló falusi világról láthatóan kevés információja van, a történetet szöveggé formáló elbeszélő nem reflektál a történésekre, sokszor átveszi a korszak közbeszédében megjelenő fordulatokat, nem távolodik el a történések jelen idejétől, és nem értelmezi más perspektívából a leírtakat. A szöveg így nem lesz „napló”, amint az megvalósult Illyés Gyula, szélsőséges formában Fodor András könyveiben. Nem lesz emlékirat, azaz a személyiség és – kisebb mértékben – a korszak története, de nem lesz a *Kiskunhalom*hoz hasonló szociográfia sem. Ez utóbbiban szerepet játszhat az is, hogy Gyergyai Albert, láthatóan emlékezetére hagyatkozva, egyenkénti kérdőjellel ugyan, de „útirajz”-nak, „látlet”-nek, „nyári napló”-nak és „falukutatás”-nak egyaránt mondja Nagy Lajos művét,⁹ a részletező műfajelméleti fejtegetésekben pedig egybemosódik nála a szociológiai falukutatás és a szociográfia.

A várostól a viláig című könyv, melynek tervezetét az életidőből lassan kifelé tartó Gyergyai Albert maga készítette el, három részből áll. *Emlékezések* címmel az elsőbe osztotta be azokat a korábbi írásait, melyek a pályaválasztását, az „Eötvös Collegium”-ban eltöltött éveket, Lukács György húga gyermekeinek nevelőjeként a Lukács-házban volt 1920–1926 közötti időszakát, valamint a Horváth Jánosról, Riedl Frigyesről és Thomas Mannról írt szövegeit foglalta össze. A második rész, a *Találkozások*, a számára fontos és kedves emberek portréi. A harmadik rész, a *Városok*, külföldi tartózkodásaihoz fűződő élményeit rögzíti.

Ezeket az írásokat egyetlen dolog kapcsolja össze. A mondatalkotás módja. Gyergyai Albert munkáit ugyanis, még a *Világirodalmi lexikon* különböző kötetiben megjelent szócikkeit is, a körmondatos szerkesztés jellemzi. Nem klasszikus vagy barokk, vagy romantikus, vagy szecessziós körmondatok ezek, hanem olyan nyelvi egységek, melyeknek logikai és ritmikai ívük van. Ennek az ívnek a felépítésében jól elkülöníthetők az alakzatok: az ismétlés, az ellentét, a párhuzam, az aszindeton, a polisindeton, az izokolon és a halmazás. Az *Anyám meg a falum*; *A*

⁹ GYERGYAI Albert, *A falutól a városig*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 310–315.

falutól a városig; A várostól a világig három kötete közül műfajelméletileg az első, szövegszervezési szempontból az első és harmadik érdemel különös figyelmet.

Az *Anyám meg a falum* nem klasszikus lineáris önéletírás, nem auto-diegetikus elbeszélés, de nem is a tanú pozíciójában egyes szám első személyben előadott homodiegetikus szöveg, hanem részben e két szövegforma egymást követő alkalmazása, narratív és digresszív szakaszok váltogatása, részben szubjektív irodalomtörténet szociografikus részletekkel, politikai és társadalomtörténeti megjegyzésekkel, személyes vallomásokkal, a lélek rezdüléseinek a leírásával. Nem kizárólag visszatekintő prózai elbeszélés, hanem gyakran reflektált szöveg. A szerző és az elbeszélő azonos, néha az elbeszélő főszereplővé válik. A befogadónak végig az az érzése, hogy itt valódi személy önéletírását olvassa, a szerző azonban elbeszélőként van jelen és nem emlékezőként, olyan szépíróként, akinek a szövegében az önreferencialitás érvényes, de más természetű, mint Kassák, Vas István, Móricz munkáiban. A hangsúlyt ugyanis az elbeszélő ritkán helyezi személyiségének történetére. Sokkal fontosabb szerephez jut például az 1972-ben megjelent önéletírásban Kalló Etel, a második rész címadója, a család „házvezetőnő”-je, a „se szép, se fiatal”, „himlőhelyes arcú s eléggé vaskos szakácsné”, a szövegmondó családjának „hosszú éveken át zsarnoka, kormányzója és jó szelleme”, akinek „jó- vagy rosszkedvétől függött az egész ház jó- vagy rosszkedve, a barátokkal, a szomszédokkal való jó viszony [...]”¹⁰ Ugyanígy jut az elbeszélőnél fontosabb szerephez *A várostól a világig* című kötetben, az *Egy barátságos ház történetében* Lukács József, a házigazda, a Hitelbank személyzeti igazgatója és családjá, beleértve az akkor Bécsben élő kisebbik fiát, Lukács Györgyöt, akinek politikai tevékenységéről egyetlen szó sem esik, szellemi hovatartozására alig történik utalás – meg a két évig ott lakó Bartók család, a kétszer a házban vendégeskedő Thomas Mann, a „nagy vacsorák” meghívottjai közül Bárczy István, Budapest főpolgármestere, Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója és Fenyő Miksa. Szó esik viszont a Lukács József által bőségesen pénzelt Thália Társaságról, Dohnányiról, a szó szerint felruházott Lénert kvartetttről, a házban látható Kernstok-, Iványi-Grünwald-, Szinnyi Merse-, Ferenczy Béni- és Ferenczy Noémi-művekről, Lukács József olvasmányairól, folyamatos művelődéséről, gyáripárosokról, a társadalmi csoportok közötti átjárhatatlanságról, levitézlett arisztokratakról. Mindközben a beszélő magáról alig árul el valamit. Megemlíti szép és nagy lakrészét, melyhez hasonlója sem előtte, sem utána nem volt; bőséges ellátását, „a tanárinál legalább kétszer vagy háromszor magasabb fizetése”-t, felidézi, miként akartak 1920 első felében (feltehetőleg a Nyugatban megjelent első írása előtt) ellen-Nyugatot szerkeszteni Tovább címmel, melynek „Horváth Árpád lett volna az Ignotusa!”, ő „a Schöpflinje”, Palasovszky Ödön „az Adyja”, meg azt, miképpen szidták néha esténként Ferenczy Bénivel „franciául a kapitalistákat, akikből mind ketten élt[ek]”.¹¹

¹⁰ GYERGYAI Albert, *Anyám meg a falum*, i. m., 24, 25.

¹¹ GYERGYAI Albert, *A várostól a világig*, i. m., 64, 54, 62.

Az *Anyám meg a falum* Kalló Etelről szóló részében egyszerre használja a szerző az elbeszélte történettel való egyidejűséget és utóidejűséget, mintegy egymás mellé téve az elraktározódó emlékeket, melyek nem feltétlenül igazak vagy azért, mert bizonyos részletek felnagyítódnak, s elveszik a valamikori emlékhalmaz egésze elől a helyet, vagy azért, mert a jelen átszínezi a múltat, s a felidézés jelen idejében érvényesnek gondolt múlt lép a tényleges esemény, értékelés, összefüggés helyébe. Az 1972-ben megjelent, legfeljebb két évvel korábban elkészült munkában a beszélő először általános múlt időt használ, például a *Kalló Etel* című részben. („Már a nevét is szerettem, annyira egynek tudtam vele: Etel, Eta, Etelka [...]”) – olvasható az első mondatban a történetben a gimnazista kori én-jét („[...] diákkoromban Dugonics *Etelkáját* s még inkább Vörösmarty vagy Petőfi Etelkáról írt verseit majdnem annyi szeretettel és meghatottsággal olvastam, mintha közvetve valahogy az én Etelemről is szólnának.”); legvégül pedig a szerző és emlékező közti megerősített azonosság tudatával, az önéletírói paktum gyakorlata szerint a visszatekintés idejét vonja be az elbeszélésbe („[...] ha majd hetven év távolából magam elé idézem, csak úgy sugárzott [mármint Etel], legalábbis legjobb esztendőiben, életkedvtől és az életakarattól[...]”).¹²

Az *Anyám meg a falum* sem narratológiai, sem műfajelméletileg „nem szabályos” én-írás. A településre vonatkozó szociológiai-gazdasági részletek és utalások mellett például olvasásszociológiai leírás is. Kiderül ugyanis, mit olvasott Terike, a faluhoz tartozó kastély kisasszonya és a gazdag csizmadia fia, miként kapta kölcsön a tanító-apa, akinek különben szép írása volt, „maga volt a szorgalom, a munkabírás, a mindent vállalás”, „aki nem csak tanított”, de „könyvelt, ha kellett, [...] dolgozott a községházán, „a takaréokban, az uraságnál”,¹³ s e két házból vitte haza gyermekeinek olvasni az *Ezeregyéjszaka* meséit, Andersen *Csúf kis kacsáját*, Donászy Ferenc *Magyar diákját*” (pontosabban: *Egy magyar diák Mátyás király korában* című regényét), Verne Gyulától a *Senki fiát*, Hector Malot-tól az *Elhagyottan* című könyvet és a *Twist Olivért*. A második részben, *A bátyámból költő lesz* című fejezetben, tágul a beszélő látóköre. A költőnek induló, mindig olvasó, aztán bankhivatalnokoskodó, majd bankigazgatóvá lett testvérétől, a kaposvári gimnáziumi évek idején, 1903 és 1911 között hallott Endrődi Sándorról, Ábrányi Emilről, Szabolcskáról, Reviczkyről meg Czóbel Minkáról, Bródy Sándorról, Heltairól, Az Újságról, A Hétről, a Pesti Hírlapról, aztán a Nyugatról, melyre az idősebb testvér előfizetett az érdeklődő fiatalabb számára. A kaposvári kaszinó könyvtárából Beniczkyné Bajza Lenkét, Szomaházyt, Herczeg Ferencet, Kiplinget olvasott, A Hét egy vas-kos évfolyamának hanyag lapozgatása közben egyszer megakadt a szeme Flaubert *Egy jó lélek története* című munkáján, később – bátyja jóvoltából – olvasott Ambrus Zoltánt (akit „fiatalkori emlékei közt” keresgélve később is „legdöntőbb élményei” közé sorolt), „aki – szemben a »nyers« Bródyval, az »együgyű« Gárdonyival,

¹² I. m., 23, 24.

¹³ I. m., 42, 65.

és az »úri« Herczeggel – a magasabb kultúrát, az igazi irodalmat jelentette”). Gimnazistaként csodálta Jókait, Mikszáthot, Dickenst, Turgenyevet. Ezenközben osztozott az irodalmi közvélekedésben, amelynek „kedvence” egyszerre volt Ambrus Zoltán, Lovik Károly és Gárdonyi meg Herczeg Ferenc, Malonyay Dezső, Zöldi Márton, Bársony István, Tábori Róbert, Lengyel Laura és Ritoók Emma. „Szellemi csavargó”-ként úgy fordult a „pesti fény”-t jelentő Új Idők felé – írta –, ahogyan „nemsokára Nagyváradról fordultak [a költők] az akkor kezdő Nyugat felé”.¹⁴

Az Új Időkben 1909-ben megjelent *Páhokiék* című novellája kapcsán a szövegalkotó-önéletrő elérkezett a fórumválasztásig és kéziratbeküldéséig, osztozva korosztálya legműveltebb tagjainak ízlésvilág-változásában. Felidézett meditációjában csak a jövőjére vonatkozó kérdés szavakba foglalásáig jutott. „Mi vár rá [...], ha így folytat[ja], ha tovább is félig való, félig kitalált történeteket ír [...]? Ha el kell vál[nia] olvasmányai[tól], álmai[tól], külön kis világá[tól], ha maga [...] kis életét felcserél[né] az irodalmi léttel, szerkesztőkkel, kritikusokkal, a nyilvánosság nagy pózaival [...], hol talál [...] nyugalmat, [...] biztonságot, [...] korlátlan illúziókat?”¹⁵ Az életválasztás dilemmáját fogalmi nyelvre fordítva: eljutott addig, válasza-e bátyja példáját követve (Babits fogalmát idézve) a „néma költőség”-et, azaz ne írjon verset, de haláláig beszélgesen a madarakkal, más szóval: maradjon meg az irodalom szeretetében, de ne vállalja az íróságot, annak minden kockázatát, kétségességét, kudarcát és örömét. A *Páhokiék* megjelenése után az önéletrő a tanulást, a tanárságot választotta, akárcsak Babits, Juhász Gyula, Oláh Gábor, Gulyás Pál, György Oszkár, Jankovich Ferenc, akik gimnáziumi tanárként indulva próbáltak elérkezni a költőség-íróság világába. Ezt a folyamatot, ezt a belső vívódást azonban az önéletrő szerzője nem fedte fel. Az olvasó összerakhatja magának a szöveg különböző utalásaiból, bevonva a rekonstrukcióba Gyergyai Albert más műveit és a Szávai Nándornak adott interjúját is.

Az *Anyám meg a falum* önéletrő-formájú, kultúratudományi karakterű világsajátítás-történet is. A szövegben előrehaladva egyre többször utal az elbeszélő a görög-római mitológia személyeire, történéseire: Terpsihonéra, Prühnére, Aszpariára, Léthére, Róma légioira, meg az *Ó- és Újszövetség* passzusaira: János jelenéseire, a zsoltárokra, Ruth és Jób történetére. Aztán hivatkozik írókra (Cervantesre, Schillerre, Goethére, Hölderlinre, Balzacra, Baudelaire-re, ifj. Dumas-ra, Flaubert-re, Dosztojevszkijre, Proustra, Ramuz egyik regényére), zeneszerzőkre és műveikre (többek között Mozarra, Chopinre, Liszt Ferencre, Debussyre, egy Weber-koncertre, velük egy sorban Fráter Lóránt dalaira), festőkre (Rembrandt *Irgalmas szamaritánusára*, Vaszaryra, Szinnyi-Mersére, Bernáth Aurélla, Kozma Lajosra). A színházat kedvelő édesanyja elbeszéléseiből felidéződik Blaha Lujza, Csillag Teréz, Jászai Mari, Fedák Sári, Kürthy Klára, Pethes Imre, Varsányi Irén,

¹⁴ I. m., 94–95, 108–109, 112; GYERGYAI Albert, *A Nyugat árnyékában*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968, 20; GYERGYAI Albert, *Anyám meg a falum*, i. m., 121, 141.

¹⁵ I. m., 150.

saját emlékeként idézi a Comedie Française-t és a Louvre-ot, gimnazistaként hallott szülei beszélgetéseiből és bátyjától Gárdos Mariskáról, a Népszaváról, a Huszadik Századról, szociológusokról, Ady Endréről, akiket és amiket kaposvári gimnazistaként látott, hallott, ott volt egyikük-másikuk előadásán is. Egy mondatban hivatkozott az *Anyám és barátnei* című zárófejezetben „a 44-es orkán[ra is], amely tűzvész, árvíz vagy földrengés módjára tört a hiszékeny, készületlen, engedékeny s a végső perzig reménykedő egyénekre és tömegekre”,¹⁶ és még csak nem is utalt a maga munkaszolgálatos behívójára, az ott eltöltött időkre, szökéseire, rejtőzködésére, arra, hogyan bújta őt Nagy Adorján, a Nemzeti Színház tagja, a Színművészeti Főiskola beszédtanára, és sehol sem esett szó az 1945 utáni kulturális attasé-időszakáról, meg arról sem, miként élte meg 1950 és 1970 között az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Nagyvilág folyóiratban a francia irodalom fozkozatos térnyerését.

Az *Anyám meg a falum* ugyanakkor szociografikus leírás is. A hozzátvetőlegesen ötezer lakosú település és a körülötte lévő puszták bemutatásával kezdődik, mint Nagy Lajos *Kiskunbalomja*, Illyés Gyulától a *Puszták népe*, a *Néma forradalom*, Kovács Imre munkája és Veres Péter *Számadása*. Ezután következik a faluba valamikor betelepült szerbek, horvátok, osztrákok, a Felföldről (vagy ahogyan akkor is, most is mondják ugyanarról a területről: a Felvidékről), a „Tótföld”-ről idehívott és itt maradt egykori szlovák napszámosok leszármazottainak számbavétele. Őket követik a „pár száz holdasok”, akik „mind maguk vesződtek a nem mindig jó földjeikkel, s [legfeljebb] kasznárt, gazdát vagy botospánt tartottak”, a külső és belső cselédek meg az iparosok. A társadalmi csoportokra, az életmódra utaló információk azonban mindig valamilyen fogalom-idegen kontextusban merülnek fel, gyakran odavetett megjegyzésként. Ezeket természetesen szintén össze lehet gyűjteni,¹⁷ lehet csoportosítani, hierarchizálni, kikerekedik belőlük a Somogy megyei falu és a „székváros”, Kaposvár szociológiailag releváns kisvilága. Az adatok szórtsága azonban kizárja a szociológiai olvashatóságot. Ez inkább az emlékiratok poétikai jellegzetességeként, megengedő módban előforduló utalássor.

Mindebből remélhetőleg kitetszik: Gyergyai Albert legjobb „önéletírása”, az *Anyám meg a falum* nem sorolható a 18. század utolsó harmadától karakteresen különbözni kezdő „személyes irodalom”, én-írás” egyetlen szövegtípusába sem. Meghatározóan szépirodalmi alkotás ez, melyben összeszedhetők a szerző személyes sorsának referencializálható mozzanatai; összeszededgethetők a faluban-városban élő gyerekek és gimnazisták, köztük Gyergyai Albert olvasmányai, ezekből kikerekíthető egy olvasmányszociológiai leírás; a település gazdasági-, kulturális-, politikai „terei”-re vonatkozó információhalmaz okán olvasható a szöveg szociológiai és a szociográfiai leírások felől is. Ugyanakkor majdnem ugyanilyen mértékben már ebben is jelen vannak *A falutól a városig* és *A várostól a világig* kötetekben felbukkanó olvasmányok befogadói-fordítói emlékei és tapasztalatai.

¹⁶ I. m., 236.

¹⁷ Vö. I. m., 10–12, 16–19, 32, 36, 42–43, 46, 55, 62–63, 137, 160, 165.

Ezt a műfajkontaminációt jelzi a beszédmód-váltogatás is. A szöveg helyenként emlékező leírás, helyenként fiktív szépirodalmi alkotás, helyenként esszé. Az önéletírás műfaji szándéka, a személyes sors felmutatása hátrébb szorul. Az *Anyám meg a falum* a lineáris, kronologikus, retrospektív leírásból így lesz „néhány szokás, néhány vágy, néhány arc talán mindennél szívósabb [...] egyvelege.”¹⁸

(2014)

¹⁸ I. m., 308.

ÖNÉLETÍRÁS, ÚTIRAJZ, FALUSZOCIOGRÁFIA, SZÉP-ÍRÁS TAMÁSI ÁRON: SZÜLŐFÖLDEM

Tamási Áron *Szülőföldem* című műve referencializálható, fiktív mozzanatokat tartalmazó, retrospektív, műfajokat egyesítő alkotás, szociografikus útleírás, személyes és nemzeti sorsértelmezés.¹

Az író *Bajlátott szülőföld* címmel 1934-ben már történetté formálta a Székelyudvarhelytől 12 km-re fekvő szülőföldjét, Farkaslakát. Akkor, mintegy negyvenlappnyi terjedelemben, szavakba foglalta a Nyikó völgyében meghúzódó települést, a szülői házat, édesanyja, nagyanja és testvérei sorsát, testvéreinek gyermekeit, a szomszédokat és a rokonokat, a feleségét éppen akkor elvesztő keresztapa fájdalmát, az Ágnes testvérénél összegyűlő guzsalyas asszonyok közös munkáját, a faszénégetésből húsvétra hazatérő férfiak gondját-búját. Ugyanakkor élvezte a télből tavaszba forduló természetet, a napsütést, a domboldalon szántó ökrök és az ökröket vezető gyerekek látványát, a húsvéti jövést-menést. És mindenhol élvezte az azonnal „csobogni kezd[ő] székely beszéd”-et.²

Lehet, hogy utólag nem volt teljesen elégedett ezzel az írással. De az is lehet, hogy az 1934–1938 között körülötte elkomoruló világ készítette a szülőfalu s a benne elgondolható élet újraformálására. Ekkor ugyanis – amint elmondta az 1935. június 30-án megjelent, Asztalos Sándor által vele készített interjúban³ – Magyarországon már megjelent „az ötödik hadoszlop”, megjelentek a németországi egyetemisták, akik összeírták a németes hangzású névvel élő „népi-németek”-et, ösztönözve őket „valódi hovatarozásuk” megélésére. Romániában a szászok felejtetni kezdték korábban oly erősen őrzött külön szász identitásukat, s a Klingsor című brassói folyóirat és a Heinrich Zillich főszerkesztő befolyására a nagynémet identitás körében próbálták újradefiniálni magukat. Tamási személyesen is megtapasztalhatta Magyarországon a kulturális és politikai jobbratolódást. A „jobboldali szellem” térnyerését regisztrálta a Nemzeti Színházban (az 1935. június 15-én Sárközi Györgynek elküldött levelében)⁴, Beregben pedig, ahová Féja Gézával együtt érkezett Bajcsy-Zsilinszky Endre hívására, láthatta a kormányzat helyi tisztségviselőinek és a csendőröknek a fellépését a választáson induló ellenzéki jelöltekkel szemben.⁵ És még valami lehetséges. Az 1937-ben volt Vásárhelyi találkozón, melynek egyik szellemi inspirálója éppen ő volt, s amelyen a „román néppel való testvéri együttélés és megbékélés” gondolatát képviselte, újból és újból

¹ Vö. BERTHA Zoltán, *Nemzet és társadalom. Tamási Áron népi transzszilvanizmus* = B. Z., *Sorsütőkör*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2011, 141–158.

² TAMÁSI Áron, *Bajlátott szülőföld* = T. Á., *Jégtörő gondolatok*, s. a. r. TAMÁSI Ágota, Z. SZALAI Sándor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, I, 387.

³ TAMÁSI Áron, *Ami az Ábel-trilógiából kimaradt* = T. Á., *Emberi szavak. Beszélgetések, vallomások, naplójegyzetek*, s. a. r. NAGY Pál, Bp., Palatinus Könyvesház, 2003, 33.

⁴ *Ölő szeretettel. Válogatott irodalmi levelek*, s. a. r. NAGY Pál, Palatinus Könyvesház, 2008, 147.

⁵ SIPOS Lajos, *Tamási Áron*, Bp., Elektra Kiadóház, 2006, 96–98.

megtapasztalhatta az államhatalom magyarokkal szemben nem szűnő gyanakvását.⁶ És mindenképpen befolyásolta Tamási Áron gondolkodását a mindkét országban fellendült szociológiai indíttatású társadalomértelmezés, tanya- és falukutatás, a falvakban élő kiszolgáltatott családok sorsa, a Bözödi György által kezdeményezett *Erdély felfedezése*-sorozat gondolata, Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munka meg Nagy Lajos, Illyés Gyula, Féja Géza, Veres Péter, Darvas József, Szabó Zoltán és Kovács Imre szociográfiája.⁷

A *Szülföldem* szociografikus útleírásában Tamási Áron már az első lapokon tágabbra nyitotta a kereteket. Itt is Kolozsvárról indult el az én-elbeszélő, akárcsak a *Bajlított szülföldben*. Itt azonban nem véletlenül hozzá keveredett alkalmi útítársak beszélgetésével kezdte a szöveget. Széttétekintett a kupében, s látta, mindenki román újságot olvas csak. A szövegformáló narrátor azonnal belső beszédre váltott. Mi lesz, gondolta, ha előveszi a zsebében lapuló budapesti magyar újságot, s ő meg azt kezdi olvasni? Mit fognak szólni a többiek? Az eszébe jutott magyar újságról az Erdélyben élő székelyekre gondolt. Az ő sorsukra. „A nép [...] – folytatódott a meditatív belső beszéd –, már itt volt ezer esztendővel azelőtt is. S ha igazuk van a tudósoknak, hogy avarok maradványai a székelyek, akkor itt volt azelőtt is. Nemzetséged – azonosította magát a beszélő az itt élőkkel – sem habozott soha, hogy más országának jobb földjét kívánta volna lakóhelyül, hanem ezt védte tatárral, némettel és muszkával szemben. S most ingerülten néznek mindenütt reád, ha nyelveden szólsz ezen a földön; [...]. Jól teszed, ha titkolod is, hogy magyar vagy, mert pusztá léted kellemetlen és izgalmat idéz fel. Ezt látod és érzed már huszadik éve [...]”⁸ A történet elbeszélője ezzel a gondolatfutammal nyilvánvalóvá teszi a könyv harmadik-negyedik lapján, hogy a látszólag egyszerű *útleírás*-elbeszélésnek van egy személyes és egy szociális-történelmi vonatkozása. Az elbeszélő a szöveg elejétől a végéig folyamatosan azonos önmagával. Őrzi eredendő én-tudatát, személyes emlékeit, emberrel, állattal, növénnel, hegygel, patakkal kialakult személyes kapcsolatát. Betartja a hajdan volt szokásokat, mindent megtesz annak érdekében, hogy a családi hierarchiában, például a nagyanyjával való beszélgetésben, ne változzék semmi. Ez az elbeszélő funkció személyes vonatkozása. Legalább ennyire fontos számára az elbeszélő funkció szociális tartalma is. Annak állandó kinyilvánítása és folyamatos megerősítése cselekvési (illokuciós), tényközlő (lokuciós) és következményes (perlokuciós) aspektussal, hogy a beszédcselekvésben megjelenő szövegmondó és a beszédcselekvésben részt vevő többiek valamennyien egyetlen közösség tagjai, valamennyien azonosak az Erdélyi-mendencében élő vagy onnan kirajzott székelyekkel, a székelyek múltjával, jelenével és jövőjével. Az elbeszélő személyes vonatkozásainak személyközi és etikai következménye van. Az elbeszélés szociális tartalma pedig vonatkozásrendszerrel bír:

⁶ TAMÁSI Áron, *Tiszta beszéd. Publicisztikai írások 1923–1940*, s. a. r., az utószót írta BERNÁTH Ernő, a jegyzeteket összeáll. DÁVID Gyula, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981, 332, 346.

⁷ POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*, Csíkszereda, Pallas – Akadémiai Könyvkiadó, 2008, 328–332.

⁸ TAMÁSI Áron, *Szülföldem*, Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézete, 1939, 11.

az államhatalmat 1918 végén birtokba vevő román hivatalosság új identitástörténetet konstruált magának, a maga előtörténetét összekötötte a dákok és a rómaiak történetével, azaz nem leírta a történelmet, hanem koncipiált visszafelé egy vadozatú történetet.⁹ Így került az egész középpontjába az őshonos magyarok és a magukat őshonosnak tekintő románok között konstruált-megfogalmazott ellentét. A szöveget megformáló író ebből a látszólag definitív állapotból történet-, természet- és morálfilozófiai szintre emeli az én-elbeszélő meditációját. Anélkül, hogy szövegidegen közegbe érkezne, szavakba foglalja a természeti törvények létjogosultságát, elutasítja azt, hogy az emberek „gondolkodás nélkül” elfogadják és „bétöltsé”-k a „test” és a „testi ösztönök” törvényét, az egyéneknek és a nemzeteknek ugyanis „az igazság, a jog és a tudás”, legfőképpen pedig „az erkölcs” törvényei szerint kell élniük. Ha „bétöltsé a szellem törvényeit”, ha szabadságot adnak „más nyelvének”, az ész és a kéz „munkájának”, olvasható az elbeszélő belső beszédében, a világ jobb lesz, olyanforma, ahogyan az angolok „csinálják” meg az amerikaiak, akik „nem dobtak ki” senkit a hivatalból azért, mert nem beszélt jól angolul.¹⁰ A meditáció beszédformája ezen a ponton közel kerül a politikai felhívás vagy röpirat retorikai fordulataihoz. Ez a nyelvi formáció szemantikai-történeti előreutalásként készíti elő az olvasót az állami politika által szavakba foglalt és sugalmazott „román felsőbbrendűség” folyamatos emlegetésére, és a szólam ironikus fogadására a szövegvilág magyar anyanyelvű tagjai részéről.

A *Szülőföldem* című könyvben vonaton szülőfaluja felé tartó én-elbeszélő három szinten éli meg az időt. Mindenekelőtt az utazás, a megérkezés és az elutazás valóságos idejét. Az emlékezéssel felidézett múltat. És a jelent minősítő történések értelmezésével a maga történelmi korát. A három időszint az elbeszélő személyes sorsában hasonló a szövegalkotó biográfiájának történéseivel. Tágabban értelmezve a falu és a magyar nemzet krízishelyzetének megélésével és értelmezésével. Legáltalánosabban a *Biblia* példázataival

Az *egyéni emlékek* részint a szövegtér egyes helyeihez kapcsolódnak. Székelyudvarhelyen, az „anyaváros”-ban felrémlett az elbeszélőnek a hatéves korából őrzött kép: egy helybeli tímárnak hozott be az apja „egy szekér fát”, s gyermekét, a történetmondót is „magával eresztette”. Amikor végigment a téren a valamikori katolikus gimnázium előtt, melynek diákja volt, eszébe jutott a telente viselt báránybőr kucsma, az enyhe időben hordott kalap, „a kávéház ablakában” „feszített úr, Szabó Dezső”, eszébe jutott, miként kísérté be itt a rendőrségre egy detektív 1926-ban, amikor hazatért Amerikából, hogyan faggatták jövelele céljáról, milyen volt az itteni fogdában töltött éjszaka, hogyan kísérték át autóbuszon másnap Farkaslakára, s mi módon döntött úgy a Korondról megérkezett csendőr főhadnagy, hogy menjen vissza Kolozsvárra. A faluba érve, körbepillantva eszébe jutott,

⁹ Erdély története a kezdetektől 1606-ig, szerk. MAKKA László, MÓCSY András, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987, 301–309.

¹⁰ TAMÁSI Áron, *Szülőföldem*, i. m., 12–13.

miként indult el kisgyerekként a kerteken át „megnézni a fákat, kutatni az ibolyákat”, milyen érzés fogta el, amikor a falu fölé ért, ahonnan látszott „végig a völgy”, látszottak „az ölelő hegyek és az erdők”, melyekben „olyan jártas és otthonos volt” legénykorában. A szülői házban felrémltek a „langyos, kora esté”-k, amikor az apjával megtértek a mezei munkából, az udvaron volt istálló és csűr. Húsvétkor a szokásos határkerülés, melynek során a templomi zászlók alatt vonulók arra kérték az egek Urát, a földnek legyen bő gyümölcse, meg arra, milyen szónoklatot tartott akkor, amikor a szomszéd falu határkerülőivel találkoztak az országúti keresztnél.¹¹

A személyes sorshoz hozzátartozik a *falusi szociografikus* rendjének a *leírása*, a munka, az étkezési szokások, az ünnepek, az emberek közötti viszonyok, a helybeliek világról való gondolkodásának az összefoglalása. A farkaslakaiai, akárcsak a székely falvak lakói, úgy gondolták, a születés „nem kezdet”, a halál „nem vég”, mindkettőben csupán „személyi változás” történik. Szemükben a közösség – egészen pontosan: a nemzetség volt „az első és legfőbb személy”. A nemzetség fennmaradását azonban csak a fiúk biztosíthatták (ezért volt nagy csalódás, amikor a szövegvilágban Tamási Gáspár harmadik gyereke is lány lett). Az egymás közti érintkezésnek is szigorú regulái vannak. Az idősebb testvért a fiatalabb nem tegezi, a sógort „sógor úr”-nak szólítja. A tanult embernek a legszűkebb családon belül is különös tisztelet jár (a nagymama, az érintett kérésére ellenére sem tegezi az elbeszélőt). Az étkezésnél csak a férfiak ülnek az asztalhoz. „A gyermek csak akkor kerülhet oda, ha felnőtt; az asszony akkor, ha egyéb dolga nincs.” A halálba készülők rendszerint még életében megrendelik a koporsót. A koporsó fájának kiválasztása a család vagyoni helyzetéből következik, s illendően kell, hogy alkalmazkodjék a túlvilágra készülődő világi érdemeihez. A szövegvilágban a bíró anyjának például mindkét szempontból cserefa koporsó járt. (Ezt a törvényt akarta megsérteni „a bíró, amikor a földi világot elhagyni készülő édesanyjának fenyőfából rendelt koporsót”.) A halottat, mivel halottkém és halottöltöztető nincs, utolsó útjára rendszerint még életében felöltöztetik. A tisztesség úgy kívánja, hogy a rokonok, ismerősök, szomszédok negyvennyolc órán át elsíressék az elhunytat. A virrasztóknak odakészítenek ételt-italt. A tehetősek – a regényidőben ilyen a bíró – fekete lepellel beteregetik „a kaput és a tornácot”, még „a kerítésre s az ölfák tetejére is vetnek egyet-egyet”. Az egyik szobában felravatalozzák a halottat, a másikban „az esti torozásra megterítik az asztalokat”. Pálinkát, sört és sósperecet készítenek oda. Előbb felállva, lehajtott fejjel imádkoznak az elhunytért, aztán gyászdalokat énekelnek, majd gyérülnek „a halottas dallamok”. Végül a férfiak „kártyát szednek elé, s játszadozni kezdenek”.¹² A halott emlékét aztán a faluközösség generációkon át őrzi. A visszaútra készülő elbeszélő előtt például, amikor Ágnes testvérenek bejelenti elutazási szándékát, nem csak az édesanyjának és test-

¹¹ I. m., 37; 38; 40; 41–44; 11–13; 144; 201–202.

¹² I. m., 182; 150–151; 96–99; 157–167.

véreinek a képe jelenik meg, de „az örök béke nyugalmaival megjelenik” apja emlékezete is. A helybeliek számára ugyanígy természetes, hogy a temetőben együtt nyugszanak „a nemzetség régi halottai”, az én-elbeszélőnek is az a természetes, hogy valamikor ő is oda fog térni.

Az én-elbeszélő személyes sorsával párhuzamosan megéli az 1938. évben, a háború felé tartó időben a *magyar nemzet* szociális-történelmi fenyegetettségét is. Ezt jelzik azok a szövegkohéziót erősítő idézetek, allúziók, rájátszások, intertextusok, melyek a magyar reformkor krízisidőszakában született Vörösmarty-vers, a *Szózat* szövegét és emlékét idézik fel a *Szülföldem* nyelvi univerzumában.

A *Szózat* emblematikussá vált „éltek, haltak” mellérendelő szószerkezete először a négyrészes szövegkorpusz első oldalain jelenik meg. A szövegmondó belső beszédében, a kizárólag román újságokat olvasók (már idézett) szemrevételezése után, az emberi jogokról, általában a jogról és az erkölcsről idézett meditációja végén olvasható, az Erdélyhez ragaszkodó, földet művelő és felvirágoztató széke-lyekre utalva. A második részben, a segesvári szállodában villan fel a Vörösmarty-vers emlékezete, meg akkor, amikor a Székelyudvarhelyről Farkaslakára tartó szer-kér a Baknya-tetőre ér, ahonnan már látszik a szülőfalu. A harmadik szövegegy-ségben az összegyűlt család egészére tekintve hivatkozik az én-elbeszélő a nem-zetre és a „nagy bölcső”-re, „amelyben a magyarok jó sorsát ringatták valaha”. A könyv záró fejezetének címe: „Itt élned, halnod kell.” Ez maradéktalanul és ere-deti formájában idézi meg Vörösmarty versét. Ebben a részben koncentráltan je-lenik meg a reformkor sorsváltó szakaszának párhuzamaként a *Szülföldem* meg-írásakor jelen idejűvé vált veszedelem: a háború felé sodródás és az egyre erősebb antiszemita uszítás, az én-elbeszélő belső beszédében megfogalmazott „félelem”, „kétség”, a „lázasan hord”-ozott sebek, a „nyíltan és titokban” keresett megtisz-tulás. A zárlat utolsó mondatában, az apja sírjánál álló elbeszélő széttekintve a különleges (heterotopikus) térben, a temetőben, mintegy összefoglalva a történet megírás idejének szociális-történelmi tapasztalatait, érzékelve a hevesen sütő nap melegét és fényét, ezt mondja: „Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk; s a föld, amelyen élünk és meghalunk.”

A *Szülföldem* én-elbeszélője magyarsága miatt a szöveg elején a vonatfülkében érezte először a félelmet. Nem sokkal ezután fogalmazódott meg benne a nemzet-társaival együtt megélt állandó veszélyeztetettség. Aztán felrémllett gondolataiban Makkai Sándor püspök és író példája (aki a román szenátusban emelt folyamato-san szót a magyarság oktatási, kulturális és politikai jogaiért), s aki 1936-ban, „sok vívódás után arra jött rá, hogy kisebbségnek lenni erkölcsileg lehetetlen”¹³, s átte-lepült Magyarországra.

Makkai Sándor megidézésével a magyarság romániai sorsa és nemzeti fenyege-tettsége Tamási Áron művében *morális-szakrális szinten* jelenik meg. A püspök, aki

¹³ I. m., 13.

lépését 1937 legelején a Csuka Zoltán által szerkesztett Láthatárban *Nem lehet* címmel foglalta szavakba, az I. világháborút lezáró békediktátumot „az egyetemes emberiség tragikus öngyilkossági kísérleté”-nek, „a faji és nemzeti elfogultság” korlátozatlan és korlátozhatatlan uralomra jutásának, a diadalmaskodó „vaskényszer” hatalmának nevezte.¹⁴ A repatriálás ténye és a lépést értelmező írás megjelenése általános és személyes reflexiókat váltott ki. Reményik Sándor a kolozsvári Ellenzékben válaszolt azonnal *Lehet, mert kell* című írásával. Tamási Áron a maga feleletét a *Szülföldem* legáltalánosabb szövegrétegébe emelte be. Mégpedig a könyv elején, egy vendéglőben, egy meglopott magyar sorsát mérlegelve. Olyan megemelt-koncentrált szövegrészben történik ez meg, ahol szó esik a magyar anyanyelvét használni nem merő pincérről, a sörivással „a német szellemnek” áldozó vendégről, az egésztől néhány km-re eső helyről, ahol Petőfi Sándor meghalt. A belső beszédbe merült narrátornak a hirtelen megnyílt „reménység ezt jutatta eszébe: [...] ne féljetek [...]”. Majd három sorral lejjebb, a regénybeli megszólalást általában jelző gondolatjellel, teljes terjedelmében és zárt mondatban megismétlődik a textus: „– Ne féljetek!”¹⁵

A „Ne féljetek!” a *Bibliában* száztizenötösör, hasonló fordulatokat is számolva közel négyszázszor fordul elő. Minden esetben az Úr hívót vagy hívőket óvó védelmét foglalja szavakba. Mózes első könyvében, a tizenötödik rész első bekezdésében így: „Ne félj, Ábrahám: én a pajzsod vagyok.” A huszonhatodik rész huszonegyedik bekezdésben emígy: „Ne félj, mert veled vagyok!”. Mózes második könyvének harmadik részében, a huszonkettedik bekezdésben ez áll: „Ne féljetek tőlük, mert az Úr, a ti istenetek maga hadakozik értetek!” Lukács evangéliumának tizenkettedik részében a hetedik bekezdés bátorítja a hívőket: „De néktek a fejetek hajszájai is mind számon vannak. Ne féljetek!”

Makkai Sándor *Nem lehet* című írásának a vezérgondolata, a vezérgondolat jelenléte a *Szülföldem* című írásban jelzi, Tamási Áron a magyarság jövőjének biztosítására gondolva nem tartotta elégségesnek a hazaszeretet parancsának megélését. Mint a középkori és későbbi zsoltár- és himnuszszerzők jelentős része, 1938-ban a megírás, még inkább 1939-ben, a mű megjelenésének évében már csak Isten segítségével bízott. Akárcsak Heltai Gáspár, Kecskeméty Vég Mihály, Szenczi Molnár Albert, Kölcsey Ferenc, a késő modernitás és a posztmodern kor irodalmában például Dsida Jenő, Pilinszky János, Vasadi Péter, Kovács András Ferenc és Zalán Tibor.

¹⁴ Láthatár, 1937/2. Az egész polémiához: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*, s. a. r. CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, Bp., Héttorony Kiadó, 1989.

¹⁵ TAMÁSI Áron, *Szülföldem*, i. m., 25.

ÖNÉLETÍRÁS AZ IRODALOM PEREMÉN TAMÁSI GÁSPÁR: *A VADON NŐTT GYÖNGYVIRÁG*

Farkaslaka Tamási Áron műveiből majd minden magyarul olvasónak ismerős hely. A községet karéjba fogó rengeteg erdőt és a fölébe emelkedő Hargitát Ábel nyomdokán haladva járja be a képzelet, a cigánydombra Hajdú Káruj társaként kaptatunk föl, a falu mögött elterülő legelőt, ahol még ma is hetenként fordítják a kosarat, rakják új helyre a karámot, hogy az állatok az egészet megrágázzák, Gáspárral, a sógorral és Hadnagy Lőrinc bácsival érjük el. De az emberek is ismerősek itt. Azok is, akik szénát takarnak, vagy pityókaszedni mennek, meg azok is, akik akármilyen rengeteg pénzért a siratóóneket húztatják a cigánnyal, ha a lányka nem hozzájuk megy éppen feleségül. Beszédjük is ismerős. Itt mindenki „nagy készülődéssel ássa a történet medrét”, s úgy szólnak, hogy a képzelet a szavak hátáról röpköd tovább. Eszességüknél csak a tisztességük nagyobb. Véleményük summáját leginkább a *Tulipános téli sapka bőse* fogalmazza meg. Aki embernek hitvány, mondja, az magyarnak nem alkalmas.

Farkaslaka 1971, még inkább 1983 óta már nemcsak Tamási Áron művei révén ismerős. 1971-ben először, 1983-ban másodszor, immáron kibővített formában, megjelent a *Vadon nőtt gyöngyvirág*, Tamási Áron testvéröccsének, Tamási Gáspárnak a visszaemlékezése a régmúlt gyermekkorra és az utána következő időkre.

A visszaemlékezésnek mint műfajnak igen gazdag múltja van. Azok, akik életük egy szakaszában ilyen írásra vállalkoztak – Julius Caesartól, Szent Ágostontól Rákócziig – mind valamilyen módon értékelni-minősíteni-magyarázni próbálták életüket. Az erdélyi emlékiratírók – a szülőhely azonossága okán talán ők lehetnének leginkább előképei Tamási Gáspárnak – látszólag másként jártak el. Kemény János, a későbbi fejedelem, 1657–58-ban tatár fogságban készített életrajzában kedves atyafiainak és gyermekeinek akarta emlékezetül hagyni életét. Bethlen Miklós, a leghíresebb, az 1710-ben befejezett *Önéletírását* az előbeszéd szerint azért készítette, hogy gyermekei pajzs helyett azzal oltalmazzák magukat a hazug világgal szemben. Természetesen azonban mind Kemény Jánosnak, mind Bethlen Miklósnak a köztevékenység magyarázata volt fontos.

Tamási Gáspárnak élete leírásával ilyen céljai nem lehettek. Egyszerű sors volt az övé. Legelőbb a ház körül bókászott, aztán, amikor az apja az első székely harisnyába belérázta, tanulni és dolgozni kezdett. Előbb csak segédkezett a földön, majd fát vágni járt az erdőre, apját kísérte el a vásárba.

Miután megunta a legényéletet, megnősült, s a falujabéli szegények módján szerencsét próbált Brassóban. Katonaidejét kétszer is kitöltötte; a második alkalommal a világháborúban, hadifogolyként a szibériai Nyizsnyitagilig jutott. És közben fölnevelt három leányt. 1967 decemberéig csak leveleket írt és kérést, ha a szükség kívánta, meg jegyzőkönyvet, mert három éven át az erdőbirtokosságon ez is feladata volt. 1967 végén azonban egy Székelyudvarhelyt lakó doktornő buzdítására elkezdte írni az életét.

A *Vadon nőtt gyöngyvirág* azonban nem egyszerűen életkrónika lett. A szerző nem kevert a históriába kész sémákat, fordulatokat, szereplőket, nem tolt a mese irányába a történetet, de nem is válogatott az eseményekből, nem értelmezte-alakította őket. Bár a második kiadásban közölt kiegészítésben mintha jobban ügyelt volna az elrendezésre, egyfajta geográfiai és néprajzi teljességre is törekedett, a könyv egy élet igazságra törő spontán bemutatása maradt. Ezt az ellentmondást valami mégis különöse tette. Az, hogy az életidőbe, a szokás- és hagyományrend változatlansága okán, állandóan belejátszik a több évszázados múlt is. Az akadálytalanul áramló tények és a múlt alig észrevehető párhuzamossága a *Vadon nőtt gyöngyvirág*ot egy életforma és egy gondolkodás érvényes és hiteles rajzává változtatja át. Parasztkrónikává, ha feltétlenül egyetlen szóval kellene jelezni az azóta már másokat is írásra serkentő új műfajt.

Ebben a *parasztkrónikában* legfeltűnőbbben egy határozott etikai értékrend körvonalazódik. Az értékhierarchia csúcsán – a valláshoz és a nemzetiséghez való ragaszkodás mellett – a faluhoz való hűség és az igazságon és békességen alapuló rend szeretete áll.

A faluhoz való hűség alapja az előtte járt generációk idekötő emléke. Ez a kötelességként felfogott ragaszkodás elsősorban az érzelmi szférában találja meg a fogódzókat. A reális világ ugyanis nem hibátlan. A föld „nehezen terem”, „sovány és köves, és nincs a közelben gyár, sem gyógyforrás, sem ivásra alkalmas borvíz”. A táj azonban az érzelmeket mégis állandó izzásban tartja. Nem azzal, hogy a szerző a részletek szépségében visszatérően gyönyörködik; a nárciszmező fehérségében, a falu mögötti mező tarkaságában, az erdő alján lévő eszteta arányosságában, a havasi legelőben külön megcsodálni valót nem lát. Az egész az, ami a ragaszkodás mondatait leírhatja vele. A dombok és földek, a Nyikó és a temető neki a parancsoló, kijelölő múltat jelenti. Vissza az időben azt, amit még az egyes ember belát: a nagyapák és a dédapák világát, s általuk az egész emberiség életét meg a saját sorsát: a bölcsőt, melyben ringott, a gyermekdalt, ami neki szólt, az iskolát, az otthont. Mert itt a védettséget adó otthon a legfőbb, „[...] mind azért vagyunk – írja a Tamási Áronnál is fölbukkanó mondatot –, hogy valahol otthon legyünk.” A történelemtől is csak annyiban vesz tudomást, amennyiben az otthont is érinti. Az első világháborút azért tartja képtelenségnek, mert ott olyanok ölték egymást, akik előtte sohasem találkoztak. Az impériumváltáskor megnyugszik, amikor látja, a románok „is csak olyan emberek, mint a magyarok, csak a nevük más”. A bécsi döntésre azért emlékszik, mert azon a télen egy jó kövér disznót vágtak, s a húsból jóízűeket ettek. Az 1950-es évekről a beszolgáltatás és az adó s a közöstől való félelem maradt meg.

A rendnek a farkaslaki paraszti világban évszázados hagyománya van. Az ember életét, a többihez való viszonyt ez szabta meg. Eszerint alakultak a kötelezettségek is. A három-négyéves legénykét még semmi nem korlátozza. Egy szál ingben telt az élete, leereszkedett a kert végibe, elmehetett a Nyikóig, de még akár a közeli rétre is. A hatéves elindult az iskolába. A négy év alatt írni, olvasni tanult meg egy kis számtant, *Bibliát* és vármegyei földrajzot sajátított el. Az iskolával

együtt a munkában is része lett. „... szántani, favágni” kellett, s ha mindent bevégezett, akkor mehetett csak „pillancsfogni, madarászni, feredni”. A földművelésbe mindenkit az apja avatott be. A kisgyerek a szántáskor elébb a teheneket irányította, hogy „jól járjanak”, aztán maga is az eke szarvához állt, kaszát fogott, szekeret rakott. A szénégetést is az apától kellett tanulni. De ugyanígy megvolt a rendje a kántálásnak, a leánykérésnek, a lakodalomnak, a fonónak, a kalákának, a bíróavatásnak, a halottól való búcsúzásnak. Meg a szerelemnek is. A fiatal embernek ugyanis, ha letöltötte a katonaidőt, főleg, ha az apja halála miatt neki kellett a gazda helyére lépni, mint Tamási Gáspárnak, illett megnősülnie. Mivel a rend kívánta ezt, ezért ebben nem a szív szerelem döntött csak. A legénynek, főleg ha a hajlandóság egy időben többfelé is fordította, az elképzelhető lányok között akár válogatni is lehetett. Az özvegyember már másként volt. A ház körüli munkát és a mezői tevékenységet egyvalaki egyszerre nem végezhetette, ezért az ő választásában a praktikus szempont volt a döntő. Az idősecske özvegy lakodalma így egyszerű lett. Csak meg kellett egyezni, mikor és hogyan szállítják át akár a szomszéd községből is a bútorokat, készíteni illett egy jó ebédet, megtoldva egy liter pálinkával, s már kész is volt minden. A következő nap reggel az új pár, akik igazában csak az ágyban esküdtek össze, együtt indult kapálni. A testvérek egymáshoz való viszonyát is a hagyomány szabta meg. A tegezés csak az idősebb joga volt. Az asztalhoz elébb a bátynak kellett leülni, az öcs, még öregen is, csak aztán tehetette ugyanezt. A fiatalabb a kocsmában is csak aszerint a rend szerint fizethetett, ahogy azt a másik megszabta. Ez érvényes volt a rokonokra is. A sógort „úr”-nak illett szólítani, a családban a legöregebbet mindenki részéről különös tisztelet övezte, a keresztnévhez, ha a viszonyok előírták, az „ángyó”-t, „ángyiká”-t tisztességből muszáj volt odaíleszteni.

A *Vadon nőtt gyöngyvirág* oldalain ebben a háttérben bontakozik ki Tamási Gáspár élete. Ennek az életnek külön színt adott az, hogy – hol lazábban, hol szorosabban – Tamási Ároné mellett zajlott le. Pedig a könyv nagy részében az író sorsából viszonylag kevés szüremkedett be. Egy-egy látogatás emléke, az *Ábel*-könyvek keletkezésére való utalás, egy kaszálás története, az örökrész átadásának históriája, egy közös mulatás leírása. Az utolsó húsz oldalon lett a megholt testvér főszereplő. Tamási Gáspár itt bátyja temetését, a Tamási-emlékmű faragásának, állításának stációit írja le.

A szerző sem itt, sem a könyv más részében nem lett „irodalmi író”. Az író-ságához ugyanis, amint Tamási Áron 1956 júniusában az Új Hangban leírta, tehetség, pártoló környezet és olvasókhöz eljutó művek kellenek. Mivel Tamási Gáspár nem került városba és iskolába, hanem otthon tusakodott a földdel, gyakran már februártól „összetákolat kalibában” aludt az erdőn, hallgatta a farkasok üvöltését, s a „megfagyott fával küszködött”, nem is ébredhetett tudatára annak, hogy talán „írói képesség lakik benne”. A betűvetést élete végéig kicsit röstellni való virtusnak tekintette. Mikor jó részt elkészített már az emlékezésből, még akkor is hasznosabbnak ítélte a kaszálást, mint az írást. Ennek megfelelően sohasem

törekedett írói babérokra. Bár a históriája több helyütt szinte kész novellákat tartalmaz, az emlékezéssel előhívott múlttal kapcsolatban csak egyetlen becsvágya volt. Az, hogy minden igaz legyen benne.

Ez a Tinódi Lantos Sebestyéntől ismert hitelességigény a könyv több helyén is hangot kap. S bizonyára ez hitelesíti majd a művet a késő utókor előtt is.

(1988)

PROFESSIONÁLIS OLVASÁS
– IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉS

KÉT KÖNYV OSVÁT ERNŐRŐL

A magyar irodalomnak is van néhány legendája. Ilyen a levelezéssel irodalmat szervező, szerepét túlélő Kazinczy sorsa, a Berzsenyit a literatúrába majdnem akaratlan ellenére besegítő Kis Jánosé, az Aranyt „mint más” élni alig hagyó Szilágyi Istváné. Leginkább élő legenda azonban az Osvát Ernőé. Egyrészt, egyre halványulóan ugyan, de hagyományozódik a Nyugat szerkesztőjének képe: a Bristol, majd a New York kávéházban megjelenő, sovány, fekete kabátos, korán ősz hajú, papos Osvát Ernőről, aki (a *Hét krajcárt* átnyújtó Móricz emlékező szavait forgatva) minden művet „karvaly horgas ujjakkal, egy morfinista szenvedélyével vett” át, görcsös feszültségben olvasott el, aki állandóan tehetségek után kutatott, aki nek (Schöpfung idézve) „ízlése és ítélete volt a Nyugat lelke”; de él egy másik kép is: a kétségek között, egyre növekvő bizonytalansággal alkotó szerzőről, aki végül önmagát túlszerkesztve ölte meg magában a kritikust. Az Osvát-legendát azonban hovatovább már alig lehetett „ellenőrizni”. Tanulmányaiból 1945 óta nem jelent meg válogatás, róla, „a rendkívüli irodalmi műveltségű, éles látású és ítéletű, az író gyöngéden szerető, finom lelkű, szuggesztív ember”-ről, ahogy Fenyő Miksa nevezte, 1981-ig jószívrrel önálló írás is alig volt olvasható. 1981-ben aztán a közönség elé jutott Laczkó Miklós munkája, a *Szerep és mű*, 1985-ben kiadták az *Osvát Ernő a kortársak között* című dokumentumgyűjteményt, 1987-en pedig megjelent Fráter Zoltán könyve, az *Osvát Ernő élete és halála*.

*

Valószínűleg nem volt könnyű dolga az *Osvát Ernő a kortársak között* szerkesztőinek, Kőszeg Ferencnek és Márványi Juditnak, amikor dönteniük kellett Osvát megidézésének mikéntjéről. Mai szemmel végigolvasva az 1945-ben megjelent *Összes írásai* című gyűjteményt, még inkább nyilvánvaló, hogy Osvát íróként, kritikusként és teoretikusként nem érte el a maga által eszményinek tekintett színvonalat. Íróként, bár az *Összes írásait* összeállító fivére, Osvát Kálmán az írói jelentőségének elismertetését is kívánta, a hírlapi tárcaszerzők középmezőnyébe sorolható. Gyakorló, aktív kritikusként sem tűnik lényegesen másnak. Nem azért, mert

pályája elején, nyilvánvalóan penzumot teljesítve, nem lényeges művekről írt, hiszen ezt Ady is megtette, hanem azért, mert ezekben a cikkekben nagyon gyakran nem képviselt más értékrendet, mint a korszak átlag kritikusa. A költészetben, Kiss Józsefről és Endrődi Sándorról szólva például a „magyarság”-ot, a „magyar érzés” kifejezését tekintette fontosnak; Herczeg Ferencet – mert „szeme kegyetlenül emberismerő” volt – rendkívül sokra értékelte; Rákosi Viktor tehetségét kevesekéhez mérhetőnek minősítette; *A szegény Dávidkánét* pedig „mindenkinek” olvasásra ajánlotta. De teoretikusként sem tűnik ma már fontosnak. Határozott szerkesztői elveit mindig is következetesen képviselte, ezért forrósodik föl a hangja a Hatvany Lajossal való vitában és a maga jubileumán elmondott köszöntőiben, de az originalitás igazában sem ezekben az írásokban, sem más cikkekben nem bizonyul alapvető megkülönböztető vonásának.

Kőszeg Ferenc és Márvány Judit nagyon pontosan értékelték ezt, és éppen ezért nem az író, a kritikus vagy a teoretikus Osvátot mutatták föl döntő mértékben kötetükben, hanem a maga írói-kritikusi szintje felett dolgozó szerkesztőt, a „szerkesztők szerkesztőjét”-t, ahogy Tersánszky Józsi Jenő nevezte a modern magyar irodalom meghatározóan fontos szervezőjét. Ezt úgy tették meg, hogy – a Márványi Judit írta eligazító előszó után – Osvát legfontosabb írásait, leveleit, cikkeit, a róla szóló emlékezések, emlékbeszédek, naplórészletek, tanulmányok kíséretében közölték. Ez utóbbiakban pedig nemcsak az alkotó Osvát megidézése volt a cél. Sokkal inkább az Osvát-jelenséget akarták érzékelhető közelbe hozni. Ezért Osvát, Ady, Hatvany, Babits, Szini Gyula, Lukács György és mások egymáshoz szóló leveleiből közöltek bő válogatást, melyekből a Nyugat történetének fontos mozzanatai kerekednek ki. Részletek olvashatók Móricz, Tersánszky, Kassák emlékezéséből, Osvát, Fenyő Miksa és Babits levélváltásából, egy Lukács Györggyel, Fenyő Miksával készített interjúból például, amelyekből az érdekeltek pályájáról, gondolkodásának alakulásáról vonhatók le következtetések. És nem kevésbé fontosak az Osvát személyiségére vonatkozó írások. Füst Milán naplója például, melyben Osvát vívódásai is megjelennek, s melyben a folyóirat belső köreit jellemző véleményeltérések is hangot kapnak meg Reichard Piroska feljegyzései, többek között Osvát véleményéről a kezdő Illyésről, Elek Artúrról és a Gyulai Mártával való levelezése, az öngyilkosság előtti legutolsó kártyával, melyben a meghívott halál pillanatában tegezőre váltva a megszólítást tesz hitet Osvát a címzett mellett, aki néki „legjobban tetszett” e földi világban.

Az Osvát Ernő a kortársak között című kötet így lett több és fontosabb, mint akár egy nagyobb válogatás az eredeti művekből vagy az összes fellelhető műveknek akár egy bővített kiadása is.

*

Az Osvát-legenda teljesebb megértéséhez azonban (a műfaj természeténél fogva) közelebb visz Fráter Zoltán alkotása, a Nyugat-Európában egyre jelentősebb teret foglaló, nálunk érdemtelenül háttérbe szorult műfajban, biografikus monográfia-formában megjelent könyv, az *Osvát Ernő élete és halála*.

Mindenekelőtt anyag- és adatgazdagsága okán. Fráter Zoltán ugyanis nemcsak az Osvát Kálmán által összeállított 1945-ös gyűjteményre támaszkodott, hanem a folyóiratokból: a Magyar Kritikából, A Hétből, az Országos Hírlapból, a Fővárosi Lapokból fölkatartott még lappangó műveket – szám szerint tizenkét bírálatot, tanulmányt és több aforizmát –, s ezzel jelentősen megnövelte a különben tételeiben nem nagy életművet. Az általa megtalált írások segítségével a kritikus Osvát munkamódszerének egy eddig ismeretlen oldalát tudta dokumentálni.

Osvát, aki az alkotást mindenek fölött tisztelte, tisztában volt azzal, hogy kimerítő, végleges bírálatot egy műről nem lehet mondani. A mű, mely – Gadamerrel szólva – „az elidőzés és az értelmezés kimeríthetetlen tárgyát nyújtja az élvezetnek és a szemlélésnek”, egyszerre, egy időben Osvátnak is több arcát mutatta. Éppen ezért az induló kritikus kedvelt módszere lett, hogy ugyanarról pár nap eltéréssel két különböző kritikát is írt. A „kritikapárosok” megléte, a lényegben egyezésük és megközelítésben különbözésük azonban azt is jelzi, milyen kétségek közepette születtek az írások már a pálya kezdetén is. Ez a Fráter Zoltán által fölfedett tény adja a később cédulahalmokat gyártó, de tanulmányt nem író, egy-egy bírálatot évekig ígérő, de soha el nem készítő Osvát magatartásának a személyiségben rejlő magyarázatát. De fontos jellemzője a könyvnek az anyaggazdagság másként is. Fráter Zoltán minden elképzelhető gyűjteményben, visszaemlékezésben, levelezésben fölkatarta a választott hősre vonatkozó tényeket. S mivel a Nyugatot és annak elődeit szerkesztő Osvát majd mindenütt és mindenkiel kapcsolatban volt, aki a század első negyedében az irodalomhoz kötődött vagy csapódott, ezért ez óriási anyag mozgósítását jelentette. Nemcsak az Osváthoz közel álló Ambrus Zoltán, Füst Milán, Tóth Árpád életművének aprólékos számbavételét, de a vele nem egyforma hőfokú személyes kapcsolatban volt Ady, Babits, Karinthy hagyatékának vagy éppenséggel majdnem állandóan vitapartner Hatvany Lajos írásainak az áttekintését is. Az így birtokba vett tényeket Fráter Zoltán természetesen megrostálta. Gellért Oszkár visszaemlékezéseiből például csak a szűk adatokat hasznosította. Más esetben két forrást is egymás mellé tett, egy-egy adatot több helyen is ellenőrzött. Gesztus értékű, de mindenképpen sokat mondó, hogy a jeltelen sírban nyugodni akaró Osvát nevének a temető helyrajzi könyvében való elírását is rögzíti és közli.

A könyv másik jellemzője a mértéktartás. Fráter Zoltán nem röpíti valótlan szellemi magasságokba hőjét. Egyrészt demonstrálja Osvát nem eléggé teljes világirodalmi tájékozottságát, egyes kortárs szerzők – köztük Ady – megítélésében való bizonytalanságát, aránytévesztéseit. Másrészt, elfogadva Németh László és Lukács György megállapítását, pontosan jelzi, miként maradt állandó egész pályáján Osvát értékrendszere. Harmadrészt pedig dokumentálja: az új irodalom egyik legfőbb organizátora elméletileg nem volt különösen érzékeny, képzett irodalmár. A századvég kínálta irodalmi-gondolkodói lehetőségek között Osvát ugyanis nem túlságosan sikeresen választott. Ösztönösen Péterfy személyéhez vonzódott. Pályakezdőként megvásárolta összegyűjtött munkáit; Elek Artúrral, aki Péterfy tanítványa volt, rengeteget meséltetett magának az egykori mesterről; öngyilkossága

előtt sokszor gondolt rá; benne is, magában is a „lélek szakadéká”-t érezte döntőnek. De nem követte Péterfy tájékozódását, nem érdeklődött elméleti igénnyel a kortárs német és francia filozófiák iránt, nem törekedett „európai együteműség”-re, amint azt (Németh G. Béla szerint) Péterfy megtette. A kínálkozó lehetőségek közül látványosan Gyulai Pál és Riedl Frigyes gondolat-irányához igazodott. Az esztétikai elveit 1867 előtt kialakító Gyulaihoz hasonlóan ő is el akarta választani az irodalmat a politikától; az egyéniséget – Riedl Frigyes módján – mindennél többre értékelte, az alkotásban az egyéniség meglétét és megnyilvánulását tekintette döntőnek. Így lett Osvát esztétikai vezéreszméje a hagyományőrző műveltség, a célját önmagában (avagy ahogy gyakorta nevezte: a „megcsináltság”-ban) tekintő irodalomfelfogás, a harmóniára törekvés és az egyén tisztelete.

A felsorolt elvek és az önmagához való ragaszkodás a kritikus Osvát Ernőt némiképpen elzárták a modern világirodalom befogadásától, a szellemtörténeti és a prestrukturális irányzatoktól, a bölcséleti igényű kritikától. De fokozatosan megnehezítették, majd lehetetlenítették számára a szerepéhez mért részvételt a kibontakozó új irodalmat kísérő vitákban is. Ahogy halad előre az időben a Magyar Génusztól a Nyugat felé és tovább, úgy válik nyilvánvalóvá, hogy irodalomértelmezése és a kvalitás tisztelete az elvi irányító szerep vállalásához már semmiképpen nem elégséges. Fráter Zoltán, aki „egy korszak és egy magatartás összefonódó története”-t akarta megírni, Osvát pályájának belső logikáját és a valóságot tisztelve arra kényszerült, hogy az idő múltával egyre inkább a magányosságában jellemezze hőstét. Nem hamisította meg a történetet. Pontosan érzékeli, hogy mikrofilológiai akribiával esetleg sorjázhatni lehetne a szerkesztő közszerepléséről adatokat például a Tanácsköztársaság idejéből, ez azonban csupa-csupa esetlegeség. A Nyugat szempontjából fontos 1911–1912-es Hatvany–Osvát-polémiát és kisebb mértékben az 1927-es *Írástudók*-vitát leszámítva Osvát kívül rekedt a nagy elméleti csatákon. Az ő életében „a” műalkotás a Nyugat szerkesztése lett.

A tárgyi hűsége, mértéktartásra törekvő Fráter Zoltán éppen ezért a folyóirat szerkesztésének módját állítja könyve középpontjába. Ezt a szövegformálás eltérő voltával is jelöli. Míg a pálya kezdetéről, a kritikus évekről szólva az összefoglalás és a leírás módszerét választja, az anyagrész lényegéből következően időrendben sorolja a tényeket, addig a folyóirat-szervező munkáját az időrend mellőzésével, az elemzés és értelmezés eljárásával foglalja szavakba. Két jellemző formulát általánosít: a „műterem-beszélgetés”-t és az írónevelést célzó „kertész szerep”-et. A „műterem-beszélgetés”-ben a szerkesztés apró munkája realizálódott. Osvát kemény következetességgel, a kortársaktól emlegetett etikai könyörtelenséggel szerkesztette a lapot. Az elképzelése szerinti mértéken alulira sikerült műveket nem engedte be a hasábkra. Számtalanszor elutasította például a kiadó, Hatvany Lajos írásait. Egy alkalommal elhárította egy kevésbé sikerült Móricz-regény közlését. Másszor a művekbe nem illő részleteket távolította el. De a megformálás módját is befolyásolta. Mondatokat törölt a kéziratokból, egy-egy mellékmondatot a kötőszóra zsugorította, jelzőket cserélt vagy hagyatott el. A „műterem-beszélgetés”-ekben néha konzervatívnak tekinthető ízlése is megnyilatkozott. Érdekes tény –

és valószínűleg ebben rejlik a beszélgető vitathatatlan jelentősége –, hogy a más értékrendben alkotók majd minden esetben komolyan számoltak szavaival. Erről tanúskodik találkozásukra emlékezve Kassák Lajos maga is az *Egy ember életében*.

A közfigyelem már a saját korában is leginkább az irodalom kertészének tekintette Osvátot. Az 1923-as ünnepen, a szerkesztő irodalmi működésének huszonötödik évfordulóján, a visszaemlékezők is leginkább a rügyeket figyelő, palántákat ápoló, óvó, a nemesítő kertész motívumrendszerével ünnepelték őt. Fráter Zoltán nagy apparátussal dokumentálja, milyen eltervelt stációi voltak a szerep elképzelésének és megvalósításának. Ez ugyanis semmiképpen nem merült ki a vidéki lapok olvasásában, a tehetségesnek gondolt szerzők föl kutatásában, gyors közlésében és további munkára biztatásában. Osvát rendkívüli érzékkel mindig a kor-szakhoz igazította szerepfelfogását. 1908-ban és közvetlenül utána, amikor a Nyugat megerősítése volt a cél, a folyóirat első nemzedékének alkotói köré védőbástyát vont. Az 1920-as években, amikor a lap fennmaradása az egyetemes magyar irodalom érdekeit jelentette, szintén az írók védelme, érzékenységük intézményes óvása lett számára a legfőbb feladat. A stabilizálódás és az újra konszolidálódás után azonban a „kertész-szerep” módosult. A tehetségek konfrontációja, az írói tábor kiszélesítése vált fontossá. Osvát ennek megfelelően változtatta magatartását. Az első közlések okozta eufóriát az írások elfektetésével, a szerzők szellemi tréningjével, feladatok megfogalmazásával és számonkérésével váltotta föl. Az írókat „nevelte”, hogy a publikumot befolyásolhassa.

Fráter Zoltán rendkívül árnyaltan mutatta be a „kertész-szerep” és a szerkesztői lét lehetőségeit, határait, diadalait és kudarcait. Osvát halálba vezető útját is sokoldalúan indokolja. Határozottan fölmutatja az 1925 után induló fiatalok fokozatosan erősödő fanyalgását a Nyugattal szemben. Részletesen tárgyalja Osvát személyes életének tragédiáját: lánya betegségét, vele párhuzamosan az apa halálra készülődését. Inkább csak jelzésekben, de úgy igen, utal arra is, hogy az elveit a korhoz igazítani kevésbé kívánó, az avantgárddal szemben például elutasító magatartást tanúsító Osvát maga személyesen is vesztett vonzerejéből. Emberi sorsa a lap időszakos erőtlenedése, a nagyobb formátumú és a lap szerkesztésében egyre inkább részt venni kívánó Babitscsal szemben a szerkesztői presztízs viszonylagos csökkenése együttesen vezetett el ahhoz, hogy (Kassák verséből véve a szavakat) „szörnyű bánatokkal és egy darabka ólommal a szívében” Osvát Ernő eltávozzék a földi világból.

*

Az Osvát Ernő a kortársak között és az Osvát Ernő élete és halála – folytatva a Laczkó Miklós tanulmányával kezdett sort – bizonyára újból ráirányítja a figyelmet a Nyugat szerkesztőjére, az őt körülvevő világra, s egyáltalán arra a szellemi környezetre is, melyben rajban röppennek föl a tehetségek, ahogy egyik írásában Babits jellemezte ezt a kort.

(1989)

Ady Endre ma már igazában nem „ügy”. Délelőtt nincsenek Ady-matinék, délután Ady-délutánok, este Ady-esték, mint ahogy Kosztolányi pamfletje szerint az 1920-as években voltak. Nincsenek izgatott tömegek, nem öklelőznek a jegyekért, nem nagyon nyilatkoznak róla, nem ötévesek, de tizenhét évesek sem tanulják meg könyv nélkül verseit. Az emberek, a színészkirály Latinovits Zoltánt és az alázatos-indulatos művész Tompa Lászlót leszámítva, nem bízták-bízzák Ady szavára személyes gondolataik, érzéseik, sorsuk közvetítését. Ellenkezőleg. Egyszer-egyszer már írók is beszélnek arról, Ady Endre nem korszerű jelenség. Sem az „izgága-Jézusok” magatartás nem az, sem a (Déry Tibortól 1919-ben felemlgetett) nemzeti költő státus, sem az Ady által kialakított líramodell. Ez a líratípus ugyanis – mondják – nálunk betetőzi és befejezi az európai költészet romantikus-szimbolista törekvéseit, a költészet 20. századi megújulásával azonban már nem került kapcsolatba.

Ezzel a napjainkra felerősödött ellenérzéssel szemben létezik egy másik minősítés: Németh László előadócímével szólva – a „vitathatatlan Ady”. Ennek a vitathatatlanságnak a tartalma az évek során részleteiben változott, a pálya egészét tekintve azonban az értékelő azonosság-folyamatosság volt a döntő. Erről vallott 1945-ig Móricz Zsigmond, Balázs Béla, József Attila, Fábry Zoltán, Németh László, akik Ady jelentőségét a huszadik századiságban látták. Király István az ő kezdeményezésüket folytatja. Számára a múlt idő nem a költő jelentőségét csökkentette, hanem – mint Goethe írta a múlt időről általában – „új kilátópontokat” nyitott, ahonnan szemlélve az Ady-pálya és példa még időszerűbbnek tűnik. Ady ugyanis az ő olvasatában Magyarországon, a peremvidéken megélte a 20. század abszurditását, tapasztalta a lelkeken úrrá levő eltévedés-érzést, a nihil rémületét, kereste a megváltódás lehetőségét, végigjárta azokat az utakat, melyeket a század igazában csak később teljesített ki. S mindezt költőként tette meg. Ahhoz a nagy poétikai megújuláshoz kapcsolódott, amely a verset a 20. században átalakította.

A „nem ügy”-felfogással szemben ez, az Ady világháború alatti költészetét majd 1400 oldalon tárgyaló könyv látványosan más álláspontot reprezentál. A választott cím, az *Intés az őrzőkhöz* éppen ezért nemcsak az életmű művészi üzenetét összegzi, hanem ajánlás, állásfoglalás, felhívás, felszólítás, figyelmeztetés.

*

Ma az irodalomtörténet-írás krízisperiódusában egy ilyen léptékű vállalkozás esetében valószínűleg az egyik legfontosabb a megközelítésmód megválasztása. A megközelítésmód ugyanis sokféle lehet: lehet genetikus, történeti, a művek elemzése elindulhat a keletkezés, a művészi közlésrendszer és a recepció felől is. Ez a sokféle lehetőség azonban a változó idő stációin sem egyforma mértékben van

jelen. Napjainkban a dezideologizáló tendenciák erősödésével párhuzamosan például úgy tűnhetik, hogy a „tudományosság”-ot az értelmezésről való lemondás, a poetikai adalékok gyűjtése és az immanens jellegű műközpontúság biztosítja igazán. Amikor tehát választani kell a lehetséges (felsorolt és fel nem sorolt) megközelítésmódok között, akkor el kell fogadni a tényt: vannak népszerűbb eljárások és olyanok, melyeket a pillanat nem túlságosan kedvel. Egy Ady-korszakmonográfia esetében azonban egyetlen vagy néhány elvet nem lehet kizárólagos megközelítésmóddá avatni. Király István az általa választott cél elérése érdekében, a világgépelemzés megvalósítása közben (azaz abban a folyamatban, melyben a vizsgálódó feltárja a művekben az esztétikum má vált ideologikumot) az anyag természetétől és a kiválasztott céltól indítva, arra „kényszerült”, hogy minden lehetséges eljárást fölhasználjon. Ezeket az eljárásokat azonban nem egyszerűen váltogatnia kellett. Az elérhető optimális olvasat érdekében el kellett döntenie, melyiket kívánatos hierarchizáló, strukturáló funkcióval felruházni. Király István a megközelítésmódok közül ezt a kitüntetett pozíciót a történetiség elvének juttatta. Ez határozza meg kutatói alapállását.

*

Az *Intés az őrzőkhez* korszakmonográfia egyik módszertani alapjellegzetessége az analógiás irodalomszemlélet és a multikauzalitás érvényesítése lett.

A magyar irodalom a 19. században megjelenő első monografikus életrajzok kizárólag a címben megjelölt alkotóra korlátozták figyelmüket. A 20. században, főként a legutóbbi harminc évben publikált nagyobb igényű munkák egy részében meg az volt tapasztalható, hogy a szerzők – világnézetüktől függően – a választott tárgyat némileg nagyobb összefüggésbe ágyazva szemlélték. Esetleg a történelmi-társadalmi mozgást rajzolták meg nagyobb igénnyel, az alkotót ért szellemi hatásokat részletezték, vagy a filozófiai inspirációkra ügyeltek, illetve a művelődéstörténeti, műfaji előzményeket regisztrálták. A tágabb horizontra való ilyen törekvés azonban néha visszájára fordult. A választott egy-két aspektus kiemelése ugyanis gyakran eltorzította a megrajzolni kívánt pálya kontúrjait.

Király István a ma érvényes optimális olvasatot úgy kívánta elérni, hogy Adyt több szellemi erővonal metszéspontjába állította. Egyrészt – a háború alatt élt költőről szólva – 1914–1918 Európájába tartozónak tekintette hősét, fölillantotta a magyar és az európai hétköznapi világát, újságokat, napilapokat, törekvéseket, szokásokat, színházi sikereket, dalokat és gúnydalokat idézett, mindazt, ami meghatározta a valódi és a hamis tudatot ebben az időben. Másrészt a 20. századba állította a költőt. Összefoglalta az első világháborúra, a Monarchiára, Kéket-Európára, Európára és a világra vonatkozó ismereteket a ma nézőpontjából. Mindazokat a kérdéseket és válaszokat, amelyeket Ady kora talán csak megpendített vagy sejtetett, amelyek azonban igazi távlatosságukban vagy távlatlanságukban csak a ma embere számára érvényesek. A lehető leghitelesebb kép érdekében Király István Adyt a magyar irodalom folyamatában képzelte el. Olyan elraktározó

olvasónak írta őt, aki az emlékezés megőrző erejére támaszkodva költészetében nemcsak régen volt szerepekre, de megírt sorokra is rájátszott, aki tudatosan használt Balassi-, Csokonai-, Berzsenyi-, Petőfi-féle szövegelemeket, műfajokat, formákat. Ugyanekkor – negyedrészt – Adyt egy világirodalmi „moment” emberének is tekintette. Számba vette mindazt, amit a költő ismert-ismerhetett a világirodalomból, amit annak áramában vagy vele rokonságban, esetleg tőle függetlenül fogalmazott meg, illetve mindazt, amit az Ady-kortársak a világköltészetben másként interiorizáltak. Mindezzel egy időben beállította a költőt az esztétikai gondolkozás látványosan és gyorsan változó korába is. Taglalta azt, amit a poétika a 19. század végéig produkált, összefoglalta a poétikai gondolkodás új útjait, mindenhol kiegészítve-összekapcsolva ezt a filozófia eredményeivel. S legvégül Király István az 1914-től 1918-ig tartó korszakot konfrontálta az egész életművel. Felfedte azokat a folyamatokat, amelyek a legelső versekben, majd a későbbiekben, esetleg 1912-ben, 1913-ban, 1914-ben alakultak, formálódtak. Pontosan leírta a tendenciákat (még a szóválasztásban is, a fölhasznált grammatikai lehetőségekben is), regisztrálta, milyen törekvés hogyan érvényesült, milyen tűnt el, illetve milyen alakult ebben a periódusban. Az ennyiféle hosszsmetszeti vonal találkozásában megjelenített Ady Endre az lett a könyvben, aminek Fábry Zoltán annak idejében igazában csak megjegyezte: a 20. század autentikus embere és autentikus költője.

Ady autentikusságát Király István úgy is dokumentálja, hogy a legegyszerűbb életrajzi tényt is a lehető legtöbb magyarázó okkal támasztja alá. Ez látszik például egy biográfiai adalék: Ady és az őszirózsás forradalom kapcsolatának a leírásában is. Schöpflin monográfiájában ennek a kérdésnek mintegy fél oldalt szentelt. E maréknyi helyen a magyar értelmiség utólagos, két világháború közti tartózkodását visszavetítve Ady rossz előérzetét foglalta szavakba csupán. 1945 után Ady és 1918 viszonyát Hatvany Lajos emlékező cikke alapján idillikusan lehetett-kellett gondolni. Általában ez jelent meg a költőről szóló apróbb tanulmányokban és Vezér Erzsébet életrajzi könyvében is. Ady kétségeket tartalmazó nyilatkozatait, Krúdy vagy Lendvai István emlékezéseit a forradalmakat szkeptikusan szemlélő emberről szokás volt nem idézni. Zavarta a képet. Ezzel a gyakorlattal szemben Király István összegyűjtött és ellenőrzött minden 1918-ra vonatkozó emléket. A kaméleonkodókat, Papp Viktort például, minden változatban idézte. Az így összegyűjtött tényeket a szerző rendszerezte, összevetette más magyar és nem magyar írói-művészi reakciókkal, s az egyedit-egyszerit gazdagon árnyalt eszmetörténeti-tipológiai általánosítás síkjára emelte. Miután mindezt megvalósította, s az egymásnak felelő emlékezésekből az igent és a nemet egyformán hitelesnek érezte, s ezeket az ítéleteket az egész pálya belső logikájával is igazolta, Ady viszonyát a forradalomhoz egyetlen fogalommal jelölte meg: paradoxitás.

Ugyanez volt Király István eljárása költészetelméleti problémák és versértelmezések esetében is. A sok lehetséges példa közül csupán kettőt idézve föl: a *Nőtárhoz, vén bakák* és a tegnap-szimbólum genezisének leírását.

Az *Intés az őrzőkhoz* szerzője nem pusztán a tényeket gyűjtötte össze és állította egymás mellé. Ebben a könyvben jelen van az igazság szeretete, a morális pátosz, az emberi élet értelmesebbé tételének a szándéka is. Király István ugyanis „ideológus irodalomtörténész”.

Az ideológus irodalomtörténészt valószínűleg az jellemzi legelőbb, hogy a rendelkezésre álló anyagban megbízható minőségűvel igazodik el. A műveket nem önmagukban, hanem egymáshoz való viszonyukban szemléli, pontosan megérezve-megértve azt, az egyik alkotás tematikusan vagy a külső-belső forma szférájában folytatja, kiteljesíti, esetleg meghaladja vagy megtagadja a másikat. Ez a szemléletmód lehetővé tette, hogy az Ady-versek az időrendnél magasabb szintű konstrukció tagjaivá váljanak. Az életmű belső logikáját reprezentálón helyezkedjenek el.

Az így megállapított konstrukcióban az empirikus tények önmagukban nem különösen érdekesek. Érdekessé csak akkor válnak (akár olyan életrajzi mozzanatról van szó, mint a Csinszka-szerelm, akár olyan versről, mint az *Emlékezés egy nyár-éjszakára*), ha más adatok vonzásában vagy taszításában egy gondolkozási rendszert erősítenek vagy gyengítenek. A tények aztán az ilyen esetekben nem egyszerűen kvantitatíve jelentenek új támpontot, hanem arra adnak alkalmat, hogy a mű esetében a konzekvenciát releváns jellegzetességeként lehessen megfogalmazni.

Az ideológus irodalomtörténész a vizsgálódás tárgyát mindig magasabb egy-ségben kívánja látni, összekapcsolja a költészet és az esztétikai-filozófiai gondolkodás tényeit. Ebben a korszak-monográfiában ez az igény állandóan jelen van. Egyrészt föllelhető mint a téves, egyszerűsítő ítéleteket korrigálni akaró igény, másrészt mint a líratörténet folyamát és a vizsgált periódust összekapcsolni kész és képes törekvés. Az elsőre (megint esetlegesen válogatva) jó példa lehet a „kislépi nemzettudat” fogalmának fölépítése, az utóbbira a polifónia mint a lírai szemlélyiség adekvát megjelenése.

A magyar közgondolkodásnak mindig is centrális kategóriája volt a hazához való becsületes vagy túlzó kötődés, Illyés Gyula pontos distinkciójával: a jog védelme vagy a jog sértése. A jelenkor a múltat ebből a szempontból szívesen gondolja egysíkúnak, a „nemzetietlen” és a „hazafias” korszakok váltogatódásának. Bizonyos sztereotípiákat is ráaggat erre a múltra: a 18. századtól a kuruc „csakazértis”-t, 1849 óta a Habsburg-ellenességet, Mátyás királytól napjainkig pedig hozzáépít a fogalomhoz valamilyen (változó) küldetéstudatot is. Nem nagyon számol azzal, hogy a hazához való húzás egyetlen korszakon belül sem statikus, nem mentes ellentmondásoktól, hullámhelyektől és hullámvölgyektől. Ezt a problémát, a hazafiság kérdését az 1914-től 1918-ig tartó időszak sűrítetten vetette föl. Egmás mellett élt ebben az időben a manipuláció, illuzionista, irracionális nemzettudat, a magyarság „európai” hivatását reprezentáló birodalmi tudat, a monarchikus nacionalizmus, s mindezekkel szemben létezett a magyarságtudat, s fölnőtt a „reális kislépi tudat” is. Király István őket európai összefüggésekben mutatta

föl. A legutóbbit megfogalmazva pedig a versek szóanyagában dokumentálta, hogyan jelent meg Adynál a háborút igenlő, abban a nemzet önmegvalósítási lehetőségét ünneplő szemlélettel szemben a kisépítési sors mint érv, hogyan lett életigazoló elv a magyar nép számára ebben a szemléletben egy mintaország megteremtésére irányuló tisztességes szándék.

Nem kevésbé fontos Ady utolsó korszakára vonatkozóan a polifónia elvének fölismerése, bizonyítása, s ezen az úton az Ady-poézis és a 20. századi világlíra összekapcsolása sem. *A halottak élént* olvasó Halasi Andornak és a fiatal Németh Lászlónak is föltűnt már, hogy Ady utolsó kötetében végleg szakított a 19. századi poétikai logikával. A versmodell nála nem maradt monodikus, egyszólamú, hanem többszólamú lett. Ahogy ők írták: hangkeverés, poliritmia és polifónia jellemezte a költeményeket. Ez a váltás Adynál összekapcsolódott a 20. századi történelmi változással, a felnövekvő disszonanciaérzéssel, az egyetemes ambivalenciával, a paradoxon, az ironia és a feszültség fogalmának átalakulásával, a lírai totalitással, az avantgárd belső tépettségével, a későbbi Brecht, József Attila, García Lorca, Eliot törekvéseivel. De ez következett Ady költői útjából is. A részletekben az ellentétes szólamok egymás melletti villódzásában föltűnt ez már 1912 előtt is. A háború alatt aztán a polifónia az egészet jellemző legfőbb strukturáló elv lett.

*

Az Ady-korszakmonográfiában Király István központi szerepet szán a verselemzéseknek. Velük zár le vagy emel magasabb szférába egy-egy gondolatsort. Az értelmezésekben a Heidegger–Gadamer-féle hermeneutikus kör nyomán jelölhető eljárással, elemzői körmozgással közelít a műhöz. Legelőbb összeveti véleményét a poétikai tényekkel, majd kiegészíti ezt a történeti adalékokkal, más befogadói olvasatokkal. A kapott teljesebb értelmezést újra szembesíti a vers poétikumával, s így halad az adott mű teljesebb megértése felé. Mindezt úgy teszi, hogy hierarchizált rendben alkalmazza a különböző megközelítésmódokat, analógias szemlélettel elemzi választott anyagát, érvényesíti a multikauzalitás elvét, különösen érzékeny a művekből rekonstruálható változásra, az általánosításra, az ideologikum befogadására, értelmezésére, leírására.

(1983)

KENYERES ZOLTÁN ADY ENDRÉRŐL – ÚJ OLVASÓKNAK

Ady körül csak látszólag uralkodik némaság. Felgyorsult a versek kritikai kiadása, elkészült az Ady-bibliográfia 1896–1987 kiegészítő kötete, 1997-ben megjelent az összes versek újabb gyűjteménye, az utolsó évtizedben pedig a legfiatalabb kutatók generációja is bekapcsolódott az életmű vizsgálatába.

A legutóbbi időkben azonban másfelé fordult a figyelem. Előtérbe kerültek a kortársakhoz fűződő gondolkodástörténeti kapcsolatok, megszorodtak a recepciótörténeti publikációk, megnőtt az érdeklődés Ady miszticizmusa, protestantizmusa, az avantgárdhoz való viszonya iránt, megsokasodtak a lírai és mitológiáját értelmező tanulmányok.

Ebben az irodalomtudományi összefüggésrendszerben (és az Ady-költészet iránti olvasói érdeklődés viszonylagos lanyhulása közepette) jelent meg Kenyeres Zoltán kismonográfiája, a Korona Kiadó Klasszikusaink-sorozatának első kötete.

A könyv új műfajt teremtett. Mintegy tízívnyi terjedelemben adja Ady költészetének „folyamatrajzát”, az életrajz kronologikus áttekintését és a legfontosabb kiadások, és a költőről készített számottevő tanulmányok bibliográfiáját.

A „folyamatrajz” megélt és átlényegített összefoglalása mindannak, ami eddig Adyról olvasható volt. Szövegszerű utalásban ott van a könyvben Ady Lajostól, Babits Mihálytól, Földessy Gyulától Schöpflin Aladárig, Bóka Lászlóig, Király Istvánig, Hévízi Ottóig mindenki, aki valamikor valamilyen szempontból fontosat írt a költőről. Ugyanakkor – néhol deklarátíve, sokszor továbbépített gondolatmenetben – ott vannak jelentős részben azok a filozófiák, esztétikák, nyelvelméleti konstrukciók is, amelyek az irodalomról vallott 20. századi tudást meghatározzák. Mindezeket túl – és ez a kötet meghatározó jellegzetessége – Kenyeres Zoltán az eddigiektől eltérő, sok vonatkozásban új Ady-képet fogalmazott meg. Mindenekelőtt a legfontosabb kérdésben: Ady és a szimbolizmus kapcsolatában. A költő és a stílusirányzat azonosítása a kezdetektől jelen van a megítélésben. Először ezt Szini Gyula írta le 1906-ban, utána mindjárt megismételte a minősítést Kosztolányi, ezt taglalta 1910-ben Horváth János; Schöpflin Aladár 1934-ben megjelent monográfiájában Ady szimbolizmusát nem magyarázandó, hanem kommentálandó fogalomként használta. Király István a szimbolizmust a modernizmus szinonimájaként, egyszerre túl tág és túl szűk, de mindenképpen meghatározó kategóriaként írta le. Kenyeres Zoltán ezzel a mindent elborító minősítéshullámmal szemben Ady szimbolizmusát nem stílusirányzati, hanem nyelvi kérdésnek tekinti meghatározóan. Ez a részletezett minősítés pedig megváltoztatja nem egy esetben az életmű értékelésének viszonyítási pontjait. Így nem az előzővel való radikális szakításra, hanem a 19. századi romantikus költői beszédmód szóhasználati és képteremtési egyezményeinek a felmondására esik a hangsúly, mégpedig úgy, hogy a költői életművön belül felértékelődik a romantika hagyományrendszerének módosuló továbbélése.

A folyamatrajz az egymással felelő, egymást folytató-kiegészítő-módosító részletek állandó párhuzamában és egymásra vonatkoztatásában nagyobb figyelmet fordít az eddig háttérben maradt versekre, verscsoportokra is. Ez meghatározóan az 1914 utáni két verseskötet értelmezésében jelenti az eddig kialakított kép módosítását. Ady, amint ez köztudott, „kötetköltő” volt. A versek összeszerkesztésével a gyűjteménybe a beemelt alkotásoknak új dimenziót adott, a ciklusba építéssel megnövelte értéküket.

Az *Utolsó hajókat* Földessy Gyula állította össze. A *halottak élént* Hatvany „összszeverekedte” a szerzővel való csatározások közepette, amint maga írta. Az *utolsó hajókat* Földessy Gyula állította össze, egyszerűen időrendbe rakva az alkotásokat. A két könyv tehát nem Ady alkotása. A kismonográfia szerzője azt mutatja be, miként változtatja meg az első szerkesztő a korszak reprezentációjának szánt kötet alaptónusát, miként emelt ki két szólamot a négy év versvilágából. Az egész periódus rekonstrukciója, a meghatározó vonások számbavétele természetesen nem kíván igazolni vélt eszmetörténeti álláspontot, nem értékeli túl az expresszionisztikus vonásokat. Azokat a tendenciákat fogalmazza meg, amelyek közül Ady bizonyára választott volna más felerősítendő tónust.

(1998)

Az évfordulókban szívesen gondolkodó közvélemény abban reménykedhetett, hogy az 1987. év, Kassák születésének centenáriuma jótékony változást fog hozni az író utóéletében. Azt várhatták az olvasók, hogy talán nagy példányszámban megindul az életmű tervszerű kiadása, számottevően föllendül a Kassák-kutatás, és elkezdődik annak a szisztematikus feltérképezése, hogyan él tovább a 20. századi magyar lírában a szerző versépítő gyakorlatának és gondolkodásrendszerének hatása.

Jó „bevezetés”-nek tűnt az ünnepi év szempontjából a jubileumot megelőző hónapokban a Csepeli Munkásotthon kiadásában megjelent könyv, G. Komoróczy Emőke: *Kassák az emigrációban 1920–1926* című munkája.

Az 1920–1926 közötti hét év az európai avantgárd szempontjából „új periódus” lett, ahogyan Kassák írta, olyan, amelyben „előlről kell[ett] kezdeni mindent”. A művészetet megújítani kívánó preavantgárd mozgalmak, a társadalmi struktúrát is változtatni akaró tendenciák után az „utcai barrikádharcok” periódusát lezárva, ekkor a „gondolat” és a „művészet” került előtérbe. A korábbi tapasztalatok alapján azonban ez a művészet sokkal inkább teoretikus igénnyel próbálta definiálni önmagát, próbálta meghatározni a maga reménybeli szerepét az „ember” és a kultúra újraformálásában. Ezeknek az európai törekvéseknek egyik fontos jellemzője volt az internacionalizmus. Ez megnyilvánult abban is, hogy a különböző folyóiratok – a német *Der Sturm*, a holland *De Stijl*, az Ehrenburg és El Liszickij szerkesztette, Berlinben megjelenő orosz *Vescs*, a zürichi *Dada*, a párizsi *L'Esprit*, a pozsonyi *DAV* és a New York-i *Little Review* – kölcsönösen helyet adtak egymás anyagainak. De a mozgalom nemzetközi voltára utalt az is, hogy irodalmi antológiákban, esteken, kiállításokon együtt lépett föl a fiatal francia, német, román, holland, szlovák és más irodalom. Fontosabb volt azonban mindezeknél a tényeknél az, hogy a mozgalmak résztvevői egymásról tudva vagy egymástól függetlenül, de egyszerre és programosan próbálták megújítani a költészeti formákat: egyrészt a görögöktől, a francia reneszánszból ismert, Mallarmé és Apollinaire költészetébe modernizált képverset, a keresztény középkorban otthonos, igazában azonban Withman révén polgárjogot nyert prózaverset; másrészt pedig kialakítottak egy később közkedvelté vált poétikai formát, az úgynevezett „hosszú vers”-et. Az avantgárd költői, köztük Kassák is, Apollinaire és Cendrars példáján indulva, népszerűsítették ezt a műfajt. A Ma szerkesztőjének szempontjából az a tény, hogy az 1919–1920-as időszakban éppen ebben a nemzetközi mozgalomban folytatta a pályáját, döntő fontosságú volt. A bécsi emigrációban és a művészet európai közösségében ugyanis sokkal inkább az önépítésre tudta koncentrálni erőit, mintha ugyanezt itthon kellett volna megtennie. De természetesen ennek a hazai literatúrába való befogadása szempontjából negatív következménye is lett. Az európai kultúrában ekkorra már nagy tekintélyű, egyik vezéregyéniség-

nek számító Kassák a más tradíciók alapján fejlődő magyar irodalomban alig tudott teret fogni. Egyrészt idegen maradt a hazai avantgárd sajátos helyzete, a maga aktív politikai programja és a múlttal szakítani akaró gesztusai következtében, másrészt egyre több tartózkodással szemlélték a munkásmozgalomban is, hiszen ebben a közegben ekkor már nem az egyéniség feltétlen tiszteletén és szabadságán alapuló művészetfelfogás vált meghatározóvá.

Fontos az 1920 és 1926 közötti periódus Kassák pályáján is. Ekkor lett nagy költő. Ekkor készült el – többek között – a *Máglyák énekelnek* első részlete, *A ló meghal, a madarak kirepülnek*, a *Világanyám*, az *Új versek* ciklusa és a *Tisztaság könyve*, a 20. századi magyar irodalom meghatározó alkotásai. Nem az itthon írt műveket, az ekkor volt törekvéseket elhomályosítón jelentősek ezek a munkák, hanem a sokszínű magyar irodalom részeként, mintegy azt jelezve, hogyan valósult meg – a Nyugat első nemzedékének lassú klasszicizálódása kezdetén – az új tárgyiasság, az új népiség és az avantgárd térhódítása nálunk.

G. Komoróczy Emőke könyve pontosan érzékelteti a korszak európai légkörét, hitelesen mutatja be az avantgárd irányzatok egyszerű egymásutánisága és egymásmellettisége helyett az azok közti kapcsolatokat, Kassák művészetszemléletének alakulását. Érdekes, további gondolkodásra ösztönző észrevételeket tesz az egyes művekről, főleg a *Máglyák énekelnek* első részéről meg a *Világanyám*ról és az *Új Versekről*. És bő terjedelemben, figyelmet és mérlegelést érdemlő részletességgel mutatja be a Függelékben az 1920-as évek Kassák-vitáit is.

Az, hogy az 1987-es év sok vonatkozásban nem hozta meg Kassák utóéletében a remélt áttörést, nem a *Kassák az emigrációban 1920–1926* című könyvön múlt.

(1987)

Márai Sándorról az 1948-ban emigrációba szorult s nemrég elhunyt regényíróról az utolsó két-három olvasónemzedék nem őriz emlékeket.

Ezek a generációk nem olvasták el az *Egy polgár vallomását*, a két világháború közti magyar próza jelentős alkotását. Nem szereztek tudomást (például ebből a regényből) arról, hogy a népiesek által méltán középpontba állított parasztság, valamint a Móricz-, Kosztolányi-, Babits-, Kassák-regényekben megjelenő, dzsentriből értelmiségivé, proletárból művésszé váló rétegek mellett volt ennek a korszaknak egy harmadik társadalmi csoportja is: az európai értékrend szerint élő polgárság. Ez a társadalmi osztály a 19. században még iparos volt, fiatalságában ugyanúgy vándorolt, mint a középkori céhlegény elődei, megtanult mindent, amit a mesterségben, életfelfogásban a világ neki kínált. A századvégen a következő nemzedékből gyárosok, ügyvédek, politikusok, esetleg tudósok lettek, akár az *Egy polgár vallomása*ban felvillanó jogfilozófus nagybácsi. A huszadik századdal születő harmadik generáció már valóságosan is Európában gondolkozott. Otthon volt a kontinens polgárvárosaiiban. Kereste a kapcsolatokat a korszak szellemi áramlataival. Esetleg művész lett, mint a *Buddenbrook-ház* ifjú hőse meg a Márai-regényben a polgári létformáról vallomást és magasztalást tevő narrátor.

Az elmúlt negyven év olvasói-nézői nem találkozhattak a *Kassai polgárokkal* sem. Ezt nemcsak a szerző tilalma akadályozta, Márai ugyanis nem járult hozzá 1948 után művei magyarországi megjelentetéséhez. De közrejátszott ebben a polgárság szerepértelmezése is. A drámában ugyanis nem a Flaubert által sugalmazott citoyen vagy burgeois jelenik meg, nem a 19. századi Buddenbrookok, Thibault-k mozdulnak, hanem a középkori hagyományokat büszkén folytató polgárok, akiknek a függetlenség, az alkotás és a Város szabadsága a legfontosabb.

A fiatalabb olvasók számára ugyanígy „nem léteztek” Márai 1933-ból való cikkei, esszéi, tanulmányai, nem létezett a *Csutora*, a *Déli szél*, a *Vendégjáték Bolzanóban*, a Szerb Antal által az egyik legjobb magyar regénynek tartott *Zendülők* és az 1945 és 1982 között vezetett *Napló* sem.

Ebben a helyzetben Rónay László *Márai Sándor* című monográfiája rendkívül fontos feladatot teljesíthet: szervezheti, orientálhatja Márai visszatérését a tudatosított és egyre teljesebbé váló irodalmi köztudatba. Az író ugyanis, aki 1948 előtt a legolvasottabb és legtermékenyebb szerzők egyike volt, s akit Nyugaton, főleg a német nyelvterületen, a polgári regény egyik legutolsó fellobbanásaként köszöntenek ma is, rendkívül egyenetlen életművet hagyott hátra. Legjobb alkotásai Krúdy és Kosztolányi közelében vannak, összekapcsolják az elődök és az *Ezüstkor* nemzedékének pályáit, a kevésbé sikeres írásai azonban körülbelül Zilahy Lajos és Herczeg Ferenc regényeivel tartoznak egy sorba. Rónay László könyvtanulmánya pontosan érzékeli ezt a kettősséget. Felmutatja a jeles művek önértékét, regisztrálja a kapcsolódási pontokat a magyar és az európai irodalomhoz, rendkívül ala-

pos, érdekes háttérrel ad a szerzőnek, taglalja Márai irodalomfelfogását, rekonstruálja elveit, értelmezi az elmélet realizálódását. Ugyanakkor jelzi ennek az irodalomfelfogásnak a határait is. A részletértékek hangoztatása mellett nem hagy kétséget a *Bébi, vagy az első szerelem* hiányait illetően. A *Válás Budán* minősítését az irodalmi környezet összefoglalásával érzékelteti. Az *Eszter hagyatékát* egy összevetéssel jelzi. *A gyertyák csonkig égnek* című regényről pedig, amelyik a Márai-művek kiadását indította, s bizonyára sokakat elriaszt majd a szerző további olvasásáról, leírja: ez az író „egyik [...] legsikertelenebb vállalkozása”.

(1990)

SZÁSZ ISTVÁN TAS:
HÁROM HITEL ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

Az 1930-as években a romániai magyar közgondolkodást magas színvonalú folyóiratok befolyásolták: az 1921-ben induló, 1923-tól Reményik Sándor szerkesztésében megjelenő Pásztortűz, az 1928-tól megjelenő és mindvégig Bánffy Miklós főszerkesztésével jelölt Erdélyi Helikon, az 1926-ban Dienes László által alapított, 1929-től a Gaál Gábor szerkesztésében kiadott Korunk, melynek egyik munkatársa 1935-től Balogh Edgár volt, az 1930-tól havi füzetekben újrainduló Erdélyi Múzeum Bitay Árpáddal, Csűry Bálinttal, György Lajossal, Tavaszy Sándorral, 1941-től Szabó T. Attilával, az 1930-ban elindított Erdélyi Fiatalok László Dezső szerkesztésével. És volt még „egy” folyóirat, a Hitel. Ezt a lapot a kommunista mozgalom felé orientálódó Balogh Edgár élete során, szóban és írásban, többször megvádolta. Előbb a „rendiséget”, majd a „jobboldali nacionalista előretörés lehetőség”-ét emlegette fel vele kapcsolatban, utóbb pedig egyszerűen „lefaszta”. Balogh Edgár fellépésének következményeként az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon* alig tett említést róla. Az 1973-ban kiadott *Romániai magyar irodalom 1944–1970* című meghatározóan fontos könyv pedig nem írta le a folyóirat nevét sem. A Hitelről igazában csak 1990 után lehetett olvasni. Pomogáts Béla 1991-ben *A romániai magyar irodalom* című kismonográfiájában „beillesztette” a folyóiratot a korszak történetébe. Záhony Éva még abban az évben közreadta a folyóiratról szóló tanulmányát egy két kötetes cikkválogatással a lapból. 2003-ban Vallasek Júlia *Sajtótörténeti esszék* című kötetében a Pásztortűz, az Erdélyi Helikon, az 1940–44 között kiadott Termés mellett esszé tanulmányban értelmezte a Hitel jelentőségét. 2007-ben pedig a Kriterion Könyvkiadó megjelentette a személyes tanú, Szász István Tas *Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett* című munkáját.

Szász István Tas „beleszületett” a Hitel folyóirat és a folyóirat körül alakuló értelmiségi kör történetébe. Három évvel világra jötté előtt az ő kolozsvári családi házukban, a Vulcan utca 13.-ban kezdett szerveződni az a társaság, amelyik „Széchenyi István szellemében nemzetpolitikai lapot” akart indítani, pontosabban a Makkai Sándor és Makkai László Magyarországra távozása után megszűnő, s ezért mindössze hat számot megért hasonló című füzetformátumú lapot komolyabb formában újraindítani. Ezt az első „kis” Hitelt ugyanis a fiatal Makkai László és Venczel József jegyezték. Az eszme a jogokat megöröklő Venczel Józsefben, valamint barátaiban: Albrecht Dezsőben, Vita Sándorban és Kéki Bélában fogalmazódott meg. Albrecht és Vita keresték meg e gondolattal dr. Szász István gazdamesternököt, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület későbbi osztályvezetőjét, majd alelnökét és feleségét, Hort Idát, aki férjhezmenetele előtt a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház vezető művésznője volt. Baráti „szállás”-t kerestek maguknak, ahol „a lap szerkesztői, munkatársai időnként” összegyülekezhetnek.

A napi-heti munka mellett, általában havonta tartottak „hivatalos” megbeszéléseket, melyek minden esetben vacsorával fejeződtek be. A szerkesztőségi találkozókön néhányan, a hivatalos eszmecseréken általában húszan-harmincan gyűltek össze (olvasható Szász István Tas: *Egy haza, két ország* című önéletrajzi könyvében). A résztvevők között ott volt – többek között – Albrecht Dezső, aki az 1938-ban született Szász István Tas keresztapja lett, Asztalos Sándor, akinek elvitathatatlan érdeme a Vásárhelyi Találkozó gyakorlati megszervezése, Bözödi György, Dsida Jenő, Gy. Szabó Béla, a hazajáró Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kelemen Lajos, Kemény János, Kéki Béla, Kiss Elemér unitárius püspök, Kiss Jenő, Kós Károly, rendszeresen megjelent a találkozókön Márton Áron, az 1934-ben Kolozsvárra helyezett egyetemi lelkész, a majdani Vásárhelyi Találkozó egyik szellemi előkészítője, 1938. december 14-étől gyulafehérvári megyéspüspök, Mikó Imre, Szabédi László, Szabó T. Attila, Szemplér Ferenc, Szenczei László, Szervátiusz Jenő, Tamási Áron, aki a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének idején irányítójává vált a beszélgetéseknek, Tavasz Sándor református püspökhelyettes és Teleki Ádám (aki majd eljuttatja Észak-Erdély visszacsatolása után Teleki Pál miniszterelnöknek az e körhöz tartozó „ötök” javaslatát arról, miként kell megszervezni a közoktatást és a közigazgatást úgy, hogy a román nemzetiségűek jogai ne sérüljenek). A Hitel-estek vendége volt Vita Zsigmond és Wass Albert mellett Venczel József, aki az 1935. január 1-jétől június 1-jéig az újság formájú félhavi szemlének, az „első” Hitelnek tényleges szerkesztője volt, az 1936-ban új számozással indult „oktáv alakú szociálpolitikai folyóirat”-ot, a „második” Hitelt jegyezte Albrecht Dezsővel, Kéki Bélával és Vita Sándorral. S ott volt a munkatársak sorában az 1940–1944 közötti időszakban is. Ez utóbbi periódust nevezi Szász István Tas a „harmadik” Hitelnek, amelynek kiadása a második bécsi döntés után másfél év kihagyással folytatódott, 1942-től „nemzetpolitikai szemle” alcímmel havi lappá vált, s egész Magyarországon terjesztették.

A *Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett* című könyv három forrásból gyűjti össze az adatokat. Egyrészt a folyóirat számaiból és a Hitellel párhuzamosan megjelent lapokból. Másrészt a Hitel és a köré csoportosult személyek munkáiból, a szerzőkre vonatkozó megjegyzésekből, a korszak történelméből, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó előkészítését és hatását jellemző tényekből, az 1990 előtti elhallgatásokból és vádakkból, s az 1990 utáni tanulmányok gondos feldolgozásából. S mindehhez hozzáadja a szerző a személyes élményeket: édesapja feljegyzéseit, a birtokába jutott, nem egy esetben neki címzett leveleket, a szerzők emlékezéseit, az 1994-ben elhunyt édesanyjához, a Hitel-estek háziasszonyához írt levelek tanulságait.

E három forrásból bontakozik ki a Hitel folyóirat teljes története. Nyomon követhető, miként próbálta meg az 1930-as évtized elején fellépő „második erdélyi nemzedék” megtalálni az életben maradáson túl a cselekvés lehetőségeit. Nekik már csak a múltban élő emlék volt az első világháború előtti Magyarország. Javárészt román egyetemeken és főiskolákon végeztek, ismerték az állam nyelvét és

kultúráját. Kapcsolatot kerestek Gusti professzor falukutató köréhez, a román értelmiségi mozgalmakhoz, diákegyesületekhez.

Úgy gondolták, nem a románok ellenében, hanem éppen velük együtt kell megkeresni a demokratikus átalakulás és a társadalmi haladás lehetőségeit. Törekvéseiket azonban nem kapcsolták össze politikai eszmékkel. Jól ismerték a transzszilván gondolatot, a magyar nemzettudat bővített-szűkített formáját, nem avatták azonban vezérelvvé a maguk számára ennek sem történeti, sem politikai, sem kulturális identitást kereső változatát. Ugyanígy nem fogadták el a Balogh Edgár-féle marxista szemléletet sem, a társadalmi osztályok nemzethez tartozástól független összetartozásáról. Szűkítőnek tartották az Erdélyi Fiatalok törekvéseit is, akik Ady, Móricz és Szabó Dezső eszmei vonzásában elsősorban a helyi magyar parasztság életsorsát kívánták javítani, s rájuk akarták építeni a romániai magyarság jövőjét. A Hitel nem tekintette lehetséges mintának a magyarországi folyóiratokat sem. A Romániában szerveződő új magyar irodalmat kitüntető figyelembe részesítő Napkelet politikai beágyazódása ugyanúgy nem volt vonzó számukra, ahogyan nem volt az a 100%, az illegális kommunista párt lapja sem. Az ugyancsak 1934-ben induló Válasz, a népi írók „hivatalos” lapja a földkérdés megoldását tekintette központi ügynek (bár helyet adott Vas Istvánnak, Weöres Sándornak, Sőtér Istvánnak és Cs. Szabó Lászlónak is). A Nyugat sem volt „minta” a számukra. A folyóiratban megjelentek ugyan nemzetstratégiai írások is az elfogyó magyarságról, az értelmiség felelősségéről, vita volt a lapban arról, „Mit tehet az író a [készülő] háború ellen?”, ugyanakkor a lap irodalomközpontúsága nem volt követhető a számukra. Önállóan akarták megjeleníteni céljaikat, ezért nem fogadták el az Erdélyi Fiatalok hasábjain nekik felajánlott rovatot sem. A politikai „jobb” és „baloldal” felé tájékozódó romániai és magyarországi folyóiratok mellékletével nem tudtak mit kezdeni.

A magyarországi közéletből (talán) Bethlen István és Klebelsberg Kunó programja, a „neonacionalimus” néven meghirdetett elképzelés hatott rájuk, amelyik a „hivatalos” politikai propaganda revíziós törekvései helyett a parasztság és a munkásság szellemi színvonalának, szakmai felkészültségének emelését, a polgári értékrend tudatosítását és elfogadtatását, a „művelt és jómódú nemzet” megteremtését tekintette céljának. Az 1935. január 1-jén Kolozsvárt megjelenő lapban, a hat számot megért „kicsi Hitel”-ben, egyszerre kívánta megjeleníteni az akkor 20-25 éves korosztály-önmagát, a „népegység”-ként definiált ottani magyarságot mint kultúrfogalmat, ugyanakkor egyszerre kívántak szólni a falvak és városok népéhez is.

A „második”, az 1936-ban indult Hitelre hatással volt a Napkelet mellett megindított Magyar Szemle. Ez utóbbit, akárcsak az előzőt, a miniszterelnök, Bethlen István köre szervezte meg. Azt várták a Magyar Szemlettől, hogy eszme- és gazdaságtörténeti szempontból alapozza meg a magyar „mintaállam” lehetőségét (hasonlóan a későbbi Móricz Zsigmond-féle Kelet Népéhez). Ezt a Hitelt tudományos igényű értelmiségi fórumnak tervezték. Az első szám költségeit Márton Áron biztosította. A továbbiakban főleg a Bánffyhungyadon jól menő ügyvédi irodát fenntartó Albrecht Dezső finanszírozta a lapot. A napi kiadásokat, a találkozások

és rendezvények költségeit Szász Istvánék állták. Az első szám tartalmával arra figyelmeztetett, hogy a szerkesztők a jogismeretben, művelődéspolitikában, gazdaságpolitikában, egészségügyben, társadalomkutatásban, irodalomban-művészetben külön munkatársakat kértek fel egy-egy virtuális rovat gondozására. Az első szám, mely borítójának képe megjelent Szász István Tas könyvében, ilyen cikkeket jelzett: *Az építő Erdély; A kisebbségi jogvédelem útja; A népességvédelem; Magyar sziget; Erdélyi szövetségek; Remete-művészek; Metamorphosis Transilvaniae; A második erdélyi nemzedék költői*; az „Antológia”-rovat Bözödi György, Dsida Jenő, Flórián Tibor, Kiss Jenő, Koós-Kovács István, Szabédi László, I. Szemlér Ferenc, Varró Dezső verseit hozta, a szám műmelléklete Gy. Szabó Béla fametszete és Szervátiusz Jenő két szobrának a fényképe volt. *Az építő Erdély* című cikkben, a szerző Albrecht Dezső Ortega y Gasset és Németh László nyomán a romániai magyarság számára új vezetőréteg, „új nemesség” kiformalását sürgette, melynek az lenne a feladata, „hogy kialakítsa és irányítsa az új magyar közszellemet, és szolgálja a nemzetet”. Ebbe a csoportba beletartozónak tekintette az értelmiség mellett az iparosokat, a kereskedőket, a birtokosokat és a gazdákat. A „belső építés” hívei voltak, idézi a szerző Vita Sándor 1984-ben elmondott szavait. Elvetették a születéssel, a vagyonnal vagy bármilyen osztályhoz tartozással együtt járó előjogok gondolatát.

Az 1936–1940 közötti „második” Hitelt elismeréssel köszöntötte a Pásztortűz, az Erdélyi Helikon, az Ellenzék, a Keleti Újság és több magyarországi orgánium mellett a Brassói Lapokban Szentimrei Jenő és Tamási Áron is. Tamási 1936 áprilisában ezt írta: „Figyelmesen és résztvevő lelkiismeret tárgyilagosságával mérlegre tettem a hangot, a neveket, a látásmódot és célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódni abban a véleményemben, hogy ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb esemény, amit a cselekvő transylvan ifjúság az utóbbi években elért [...]. A Hitel szellemi mozgalmára legalább annyira jellemző, mint demokratikus felfogása, az a könyörtelen szigorúság és szárazon ható tárgyilagosság, amellyel történelmünket, a jelenünket és a jövőndő szerepünket szemléli.”

A „második” Hitel és a körülötte csoportosuló egyik legfontosabb tette az 1937-es Vásárhelyi Találkozó szellemi előkészítésében való aktív részvétel volt. E korszak politikai légkörét meghatározta az ortodox „hit és munka” jegyében életre hívott Országőrök paramilitáris intézménye, a Corneliu Zelea Codreanu vezette Vasgárda, ennek „úri-fasiszta” riválisa, a Keresztény Nemzeti Párt, valamint a Petru Groza vezetésével működő baloldali Ekés Front és a kommunista irányítású Magyar Dolgozók Szövetsége. Ebben a légkörben szervezték meg a Találkozót. A Találkozón Tamási Áron elnökölt. Ő mondta a megnyitó beszédet. Ebben kisebbségvédelmi és emberjogi szempontból közelítette meg a romániai magyarság helyzetét. A konferencia előadásaiban és a kiadott állásfoglalásban hitet tettek a román–magyar „testvéri együttélés” eszméje mellett, ugyanakkor hitet tettek a „közép-európai magyarság nyelvi és kultúrközössége” és a „magyarság népkisebbségi jogai” mellett is. A tanácskozást a román és a magyar nyelvű újságok egy része

támadta, legjobb esetben tartózkodással fogadta. A Hitel ugyanakkor közölte a Találkozó teljes anyagát.

A „harmadik” Hitel a magyar négy év alatt támogatást is kapott, s ekkor már szerzői honoráriumot is fizethettek. 1940–1944 között új szerzők is megjelentek a lapban: Bakk Péter, Domokos Pál Péter néprajzkutató, irodalomtörténész, akkor a kolozsvári tanítóképző igazgatója, Entz Géza, Erdei Ferenc, Féja Géza, a Jancsó testvérek: Béla és Elemér, akik az Erdélyi Fiatalokkal folytatott presztízsvita ellenére a magyar négy év alatt maguk is a Hitel szellemi körének tagjai lettek, Kovács Imre, László Dezső, az Erdélyi Fiatalok főszerkesztője, a hazatért alapító Makkai László történész (az 1986-ban megjelent *Erdély története* című hatalmas munka egyik szerkesztője és szerzője), I. Tóth Zoltán (aki 1956-ban a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánjaként a Parlament előtti tüntetésen halálos lövést kapott), Szabó Zoltán és többen a Magyar Szemle munkatársai közül is. Ott voltak az újra magyar nyelvűvé vált kolozsvári egyetem professzorai és a helyi magyar tudományos intézetek munkatársai: Hankiss János, Jakó Zsigmond, Kniezsa István, Makkai Sándor és Mályusz Elemér. Ebben az időszakban a Hitel összejöveteleire már nem a Vulcan utcában, hanem az Erdélyi Kör helyiségeiben került sor. „A Hitel-vacsorákon – mondta Vita Sándor idézett nyilatkozatában – mindig Erdély időszerű kérdéseiről, a magyarság kisebbségi, politikai helyzetéről, feladatairól, lehetőségeiről és napi aktualitásokról folyt szó. A Hitel – úgy éreztük – valami újat hozott az erdélyi életbe. Szigorú önkritikával törekedtünk a jelenünket, jövőnk szerepünket, lehetőségeinket vizsgálni.” Ebben a korszakban, a politika szorításában, a folyóirat egy elgondolt jobb jövőre készült.

A *Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett* című könyvében a szerző végigélte a lap három időszakát és utóéletét. Összefoglalta a mozgalmat kísérő „népi demokratikus demagógia és csúsztatós szóvirágok özöné”-t. Dokumentálta, miként denunciálta Balogh Edgár hosszú élete végéig a Hitelt és a mögötte felsorakozó kört, csak azért, hogy utólag megnövelje annak a virtuálisan létező politikai csoportnak a jelentőségét, amelyikhez tartozott. Felidézte Gáll Ernő alakját is, aki 1995-ben Kolozsvárt megjelent könyvében arról írt, miként fojtották el a marxista távlatban gondolkozó valamikori fiatalok „magukban a kételyt, a józan ész érveit”, miként élték meg az egész magyarsággal együtt a 20. század nagy dilemmáját, „a Kossuth versus Széchenyi ellentét”-et, a normatív és a szituatív erkölcs összeegyeztethetetlenségét, miként lett világos számára a „hitelek” magatartása és példája.

Szász István Tas, akit Tavaszy Sándor keresztelt meg a református hitben, Márton Áron megáldott a keresztelek délutánján, azt kívánva, legyen „jó magyar ember”, nagy és értékes munkát végzett. Az olvasónak nem marad kétsége afelől, hogy a Széchenyi példáján felépült Hitel „saját joga” fontos.

(2008)

A Groza-kormány győzelmét hozó választásokig – 1944 októberétől 1946 novemberéig – tartó nehéz, nemzeteket és embereket egyaránt próbáló korszakban Kolozsvárt a Magyar Népi Szövetség Világosság címmel lapot adott ki. Az újság szerkesztője, szellemi irányítója, gyakran vezércikkírója Balogh Edgár volt. Balogh Edgár életére s benne erre a korszakra az *Acéltűkör mélye* című 1982-es gyűjteményével, az 1986-ban megjelent önéletírásával, a *Férfimunkával* emlékezett. Az utókor számára azonban dokumentumértéke és műfaji kvalitásai okán ezeknél az érdekes köteteknél is fontosabb a Világosságban megjelent cikkeiből készült válogatás, a *Hídverők Erdélyben, 1944–46* című könyv.

Ebben a könyvben ugyanis a történelem nem kímélő forgatagában jelenik meg az a gondolkodás, mely Bethlen Gábortól Sütő Andrásig különböző korszakokban, eltérő körülmények közepette az Erdélyben élők számára egyetlen érvényes parancsot ismert csak: a megmaradás érdekében vállalt közös cselekvését. 1944 és 1946 között ez éppenséggel nem volt egyszerű. 1944 szeptemberében, amikor Románia fegyverszünetet kötött a szövetséges hatalmakkal, és megindította hadműveletét Németország és Magyarország ellen, a legális hatalmat gyakorló Sănătescu-, majd Brătianu-kormány, még inkább a mögöttük álló Maniu-féle különítmény a magyarokkal való leszámolást sürgette. A magyarságot egészében fasisztának minősítették, a magyar lakosság Erdélyből való kitelepítését kívánták. S válaszul a Kissármáson, Ipp és Ördökgút községekben volt, zsidókat és románokat pusztító tömeggyilkosságokra, hadjáratot kívántak indítani a magyarok ellen: lágereket állítottak fel, Gyantán, Tenkén, Egeresen és másutt asszonyokat, gyerekeket, öregeket öltek meg. 1944 szeptemberében–októberében olyan közhangulatot teremtettek, hogy a Vörös Hadsereg – megakadályozandó az újabb vérengzéseket – katonai ellenőrzés alá vonta Észak-Erdélyt. Úgy látszott ekkor, igazában vagy magyar, vagy román főhatalommal lehet csak megszervezni az életet és az államot az Erdélyi-medencében és a Partiumban.

1944 októberétől a Román Kommunista Párt, a Petru Groza-féle Ekés Front, több demokratikus szervezet, köztük az ekkor alakult Romániai Magyar Népi Szövetség, más elképzeléseket fogalmazott. Azt a célt tűzték ki – Petru Groza miniszterelnök Kolozsvárt, 1945 márciusában elhangzott, magyar nyelvű beszédéből véve a szavakat –, hogy „minden nehézségen, minden előítéleten, minden nehézkes gondolkodáson túl, teljes győzelemre” kell vinni a román–magyar együttélés eszméjét. Eltéríthetetlenül, szilárd következetességgel ez volt Balogh Edgár itt közölt cikkeinek vezérgondolata is. Nagyon határozottan és illúziók nélkül szemlélte a múltat. Az 1944-től kezdődő új korszak közvetlen elődjének Budai Nagy Antal jobbagyhőseit, Petőfit, Bem tábornokot, a visszacsatolt Észak-Erdély első március tizenötödikéjének vezérszónokát, Sándor Józsefet tekintette. A 15. századi jobbagyoktól „Erdély néptestvériségre biztató örök üzenetét”, Petőfitől a „demokrácia

gyönyörű lehetőségeit”, Bemtől internacionalizmusát és Sándor József németellenességét érezte építhető hagyománynak. Minden alkalmat fölhasznált arra, hogy leleplezze a közelmúlt magyar sovinizmusát. Szégyellnivalóként emlegette föl a jósikfalvi románégetést. Nagysármást „magyar Auschwitz”-nak mondta. Elítélte a Kézdivásárhelyen volt magyarok tüntetését. De ugyanilyen határozottan sikra szállt a magyarság érdekeiért. Megrázó cikkekben mutatta be a tenkei sortüzet, a magyar tisztviselők elbocsátását. Szót emelt a magyar tankerületekért, iskolákért, főiskolákért, egyetemekért. Szólt a magyar színházak, a Székely Bányászati Kutató létesítéséért. Mindenhová, ahol magyarok éltek, székházat kívánt a Magyar Népi Szövetségnek. Célul tűzte ki az „erdélyi és bánsági magyarság népállományának megőrzése”-t, a „nemzeti intézményeink megtartása”-t, a „szabad nemzetiségi szervezkedés”-t. Elképzelése szerint a Székelyföldnek a magyarság „éltető szívé”-vé kell válnia, olyan centrummá, mely a szórványban élőket, a csángókat is hozzásegíti ahhoz, hogy soha ne fogyjanak el.

A demokratikus Romániában képzelte el egyetlen lehetőségét annak, hogy a román és magyar rivalizálás feloldódjék. A jövőt, mint minden forradalom után mindenhol mindenki, Balogh Edgár is, felhőtlennek, harmonikusnak, nyugodtnak képzelte. Úgy érezte, hogy jogegyenlőségben, testvériségben, sorsközösségben együtt élő népek egy „eszmei nagytakarítás” után megszüntetik az egymás iránti gyűlöletet. A tisztán nemzeti állammá lett Magyarország a szociális problémák megoldására fordíthatja minden erejét. Románia pedig – így gondolta – kidolgozhatja, megvalósíthatja, példává teheti humánus, szocialista nemzetiségi politikáját. Petru Groza hivatalos magyarországi látogatásakor ezt mondta: „[...]vigyázzunk arra, hogy az a testvér, aki odaát maradt, úgy élje életét, hogy az itteni testvér nyugodt lehessen felőle.”

Ezek, a „dunai népek várt demokratikus történelmi egybeforradását” kívánó cikkek, legalábbis legjobb darabjai, a magyar politikai publicisztika legelső vonulatába tartoznak. Elemzők, akár Szalay László írásai; a napi politikai híreket Adyhoz, Bálint Györgyhez hasonlóan eszmetörténeti összefüggésrendszerbe emelik; bátrak, szenvedélyesek, mint Bajcsy-Zsilinszky cikkei.

(1987)

POMOGÁTS BÉLA:
AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM, 1945–1981

A '30-as évek fordulóján megjelent három könyv: Komlós Aladár műve *Az új magyar líráról*, valamint Szerb Antal és Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete* a történeti szintézis három lehetséges formáját jelzi. Pintér pozitivista hévvel olyan kézikönyvet szándékozott írni, amelyik felvilágosítást ad a „legkisebb tudományos kérdésről is”. Szerb Antal nagyszabású esszét írt. Komlós Aladár korszak-monográfiájában a szellemtudományi és formaelemző vizsgálat eredményeit kívánta együtt alkalmazni.

Pomogáts Béla könyve, *Az újabb magyar irodalom, 1945–1981* szemléletében és módszerében nem követi ezeket az írásokat. Mivel a nyilvánvaló kiadói szándéktól vezéreltetve többféle funkciót is teljesítenie kell, ezért nyomokban kétségtelenül mindhárom célkitűzésből megvalósít valamit: a szerző igyekszik az eligazodni kívánók kézikönyvévé tenni tanulmányát, „guide”-dé, ahogy az angolok és franciák mondanák, s ezért rengeteg adatot közöl; a műveket egyéni olvasata szerint minősíti, s – főleg az első részben – analógiái, asszociációi révén, a korszak alkotásait kapcsolatba állítva a korábbi magyar és 20. századi világirodalommal az esszé felé közelít; és bár az egyes művek elemzésébe olyan mélységig nem bocsátkozik, mint Komlós Aladár tette helyenként, de az általa „hosszmetszet”-nek nevezett történeti áttekintésben úgy rajzolja meg a műfajok módosulását, hogy azzal az egyes alkotások megértéséhez, a vázolt problémák továbbgondolásához ad fogódzót.

A kényszerű funkcióhalmozódás, melyet *Az újabb magyar irodalom...* szerzője egy nagyobb cél érdekében joggal és tudatosan föl vállalt, az érdekes, nagy anyagszerűséget bizonyító munkát elsősorban a folyamatok és tendenciák bemutatásává változtatta. Ez a tény pedig nehezebbé teszi a mű igazi újdonságának: a személyes értékítéletnek az érvényesülését, azt, hogy az olvasó számára világossá váljék: ebben a műben egyéni szempontrendszer nyilatkozik meg, olyan, amelyik (hosszú évek óta elsőként) nem hordozza a hivatalosság tisztét és korlátozó fegyelmét.

Az újabb magyar irodalomnak ez az egyéni, de nem hajszoltan egyénieskedő szemlélet a legfőbb érdekessége. Ez már a mű szerkesztésében is megnyilatkozik. Az irodalomtörténet itt nemcsak a szigorúan vett irodalom története lett. Kapcsolódik a határtudományokhoz: a történettudományhoz, a szociológiához, hasznosítja az információ- és kommunikációelmélet legfrissebb eredményeit. Az irodalmi folyamat részeként tárgyalja az esszéirodalom, a kritika és az irodalomelmélet problémáit. Figyelmét nem korlátozza az időhatárokkal megjelölt korszakra. Ha egy-egy korábban volt empirikus tény a történeti jelenben lesz (lett) folyamattá, vagy ha valamilyen korábbi orientáció ekkor módosult, akkor az 1945 előtti eseményeket is rögzíti, feltárva azt a meghatározó történelmi-irodalmi mozzanatot, amelyik a változást előidézte. A folyamatok értékelésében is érvényesíti Pomogáts Béla egyéni szemléletét. A korszakhatárokat átveszi-megőrzi, de minden korábbi

irodalomtörténetnél hangsúlyosabban mutatja be egy-egy perióduson belül a kapcsolódást, az egymásra épülést.

Az 1945 utáni magyar irodalom eddigi legteljesebb, a könnyen kezelhetőség érdekében szűkszavú képe bontakozik ki a *Keresztmetszet* című második rész lapjain. A pontosságra törekvő áttekintés az 1945 után élt, az irodalomból akkor általában kiszorult, oda megjelenő művekkel csak 1957 után visszatért alkotók: Füst Milán, Dutka Ákos, Gellért Oszkár, Áprily Lajos, Laczkó Géza, Hatvany Lajos, Berda József és mások pályaképével kezdődik. A Nyugat második-harmadik nemzedékének korábban hallgatásra ítélt írói-költői követik őket, akik szintén az 1960-as évek elején kerültek vissza a magyar irodalom szervezeti keretei közé. Az utóbbi laza, az 1980-as évekből visszatekintve is legfeljebb csak a mesterek megválasztásában egységes csoportot Pomogáts Béla minden korábbinál tágabban jelöli meg. Ide sorolja Szabó Lőrinc, Illés Endre, Vas István, Weöres Sándor, Takáts Gyula, Rónay György és mások mellett például Németh Andort, aki – bár a Nyugat is közölte írásait – inkább A Tollban, a Munkában, a Szép Szóban volt otthon, meg Vihar Bélát, aki a Magyar Írásban debütált, igazában azonban nem tartozott írói körökhöz 1945 előtt, ugyanis költészete 1945, még inkább 1948 után bontakozott ki. Pomogáts Béla külön csoportban tárgyalja a tömegkultúra alkotóit: Passuth Lászlót, Dallos Sándort és másokat meg a „harmadik nemzedék környezetében” jelentkező írókat, akik – megkülönböztetése szerint – „vallomás”-t és „krónika”-t írtak. Ez utóbbi kör – Boldizsár Ivánt, Bajomi Lázár Endrét, Palotai Borist, Móricz Virágot leszámítva – nem elsősorban írókat foglal össze: az előadóművész Palotai Erzsit, a nagy kultúrájú, kiváló újságíró Ruffy Pétert, a pszichiáter Benedek Istvánt, a szobrászművész Borsos Miklóst. A Nyugat harmadik nemzedékének ilyen értelmű bővítése első pillanatra meglepőnek tűnhet. Hiszen – az idézett példánál maradva – Vihar Béla például legerősebb kapocsnak a közösen megélt időt érzi (erről *Utószó egy verseskönyvhöz* című költeményében olvashatók megrendítő sorok), ez azonban nemcsak összeköthet, de el is távolíthat. Borsos Miklóst meg éppen nem az írói szándék vezérelte („én nem szándékoztam életregényt írni” – írta a *Visszanéztem félutamból* című munkája végén). Ha azonban a Nyugathoz tartozást a harmadik generáció esetében egyfajta hagyomány követésében, bizonyos eszmék elutasításában, a tapasztalt zűrzavar megértésére törekvésben jelöljük meg, akkor ennek a körnek a kitágítása indokoltnak tűnik. A népi mozgalom és irányzat, majd a szocialista mozgalomhoz kapcsolódó legidősebb nemzedék számbavételét követően az 1945 után induló generációk bemutatása folytatja a sort. Pomogáts Béla rövid, általában alig oldalnyi összefoglalóiban, melyek ezeket a csoportos pályakép-vázlatokat bevezetik, kitér azokra a történelmi-ideológiai-művészeti élményekre, amelyek az egyéni sorsok alakulását meghatározták. Sohasem próbálja meg egyetlen rész-okkal magyarázni a közel azonosan gondolkozó-alkotó művészek pályáját, de mindig megkísérli megkeresni azt a néhány valóban döntő tény, amelyik egy-egy csoport kialakulását siettetette. Ezek a rövid bevezetők s az utána következő fejtegetések a körülbelül 10 évnyi közökkel egymást követő nemzedékek pontos rajzát adják.

Az 1945-től 1981-ig tartó korszak magyar irodalmának történelme Pomogáts Béla könyvében kiegészül a határokon túli magyar irodalmak történetével. Ezeket az irodalmakat a szerző kettős kötődésben mutatja be. Egyrészt mindig hangsúlyozza azokat a történelmi-politikai tényeket, amelyek az adott ország életét meghatározzák, s az ott alakuló irodalmak fedezetét jelentik. Másrészt feltárja azokat a közös anyanyelvből és kultúrából következő kötéseket, amelyek ezeket az irodalmakat az egyetemes magyar kultúra részeivé teszik. A legújabban megjelent akadémiai kézikönyvet mellőzve, Pomogáts Béla a határon túli magyar irodalmak körét kiegészítette a Nyugaton megjelent magyar nyelvű művek számbavételével. Ezeket a műveket azonban elsősorban a bennük kifejeződő minőség és morális állásfoglalás szerint minősíti. Mivel nem adhat számot az egyes országokban kibontakozott mozgalmakról (néhány folyóiratot, kulturális műhelyt, kört leszámítva ilyen nem jött létre Nyugaton), ezért ebben a fejezetben inkább csak regisztrálja a szerzőket. Módszere azonban itt is kettős: az irodalomtörténészé és a kritikusé, aki a kibontakozó folyamatot is vizsgálja, meg az egymás mellett élő művek értelmezését is elakarja végezni.

Pomogáts Béla a teljes magyar irodalomban érzékelhető tendenciáinak feltérképezésével, az adatok összefoglalásával nem szándékozott végérvényes és befejezett képet adni a korról. Ezért minden lehetséges kritikai megjegyzés, amelyik esetleg a jelentősebb alkotók (pl. Örkény) hangsúlyosabb szerepeltetését kívánná meg vagy a lexikonszerű összefoglalások helyfoglalását kifogásolná, esetleg a hangsúlyokon medítalna, szükségtelen akadémuskodónak tűnnék.

(1983)

JEL, SZÓ, ZENE

KENYERES ZOLTÁN KÖNYVE WEÖRES SÁNDORRÓL

Sokféleképpen lehet egy költőről vagy íróról monográfiát írni. Az egyik lehetőség a kötetekben megjelent művek alapján elkészített interpretáció. A másik az összegyűjtött versek vagy prózai szövegek és lehetőleg a levelek meg a nyilatkozatok figyelembe vételével írható meg, egymás mellé téve a művek olvasatát és a szerző önértelmező szándékait demonstráló iratokat. Monográfiát lehet írni az életmű lezárásával is. Ebben az esetben a viszonyítási pontok világosabban kirajzolódnak, rögzíthetők az életmű tapasztalatai és a korszak törekvései. Meg persze lehet a szerző halálát követő kritikus huszonöt év után is könyvet írni valakiről, amikor az irodalomszociológiai vizsgálatok szerint már nagy a valószínűsége annak, hogy az életmű része marad az irodalmi köztudatnak. Ez utóbbi esetben azonban számolni kell néhány lehetőséggel. Azzal például, hogy a művekben manifesztálódott esztétikai gondolkodást egy újabb szemléleti forma felülírta – kiszorította, melynek hívei úgy igyekeznek nagyobb teret biztosítani a maguk beszédmódjának és fogalomrendszerének, hogy „átrajzolják” a korszak-képét, életművet állítanak szembe önkényes válogatással, műveket szerzői vagy értelmezői véleményekkel. Irányíthatja ezt a tevékenységet az új reprezentálásának a szándéka, szakmai buzgóság, területfoglalási szándék, akaratlan hozzá nem értés is. Különösen akkor történhet meg az interpretációs kisiklás, ha a monográfia tárgya irodalomirányító helyzetben volt, akár úgy, hogy maga tett a vezéri szerep érdekében legitimációs gesztusokat, mint Kazinczy Ferenc, akár úgy, hogy különböző, „rárakodó” megbízásokkal kénytelenül és kényszeredetten „irodalmi vezér” lett, mint Babits Mihály. Ez utóbbi esetben az életmű és a szerep, akár még kimondatlanul is, együtt lesz a monográfia tárgya.

A Weöres Sándorról írható monográfiával az 1970-es évek második felében nem egy szerző rendszerelvű számbavételéről volt szó. Akkor, amikor a költővel már korábban is foglalkozó Bata Imre, Kenyeres Zoltán és Tamás Attila egymás után jelentették meg a maguk Weöres-interpretációját, megszűnőben volt a marxistának nevezett irodalomértelmezés fogalmi egyeduralma, megrendülni látszott a romantika idején kialakult, a kelet-közép-európai országokban a 20. század második felében is kikényszerült „képviselési” és „vallomásos” költészet hegemoniája. Az irodalomtudományi gondolkodás nem érkezett el még a késő heideggeri nyelvfilozófia nyomán keletkezett szövegértelmezési metódushoz. De lassan elfogadottá vált a nyelvi jel és a jelölt közti viszonyra vonatkozóan a gondolat, miszerint ez nem rögzített és nem örök érvényű. Kikerült az irodalomtudományból az „eszme”, a „kifejezendő” primátusára vonatkozó karteziánus felfogás. Úgy látszott, hogy az önelvű és a referenciális költészet nem csak lehetséges, de e fogalmakra épülő poétikai rendszerek kreatív alkalmazása nélkül nem írható le maradéktalanul sem a késő modernitás korszaka, sem az azt követő vagy az azt meg-

előző időszak irodalma sem. A Weöres-életmű felmutatása ebben az összefüggésben az irodalomfogalom tágításával és az irodalomtudomány fogalmi megújításával (Kenyeres Zoltán szavával: „az esztétikai szabadság” határainak tágításával) jelentett egyet.

Az 1983-ban megjelent Kenyeres-kötet, *Tündérsíp. Weöres Sándorról* című monográfia óta változott a helyzet. 1989-ben lezárult Weöres Sándor evilági időzése. A korábban megjelent *Egybegyűjtött írások* és az *Egybegyűjtött műfordítások* után Bata Imre és Nemeskéri Erika közreadta az *Egybegyűjtött levelek* két könyvét, Steiner Ágota 2011-ben az *Egybegyűjtött prózai írások*at. Ekkorra az irodalomtudomány nálunk is posztmodern korba érkezett. Most azonban szembekerülni látszik egymással két lehetséges interpretációs beszédmód. Az egyik a valamikori Minerva-kört jelentő Horváth János, Thienemann Tivadar, Eckhardt Sándor, Zolnai Béla szövegformája, melyben a fogalmi apparátus folyamatos bővülésével, új és új fogalmak bevonásával és inspirációjával közeledik az értelmező magához a műhöz, az alkotás mélyszerkezetének feltárásához. A másik az 1920-as évek egyes elméletíróit: Bahtyint, Heideggert, Tinyanovot, az 1960-as évek végéről Lacant, Derridát, Jausst, Ricourt, az 1980-as évekből Isert, Todorovot, Rortyt és másokat gyűjt egybe. Az első elfogadónak és gazdagítónak, a másik – a legradikálisabb követőik műveiben – kizárólagosságra törőnek látszik. Ebben a helyzetben Kenyeres Zoltán megjelent monográfiája, a harminc évvel ezelőtti könyv teljessé tétele, a recepció majd huszonöt évének összefoglalásával, néhány módosítással önnön célján túl szintén az „esztétikai szabadság”-ért emel szót. Most azonban nem azt demonstrálja, hogy az uralkodó beszédmódon túl létezik egy másik is, hanem azt, hogy a humán stúdiumokban tudományelméletileg nem lehet kizárólagos narratívát kijelölni. Az irodalmi művek interpretációjában ma egymás mellett élhet a késő szellemtörténeti diskurzus, az orosz formalizmus, a strukturalizmus, a hermeneutikai interpretáció, a nyelv és irodalom dekonstruktív fogalma. Ezekből a végül dominánssá váló beszédmód nem törli el automatikusan az előző rendszerek bármelyike vagy a rendszerek csoportja által felhalmozott ismereteket, mint ahogy a késő szellemtörténeti leírás is élhet a stabil értelem feltételezésének a megkérdőjelezésével, elvetheti a befogadói élmény kizárólagosságát, értelmezheti a jelentés relációs természetét, tekintheti a nyelvet a befogadói értelemtulajdonítás függvényének.

Kenyeres Zoltánnak az általános és különleges irodalomtudományi szempontok mellett személyes oka is volt a Weöres Sándorról készíthető könyv megírására. A költő, akinek verseit az irodalomtörténész édesapja, Kenyeres Imre, a Diárium szerkesztője is közölte, 1944 februárjában, alig valamivel a későbbi monográfus ötödik születésnapja után *Kenyeres Zolinnak* című verssel köszöntötte. A költő a verset különben elküldte Kodály Zoltánnak is, abban a bizodalomban, hogy kórusművet, de legalább dallamot komponál a szövegre.¹ Weöres Sándor és a Kenyeres

¹ WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött levelek*, s. a. r. BATA Imre, NEMESKÉRI Erika, Bp., Pesti Szalon, 1998, I, 379–381.

család kapcsolata később sem szakadt meg. Különösen megerősödhetett ez a kapcsolat az 1960-as évek közepétől. Kenyeres Zoltán ekkortól olvasta, jegyzetelte, gyűjtötte a költőre vonatkozó adatokat, értelmezte a műveket, feljegyzéseket készített magának. Megismerhette a költő személyiségét, az időn és téren kívüli létmódját. „Az én életemben – írta magáról a Weöres 1947 nyarán leendő feleségének, Károlyi Amynak – kevés az emberi vonás; az emberfölötti szféra felé fordulva élek. S ezért az életem nem is élet, hanem olyasmi, mint egy temetői örökmécs lángja. [...] Én tulajdonképpen »nem vagyok«, hiszen mindenemet és magamat az ember fölötti erőnek adtam, az ő szolgálatában ég el a szívem, az agyvelőm, minden lépésem.”²

Weöres Sándor életében nem csak felnőttként volt kevés „az emberi vonás”. Kisgyerekként sem kortársai életét élte. Korán jelentkezett ritmus-igénye és ritmust formálni tudó tehetsége. Német nevelőnőjétől kisgyerekként megtanult németül. Német verseket és Schillert olvasott, aztán Shakespeare-t és Madáchot. Édesanyjától, akivel Várkonyi Nándor megfigyelése szerint „egymás szuggesztiójában, lelkileg egymás jelenlétében éltek”, Ady- és Babits-könyveket kapott. Együtt mentek el Celldömökre vagy Csöngén az antropológiai kör találkozóira is, melyet Karl Baltz osztrák-német hegedűművész szervezett nyaranta, csöngői születésű magyar feleségével. A felnőttek német nyelvű társalgása, az ott elhangzott eszmefuttatások, az emberre vonatkozó okkultista ismeretek összességükben nem befolyásolták a kisgyerek gondolkodását, feltehetően nem is értette őket, azonban bizonyára tudatosult benne, hogy az őt körülvevő fizikai valóságon túl létezik egy másik. Ebben a másikban természetfeletti titokzatos erők vannak, róluk nem csak beszélni lehet, de kapcsolatba is lehet velük kerülni. Ezek az antropológiai találkozások túlnyúltak elemista évein. A kezdeti és homályos érdeklődés a 14–15 éves Weöres Sándorban már felkeltette a transzcendens távlatok iránti kíváncsiságot. Elolvasott egy ókortörténeti vallásbölcseleti és irodalmi szemelvénygyűjteményt és Lao Ce *Tao Te king*-jét, aztán elolvasott minden fellelhető vallásfilozófiai munkát, ami a keze ügyébe akadt.

Ekkor már egy pepita füzetre való verse volt. 1928 őszén, szombathelyi diákként, négy versét közölte Karácsony Sándor lapja, Az Erő. 1929-ben Bónyi Adorján a Pesti Hírlapban hosszú és lelkendező cikkben írt róla. Ebben az évben huszonkilencszer jelent meg nyomtatásban. Ekkor, a Babits családdal jó ismerősi viszonyban volt édesanyja közbenjárására, Budapesten felkereste a Nyugat szerkesztőjét és Kosztolányi Dezsőt is. Hamarosan mindkettőjüknek verseket és fordításokat küldött. Ezekben a levelekben írt magánélete problémáiról, terveiről, olvasmányairól, arról, hogy zenei műfajokat próbál átültetni versbe. „[...] a szívet már meg is valósítottam [...]. A szimfónia elméletével is kész vagyok. [...] »Pre-

² Idézi: STEINER Ágota, „Szép távolsággal itt vagyok”. Károlyi Amy és Weöres Sándor alkotói kapcsolata, Életünk, 2013/4.

lúdium«-om nem azonos a zenei prelúdiummal [...]. A »fúga«, »invenció«, »szonáta« stb. poétikai párhuzamát még nem találtam meg.” 1932-ben aztán megjelent a Nyugatban a *Hajnal*, a *Jajgatás* és a *Kicsinyesek*.

Kenyeres Zoltán a költő életének első tizenkilenc évét bemutató részben, melyben a családot és a kisgyermekkort levelekből, feljegyzésekből, rakja össze, két dologra fordít különös figyelmet. Leírja az antropológiai kört, az antropológiai gondolat előzményét, a teozófiát, a kettő közti különbséget, mindkettő kapcsolatát különböző világvallásokkal, azonosságait és eltéréseit, szervezőiket, *A sors törvénye* című könyvet, mely különben megvolt Weöres Sándorék könyvtárában. Ez a gondolatsor a „filozófáló vers és a verssé vált filozófia” közötti eltérés szavakba foglalásához érkezik el, mintegy előkészítve a költőnél nagy szerephez jutó „verssé vált filozófia”-k bevezetését.

A megjelent versek közül mindössze egyet emel ki: az 1928-ban és 1929-megjelent *Öregek* címűt. Ez a tény két szempontból is fontos.

Egyrészt, mert ez az a mű, melyet Kodály Zoltán kiválasztott, és kórusművet komponált rá. A zeneszerző ugyanúgy járt el, mint Berzsenyi Dániel *Magyarokhoz* című verse esetében. Abból a szövegből az első két és az utolsó szakaszból alkotta meg a maga művét. Weöres verséből elhagyta az utolsó tizenhat sort, mert bizonyára „túlságosan ismétlésnek és valószínűleg lágynak, sőt érzélgősnek találta”. Kenyeres Zoltán a Kodály-módosítások közül egyet emelt ki. Weöres ezt írta: „vagy tikkadt nyárban a verandán / hogy üldögélnek a napsugárban”. „Kodály – olvasható a monográfiában – Weöresnél sokkal módszeresebb logikájával észrevette, hogy a vers elején a »veranda« elűt az ábrázolt képektől, és ezért a sort úgy igazította ki, hogy az öregek a tikkadt nyárban »a ház előtt« ülnék. A kép így egységesen falusi hangulatú lett. A »veranda« szót később Weöres is kicserélte [...]”. Miért fontos a változtatások számbavétele, a kórusmű zenei jellemzőinek, rövid, de lényegest kiemelő összefoglalása? Ez a megoldás azt jelzi, hogy a monográfus a szövegváltozatok számbavételével mérlegelő filológus is, aki a végrehajtott szövegváltoztatással regisztrálja a korrekció nyomán jobbá vált szöveget, s mint gyakorlott szerkesztő és versértő, végig tudja járni Kodály gondolatmenetét. Az *Öregeket*, eltérően Bori Imrétől, nem „önálló szót kereső dadogás”-nak nevezte. Összefoglalja azokat a motívumokat, melyek az alkotásban közvetlenül vagy pretextusként vagy adaptív formában megjelentek.

Másrészt fontos, és a szerző továbbiakban is tetten érhető metódusát előlegzi, hogy csak a gondolatmenet szempontjából lényeges dologra tér ki. Ebben a szövegben fontos volt számára a heterometrikus karakter hangoztatása, a ritmustelemzés mikéntje, az érzelmi gazdagság és az egyszerű stilisztikai eszközök kontaszta. A többire pusztán csak utal, vagy szóba sem hozza őket. Utal például a lírai alany megjelenésére. „Az ablakból néha elnézem őket” felütésben ott van a lírai alany, azaz a vers hagyományos élménylíra szokásrendje szerint indul. De nem marad benn a versben, mint Kosztolányi *Egyedül* című alkotásában megtapasztalható, hanem „lábujjhegyen kioson” a versből, látszólag személytelenít, valójában ez a „kiosonás” csak „hatásnövelő káprázat”, az öregek sorsának ábrázolása

ugyanis a beszélő „szomorú magányosságá”-nak kivetítése. És nem hozza szóba például, hogy a Kodály Zoltánnak írott Weöres-levelekből kiderül: a Csöngére öreg énekmondókat meghallgatni és dalaikat lejegyezni érkezett zeneszerző mellett őt magát is milyen intenzíven foglalkoztatta ekkor az ütemhangsúlyos ritmus különleges formáinak megalkotása, mennyire ritmus-centrikus általában a gondolkodása. Ez ugyanis a játékos versek leírásakor lesz majd fontos.

A pályakezdés részeként tárgyalja Kenyeres Zoltán az első három kötet: a *Hideg van; A kő és az ember* (1935) és *A teremtés dicsérete* (1938) című versesköteteit és *A vers születése* (1939) doktori értekezését.

A történelem–földrajz szakon megkezdett, majd a filozófia–esztétika szakon befejezett tanulmányait lezáró doktori disszertáció semmiben nem felelt meg a korszakban készült hasonló munkák formai követelményeinek. Nem jelent meg benne sem az esztétika, sem a filozófia elmélyült tanulmányozásának nyoma. Egy jelöletlen forrású Edgar Alan Poe-idézet, egy Arany János levél (a jegyzetben hozzákapcsolva egy Kosztolányi-cikkre való utalást), hét Ady-verscím jelenti a korábbi korszakokban „felhalmozott” és itt „mozgósított” tudást. Nem utal a dolgozatot elfogadó Halasy-Nagy József könyveire, *A filozófia történetére* (1921) és a *Modern gondolkodás* (1922) című munkára sem. Az utókor által a szerző személye miatt rangján felül értékelt disszertációról a monográfus nem mond elmarasztaló véleményt. Három alkalommal idézi, amikor Weöres-vers kapcsán demonstráló hivatkozásként lehet. Általánosító vélemény helyett így juttatja kifejezésre értékelését.

Ugyanígy módon fejezi ki véleményét a két verseskötetről. Az elsőről jószerivel csak általánosságokat ír. Felemlgeti a versek „kitűnő formái”-t. Idézi a kortárs bírálatokból a „ritmusra, rímre, alliterációk, asszonáncok, tiszta rímek csengésére”, a „bódultan” muzsikáló versekre, a szövegek „melódiájá”-ra vonatkozó dicséreteket, a rím és a ritmuskeverés „bájos felelőtlenségé”-t, a „nyelv zenéjé”-t emlegető részleteket. Maga azonban nem emel ki egyetlen alkotást sem a kötetből.

A második kötetet hasonlóképpen intézi el. Két kivétellel. A címadó versről, *A kő és az emberről* szólva megjegyzi, ez a szöveg, egy néger spirituálé átritmizált, szerkezetileg átalakított szabad fordítása, amely „Weöres emlékezete szerint” csaknem szó szerint megtalálható Fónagy Iván *Waviri* című, a primitív népek költészetéből összeállított antológiájában. Kenyeres Zoltán a szöveg lehetséges vándorútját szavakba foglalva a lírai alany és a szövegben ellenpontként megnevezett „szikla” kettőséből von le következtetést. A szikla „a lelketlen anyag” a jelentés-változásban „a nem emberi világminőség”, az objektum, a külső és a belső világ is. Ezen a ponton a vers „a meg nem nevezett isten [...] a világgal és az énnel is azonos”. Ez az okfejtés, kimondatlanul is, felidézi Weöres Sándor mindent megőrző, semmit el nem törő emlékeztét. A sokat olvasó költőknél ugyanis gyakran előfordul, hogy a bennük őrzött szövegről, szövegrészletről nem tartják számon, milyen úton-módon került hozzájuk. Ők alakították? Olvasták? Egy szóra szöveget építettek? Egy sort továbbírtak? Mindenképpen el kell gondolkozni bárme-

lyiknek az elméleti lehetőségén. Akármelyiket vagy akár mindet feltételezve más-ként mutathatja magát ugyanis a textus, pretextus, hipertextus elképzelt viszony-rendszere. A másik vers a *Valse trieste*. Kenyeres Zoltán idézi magát a költőt, aki három, három, kettő tagolású „zenei értelemben” vett rondónak, tehát szövegépítési próbának tekinti az alkotást. Idézi Bata Imrét. Ő a „tökéletes megmunkálású” formát az elmúlás és megújulás teljességeként írja le a művet. Hozza Vas István leírását. Ebben „Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég. / Lyukas és fagyos az emlék”-részben egy húsz évvel korábbi Babits-részletet vélt felfedezni, amelyik Arany János *A tetétleni halmon* című versben a sorvégi „nemrég” és „emlék” összecsengésében jelenik meg először. Az idézett megjegyzésekhez melyekben a ki-zárólagosságot elképzelhetetlennek tartja a szerző, egyetlen bekezdésben kapcsolódik csak. Ebben azonban szembeállítja az első két kötetet, a másodikikat „a magány és elidegenedettség” kifejezésének, az „érzékeltető és élményként átélhető” leválasztó szándék megjelenésének tekintette elsősorban.

Az igazán fontos kérdés azonban nem a pályaindító két kötet volt. Hanem a magyar irodalmon belüli új költői törekvésrendszer létrejötte.

A két világháború közti alkotókat szokássá vált a Nyugat „nagy nemzedéke” után következő második és harmadik nemzedékének leírni. Feledésbe látszik merülni a tény, hogy az 1932-ben, akkor tehát, amikor Weöres Sándor már Babits és Kosztolányi levelezőpartnere volt három éve, a Nyugaton kívül megjelent a Napkeletben, a Pesti Naplóban, a Pesti Hírlapban, budapesti és vidéki lapokban, sőt, részese volt az Ötöröny pécsi folyóirat szervezésének, melybe éppen ő kért (és kapott) bevezető írást Babitstól, szóval feledésbe látszik merülni, hogy ekkor, 1932-ben jelent meg Babits Mihály összeállításában az *Uj [!]anthológia. Fiatal költők 100 legszebb verse*. Ebben a gyűjteményben zömmel az 1890-es évtizedben született szerzők verseit lehetett olvasni, a legfiatalabb közülük az 1905-ös születésű József Attila volt. Babits nem egyedül állította össze ezt a könyvet. Hozzávetőlegesen tizenöt-tizenhat versértőtől kért javaslatot az egy-egy szerzőtől közlendő szövegek számára és címére vonatkozóan.³ Az antológia bevezetőjében Babits egyértelműen életkor szerinti nemzedékről beszél. Tárgyiasságban, az egyéniség-kultusz hiányában, a formai modernség háttérbe kerülésében, az újnépíességben érzi közösségüket. Valószínűleg több oka van annak, hogy Weöres Sándort itt nem mutatják be. A meghatározó ebben az életkor, hiszen születési évszáma szerint mindenképpen a következő generáció költője ő. Feltételezhetően szerepet játszhatott ebben a besorolásban a nyelvhez való merőben új viszony. A második kötet ugyanis a maga teljességében mutatta: a nyelv zeneisége Weöres Sándornál megelőzi a gondolatilag megragadható tartalmakat, „[...] a világról alkotott nyelvi koncepciók középpontjában” nem a valóságos vagy alakváltó, vagy fiktív személy áll, a szövegek – az elmondottakon túl – kultúrák, kulturális szférák játéka.⁴

³ Egy vélemény-kérésről: *Török Sophie naptárai*, s. a. r. PAPP Zoltán János, Bp., Argumentum Kiadó, 2010, I, 475.

⁴ Vö. SCHEIN Gábor, *Weöres Sándor*, Bp., Elektra Kiadóház, 2001, 5.

Az életkor szerinti következő nemzedékbe tartozik majd Radnóti, Vas István, Hajnal Anna, Rónai Mihály András, Toldalagi Pál, Zelk Zoltán és Weöres Sándor. Ők is életkor szerinti nemzedéket jelentenek, kötetüket *Új Magyar Líra* címmel nem Babits, hanem Kárpáti Aurél állítja majd össze, mégpedig szokatlan gyorsasággal, 1934-ben, az előző könyv után mindössze két évvel. Egyre bővülő névsorral, folyamatos laptervekkel, rendszeres összejövetelekkel készült ez a generáció a színre lépésre. Legtöbben Babitshoz fordultak. Az azóta közzétett leveleikből és vallomásaikból látszik: ambicionálták a Nyugatban való megjelenést (Berda József megjelenést hiányoló leveleiből erőteljes indulat csap ki minden esetben). Weöres úgy gondolta, Babitsnak jó lenne egy pecsét, mellyel – mint a marhák tomporára a gazda, a tulajdonos jelét-nevét – ráütné a verset írók hátsójára, kit tart költőnek. Ugyanakkor elutasította a Nyugatot egyedül szerkesztő költőtárs kritikáját, *Harmadik nemzedék* címmel versebe foglalta az előző két generációtól való elkülönülést, és sikra szállt nemzedéke jogaiért. Kenyeres Zoltán monográfiájában ezt a kapcsolódást és szétartást „A nemzedék szárnyán” fejezetcímmel jelölte. Weöres Sándort pedig „a józanság szélsőségesé”-nek nevezte.

A monográfia vonatkozó fejezetéből kitetszik: a költő pályakezdésében nem az önállósuló poétikai felfogás, hanem a pécsi egyetemen kialakult inspiráló légkör, Thienemann Tivadar, Kerényi Károly, az emlegetett Halasy-Nagy József, a művészettörténész és orientalista Felvinczi Takács Zoltán révén létrejött szellemi aura és – mindenekelőtt – Fülep Lajos és Várkonyi Nándor szellemi közelsége, és hamarosan kialakult barátsága volt fontos. Várkonyi Nándor a *Pergő évek* című ön-életrajzában hetvenhárom oldalt szentel a költőnek. Leírta megismerkedésük történetét, az összegyűjtött kézirat-örödékeket időrendbe téve az egyéni költői út megtalálását, a pécsi folyóirattervet. Emlékezéséből kiderült, hogy a *Szíriát oszlopai* könyv megírására készülve a *Gilgames éneket* „többrendbeli német és francia fordításból” Weöres Sándor készítette el más babiloni irodalmi emlékek, a *Pancsatanra* és egyéb „hindu ősiratok” fordításával együtt.⁵ Várkonyi Nándor barátsága révén tehát visszajutott az emberiség őstörténelmébe, a teremtetéstörténet különböző vallások szerinti leírásába és magyarázatába. Fülep Lajossal 1933-tól került kapcsolatba. A zengővárkonyi református gyülekezetben szolgáló művészet- és esztétikatanár, a pécsi egyetem tanára, aki – írta Kenyeres Zoltán a monográfiájában – „az első nagy nemzedék legnagyobbjai közé tartozott. Európai szellemű magyar öntudata Adyével volt rokon, filozófiai tudása, szintetizáló hajlama Lukácséval vetekedett”, azonnal felismerte a költő különleges kvalitásait. Weöres Sándor, amint a levelei mutatják,⁶ 1933-tól 1947-ig levelekben, aztán Fülep Lajos haláláig (Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* című könyvéből tudható) személyes találkozókon mutatta be a professzornak kész vagy készülő műveit. A „művészetbölcselettől nyelvhelyességi tudnivalókig tanácsadó mesterének tekintette” Fülep Lajost.

⁵ VÁRKONYI Nándor, *Pergő évek*, Bp., Magvető, 1976, 356–357.

⁶ Vö. WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött levelek, i. m.*, I, 415–475.

A látszólag élményversből akár egyetlenegy alkotásában is tárgyias költészetre váltó Weöres Sándor pályájának kiteljesedését Kenyeres Zoltán a *Gilgames* (1937), az *Istar pokoljárása* (1939), a *Theomachia* (1939), a *Medúza* (1944); *A teljesség felé* (1945), az *Elysium* (1946) és *A fogak tornáca* (1947) kötetre teszi. Hamvas Béla és Zalai Béla tanulmányához kapcsolódva ő is megkülönböztette a „valamiről beszélni” és a „valamit énekelni” eltérő helyzetét. Az első filozófiailag és esztétikailag az „ismeret” nagyszerű formája lehet. A második azonban többletet ígér. Belülről kiindulva a lényeg feltárását. A kettő közötti eltérés érdekelte a költőt, a „hogyan” szavakba foglalhatósága. Ekkor vált költészete a nyelv kalandjává, a kultúrák találkozási pontjává, ekkor tudatosult benne, a versírásban a metafizikába oltott dialektika. Ekkortájt szabadította föl verseit „a készen kapott ritmussémáktól”, alkotásai jelentős részében mintának tekintve a görög kardalköltészet formavilágát és struktúráját. Ennek a hosszú korszaknak a példadarabjai a monográfiában *A sorsangyalok*, a mítoszi ihletésű hosszú versek közül a *Mária mennybemenetele* és a szimultán ritmusú játékversek.

A szövegekhez elvezető úton és az elemzések összefoglalásában az esztétikai, a filozófiai, a motívum- és műfaj történeti előzmények és folytatódások számbavétele közben, a fejtegetésekben, a világkultúra, a világ líra folyamatosan jelen van. *A sorsangyalokról* szólva például kitér a mítoszokban megjelenő női és férfi princípiumokra, az automatikus írásra, egy Fülep Lajosnak írott levelet felhasználva a monográfus összegezte, miként született a vers, melyhez az első felolvasáskor jelen lévő versértők azonnal felvilágosító magyarázatokat kértek. Az ott elhangzott gondolatokat Fülep Lajos kérésére levélbe foglalta. Kenyeres Zoltán ezt a levelet nem a verset követően és eredeti szövegrendjében hozza, hanem „a vers misztikus tartalma elé” teszi, s ezzel a módszerrel rekonstruálja a nyelvi megformálás műhelymunkáját. A *Mária mennybemenetelében*, ami az *Egybegyűjtött versekben* a *Hetedik szimfónia* címmel jelent meg, először a felravatalozott halott testtől való búcsúzás valósul meg, ezt követi az éjszakában egymásra „másolódó” képek sora, a harmadik részben „két egymást váltó kórus dala hallatszik az asszonylét dicsőségéről és szomorúságáról”, a negyedik rész a mennybemenetel misztériumát idézi fel.

A játékverseknek mondott alkotások sorsa és históriája maga is külön történet. Amint volt róla szó, Weöres Sándor költészetében sokszor a nyelv zenéje hívja elő a verset. Ez azonban soha sem ismétlődő módon történik meg. A *Száncsengő*-ből például először, a pálya legelején megszületett két és fél sor. Aztán, írta a költő valahol, két évet dolgozott rajta, s így alakult ki a ma ismert forma. Van olyan szöveg, melynek „kihordási ideje” húsz év lett. A *Valse triste*, amely aztán három másik verssel együtt négytétéles *Első szimfónia* címmel jelent 1973-ban, a maga első négy sorával önálló játékvers is lehetne. Előfordul, hogy egy vers, például a *Medúza*-kötetből az *Őszi éjjel* kezdetű dal ritmusrendje egy másik ilyen alkotást, az *Árok mellett* kezdetűt hívja elő. Ezeknek a játékverseknek, ritmusgyakorlatoknak, verszenei próbálkozásoknak, lírai vázlatoknak, daltani kísérleteknek egy része *Bóbita* címmel „gyerekvers”-ként jelent meg a politikailag eldöntött, kötelezőnek hirdetett hallgatás időszakának végén, akárcsak Nemes Nagy Ágnes, Tamkó Sirtó

Károly és mások nyomtatásra „engedélyezhető” darabjai. Ez a verscsoport alkalmat adott arra Kenyeres Zoltánnak, hogy leírja és hierarchizálja a sorképzés, a hangzásértékelés és ritmusfokozás, valamint a szimultán ritmusrendszerek és a belső ritmikai kör poétikai kategóriáit.

A *Weöres Sándor*-kötet befejezése a *Psyché*re és a recepcióra „vetett pillantás”. Az első „korhű életregény, ragyogó imitáció, történelmi üzenet”, alak-, történet-, nyelv- és poétika teremtető példája. A monográfus harminc évvel ezelőtti könyvében tartózkodóbban tekintett erre a műre. Verses regénynek jelölte. A mából visszatekintve többretegűnek látja az alkotást, mint akkor, nem vonja vissza műfajjelölését, de jelzi Miklós Pál „életrajzi regény” és Tarján Tamás „versregény” műfajjelölését is. A recepció részét jelenti az utolsó időszak alkotásainak értelmezése. A költő kézirat-formában olvasta e könyv első változatát, s akinek néhány megjegyzését (pontos jelöléssel) fel is használta a monográfus, az utolsó versekről (értelemszerűen) nem beszélhetett. Most azonban jelentésértékük van Weöres Sándor ezekről mondott szavainak, miszerint „több a lé, mint a hús”, valamint azoknak a lapszélre írt „firkák”-nak és „jegyzetek”-nek, amelyek indulatosan kapcsolódtak az első olvasáskor egy-egy vershez.

Kenyeres Zoltán *Weöres Sándor* című monográfiájának jelentőségét legjobban az mutatja, hogy a szövegek háttérébe vonható filozófiai, esztétikai, műfajtani, poétikai minősítések lényegében változatlanul maradtak. Az azóta közreadott könyvek, tanulmánykötetek, tanulmányok nem tettek időszerűvé semmiféle érdemi változtatást. A monográfia és a centenárius azonban együtt előhívott lapangó szövegeket, még élő kortársak visszaemlékezéseit és dokumentumokat. Nagy L. János *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében* című kötete, Lőcsei Péter emlékeket és dokumentumokat összefoglaló két könyve és a Fűzfa Balázs szervezésében szerveződött *Valse triste*-konferencia, és annak kötete e kettős inspiráció nélkül bizonyára vagy nem jelentek volna meg, vagy másként formálódtak volna.

(2014)

IRODALMI KONTEXTUS, TÖRTÉNELMI ANALÍZIS, MÉDIA-HERMENEUTIKA

LENGYEL ANDRÁS: *A MINDENNAPOK SZEMÜVEGKÉSZÍTŐI*

1948 után túlságosan gyorsan kényszerült az irodalmi közélet a 19–20. század fordulóján elkezdődött magyar modernizációs kísérletek újraértelmezésére is. Ebben a kényszer-igyekezetben a politikai szempont vált meghatározóvá. Így lett 1945 korszakhatár a művészetekben, ezért lett éles választóvonal az ideológiai „feldúsított” *Új versek* 1906. februári megjelenése, ezért sikkadt el és politizálódott át az irodalomban a magyar avantgárd és a festészetben a Nyolcak mozgalma. És így kerülhetett sor a közsajtó szándékos kirekesztésére is. Az írott médiában ugyanis az aktuális események, a róluk összeálló elemzések a történetek idejének különbözőképpen megformált interpretációját jelentik, a dolgok maguk jelennek meg itt és ekkor, semmiképpen nem teljesítve ki az utókor esetleges politikai kíváncsiságait.

Napjainkra a sommás és egyszerűsítő ítéletek jórészt eltűntek. Az irodalmi közgondolkodás nem kapcsolja a magyar irodalmi és kulturális modernizáció kezdetét sem Adyhoz, sem egyetlen kötet megjelenéséhez. A modernitás kibontakozását a 19–20. század fordulójának kisprózájában, újságcikkekben, néhány Ady-versben, a Nyolcak alkotásaiban, Bartók és Kodály népzene-történeti kutatásaiban véli megtalálni. A zeneszerzők fonográfos gyűjtőútja Erdélyben, Bukovinában, a Zóbor-vidéken és Nógrádban 1905-ben, Czöbel Béla „kivonulása” a nagybányai iskola alkotói közül 1907-ben és találkozása Kernstok Károllyal nem kisebb jelentőségű esemény ebben az összefüggésben, mint az *Új versek* megjelenése.

A sokirányú folyamatként értelmezendő modernizáció-interpretációból azonban még mindig kimaradni látszik az írott sajtó és a sajtóanyag vizsgálata. Azért is meglepő, hogy a média-hermeneutika nem szerepe szerint van jelen a korszakról való gondolkodásban, mert látványos szakmatörténeti esemény is zajlott ekkor. Ekkor került sor a sajtószabályozás parlamenti vitájára, s ennek előzeteseként az Otthon Írók és Hírlapírók Körében, és a Budapesti Újságírók Egyesületében az érintettek találkozájára, akik között ott volt Miklós Andor, az első modern újság, az 1910-től megjelenő *Az Est* tulajdonosa és főszerkesztője, Kemény Simon, Pakots József, Pünkösti Andor és Székely Sámuel.

Lengyel András, aki tanulmánykötetekben értelmezte a magyar irodalom meghatározóan fontos szerzőit, műveit és a törekvéseket a klasszikus és a késő modernitás egymást átfedő idejéből, és a késő modernitás korszakából, talán legelsőként ismerte fel, hogy az irodalmi folyamatról szóló autentikusabb narratívában elengedhetetlen a médiatudányi megközelítés. Több okból is. Először azért, mert a korszak magyar költőinek, íróinak jelentős része professzionális vagy alkalmankénti újságíró is volt. Nem csak az „elitkulturá”-ba sorolt Mikszáth Kálmán meg

Kiss József, valamint Cholnoky Viktor, Csáth Géza, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Babits Mihály, Juhász Gyula, Tóth Árpád és Móricz Zsigmond tartozott bele ebbe a körbe, de a „tömegkultúra” olyan szerzői is, mint Harsányi Zsolt, Kádár Endre, Surányi Miklós, Szomaházy István, Szederkényi Anna és a San Remo-díjra Babitscal egy évben felterjesztett Lux Terka is. E két alkotócsoporthoz természetesen másként és másként volt újságíró. Az első eszmehírdető és értelmező pozícióban képzelte el a maga munkáját. A második érdekességek hajszolásával vagy a korszak által sugalmazott, gyakran egyszerűsítő politikai és társadalmi eszmék közvetítésével kívánta megalkotni a maga szemléleti és gyakorlati státusát. A médiatörténeti-médiatudományi megközelítés mindezeknél túl azért is fontos, mert a korszak-meghatározó alkotók életművének nem elhanyagolható része csak az újságok lapjain maradt fenn. A kötetbe-emelés értéknilvánító gesztus volt. Könnyen előfordult, hogy egy-egy újságban megjelent írás vagy esetleg egy-egy műcsoport áldozatul esett a szerző aktuális mérlegelésének, vagy nem illet a készülő cikk- vagy tanulmánykötetbe. De az sem kizárt, hogy a szerző által kevésbé fontos írásokat az utókor különös jelentőséggel ruházza föl, mint ahogyan ez történt a Kosztolányi Dezső által szerkesztett Pardon-rovat cikkeivel.

Lengyel András *A mindennapok szemüvegkészítői. Sajtótörténeti tanulmányok* című, 2013-ban megjelent könyvében az általa korábban vizsgált szerzők egy részének publicisztikai írásait vonta be az életművek és a korszak értékelésébe. Felfogása szerint ugyanis szükséges minden esetben „az elszórt iratok számbavétele”, a „történeti sajtókutatás”, az „esettanulmányok készítése”. Az itt közölt dolgozatok a korszak központi problémáit foglalják szavakba: a publicisztikai alkotások „szépírás”-ként való megjelenését és a modern újság-rovatok kialakulását (*A vezércikk író Cholnoky Viktor; A Hét „Toll és Tör” rovatáról*), az Est-lapokkal teret hódító modern sajtóműfajok és a sajtóirányítás kialakulását (*A „bűn” elbeszélhetősége; Hatvany Lajos Pesti Naplója; Az úgynevezett ál-Az Est. Egy médiacsata története; Sebestyén Arnold és Az Est médiamarketingje*), továbbá a politikai sajtóbefolyásolás megvalósulásának technikáját (*A Népszava sajtórendészeti ellenőrzése – 1929*). A könyvben központi helyet foglalnak el a Kosztolányi-életműhöz kapcsolódó média-hermeneutikai dolgozatok. Mindenekelőtt a már idézett Pardon-rovat története.

A rovat 1919. szeptember 28-án napilapként induló Új Nemzedék sorozata volt. A Bangha Béla és Milotay István szerkesztésében megjelenő újságnak lett a munkatársa a mindig is újságírói fizetésből élő Kosztolányi Dezső. Mivel a leírt szövegek esztétikai önértéke volt számára minden esetben a meghatározó, nem pedig az írásait közlő vagy munkáját igénybevevő orgánus valódi vagy vélt politikai orientációja, ezért mérlegelés nélkül fogadta el a felkérést (s pusztán a Népszava később érkezett megkeresése miatt nem lett annak a lapnak a munkatársa, ha hinni lehet Kosztolányiné visszaemlékezésének).

Kosztolányi a rovatvezetői státus elfogadásakor nem csak a felkérés idősorrendje vagy az esztétikai meggyőződése okán nem mérlegelte a korábban a Nyugat

ellenében megalapított Magyar Kultúra vezetőjének, a „militans eclesia” képviselőjének, Bangha Bélának és Milotay István szerkesztőnek a feltűnését a napi sajtóban. A magyar nemzet tagjaként és az ezer éve létezett magyar állam polgáraként azok közé tartozott, akiket legmélyebben érintett a politikai és társadalmi változás. Már a családjában is. Szülővárosa, Szabadka a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett. Édesapja elvesztette gimnáziumi igazgatói állását és nyugdíjjogosultságát. 1919 áprilisában–májusában személyesen csalódott a politikában, akárcsak Jászi Oszkár, Károlyi Mihály, Kunfi Zsigmond és Babits. Megtapasztalta az I. világháborúban győztes nagyhatalmak színeváltozását, a népek önrendelkezési jogának semmibe vételét, a háború előtti Magyarország területén élő nemzetiségek államalapítási és mohó területfoglalási ambícióját. Tisztázatlan volt számára a királyság helyére lépett köztársaság, az azt felváltó proletárdiktatúra, az e formációkban szerepet vállaló emberek indítékrendszere, esetenkénti hitszegése, az erkölcs, a politika és az igazság összeegyeztethetetlensége. Az 1919 őszétől formálódó új világ mindenféleképpen ismeretlen volt az ő szempontjából. A Pardon-rovatban, a szerkesztők szándéka szerint, a Tanácsköztársaság bukását megelőző hónapokból a politika nevében elkövetett köztörvényes bűntetteket, a tömeges letartóztatásokat, egyéni árulásokat kellett szavakba foglalni. A lap újságíróinak és olvasóinak a tettek megfogalmazása, a bűnösök leleplezése, a *morális elítélés* volt az elsődleges.

Ebben a vonatkozásban a Lengyel András által felsorolt, korszakot jellemző tényeket még tovább lehet szaporítani. 1919 őszének embere ugyanis nem csak a már felidézett történeteket élte meg, de emlékezett arra is, hogy az 1890-es évtizedben a kormányzat elindított egy mezőgazdasági, ipari és közoktatási reformot, melynek eredményeként a magyar királyság lakói 1913-ban már érezkelhetően jobban éltek. Az ország (Pritz Pál *Nem a házat, a házat kell építeni* című cikkében írt erről az Egyenlítő 2012/5. számában) a nyugat-európai fejlődés 60,4%-át érte el, hazánk ekkor volt a legközelebb a kontinens legfejlettebb államaihoz. Kialakultak a Monarchia egésze számára dolgozó nagyvállalatok. A mezőgazdaság gépesítése szigorú állami előírások szerint ment végbe, ügyelve arra, hogy a gépek ne szorítsák ki a nagybirtokokon alkalmazandó kézi erőt. A századfordulón francia, német, svájci és belga tapasztalatok alapján épültek gimnáziumok, majd mindenütt létesültek falusi és tanyai iskolák. Az 1918 őszétől kezdődő időszakban ugyanakkor számtalan hibás személyi döntés is rontotta az ország helyzetét. Lindner Béla, honvédelmi miniszter kinevezése (melynek eredményeként a frontokon 350 ezer magyar katona tette le a fegyvert, s vált hadifogollyá), Szamuely Tibor teljhatalma, a „Lenin-fiúk” megszervezése, a Felvidéket visszafoglaló Vörös Hadsereg visszarendelése, a földosztással megnyerhető nincstelen falusi emberekből felállítható „zsoldos hadsereg” helyett szedett-vedett önkéntesekből toborzott katonai alakulatok erőltetése rossz emlékeket hagyott a korszak emberében.

Lengyel András négy tanulmányban, közel nyolcvan oldalon fogalmazta meg a maga helyzetfeltáró és -értelmező narratíváját. Sajtóműfaji szempontból elkülönítette a Pardon-rovatot minden korábbi és későbbi, azonos célú szövegek csoportjától. Szavakba foglalta a „glossza-méretű”, polemikus, állandóan egy irányba

tartó, retorikai szempontból az „elegancia és a brutalitás” keverékét mutató írásokat. A „pardon” szó előfordulása rovat- és íráscímként, valamint a szövegekben, Lotman kifejezését kölcsönözve, egy „szemantikai egyéniséget” rajzol ki. Ez a retorikai tény nemcsak a rovatszerűséget erősítette, hanem felveti annak a lehetőségét is, hogy az egyes glosszákat vagy blokkokat ugyanaz az a személy írta. Ez a személy lehetett maga a rovatvezető, de az is elképzelhető, hogy Kosztolányi csupán a rovatot alkotta meg, kijelölte „a megírandó témákat”, gondozta a szövegeket, megemelte stílusban az írottakat, a szerzők pedig, legalább is alkalmilag, más írók, újságírók is lehettek. Lengyel András minden teoretikusan elgondolható változatot számba vett, minden esetben egyaránt mérlegelte a mellette és az ellen szóló érveket, értelmezte az Új Nemzedék, a belőle kivált Magyarország, a korábban alakult Nemzeti Újság rivalizálását, a polémiában részt vevő Szabó Dezső és a bécsi emigráció egyes tagjainak állásfoglalását vagy tamaskodását, Kosztolányiné és Göndör Ferenc beszélgetéséből készült, az Ember című újság 1920. május 1-jén megjelent cikkét. Mindezek alapján valószínűsítette, hogy a Pardon-rovatban megjelent szövegek nagy részét Kosztolányi maga írta; néhány glosszának nem ő, hanem – a szerző nevének megjelölése szerint – Kádár Lehel és Lendvai István volt a szerzője; Kosztolányi ebben a rovatban azonban nem csak pénzkereső zsurnaliszta volt, de önmaga új identitásának megformálója is, a politikától távol álló íróé, aki a maga és általában az írók szemléleti pozícióját az ekkor írni kezdett *Nero, a véres költő* című regényben tematizálta igazán. A Pardon-rovat egyes darabjainak szerzőségét azonban stílusvizsgálattal kell eldönteni azok között a keretek között – tehető hozzá fejtegetéseihez –, melyeket a korszak sajtójának hermeneutikai analízisével Lengyel András megjelölt.

Mint minden nagy ívű gondolatmenet, az itt közölt, Kosztolányi pályáját értelmező négy írás is újabb vizsgálatokra serkent. Lengyel András ugyanis fejtegetéseiben elkülöníti a korszak emberének értelmezhető *morális* szempontját a történeti távlattól. Ebből a szempontból „lényegesebb”-nek ítéli „a rovatban kiformálódó [...] antiszemita és antiliberalis ihletettséggű demokrácia ellenesség” új *politikai* alakzatainak kialakulását, melyek „egy új beállítódás bázisán egészen a nyilas hatalomátvételig mutatnak előre”.

A kevesebb korszakismerettel rendelkező olvasónak ez a gondolatsor akár azt is sugalmazza, de legalábbis nem zárja ki, hogy ebben a *politikai folyamatban* talán Kosztolányinak is lehetett valamilyen akaratlan „személyes szerepe”.

A Horthy Miklós nevével jelzett korszakról, melyet Kersztury Dezső szerint méltányosabb lenne a társadalmi-pénzügyi-politikai konszolidáció tízéves miniszterelnökségével s a politikai irányításban végig megvalósuló jelenlétével Bethlen Istvánról elnevezni, a tudományos kutatás máig sok mindent nem tárt föl és nem hasznosított. Nem véletlen, hogy e történelmi periódusról szóló legautentikusabb tanulmányt Thomas Sakmyster írta európai és amerikai levéltárak anyagának felhasználásával az USA-ban 1994-ben. És az sem megmagyarázhatatlan, hogy az 1919 ősztől „politikai antiszemizmus”-ként jelentkező *érzület*ről Kornfeld Móric

Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok című 2006-ban megjelent gyűjteményben és a kötetet összeállító Széchenyi Ágnes nyolcvan lapos bevezető írásában lehet differenciáló megállapításokat olvasni. Az 1918–1920 közötti időkről Salamon Konrád könyve, a 2001-ben kiadott *Nemzeti önpusztítás, 1918–1920* kínál meggondolásra új tényeket és új szempontokat, hiteles felismeréseket.

Az emlegetett tanulmánykönyvekből jól látható, hogy a magyarországi kulturális-társadalmi-politikai modernizációt a 19–20. század fordulóján elindító értelmiségi csoport *evolucionista* változásokat kívánt. A Magyar Szociáldemokrata Párt, Kufi Zsigmonddal, Szabó Ervinnel és Garami Ernővel a szavazati jog kiterjesztésével *parlamentáris úton* akart hatalomba kerülni. A szabadkőműves páholyok, köztük a budapesti, melynek vezetője Jászi Oszkár volt, a Radikális Párt későbbi elnöke *kulturális felvilágosító munkával és új intézményekkel* kívánt a társadalom helyzetén javítani. Az 1918 decemberében és 1919 januárjában Moszkvából hazatért hadifoglyok kis csoportja: Kun Béla, Münnich Ferenc, Szamuely Tibor és az itthon hozzájuk csatlakozott Lukács György, Balázs Béla és mások, a kommunista „világpárt” részlegeként a Lenin által elgondolt *világforradalmat* akarta szolgálni. Magyarországon *permanens forradalmi diktatúrát* kívántak megvalósítani a korábbi kormányzati, hivatali, iparirányító és földtulajdonos rétegek teljes kiiktatásával, esetleg részleges likvidálásával.

1919 áprilisától az országban dülő politikai küzdelmek távozásra készítették Jászi Oszkárt, Károlyi Mihályt s lényegében Kunfi Zsigmondot, a modernizációra készülő művész- és értelmiségi csoport majdnem minden tagját arra ösztönözték, hogy a társadalmi szerepvállalás és új önazonosság-keresés helyett lépjenek vissza a maguk szakmai-művészi világába. A kortársak szemében a politika hullámverései és az emberi reakciók könnyen elfedték a cselekedetek indítékait.

Ez ismétlődött meg az 1919 őszi Pardon-rovat esetében is. A *morális* indítékú megnevező cikkeket a különböző politikai csoportokhoz tartozó különböző társadalmi helyzetű és vallású emberek másként és másként fogadták. A két forradalom politikai szervezkedéseiben számottevően nagy volt a zsidó családokban születettek aránya, amint erről Kornfeld Móric idézett könyvében részletesen írt. Az Új Nemzedékben megjelent glosszákban megidéztettek egy része is ebből a körből került ki. Ez a kör azonban korántsem volt homogén. Kun Béla például többször hangoztatta: zsidó anyától és zsidó apától született, ő azonban nem zsidó, hanem világforradalmár. Mások nem gyakorolták vallásukat, deklarálták különállásukat, vagy egyszerűen materialistának mondták magukat. A zsidó családokból származó politikusok és hivatalnokok, egykori hitsorsosaikkal, ha nem velük azonos politikai oldalon álltak, különösen erős indulattal bántak el. A belügyi és az ügyintézői apparátusban természetesen akadtak elvadult szadisták is. Ez utóbbiak, akárcsak a 20. század két későbbi európai diktatúrájában, az emberekkel meg akarták tagdatni eszményeiket (mondta a kommunista és fasiszta kormányzatokról Kertész Imre a Nobel-díj stockholmi átvételekor), alkalmazkodásra kényszerítették, „a kanti kategorikus imperatívusz [t] az etikum, az önfenntartás hajlékony

szolgálólányá”-nak a szerepére szorították. Mindezeket talán azért érdemes szöbáhozni, mert nem elképzelhetetlen (Lengyel András nagyon árnyalt elemzése ellenére sem), hogy 1919 ősztől két folyamatról volt szó. Legelőször a morálisan elítélendő szerepet vállalók megnevezéséről. Ez a megnevezés aztán az Új Nemzedékben és a korszak más újságaiban, főleg az 1930-as évek második felében „antiszemita és antiliberalis demokrácia ellenesség”-et jelentett. Kosztolányi rovarszerkesztői szerepvállalása és esetleges szerzősége csak az első szakasszal volt kapcsolatban. A második politikai hullámmához nem volt köze.

Nem kevésbé fontos és érdekes Lengyel András könyve az 1900-tól 1948-ig tartó időszak szempontjából is. A szerző számba veszi a sajtótörténet eddig elhanyagolt vagy egyáltalán nem érintett területeit. Értelmezi Az Estben 1910 és 1919 között megjelent bűnügyi riportokat, a riportok beszédmódját, a történetmondás, az ítéletalkotás és az általánosítás nyelvi formáit, az 1920-tól a konszern tulajdonába került Pesti Napló 1917–1919 közti időszakát. Összefoglalja Az Est ellen indított 1921-es médiacsata történetét, a lap „leleplezése”-re készített lejárato lap-példányt, az újság 1919 és 1930 közötti médiamarketingjét, melynek eredményeként a vállalat három lapja: a Pesti Napló, a Magyarság és Az Est napi ötszázszes példányban jelent meg. Nagy teret szentelt a szociáldemokrata Népszava 1929-es évfolyamának meg a szegedi Népszava 1948-ban megvalósult „gleichschaltolása”-nak. Sok szempontból kínál metodológiai újítást az Adyval párhuzamosan dolgozó, az 1900-as évtized első időszakában vezércikkeket író Cholnoky Viktor pályafordulata.

Cholnoky Viktor (Lengyel Andrással szólva) „sok ok folytán alkalmas arra, hogy egy-egy – mélyebb meghatározottságú – kánoncsere részeként »talpon maradó« életművek mellé fölzárkózva s mintegy a kánon kiegészítőjeként és bővítőjeként mai értelmezői érdeklődést kapjon”. Cholnoky azonban legfőljebb novellistiként szerepel az irodalomról való gondolkozásban. Kívül esik az érdeklődésen A Nap című lapban megjelent huszonegy vezércikke. Ezek az írások, megformáltságuk és beszédmódjuk mellett a világról, a társadalomról és a nemzetről gondolkodó embert mutatnak, aki kritikusan szemlélte a maga korát, Tisza István kormányzását „hazafiatlan kaland”-nak nevezte, nehezményezően írta le a modernizációs folyamat „nemzeti”-t gyengítő voltát. Erdéllyel kapcsolatban, nyolc évvel a világháború kitörése előtt, megelőzve Adyt is, felidézte a román, a német, az osztrák és a szláv nacionalizmusokat, ugyanakkor bírálta a román sovinizmus Erdélybe „átcsempészet és szemérmetlen üzőtt rendszerét”. Politikaértelmezésében egyszerre kapott hangot a kiegyezéshez való ragaszkodás, a Béccsel szembeni sérelmi politizálás és a magyar kormányzati politika alárendelése az osztrák érdekeknek. Megkülönböztette a „történeti”, az „érzelmi” és az „aktuális” hazafiságot. Az európai politikai helyzetből kiindulva, „a német sovenizmus” [!], „a francia nacionalizmus” [!] elítélésével párhuzamosan többször hitet tett a magyar nemzeti politika mellett. 1906. szeptember 9-én ezt írta vezércikkében: „Magyarországon a nemzeti politika nem bornírságot jelent, nem fajprepotenciát, nem osztályural-

mat, hanem ideális és minden melléktekintettől elvonatkoztatott szabadságvédelmet, haladást, felvilágosodottságot a folyton felettünk lebegő reakcióval szemben”. Bizonyos pontokon tehát Chelnoky a maga hazafiság-fogalmában egybefogta a korszak meghatározónak és kizárólagosnak tekintett „hazaszeretetet”, a „szabadságvédelmet”, a liberálisoknak tulajdonított „általános emberi szabadságjuss” gondolatát, a szociáldemokraták és a szabadkőművesek jelszavai közül az osztályuralom és a fajfogalom elvetését meg a haladáselvet.

Chelnoky Viktor vezércikkeiben több felbukkant a koreszmék közül. Szociális érzékenységekben benne volt a vulgármarxizmus néhány alapeleme, a kapitalizmuskritika, a patriarchális társadalomeszmény ellehetetlenülésének diagnosztizálása, szavakba foglalta a „modern világ ellentmondásait”, a hatalmi racionalitás hiányát, a társadalmi csoportok belső érdekeinek koncentrálódást és mozgását. A vezércikkek írása közben felgyűlt, csoportosított és a valósággal szembesített tapasztalatait általában eseti jelenséggé kezelte. A novelláiban ugyanakkor a vezércikkíró valóságismerete a szépírói beszédmód regiszterében érvényesült. Ez a tény, akárcsak az Ady-cikkek és az Ady-versek érintkezési pontjainak regisztrációja, új szempontokat adhat mindkét szövegforma befogadásához.

Ez a tanulmány (és az egész könyv) pedig megerősít egy ma feledésbe menni látszó gondolatot. Azt nevezetesen, hogy a műveknek ugyan valóban önértékük van, az önérték azonban csak akkor értelmezhető igazán, ha az interpretációra vállalkozó ismeri az adott szerző teljes életművét.

(2015)

SZERZŐK, MŰVEK, ÉRTELMEZÉSEK

GINTLI TIBOR: *IRODALMI KALANDTÚRA.*

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

Gintli Tibor kötetében közölt, 1990 és 2012 között írt tanulmányok a generációnkénti kötelező újraértelmezés különös formáját adják. Általában az történik, s a 20. században erre jelentett példát Schöpflin Aladár, Szerb Antal, Várkonyi Nándor, de még a maga magyar irodalomtörténetét egy hajóutazásban megjelenítő Benedek Marcell is, hogy a szerzők a kiválasztott korszakból kiemelik a legfontosabbnak számító alkotókat, mérlegelik és értelmezik műveiket, s a legnagyobbakról írják meg korrigáló vagy elutasító, vagy megerősítő gondolataikat. A kismestereket aztán a meghatározó alkotókkal való viszonyrendszerükben szemlélik. S miközben kezd kialakulni az új olvasatrendszer, azonközben a félretolt vagy félrera-kott szerzőket veszik sorra. Egyikben-másikban találnak valamit, ami a meghatározóan fontos alkotók valamelyik művének, szövegdarabjának, trópusának előzményét jelentheti; ebben az esetben az „előzmény” és annak írója bekerül a folyamatba. A szöveg vagy szövegegység a meghatározó alkotó szövegének pretextusa lesz, a későbbi alkotásban feltűnő azonosság, egyezés pedig allúzióként, rájátszásként, intertextusként emelődhetik be a diskurzusba. De kiderülhet ennek az ellenkezője is. Az nevezetesen, hogy a harmadsorban elővett alkotók szövegszervezésében a korábbi művek poetológiai és hagyományozási rendszere csupán mechanikusan és közvetlenül ismétlődik. Ebben az esetben a szerző(k) méltán marad(nak) ki a professzionális emlékezetből.

Gintli Tibor tanulmánykönyvében át is hágtá, meg követte is ezt a szokásrendet. Először ugyanis, Schein Gáborral közösen, egy tankönyvsorozatba illeszkedve megírták a világ- és magyar irodalom történetének két gimnáziumi évnyi anyagát (jelentősen megújítva a tankönyvműfajt magát is). S amikor (sokféle okból) „befuccsolt” a 7–18 éveseknek elkészült sorozat, akkor először újragondolták-újraírták-kibővítették a könyvet a művelt, még inkább a művelődni vágyó nagyközönség, valamint a professzionalizálódni kívánó olvasók számára a barlangrajzoktól, a sumer és akkád mítoszoktól a romantika korszakáig, Emily Brontë-ig, Heinéig, Victor Hugóig, Jókaiig és Madáchig. Aztán ugyanezzel a rendszerrel elkészítették a világ- és magyar irodalom történetének folytatását. Ebből született meg 2003-ban és 2007-ben *Az irodalom rövid történetének* két kötete. Ebben a két könyvben, melyben a világ és egy nemzet irodalma egyetlen folyamatként jelenik meg, melyhez hasonlót más országban eddig valószínűleg még nem írtak, a megírás idejének irodalomtudományi álláspontját foglalták egységbe a maguk olvasatával. A magyar olvasók feltételezhető várakozását figyelembe véve azonban megjelenítették például a „kuruc költészet”-et is, ismeretlen énekszerzők alkotásait, de tekintettel a szövegek önértékére, csupán csak cím szerint citáltak egy-egy énekverset, katonaéneket, jeremiádot, s a műcsoportról mindössze egy lapnyi összefoglalót közöltek. *A realizmustól máig* című második kötetben az elgondolható

olvasói várakozásokat kevésbé lehetett számításba venni. Nem csak azért, mert a magyar kultúrában a romantika költészetfelfogása még a 19–20. század fordulóján is élt, az 1948-tól 1989-ig tartó történelmi korszakban pedig a politikai rendszer következményeként jogosnak tűnhetett „a képviselői irodalom”, de azért is, mert háttérbe szorult az irodalmi alkotás nyelviségének az értelmezése, és háttérbe szorult az avantgárd irodalom is. Az ezredfordulótól visszatekintve éppen ezért újra kellett értelmezni az egész korszakot, erőteljesebben kellett szerepeltetni azokat a szerzőket a világirodalomból is, akik poetológiai szempontból a magyar irodalomnak arra a részére hatottak, amelyik napjainkban a vezérszólamot látszik átvenni. Ez nem volt egyszerű feladat. Egy ilyen típusú összefoglalásban ugyanis nem lehet kizorítani a történetből például Illyés Gyula költészetét pusztán azért, mert a mai értelmezők egy része elhárítja „a teljes nemzet” reprezentálhatóságának a gondolatát. És nem lehet Ady Endrét és Babits Mihályt sem háttérbe vonni. Adyval kapcsolatban természetesen felhozható, hogy halála után húsz évvel a Moszkvában megjelenő Új Hangban miként próbálta Révai József kizárólag „forradalmi költő”-ként értelmezni, s miként építette rá erre a gondolatmenetre a későbbi politikai akarat a „Petőfi–Ady–József Attila” fővonal elméletet. Babitsról szólva meg lehet jegyezni, hogy jelleme, erkölce, cselekedetei és alkotásai nem választhatók el egymástól, s az első két kötet megjelenése utáni történelmi időkben nem kizárólag esztétikai, hanem esztétikai és etikai elvek alapján közeledett az irodalomhoz, egyes művekhez és alkotókhoz.

Gintli Tibor, az *Irodalmi kalandtúra...* című könyvéből jól látható, hogy az összefoglaló nagy munka megírása előtt vagy készítése közben mélyedt el a korszak meghatározó alkotóiról szóló részlettanulmányokban. 1994 és 2006 között, majd ötven lapnyi terjedelemben, három írásban értelmezte Ady Endre költészetét. A második kötet írásakor mérlegelte Babits viszonyát a modernséghez, hozzávetőlegesen akkor fogalmazta meg magának a Radnóti-életmű új hangsúlyait. Valószínűleg Tverdota György *Tizenkét vers* című könyve megjelenése után nem sokkal, talán arra válaszul foglalkozott az *Eszmélet* műfajelméleti problémáival. A premodern próza alakzataival párhuzamosan dolgozott a „világszerű”-nek mondott Móricz-prózával és a „nyelvyszerű”-nek nevezett Krúdy-epikával, az irodalmi kánon peremére szorult Pap Károly egyik regényével, valamivel később írt a Závada-féle regényalkotásról, és közben vetett egy pillantást a Schein Gáborral írott irodalomtörténetükkel párhuzamosan készülő munkára, *A magyar irodalom történeteire* is.

A válogatott tanulmányokat tartalmazó könyvében radikálisan újraértelmezte Ady Endre költészetét. Nem vonta kétségbe szerepét és jelentőségét a magyar irodalomban. Ugyanakkor nem tekintett sem egyetlen pályaszakaszt, sem egyetlen irányzathoz való csatlakozást meghatározónak. Sem az *Új versek*, a *Vér és arany* és *Az Illés szekerén* pályaindulását, a francia szimbolista költészet első hullámával való kapcsolatát, sem *A halottak élén* verseinek expresszionisztikus modulációját. Az életmű vagy egy-egy korszak kanonizálása helyett kísérletet tett arra, hogy sza-

vakba foglalja az életmű „belső kapcsolatrendszeré”-t, rekonstruálja azt a szemléletmódot, mely érthetővé teszi a „végletes ellentétek [...] gyakori egymás mellett élését” Ady költészetében. Középpontba állította a versek mélyszerkezetében végigkövethető létproblémát, a létproblémát verbalizáló vagy sejtető verseket. A „Minden élmény”-t elérni és kifejezni akaró Ady-interpretációhoz mozgósított olyan felismeréseket is, amelyek közül egyet-egyet felvillantott az 1920 és 1941 közötti recepció, a többit azonban ugyanúgy mellőzte, mint ahogyan azt az 1940 utáni befogadás történet is „hivatalosan” félretolta. Az értelmező horizontjába így került bele Somogyi Mária *Eksztázis a huszadik században. Ady miszticizmusa* című tanulmánya 1938-ból, Halász Előd 1942-ben megjelent *Nietzsche és Ady*, Szabó Richárd 1945-ben kiadott *Ady lírája* és Vatai Lászlónak először 1963-ban Washingtonban megjelent műve, *Az Isten szörnyetege* is. Gintli Tibor egyéni leleménye ugyanakkor, Schöpplin Aladár, Szabó Dezső, Varga József, Király István, Kenyeres Zoltán és mások műveinek figyelembe vétele mellett, a Kierkegaard eszmerendszeréből leszűrhető tapasztalatok bevonása az Ady-értelmezésbe.

A 20. század elején Kierkegaard olvasottsága és ismertsége nem vetekedett Schopenhauer, Nietzsche és Freud népszerűségével. Arra vonatkozóan nincs adat, hogy Ady ismerte volna műveit. Feltehetőleg egymástól fél évszázadnyi távolságban hasonlóan gondolkoztak, ahogyan a párhuzamos gondolkodás a kortárs T. S. Eliot és Babits esetében is megtapasztalható. Meg esetleg hasonló életpillanatokat, gondolat- és érzéshullámokat, és élethelyzeteket éltek meg. Ez a gondolati-szemléleti hasonlóság Kierkegaard esetében kifejtett filozófiai rendszerbe foglalva, Ady Endre költészetében a versek mélyszerkezetében jelent meg. Kierkegaard a *Szakashok az élet útján* című művében, melyet Gintli Tibor éppen nem idézett, a bensőséghez, az „én”-hez és az egzisztenciához vezető esztétikai, etikai, és vallási útról szólva idézi fel az élet három stádiumát. Az esztétikai stádium – a dán filozófus szerint – eltér a hétköznapi élettől. Az etikai létre, a második fokozatra a tökéletesség és a felelősség fogalmai a jellemzőek. A vallási szférában bontakozik ki a személyiség önmegvalósítására irányuló mozgás.

Gintli Tibor Kierkegaard és Ady műveit „a hit fogalmának mindkét életműben betöltött központi jelentősége” miatt olvassa egymásra. Ady protestantizmusa azonban ebben az összehasonlításban nem kerül kapcsolatba a gyermekként az egyházi évet megélt fiatal szokás-reformátusságával, a felnőtt ember *Biblia*-olvasásának mindennapi gyakorlatával, a kultúr-reformátussággal, a Károli-*Biblia* nyelvében is otthonra és magára találó alkotó különleges érdeklődésével. Ady valláshoz való viszonyában – Gintli Tibor fejtegetésében – megjelenik a metafizikai létezésben való hit és ennek a megkérdőjelezése is. És megjelenik ebben az emberi elgondolás mellett a szimbolista poetikából leszűrhető vagy leszüremkedő tapasztalat, melynek egyik legfontosabb célja a metafizika megragadása. Ebben a gondolatmenetben is releváns a filozófus és a költő életművének párhuzamos olvasása. Kierkegaard a „költőlét egyik lényegi meghatározóját” abban a köztes állapotban érzékeli, amely „magasabb a végesnél, és mégsem végtelenség”. Ady *Az Illés szekerekén* előhangjában pedig az „Ég és föld között, bús határtalanul” létezés

állapotáról, a „szépségek felé” törekvésről, az esztétikum metafizikai vonatkozásairól ír. A szerelem lényege, mindkettőjük felfogásában, a végtelenség kezelésében fedezhető csak fel, élhető csak meg.

Gintli Tibor tartózkodik attól, hogy gondolatmenetében az Ady-életmű bármelyik korszakának vagy bármelyik tematikusan összefüggő, vagy összekapcsolható verscsoportnak egyetemleges értéket tulajdonítson. Az „istenes-versek”-ről szólva nem csak arról ír, hogy a költő „lírai beszédmódjának” számos jellegzetessége távol áll a mai olvasói ízléstől, pátosza taszítólag is hathat a mai olvasóra, a szubjektum „poétikai kategóriává” minősítése pedig értelmezhetetlen a 20. századi világirodalom és a Szabó Lőrinc- meg a József Attila-verseken formálódott befogadói gyakorlat számára. De azt is szavakba foglalja: a visszatekintő perspektívából még erőteljesebben látszik, hogy a szubjektumot határtalanra növelő Ady-versek poétikai szempontból gyakran az értéket kétségessé tevő önisméltések.

Az *Irodalmi kalandtúra...*-kötet szerzője új Babits-olvasatokat is kínál. Jól érzékeli, hogy az első két kötet az irodalomba belépő költő késleltetett, határozottan megkomponált, ugyanakkor kétségeitől kísért pályakezdését az eddigi interpretációk vagy Ady gondolati, tematizációs és beszédmódbeli berobbanásával vetették össze, s ennek elutasításaként Babits intellektualizmusát, Platón, Horatius, Spinoza, Schopenhauer és Bergson olvasásához kapcsolódó befogadói tapasztalatait tekintették döntőnek, vagy térben, időben, filozófiákban birtokba venni kívánt babitsi „mindenség”-et állították szembe Ady korlátozottabbnak tűnő „Minden” fogalmával. Korábbi interpretációk között akadt olyan is, amelyek a *Herceg, hátha megjön a tél is!* kötetet külön minőségnek tekintette, meghatározónak véve az alkotások és a viszonyítási pontnak számított korábbi filozófiák vagy művek párbeszédét. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy voltak, akik az *Esti kérdés* szövegformáló elveként a (túl)retorizált beszédmódot, esetleg az automatikus emlékezést, a Rába György által meghatározónak tekintett spontaneitással szemben a szándékos és a megalkotottság képzetét hangoztatták, könnyebben értelmezhető, miért fontos az első két Babits-kötet összekapcsoló mozzanatok hangsúlyozása. Ebben a gondolatmenetben, kimondva vagy kimondatlanul, a babitsi hagyománytudat, a fokozott műgond tudatos érvényesítése nem a romantikus poétikákhoz való közelséget jelentik.

Gintli Tibor a két Babits-tanulmányában utal arra is, hogy az Ady mellett, néha ellenében emlegetett költő életművének értékelése kétszer is kényszerpályára került. Először akkor, amikor Rába György az 1980-as évek elején (Keresztúry Dezső és Szauder József után) két korszakos könyvében emelt szót Babits létjogáért a magyar költészetben. A költő-monográfus művében, bármilyen szemérmesen is jelenítette meg ezt a szerző, tetten érhető az alkotó primátusa a magyarázóval szemben, még akkor is, ha ő maga a közvetítő. Ez a gondolkodás jól érzékelhető Rába György olyan műveiben, mint *Az öreg Kassák*, az *RGy káderlapjára* és *Az írás mire jó*. Az elsőbbség-tudat néha-néha befolyásolta az értelmezőt, amikor Babits esetében mentegetendőnek tekintette, ha a szerző etikai és esztétikai szempont-

rendszere egyaránt tetten érhető az alkotás deklaratív szintjén, mint a háborúellenes versekben, vagy a szöveg mélyszerkezetében, mint az 1930-as években készült alkotások egyikében-másikában.

Napjainkban is kényszerpályán van Babits Mihály életművének a befogadása. Elsikkadni látszik, hogy az alkotás értékdimenziójában egyetlen szempont abszolutizálása, az élet és a mű „kötelezően” elválasztó gesztusa, e gesztusnak tulajdonított meghatározó értékszpont ugyanolyan egyoldalúságot, a művészet lényegi félreértését jelenti, mint amikor a társadalmiság vagy a „képviselési pozíció” megelézte legitímálta csak az alkotást és az alkotót. Babits esetében tovább nehezíti a helyzetet, hogy a 250–300 példányban megjelent kritikai kiadás-kötetek, például a Baumgarten Alapítvány dokumentumainak öt könyve, a levelezés eddig közreadott tizenegy opusa nélkül a Babits-életmű mérlegelése lényegében ugyanazon a szövegkorpuszon épül fel, mint az 1970-es évek költőről szóló tanulmányai. Babits és Kosztolányi levelezését, az *Új verseket* kommentáló Babits-véleményt például még mindig Belia György valamikori levélkiadása alapján idézik, pedig ebben a gyűjteményben, érthetetlen módon, néha bekezdések, máskor sorok hiányoznak az írásból.

A vizsgált életmű és a recepció teljes ismerete jellemzi Gintli Tibor könyvét az *Eszmélet* műfajelméleti mérlegelésekor, a premodern magyar prózáról meg Szabó Dezsőről, meg Závada Pálról és másokról szóló tanulmányaiban. És ez minősíti szemléleti pozícióját Móriczról és Pap Károlyról szóló írásaiban is.

A Móricz-próza iránti befogadói érdeklődés lanygulása a korábbi társadalomtörténeti megközelítés következménye volt. Nem csak a szekunder irodalom nagy tekintélyű példái nyomán elindult értelmezések voltak ebben hibásak. A megközelítésmód kiválasztásában szerepük volt a művekhez könnyen társítható szociográfiai, netán dokumentarista képzeteknek is, az 1908–1911 közötti Móricz-művek esetében a szecesszió biofizikai, társadalom- és művészetelméleti vonatkozásait túlhangsúlyozó (Bori Imre által szavakba foglalt) értelmezéseknek is, az omnipotens elbeszélő-pozíció és a mimetizáló beszédmód meghatározó voltát normának tekintő szemléletnek is. 1993-ban Kulcsár Szabó Ernő *Beszédaktus, szerepkör, ironia* című tanulmánya és a Szabó B. István által gondozott konferencia-kötet, *A Magvető nyomában* megjelenése után (és Gintli Tibor itt olvasható, 2004-ben publikált tanulmánya előtt) a Móriczról szóló írások újraértelmezték a romantika és a realizmus fogalmát és egymáshoz való viszonyát. A realizmust egyre kevésbé tekintették a romantikát időben követő új iránynak, olyan szemléleti és művészeti formának, amely – Balzac gondolatmenete szerint – társadalmi intézmények, rétegek, folyamatok és szervezetek „valószerű” „ábrázolása”-val önértéket jelent. Általánossá vált az a vélekedés, miszerint a romantika a realizmus aldiskurzusa, mely alapvetőnek tekinti ugyan a szubjektum és a társadalom közti feszültséget, de a szövegformálásban az individuum felőli pozíciót minősíti meghatározónak. Ebben a szemléletváltásban jobban értelmezhetők a móríci szövegformálás egyes jellegzetességei: az omnipotens elbeszélői szerep megkérdőjelezése, a narrá-

tori szólam érvényének relativizálódása, az életmű nyelvi kvalitásainak és megalkotottságának hangsúlyozása, az elbeszélés tempójának gyakori változása, az egymással vetélkedő diskurzusok összeütközésének szövegbefolyásoló módja, a narratív sémák váltogatása, az elbeszélés mitikus szintjének, a dialógusnak és az átélt beszédnek a változtatása.

Az Isten háta mögött (az *Erdély-trilógia* és a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* mellett) talán a leglátványosabban kínálja a Móricz-próza új értelmezését. Ha Viktor Žmegač fogalmát idézve „világszerű”-nek tekintjük az írást, akkor sem a „kisváros” regénye ez. Igaz, hogy a körkörös szerkezetű alkotásban megjelennek a körülhatárolt tér jellemző intézményei: a vendéglő, az utca, Veres Pálék lakása, a gimnázium, utalásokban és szereplőkben az elemi iskola, az asztali beszélgetésben feltűnik a plébánia, a feleség-keresés közben a borbély, a trafikos, a polgármester, a csizmadiáné; az albíró gondolatai több helyszínt, értékítéletet és kulturális-társadalmi utalást kapcsolnak a szövegbe. Gintli Tibor tanulmányában azonban nem ezek a rész-terek, objektumok, tárgyak és személyek, hanem az elbeszélésmód vizsgálata kerül a középpontba. Elkülöníti egymástól „a realizmus poétikájá”-t a szöveg „mitikus” szintjétől. Az elbeszélés „kettős jellegé”-t hangsúlyozza, az elbeszélői szólam ehhez igazodó nézőpont-változásait és a szereplők „kettős identitását”-t értelmezi. Megközelítésében a hősök megjelennek társadalmi környezetük függvényében, ezekben az esetekben jelentéktelen, néhol nevetséges figuráknak látszanak. Amikor azonban „a létezés mitikus szintjén folyó belső küzdelmeik” kerülnek előtérbe, heroikus hősökként tűnnek fel. A művek „realistá”-nak nevezhető rétegében a szereplők az oksági összefüggések alapján kapcsolódnak egymáshoz, a „mitikus szinten” létezésük egész terhével és lehetőségeivel szembeesülnek. Ebben a szférában nem érvényesül a kauzalitás, a történések és a reakciók meghatározó elve, a hősök hirtelen összeroppanása nem az eseménysorból, hanem a „mitikus szinthez kapcsolódó önreflexió fordulataként” ragadható meg. Ebben az utóbbi körben majdnem mindig a dialógus és az átélt beszéd játszik fontos szerepet. A dialógus a verbális összeütközés tere. Az átélt beszéd lehetőséget ad az irónia megnyilvánulására. A mitikus elbeszélésmód pedig az elbeszélt eseményeket összekapcsolja a bűnbeesés vagy a megtisztulás biblikus fogalmaival. *Az Isten háta mögött* szereplőit tekintve, Gintli Tibor több példája közül, elég talán egyetlen egyre utalni. A Veres Laciéra. Laci alakjának mitizáló tendenciái „elsősorban a bibliai történetek hívása révén rajzolódnak ki”. A megismerés, a bűnbeesés lehetősége és kívánása, az ártatlanság és az ártatlanság elvesztésének a titkos óhaja, a gyermeklét és a felnőttiség helyzete és textusai mind bibliai gyökerűek. Ugyanezt a szólamot erősíti fel Veresné és a diák közös titka „a káplán ágyba cipelésé”-ről. Ez a közös titok „az erotikus összetartás” jelévé válik a két szereplő között, melyben jelen van a bűnbeesés és a bukás lehetősége is. Gintli Tibor, az előzőkhöz hasonlóan, más értelmezési tartományba vonja az albíró alakját, a Flaubert-regény bevonását a szöveg értelmezésébe, idekapcsolva az értelmezésben semmiképpen nem a magyar provincializmust célba venni akaró végleges címet és az 1917-ben a regény fölé írt időlegesnek bizonyult *Bovary úr*-változatot.

Gintli Tibor telitalálata az *Irodalmi kalandtúra*... elemzés-kötetbe Pap Károly *Megszabadítottál a haláltól* című művének beemelése. Pap Károly műveinek összkiadásával és Lichtmann Tamás róla írt monográfiájával ugyanúgy kiszorult a professzionális olvasói tudatból, mint ahogyan ez most (kis túlzással) Babitscsal történik. Méltatlan és indokolatlan dolog ez is. Pap Károly elbeszélésmódjának különleges értékeire már az 1920-as évek második felének Nyugat-olvasói is felfigyeltek. Babits és a szerveződő Baumgarten Alapítvány már 1928 őszén, tehát az Alapítvány hivatalos megindulása előtt rendkívüli segélyben részesítette a szerzőt, akárcsak a kezdő Tamási Áront, 1930 januárjában négyezer pengős Baumgarten-évdíjat szavazott meg neki, melynek kifizetését a főfelügyeletet ellátó Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tiltott le (melyből aztán kétezer pengőt „nyilvánosságra nem hozott segély”-ként folyósítottak az írónak).

1932-ben, a regény megjelenésekor, a kortársak értékelték a szöveg imitációra épült megoldásait, az archaizáló narrációt, a példázat műfaji lehetőségeinek felhasználását, a beszédmód által megalkotott világ biblikus jellegét, Krisztus élet-történetének másfajta elbeszélését. Gintli Tibor a korabeli recepcióból ez utóbbihoz, Németh László véleményéhez kapcsolódott. A „szöveg poétikai mozgását” „a hagyományhoz kötődés és a hagyománnyal való szakítás” viszonyában vizsgálta. A közbeszédben, amennyiben szó esik róla, az *Ó- és az Újszövetség*, a zsidó és a keresztény hagyomány ellentétes voltát szokás inkább emlegetni. Az elemző ebben a tanulmányában elválasztja egymástól a vallási tradíciók heretikus vonásait, azaz a vallások kötelező nézetektől eltérő felfogását, ugyanakkor fölvonultatja a két tradíció rokon jellegzetességeit. A *Tóra* és az *Újszövetség* szövegének átértelmezése a narráció szintjén közel kerül egymáshoz, s nyilvánvaló lesz, hogy mindkét hagyomány átértelmezésére a szeretet megtapasztalása révén van csak lehetőség.

Az *Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok* című kötet igazi jelentőségét azonban nem az egyes szerzők vagy művek újraértelmezése, az irodalomtörténeti folyamat és a meghatározó alkotások új szempontokat érvényesítő interpretációja és egymásra olvasása adja. Sokkal inkább az a mód, a ma már csak itt-ott felbukkanó eljárás, amellyel Gintli Tibor az irodalmi hagyományhoz viszonyul.

Tisztában van vele: az irodalom fogalma a késő modernitásban és a posztmodern korban többször változott. Még többször a kelet-közép-európai államokban, amelyek nemcsak gazdasági és politikai rendszerüket nem maguk választották meg, hanem sokszor majdnem csak a kultúrájukban éltek, akárcsak a lengyelek a 19. században. Ebben a történelem által kikényszerített helyzetben az avantgárd korszakban indult költők és írók, például Illyés Gyula, Déry Tibor, Balázs Béla, Radnóti Miklós vagy a 19. századi hagyományt folytathatónak vélő Herczeg Ferenc, a most sokat emlegetett Tormay Cécile, 1948 után, Nagy László, Sarkadi Imre, Sánta Ferenc ön- és közéleti értékkel rendelkezett. Az utókor azonban az alkotók önértéke szerint ítélni csak. Az önérték megállapítása azonban nem kerülhet semmiféle pillanatnyi ötlet vagy meggondolás befolyása alá. Nem játszhat ebben szerepet sem az irodalom mai interpretációja, sem bármilyen (visszafelé) aktuálisnak minősített valamikori szempont. Nem lehet a késő modernitás magyar

irodalmát megítélni egyetlen (inkább virtuális, mint valóságos) írócsoporthoz tartozás vagy nem tartozás szerint. S ugyanennyire nem lehet értékszempontot tulajdonítani korábbi interpretációknak sem. Egyetlen szakszerű megoldás létezik. Az, amit ebben a kötetben megtapasztalhat az olvasó. Meg kell keresni a legfontosabb szerzők műveiben, az alkotások narratív struktúrájában a mai értékfogalmak szerint értelmezhető mozzanatok. Nem lehet kétségbe vonni meghatározó életműveket. Viszont értelmezni kell a fősodorból kiszorult szerzőket, s mindent meg kell tenni azért, hogy visszakapják az őket megillető helyet a magyar irodalomban.

(2015)

A BABITS-RECEPCIÓ

KELEVÉZ ÁGNES:
A KELETKEZŐ SZÖVEG ESZTÉTIKÁJA

1924. április 1-jén a Nyugat „Könyvről könyvre” rovatában Babits terjedelmes írásban kommentálta az előző év végén közreadott gyűjteményt, a Dézsi Lajos szerkesztésében megjelent Balassi-kiadást. Ebben a kritikában, Balassi ürügyén, kétféle kiadási formát különített el. A költő által közölt-jóváhagyott változatot, az „eredményt”, a „tisza, lepárolt arany nedv”-et, azt, ami a „magyar közönség”-nek majd a végleges Balassit (meg Csokonait, meg a többieket) jelentheti. A másik változat, írta, az időrendbe szedett versekkel és töredékekkel, az „apparátust” adhatja csak, „a salakos szesz”-t, „tölcsérrel és szűrőpapírral”. E második variációval kapcsolatban főleg a kétségeit fogalmazta meg. A saját versei esetében pedig a leghatározottabb kívánsága volt, hogy életművének időarányos részéből az általa gondozott 1937-es gyűjteményben közreadott versek jelenjenek csak meg.

A most készülő Babits kritikai kiadás verseskötetei – természetesen – minden költeményt hoznak majd: a zsenéket, a töredékeket, a változatokat, a kötetbe fel nem vett alkotásokat is. Mégpedig kronologikus sorrendben valamennyit. A könyvek tehát az „apparátust” jelenítik majd meg.

Ahhoz azonban, hogy a hiteles és érvényes kritikai kiadás megjelenhessék, legelőbb értelmezni és pontosítani kell a legelső időkből származó, a Babits által le-tisztázott, füzetekben összegyűjtött alkotások valóságos időrendjét, meg kell állapítani az 1900 júliusától 1903 áprilisáig készült versek sorrendjét, az ún. *Troubadour*-kor című kéziratok anyagban olvasható alkotások egymásutániségát, a *Versek 1903. jan. – 1906. júl.* című kéziratok kötet kronológiáját meg a Fogarason elkezdett, 1909 őszétől 1916-ig írt művek keletkezéstörténetét. És még valamit tisztázni kell. Azt nevezetesen, hogy egy-egy kézratsírban hagyott vers miként jutott időnként (a korrektúrapéldánnyal bizonyítható) közlés-küszöbre, meg azt, hogy a közreadás pillanatnyi szándéka ellenére az alkotás miért nem került be a Nyugatba vagy az éppen a készülő verseskötetbe, fel kell tárni az írásra készítő gondolkodás-tátust és a visszavonás mellett döntő (rekonstruálható) nézet-együtttest.

A vizsgálathoz a genetikus szövegkritika elveit kell alkalmazni. Nemcsak a szöveget magát kell vizsgálni, de értelmezni kell a variánsokat, a javításokat, az ékezés, a központosítás, a magán- és mássalhangzó-hosszúság módosulásait, a szövegek folyamatszerű és viszonszerű létezését, az írásképet, a lejegyzés módját, az alkotások térben elfoglalt helyét, a betűalakítás szabályszerűségeit. Ki kell deríteni, hogy a három kéziratcsoportot összegyűjtő ún. *Angyalos könyv*ben az egyes szövegek tisztázatok-e vagy fogalmazványok, az esetleges beragasztások esetében pedig azt, hogy – az eredeti papírlap minősége, az íráskép és más külső jegyek alapján – megállapítható-e a keletkezés valóságos ideje. Csak e genetikus szövegvizsgálattól várható például, hogy feloldja a Babits által Török Sophie-nak diktált megírás-időpontok, a Szilasi Vilmosnak mondott információk, valamint a *Babits Mihály kézíratai és levelezése*-kötetben megjelölt keletkezési dátumok belső ellentmondásait.

Kelevéz Ágnes *A keletkező szöveg esztétikája* című könyvében nem egyszerűen a kritikai igényű verskiadás emlegetett kötelező és tisztázó előmunkálatait végezte el. Az életmű és a korszak nagyon alapos ismeretében mindezeket túl fontos belső összefüggéseket fogalmazott meg a Babits-kutatás egésze szempontjából is. A versszületés(ek) rekonstrukciójával, a versek, a párhuzamosan készült novellák és tanulmányok, valamint a későbbi alkotások összevetésével a költő esztétikai és poétikai elveinek új rétegeit és dimenzióit tárta fel.

Az egész életmű szempontjából nagyon fontos mindenneelőtt a pályakezdés rekonstrukciója.

Babits, akinek legelső versét a családi kegyelet már az „elemista idők”-ből őrizte, s aki pécsi gimnazistaként verset, novellát, drámát és regényt is írt, a századforduló költészetét „érzelgés”-nek, „nótá”-nak tekintette. Azt az általános gyakorlatot vetette el, amely szerint a költő a maga életét vagy a nemzethez tartozás gondolatát tematizálhatja csupán. Amikor 1900 és 1909 között verset írt, éppen ezért szerepeket vállalt. A *Paris* című vers kéziratában például kétsornyi szöveg helyett szaggatott vonalakat tett, a lap alján pedig lejegyezte: „E két sort kihúzta a cenzúra.” Ugy viselkedett, mintha nem kéziratról, hanem nyomtatott könyvről lenne szó. Felépítette magában a teljes és végleges mű képzetét, hozzátette mindehhez azt is, hogy a közreadás elképzelt időpontjában és elképzelt rendjében a cenzúra miként viselkedhetett volna a szöveggel szemben, még azt is megjelenítette, miként reagált volna az intézkedésre mint érintett költő. Másrészt pedig nagyon gondosan megtervezte azt a beszélő-pozíciót, amelyiket a versben meg akart szólaltatni. Szétválasztotta az életrajzi „én”-t és a lírai személyiséget, költészettani ideálja ekkor ugyanis az objektív költészet lett. Ezt foglalta szavakba 1905 nyarán egy Juhász Gyulának írott levelében. A szakirodalom mindenképpen ebből az elkötelező eszményből indult ki, azzal együtt természetesen, hogy Rónay György, Bata Imre, mindenneelőtt pedig Rába György jelezte: „ez az objektivitás félreismerhetetlenül szubjektív” (amint Rónay György szavakba is foglalta). A kéziratot versanyag értelmezésével, a költői átalakulás szempontjából fontos alkotások datálásának a felülvizsgálatával azonban azt is nyomon lehet kísérni, mikor és miként változott a népnemzeti költészet retorizáltságát idéző élményvers az igazi költőt

felmutató alkotássá meg azt is, hogyan született egymás közvetlen közelében a [*Gólya ül a templomtornyon*] kezdetű vers és (a szonettnek későbbben adott címe szerint) *A lírikus epilógja*. Csak az egymásmellettség megfogalmazása és a meghaladási szándék felmutatása valószínűsítheti, miként tudatosult az 1903-as műfajt próbáló versben a viszonylagos poétikai elégtelenség érzése, hogyan fogalmazódott meg az objektív líra kívánalma 1905-ben az idézett levélben, hogyan alakult Babits kéziratában a *Versek 1903. jan. – 1906. júl.* feliratú gyűjteményben az Ady-féle *Új Versekkel* párhuzamosan egy teljesen más versgondolkodás. Kelevéz Ágnes ezt a folyamatot is bemutatja, sok új adattal és szemponttal egészítve ki az eddigi tudást. Ugyanakkor azt is, miként került szembe egymással a fogarasi időszak elején, tehát a *Levelek Iris koszorújából* megjelenése előtt az objektív tárgyiasság igénye és a fokozott vers-személyesség gyakorlata. A szándék és az eredmény ütközését 1909 áprilisától, az első kötet megjelenésétől számítva még valami kiegészíti. A kötet visszhangja felett érzett csalódás. A könyv ugyanis vegyes fogadtatásban részesült. A neki oly fontos szekszárdi rokonok udvarias fenntartásai, Ignotus, Schöpflin, Gellért Oszkár, Kun József elragadtatott sorai mellett az Új Idők kritikusa, Szilágyi Géza a „lendület” hiányát, a „hidegség”-től és „szárazság”-tól „rideg” és „bágyadt” sorokat kifogásolta. Az eszménynek tekintett lírai objektivitásra törekvés, *A Holnap* antológiája, majd az első kötet fogadtatása, az 1908-as ősz és tél személyes életélménye, a *Sugár* és a *Levél Tomiból* hangszerelése, a Bergson eszméivel való találkozás együttesen belső átalakulást és versírói krízist involvált. Ennek az állapotnak a meghaladására tett kísérletet Babits 1909 őszétől. E folyamatban – mutatta be Kelevéz Ágnes az *Angyalos könyv* aprólékos elemzésével és az analógiák megfogalmazásával – az akkor már országos hírnév költő, akit néhány nap különbséggel hív meg a Lukács György és Balázs Béla „szellemi irányítása”-val induló Renaissance, majd az ez ellen (és a Nyugat ellenében is) szerveződő Korunk munkatársnak, egyszerre fél az elnémulástól, a meddőségtől és a tehetség gyors elvesztésétől. És az életrajzi „én”-nel szemben kimerülni látszó költészettani lehetőségtől is. Ebben a lélektani és költészettani pozícióban fordul az angol költészet, főként a Swinburne által közvetített görög irodalomhoz és a görög mitológiához, s ekkor kezdi fordítani Dantét is. A „könyvek sáncai mögé” bújó költő először ugyan a „közvetlen személyesség hangján szólal meg újra”, amint Kelevéz Ágnes megjegyzi, „a verset író költő és a versben megszólaló szubjektum azonos személy lesz”, ugyanakkor azonban, az elidegenítő gesztusok révén, mégsem egyszerű valomásköltészet lesz ez. A *Naiv ballada* leírás-története, az először megszületett harmadik versszak, majd a hozzáírt strófák átrendezésével kialakított végleges forma jelzi, miként alakult ki az új versideál, amelyik mögött egyaránt ott van a bergsoni teremtmény emlékezet, a weiningeri erkölcsi emlékezet és a mindezt egységben és kívülről szemlélő lírai személyiség.

Kelevéz Ágnes az 1900 és 1916 közötti kéziratok genetikus értelmezésével, a levelezés anyagának, a költői szándék változásának pontos számbavételével, a későbbi művek tanulságainak érvényesítésével, a Babits által közreadott 1937-es

versgyűjtemény perspektívájából szemlélve is érvényesen bizonyította: a 20. századi magyar líratörténet szempontjából különösen fontos a kéziratban vagy töredékben maradt versek beillesztése az életműbe, a kronologikus rendbe állított alkotásokkal egy új Babits-szövegegyüttes megjelenítése. Ez az „apparátus” azonban semmiképpen sem lesz „salakos szesz”.

(2001)

Az 1950-es években kialakult s az érdeklődő olvasók körében részleteiben talán mind a mai napig tovább élő Babits-képnek van néhány sarkalatos tétele. Az egyik, egy majd hetven éve leírt megállapítást ismételve, a költő formaművészetéről szól, a másik – Lukács György tanulmányából véve az inspirációt – az egész pályára felelő *Jónás könyvéről* beszél; a harmadik az Ady–Babits-szembenállásból indul ki, s Goethére és Schillerre, Aranyra és Petőfire emlékezve, Babits elfogadását csak Ady ellenében véli elképzelhetőnek.

A hamis és egyszerűsítő végletekben gondolkodó Babits-értékelést a szaktudomány sem sietett eloszlatni. Nagyon sokáig, egészen az 1970-es évek végéig az életmű egyszerűen nem volt hozzáférhető; a költői-írói pálya filológiai feltérképezése az 1960-as évek derekáig éppen csak elkezdődött; a századelő poétikai-filozófiai törekvéseinek értékelő befogadására pedig igazában csak napjainkban kerül sor. Ilyen körülmények között hiteles Babits-portréra korábban nem lehetett számítani. Az ugyanis már Schöpfung Aladár, Szabó Lőrinc, Komlós Aladár és mások alkalmi írásai és elemző tanulmányai óta egyre inkább nyilvánvaló volt, hogy Babits a 20. századi magyar költészetnek valószínűleg egyik legbonyolultabb, legösszetettebb személyisége, aki – új líramodell kialakítására törekedvén – egyrészt igyekezett birtokba venni a magyar és a világirodalom klasszikus örökségét, másrészt pedig – érzékenysége és filozófiai érdeklődése okán – sok olyan felismeréshez és a realizációban tetten érhető poétikai gondolathoz érkezett el, melyet az európai költészet tőle függetlenül, de vele egy időben vagy utána valósított meg.

Rába György Babits-könyvének így igazában kettős feladatot kellett teljesítenie. Le kellett zárnia a kutatás filológiai szakaszát, hasznosítva mindazt, amit az elmúlt tizenöt év ebben a vonatkozásban fölmutatott, s el kellett kezdeni a költő recepciójában egy másik periódust, olyant, melyben a kísérő külső körülmények fokozatosan hátrébb szorulnak, a figyelem a műre összpontosul, a korábbi sejtelmek egzakt leírása-bizonyítása, esetleg korrigálása történik meg. A kismonográfia pontosan teljesíti történeti funkcióját. Rendre érinti a problémákat: a konstruáltság-keletkezést, a görögség-élményt, a Petőfi–Arany-képet, Ady, Szabó Ervin, Jászi Oszkár és a költő viszonyát, a háborúellenességet, a Baumgarten-díj kurátorságát, a József Attilához, Németh Lászlóhoz fűződő kapcsolatokat, a Nyugat szerkesztését, a *Jónás könyve* és az életmű ügyét.

A könyv legfőbb érdekessége azonban nem az eddigi kutatások összefoglalása, egységes képpé formálása, hanem egy új, árnyalt Babits-portré kialakítása. A megrajzolt pályaképet új minőségek jellemzik: az öntörvényűség, a filozófiai inspiráció és a költészet viszonyának értelmezése, leírása, elemzése, a pálya – műfaji határon átnyúló – belső egysége és a teljességre törekvés. Az eredmények különösen két vonatkozásban fontosak. Rába György fölmutatja a költői életmű folyamatoságát, a kapcsolódást érezvén döntőnek végig, továbbá meghatározza a regények önértékét, a művek egymáshoz való viszonyát.

A költői pályán öt stációt különböztet meg. Az első, 1906-ig tartó periódus legfőbb jellegzetességének az új líratípus kialakítására való törekvést tekinti. Babits ekkor Browninghoz, Swinburne-höz, Mallarméhoz fordult, megismerte William James elméletét, mely szerint az emberi tudat mélyét tiszta képek megszakítatlan sora alkotja. Poétikáját részint a világirodalmi példákhoz, részint James elméletéhez igazította. A verset (részben megelőlegezve mai irodalomtudományi ismereteinket) megformált érzetnek, sejtelemnek, gondolatnak, kép-émléknek tekintette, művészi kifejezésnek, mely az érzeteket és benyomásokat a belső élet mozgásformáival kapcsolja össze. Az 1908-as év, *A Holnap*-antológiában publikált öt vers, a Nyugat meghívása, a személye iránt hirtelen megnyilvánult érdeklődés a poétika megváltoztatására serkentette Babitsot. Ez a „görög-periódus” azonban nem a kultúrába való menekvés, hanem a hagyománytiszteletnek egy különös, líraibb verseket eredményező kifejezése lett. Rába György Babits költői pályáján Bergsonnak fölszabadító jelentőséget tulajdonít. Gazdagon dokumentált fejezetben bizonyítja, hogyan kerekedik fölül a világirodalmi mintákon a századelő francia filozófusának hatására az önkifejezés. A szakirodalom eddigi ítéletével szemben nem tekinti meghatározónak a háború jelentőségét Babits stílusváltásában. Az egyszerűsödés, mely egyre inkább meghatározza a babitsi líramodellt, szerinte több dolog következménye volt. Az 1920 utáni periódus a kisonográfiaiban nagyjából egységes szakaszként jelenik meg. Általános jellemzője ennek a korszaknak a gondolatkifejező-reflektáló versek sokasodása, az önszemléleti költemények megszáporodása, a polifónia, a rímtelen és a szabad vershez történő közeledés, az egyéni érzelem és a küldetéstudat együttes megjelenése. Az így felfogott költői pályán a *Jónás könyve* eszmeileg nem fordulat, nem az egész életműért érzett bűnbánat, hanem egy sokmozzanatú módosulás változata.

Babits regényeit a kortársak és az utókor is bizonyos tanácstalansággal szemlélték. Nemcsak a *Halálfiát*, melyet az író nagy ambícióval készített, és főművének szánt, hanem a kisebbeket is: *A gólyakalifát*, a *Timár Virgil fiát*, a *Kártavárat*, az *Elza pilótát* és a *Hatholdas rózsakertet*. A két világháború közti prózaírók a maguk gyakorlatához mérték a műveket. Szabó Dezső és Kassák Lajos egyértelműen, Kosztolányi és Móricz udvariasan és tartózkodón fejtették ki fenntartásaikat. Rába György nem osztja ezeket a véleményeket. A regényeket különböző műfaji változatoknak fogja föl, kísérleteknek, melyekben a megismerő önkifejezés ars poeticájának élettanát lehet nyomon követni.

Rába könyve izgalmas, érdekes, nagy ívű munka. Némileg eltérő feldolgozási rendje okán arra késztet, hogy az általa vágott csapáson gondolkodjunk az 1920 előtti és utáni szakaszról rajzolt kép egymáshoz való viszonyáról, hogy mérlegeljük a líra és a líraelmélet változásának lehetséges összefüggéseit, az irodalom autonómiájának határait, a kortárs költészet és Babits kölcsönösen inspiráló hatását, az esszéikben és tanulmányokban kifejtett gondolatok és a köreszmék kapcsolódását-ellentétét, egymást befolyásoló-korrigáló karakterét.

(1983)

A költő – írja Nemes Nagy Ágnes a *64 battyú* című tanulmánykötetében – az „idő múltával” igyekszik közelebbről szemügyre venni a versírást és versolvasást, érdekelni kezdi „saját mestersége”, „érdeklik azok az eljárásmodok, amelyeket többnyire tudattalanul használ”; érdekli a vers létrejötte, kialakulása, a versfunkció és a versélmény változása. Goethetől T. S. Eliotig, illetve Csokonaitól Weöres Sándorig sok költő látszik igazolni ezt a megállapítást. És végső soron ezt bizonyítja az elementáris Babits-élménnyel indult Rába György, Somlyó György és Nemes Nagy Ágnes pályája is.

Rába, Somlyó és Nemes Nagy Ágnes esetében azonban ennek az érdeklődésnek specifikus vonásai is vannak. Egyező mindnyájuknál az elméleti igény erőteljes állandósága, a 19. század közepéig volt arisztotelészi művészetértelmezés meghaladására, az imitáció, a fikció és a modern művészet viszonyának érvényes definiálására való törekvés, a költői nyelv és a vers kölcsönhatásnak felderítésére irányuló szándék. A költőiség lényegét akarják megragadni ők, amint próbálta ezt Poe, Rimbaud, a 20. század majd minden jelentős költője. Rába György, Somlyó György és Nemes Nagy Ágnes „mesterség” iránti vonzalmában azonban van eltérő vonás is. Esetükben a költői gyakorlat és az elméleti tevékenység viszonya alakul másként. Rába György éles választóvonalat húz az általa művelt két terület közé. Somlyó – a *Philoktetész sebében* – nem zárja ki ugyan a maga költőségét, de elméletileg teljes, a szakirodalmat számba vevő, végigvitt és érvényes gondolat megformálására törekszik. Nemes Nagy Ágnes a *64 battyú*-ban és *A hegyi költő*-ben nem ambicionál semmiféle teljességet. Alapvetően költőként közeledik tárgyához. „[...] nem írok én valami irodalomtörténet-félét. Sem kritikát, talán még tanulmányt sem. Egyszerűen tapasztalataimat közlöm, egy alanyi versíró alanyi gondolatait” – olvasható az 1975-ös könyvben. „[...] mindez csak példa, illusztráció, hozzátétel ahhoz a Babits-archoz, amelynek néhány vonását szeretném kirajzolni [...]” – található *A hegyi költő*-ben.

A hegyi költő legfőbb jellegzetessége így egy látszólagos paradoxon lett: az „eljárásmodok” felderítésére irányuló objektív szándék és a költőként véghezvitt szubjektív interpretáció közötti ellentmondás. Nemes Nagy Ágnes ugyanis leplezetlenül költő ebben a könyvben. Mindenekelőtt ezt mutatja az alkotás stílusa. Nyomatékosító szóismétlések, paralelizmusok, kérdések, felkiáltójel nélküli felkiáltások, versbe kíváncsozó, kötőjellel összekapcsolt szinonimák, antonimák vagy egymáshoz képest közömbös alakok, képes beszéd, egymásra csapó egyszavas mondatok, a mondatépítésben sokszor megvalósuló poetica licentia jelzik ezt. És a telitalálat cím. A „hegyi költő” ugyanis sokszoros értelmű. Az olvasás előtt a témában járatlannak értéktartalmakat sugalmaz, a Babits-élet ismerőiben fölidézheti az esztergomi Előhegyet, esetleg azt a rajzot, melyet tán Halász Gábor készített amolyan iskolás irkafirkaként a hegy tetején álló Babitsról és a hozzá zárandókló literátorokról, megidézhethet egy vers-szituációt a prófétaként fent csücsülő,

viSSzavonult, de a világot figyelő-ügyelő költőről. Ezt a lehetséges képzetkört Nemes Nagy Ágnes a *Mint különös bíromdó* elemzése közben egyberántja, s az „öreg Babits költészetét”-t a hegyérzés, a magasba jutás különös útinaplójaként említve új dimenzióba emeli. A legutolsó fejezet aztán mindehhez hozzákapcsol még egy másik értelmet is. A magassághoz asszociálható etikai-esztétikai abszolútumra törekvést. Ebben az értelemben lesz Babits a mai magyar irodalom jelentős részének természetes ősvé; Nemes Nagy Ágnes szóhasználatában: a Nyugat hegyláncon belül a legtöbb folyót útjára küldő „hegy”-gyé. A cím így, az alkotás része, akár egy jó vers esetében, feszültségnövelő funkciót tölt be. Mégpedig úgy, hogy a mű végén, a „zárlat”-ban is fölillant valami újat, váratlant, gondolkodásra késztetőt.

De poétára vall a könyvben az a mód is, ahogyan Nemes Nagy Ágnes a költők köztársaságának szuverenitása fölött örökdi. Láthatóan és természetesen „retteg” az „irodalmi parancsuralom” minden fajtájától, vitathatatlanak tekinti a költő jogát bárminek a befogadására, megélésére, kifejezésére. Elveti a minősítő-besoroló címkék versre ragasztását, a ki- és fölhasználást. Rokonszenve, mint az eszményi köztársaság minden polgáráé, kizárólag etikai alapú, s eleve az üldözött pártjára állító. Az 1950-es években volt Babits-ellenesség éppen ezért még ma is megrázó élménye. Egyrészt az olvasó megcsönkítésének szándékát utasítja el benne („nem engedem kicsavarni a kezemből az érték egy darabját sem” – írja) másrészt az életét meghatározó, generációjának példát adó költő meg nem értésének a lehetőségét veti el. Ezt a meg nem értést pusztán csak elutasítja, ha mögötte korszak kívánta-parancsolta félreértést lát, mint az 1945-ben megjelent *Babits halotti maszkja* című cikkben vagy a Babits kontra József Attila vita esetében. Ha azonban ebben gondolkodói tévedést, eredendő ellenszenvet, esetleg kvalitásérzék-hiányt kell minősítenie, akkor hangja éles, ironiája metsző, gúnya túlzó (és bizonyos vonatkozásban már igaztalan) lesz.

A költők köztársaságának védelmét látja el Nemes Nagy Ágnes akkor is, amikor a különbözés schopenhaueri jogát emlegeti. Láthatóan háromféle költészetet különít el egymástól. A „közép-kelet-európai glóriájú”-t, az arisztotelészi normákhoz igazodót és a 19. század közepétől kezdődő modern poézist. Mivel a magyar olvasóközönség akaratlanul is „arisztotelista” (írja a *64 battyában*), ezért Babitsról szólva sokszor és részletesen kitér a modern vers természettanára. Ezekben a passzusokban – Poe, Rimbaud, Rilke, Eliot, Füst Milán gyakorlatára is utalva, Babitsra is érvényesen – részben a maga költészettanát foglalja szavakba.

Természetesen azonban *A hegyi költő* elsősorban a babitsi líra karakteres értelmezését közvetíti. A líratörténetileg legfontosabbnak ítélt 20. századi magyar költő pályáján három korszakot különít el. Az 1910-es évek elejéig tartó elsőt, főleg a *Levelek Íris koszorújából* és a *Herveg, hátha megjön a tél is!* periódusát, az 1917 környékétől 1930 tájáig tartó másodikat és a *Versenyt az esztendőekkel* induló záró időt. Szavakba is foglalja, az elemzésre választott versekkel pedig megerősíti: számára ebből a háromból a nyitó és a befejező szakasz az igazán értékes. A középső nem. Ebben ugyanis – írja – Babits „vissza- és előrelép”, megnő verseiben a za-

varó „személyesség”, az „alanyiség”, a „közvetlen reagálás”; a „mindennapok lírája” ez, az igazival, a „létlíra”-val szemben. Babits líratörténeti jelentőségét ugyanis éppen a „létlíra” jelenti, az, amelyben a pálya elején alig van terük a „szokásos emocionális körök”-nek, melyben „szembetűnően kevés az életrajzi elem”, s hol mindezek helyét a „filozófiaiak” nevezhető alapkérdések sora, ember és világ, szubjektum és objektum viszonya, élet és halál, a megismerés, a kifejezhetőség, az emberi egzisztencia” foglalja el; s amelyben utóbb, 1930 után „atomi szinten” formálódik össze a „személyes-aktuális” a „létlírával”. Mindezt az első szakaszból nyolc, a harmadikból három mű értelmezésével bizonyítja a szerző. A nyolc alkotás közé klasszikus antológiadarabok tartoznak; a háromhoz két 1930-ból való költemény: a *Mint különös hírmondó* és a *Mint a kutya a sílány házban* meg az 1938-as *Jónás könyve*.

A *hegyi költő*, az alcím szerint: a Babits lírájáról szóló vázlat több célú könyv. Egyrészt a költészetet még ma is a személyes lírával azonosító nagyobb közönségnek szól, megmutatván a poézis egy másik lehetőségét. Ezenközben Babits originális voltát hangoztatja nagy erővel. Azt, hogy az objektív költészet művelőjeként megelőzte az objektív lírára vonatkozó T. S. Eliot-féle híres fogalmat, az „objective correlative”-ot, e forma programos művelőit, többek között Reverdyt, Follaint, a magyar költészetben rokon törekvésű Füst Milánt és a későbbi Weöres Sándort.

Másrészt szól ez a könyv egy szűkebb, szakmai táborhoz. Nemes Nagy Ágnes Babits kapcsán valójában a *Kettős világban* című 1946-os kötetétől őt foglalkoztató kérdésre sokszor felelt. Versgyűjteményeiben, a *64 battyúban* és itt is. 1975-ben – némiképp alkalmazván az orosz formalisták ritmuselvét – ezt írta: a „művészet alapja bizonyos ritmus és arány”, s „elménk adottságai, pszichénk (biológiaiilag meghatározott) sajátosságai, ritmusokra és arányokra adott válaszai döntik el, mi a művészi...” Itt ennek az általános elvnek egy lehetséges (babitsi) realizációját értelmezi akkor, amikor az *Esti kérdést*, *Az örök folyosót* és más költeményt a „közlés-részletezés” ismétlődő „közlés” vagy „záróközlés” befejező formulával írja le, vagy amikor a *Jónás könyvéről* szólva „beteljesülő” és „be nem teljesülő” várakozásáról szól, mint az epikus feszültséget megtartó két pillérről.

A műértelmezések a babitsi életszakasz történelmi vonatkozásaira, e vonatkozások és a személyes lét kapcsolatára utaló észrevételek egyrészt mindenkihez szólnak. Érzékenyen, az olvasást nehezítő analógiák nélkül, Rába György nagyszerű, de alapos előképzettséget feltételező nagy monográfiájának párdarabjaként, élvezetesen vezetnek be az életmű világába. Másrészt – a szakirodalommal való vita elhárítása után, teljességre törekvés nélkül a felmutatás szándékától vezéreltetve – az autentikus olvasás révén egy-egy műhöz további gondolkodásra serkentő impulzusokat adnak. Elég talán *Az örök folyosó* késleltetett szerkezetének indoklására, a „nagy szerkezet” és a „kisebb szerkezet” ilyen elválasztására, a *Levél Tomiból* című költeményéből kiolvasott tendenciákra, a *Jónás könyvére* vonatkozó sok érdekes és új megfigyelésére utalni. Meg a „mögött”-et érzékelő babitsi alkat leírására, a magyar avantgárd értékelésére, az első világháború utáni helyzetet

összefoglaló, voltaképpen újat nem tartalmazó, ebben az összeállításban azonban mégis megragadó néhány passzusra.

Természetesen e nagyon érdekes koncepciójú, s a részletelemzésekben számos új gondolatot megfogalmazó könyv kapcsán kérdések is fölmerülhetnek. Nem lett volna szerencsésebb a középső szakasz globális minősítése helyett esetleg tüzetesebben azt vizsgálni, hogyan születik meg itt (vagy: megszületik-e itt) egy új, érvényes, perspektivikus versmodell? Nem arról van-e szó a harmadik, klasszicizáló pályaszakaszban, hogy az előzőben, a személyességet másként értékelő másodikban volt kezdemények itt nyerték el végső formájukat? Nem csökkentette-e a kötet érvényességét némileg az, hogy Babitsról szólva, akinél a műnemek közötti áthallások és átjárások oly fontosak, még utalásokban sem kapott helyet az életmű más szektora?

Mindezek a kérdések azonban adódhatnak a nézőpont elégtelen voltából is. Hiszen a közolvasó (Nemes Nagy Ágnes *Víz és kenyér* című verséből véve a szavakat) Babitsra, az „óriás- / birodalom küldötté”-re pusztán egy „sáv-lét festett zebracsík”-járól néz csak.

(1987)

BABITS MIHÁLY TANULMÁNYAI, ESSZÉI – JANKOVICS JÓZSEF VÁLOGATÁSÁBAN

A 2005-ben a Kortárs Kiadónál megjelent *Tanulmányok, esszék* című Babits-kötet kiváló alkalom arra, hogy a Magyar Remekírók Új Folyamának végleges arculatot adjon, példát kínáljon a reménybeli következő kötetnek. És izgalmas, nagyszerű olvasmány minden olvasónak.

A kötet nem kronologikus válogatást ad az életműből. A filozófusnak, esetleg pszichológusnak készülő, filozófiai érdeklődését élete végéig megőrző, a maga pozícióját kritikusként és irodalomtörténész-ként is értelmező költő és műfordító szellemi gazdagodásának dokumentuma ez a kötet; annak a személyiségnek az árnyalt, pontos és magasságokba repítő portréja, aki – az első világháború hatására, együtt a német expresszionistákkal, az orosz futuristákkal és másokkal, például Thomas Mann-nal – „az egyéni síkról közösségi síkra” tért, s személyes ambíciói és adottságai ellenére „a szellemi élet szervezője” lett, az 1930-as évektől pedig megújította az esszé-műfajt, melyet elválasztott „a szaktudománytól, politikai gyakorlatától, közvetlen társadalmi praxistól”, amint Poszler György írta, s az énkifejezés és önmegértés olyan formájává fejlesztette, melyben megjelennek az ember ontológiai kétségei, a magyarság sorskérdései és a háború felé tartó világ problémái.

Az öt részre tagolt könyvben a legfontosabbnak ítélt tanulmányokból bontakozik ki az olvasó előtt *a filozófus költő, a világirodalom olvasója, a magyar irodalom értelmezője és kritikus, az ország és a világ kérdéseiben véleményt formáló etikus és autentikus ember, az egyéni és társadalmi életfordulóira visszaemlékező költő*. A kötetet az *Örökké ék a felbök mögött* című a mindenféle politikai azonosulási kényszert elutasító költő esszéisztikus prózaverse és az 1939 februárjában készült, az életére visszatekintő nagybeteg ember *Curriculum vitae*-je fogja keretbe. Az önálló irodalmi alkotásként is olvasható műegész felütése és zárata a kanti abszolút erkölcs normarendszere szerint a világkultúra valószínűtlen tágasságában élő Babitsot mutatja fel az olvasónak.

Az egyetemista költő harmadévesen jött rá, hogy a „részletekbe vesző” tanulmányainak „mélyebb filozófiai alapot” kell adnia, s ekkor kezdte tanulmányozni „a filozófia történetét” (írta a szakvizsgálati folyamodáshoz kívánt önéletrajzában). Azonnal voltak kedvencei, Hume és Spinoza, olvasta Schopenhauert és a görögöket. Olvasmányainak célt igazában a Nyugat szerkesztője Osvát (és talán Fenyő Miksa) adott. A folyóirat 1908-tól folyamatosan közölte verseit, 1909-ben kiadta első verseskötetét, 1910-től a „kizárólagos munkatársi viszonyért” évi 400 korona honoráriumot ajánlott fel, azon felül, hogy „minden dolgát, mely a Nyugatban jön, a legnagyobb skála szerint fizeti”. Osvát célirányosan válogatott témákról kért tőle tanulmányt. Figyelembe vette, milyen problémák foglalkoztatták a költőt, s felajánlotta azok kifejtését (ilyen volt 1906-ban Baján elkezdett írása a *Szágokról, illatokról*, a fogarasi Szabadlíceumban tartott Shakespeare-előadásának

továbbfejlesztése). Ugyanakkor új feladatokra is felkérte. Például arra, hogy írjon összefoglaló tanulmányt a korszak divatos francia filozófusáról, Bergsonról (akiről ez lett az első áttekintő-értelmező írás magyarul), foglalja össze művészetfilozófiai gondolatait (ez alkalmat kínált a platóni párbeszéd imitációjára).

Az első világháború második felében, azzal párhuzamosan, hogy költészetében az emberi tapasztalatokat összegző etikai elveket kinyilvánító versek vették át a vezérszólamot, a filozófiák közül azok foglalkoztatták, amelyek valamilyen gondolati tapasztalatot kínáltak az élethelyzetre. A „háború monomániájába” esve írta meg a *Veszedelemes világnézet* című tanulmányát, a „háborút-igazoló érzésmód” és hangulat, az „antiintellektualizmus” és a logika ellentmondásáról, írt az „Intelligencia szentjéről”, Ágostonról, a szituációs és a normatív erkölcs ütközéséről, Kantról és az „örök béké”-ről. A filozófiában gondolkodó és ott érveket kereső Babits „szentjei” ebben a válogatásban Montaigne, Schopenhauer, Spencer, Bergson, Platón, Platinosz, Phaidrosz, Szokratész, Kant, Nietzsche, Szent Ágoston. Ezek a szerzők, a klasszikus görög–római költőktől a közvetlen kortárs költőig terjedő analógiákkal pontosan felrajzolják Babits gondolkodásának irányait. Inkább kevesebb, mint több lett volna, ha a szerkesztő szerepelteti itt a Leibnizről, Nietzsche-ről, Julien Benda könyvéről, Bergson vallásról írt tanulmányait vagy a *Könyvről könyvre* Nyugat-rovat cikkeit a filozófiai és az esztétikai katolicizmusról, és kritikáját Lukács György könyvéről.

Valószínűtlenül tág volt Babits világirodalmi horizontja. *Az európai irodalom története* mutatja ezt (melynek eposzként, családregeként, önéletírásként, vallo-másként való olvashatóságát nemrég Visy Beatrix dolgozta ki). A kötet szerkesztője nem Babits tájékozódásának szélességét, hanem mélységét mutatta föl. Kiemelt ebből az áttekintésből két részt. A bevezető sorokat, melyben Babits idézi az „egységes és egyetlen Irodalmat” mint egy „nagy élő szellemet, amely megszületett valahol Görögországban”, folytatódott a latinoknál, „nem halt meg akkor sem, mikor ez a lélek nemzetek szerint széthasadozni kezdett”; napjainkra pedig egyszerre táplálkozik „saját nemzeti talaj”-ából és a „világirodalmi áramlatokból is”. Babits interpretációja szerint az „igazi világirodalomhoz csak a legnagyobbak tartoznak. S a világirodalom-történet valójában az ő történetük. A nagyoké, akik folytatják egymást századokról századokra, s kezet nyújtanak egymásnak „a népek feje fölött”. A másik rész a „Leszbosz és Teósz” című fejezet ugyanebből a könyvből. Ebben Szapphóról és Alkaiosról van szó. Az elsőből csak néhány vers maradt fenn meg „legenda” és „pletyka”. Alkaisztól még annyi sem. Ez a két költő azonban tovább él az irodalom lapjain. Szapphóhoz Erato megérkezése kapcsolható, akit aztán „utánadalolt” Catullus és Ady, s aki először foglalta szavakba „a legmélyebb, legasszonyibb fájás”-t: a „haszontalan élet” gyötrelmét, „mely »fény nélkül száll a föld alá«”. Alkaiosz igazában versformájával maradt fenn a világirodalomban. Az alkaioszi strófa, amely talán régebbi a szapphóinál, s esetleg a görög népköltészetbe nyúlik vissza, „az első lírai forma, mely az európai költészetben mindmáig újra és újra visszatér”, s akinek „verskezdeteit, hangmegütéseit” Horatius is átvette. S Horatiustól „mások és mások, a magyar Berzsenyiig vagy tovább”.

Ez az irodalomtörténeti alapállás, melynek meghatározó mozzanata a szerző költő-mivolta (aki maga is írt szapphói verset – ilyen az *Óda a bűnbösz* és a *Medvenóta* – meg alkaioszi strófát – ezt idézi az *In Horatium* és az *Októberi ájtatosság*), nem széttagoltságában és leíró módszerekkel, hanem egy szerző, egy motívum és egy versforma történetiségében ragadja meg magát az európai irodalom folyamatát.

A középkori és a kora újkori irodalmat a latin himnuszokról, Dantéről és Shakespeare-ről írt tanulmányok idézik. Az első Lukács *Evangéliumának* kezdő soraitól és Szent Hilariustól veszi számba a műfaj történetét. Nem aprólékos felsorolás a szerző célja, nem is az egymáshoz kapcsolódás regisztrációja vagy annak számbavétele, milyen szerep jutott a latin nyelvű himnuszoknak a liturgiában. Az *Evangélium* keletkezése előtti időtől számítva a *Fauság*, Coleridge-ig és Baudelaire-ig azt mutatja be, miként született a műfaj Afrikában, hogyan él tovább egy-egy jellegzetessége Coleridge Mária-dalaiban, Baudelaire vágyakozásában, a német, angol és francia költészetben. Az Erdélyi Helikonban 1929 októberében közzétett *Dante és a mai olvasó* című írásban is a mű genezisének és lehetséges befogadását értelmezi. Pontosan tudja, hogy „újabb művészi kánonunk elvileg sem kedvez ennek a terhes, tudós, komplikált és komponált poézisnek”, „a világ egyik legnehezebb költője”-nek. Dante ugyanakkor – érvel Babits – „nem fejlődik és nem avul el a korral”, hiszen „az Ember leglényegesebb mondanivalói, legmagasabb álmiai és aspirációi is éppoly örök érvényűek, [...] mint a csillagok”. „A mai magyar költőink közt – teszi hozzá – épp az, aki a legmodernebb és legizgatóbban eleven [...]: Ady Endre, igazi méltó testvére a nagy itáliainak.” A harmadik írás e nagy fejezetben belül az 1909-es szöveg, a *Shakespeare egyénisége*, a Fogaras és Vidékében jelent meg hat évvel *A vihar* fordítása előtt. A helyi Szabadlíceumban tartott előadás érdeklődőknek és nem szakembereknek szólt. Az előadásban Babits nem a pontosságra törekedett, hanem „egy látványos nagy szövegszöttest terített a fogarasi hallgatói elé” (amint a kötet összeállítója írta a kapcsolódó jegyzetben). Ebben a „szöttek”-ben érdekes adatok olvashatók a szerzőről, a korszak drámájáról, az egyes drámai alakok pszichológiájáról, arról, miként lehet visszafejteni egy szerző valamelyik figurájából az író egyéniségét. Nem lehetetlen, hogy Babits ebben a szövegben felhasználta Alexander Bernát két féléves „Shakespeare nagy tragédiáinak lélektani elemzése” című kurzusának tapasztalatait, a „Lélektani problémák” címmel tartott előadásainak konzekvenciáit (bár a korszak levéltárában nincs nyoma annak, hogy különösebben magával ragadta volna a professzor). Valószínűbb, hogy magánolvasmányai voltak a meghatározók ebben, és az a pszichológiai tudás, melyet William James tanulmányozásából bensővé tett, átlényegített.

A magyar irodalommal foglalkozó tanulmányai, kritikái, nekrológjai váratlanul nagy teret kaptak az összeállításban. Nem a teljes anyag jelenik meg itt, az még Fráter Zoltán *Magyar irodalomtörténet arcképekben* című Babits-kötetében sem olvasható. Ahhoz képest is hiányzik innen a népköltészetéről, a Madáchról, Reviczkyről, Kiss Józsefről, Osvátról, Tóth Árpádról, Karinthyról, Juhász Gyuláról, Szabó Lőrincről, Sárközi Györgyről, Tamási Áronról és Reményik Sándorról készített írás, a Nyugatban hozott, de francia olvasóknak szánt összefoglalás a magyar irodalom

egészéről. Ami és ahogyan itt megjelenik azonban más fajta képet ad Babits magyar irodalomról vallott felfogásáról. A tárgyalt szerzők és jelenségek időrendben sorolt képe Balassával kezdődik. De nem az általában olvasható tanulmányszöveg nyitja a fejezetet, melyet Dézsi Lajos Balassi-kiadásáról készített 1924-ben, s melyben legalább akkora teret szentel a szerkesztő irodalom-felfogásának, a válogatás elveinek, a tévesztett és céltalan filológiának. Ehelyett inkább az esztergomi Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaságban tartott székfoglaló előadását közli, melyet 1928 decemberében mondott el, s amelyben felhasználja korábbi tanulmányainak egynémely megállapítását csakúgy, mint a franciáknak írt áttekintés néhány bekezdését. Itt azonban döntően és meghatározóan Balassiról van szó. Felvillantotta az őt megelőző fél évezredet, élete fordulóit, idézett meghatározóan fontos verseiből. Itt és a többi magyar irodalmi tanulmányában ugyanakkor megfordította *Az európai irodalom történetében* alkalmazott módszerét. Ezekben a magyar irodalom felől tekintett az európai párhuzamokra, így kapcsolta össze Balassit az olasz és latin reneszánsz költőkkel meg Villonnal. Vörösmartyt Shakespeare-rel, Homérosszal, Tassóval, Ossziánnal, Goethével, a *Csongor és Tündét* a *Szentiványi álommal*, a *Fausttal*, a szerzőt Cervantessel, Miltonnal, Shelley-vel, Keatscel. Petőfi és Arany kapcsán beszél a „szimbolikus (vagy művészien) impassibilis” költészetről, a faculté maîtresse fogalmáról, a Weininger-féle erkölcsi emlékezetéről (ezeket majd 1919-es egyetemi előadásaiban fejt ki részletesen). Három itt olvasható Adyról szóló írásában (1909-ből, 1920-ból és 1923-ból) kitér Swinburne-re, a lélek-vándorlás tanára, Dantéra. Fiatal korukat megidézve, Kosztolányi-nekrológiában, olvashatunk a világ „teljes átélése”-nek és „kifejezése”-nek vágyáról, ennek ismeretelméleti és nyelvelméleti korlátairól. Illyés kapcsán visszakapcsol Petőfire, Aranyra. A Tettről és Kassákról szólva felelegeti Whitmant és Vajda Pétert, Bessenyeit és Turgyeneyet, Wordsworth és a modern verselmélet problémáit.

Az 1920 utáni írásokban aztán legalább annyira jelen van az irodalomértelmező és kritikus, mint a korszakra figyelő ember. 1938-ban Kölcseyt taglalva szembeállítja egymással a magyar hagyományt és a „boldog nyugati országok”-at, az „ős-erő”-t és az „európai kultúrközösség”-et. 1920-ban, Adyról szólva, az internacionalizmus 1919-es felfogását, a „nemzeti érzések” akkori ellenfogalmát. 1923-ban, a Petőfi-ünnepségek nyitányaként felidézi az ünnepeltet, a kor és az ünneplők kiáltó ellentétét. Még látványosabban száll szembe a korral az itt közölt két utolsó írásban. 1927-ben, *A kettészakadt irodalom* című iratában, Berzeviczy Albert Kisfaludy Társaságban elmondott, gyorsan elhíresült beszédére válaszolt. Elhárította az Akadémia elnökének Ady hazafiságát kétségbe vonó mondatait, a politikai és az esztétikai szempont összekeverését, a Nyugatot ért vádak a két forradalom „előkészítéséért”, kétségbe vonta az Ady cinizmusáról leírt gondolatokat. És ami a legfontosabb: határozottan kiállt Ady jelentősége mellett. Ezt írta róla: „Ady a világirodalom egyik legnagyobb költője; egyszersmind a magyar nemzet egyik legméltóbb büszkesége is; s aki őt bármely politikai vagy irodalmi pártszempontok miatt nem tudja vagy nem akarja élvezni, a legmagasabb szellemi élmények egyikétől fosztja meg magát, s hasonlít ahhoz a guelfhez, aki a Gibelin Dante könyvét

olvasópolca helyett a máglyára tette.” S mindez akkor történt, amikor a csehszlovákiai és a Kárpát-medencei fiatalok: Balogh Edgár, Jócsik Lajos és a többiek Ady nevében és nevével kívánták megszervezni a népek testvériségén alapuló magyar életet a régióban, s alig valamivel azelőtt, hogy A Toll folyóirat elindította az Ady-vitát, melyben a költő ellen és mellett sokan, sokféle szempontot sorakoztattak fel. Ugyanennyire korszakos volt Babits kiállása Németh László *Kisebbségben* című tanulmányával szemben. Ez az írás válasz és reflexió volt Szekfű Gyula *Időszervi történeti problémák* című tanulmányára, melyben a történész „a középosztály nem magyar származású részének magyarságával, és az ún. »törzsökös magyarok« szervezetei[...], a magyaros magyarok” problémáival foglalkozott. Nem sokkal a „zsidó törvények” életbeléptetése után, az első bécsi döntést követően, a második bécsi döntés heteiben, mindazonközben, hogy a náci Németország nagy teret nyert Közép-Európában, Babits elutasította Szekfű kategorizálásának kivetítését az egész magyar irodalomra. A „mélymagyar” és „hígmagyar” elnevezés, a „hígmagyarok térnyerése” s a politikai baloldal és a zsidóság azonosításának határozott elutasítása ekkor nem Németh László elveinek tagadását jelentette. Babits hadat üzent ezzel az írással „a szellemi fajiság nevében mondott ítélet”-eknek, a „szellemi fajkutatás”-nak, a „»kor lelkében«” benne lévő „szellemi visszametszés hirdetői”-nek. De ugyanígy elutasította a „népi” származás, a paraszti hagyomány manifesztációját is.

Ez utóbbi két írás, akár *A szellemi élet ébresztője* című, az ezután következő rész lezárása is lehetne. De ugyanilyen módon a kötetet záró legutolsó, „Az önéletíró” címmel indított sorozatban is helye volna. Nem azért, mert a *Pajzs és dárda*val című írásában az őseiről, anyai és apai felmenőiről beszél, arról „a művelt literátus, gazdálkodó, de vármegyei tisztségeket is viselő magyar köznemesség”-ről, melyre mindig büszke volt. Hanem azért is, mert *A kettőszakadt irodalom* iratában ifjúságát, a Nyugat legelső időszakát emlegette, a maga szellemi ifjúkorát. A Németh Lászlóról szóló tanulmányában pedig tovább tematizálta a maga autentikus létezésének formáit.

Az etikus és autentikus ember koncentrált felmutatása sem volt egyszerű feladat.

Babits 1911 őszén nagyon határozottan szembeállított egymással kétféle magatartásmódot. Az őt támadóknak felelve a Nyugatban közölt reflexiójában megkülönböztette a relatívumokban gondolkozó politikusi létet és az abszolútumot kereső, és kívánó művészi létezést. A lehetséges jó és a kanti értelemben elgondolt formát, azt, amelyik általános normává válhat. A szerkesztő a kötetből elhagyta a háborúellenes felhívásokat, bár tudható, hogy ezekben Babits valóban kezdeményező volt, nem tett említést arról a tervről sem, melyet 1919 júniusában kezdett formálni a Tanácsköztársaság terrorja elleni közös fellépést sürgetve, nem közölte a *Mit tehet az író a háború ellen?* című tanulmányát sem. Az 1919 februári, *Az igazi haza* című írással indítja „A szellemi élet szervezője” című fejezetet, felmutatva a napjainkig is kikerülhetetlen kérdést a territóriumhoz kötött haza-fogalom és a vállalkásban–nyelvben–emlékekben élő haza között. Logikusan illeszti e mellé a

Magyar költő kilencszázötvenkilencben című tanulmányát. Erről a sok vihart megért munkáról meglehetősen nagy mennyiségű információ áll rendelkezésünkre. Tudjuk, miként jelentett ez egyértelmű kiállást 1919 őszén a „már ma üvöltőkkel” szemben, miként terjesztette Babits ezt a szöveget két barátja hitelesítő aláírásával az állandóan fenyegetőző Szabó Dezső ellenében (akivel nem volt hajlandó közösséget vállalni a politikai aspirációjú, általa szervezett írószövetségi tagság elfogadásával); de azt is tudjuk, miként próbált jellemtelenséget faragni a vörös- és fehér-terrormozgalmakat egyszerre megtagadó költőnek írt levelében a Tanácsköztársaság két népbiztosának felesége (rövid egyszerűséggel „jellemtelen kutya-disznó”-nak nevezve Babitsot); tudjuk, miként változtatta meg a költő a tanulmány legélesebb helyeit az Athenaeum tíz kötetes válogatásában közvetlen a második világháború előtt (amikor az emigrációban élő Lukács György és Balázs Béla valamikori nézet- és szerepváltását minősítő szavait lényegesen enyhítette).

Ahogy megyünk előre az időben, egyre jobban felismerhető: minden történelminek remélt sorsforduló előtt ez volt a helyzet. Az „értelmiségi elit”, a korszak vezető gondolkodói minden esetben az abszolút igazságban reménykedtek, „menetrendet” alkottak maguknak egy „szép új világ” eljövételéről, s amikor az abszolút etikus helyett mindig a lehetséges valósult csak meg, csalódtak, visszavonultak a szakmájukba, ha a történelem ezt lehetővé tette, vagy a maguk elgondolásait ismételtették. Ennek az emberileg megérthető útnak Babits modellértékű életében számtalan értelmező dokumentumát tárta fel a szöveg-összehasonlító kutatás. *A magyar költő kilencszázötvenkilencben* című írásról szólva sokan még ma sem a normatív és a szituációs etika ütközését taglalják, hanem sokszor (legutóbb az Élet és Irodalom 2008. január 4-i számában) lényegében megismétlik az 1919 őszi indokokat. Eszerint „a lateiner értelmiségi szerepbe visszahúzódó” Babits a „leválasztja a »kultúra, a hagyomány, a nemzet« dolgát a politikáról”, háttérbe szorítja „azt, amit később az irodalom baloldaliságnak nevez, vagyis az ország kulturális, szemléleti modernizációjának igényét.” Innen már csak egy ugrás annak a kijelentése, hogy „az irodalom autonómiájának elve nem alapozza meg az irodalom pozícióját az erkölcsiségben, [...]”, s képtelenség (sugalmazza az okfejtés), hogy „a szabad értelmiséggként alkotó író [...] jogot formál magának, hogy »írói munkásságának« részeként beleszóljon a közügyekbe, [...]”. Ebben a gondolati láncban megemelkedik Hatvany Lajos szerepe, aki „bécsi emigrációja idején 1922-ben *A magyar értelmiség katasztrófája (Irodalom és forradalom)* címmel hosszú tanulmányt közölt a Jövő hasábjain. Csakhogy ez a cikksorozat nem erről szólt. Ez nem volt „írástudó per”. Ez a *Timár Virgil fiát* ürügyül használva éles támadás volt Babits ellen (akihez való ellentmondásos viszonya külön tanulmány tárgya lehetne), aki a regényben a vidéki egyházi gimnáziumokban „gyülekező” konzervatívizmust és a nagyvárosokban sokasodó „liberális eszmék” ellentétét, ezen ellentét történetbe foglalását vetette a költő szemére. Elfelejtve aényt, miszerint az 1890-es évek történelmi szituációjába helyezett történés, Hatvany Lajos 1918/1919-es tapasztalása és az 1920 után politikává váló antiszemitizmusa között nincs lineáris összefüggés.

Az e fejezetbe sorolt tanulmányok, akárcsak a második írás, nem az „íroniának és elrejtésnek” biztosít „jelentős szerepet”. Ezt műfajelméletileg nem is tehetné meg.

Ezekben a munkákban – *Az írástudók árulásában*, az *Európaiság és regionalizmus* címűben, az *Elfogy a magyarság?*-ban, *A tömeg és nemzetben*, *A magyar jellemről* írott tanulmányban – a magyarság létezésének és perspektíváinak ügyéről volt szó, az „íronia” jelenléte leértékelte volna az írásban testet öltött felelősségérzetet, a gondolatok igazságait és érvényességét. Ugyanúgy nem volt íronia a korszakban született, gondolati tartalmakat tekintve más szerzők tévesztett írásaiban sem: Németh László *Kisebbségben* című művében, Szabó Dezső írásában, *Az antijudaizmus bírálata*ban, Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar*-könyvében. Az „íroniát” azonban nem lenne jó ezekből hiányolni. Meg azt sem lenne jó szemükre vetni, hogy határátlépést követ-e el a művész az első világháború utáni „hosszabb fegyverszünet” idején, ha nem „alanyban-állítmányban”, hanem történelmi folyamatokban gondolkodik. A *Tanulmányok, esszék* című Babits-könyv e fejezetének válogatása jó érv az utóbbi mellett.

Ugyanígy nem csak a címbe megjelölt problémákról, az önéletrírásról szóló esszék gyűjteménye a kötet befejező szövegegyüttese. Az első írás, *A házugságok paradicsoma* például „jól elfér” ebben a szövegthalmazban, hiszen szót ejt benne gyermekkoráról, hiedelmeiről, Szekszárdról. De legalább ennyire „helyén volna” az élet és irodalom viszonyát tárgyaló (e kötetből különben bölcs önmérséklettel hiányzó) tanulmányok között, az *Ezüstkor*ban egymás mellé helyezett három írás: *A vers jövődöje*, az *Indiskréció az irodalomban* és a *Színpad válsága* című szövegek szomszédságában. Ugyanígy sokfelé mutat a többi írás is. Az 1937. decemberi *Fogarasz* című például az 1935-ben elutasított vízumkérelem miatt elmaradt utazás, a feleségének szóló írásos bemutatása fiatal tanári időszakának (mellesleg felidézése a román–magyar „közös dalok”-nak, „közös mesék”-nek s az időnek, „hol székely és román testvériesen őriznek valamit, havasaik félhomályában, amit mi már régen elvesztettünk”). Az 1938-as *Szent István városa* az 1924-től tavasszal, nyáron, kora ősszel otthont adó nyári lak helyszínének művelődéstörténeti összefoglalása. A Pesti Naplóban hozott, az összes többi kiadásból azonban eltűnt lábjegyzettel, mely arról tudósít, hogy az első bécsi döntéssel „Esztergom ismét megszűnt vég-hely lenni”, ez az írás *Az igazi házával* kezdődő (az esszé közvetlen szomszédságában született *Áldás a magyarra* -verssel folytatódó mű-sornak a tagja lett hazafogalom-értelmezésében. Az 1938 decemberében a Nyugatban megjelent *Szekszárdi kadarka* gondolatsorát a borfajtákról kapott „párlapos füzet” indította. A „szörnyű köd”-ben az „elsüllyedt” „Vérmező” fölött már amúgy is meglódukt a képzelet, mely „a szekszárdi szőlőhegy”-et, Budapestet, Berzsenyit, Vörösmartyt, „Himfy szüretjét, a Kárpátoktól az Adriáig húzódó Magyarországot, Európát, Verlaine-t, Wilde Oszkárt idézi fel (meg a háborút, a forradalmat, a politikai válságot, országrészek elcsatolását). A szöveg mélyrétegeiben pedig felépül egy képzet a beteg költőről, a beteg országról, az „elromlott élet”-ről. Az 1938. december

25-én a Pesti Naplóban megjelent esszé, a *Gondolatok az ólomgömb alatt* nem a gégeműtétet követő röntgenbesugárzást idézi csak meg, az előtte volt sok szenvedést, a szövegmondóra váró bizonytalanságot és a közeli halál sejtelmét. A rádiomot tartalmazó ólomgömb mint a „sima glóbusz domborul” a beteg fölé, „akár egy földgolyó”, ezen aztán a tekintet kirajzolhatja magának „a hatalmi vonalakat”, Japánt, Kínát, Indiát, „az óriás Oroszország”-ot, meg Európa mappáját”, amelyen azonban „hiányzik Magyarország”, „a csonkaország”. Az előző szöveg betegség-metaforája itt a beszélőről, az országról kiterjed a világra, azt sugalmazva, hogy a beteg világ és beteg ország fölött mégiscsak ott van a fölül-föltápáskodó beteg költő.

Ha valaki végigolvassa a kötetben közölt válogatott tanulmányokat és esszéket, más fénytörésben látja Babits életművének e nagyon fontos részletét. Az írások felerősítik egymást. A gondolat-átjárások nyilvánvalóvá teszik a műnemek és műfajok közti kapcsolatokat, a szépíró szerző szövegformálásában és gondolat folytatásban megnyilvánuló azonosságot és sokféleséget. Felmutat egy markánsan megrajzolt Babits-portrét.

És nagyon fontos időben teszi mindezt Jankovics József, a könyv széles látókörű, finoman érzékeny, az életműben, a magyar és a világkultúrában egyaránt otthonos szerkesztője. Most ugyanis, az „átértékelés” korszakában, „a multikulturális játszótéren” folyamatosan esik Babits (vagy ahogyan Orbán Ottó írta 1999-ben megjelent kötetében, a *Vojtina recepcióesztétikája* című versében: „babits”) „tőzsdeindex”-e. Néma szakmai csönd fogadta az utóbbi tíz évben a kritikai kiadás tizenegy kötetét és a Babits Könyvtár tizenhárom darabját. 2007 tavaszán a Parnasszusban interjút adó költő szerint Babits „kínosan üres”, prózája olvashatatlan, verseit „borzasztó akarnoksággal, agyonkompenzált-kulturált hübriszség és zsarnoki tetszelgés” jellemzi. A három kötetes mű, *A magyar irodalom története* 2007 kora őszen említésre sem méltatja prózáját, drámáit, tanulmány- és esszéköteteit. A verseit a második könyvbe visszaszorított egyetlen alkotás, az *Esti kérdés* értelmezése reprezentálja *A szó médiuma az esztétizmusban* című (talán nem eléggé karakteres) tanulmányban.

Az utolsó másfél évtized Babbitstalanításának hangulatában azonban nemcsak a szövegek válogatásával megvalósuló új Babits-portré felmutatása érdemel figyelmet. Hanem a „Magyar Remekírók” sorozatának újra értelmezése is.

Ez a könyvegyüttes korábban nagyon fontos kultúrmissziót teljesített. Egy-egy szerző életművéből adott válogatást. Célközönségét gimnazisták, főiskolások, egyetemisták, tanárok jelentették. Nem egynek ez a sorozat alapozta meg könyvtárát. Aztán elbizonytalanodott a sorozat. A szerkesztők néha nem ellenőrizték a szövegeket. A jegyzetek gyérültek, legfeljebb a nem magyar szövegrészek fordítására szorítkoztak, nem gondolva arra, hogy sokan a szerzők közül – köztük Babits is – néha fejből idéztek, s nem is mindig pontosan.

A „Magyar Remekírók. Új folyam” is bizonytalanul indult. A 2001-ben kiadott, a 19. századi magyar költők verseit tartalmazó gyűjtemény után nehezen volt értelmezhető Mikszáth novelláinak és karcolatainak kötete. Zrínyi Miklós és Vajda

Péter összes műveinek kiadása pedig értelmezhetetlen. Zrínyi „minden munkája” nem tarthat igényt általános figyelemre. Vajda Péterről szólva pedig igaza van a két sajtó alá rendezőnek: az ő szövegeit „legfeljebb az irodalomtörténeti érdeklődés tartja számon”. Ebben a sorozatban szakítani kellene az utolsó három kötet gyakorlatával. Nincs értelme tiszteletre méltó egyéni ambíciókat kielégíteni sem így, sem olyan szerzők „kritikai kiadásával”, akik legfeljebb a korszakot kutató húsz-negyven érdeklődőnek jelentenek valamit. Jankovics József kötete lehet a példa arra, miként illik közérdeklődésre joggal számító olyan gyűjteményt megjelentetni, amelyik ugyanakkor a professzionális olvasókhöz is szól. A recept egyszerű. Kell hozzá egy olyan szerző, akinek a műveiből érdemes válogatást készíteni. A szerkesztőnek az egészre vonatkozó határozott tudással és invencióval kell rendelkeznie. Amennyiben nincs megbízható kritikai kiadás, vissza kell menni a kéziratig, meg kell nézni az első sajtóközleményt, mérlegelni kell, van-e a szövegből érdemleges változat, helyesek-e az évszám-adatok. A jegyzetekben nem elég megadni valaminek a kézenfekvő magyarázatát, hanem ellenőrizni kell, kiállja-e a magyarázat napjaink igényeit.

Ehhez persze pontosan ismerni kell az életművet, a korszakot, az irodalomtudomány szerteágazó eredményeit és legfrissebb publikációit.

(2008)

RÁBA GYÖRGY:
AZ ÜNNEPTŐL A HÉTKÖZNAPI ÜNNEPEK FELÉ...
BABITS MIHÁLY ÉS A SZÁZÉVES NYUGAT KÖLTŐI

A 2008. évben kiállítások, konferenciák, kötetek, ünnepi folyóirat-számok értelmezték a Nyugat és az általa jelölt korszak irodalmi kezdeményeit, az 1908 és 1941 között készült meghatározóan fontos műveket. Az új és új olvasatok, egy-egy részprobléma újszerű értelmezése, új filozófiai és poétikai inspirációk felmutatása, műfajelméleti és komparatistikai megközelítések mellett lehetett olvasni a „folyóirat terei”-ről, a feminista irodalom szempontjainak érvényesüléséről, felmerült a Nyugat peremén volt kismesterek némelyikének bevonása a korszak irodalmi kánonjába. Néha azonban megalapozatlanra sikeredett az emlékezés. Volt például, aki e korszakban Czóbel Minka életművének felmutatását tekintette a rekanonizációs folyamat „fontos eredményének”. Máskor és máshol pedig elhalványulni látszott a 125 éve született Babits Mihály jelentősége a folyóiratban és a korszak költészetében.

Rába György könyvének alcíme – *Babits és a százéves Nyugat költői* – jelzi azokat a kereteket és távlatokat, melyekben Babits monográfsa, a korszak és az irodalom egyik legautentikusabb ismerője a kettős évfordulót látni és láttatni kívánja.

Értelmezésében a pályakezdő Ady, Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád eleinte „a tapasztalat végvidékeiről” írtak. Azután látomásokat, „a képzelet kalandjai”-t, olykor a fantasztikumot tematizálták. Egyéni pályájuk második-harmadik periódusában „a köznapi közvetlen tapasztalatokban is” fölfedezték „a magasztost”. A folyóirat második nemzedékének költője, Illyés Gyula „végig a hétköznapiakban kereste a költészetre méltó tárgyat”. A harmadik nemzedék egyes képviselői „a mindennapok fölemelő ihletéhez” fordultak, mint Jékely Zoltán és Hajnal Anna, ezzel egy időben Weöres és Kálnoky költészetében megfordult „az ihlet iránya”. Ez a majd fél századot felölelő keret két dolgot feltétlenül jelez. Egyrészt azt, hogy a Nyugat alkotói és egymást követő nemzedékei még egyénenként sem azonosak önmagukkal, ha költészettanukról van szó, a nemzedékek között pedig – amint Babits írta az általa szerkesztett *Új Anthológia* előszavában – nincs poétikai folytonosság, hiszen a második és harmadik nemzedék személyes, kulturális és költészettani tapasztalata más és más. Másrészt kíváncsú olyan fogódzót találni a világirodalom folyamatában és a folyóirat történetében, ahonnan tekintve az egész leírható vagy legalábbis áttekinthető.

Ez a világirodalmi horizont a 19–20. században egymást váltó, a magyar irodalomba késéssel vagy egy időben elérkező művészi törekvéseket jelenti. A Baude-laire-rel kezdődő, Mallarméval végződő szimbolizmust, a „dekadentizmus”-t, a német-osztrák Jugendstilt, a szecessziót és az avantgárdot. Rába György bizonyítja, hogy az 1920-as évekig beszélhetünk a világlírával összhangban álló, a Nyugatot általában jellemző költészettanról, utána pedig csak a minden változást minősítő-differenciáló „egyéni ars poeticák”-ról eshet szó.

Ebben az összefüggésben vannak szembetűnő közös vonások.

Ilyen az esztétikai értékek csúcsán álló tragikum Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Somlyó Zoltán egyes verseiben. Babits költészetében a tragikum-fölfogás tárgyi ösztönzője meghatározóan az antikvitás nietzscheánus változata. Tóth Árpád esetében a szépség, Juhász Gyula világában a művészet jelenti a tragikum ellensúlyát. Ady és Babits ugyanakkor a tragikum kiegyenlítésére is törekszik. A nyugatosok poétikai sajátossága a rendkívüli témaválasztás. Kosztolányi a lét határhelyzeteit tematizálja, Ady a tapasztalati élményekből a rendkívülit emeli a költészet rangjára. Babits a rendkívülit keresi a fantasztkumban. A kismesterek közül Kemény Simon és Turcsányi Elek a „sorsváltó szituációk”-at teszik költői tárggyá, mások, köztük Tóth Árpád, Juhász Gyula, Nagy Zoltán, a szecesszió tipikus mozzanatát, a tánc élményét vonják be az alkotásba.

A fiatal nyugatosok verseiben az élet zárt térben jelenítődik meg. Tóth Árpád verstörténései gyakran egy szoba, egy mulató vagy a természet miniaturizált változatában: ligetben, parkban, a kert aljában bontakoznak ki. Juhász színtere a hónapos szoba, a kávéház, a természetből elkerített zárt tér. Kosztolányi versei közül több „az időből kiszigetelt szituáció”-ban, térré változtatott életszakaszban realizálódik. Babits képzetei is sokszor zárt térben indulnak, ezeken a tér-korlátokon azonban gyakran túllendül a költői fantázia az esztétikai ellenpontozás vagy a bergsoni teremtmő képzelet révén. Ezen közben, eltérő mértékben ugyan, a költők háttérbe szorítják személyes jelenlétüket, a versek beszélője különböző szerepeket teljesít ki. Így van ez a kezdő Kosztolányi, a későbbi Juhász Gyula, Tóth Árpád és mások esetében. Leginkább azonban Babitsnál és Füst Milánnál tapasztalható. Babits már az első két kötetben szavakba foglalja Aliscum éjhajú leányának, a keresztre feszített Jézus köpönyegére kockát vető római katonáknak, Horatiusnak az adott ódában felépített személeti-nyelvi pozícióját. Füst Milán a „megtagadott világ helyett” egy másikat alkotott magának, írta róla még 1935-ben Radnóti Miklós. Ezt a világot, melyben a képzelet a személyiség meghatározó része, nevezhetjük fikatív létnek, a verseket tekinthetjük az önmagával sohasem azonos létező fikatív projekciójának. Az azonban tény, hogy e költők alkotásai a vallomásos én-líra poétikai ellenpéldái.

Az 1920 utáni periódus, melyet az avantgárd felbukkanása, az Ady-életműhöz való viszony radikális megfogalmazása és a háborús összeomlás tudatosulása jellemzett, módosította a Nyugat poétikáit. Ady utolsó korszakában a költő dikciója egyre inkább expresszionista jegyeket mutatott. Kosztolányira az expresszionizmus werfeli változata volt hatással. Tóth Árpád egyes verseiben, például a *Hegyi beszédek felé* című alkotásában, az egyéni fájdalom helyett a világ fájdalmát tematizálta. Babits versbeszédében az expresszionizmust idéző zaklatottság már a *Nyugtalanság völgyében* felelősödik. Az 1916-os *Ma, holnap irodalom* című tanulmányában Kassák első kötetét és A Tett megindulását követő évben pedig nem elutasítja, hanem mérlegeli a Kassák-kör poétikáját és irodalomfelfogását, rámutatva a magyar- és világirodalmi összefüggésekre, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az új költészetfelfogás bizonyos elemeit áthasonlítsa. Igaz ez akkor is, ha mindez

csak átmeneti jelenség a költői pályán, ahol az expresszionista versbeszédhez közelebbi jellegzetességeket később a prózai élethelyzetekből kiinduló dikció ironikus, komikus, nyers motívumai vagy a metafizikai, történetfilozófiai gondolkör képei váltják is fel.

Rába György értelmezésében a Nyugat költőit bizonyos helyzetekben a belső forma elemeivé vált toposzok felhasználása minősíti. Ilyen világ- és magyar irodalmi toposz a „híradás”, az „utazás”, a „test és a lélek vitája”, az „Árkádia”, az eposzi mintázatú „seregszemle”, a belső formaként működő elégia-műfaj. Mindezek, évszázadokat átfogó világirodalmi háttérben, feltalálhatók Ady, Babits, Illyés Gyula verseiben is. Különösen érvényesül a Nyugat költőinél a „csodálatos utazás”-toposz alakváltozása. Ebben a körben értelmezi Rába György Ady *Eltévedt lovasát*, Babits *Messze ... messze ...* című versét és az *Atlantiszt*, Kassáktól *A ló meghal, a madarak kirepülnek*, Illyéstől a *Rend a romokon* és az *Óda Európához*, valamint Szabó Lőrinc *Reggeltől estig* című versfüzérét. Az 1920-as évek közepétől a toposz felhasználásának újabb lehetőségeit jelzik Tóth Árpádtól a *Marson*, Babits Mihálytól a *Hazám!*, Kosztolányi Dezsőtől a *Bologna* című versek, az 1930-as évtizedben Weöres *Bab el Mandeben*, Jékely Zoltán *Kóborlás Itáliában*, Radnóti *Trisztánnal ültem* című alkotása. A „csodálatos utazás” belső formaként való toposz-működésére példa Pilinszky *Senkiföldje* és Nemes Nagy Ágnes *Villamos* című verse.

Rába György közöset kereső gondolatmenete, melyet kiegészít Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Weöres Sándor költészetéről szóló tanulmánya és Kosztolányi személyes sorsának „áttünései”-t prózában, és versben regisztráló írása, azt bizonyítja, hogy a Nyugat nemzedékeit és az Újhold két költőjét az 1920-as évek elejéig összekapcsolják párhuzamos vagy folytatható, esetleg módosítva továbbítható poétikai törekvések. Ezek alapja a folyóiratban publikálók közel azonos világirodalmi tájékozottsága, a világlírával párhuzamos modern magyar költészet folyamatos megújításának vágya, pályájuk második szakaszában önnön líraformájuk állandó továbbépítése.

A tanulmánykönyvben különleges hely illeti meg Babits Mihályt. Babits, aki 1908 novemberében csatlakozott a folyóirathoz, de már 1904-től minden kortársánál nagyobb tudatossággal készült „a modern magyar lyra” megteremtésére, hol munkatársa vagy főmunkatársa, hol szerkesztője vagy főszerkesztője volt a folyóiratnak. 1918 végétől 1920 elejéig, 1930. január 1-jétől szeptemberig (Móriczcal valóságosan, 1933-ig jelképesen), 1933-tól (Illyés Gyula és Schöpfung Aladár közreműködésével) haláláig, a lapengedély visszavonásáig meghatározó szerepe volt a folyóiratban. Nem úgy, mint az elvitathatatlan érdemű Osvátnak, aki – emlékezett rá Füst Milán és Németh László – minden költőt és íróat át akart formálni, a felfedezés permanens lázában pedig, főleg 1920-tól, sokszor érdemtelenek előtt is megnyitotta a lapot. De nem is úgy, ahogyan ezt emlegették, hivatkozva például a József Attila-versek ritka előfordulására és Kassák *Halálfiái*-bírálatának sorsára, miszerint csak azokat volt hajlandó beengedni a folyóiratba, akik neki „hódoltak”.

Rába György, az Újhold valamikori munkatársa, több összefoglaló tanulmány és három Babitsról szóló könyv szerzője, az 1990 utáni tanulmányaiból, az 1986-

ban közreadott *Csönd-herceg és nikkel számovár* című kötet néhány, módosított szövegű írásából és egy eddig publikálatlan munkából állította össze a könyv Babitsról szóló részét. A munka felét alig meghaladó rész a szerző mai álláspontját közvetíti Babits életművéről. Kitüntetetten tárgyalja költészetét, esszéit, kritikáit, tanulmányait.

Nagy apparátussal dokumentálja, hogyan alakította ki Babits fiataalkori poétikai modelljét William James, Zalai Béla, Jean Philippe, Weininger, Bergson és mások pszichológiai, ismeretelméleti, filozófiai, poétikai gondolkodásait is hasznosítva. A vers ebben a folyamatban „leképezett vagy kifejezett, netán érzékeltetett mozgás” lett, olyan, amelynek ihlettörténeti meghatározó eleme a „lényeglátás”. Ez a „lényeglátás” karakteresen megkülönbözteti a Babits-verset a Nyugat többi alkotójának művétől. Babits az első időszakban a világ teljességét, a dolgok különbözőségeit filozófiai belátással, a világ tudatban „leképezett másaként” kívánta megragadni. A schopenhaueri „tarkaság”-ot tekintette eszménynek azzal is, hogy versformát alig ismétel meg, beleértve a szonetteket is. Ez a gondolkodástörténeti és gondolkodásméleti megalapozásra irányuló vágy, a közvetlen elődök és sok kortárs líra-felfogása mellett, a verset elszakította az alanyi vallomástól. Az alkotás objektív lett. Az objektivitás alapja a tudományos valóságnál objektívebb átélés, Schopenhauer eszméi a művészi objektívációról meg talán az a megerősítő tapasztalat, mely Rilke törekvéseiben bontakozott ki. Az objektív költészet variációjának tekinthető a tárgyiasított érzelmek kifejezése is, az én határait tágító portrék, helyzetdalok és életképek együttese. Ezekben a „maszkos versek”-ben Babits megalakította a „térhatású lelki kép” verstípusát (*Az őszi tücsökhöz*), a disszociációs gondolkodásra épülő alkotást (*Ádám kutyám*), Apollinaire előtt írt képverset (*Vakok a hídon*), szívesen élt a „kihagyásos beszéd”, a csonka mondatok, a kötetlen szavak, az élőbeszédhez közelítő szövegformálás poétikai lehetőségeivel. Az 1920-as évektől versépítését a maga ifjúkori „képszalag”-elméletét továbbfinomító, Bergsonnak a gondolkodás mozgóképszerűségét kifejtő nézeteitől is bátorítva a „mozgóképszerűség” is jellemzi (*Verses napló*). Létrehozta a belenyugvást és az erkölcsi súlyú választást ütköztető szövegtípust (*Vers a csirkeházzal mellől*). Van példa alkotásai között a „születőben lévő vers”-re (*Botozgató*) és az esszéisztikus versre (*A felnőtt karácsony*).

Rába György interpretációjában fontos vonása a babitsi költészetnek a valóság átlényegítése. Erre számtalan példa hozható prózájából is, elég *A gólyakalijában* megjelenített fogarasi és úpesti tárgyi emlékekre hivatkozni, a *Kártyavárból* az Újpestet idéző regényteret emlegetni, a *Timár Virgil fiában* és a *Halálfiában* az alakteremtésben megtapasztalható valóságelemeket idézni. A valóság átlényegítésének filozófiáját, mechanizmusát és viszonylagosságát négy külön tanulmányban értelmezte is az *Indiszeráció-vitában*.

A babitsi „alkotó képzelet”-ben a teremtő képesség és a valóság feszítő ereje közti ellentét leginkább a versekben érvényesül. Az alkotó fantázia és a külső történés szembeállítása azonban eltér a pálya különböző szakaszaiban. A *Régi szálló*-

dában a valóságos látvány jelenléte erősebb. Az *Isten kezében* a kéz pórusainak hegyé-völgyé varázslása és a gondviselés transzcendes távlatának összekapcsolása, a tételezett Isten természeti törvényekkel nem mérhető jelenségekkel való vizionálása áttételesebb. A háborúellenes verseiben „a háborús szenvedéseket amúgy is emberen túli benyomásaival tolmácsolja”. Az *Elgurult napokban* „a reprodukív képzelet realisztikus megfigyeléseiből indul el, és képzelegve alkotó fantázia útján emelkedik a szimbólum lényeg kifejezéséig”. A *Talán a vízözön* „valóság-eleme” a rideg telet megidéző leírás. Ebbe épül be a fagyhalál képzete, mely a vízözön utópiájába mint vágylomba ér.

Az idézett (és nem idézett) tanulmányokban a babitsi vers egy-egy mozzanata vagy egy belső korszak vezérelve mindig világirodalmi összefüggésekben és más alkotásokkal való párhuzamokban jelenik meg.

Az induló költő a szimbolizmus „utóvédjéhez tartozik”, mint Mallarmé, a fiatal Apollinaire, Claudel, Gide, Proust. A tudományos lélektan elvezeti az objektív költészethez, költői gyakorlatában azonban Browning „drámaelvű lírájának” modelljét árnyalja tovább. Babits, akár csak T. S. Eliot, felhasználta az autentikusnak érzett „tárgyi megfelelés”-eket, miközben az angol költőtől eltérően a megismerés új és újabb útjait kereste. Nietzsche dionüszoszi görögség-fogalma és Swinburne „lázás, izzó” görögség-képe volt rá hatással, főleg pedig Bergson életfilozófiája és az ebből származtatható ember, és szerep tragikus kettőssége. Babits stílusváltása a világháború előtt valósul meg. A kései szimbolizmusból átlép a maga egyéni előexpresszionizmusába, melynek egyik, nem deklarált jellegzetessége az avantgárd új szemlélet- és formakeresése. A háborúellenes versek, például a *Húsvét előtt*, mindezek a retorikai formákon túl Pindarosz költészettani emlékezetét is idézi, miközben „a lírai oratóriumhoz” áll közel. Az expresszionista szemléletformák az 1920-as évek város-verseiben telítődnek és halnak el. Ugyanakkor lesz meghatározó költői és emberi magatartásában a kanti etikai imperatívusz, amelyik ugyanolyan érzékenységgel reagál a politikai eseményekre, mint az oxfordi iskola költői (*Holt próféta a hegyen*). A versekben felerősödik a naplójelleg és a filmszerű vízió, akárcsak az olasz Montale alkotásaiban (*Búcsú a nyári laktól*). Kialakul a nemzetnevelői küldetéstudat és az értékmentés szerepét vállaló költő esszéisztikus vers típusa (*Az Isten és ördög...*).

A Babits-versekről szóló fejezetekben Rába György ablakot nyit a 20. századi magyar költészetre is. Amikor „a mikrokozmoszként megjelenített költői világ filozófiai fölfogásának rendjét” értelmezi, utal Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című művére. A versformák gazdagságáról Weöres Sándor hasonló törekvéseire asszociál. A nagyvárosi versek érzelmmel telített tárgyi jeleneteit Zelk Zoltán korai hasonló enteriőrjeiben látja folytatódni. Radnóti *Himnusz a Nílushoz* című verse a babitsi mintát sejteti. A „térhatású lelki kép” megvalósulását regisztrálja Takáts Gyula *Az égi tigris* című versében. A zaklatott világ kifejezésének babitsi módját mutatja föl Szabó Lőrinc, Rónay György és Radnóti versében is, a *Mozart hallgatása közben*; *Az öreg költő* és az *Ez volna hát* című alkotásokban.

Az esszék, kritikák, tanulmányok (amint a rövidesen megjelenő kritikai kiadás első kötete Pienták Attila és Hibsich Sándor munkája látványosan dokumentálni fogja) a korszak legmagasabb szépírói és gondolkodói szintjén dolgozó költő szövegépítését, a szövegépítés stációit és a műfajelméleti sajátosságokat, és átjárásokat mutatja. A versekben érvényesülő, már emlegetett „lényegszemlélet” ugyanis nem csak direkt és közvetlenül a lírai alkotásokban objektiválódott. Előfordult, hogy az olaszországi élményeit levélbe foglaló, majd az ott látottakat a magyarországi helyzettel összevető költő vált át levélírásból versbe (*Itália*), vagy az ellentétes politikai és költészettani ambíciókat görgető, a Petőfi-centenáriumra készülő ország hangulatának igaztalan és álságos voltát megélő Babits, aki 1922 decemberében tartott előadást a költőről, az előadásban részletezett ellentmondásokat a líra erősebben ütköztető szövegformájába zárja (*Petőfi koszorúja*). Ebből a személyiségtényből nem csak a műnemből műnembe váltás következik. Következik az „eszészetikus vers” is meg az is, hogy Babits életművében az esszék, kritikák, tanulmányok között semmiképpen nem lehet éles határvonalakat húzni, mint Halász Gábor, Szerb Antal, Cs. Szabó László és mások esetében. Rába György éppen ezért nem a műfajelméleti határok kijelölését vagy a döntően az esszé retorikai szabályait érvényesítő művek rendszerezését tartotta fontosnak. Azt mutatta föl, miként fogalmazódik meg egy-egy esszében a költőt foglalkoztató kérdésre adható válasz (*Az álmok pszichológiájáról*), hogyan alakul az esszében a lappangó dialógus párbeszéddé (*Petőfi és Arany*), miként közeledtek ilyen típusú munkái a műfordítói „stíltanulmány” műfajához (*Swinburne*). Az 1920-as évek közepétől, amikor határozottan érzi társadalmi felelősségét, a babitsi esszé véleménynyilvánítás, deklaráció, általános keresés, egyéni számadás, esetleg a személyes sors, Magyarország, Európa és a világ problémáinak nagy ívű összefoglalása lesz, például az *Új klasszicizmus felé*, a *Fogaras* és a *Gondolatok az ólomgömb alatt* című munkákban.

Az ünneptől a hétköznapi ünnepek felé – Babits és a százéves Nyugat költői című munka fölmutatja a folyóirat és a 20. századi költészet kapcsolatát. A tanulmánykönyvet a legmagasabb szintű elméleti tudás, a világ- és a magyar irodalom egészének lehetséges birtoklása, a szerző korábbi megállapításaival való szembesülés és korrekciókészség, kristálytiszta gondolatvezetés és élvezetes tanulmánystílus jellemzi. A megértés és nem a kirekesztés minősíti.

(2009)

„MINDIG LESZ BENNE FELFEDEZNI VALÓ” A BABITS-RECEPCIÓRÓL

Egy költő vagy író recepciójában sok mindennek lehet szerepe. Meghatározó az értelmező-befogadó korszak irodalom-fogalma, a korszak értéktulajdonítási ambíciója, a művek kanonizációs vagy rekanonizációs folyamata, a kanonizálásban részt vevő intézmények vagy személyek beállítódása. Szerepe lehet a befogadásban vagy elutasításban ideológiai meggondolásnak, bármilyen tudományelméleti álláspont kizárólagosságra-törekvésének, de még akár egyetlen, nagy tekintély-potenciállal rendelkező szerző tanulmányának is.

Minderre számtalan példa van a világ- és a magyar irodalomban.

Angliában például a 18. században újra fel kellett fedezni Shakespeare-t. A nagy angol a németeknél a „francia álklasszikusokkal és utánozóikkal volt kénytelen versenyezni”; a franciáknál, ahol a formahű fordítás verstani okokból sem volt lehetséges, Voltaire-ig alig vettek róla tudomást. Mikor azonban a francia író „felfedezte”, s hamar nyilvánvaló lett, hogy az általa elindított Shakespeare-kultusz veszélyeztetheti az ő „dicsőségét”, akkor már „részeg vadembernek, brit mészárosnak” titulálta angol pályatársát.¹ Az amerikai irodalom 1925-ben és az azt követő években példátlanul sikeres könyv volt Dreiser *Amerikai tragédia* című regénye. Szerb Antal 1935-ben a *Hétköznapi és csodákban* csak „a benne foglalt hétköznapi valóság óriási terjedelmét”-t dicsérte, „mint művészi alkotás (azonban – írta) egyáltalán nem jöhet számításba”. Ezzel szemben Bóka László 1962-ben – a marxista irodalomfogalomból kiindulva – a művet „a 20. századi világirodalom nem halványuló állócsillagát”-nak nevezte.² Ma a regény a „tényirodalom” egyik lehetősége, annak az amerikai mű-csoportnak egyik darabja, amelyik az amerikaiak (és a világ) elé tárta „egy körülbelül négyszázezer lakosú” amerikai város utcáit, üzemeit, nyomortelepeit, a szállodák és a közemberek világát. Bizonyos törekvések ebbe a tényirodalomba sorolják most Sadoveanu, Laxness, Giono és Móricz (egyres) alkotásait is, olyan valóságreferenciális műveknek tekintve őket, amelyek a mimetizáló ambíciójukkal „világszerűség”-re törekednek, s éppen ezért főként szociológiai érdeklődésre tarthatnak számot.

Torzította és ellehetetlenítette a teljes magyar klasszikus irodalom folyamatos befogadását Lukács György „fővonal elmélete” és költészetfelfogása is (mely szerint „nem lehet igazi nagy lírikus költő, akinek élményeiben a külvilág sorsdöntő kérdései nem tükröződnek és nem híven tükröződnek”³). Ez utóbbi nem egysze-

¹ BENEDEK Marcell, *Shakespeare*, Bp., Gondolat Kiadó, 1963, II, 434–435.

² SZERB Antal, *Gondolatok a könyvtárban*, Bp., Magvető Kiadó, 1981, 590; BÓKA László, *Theodore Dreiser = Az amerikai irodalom a XX. században*, szerk., KARDOS László, SÜKÖSD Mihály, Bp., Gondolat Kiadó, 1962, 53.

³ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az (ön)függettség retorikája. (Az Illyés-líra kriptotextusai = K. Sz. E., Irodalom és hermeneutika*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2000, 201, 200.

rűen abszolutizálta a romantikus poétikából átvett „szószóló”-, „népvezér”-, „vátész”-szerepet, de érvényesnek szuggerálta a karteziánusok és Descartes akkorra már érvénytelenné vált nyelvfelfogását a gondolat elsődlegességéről, a nyelv gondolatkifejező voltáról, nem véve tudomást Wilhelm Humboldt, Schleiermacher és Nietzsche nyelvfilozófiájáról, s a mindezek nyomán kialakult önelvű, areferenciális, önreferenciális irodalomról.

Ezzel a még az 1980-as években is tetten érhető, ideologikus megerősítésű irodalomfelfogással párhuzamosan megszilárdult egy másfajta irodalomértelmezés. Eszerint „a konvencionális képviseleti beszédhelyzetet imitáló” „versbeszéd”, mely, ha nem szerveződik „korszakjelző poétikai alakzat”-tá, s nem biztosít új „nyelv- vagy szubjektumszemléleti impulzusokat”,⁴ elmarad saját lehetőségeitől. Ez a felfogás természetesen abszolutizálható is. Talán ezen abszolutizálás-lehetőség (és ennek következménye) sejlik fel Orbán Ottó *Vojtina recepcióesztétikája* című versében:

[...] az elméleten múlik minden
elmélet nélkül a vers csak a bolygó hollandi hajója
[...]
megfelelnek a korszak elvárásainak
reflektálnak egymás textusára
ami mindkettőnknek előnyös
köztudott hogy
a reflektálatlan textus nem üdvözül
a reflektált viszont igen
[...]⁵

A befogadás esetlegességére, hullámhegyeire és hullámvölgyeire, a diszkontinuitásra, a „recepció törés”-re a késő modern magyar költészetben jó példa Kassák, Tamkó Sirató Károly és Babits életműve. Kassák recepcióját erősen befolyásolta költészetfelfogásának egyedülvalósága, azzal a Nyugattal szembeni elégedetlensége, amelyik az első világháború előtt és alatt élesen szemben állt az Új Időkkel, 1911-től a Nyugat ellenében alapított Magyar Figyelővel, a Budapesti Hírlappal, a Kisfaludy Társasággal, a konzervatív magyar irodalom fórumaival,⁶ ugyanakkor különbözni akart Kiss József lapjától, a „modern” és „városi” sajtó rangos reprezentációjától, A Héttől is.⁷ De befolyásolta Kassák elismerését az 1919-ben a folyóiratával kapcsolatban megfogalmazott és azonnal elutasított szerep-igény, a Ta-

⁴ LUKÁCS György, *Ady, a magyar tragédia nagy éneke* = L. Gy. *Magyar irodalom – magyar kultúra*, szerk. FEHÉR Ferenc, KENYERES Zoltán, Bp., 1970, 169.

⁵ ORBÁN Ottó, *Lakik a házukban egy költő*, Bp., Magvető Kiadó, 1999, 45–46.

⁶ KENYERES Zoltán, *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*, Bp., Anonymus Kiadó, 2001, 37–39.

⁷ SCHEIN Gábor, *Az irodalmi modernizáció a Nyugat megindulásakor*, Holmi, 2008/1.

nácsköztársaság bukása utáni emigrációja, az 1926 és 1945 közötti politikai és irodalmi álláspontja, 1947-től rákényszerített költői-írói magánya. Tamkó Sirató Károly recepcióját más tényezők határozták meg. Az 1930-as években Párizsban Arp, Delaunay, Moholy-Nagy László, Picabín társaként megfogalmazta a dimenzionista kiáltványt, a minden művészeti ág új dimenzióval megvalósuló bővítésének elméletét, írt képverset, villanyverset, tudományos-fantasztikus regényt, több nyelvből fordított. Életének utolsó szakaszában, halála után és ma is kizárólag a gyermekversként emlegetett játékos versek költője maradt csak. Babits Mihály műveinek kiadását, irodalomtörténeti pozicionálását alkati, szemléleti, ideologikus és társadalomtörténeti okok, egymással párhuzamos és egymást keresztező irodalmi törekvések, kanonizáló és rekanonizáló ambíciók befolyásolták.

*

A Babits-életmű sorsát mindenekelőtt meghatározta a költő *személyisége* és az egyes korszakok *irodalompolitikai felfogása*.

Babits koraérett, tehetségzféra-specifikus, különbözni vágyó, szorongásos, önmagában és alkotásainak értékében végig kételkedő *személyiség* volt. „Typus melancholicus”, a tellenbachi tipológia szerint, akinek életében legalább négy alkalommal 2-4 hónapig tartó, spontán gyógyuló súlyos (major) depressziós epizódja volt, „a major depressziós epizódok között élete jelentős részében hosszabb ideig tartó enyhe depresszió (disztímia) állt fenn”.⁸ Ennek a státusnak, melyhez részben hasonló volt József Attila pszichiátriai állapota is,⁹ kettős következménye volt. Egyrészt a depressziós epizódok időszakában „a költő aktivitása jelentősen csökkent”,¹⁰ másrészt az önmagában és teljesítményében való kételkedés, szorongás, bizonytalanság folyamatosan ellehetetlenítette vagy elodázta a művek közzétételét. 1903-ban például már készen volt *A Spinoza-szobor előtt*, 1904-ben a *Helios*, a *Himnusz Iriszhez*, az *In Horatium*, az *Óda a bűnhöz*, a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*, a *Recanati*, az *Induló* (végleges címe szerint *A zengő szobor dala*); *A világosság udvara*, a *Szerelem* (végső változatban: *Vérivő leányok*), a *Vile potabis*, 1905-ben az *Édes az otthon*, az *Aliscum égbajú lánya*, *A halál automobilon*, a *Szőlőbegy télen*.¹¹ Egyetemista társai: Juhász Gyula és Kosztolányi 1904-től sürgették, lépjen a közönség elé. Kosztolányi, kézhez véve az Ady-féle *Új versek* megjelenése után Babits 1096.

⁸ NÉMETH Attila, RIHMÉR Zoltán, HARMATI Lídia, *Babits Mihály pszichopatológiája* = „... kínok és álmok közt...”, Czeizel Endre, Gyenes György, Haraszti Lídia, Németh Attila, Rihmer Zoltán, Sipos Lajos, *Szállási Árpád Babitsról*, szerk., SIPOS Lajos, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 227–284.

⁹ Németh Attila elkészítette József Attila pszichiátriai diagnózisát is. Ebben a következőképpen foglalta össze a költő személyiségéről, személyiségének alakulásáról kialakított véleményét: „[...] szerintem József Attilának *borderline* személyiségzavara volt. Ehhez később társult a súlyos depresszió, mely időszakosan elérhette a pszichotikus szintet.” = NÉMETH Attila, *József Attila pszichiátriai betegségei*, Bp., Filum, é. n., 83.

¹⁰ NÉMETH Attila, RIHMÉR Zoltán, HARMATI Lídia, *Babits Mihály pszichopatológiája*, i. m., 254–255.

¹¹ A versek sorrendjét a készülő kritikai kiadás kézírata alapján, Kelevéz Ágnes és Láng József szívességéből közlöm.

március 25-e és április 4-e között írt, harminc verset tartalmazó küldeményét, erősen kapacitálta a művek megjelentetésére. Ugyanezt tette, más és más érvekkel két héttel később, aztán május 6-án, május 6-a után, június 24-én, június 28-a előtt és augusztus 18-a után.¹² Babits, aki 1906 márciusáig csak *A zengő szobor dalát* és *A tudomány* című (jelentéktelen) versét publikálta, Juhász és Kosztolányi kérlelő, sürgető, barátilag fenyegető írásaira értékbizonytalanságot kifejező levelekkel válaszolt csak. 1906 márciusa és augusztusa között volt első major depressziós epizódja után azonban, augusztus végén, már arról írt Juhász Gyulának, miként lehetne megalapítani „rövid időn belül [...] egy egészen sajátos jelleggel bíró (minden más nemzet modern lyrájától különböző) *modern magyar lyrá*”-t,¹³ igazában azonban csak 1908-ban *A Holnap*-antológiában lépett a közönség elé. Az 1903 és 1906 között írt jelentős versek közül pedig kötetben sohasem jelentette meg *A Spinoza-szobor előtt*, *A zengő szobor dala*, a *Helios*, az *Édes az otthon* címűeket, nem engedte kötetbe az 1906 júliusa után elkészült *Hegeso sírját*, az 1903 márciusában írt, eredetileg cím nélküli szonettjét, amelyet aztán a *Levelek Iris korszorijából* című korszakos jelentőségű első kötetének végére tett, s *A lírikus epilógja* címet adva neki az utókor számára látványosan jelezte állandó értékétét és értékbizonytalanságát.¹⁴

Az Arany János-i „örök kételey” jellemezte később is. Az 1911-ben írt *Második ének* című négy felvonásos mesedramáját például nem adta ki, csak a harmadik felvonást jelentette meg a Nyugat 1911. október 1-jei számában *Vihar* címen.¹⁵ A *Balázsolást* Illyés Gyula erőteljes rábeszélésére közölte, mert attól tartott, túlságosan sok benne a személyes elem. Az 1930-as években, a *Csak posta voltál*, *Az elbocsátott vad*, a *Jónás könyve* időszakában állandóan attól rettegett – emlékezett rá a felesége, Török Sophie –, hogy „elvesztette a tehetségét”.

1945 után az életmű folyamatos recepcióját, akárcsak Márai Sándor, Németh László, Weöres Sándor és mások befogadását, *irodalompolitikai* okok lehetetlenítették el. A berendezkedő új politikai rendszer, mely a történelmet az osztályharc történetének tekintette, a „haladáselv” híve volt, a művészetekben a realista-antirealista tendenciák korszakváltásait „regisztrálta”, az irodalomtól az „élet ábrázolásá”-t, a befogadók „nevelésé”-t kívánta. Ez a korszak Babitscsal határozottan szemben állt. Ennek a gondolkodástörténeti ellentétén kívül személyes okai is lehettek. A kultúrpolitikát ugyanis a Moszkvából hazatért Lukács György és Révai József irányította. Lukácsal 1910-ben került kapcsolatba. Tartózkodó kritikát írt *A lélek és formák* című tanulmánykötetéről a Nyugat november 1-jei számában, amelyre az elégedetlen szerző válaszolni akart, a választ azonban a lap nem közölte. Lukács korrigáló reflexióit november 8-án egy hosszú levélben megírta Babitsnak. Az 1918-as antimilitarista mozgalmakban találkoztak ismét.

¹² Babits Mihály levelezése 1890–1906, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, 245, 246, 248–249, 250, 270.

¹³ I. m., 275.

¹⁴ Vö. SIPOS Lajos, Babits Mihály: *A lírikus epilógja és az In Horatium*, Tiszatáj, 2007/11, Diákmelléklet, 1–11.

¹⁵ BABITS Mihály, *Dramák*, s. a. r. VILCSEK Béla, Bp., Magyar Könyvklub, 2003, 69–165, 571.

Decemberben hirtelen a szellemtörténet hívéből marxistává lett Lukács, a kommunista párt vezetőinek megbízásából felkereste a költőt, kérve, lépjen be „az illegális kommunista pártba”, emelje fel szavát a börtönbe zárt vezetők érdekében, mindeközben pedig felajánlotta neki „a kultuszminiszteri tárcá”-t a párt hatalomra jutása esetén. Az 1919 novemberében megjelent esszében, a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* című írásban, erre a jelenetre történt félreérthetetlen utalással megidézett, gondolatkört váltó és hirtelen politikai ambíciójává lett „esoterikus Filozófus”-ban, az „elvarázsolt gondolatgombolyító”-ban Lukács magára ismerhetett.¹⁶ 1941-ben, a Moszkvában megjelenő Új Hangban, marxista fogalmakkal gondolkozó filozófus aztán terjedelmes írásban bírálta a költőt, számon kérve művészetében a „politikai elemek”-et.¹⁷ Babits talán személyesen találkozott Révai Józseffel is valamelyik Szabó Ervinhez kapcsolódó csoportban, nevük mindenestre együtt szerepelt egy-egy háború ellen tiltakozó proklamáció aláírói között. Az pedig tény, hogy a Nyugatot akkor éppen egyedül szerkesztő Babits felkérésére Rozványi Vilmos 1919 januárjában a Nyugatban (nem túlságosan hízelgő) kritikát írt a Kassák körhöz tartozó költők: György Mátyás, Komját Aladár, Lengyel József és Révai József 1918. *Szabadulás* című kötetéről.¹⁸

Lukács és Révai hazatérésük után az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjai lettek. Mindketten – más feladataik és kötelezettségeik mellett – az 1946-ban szerveződött Fórum című folyóiratban meghatározó, a hivatalossá vált politikai szempontokat reprezentáló cikkeket írtak a hozzájuk csatlakozó Horváth Mártonnal, Szigeti Józseffel és Király Istvánnal. Lukács nemzetközi tekintélye vitathatatlan volt, tudományos kapcsolatai fontos emberekhez kötötték. Bizonyára élt benne a szándék, hogy a kommunizmusig vezető, hosszúnak gondolt úton az akkor polgárinak nevezett, nem kommunista művészekkel és gondolkodókkal közösen alakítsák a kultúrpolitikát. Jó viszonyban volt – többek között – Kodály Zoltánnal, Pátzay Pállal, Bernáth Auréllal és másokkal is. Babitsot azonban sohasem kedvelte. Élete végén készült munkájában, a *Megélt gondolkodás*ban így emlékezett rá: „Babits engem ki nem állhatott, ahogy Osvát sem állhatott ki engem. Ezek az irodalmilag radikális és politikailag konzervatív magyar írók szívből utáltak engem, és ezt nem is titkolták, okuk sem volt arra, hogy eltitkolják, utóvégre ki voltam akkor én? Bosszút állni nem tudtam volna rajtuk, így hát egyáltalán nem volt érdekes, hogy én hogyan foglalkozom állást a rólam írt kritikákkal kapcsolatban.” Ugyanakkor „[...] abszolút nevetséges”-nek és „teljességgel alaptalan”-nak nevezte az 1919-es párttagságra (és miniszterségre) vonatkozó felkérést (amelyik egyforma élesen és ele-

¹⁶ Vö. Lukács György levelezése (1902–1917), s. a. r. FEKETE Éva, KARÁDI Éva, Bp., Magvető Kiadó, 1981, 277–278, 279–282; SIPOS Lajos, *Babits és a forradalmak kora*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 57.

¹⁷ LUKÁCS György, *Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok*, szerk. FEHÉR Ferenc, LUKÁCS György, Bp., Gondolat Kiadó, 1970, 263.

¹⁸ ROZVÁNYI Vilmos, *Új költők*, Nyugat, 1919/1.

ven szcenírozásban jelent meg Babits esszéjében, Schöppflin Aladár és mások visszaemlékezésében).¹⁹ Révai Józsefben, aki rövidesen az országot irányító „négyes fogat”-ban, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály mellett, a kultúrát „felügyelte”, ilyenfajta személyes sértettség talán nem volt. A Nyugat és Babits elleni politikai hajsztát formálisan sem Lukács, sem Révai nem vezette. Ennek szavakba foglalója a Magyar Kommunista Párt kulturális osztályának élére került Horváth Márton lett. 1945. május 31-én, a párt lapjában, a Szabad Népben *Babits halotti maszkja* című cikkében éles szavakkal utasította el az avantgárd művészeket és művészetet, a Nyugatot, Babitsot, a Babits „halotti maszkja” alatt gyülekező utódokat, az Újhold szerzőit: Rába Györgyöt, Mándy Ivánt, Nemes Nagy Ágneszt, Lengyel Balázst, Gyárfás Miklóst meg Márai Sándort és Németh Lászlót.²⁰

Mindennek következtében „receptió törés” következett be Babits befogadásában (is). 1946-ban *Az európai irodalom története*, 1947-ben a *Jónás könyve* és az *Erato*, 1948-ban az *Amor Sanctus*, 1949-ben és 1950-ben (az *Iphigenia Taurisban* című Goethe-dráma fordítása mellett) csak az *Isteni színjáték* fordítása jelent meg tőle. A *Hét évszázad magyar versei* első kiadásában, 1954-ben alig vagy „méltatlan csonkításban” közölték csak Babits és Kosztolányi műveit, amint Déry Tibor a Magyar Írószövetség pártszervezetének aktíváján Rákosi Mátyás jelenlétében szóvá is tette.²¹ Babits *Válogatott műveinek* két kötetes változata 1959-ben, az *Összegyűjtött versei* (kihagyásokkal és csonkításokkal) 1961-ben került az olvasók elé. Az első hiánytalan Babits-versgyűjtemény 1991-ben jelent meg.

*

Nem segítette Babits műveinek zavartalan befogadását az sem, hogy *A Holnap*-antológiában 1908-ban közreadott verseivel társadalom- és kultúrtörténeti szempontból különleges helyzetbe került.

Az az éles szembenállás, amelyik 1897-ben Róna Béla munkájában, *Az újabb magyar irodalom* című könyvben megfogalmazódott a „sugaras fénnnyel” beragyogott, „homály” és „misztikum” nélküli magyar irodalom és a nyugati „szimbolisták és dekadensek” között,²² az antológia után új dimenziót kapott. Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Császár Elemér 1908 vége és 1910 között megjelent kritikáiban, Tordai János a Katholikus Szemlében 1911-ben közreadott, negyven lapos, *A modern magyar líra* című írásában²³ nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyar középosztály (mai fogalmakkal

¹⁹ LUKÁCS György, *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon. Az interjúkat készítette Eörsi István és Vezér Erzsébet*, Bp., Magvető Kiadó, 1989, 300, 158.

²⁰ HORVÁTH Márton, *Babits halotti maszkja* = H. M. *Lobogónk: Petőfi*, Bp., Szikra Kiadó, 1950.

²¹ A pártaktíváról Andics Erzsébet, akkor az MDP Központi Vezetőségében a tudományos és kulturális osztály vezetője készített feljegyzésben olvasható a Magyar Országos Levéltárban. Botka Ferenc szíves közlése.

²² Idézi: NAGY Attila Kristóf, *Szellemi bonctan. Komjáthy Jenő költészetének hatástörténeti elemzése*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1992, 227.

²³ TORDAI János, *A modern líra = Harcok az új „világnézet körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920*, szerk. RÓNAY László, Bp., Argumentum Kiadó, 249–288.

szólva) érzelmi, mentális, politikai-ideológiai, történeti-mitológiai szempontból két részre szakadt. Az egyiket a tradicionális és öröknek tételezett 19. századi magyar értékvilághoz a nemzeti eszméhez, a régi erkölcsökhöz, a tiszta beszédhez ragaszkodók jelentik (a közvetlen kortársak közül Váradi Antal, Ábrányi Emil, Szabolcska Mihály és Pósa Lajos). A másikat az 1908-as és 1909 két antológiában színre lépők adják. Az első a Petőfi–Arany-hagyományra épít. A másik – a két antológia bevezetője szerint – Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda, Reviczky, valamint Kiss József és A Hét szerzőit tekinti elődjének, akik „elégtek és meghaltak a holnapért”, s akik „a kultúrszomjas magyarok figyelmét nyugat felé” irányították, s külföldön megtapasztalt szempontból kezdték a hazai viszonyokat szemlélni. Tordai János idézett tanulmányában ehhez az ellentéthez hozzákapcsolt még egyet: a „magyar” és „zsidó” kontroverziót. A magyar–zsidó-ellentétben benne van A Hét, a Budapesti Napló, a Huszadik Század, a Népszava, a Nyugat, az állam modernizációját kívánó szabadkőműves páholyok, valamint az Új Idők-típusú lapok és a befolyását féltő katolikus egyház érzelmi és politikai ellentéte.

A „zsidó Nyugat”-hoz csatlakozó Babits 1908 novemberétől, a folyóiratbeli folyamatos jelenléttől számítva bekerült abba a társadalomtörténeti ütközőzónába, amelyik a magyar újkonzervativizmus és a társadalmi modernizáció más programjai között alakult ki, s amelyekben minden oldal a maga melletti hűségnyilatkozatot és feltétlen azonosulást várt el. 1915-ben a Magyar Kultúrában Burján Károly például *Babits Mihály és a pápaság* című cikkében „nagy ambíciójú katolikus poétá”-nak nevezte a költőt, aki „beállott a Nyugat göndör fűrtű, csupasz állú új magyarjai közé házi kereszténynek”. Ugyanő ugyanebben az újságban, 1917-ben, *Babits Mihály versel* című cikkében, a *Fortissimo* okán „a szabadkőműves-ateizmus” védelmét emlegeti fel vele kapcsolatban, egy oldalvágással megemlegetve a „sokpénzű, enervált zsidó báró”-t, aki „Jób könyvében véli megtalálni az igazolást Babits káromkodásaira”. Andor József 1917-ben az *Életben*, *Babits Mihály: Irodalmi problémák* című írásában, alig kódolt antiszemita felhanggal arról értekezett, hogyan használják fel sokan „az Ady Endre és Babits Mihály által megindított, s végeredményben nemzeti, modern sovíniszta” forradalmat, „a két magyar talentum erejét, hatóképességét s elvitathatatlan fajiságát a maguk destruktív céljaira kamatoztatni.”²⁴ 1921. szeptember 5-én a Magyar Kultúrában Nagy Péter – a *Tímár Virgil fia* megjelenését követően – „a zsidó-liberális ideológia kiszolgálója”-nak nevezte Babitsot, aki „istenhozzádot [mondott] vallásnak, nemzetnek, hazának, európaiságnak, rendnek, kultúrának, intézménynek, múltnak”.

Az 1910-es években, melyeket Schöpfung Aladár az „érzelmi antiszemitizmus” korszakának nevezett egyik 1918-as tanulmányában,²⁵ Babits az új magyar költészet megteremtésének és új műfajok birtokbavételének vágyával bekerült a magyar történelem ősvitájának középpontjába, több Ady-cikk centrális konfliktusába, a

²⁴ I. m., 361, 363, 421–422.

²⁵ SCHÖPFLIN Aladár, *A forradalom és a magyar lateiner osztály* = SCH. A., *Válogatott tanulmányok*, szerk. KOMLÓS Aladár, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1967, 141.

magyar bezárkózás, Kelethez tartozás és a Nyugathoz kapcsolódás, modernizálódás dilemmájába.

Ez a konfliktus az első világháború végén és a trianoni békediktátum után tovább mélyült. Most már nemcsak esztétikai kérdésként jelent meg, mint harminc évvel korábban, nem társadalompolitikai orientációt jelentett, mint az 1908 utáni időben. Nem is a zsidó/Európa – magyar/keresztény fogalom – párokban manifestálódott. A világháborúban elszenvedett országvesztést a korszak közhangulata a pacifista körök, a Károlyi Mihály-féle kurzus és a Tanácsköztársaság számájára írták. S mindent, ami ekkor volt – beleértve Babits szerepvállalását a pacifista mozgalomban, az egyetemi tanárság elfogadását, az 1919 februárjában *Az igazí haza. Cikk a Szózatról* című írásában kifejtett, nem territoriális és küldetésstudatú, hanem kultúrában és az egyén vállalásában megvalósuló haza-fogalmat – kapcsolatba hozták a zsidó vallásúak dominanciájával és a dominancia elfogadásával. Az 1919 ősztől megtapasztalható, egyre inkább politikaivá váló antiszemitizmus erős társadalmi és személyes hangoltságu volt. A zsidóságban lehetségesnek gondolt bűnbakképzésben benne volt a személyes és anyagi veszteséget elszenvedők indulata. De benne volt ebben, ahogyan Kornfeld Móric írta, a Tanácsköztársaság vezetői között szerepet vállaló, óriási többségében (Jászi Oszkár *Magyar kálvária – magyar feltámadás* című könyve szerint 95%-ban) zsidó vallásúak „irritáló túlbuzgó-sága”, mely nem kímélte a politikai ellenoldalon álló azonos vallásúakat sem.²⁶ Ez az éles ellentét nemcsak a magyar–zsidó szembenállást erősítette, de a zsidóságon belül is megosztóvá vált. Azok, például Kornfeld Móric és felesége, akik a politikai kíméletlenséget elutasították, hiteli szempontból vezéreltetve is, katolizáltak. Azok pedig, akik önkörükben maradtak, éles gyűlölettel szemlélték a történéseket (Hatvany Lajos például *Urak, polgárok, parasztok* című könyvében nem állított kevesebbet, minthogy valamikori barátja, Kornfeld Móric pénzelte a fehérterrorista különítményeket). Hatvany Babits személyét is célba vette. A részben általa alapított, Bécsben megjelenő politikai napilapban, a Jövőben 1922 novemberében hét részből álló, *A magyar értelmiség katasztrófája. Irodalom és társadalom* címmel írt sorozatában, decemberben ugyanezen címmel, *Magyar író, magyar zsidó* kilenc folytatásában támadta Babitsot. Interpretációjában Babits a *Timár Virgil fiában* „a hiú úri gőg és faji harc, a szellemi pogromhirdetés kiskatéjájá”-t alkotta meg, mely „kellemetlen pamfletizű s a mai magyarság napi sajtójának hatása alatt készült”, melyben „a kurzus sorából” kiemelt „rugó” „lendíti előre a cselekményt”.²⁷

Ebben a szikrázó közhangulatban Babits ismét elutasította a politikai oldalak közötti választást. A Tanácsköztársaság katonai, gazdasági, erkölcsi krízisbe futó története (ahogyan Kun Béla már 1919. július 15-én értékelte az általa vezetett

²⁶ SZÉCHENYI Ágnes, *Iparbáró, mecénás, filozófer* = KORNFIELD Móric, *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*, közreadja Széchenyi Ágnes, Bp., Corvina Kiadó, 2006, 40–41.

²⁷ Hatvany Lajos személye és Babits a *Timár Virgil fia* című regény elleni támadásokra vonatkozóan: SIPOS Lajos, *A regény keletkezése, kiadásának és fogadtatásának története, utóélete* = BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, kritikai kiadás, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 246–249.

kormány tevékenységét), a vakvágányra futott történelemre 1919 júniusában reflektáló Babits-vers, a *Szálló nap után* és a júliusban megjelent *Szittál-e lassú mérgeket*, a hónap elején a kommün ellen kezdeményezett értelmiségi fellépésben a költő indukáló szerepvállalása ellehetetlenítette visszafelé a közösségvállalás legkisebb lehetőségét is. A *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* című esszében ugyanakkor kemény szavakat használt a hatalomra jutott „ostobák”, „ordítók”, „nemzetfoglalók” ellen. Babits ezenközben elutasította a Szabó Dezső által szervezett Magyar Írók Szövetségéhez való csatlakozást és a Lendvai István által a „fehér forradalmat” népszerűsítő Gondolat című lapban felajánlott „vezér”-séget.²⁸ És nem vállalt szerepet a neokonzervativizmus jelszavával Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kunó miniszter kezdeményezésére, erős állami és arisztokrata támogatással szervezett Napkeletben sem.²⁹ Nem kapcsolódott be az 1926-ban beindított, végig Bethlen István személyes közreműködésével szerkesztett Magyar Szemle munkájába, a nemzetstratégiainak tételezett szemléleti és gyakorlati problémák értelmezésébe. Nem reagált Klebelsberg 1928-as felhívására, egy „nagy magyar irodalmi mozgalom”-ban való közreműködésre, mely a – miniszteri szándék szerint – előkészítette volna a társadalmat a „jövőépítő neonacionalizmus” befogadására.

Ugyanakkor a Napkeletről és a Magyar Szemlééről szóló magánlevelekben feltűnik Babits Mihály neve is. Klebelsberg 1921 júliusában Szekfű Gyulának küldött iratában is felelegette („Be akarnám vonni Ravasz Lászlót, Prohászka, s ha megszelídül, talán Babits Mihályt is.”) 1922. december 6-án Horváth János is erről írt Szekfűnek („Babits hajlandó lesz írni, s [Tormay] Cécilek is hajlandók közölni.”) Tormay Cécile, a lap szervezője (kiszemelt főszerkesztője?) 1922 márciusában és szeptemberében írt a költőnek. 1923. április 9-én, tehát a január 1-jei lapindulás után is küldött neki levelet (szemére hányva, hogy még mindig fenntartja az 1919-es februári Szózat-cikkének érvényességét meg azt, hogy közölni akarja a Nyugatban Hatvany Lajos cikkét).

²⁸ Babits Mihály 1919 júniusa és 1921 novembere közötti gondolkodástörténetének alakulását jellemző versek, levelek, cikkek, interjúk megtalálhatók Babits Mihály, *„Engem nem látott senki még.” Babits-olvasókönyv*, szerk. SIPOS Lajos, Bp., Historia Litteraria Alapítvány, Korona Kiadó, 1999, II., 345–405.

²⁹ Gyergyai Albert *Vázlatok Babits arcképehez* című cikkében, melyet aztán újraközölt a Szépirodalmi Kiadónál 1968-ban megjelent *A Nyugat árnyékában* című könyvében, az alábbiak olvashatók: „Amikor Tormay Cécile [...] egyetemi tanársággal s egy új lap szerkesztésével [a Napkeletről van szó] kínálja, persze azzal a feltétellel, hogy otthagyja a Nyugatot, az író jó ajánlatát azonnal visszautasítja, holott kevesen rajongtak úgy, mint Babits a tanári pályáért.” *I. m.*, 118. Gyergyai Albert az 1960-as évek közepén, amikor a *Babits és a forradalmak kora* című könyvemen dolgoztam, ezt megerősítette és hozzátette: Tormay Cécile mindezt Klebelsberg megbízásából ajánlotta föl. Nem valószínű, hogy Gyergyai Albert ezt kitalálta, hiszen az 1920-as évek legelején a Nyugat „francia referense”-ként napi kapcsolatban volt Babitscsal. Még akkor is valószínűtlen a pontatlan emlékezés, ha nem a folyóirat közvetlen környezetéhez tartozó Ritoók Emma naplójában és leveleiben erre vonatkozóan nincs is adat. (Vö. KOLLARITS Krisztina, *A régi ház és a lerombolt ház. Tormay Cécile kísérlete konzervatív értékek védelmében* c. PhD-értékezője, kézirat, ELTE, 2008, 64–65. A Klebelsberg- és Horváth János levél részletét Babits részvétele ügyében a disszertációból vettem át.)

Természetesen mindezt lehet úgy is interpretálni, hogy a folyton és mindenben hezitáló Babits ismét nem tudott dönteni. Lehet hivatkozni arra is, hogy a Nyugatszerkesztés Osváttal vívott csatáiba belefáradt, s új lap alapítására vagy új lapban való részvételre is gondolt; erre vonatkozóan is vannak adatok.³⁰ A tények azonban mást mutatnak. A „keresztény nemzeti”-nek hirdetett Napkelet kulturális célja a 19. századi magyar klasszikus hagyományokhoz való visszafordulás volt. Babits egyetemistaként, a Nyugathoz csatlakozó fiatal íróként, költőként éppen e hagyomány kizárólagossága ellen lépett fel. Az 1921-ben elkezdett regényében, a *Halálfiában*, melynek történetéhez a korszak és családja históriájából emelt át és formált újjá több tény,³¹ újraélesztette a „magyar” és „európai”, a „magyar” és a „zsidó” már emlegetett századfordulós ellentétét, az 1848-as hagyományokhoz ragaszkodó Döme, a liberális elveket valló Sándor Mihály, az európai kultúrát befogadó Schapringerék és Rosenbergék választásait. Ezenközben pedig, a Nyugat egyik szerkesztőjeként arra törekedett, hogy az emigrációba kényszerült Ignó, Lányi Sarolta, Szenes Piroska, Déry Tibor, Nádas József, Hatvany Lajos, aztán Kassák Lajos írásait közölve „helyreállítsák” a sokszínű magyar irodalom egységét, beleértve a politika és erkölcs, az irodalom és a politika, a forradalom és társadalmi változás, a zsidóság és a forradalom elméleti kérdéseinek elemző megközelítését. Mindezek alapján talán közelebb jutunk az igazsághoz, ha azt feltételezzük, hogy 1921–1923-ban és később Babits a társasági formák megőrzésével (tehát levélváltással, a megjelent könyvek megküldésével, egyes esetekben a közös fellépéssel) és a kurzus ideologikus és kultúrpolitikai elutasításával kívánta megőrizni a maga (és általa a magyar irodalom) integritását.

Elhárította a neokatolikusnak nevezett államrezon általános ideologikus formájának támogatását is. 1933. május 1-jén a Nyugat *Könyvről könyvre* sorozatában szembeállította „az igazi katolikus költő”-t, aki „gyakran kívül állott az Egyházon”, s „az egyház vagyonának és hatalmának elvesztését kívánta, hogy a katolikus szellem visszanyerhesse igazi szabadságát, politikán felülálló emberségét és hitvallásának az érdek minden gyanújától és lehetétől mentes tisztaságát” meg azt a katolikus költőt, „akit egyházához az érdekek és viszonyok láncolata fűz [...] [s] könnyen tekintheti az egyházat maga is felekezetnek, sőt politikai pártnak, melynek pillanatnyi érdekei és céljai, tudtán és akaratán kívül is korlátozhatják költészetének szabadságát és őszinteségét.”³²

A kanti értelemben „erkölcsi ember” (Kassák magára vonatkoztatott szavával: „autonóm ember”) állandó mérlegelési és ítéletmondó kényszere jellemezte Babitsot. Az „erkölcsi ember”, az „autonóm ember” nála és magára vonatkoztatva gyakran felcserélődött az „őrző” a „konzervatív” jelzővel. Ez – írta a *Magyar*

³⁰ SIPOS Lajos, *A Nyugat „csendes válsága” 1923-ban* = S. L., *Új klasszicizmus felé...*, Bp., 2002, 212–222.

³¹ NÉMEDINÉ KISS Adrien, *Élet és irodalom. Babits életének színterei, környezetének alakításai a regényben* = Babits Mihály, *Halálfiái*, kritikai kiadás, Bp., Argumentum Kiadó, 2006, II, 366–423.

³² BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, s. a. r. BELIA György, Bp., Helikon Kiadó, 1973, 139.

költő kilencszázötvenkilencben című esszéjében – „felismerése igaz hajlamának, valóságos rendeltetésének, kincseihez-kapás a veszély idején. Mindig ezeket a kincseket őrizte... Konzervatív: őrző. Mindig az volt.” Ez azt jelenti – írta *Az írástudók árulásában* –, hogy nem vehet részt közvetlenül a társadalmi küzdelmekben, nem választhat, nem lehet „jobb- vagy baloldali »világnézet« megtámasztása”-ra felhívni vagy felszólítani, mert az „az ellentétes világnézet megtámadása”-t jelentené.³³ Az „autonóm” Babits, aki magából csinált pártot magának, mint Dante, igazában korábban is, most is az egyéniség filozófiájára épített. Ez az egyéniség-elv a versekben „sziget”-, „hegy”-, „örtorony”-toposzokban jelenik meg, Babits számára „az ideák birodalmához tartozik, ugyanolyan transzcendentális, Istentől ihletett és egyetemességgel átítatott platonikus érték, mint az örökérvényű költészet.”³⁴

Az 1908-ban társadalomtörténeti ütközőzónába került költő „konzervativiz-musa” „nem jelent merev rögzítettséget, hanem megadja a teret az Egyén mozgásának a szellem vitájában”.³⁵ Ez nincs semmiféle kapcsolatban az 1908 előtti, még kevésbé az 1920 utáni politikai konzervativizmussal. A Babits személyét és költészetét ebben az ütközőzónában értelmezők csak úgy tudják e körben tartani ma is az emlékét, hogy egy-egy részmozzanatot kinagyítanak és kimerevítenek, s abból messzemenő következtetéseket vonnak le. Még akár poetológiai szempontból is e körben képzelve el a költőt.

*

A Baumgarten Alapítvány irodalmi kurátorsága is befolyásolta Babits recepcióját. Ezzel a tisztséggel, melynek a munkáját egy tanácsadó testület irányította, mégpedig alapszabály szerint úgy, hogy amennyiben a kurátorral ellentétes álláspontot foglalt el a testület többsége, akkor a testület véleménye a döntő, a költő újabb és másmilyen *politikai, ideológiai és irodalompolitikai* ütközőzónába került.

Az Alapítvány 1929-től évente 70–80 ezer pengőt osztott ki. Mivel a valamikori akadémiai és intézményi díjak fedezetét jelentő gyárak és bányák zömükben az ország határain kívülre kerültek, a részvényekben őrzött vagyon elértéktelenedett, így ez volt az egyetlen számottevő pénzzel járó jutalom Magyarországon. A nagyon részletesen szabályozott okiratban két jelentős, meghatározó kitétel volt. Az egyik szerint a díjat „szűkölködő magyar írók gondjainak enyhítés”-re gondolva kell odaítélni; a másik az „alapító szándéka”-t külön is nyomatékosította: „[...] nem a tehetség utólagos jutalmazása [a cél], hanem az, hogy a tehetségeknek a lehetőséget eszményi célú munkák alkotására megadja[...]” A jövedelem 50%-át évente tíz szerzőnek osztották ki az alapító halálának évfordulóján, január 18-án (először 4 ezer, utóbb 3 ezer pengő volt az évdíj), segélyezésre fordítható volt a

³³ BABITS Mihály, *Esszéik, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I. 661–662; II, 219.

³⁴ MARGITAY Gábor, *Nyugtalan klasszikusok*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2005, 23.

³⁵ SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Bp., 1939, 319.

kiosztható összeg 1/8-a, s ha a szükség úgy kívánta, a tartalékalap 1/10-e. A díjakról szóló döntést minden esetben jóvá kellett hagyatni a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, aki – az Alapító levél 28. paragrafusába – bevétette a minisztérium „felügyeleti jog”-át, azaz ellehetetlenítette azok díjazását, akik ellen bármilyen okból valaha is folyt bírósági eljárás.³⁶

A megkötések állandó *politikai egyeztetést* igényeltek. A miniszter például 1930. január 18-án kelt és délelőtt kézbesített levéllel vétózta meg Pap Károly (előző nap már bejelentett) évdíját, mert a „nevezett író a kommunizmus alatti magatartása miatt börtönbüntetésre ítéltetett”³⁷ (egész pontosan huszonegy évesen mint vöröskatona, akit egységével beszállásoltak Muraszombaton a Szapáry-kastélyba, ivott abból a borból, amit a jószágkormányzó hozott fel a pincéből³⁸). 1936 januárjában Kassák évdíját akadályozta meg a főhatóság, ellene ugyanis az *Egy ember élete* című könyvének nyolcadik kötete miatt folyt eljárás (ez ügyben Kéthly Anna, a Magyar Szociáldemokrata Párt vezetőségének tagja még a parlamentben is interpellált a miniszterhez³⁹). Babitsnak ilyen és hasonló akciók miatt végig ügyelnie kellett arra, nehogy alkalma legyen a miniszternek az évdíj elutasítására. A zsidótörvények elfogadása után figyelembe kellett venni, az illető hatálya alá esik-e a törvénynek meg azt is, hogy az évdíjra vagy a jutalomra jelölt bármelyik politikai oldalon exponálta-e magát vagy sem.⁴⁰

Nem jelentett kisebb terhet a díjkiosztást kísérő *ideológiai háború* sem. Az első ünnep után a jobboldali Új Nemzedék cikkének ez volt a címe: *A Nyugat klikkjének tagjai között osztották ki a Baumgarten Alapítványt* [!] („ki [...] a Nyugat írócsoportjának [...], amely eddig is teljesen elszeparálta magát a nemzeti gondolattól”). Császár Elemér szerint: „[...] ez a tíz író mind irodalmunk baloldali szárnyából került ki [...]” Nádass József *Az írástudók árulása – az írástudók kiárúsítása* címmel azt fejtegette, „[...] a díjazottak közül kettő a legszélsőbb jobboldali lapok cikkírója [...] további négy a magyarkodó írók tipikus képviselői.”⁴¹

Elgondolni is alig lehet, milyen teher nehezedett Babitsra. Kosztolányi Dezső Füst Milánt, Karinthy és Berda Józsefet, Sík Sándor Radnótit, Kuncz Aladár Tompa Lászlót ajánlotta a díjra, Németh László Marconnay Tiborra, Gyergyai Albert Barta Jánosra, Medgyasszay Vilma Szenes Erzsire hívta fel a figyelmét. Díjat kért magának Molnár Antal zeneesztéta és Fülep Lajos, Nagy Emma tanítónő, Kosáryné Réz Lola, Gelléri Andor Endre, Nadányi Zoltán, Bartalis János, Németh Andor (a Szép Szó majdani munkatársa) és Zelk Zoltán. Díjra ajánlotta Pesthy Pál volt igazságügy-miniszter Pass László „kölesdi ev. lelkész”-t,

³⁶ *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1917–1941*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Argumentum Kiadó, 2003, I, 308–321.

³⁷ *A Baumgarten Alapítvány...*, i. m., II, 77.

³⁸ LICHTMANN Tamás, *Az igazságkereső Pap Károly*, Bp., Múlt és Jövő, 2001, 18.

³⁹ *A Baumgarten Alapítvány...*, i. m., III, 23, 36.

⁴⁰ Vö. BABITS Mihály, *Beszélgetőfüzetei*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1980, II, 206, 213, 266.

⁴¹ *A Baumgarten Alapítvány...*, i. m., II, I, 500, 550, 587.

Zadravetz István a honvédség táborigazgatója Röck Gyulát. Berda József levélben kifogásolta, hogy „egy tanítványa”, „egy jómozgású epigon”-ja (feltehetően Weöres Sándorra gondolt) Baumgarten-díjat kapott. Egymástól alig két hét távolságra kért segílyt 1933 elején Sassy Csaba, a miskolci Léway József Egyesület főtitkára, újságíró, Kacsóh Pongrácz dalszöveg-költője, hogy megünnepelhesse működésének harmincéves jubileumát és a *Medvetánc*-kötet összeállításán dolgozó József Attila, akinek – levele szerint – nem volt cipője, nem tudnak fűteni, egy díványuk van, amin kettőjük közül az fekszik, akinek magasabb a láza.⁴²

Babitsot a díj kapcsán megvádolták *irodalompolitikai szempontok mérlegelésével*, részrehajlással, hozzá nem értéssel, azzal, hogy csak azoknak ad díjat és segílyt, akik verssel köszöntik. Szálinger Balázs, a kitűnő költő, szállongó mendemondákra vagy világcsúfoló hangulatára hagyatkozva még 2002-ben is alkalmat talált az 1938-ban jutalmat kapott Bohuniczky Szeffi (a Móricz Zsigmond által sokra becsült író) „sorsá”-nak tematizálásával Babits kurátori tevékenységének denunciaciójára.

Én már régen nem bírom Babitsban

Én már régen nem bírom Babitsban
rusnya fajzat mért nem ment kocsinak
ne mímeljén férfit nem hat az rám
vágyaim felé hiába vizslat

és taszít az arc amit felöltött
lássuk fád gerinces úrnak
kit szárazra fűjt a lét de közben
sirdogál és orrlyukába túrgat.

Egyik reggel föltelefonál és
búgó hangon otthonába hívat
hálóköntösben lépdél föl és le
s halkán közli megkapom a díjat

majd szemembe néz Szefike drága
annyi mindent mondanék magának
s mit mondjak hiszen ki szinte földim
tudja mit jelent a földi bánat

s szól tekintsek úgy rá mint Aranyra
mert megírta újfent Epilógiát

⁴² Az Alapítványra és a díjkiosztásra vonatkozó minden dokumentum megtalálható *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1917–1941, I–III, i. m.*, és *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok, IV–V.* szerk. TÉGLÁS János, Bp., Argumentum Kiadó, 2007. című sorozatban.

s olvassam föl én ki erre méltó
s hogy meghal s már most is nehezen lát

s hogy vérrög vagyok az ő szívében
s tudjam azt minő kegy az hogy élni
én segíthetek most egy eséllyel
melytől nemcsak költő lesz de férfi.

Megtörtént hát újra fölnevettem
S könnyezett a vén pojáca bajsza
Nedves lett de egyre csak keményebb
Drótként vajt barázdát alhasamra. [...] ⁴³

A legtöbb gyalázkodás József Attila díjának „elmaradása” miatt érte Babits Mihályt. Acsády Károly a Palota-Újpest című lapban már 1929-ben hiányolta a díjazottak közül az akkor huszonnégy éves költőt, 1931-ben a Reggeli újság marasztalta el a bizottságot, hogy nem méltányolta „az új költőgeneráció legnagyobb ígéreté”-t, A Hír 1933. július 4-én, a Szabadság 1934. január 28-án, az Új Magyarország február 6-án reklamálta a díj elmaradását. Legélesebben Féja Géza fogalmazott a Szabadság 1934. évi januári számában. „Lehetetlenség – írta – [...], hogy egy ilyen fontos alapítvány felett egy ügyvéd [azaz Basch Lóránt] s egy tehetséges, de teljesen roncsolt idegzetű költő rendelkezék. Az ítélőképesség soha sem volt erős oldala Babits Mihálynak, ítéletei mindig a zsenialitás ellen szóltak, hogy a maga kitűnő közepszerűségének elsőrangú voltát bebizonyíthassa.”⁴⁴ József Attila „meghívott halála” után 1937. december 8-án Zsolt Béla az Újságban a Baumgarten Alapítványt tette felelőssé a történetekért, négy nappal később Ignotus a Magyar Hírlapban, Németh Andor az Újságban ismételte meg a vádat. Komlós Aladár 1948 májusában a Magyarok című folyóiratban a Baumgarten-díj elmaradását nem Babits kvalitásérzékének hiányával, hanem A Toll című folyóiratban megjelent József Attila-kritika miatti személyes bosszúval „magyarázta”. Eszerint *Az Istenek halnak, az ember él* című Babits-verseskötetről írt (a költői becsületsértés fogalmát kimerítő) írása miatt az irodalmi kurátor József Attilát „kizárta a Baumgarten-díjból, távoltartotta a Nyugattól, és jelentős része volt a fiatal költő teljes elszigetelődésében és az irányadó irodalmi körök lebecsülésében”.

A tények ezzel szemben mást mutatnak.

Babits és József Attila személyesen 1923 májusában találkozott Szegeden Juhász Gyula jubileumán. A tizennyolc éves diákköltő, akinek előző év végén jelent meg a *Szépség koldusa* című kötete és az 1923. április 16-i Nyugatban három verse, izgatottan várta a találkozást (mondta el 1934-ben Basch Lórántnak) „a legnagyobbak mondott élő magyar költővel”. Feltételezhetően 1928. december 14-én

⁴³ SZÁLINGER Balázs, *Első pesti vérkabaré*, h. n., Árkád–Palatinus Kiadó, 2002, 55–56.

⁴⁴ *A Baumgarten Alapítvány...*, i. m., I, 524, II, 210, 377, 444, 434.

találkoztak legközelebb a Zeneakadémián, a „Fiatal írók előadóestjé”-n, ahol az idősebb pályatárs tartotta a bevezetőt, 17-én aztán, valószínűleg nem először, megjelent Babitsék fogadónapján (ahová magával vitte bemutatni Illyés Gyulát). Ezenközben, a barátok visszaemlékezése szerint, a könnyen befolyásolható József Attila már az év nyarától készült Babits megtámadására. Ez az év, Basch Lóránt szerint „pamfletbacilusokkal” volt megfertőzve (ekkor jelent meg A Tollban Kosztolányi Ady-ellenes írása, a Századokban Szabó Dezső gúnyirata a *Halálffiai*-ról), egyfajta éles polarizálódás volt megtapasztalható az Új Idők, a Napkelet, a Petőfi- és a Kisfaludy Társaság és Kassák lapjai meg a Pandora, a Kékmadár, és a Szép Szó között. A fiatalokban nőtt az ellenérzés a Nyugatot Móriczsal együtt szerkesztő, a Baumgarten-díjat „osztogató” Babits „túlhatalma” ellen. József Attila később, egy nyugodtabb órában elmondta az idősebb költőnek az írás történetét (azt, hogy Németh Andor és Komlós Aladár [!] megpróbálta lebeszélni a közlésről, Hatvany Lajos és A Toll szerkesztői pedig a közlés mellett kardoskodtak). 1933-ban József Attila azonban azonnal megkapta a kért segítyt, 1934 végén, a kialakult szokást követve, a „nagy”-díjas Füst Milán, Karinthy Frigyes, Nagy Lajos, Halász Gábor és Szerb Antal mellett a mindenkinél jóval fiatalabb József Attila „kis” díjat kapott. Az 1936-os nagy díjat Kassáknak és József Attilának szánták. A döntés napján, 1935. november 25-én A Reggel című újság a „napi hírek” rovat élén hozta József Attila *Én nem tudtam* című versét „Babits Mihálynak hódolattal” ajánlással. Mindezek után – mondta Babits Basch Lórántnak – József Attila Baumgarten-díja „bizonyíték” lenne önmaga ellen, a fiatal költő ezért „jutalmat”, azaz „kis díjat” kapott. 1937 októberében azonban már eldöntött tény volt, hogy 1938. január 18-án József Attila évdíjat kap. Babits ezt személyesen közölte József Jolánnal, azt kérve, „nyugtassa meg Attilát”.⁴⁵

*

Babits Mihály életművének sorsában szerepe volt a *tudományelméleti befogadásnak* és a *pályatársak vélekedésének* is.

A közvetlen kortársak között is ellentétes volt az irodalomtörténészek és kritikusok vélekedése. Schöpflin Aladár, Sík Sándor, Horváth János, Rozványi Vilmos, Boros László, Király György, Szegedi István, Dóczy Jenő, Bisztray Gyula, Alszegehy Zsolt, Halász Gábor, Rédey Tivadar, Szerb Antal és mások költészetének egyedülvalóságát, újszerűségét, magyar- és világirodalmi előzményeit méltatták. Szilágyi Géza az Új Időkben, Harsányi Lajos a Sopronban megjelenő Kultúrában, Váradi Béla a Magyar Kultúrában, Kassák Lajos a Bécsi Magyar Újságban, Császár Elemér az Új Nemzedékben, Braun Soma a Szocializmusban, mások másutt vitatták érzelemhiányát, műviségét, a költői beszédmódot.

⁴⁵ Vö. BASCH Lóránt, *Egy literális pör története = A Baumgarten Alapítvány történetéből. Tanulmányok, cikkek*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Argumentum Kiadó, 2004, 70–119; TVERDOTA György, *József Attila. Tanulmányok és cikkek, 1923–1930. Magyarázatok*, Bp., Osiris Kiadó, 1995, 999–217; SIPOS Lajos, *Babits Mihály*, Szekszárd, 2008, 105–110.

Az 1945 utáni „repció törés nem merült ki Lukács és Révai állásfoglalásában és a kényszerű befogadás-szünetben. 1959-ben, az *Összegyűjtött versek* (már idézett) megjelenésekor Pándi Pál egyetemi tanár, a Szabad Nép kulturális rovatvezetője az újság október 11-i számában, *Babits Mihály két frontja* című cikkében megerősítette a hivatalos álláspontot: Babits, „a kimagasló polgári író műve és magatartása sem lehet a szocialista író, a szocialista értelmiség művészi és emberi normája”. 1961-ben, amikor Illyés Gyula közbenjárására és az esztergomiak áldozatkészségének köszönhetően helyreállították az előhegyi házat, és emlékmúzeumot rendeztek be, Ortutay Gyula, a Hazafias Népfront főtitkára (a valamikori néprajzkutató, a „tudományos írók”-nak szánt Baumgarten-díj 1936-os és 1942-es nyertese, aki – mellesleg – Radnóti Miklóssal egyik utolsó látogatója volt a halállal viaskodó költőnek) avatóbeszédében, melyet aztán a Magyar Nemzet augusztus 13-i száma közölt is, addig merészkedett csak, hogy „nem mérlegelte” „[...] azokat az ellentmondásokat, azokat a buktatókat [...], amelyekről nem volt mentes Babits Mihály élete, költészete sem”. Aczél György, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Kulturális titkára a Magyar Írók Szövetsége 1970. évi közgyűlésén, értékelve azt a visszafordíthatatlan változást, melyet Keresztury Dezső, Szauder József, Rába György, Rónay György, Csányi László és mások tanulmányai elindítottak, kétélűen és értelmezhetetlenül, megidézte Babitsot: „[...] nem kellene-e – mondta (feltehetően mindenkori politika és tudománypolitika irányítóira gondolva) – felhagynunk azzal a negatív tradícióval, amely mindig kitagad valamit és valami mást kanonizál? 1945-ben a *Babits halotti maszkeja* című cikk kitagadta például Babitsot, egész életművét. Ma ugyanazok, akik Babitsot zászlajukra tűzik, kitagadják a *Jónás könyvét* (mint anekdotikusatl), a *Húsvét előttöt*, a *Fortissimót*, a *Balázsolást*, vagyis a babitsi életmű legnagyobb csodáit.”⁴⁶

Az 1983. évet, a költő születésének 100. évfordulóját, a korszak hatalmi gyakorlata még mindig nem tekintette igazán fontos ügynek.⁴⁷ Jelezte a politika viszonylagos érdektelenségét (bizonytalanságát) azzal is, hogy nem az Elnöki Tanács elnökét, hanem Tóth Dezső irodalomtörténészt, kulturális miniszterhelyettest bízta meg az évforduló védnökségével. Tóth Dezső, amint egyik volt munkatársa elmondta, „vissza akarta hozni” a költőt a magyar köztudatba. Nyilván szerepe volt abban, hogy a Gondolat Könyvkiadó igazgatója felkérte Rába Györgyöt, akinek 1981-ben jelent meg korszakos jelentőségű monográfiája, a *Babits Mihály költészete 1903–1920* című könyve, hogy az évfordulóra készítse el a „Nagy magyar írók” sorozata számára az életpálya áttekintését. A *Babits Mihály* című kötet egyrészt más dimenzióba helyezte az életművet, mint Kardos Pál 1972-ben kiadott *Babits Mihály* című munkája, másrészt „jeladás”-nak számított-számíthatott gyűj-

⁴⁶ Idézi: KARDOS Pál, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Kiadó, 1972, 553–554.

⁴⁷ Petőfi-, Ady-, József Attila-centenáriumokra és kerek évfordulókra (egészen 1989-ig szervezeten, 1989-től rapszodikusán) országos emlékbizottságok alakultak. Az 1970-es, 1980-as években ezek rendszerint az Elnöki Tanács elnöke volt a formális vezetője, a programot: az ünnepeket, rendezvényeket, kiadásokat országos bizottság koordinálta.

teményes kötetek és részproblémákat tárgyaló művek megjelenésére-megjelentethetésére,⁴⁸ harmadrészt reményt adott arra, hogy – az életmű szisztematikus kutatásának megkezdésével, a kritikai kiadás megindításával – megvalósul(hat) az életmű autentikus(abb) olvasata.⁴⁹ Az olvasói érdeklődés mindenesetre nem csökkent Babits iránt. Ezt jelezte, hogy 2001-ben a kolozsvári Korunk kérdésére mintegy száz költő, író, kritikus, irodalomtörténész a tíz legszebb huszadik századi magyar versről szavazva az *Esti kérdést*, a *Jónás könyvét* és a *Mint különös hírmondót* besorolta ebbe a körbe; Babits pedig a leggyakrabban említett költők közül a negyedik lett, megelőzve Szabó Lőrincet, Pilinszkyt és Weörest. Úgy tűnhetett, hogy Gadamer, Jauss, Buber, Levinas, Derrida és mások irodalomfogalma felől is lehet új távlatokat nyitni a Babits-művek: versek, műfordítások, novellák, regények, esszék, tanulmányok, kritikák és levelek irányába.

Az 1990-es évek legvégén és napjainkban kiteljesedő rekanonizációs ambíció azonban Babits mellőzéséhez, leértékeléséhez vezetett. Orbán Ottó már idézett *Vojtina recepcióesztétikája* című verséből hozva szót: az irodalmi tőzsdén „esett Babits indexe”. A peremre látszott-látszik szorulni a 20. század első felében a lírai beszédmódot Adyval, Kosztolányival, Szabó Lőrincel, József Attilával egyenrangúan megújító *költő*, a regényeiben a világszerűséggel szemben a nyelvszerűséget megvalósító *író*, az eredeti művet egyszerre célszövegnek, forrásszövegnek és ér-

⁴⁸ Ez a folyamat elkezdődött 1965-ben: ekkor jelent meg J. Soltész Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, folytatódott Éder Zoltán *Babits a katedrán* (1966), Benedek Marcell *Babits Mihály* (1969), Sipos Lajos *Babits és a forradalmak kora* (1976) című könyvével. 1977-től adta ki Belia György gondozásában, tíz kötetben Babits Mihály műveit és *Beszélgető füzet*eit a Szépirodalmi Könyvkiadó. Ekkortól jelent meg Téglás János gondozásában száznál több mini- és kiskönyvben, jegyzetekkel hasonló kiadásban, a Babits Könyvtár négy, a Babits Kiskönyvtár egy kötetében a költő életének egy-egy szakaszát, egy-egy mű keletkezéstörténetét összefoglaló munka, az interjúk, vallomások kötete és a Baumgarten Alapítvány teljes történetét, és felkutatott dokumentációját tartalmazó hatalmas munkája. 1983-ban jelent meg Laczkó András szerkesztésében az 1982. novemberi Babits-émlékkülés anyagát tartalmazó *Babits Mihály vitája*, Pók Lajos gondozásában a *Babits Mihály száz esztendeje*, Kelevész Ágnes szerkesztésében a *Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára* című könyv, Belia György munkája, a *Babits Mihály tanulóévei*, Apró Ferenc munkája, *Babits Szegeden* és Bodri Ferenc, és Téglás János válogatásában a *Babits és Esztergom*. 1984-ben adta ki a Magvető Kiadó Nemes Nagy Ágnes könyvét, *A hegyi költőt*, 1987-ben a Tankönyvkiadó Németh G. Béla *Babits, a szabadító*, 1990-ben az Akadémiai Kiadó Csányi László *Babits átváltozásai* című munkáját.

⁴⁹ A kutatás három műhelyben indult meg: A Petőfi Irodalmi Múzeumban (az MTA Irodalomtudományi Intézetével és az OSZK-val közösen – *Babits Mihály kézíratai és levelezése*, katalógus, összeállította Cséve Anna, Kelevész Ágnes, Melczér Tibor, Nemeskéri Erika, I–IV., 1993.), az MTA Irodalomtudományi Intézetében (a Petőfi Irodalmi Múzeummal – *Babits Mihály bibliográfia*, összeáll. Stauder Mária és Varga Katalin, 1998. – Ebben a műhelyben készül a versek kiadása) és Sipos Lajos vezetésével az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén alakult Babits Kutatócsoportban (itt megjelent *A gölyakalifa* és a *Kártyavár* kritikai kiadása (1997), a *Timár Virgúl fia* (2001), az *Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom* (2002), a *Halálfiái I–II.* (2006), a *Drámák* (2003), 1998-tól 2008-ig a levelezés hat kötete – az 1890 és 1916 közötti anyagokkal –, a Babits Könyvtár tizenhárom és a Babits Kiskönyvtár négy kötete).

telmezendőnek tekintő műfordító, az irodalomelméleti tanulmányaiban és leveleiben a kortársak közül mindenkit meghaladó elméletíró. Vannak, akik a posztmodern kor esztétikai és irodalomelméleti pozíciójából marasztalják el az életművet, a szövegekben megjelenő etikai üzenetek, a hagyománykonceptió, a poétikai eljárások temporális érvénytelensége miatt. A Denis Hollier által szerkesztett könyvet, a *New History of French Literature* című munkát mintának tekintő mű, *A magyar irodalom története* három kötetes gyűjteményben Babits Mihályt *Az európai irodalom történetéről* már máshol is olvasható szöveg mellett csak az *Esti kérdés* analízise képviseli. Ez utóbbi értelmezés hozzákapcsolja a verset Hofmannsthal *Ballade des äußeren Lebens* című alkotásához, pusztán annak palinódiájá”-nak (ellendalának, visszaéneklésének) tekintve Babits művét. Az *Esti kérdés* megírás-története és szövege alapján kevésbé bizonyítható gondolatmenethez hasonló máshol és más művekkel kapcsolatban is felbukkan. Az a tény például, hogy az első két verseskötetben szövegközi párhuzamban, utalásokban, rájátszásokban, későbbiekben bűvópataként megjelennek a világkultúra részét képező, egymástól távol lévő istenek és mitológiai mozzanatok, nem kevesebb és nem is több, mint az alkotó érdeklődését, tájékozódásának sokféle irányát bizonyító kulturális adat.⁵⁰ Egy tanulmányban ez a tény értékvonatkozásokkal telítődik, mely szerint a politeista szemlélethez képest a későbbiekben monoteistává váló felfogás, etikai vonatkozásokkal kiegészülve az egész babitsi költészet poétikai értékevalválódásának is a jele. Egy másik írásban, a Nyugat világirodalmi tájékozódását összefoglaló tanulmányban a prózájára utalnak. Egyetlen helyen. A következőképpen: „Ignotus, a Nyugat főszerkesztője, vágyódik a többségi nemzetben való feloldódásra, de elkeseríti az antiszemitizmus. Az 1900-ban megjelent *Hárman a szalónban* Babits Mihály *Timár Virgil* fiával állítható párhuzamba. Mindkét mű középpontjában a keresztényszidó konfliktus áll, és mindkét műben egy zsidó és egy keresztény szereplő küzd a főhősért.”

A közvetlen *pályatársak*ból is ellentétes ítéleteket váltott ki Babits Mihály életműve. Az első pillanattól kezdve voltak ellenfelei és hívei. Abban, hogy ki fordult ellene, szerepe volt az esztétikai gondolkodás eltérésének, poetológiai meggondolásnak, irodalmi őskeresésnek, az etikai hangoltsággal, az odafordulás komolyságával, a szöveg beállítódásával megjelenített szerzői szándék elfogadásának vagy elutasításának és az esztétikaitól, és a poétikaitól távolabb álló szempontoknak is. A már felhozott ellentétek megosztó és eltávolító példáin túl még számtalan idézhető. 1908-at követően Ady és Kosztolányi ellenében próbálták meghatározni Babits jelentőségét. Szabó Dezső indulata, mely az *Elsodort falu* Záhodnik Károlyának kölcsönadott, a ráismerést biztosító jellegzetességektől az *Életeim* második kötetéig, tehát közvetlen a halála előtti pillanatig tartott, közismert. A klapancia-szerző kortársak között voltak, akik nemcsak terjesztették, de a költőnek is megküldték

⁵⁰ FRÁTER Zoltán, *Babits istenei – istenek a Babits-lírában = Közéletések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, szerk. NÉDLI Balázs, PIENTÁK Attila, SIPOS Lajos, Bp., Argumentum Kiadó, 2008, 102–111.

gyalázkodó műveiket. A Baumgarten-díj kapcsán már idézett, Babits középszerűségét emlegető szerzőnek is voltak elv-társai. Legutóbb Marno János verbalizálta ellenérzéseit: „Ma, ennyi év után sem értem a Babits-királyságot. [...] A prózáját egyszer sem sikerült elolvasnom, [...], verseit azonban több ízben végigvizslattam, s a néhány korai meg a még kevesebb kései sikerdarabokon kívül nem találtam bennük semmit. Unalmasak, áporodottak, erőltetettek [...]. Mindannyiszor ez csapott meg: a kínoosság, az üresség érzete. Valami borzasztó akarnokság, agyonkompenzált-kultúr-hübriszség, szorongó és zsarnoki tetszelgés a költő, a költőfejedlem, s az ennek megfelelő exkluzív vagy álságosan aláztos tárgy-, témaválasztások. Nekem, sajnos, a Jónás is ilyen.”⁵¹

1945 előtt is, azután is voltak ugyanakkor hívei is. Ellentétes érzésekkel volt iránta József Attila, vonzásai és választásai személyiségjegyeivel, a körülötte lévők indulataival magyarázhatók. Az *Egy költőre...* és *Az istenek halnak, az ember él* kritikája mellett azonban nemcsak a *Magad emésztő...* hozható fel példának kettejük kapcsolatára, de azok az utalások, átvételek, allúziók is, melyek akár tudatosak voltak, akár a megőrző-elraktározó-mozgósító emlékezet révén kerültek be József Attila költészetébe, jelzik, hogy az indulatok mögött ott volt az érdeklődés, az értékelés és az elfogadás is.⁵² Nem volt zavartalan Babits és Szabó Lőrinc meg Radnóti, meg Kassák kapcsolata sem. Szabó Lőrinc visszatekintő viszonyát a költőhöz a *Tücsökzene* két darabja mutatja: a *Reviczky utca* 7. és a *Babits* című, Radnótiét az 1941. június 14-i, augusztus 5-i és 7-i naplóbejegyzések és a *Csak csont és bőr és fájdalom* jelzik. A költő halála után, az 1941-ben megjelent *Babits Emlékkönyv*-ben olvasható Kassák-vers – Weöres Sándor, Fodor József, Heltai Jenő, Jankovich Ferenc, Fenyő László, Illyés Gyula, Komjáthy Aladár, Jékely Zoltán, Zelk Zoltán Radnóti Miklós, Nagy Zoltán, Komor András, Gellért Oszkár gyászoló-emlékező-megidéző-összefoglaló alkotásai mellett – jól mutatja az érzések, emlékek, indulatok ambivalenciáját is meg a lezárult élethez, műhöz véglegessé formálódott kassáki viszonyt is.

Gyászdob

Meghaltál s én, aki egy életen át harcoltam véled
 leveszem a kalapom s úgy gondolok rád e nehéz órán
 mint akik lámpással a kezükben együtt vándoroltak
 az éjben, világítva a nyáj előtt s perlekedve értük
 a rossz gazdával, bujkáló holddal s a vakcsillagokkal.
 A távoli, fekete völgyekből idézem fel emléked
 olyan katona voltál, akit az angyalok őriznek
 szálltál a napban, mint a méhek és őrlöttél, mint a malmok.

⁵¹ MARNO János, „*A pokol nem kitaláció*”. *Marno Jánossal Bedecs László beszélget*, Parnasszus, 2007/1., 11.

⁵² Vö. *József Attila összes versei*, közléteszi STOLL Béla, Bp., Balassi Könyvkiadó, 2005, II., 292., III, 81, 91, 96, 97, 100, 108, 127, 137, 178, 189, 195, 203, 204, 217–218, 238–239, 247, 263.

Most eldobtad a fegyvert, de nem úgy, mint aki
untad már e világot s lefeküdtél pihenni szelíden – legyőztek
adassék néked tisztelet, szorgos és szomorú költő,
aki egyszemélyben kertje és kertésze voltál magadnak.

1945 után, Illyés Gyula és az Újhold költői mellett, akik valóban Babits emléke körül gyülekeztek, a fiatalok közül is többen fordultak hagyatékához. Pilinszky János az 1961-es esztergomi házavatóról, Ortutay Gyulával ellentétben, *Holt próféta a hegyen* címmel az Új Ember augusztus 15-i számában írt az életmű és a személyiség előtt tisztelgő tudósítást.

Juhász Ferenc 1975-ben, a még mindig akadozó Babits-recepciót érzékelve, ezt mondta egy interjúban: „Ha én Babits Mihályról szólok, vagy Berzsenyi Dánielről, vagy Kölcsey Ferencről: azt kellene megérteni (és hiszem ezt most már megértették [...] barátaink és nem barátaink), hogy más-más módú teremtéstudat országos szellemi lényegünkől nem zárhatjuk ki önmagunkból egymást.”⁵³ Tandori Dezső 1981-ben *Az erősebb lét közelében* című könyvében Babits és T. S. Eliot távoli rokonságáról értekezett, *A gazda bekeríti* házát című verssel kapcsolatban nagy amerikai költőket emlegetett, felfedve-szavakba foglalva Babits életművében az „újabb költészeti eszköztár” számos elemét.⁵⁴ 1983 elején a különböző folyóiratok szerkesztői elkezdtek szervezni a novemberi emlékszámot. Juhász Ferenc, az Új Írás szerkesztője körlevelet küldött mindenkinek, akitől szöveget várt a lapba. Illyés Gyulának a következőket írta:

Budapest, 1983. Március 29.

Juhász Ferenc

Drága Gyula!

Egyszerűen és hitünket átkarolva várjuk teljes fölépüléset.

Szinte minden percben gondolunk Rád Katival.

Hiszen oly jó volt ülni mindig mosolygó emberséged bizalmában.

Nagyon szeretünk és nagyon hiányzol.

Meg is látogatnánk, vagy látogatnálak, ha lenne rá mód.

Feleségem kérte Ikát, kérdezzé

Meg s szóljon.

*

És most egy rövid kérdés.

Majd, majd (szeptember 1-ig) írál-e valamit Babits Mihályról?

Nekem példa: ahogy ő szeretett Téged!

Nekem tanítás: ahogy Te szeretted őt!

⁵³ JUHÁSZ Ferenc, *Szerelmes hazatérő*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977, 236.

⁵⁴ TANDORI Dezső, *Az erősebb lét közelében. Olvasónapló*, Bp., Magvető Kiadó, 1981, 104–131.

Költői és emberi hatalmasságától: mindig gyorsabb lesz a szívem verése!
Varázslatos, elbűvölő szavaitól szavaink, mint meleg, jó esőtől a föld gazda-
godunk, mint a növények gyarapodnak és növekednek!

De hát: Neked mondjam?

Ki tudta ezt jobban, mint Te, Gyula?

Nagyon várom, hogy láthassunk
már Benneteket!

Flóra kezét csókolom!

Téged forrón öllelek

Feri⁵⁵

*

Illyés Gyula, Rába György, Lator László, Jankovich Ferenc, Fodor András, Rákos Sándor, Juhász Ferenc, Vasadi Péter, Tandori Dezső mellett, a Marno János-féle idegenkedéssel szemben, megtapasztalható „a Babits-kultusz kissé rejtőzködő, időnként szégyenlős, máskor opponálóan szolidáris” továbbélése is.⁵⁶ Lehet, természetesen, azt állítani, hogy egy-egy Babits-motívum, hangzárképzet, rímtechnikai megoldás nem jelenti Babits költészettanának átlényegített továbbélését. Meg azt is, hogy az 1990-es évektől a fiatal költőknél felbukkanó Babits-parafrázisok, -átírások, -idézetek, -vendégszövegek a posztmodern korszak gesztusrendszeréhez tartoznak, akkor is, ha ellendalok, paródiák, „stíl-parókák”, ahogyan Bíró József nevezte a sűrítő-kicsinyítő szövegimitációkat. Meg azt is lehet mondani, hogy Orbán Ottó idézett versében meg Petri György 1999-es *Amíg lehet* című kötetében található *Kis elégia*-ban egy jellegzetes babitsi szöveghely vagy utalás igazában a sors- vagy gondolatazonosság kifejezése csupán.

A Babits-átiratok, -parafrázisok, -idézetek, -vendégszövegek száma és sokfélesége a legutóbbi évek magyar költészetében talán arra enged következtetni, hogy a tudományos recepció elbizonytalanodásával párhuzamosan a maguk versbeszédét és szövegstruktúráját folyamatosan alakító szerzők a megtalált Babits-pretextusokkal olyan intertextuális horizontot nyitnak meg, mellyel alkotásai perspektíváját, polifóniáját növelik-növelhetik.⁵⁷ Kovács András Ferenc *Babits Mihály (Egy megszavart verselő a XX. században)* című szövegében az eredetileg Arany Jánosnak dedikált Babits-versnek csak a címét változtatta meg. A 84 szóból 3-at kicserélt („mesterünk” – „mesterem”, „lantom” – „hangom”, „panaszkodni” – „kapaszzkodni”), s ezzel egyrészt új jelentést adott a szövegnek. Másrészt jelentéssé tette a szerzői név transzformációját is. A beszélő ezekkel a változtatásokkal az „én-elbeszélést” „szakmai-költői” jelenlétté szervezte. Más utat választott Orbán

⁵⁵ Juhász Ferenc levele Illyés Gyulához, Új Írás, 1983/11, 14.

⁵⁶ TARJÁN Tamás, *A parodizált Babits – avagy a paródiák fogalmának változása = Közéletések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján, i. m., 468.*

⁵⁷ Vö. JAUSS, Hans-Robert, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermenetika. Irodalomelméleti tanulmányok*, Bp., Osiris Kiadó, 1997, 220.

Ottó. Felírta a címet: *Esti kérdés*. Utána leírt egy kérdőmondatot: „A mindenségen tátongó léket betömni rockzenével?” Majd ezt követően két és negyed sornyi vonalat (jelsort) húzott, utat engedve a virtuális jelsor valóságosra cserélésére, a szöveg továbbírására, meg azt is sugalmazva, hogy a végső kérdésre kifutó Babits-vers ontológiai távlatra már csupán ennyi. Másként vette birtokba a szöveget Bodor Béla. A maga *Esti kérdés*-ben csak a vers egészét jellemző önmegszólítást érvényesíti, de megszünteti a vers felismerhetőségét, azonosíthatóságát. Az első szógesztussal felcseréli a Babits-versben felsejlő, „lágyan takaró, fekete, sima bársonytakaró”-ként felidézett napszakot a 20. század első felének közismert újságjával, Az Esttel, s a csere révén a „bársonytakaró”-ból „zörgőn takaró festék illatú papírtakaró” lett, a végső kérdés helyén pedig felvillan a 20–21. század fordulójának egyik elképesztő borzalma, a hajléktalan-sors. Varró Dániel eltávolodott az eredeti szövegtől. A *Mozgófénykép* ritmusára rájátszó *Mozzi* című versében semmit sem vett át szövegszinten az „előszövegből”, Babits verséből. Dekonstruktív villódzás és nyelvi játék Báthori Csaba 2006-ban megjelent könyve, *A lírikus 123 epilógia* című gyűjtemény. A szerző Babits egyik legkorábbi (már idézett, cím nélküli, a címmel és a megjelenés helyével és módjával új kontextusba helyezett) versét tekintette „pretextus”-nak. A lírikus epilógia 123-nál több újraírásra adott alkalmat.” Báthori Csaba, mutatóba hozva föl példákat csak, először elhagyta a magánhangzókat, ennek ezt a címet adta: *A még felismerhető vers*. Aztán a mássalhangzókat: ez lett a *Felismerhetetlen vers*. Aztán megalkotta a *Vers földrengés után* című változatot. Az írógéppel leírt szöveg szavait, szókapcsolatait látszólag össze-vissza hányta. A kupa alakot imitáló halmazban azonban lefelé haladó olvasási módot (is) felajánlott. A szóhalmaz alján van az „Én”, a tetején a „jog”. Az ég felé törő szóhalmaz asszociálhatja Kassák képarcarchitektúráit is, de idekapcsolhatja a 18. századi képvers emléket is: ekkor volt divat sort sor alá rakva megírni egy köszöntő verset, aztán mellé tenni egy vizuálisan valami közkeletű tárgyat: keresztet, rózsát, körökből összeállított képet, s az imitáló látványban elrendezni a szavakat, s a vizuális megjelenítéssel sugalmazni egy külön jelentéstartalmat is.⁵⁸

A posztmodern kötetzet birtokba vevő gesztusára a legösszetettebb példa Kovács András Ferenc *Pro Domo* című alkotása. Ennek lírai alanya az egyes szám első személyben megszólaló, az újratemető biográfiai „én”-jével azonos „én”, aztán Jónás mint alakmás meg a cethal, később a személytelenített beszélő, aki mint a szövegen kívüli létező megidézi Babits rímbravúráját is.⁵⁹

Az utolsó tíz év idézett és nem idézett művei, köztük Orbán Ottó versei (*A múzsa csókja*; *A mester átengedi műhelyét*) és a Háy János drámaszövegében elhelyezett Babits-evokáció, a *Herner Ferike falujában* feltűnő útkaparó-dialógus jelzik, miként kezd új életet Babits versvilága a posztmodern magyar költészetben.

⁵⁸ Vö. KOZMA Mihály, *Boros Krisztina nevenapjára* = KILIÁN István, *A régi magyar képvers*, Miskolc-Bp., Felsőmagyarország Kiadó, Magyar Műhely Kiadó, 1998, I, 276–277.

⁵⁹ Vö. FÜZFÁ Balázs, „*Abony csak szenteket szabad*. Babits-versek mint pretextusok és intertextusok – avagy előtanulmány egy készülő irodalomtankönyv Babits-fejezetéhez = *Közelítések ... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, i. m., 481–492.

Mindez arra utal, hogy – szemben borúlátó megállapításokkal – a jelenre „hagyományozott Babits-költészet” nem „néma”, legföljebb „kevésbé beszédes”. „[...] a hagyomány [ugyanis] – írta Kulcsár Szabó Ernő – nem akkor szól hozzánk, mikor mi szeretnénk. S mégis ez a hagyomány az egyedüli, ami az újítást akár önmaga ellenében is képes megvédeni a permanenciában való alaktalan feloldódástól.”⁶⁰

Ha megidézzük Babits Mihály műveiben tetten érhető, a humorral rokon „esztétikai szemléletformá”-kat, a groteszk, a játékoság megnyilvánulásait – írta Rába György – meg a *Mozgófényképet*, mely „egy füst alatt detektívhistória és a korabeli némafilm paródiája, ugyanakkor az epikus előadás menetét is kifigurázza”, *A világgosság udvarát* mint a „hősköltemény” paródiáját „gondolati absztrakcióját”, az *Esti kérdés* első tizenkét sorát s ennek önéletrajzi motívumokkal való kikerekítését, a bergsoni előhívható emlékezet „működésének” következményének tekinthető verseit, az 1913-ban írt *Vakok a hídot*, a kassági költészet lényegét a szimultanizmusban megragadó tanulmányát, az *Ádáz kuttyámat*, a *Szobafestést*; *A gazda bekeríti házát*; *A kedves arcképe* címűeket, a *Jónás könyve* „humoros és groteszk” leírásait, nyilvánvaló Babits életművének modernsége.⁶¹

Juhász Ferenc versprozódia, a szekszárdi Babits-emlékház megnyitóján, 2008. november 26-án elmondott *Babits! Babits!* Az életmű egészének változatlanul meghatározó voltáról vall:

[...] már tizenkét éves koromtól Babits Mihály szellemének és erkölcsi szigorának mágneses terében éltem, a Szent Gravitációban, működésének szépsége, gyötrelme, győzelme, kínja, jajgatása és imája magára szívta, ráragasztotta létemet dicsőséges szellemtarajára. Minden könyvét olvastam: regényeit, novelláit, verseit, esszéit, tanulmányait, irodalomtörténetét, kritikáit, lepke-szárnýtöve-mézcsöppédes önvallomásait. Ő aranyozta be Dantéval agyamat. Az ő fényes, oltáriszentség-tiszta, fehér liliomkehely-szép, édes, édes, édes mustostök-illatú, fölvágott torokvér-bugyogású, az ólomgömb-sugárzástól kopasz vigyor-csillagú költészete és összművészete volt iránytűje ifjú szívemnek. [...] Tizenöt éves koromban megvettem, nem éppen virágoskerti szelíd illatozásban, de terrorban, háborúban nagy szent könyvét: *Az európai irodalom történetét*. Az lett az én otthonom. Az édes otthon. [...] Az én otthonom az a nádfüdeles kis faluszéli, tóparti vályogház volt, amiben felnőttem. [...] És eggyé-olvadt, összenőtt szívemben az édes vályogház-otthon és a Szent Könyv. Hát hol laktam én, hol nőttem férfivá? Bennük, bennük, bennük.⁶²

⁶⁰ KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Nincs benne tűz...” – Babits – 125 – = *Közelítések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, i. m., 500, 507.

⁶¹ RÁBA György, *Babits ünnepére*, Vigília, 2008/11, 831–853.

⁶² JUHÁSZ Ferenc, *Babits! Babits!*, Élet és Irodalom, 2008. dec. 12.

Rába György és Juhász Ferenc más és más formában ismétlik meg Szabó Lőrinc 1941-ben, „a halálhír órájában” szavakba foglalt értékelését: „Örökké meg fog maradni költészete. Ez a hihetetlenül komplex, magasrendű és ritka költészet. Az élő idegek, az élő értelem, az élő látás együttes költészete. Mindig lesz benne felfedezni való.”⁶³

(2009)

⁶³ SZABÓ Lőrinc, *A költő = Babits Emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, Bp., Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1941, 9.

NÉVMUTATÓ

- Aba-Novák Vilmos 160
 Abbott, H. Porter 289
 Ábrahám 308
 Ábrányi Emil 36, 299, 398
 Aczél György 407
 Acsády Károly 405
 Adamik Tamás 224
 Adorno, Theodor Wiesengrund 103
 Ady Endre 15, 16, 29, 30, 34, 36–42, 44–50, 52, 54, 55, 64, 66, 69, 73, 81, 84, 91, 96, 99, 100–102, 106, 112, 119, 123, 131, 134, 135, 141–146, 148, 149, 151, 153, 154, 159, 185, 199, 208, 211, 213–215, 224, 230, 231, 268, 269, 278, 280–283, 298, 301, 316, 317, 320–326, 333, 337, 345, 346, 350, 351, 355, 356, 358–361, 369, 371, 378, 379, 380, 381, 386–388, 394, 398, 406, 407, 409
 Ady Endréné Boncza Berta 91, 323
 Ady Lajos 30, 37, 103, 325
 Agárdi Péter 80, 83
 Ágnes, Szent 269, 270
 Ágoston Julián 130
 Ágoston, Szent 19, 163, 166, 191, 265, 269, 270–272, 275, 276, 288, 289, 295, 309, 378
 Ahmatova, Anna Andrejevna 101
 Albrecht Dezső 331–334
 Alexander Bernát 207, 220, 379
 Álgya Zoltán 95
 Alighieri, Dante / Dante
 Alkaiosz 378
 Alszegehy Zsolt 406
 Ambrus Zoltán 30, 36, 44, 135, 299, 300, 317
 Ambrus, Szent 19, 265, 269, 270
 Amery, Leo S. 56
 Ampenszám Ferenc 252
 Anaximandrosz 227
 Andersen, Hans Christian 299
 Anderson, Benedict 11
 Andics Erzsébet 397
 Andor József 398
 András, Szent 19
 Andrassy Gyula, ifj. 60
 Andrejev, Leonyid Nyikolajevics 215
 Andrić, Ivo 100
 Angelico, Fra 269
 Anonymus 13, 15, 20
 Antal Sándor 38–42, 44
 Antal, Remete, Szent 275
 Antalóczy Lajos 162
 Apollinaire, Guillaume 101, 327, 389, 390
 Apponyi Albert 278
 Apponyi Sándor 30
 Áprily Lajos 30, 124, 131, 205, 339
 Apró Ferenc 48, 408
 Aradi Szabó István 95
 Aragon, Louis 108
 Aranka György 291
 Arany János 25, 32, 111, 123, 135, 148, 154, 190, 193, 205, 211, 213, 216, 217, 220, 224, 228, 278, 280–283, 345, 371, 380, 391, 395, 398, 412
 Arisztipposz 162
 Arisztotelész 21
 Arkilokhosz 162
 Arp, Hans 394
 Árpád fejedelem 13, 22
 Arrighi, Cletto 34,
 Aschner Lipót 168,
 Asztalos Sándor 178, 303, 332
 Attila 13
 Augustinus, Aurelius 275, 276, 295
 Babits Angyal 84, 172
 Babits István 63
 Babits Mihály 15, 16, 19, 29, 30, 32, 35, 36, 38–43, 46, 48–52, 54–59, 61–65, 67, 73–75, 81–102, 105–107, 110–113, 115, 117–121,

- 123–125, 127, 128, 131, 133,
141–147, 149, 151, 152, 171, 172,
175, 179, 194, 195, 199, 205–232,
237–240, 242–244, 246–250,
252, 254, 256–267, 269, 271–
274, 276–284, 289, 294–296,
300, 316, 325, 329, 343, 346, 347,
351, 352, 358–360, 363, 367–
379, 381–384, 386–391, 393–
410, 412, 414
- Babits Mihályné Kelemen Auróra
84, 206, 279
- Bach Lóránt 405, 406
- Bach, Johan Sebastian 174
- Bacsó Béla 270
- Bagó Ilona, H. 128, 130
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics 272, 342
- Baja Mihály 220
- Bajcsy-Zsilinszky Endre 303, 337
- Bajomi Lázár Endre 339
- Bajza József 288
- Bakk Péter 335
- Bakó Endre 88
- Balabán Péter 64
- Balassa Bálint / Balassi Bálint
- Balassi Bálint 130, 146, 322, 367,
380, 398
- Balázs Béla 39, 41–43, 55, 59, 82,
152, 153, 159, 210, 211, 213, 220,
221, 229, 280, 320, 354, 363, 369,
382
- Balázs Géza 12
- Balfour, Arthur 70
- Bálint György 110, 112, 278, 283,
337
- Ballagi Aladár 90
- Balogh Edgár 102, 136, 179, 180,
331, 333, 335–337, 381
- Balogh József 122
- Balogh Tamás 118
- Baltz, Karl 343
- Balzac, Honoré de 154, 238, 240,
243, 279, 300, 361
- Bamberg, Corona 276
- Bánffy Ferenc 179
- Bánffy Miklós 179, 321
- Banga Ferenc 14
- Bangha Béla 53, 54, 143, 351, 352
- Bánhegyi Jób 146
- Bánki Vera 51
- Bánóczy László 55
- Bányai Elemér 30
- Barbusse, Henri 69, 108
- Bárczay Ferenc 292, 294
- Bárczi Géza 20
- Bárczy István 298
- Barcsai Fehér Géza 95
- Bardoly István 38, 80
- Bárdos Artúr 41
- Bárdos László 33, 272
- Bárdos Zsuzsanna 295
- Baros Gyula 29, 30, 31
- Barsi Balázs 276
- Bársony István 300
- Barta János 403
- Barta Lajos 89, 112
- Bartal Antal 207
- Bartalis János 110, 177, 178, 278,
283, 403
- Bartha Albert 72
- Bartók Béla 29, 38, 41, 48, 50, 130,
151, 159, 182, 350
- Basch Lóránt 82, 88, 95, 97
- Bata Imre 172, 175, 218, 219, 258,
341–343, 346, 368
- Báthori Csaba 403
- Batsányi János 65
- Baudelaire, Charles 33, 36, 45, 148,
199, 209, 210, 212, 215, 221, 222,
229, 237, 282, 300, 379, 386
- Bauer Ervin 152–156
- Bauer Herbert / Balázs Béla
- Bauer Hilda 154, 156
- Bazsányi Sándor 18
- Beauvoir, Simone de 151, 194, 295
- Bebel, August 108

- Beck Ö. Fülöp 99, 280
 Becker Fülöp 210
 Bedecs László 410
 Békássy Ferenc 124
 Békássy Istvánné Bezerédj Emma 95, 123
 Béla, IV. 12
 Béládi Miklós 108
 Belia György 16, 19, 42, 73, 101, 206, 207, 209, 212, 222, 256, 258, 295, 361, 401, 403, 408
 Belij, Andrej 224
 Bella István 17
 Bem József 336
 Benda, Julien 378
 Bende József 189
 Benedek Elek 178
 Benedek István 339
 Benedek Marcell 32, 55, 59, 163, 205, 262, 264, 357, 392, 408
 Benedek Mihály 97
 Benedek, Szent 19
 Beniczkyne Bajza Lenke 299
 Benjamin, Walter 250
 Benstur, Eytan 72
 Beöthy Zsolt 25, 29, 31, 32, 43, 93, 208, 209, 237, 278
 Berczeli A. Károly 124
 Berda József 109, 158–161, 163–166, 168, 170, 278, 283, 339, 347, 404
 Berde Mária, R. 124
 Bergson, Henri 51, 52, 146, 238, 360, 378, 389, 390
 Berhlen István 74
 Berinkei Dénes 74, 75, 77, 80, 83
 Bernanos, Georges 190
 Bernát, Szent 268
 Bernáth Árpád 31
 Bernáth Aurél 300, 396
 Bernáth Ernő 304
 Bertha Zoltán 304
 Berzeviczy Albert 80, 93, 380
 Berzsényi Dániel 111, 147, 281, 288, 315, 322, 344, 378, 383, 411
 Bessenyei György 29, 32, 250, 288, 291, 380
 Bethlen Gábor 102, 133, 336
 Bethlen István 48, 102, 104, 114, 115, 123, 126, 128, 132–134, 136, 137, 278, 333, 400
 Bethlen Kata 146
 Bethlen Miklós 295, 309
 Bibó István 12, 63, 68, 76, 136
 Bibó Lajos 124
 Bíró Ferenc 22, 287, 288
 Bíró József 412
 Bíró Lajos 36, 44, 51, 53, 87, 88–90, 104, 214
 Bisztray Gyula 406
 Bitay Árpád 331
 Bittei Lajos 24
 Blaga, Lucian 14
 Blaha Lujza 300
 Blaskovich István 172
 Blaskovich Mária 172
 Blau Lajos I. Bíró Lajos
 Blok, Akexabdr Alexandrovics 69
 Bloom, Harold 273
 Boccacció, Giovanni 256, 259, 261
 Boda József 95
 Bodnár György 100, 101, 152, 157, 211, 216
 Bodnár Zsigmond 43, 208, 215, 216, 239
 Bodor Béla 413
 Bodri Ferenc 408
 Bognár Antal 12
 Bognár István 176
 Bognár Zsuzsa 34
 Bohuniczky Szeffi 404
 Boileau, Nicolas Despreaux 210, 228
 Bóka László 264, 325, 392
 Bokányi Dezső 125
 Bókay Antal 24, 221
 Boldizsár Iván 124, 181, 339

- Bolland, Jean 269
 Boncza Berta / Ady Endréné
 Bónyi Adorján 171, 343
 Borbándi Gyula 102, 183
 Borbás Mária 221
 Bori Imre 344, 361
 Bornemissza Péter 15
 Boros László 406
 Borsos Miklós 339
 Borzsák István 226, 227
 Bosch, Hieronymus 269
 Bossányi Ferenc 291
 Boswell, James 279
 Botka Ferenc 397
 Botticelli, Sandro 266
 Böhm Vilmos 130,
 Bölöni Farkas Sándor 290
 Bölöni György 37, 135
 Bözödi György 303, 332, 334
 Brassai Zoltán 80
 Brătianu, Ionel 337
 Braun Róbert 67,
 Braun Soma 406
 Brecht, Bertolt 324
 Bresztovszky Ernő 210, 229,
 Brisits Frigyes 128
 Brod, Max 282
 Bródy Sándor 36, 44, 76, 141, 145,
 299
 Brontë, Emily 357
 Browning, Robert 372, 390
 Brueghel, Peter, id. 269
 Brunetière, Ferdinand 94
 Buber, Martin 408
 Buda Attila 57, 63, 100, 206, 278
 Budai György 179
 Budai Nagy Antal 182, 336
 Buday Dezső 230, 278
 Buharin, Nyikolaj Ivanovics 72
 Burckhardt, 258
 Burján Károly 53, 398
 Büttner Helén 149
 Byron, George 64, 212
 Caesar, Julius 20, 295, 309
 Cartledge, Bryan 50, 67, 75, 78, 80
 Catullus, Caius Valerius 19, 378
 Cellini, Benvenuto 289, 290
 Cendrars, Daise 327
 Cervantes, Miguel de 300, 380
 Cézanne, Paul 41
 Chamberlain, Houston Stewart 211
 Champfleury, Jules Husson 238
 Chardin, Teilhard de 191
 Cholnoky Viktor 44, 148, 351, 355,
 356
 Chopin, Frédéric 300
 Chorin Ferenc 48
 Cicero, Marcus Tullius 19, 199
 Claudel, Paul 190, 194, 260, 390
 Cocteau, Jean 108
 Codreanu, Corneliu Zelea 334
 Coleridge, Samuel Taylor 379
 Comenius, Johannes Amos 21
 Compagnon, Antonie 218
 Crevelle, 108
 Crivelli, Carlo 266
 Curtius, Rufusz 21
 Czeizel Endre 12, 228, 394
 Czetter Ibolya 47
 Czigány Dezső 38
 Czine Mihály 48, 100
 Czóbel Béla 350
 Czóbel István 149
 Czóbel Minka 15, 44, 123, 146–149,
 159, 299, 386
 Csanádi Albert 165
 Csanádi Imre 17
 Csanády György 124
 Csányi László 407, 408
 Császár Elemér 30, 93, 135, 257,
 397, 403, 406
 Csáth Géza 45, 145, 148, 214, 280,
 351
 Csáti Demeter 15
 Csató Kálmán 103

- Csehov, Anton Pavlovics 215
 Cseke Péter 179, 304
 Csernoch János 122
 Cserny József 79
 Cséve Anna 178, 408
 Csillag Teréz 300
 Csinszka / Ady Endréné Boncza
 Berta
 Csizmadia Sándor 159
 Csokonai Vitéz Mihály 22, 41, 111,
 149, 288, 291, 322, 367, 373, 398
 Csokonai-Ilés Sándor 55
 Csontváry Kosztka Tivadar 29, 147
 Csoóri Sándor 17
 Csuka Zoltán 308
 Csurdi Sándor 281
 Csűry Bálint 331

 Dallos Sándor 124, 339
 Dante 94, 198, 199, 257, 259, 262,
 369, 379, 380, 402
 Darányi Ignác 80
 Darvas József 25, 110, 182, 304
 Dávid Gyula 304
 Dávid, Szent 187
 Deák Ferenc 122
 Debreczeny Lili 95
 Debussy, Claude 300
 Dékány István 105
 Delaunay, Robert 394
 Dénes Iván Zoltán 12, 68
 Dénes Sándor 40
 Derrida, Jacques 342, 408
 Dersi Tamás 93
 Déry Tibor 108, 110, 120, 295, 320,
 363, 397, 401
 Descartes, René 21, 283, 393
 Desewffy József 288
 Dessewffy Aurél 80
 Devecseri Gábor 226
 Dézsi Lajos 29, 31, 208, 367, 380
 Dickens, Charles 300
 Dide / Kosztolányi Dezső

 Dienes Barna 95
 Dienes László 51, 65, 331
 Dienes Pál 51, 64, 90, 121
 Dienes Valéria 51, 146, 211,
 Diósyné Brüll Adél 37, 39, 41
 Dobossy László 33, 134
 Dóczy Jenő 406
 Dohnányi Ernő 298
 Domokos Pál Páter 335
 Domonkos Mátyás 166
 Donászy Ferenc 299
 Donatus, Aelius 19
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics
 215, 243, 250, 296, 300
 Dózsa György 182
 Döblin, Alfred 250
 Dörner János 198
 Dörömbözi János 21
 Dreiser, Theodore 392
 Dreyfus, Alfred 37
 Dsida Jenő 16, 136, 177–179, 308,
 331, 334
 Dugonics András 14, 22, 285, 299
 Duhamel, Georges 110, 112
 Dukai Takács Judit 146
 Dukét Géza 288,
 Dumas, Alexandre, ifj., 300
 Dutka Ákos 36, 38–42, 96, 214, 339

 Eckhardt Sándor 130, 137, 342
 Éder Zoltán 206, 246, 408
 Édes Gergely 293
 Egedy Gergely 114
 Egri Viktor 112
 Egry Gábor 68, 169
 Ehrenburg, Ilja Grigorjevics 110,
 327
 Eisemann György 34, 218, 219
 Elek Artúr 44, 45, 96, 228, 316, 317
 Elek Oszkár 32
 Elek, Szent 270, 275
 Eliot, Thomas Stearns 101, 324,
 359, 373–375, 390, 411

- Eluard, Paul 108
 Emőd Tamás 37–39, 41, 42, 53, 96
 Endrődi Sándor 30, 35, 141, 143,
 148, 149, 212, 230, 299
 Engels, Friedrich 108
 Entz Géza 335
 Eörsi István 77, 396
 Eötvös József 122, 250
 Epikurosz 162
 Erdei Ferenc 179, 180, 182, 335
 Erdélyi József 96, 109–111, 113,
 129, 131, 159, 177, 179, 283
 Erdész Ádám 181
 Erdődi Béla 21
 Erdődi Sándor 316
 Erdős Renée 44, 141, 146, 147, 222
 Erüximakhosz 162
 Esterházy Mária 116
 Eszterházy József 292
 Esterházy Péter 199

 Fábíán Dániel 179, 180
 Fábry Zoltán 103, 320, 322
 Falu Tamás 123
 Faludi Ferenc 220
 Falus Róbert 162
 Faragó Pál, dr. 83
 Farkas Gyula 125, 135
 Farkas Imre 15
 Farkas László 257
 Farkas Mihály 397
 Farkas Zoltán 128
 Fáy András 250, 290
 Fazekas Mihály 111
 Fedák Sári 300
 Fehér Ferenc 393
 Feitl István 68
 Féja Géza 131, 182, 303, 304, 335,
 405
 Fejtő Ferenc 131
 Fekete Éva 396
 Feleky Géza 144

 Fellner Henrik 48
 Felvinczi Takács Zoltán 347
 Fénelon, François 211
 Fenyő István 111, 281
 Fenyő László 109, 113, 410
 Fenyő Miksa 44, 45, 48, 92, 96, 107,
 144, 153, 196, 198, 298, 315, 316,
 377
 Ferenc József 197
 Ferenc, Szent 12
 Ferencz Győző 179, 185
 Ferenczi Noémi 298
 Ferenczi Zoltán 143
 Ferenczy Béni 298
 Fichte, Johann Gottlieb 12
 Finály Henrik 226
 Finta Gábor 34
 Flaubert, Gustave 33, 130, 199, 212,
 225, 238, 240, 279, 281, 296, 299,
 300, 329, 362
 Flavius, Josephus 155
 Fleischer Ernő / Emőd Tamás
 Flórián Tibor 334
 Fodor András 297, 347, 412
 Fodor Árpád, R. 135
 Fodor József 113, 182, 410
 Follain, 375
 Fónagy Iván 345
 Forbáth Imre 112
 Forgács Anna 23
 Forster, Edward Morgan 193
 Fort, Paul 212
 Földessy Gyula 32, 131, 325, 326
 France, Anatole 238, 261, 271
 Franchet d'Espèrey, Louis 72
 Frangepán 65
 Fráter Lóránt 300
 Fráter Zoltán 44, 49, 94, 142, 215,
 216, 281, 315, 317–319, 379, 409
 Freud, Sigmund 258, 259, 359
 Fromentin, Eugène 296
 Fröhlich Brúnó 151, 153

Fröhlich László 63, 153, 154
 Fröhlichné Kaffka Margit / Kaffka Margit
 Fülepi Lajos 29, 36, 102, 347, 348, 403
 Fürst Sándor 166
 Füsi József 128
 Füst Milán 94–96, 109–111, 141, 144, 159, 185, 223, 231, 232, 281, 285, 316, 317, 339, 374, 375, 388, 389, 403, 406
 Fűzfa Balázs 23, 349, 413

 Gaál Gábor 331
 Gaál Mózes, ifj. 89
 Gábor Andor 30, 53, 55
 Gábor Livia 295
 Gáborjáni Szabó Zoltán 91
 Gadamer, Hans-Georg 315, 324, 408
 Gál Ágnes 51
 Gál Ferenc 190
 Gál István 51, 57, 88
 Gál József 190
 Gál Julianna 51
 Galántai József 66
 Gáll Ernő 335
 Gallen-Kallela Akseli 48
 Gallus Sándor 129
 Gara László 108
 Garami Ernő 60, 130, 354
 Garay János 214
 Garbai Sándor 60, 76, 77
 Gárdonyi Géza 30, 44, 80, 135, 250, 299, 300
 Gárdos Mariska 301
 Gartledge, Bryan 50
 Gáspár Endre 108
 Gáspár Jenő 15
 Gasset, Ortega y 334
 Gauguin, Paul 41
 Gautier, Theophile 45, 212, 221

Geiger (Dienes) Valéria / Dienes Valéria
 Gelléri Andor Endre 107, 110, 403
 Gellért Oszkár 36, 45, 48, 95–97, 109, 110, 153, 230, 317, 339, 369, 410
 Géo, Charles 108
 George, Stefan 221, 222, 224
 Geréb György 21
 Gergely Jenő 50, 53, 60, 66, 75, 78, 89, 128
 Gergely, IX. pápa 269
 Gerő Ernő 397
 Gessner, Salomon 287
 Géza fejedelem 18
 Gide, André 111, 130, 240, 390
 Gintli Tibor 27, 288, 357–363
 Giono, Jean 392
 Giotto, di Bondone 12
 Gladkov, Fjodor Vasziljevics 110
 Glatz Ferenc 18, 104, 114, 115
 Gobineau, Arthur de 258
 Goethe, Johan Wolfgang von 105, 191, 199, 209, 211, 212, 240, 266, 272, 278, 282, 320, 287, 290, 293, 300, 371, 373, 380
 Goldmann, Lucien 47
 Gombocz Zoltán 132
 Gombos Gyula 35, 102
 Gordon Győri János 24
 Gorkij, Makszim 69, 110, 215, 250
 Gozzano, Guido 34
 Gozsdu Elek 34, 44
 Gömbös Gyula 128
 Gönczi Jenő 50
 Göndör Ferenc 66, 353
 Gragger Róbert 32, 96, 130
 Gratz Gusztáv 50, 60, 132, 134
 Greiner Andor / Gábor Andor
 Greiner Jenő 45
 Grezsa Ferenc 209
 Groza, Petru 334, 336, 337

- Grünewald, Matthias 269
 Gulácsy Irén, P. 103, 104, 124, 128, 146
 Gulácsy Lajos 147
 Gulácsy Lajos 38, 48
 Gulyás József 220
 Gulyás Pál 124, 300
 Gusti, Dimitrie 179, 181, 333
- Gyallay Domokos 124
 Gyárfás Miklós 397
 Gyenes György 228, 394
 Gyergyai Albert 121, 295, 296–298, 300, 301, 400, 403
 Gyóni Géza 25
 Gyökössi Endre 15, 144, 220
 György Lajos 331
 György Mátyás 396
 György Oszkár 36, 95, 205, 210, 211, 220, 221, 224, 229, 279, 282, 283, 300
 Györkös Alajos 227
 Győry Dezső 103
 Gyula diák / Somogyvári Gyula
 Gyulai Márta 316
 Gyulai Pál 43, 133, 208, 237, 250, 318
 Gyürki László 190
- Habsburg József nádor 122
 Hadik János 196, 197
 Hadnagy Lőrinc 309
 Hajdu Henrik 163
 Hajnal Anna 111
 Hajnal Anna 347, 386, 388
 Hajnal István 104, 105
 Hajnóczy József 292
 Hajtai főigazgató 83
 Halasi Andor 324
 Halasy-Nagy József 345, 347
 Halász Előd 38, 359
 Halász Gábor 111, 128, 130, 132, 135, 136, 373, 391, 406
 Halász Imre 136
- Halász Jenny 82
 Hamsun, Knut 250
 Hamvas Béla 69, 348
 Hankiss János 335
 Harmati Lília 228, 394
 Harsányi Lajos 15, 143, 406
 Harsányi Zsolt 351
 Hartmann János 39, 124, 130
 Határ Győző 33
 Hatvany Lajos 30, 41, 44, 55, 76, 95, 100, 101, 118, 120, 125, 130, 136, 143, 144, 250, 316–318, 322, 325, 339, 382, 399–401, 406
 Hauf, Wilhelm 243
 Havas Ferenc 22
 Havas László 18
 Háy János 413
 Hedda / Nemestóthy Szabó Hedvig
 Hegedüs Lóránt 48, 105
 Hegedüs Mária 199
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 215, 239
 Hegyi Ferenc 21
 Hegyi Katalin 130
 Heidegger, Martin 324, 342
 Heine, Heinrich 209, 210, 220, 357
 Heinlein István 90
 Heinrich Gusztáv 287
 Hekler Antal 128, 129
 Heltai Gáspár 308
 Heltai Jenő 36, 216, 299, 410
 Henrich Gusztáv 207
 Herakleitosz 227
 Herczeg Ferenc 42, 61, 80, 86, 103, 115, 128, 141, 142, 144, 145, 154, 212, 230, 250, 278, 299, 300, 316, 329, 363, 397
 Herder, Johann Gottfried von 12
 Heredia, Jose-Maria de 212
 Hevesi András 194
 Hevesi Gusztika 40
 Hevesi Sándor 69
 Hevessy Iván 158, 163

- Hévizi Ottó 325
 Hibschr Sándor 391
 Hilarius, Szent 379
 Hitler, Adolf 68, 166, 197, 198
 Hodža, Milan 72
 Hoffmann, Ernst Theodor
 Amadeus 261
 Hofmannsthal, Hugo von 221, 224, 409
 Holl Béla 21
 Hollier, Denis 409
 Hollós István, dr. 243
 Hollósy Simon 29
 Hóman Bálint 132, 136, 278
 Homérosz 259, 293, 380
 Hont Ferenc 179
 Horatius, Quintus Flaccus 20, 199,
 223–228, 271, 272, 360, 378, 387
 Horkay Hörcher Ferenc 18
 Hort Ida 331
 Horthy Miklós 92, 118, 353
 Horthy Miklósné 116
 Horváth Árpád 298
 Horváth Béla 80
 Horváth Henrik 55
 Horváth János 29, 30, 32, 116–118,
 121–123, 128, 130–133, 136,
 159, 214, 218, 219, 297, 325, 342,
 400, 406
 Horváth Károly 279
 Horváth Márton 396, 397
 Horváth Zoltán 50
 Horváth Zsuzsa 34
 Hölderlin, Friedrich 191, 300
 Hubert Emil 44
 Hugo, Victor 357
 Humboldt, Wilhelm von 21, 393
 Hume, David 377
 Hume, David 207, 224
 Hunfalvy 215
 Hunyadi Mátyás 323
 Hunyady Sándor 178, 330
 Huszár Tibor 132
 Huszti József 126
 Ibsen, Henrik 146, 147, 149, 151,
 209, 212, 220
 Ignácz Károly 169
 Ignótus Pál 32, 35, 36, 44, 45, 47,
 53–55, 67, 76, 96, 98, 99, 111,
 120, 143, 144, 148, 230, 258, 280,
 298, 369, 401, 405, 409
 Ilia Mihály 37, 39–41
 Illés Endre 339
 Ilona, Szent 270
 Illyés Gyula 16, 108–113, 129, 131,
 136, 159, 177, 179, 180–182, 193,
 195, 214, 227, 278, 280, 284, 295,
 297, 301, 304, 316, 323, 358, 363,
 380, 386, 388, 395, 406, 407,
 410–412, 415
 Imre Sándor 30
 Imrédy Béla 136, 137
 Indig Ottó 38, 40, 41
 Iser, Wolfgang 28, 276, 342
 István, I., Szent 18
 Iványi-Grünwald Béla 298
 Izsák Lajos 50, 53, 60, 66, 73, 78,
 89, 128
 Jakab Ödön 212
 Jakabffy Elemér 182
 Jakó Zsigmond 335
 Jakobovics Oszkár / Jászi Oszkár
 James, William 52, 207, 224, 243,
 258, 372, 379, 386
 Jancsó Béla 335
 Jancsó Benedek 132, 134
 Jancsó Elemér 179, 335
 Jankovich Ferenc 300, 410, 412
 Jankovics József 62, 82, 86, 92, 121,
 377, 384, 385
 Jány Gusztáv 78
 Jászai Mari 300
 Jászi Alíz 51, 52, 54, 296
 Jászi Oszkár 15, 37, 50–54, 56–60,
 67, 74, 80, 82, 85, 90, 146, 151,
 211, 278, 352, 354, 371, 399

- Jauss, Hans-Robert 342, 408, 412
 Jékely I. Áprily Lajos
 Jékely Zoltán 124, 129, 177, 333,
 386, 388, 410
 Jelenits István 18
 Jeromos, Szent 269, 270, 271
 Jeszenszky Géza 56
 Jób Dániel 45
 Jócsik Lajos 102, 381
 Johnson, Samuel 279
 Jókai Mór 46, 135, 147, 250, 253,
 257, 300, 357
 Jóó András 68
 Joyce, James 253
 József (Habsburg) főherceg 60, 66,
 80
 József Attila 16, 95, 105, 106, 109,
 110, 112, 113, 129, 130, 131, 136,
 159, 177, 179, 181, 193, 205, 208,
 278, 282, 283, 320, 324, 346, 358,
 360, 371, 374, 388, 394, 405–408,
 410
 József Jolán 406
 József, II. (Habsburg-Lotaringiai) 13
 Judik Etel 153
 Judit 196
 Jugendstil, 386
 Juhász Andrea 47
 Juhász Ferenc 17, 411, 412, 414
 Juhász Gyula 36, 38–43, 48, 87, 95–
 97, 112, 121, 129, 131, 143, 159,
 205, 208, 209, 211–214, 216, 220,
 225, 229, 238, 256–258, 261, 263,
 278–280, 282, 283, 300, 351, 368,
 379, 386, 387, 394, 395, 405
 Julianus barát 102
 Jung, Carl Gusztav 238
 Justh Zsigmond 34, 44, 147–149
 Justus Pál 64

 Kabdebó Lóránt 91, 93, 95
 Kacsó Sándor 124
 Kacsóh Pongrác 404

 Kádár Endre 351
 Kádár Erzsébet 124
 Kádár Lehel 353
 Kadlecovits Géza 53, 169
 Kaetsc, John 380
 Kaffka Gyula 151
 Kaffka Margit 44, 45, 63, 86, 96,
 130, 142–144, 146, 147, 151–
 157, 214, 216, 238, 250, 258
 Kaffka, Andreas 151
 Kafka, Franz 69, 282, 295
 Kállay Miklós 128
 Kalló Etel 298, 299
 Kálmán C. György 271
 Kalmár György 22
 Kálnoky László 386
 Kálti Márk 15
 Kant, Immanuel 51, 55, 81, 85, 101,
 130, 199, 212, 258, 272, 378
 Kánya Kálmán 136
 Kányádi Sándor 16, 17
 Kaposi József 55
 Karácsony Benő 131, 178,
 Karácsony Sándor 171, 343
 Karádi Éva 396
 Kardos Albert 143
 Kardos László 392
 Kardos Pál 407
 Karedeván Károly 39
 Karinthy Frigyes 30, 51, 55, 141–
 145, 153, 278, 281, 317, 379, 403,
 406
 Kármán József 288
 Károly I. osztrák császár; Károly IV.
 magyar király 60
 Károly Irén 39
 Károly Róbert 151
 Károlyi Amy 343
 Károlyi István 248
 Károlyi Mihály 60, 64, 66, 67, 71,
 74, 75, 77, 80, 82, 91, 125, 130,
 353, 354, 399
 Károlyi Mihályné 64, 66, 87

- Károlyi Sándor 151
 Kárpáti Aurél 347
 Kassák Lajos 59, 69, 70, 82, 85, 89,
 94, 101, 103, 107–110, 125, 129,
 131, 135, 152, 158, 159, 191, 278,
 283, 295, 298, 316, 319, 327–329,
 372, 380, 387, 388, 393, 396, 401,
 403, 406, 410, 413
 Katalin, Sienai Szent 269
 Kati / Kilián Katalin
 Kayser, Albrecht Cristoph 287
 Kazinczy Ferenc 21, 256, 278, 287–
 291, 293, 294, 315, 341
 Kazinczy Gábor 287, 294
 Kazinczy József 287, 291, 293
 Kazinczyné [Kazinczy Ferenc anyja,
 Bossányi Zsuzsanna] 294
 Kecskeméty Vég Mihály 308
 Kéki Béla 333
 Kelemen Ákos 279
 Kelemen Auróra / Babits Mihályné
 Kelemen Auróra
 Kelemen Imre 206
 Kelemen József 206, 279
 Kelemen Lajos 333
 Kelemen Mihály 205, 279
 Kelevéz Ágnes 171, 206, 218, 219,
 278, 282, 368, 369, 394, 408
 Kemény István 76,
 Kemény János 309, 333
 Kemény Simon 42, 43, 44, 47, 53,
 143, 350, 387
 Kemény Zsigmond 59, 237
 Keményfy János 128,
 Kenyeres Imre 342
 Kenyeres Zoltán 26, 27, 47, 48, 52,
 100, 107, 171, 214, 281, 325, 341,
 342–349, 359, 393
 Képes Géza 124
 Kerék Mihály 134
 Kerényi Károly 238, 347
 Keresztury Dezső 124, 134, 135,
 257, 264, 353, 360, 407
 Keresztury Mária 25
 Kéri Pál 48
 Kernstok Károly 48, 55, 80, 298,
 350
 Kertész Imre 354
 Kéthly Anna 403
 Kézai Simon 15
 Kierkegaard, Søren Aabye 359
 Kilián István 413
 Kilián Katalin 411
 Kipling, Joseph Rudyard 299
 Király György 32, 396
 Király István 34, 38, 120, 166, 320–
 325, 359, 393, 398
 Kis János 315
 Kisfaludy Károly 22, 288, 220, 288
 Kiss Elemér 333
 Kiss Ferenc 212, 258
 Kiss János 147, 291
 Kiss Jenő 333, 334
 Kiss József 34, 35, 44, 144, 148,
 151, 154, 216, 230, 278, 279, 282,
 316, 351, 379, 400
 Klaniczay Tibor 166
 Klapka György 151
 Klebelsberg Kunó 104, 105, 114–
 117, 121–128, 136, 281, 333, 400
 Klein Ármin / Miklós Andor
 Klein, Stefan I. 281
 Kniezsa István 335
 Kocsis Károly 14, 16
 Kodály Zoltán 48, 50, 122, 130, 151,
 159, 171, 179, 210, 221, 342, 344,
 345, 350, 396
 Kodolányi Gyula 132, 134
 Kodolányi János 74, 79, 107, 131,
 136, 179, 182
 Kohn Simon / Kemény Simon
 Kollányi Ágoston 39
 Kollarits Krisztina 116, 117, 119,
 400
 Koltay-Kastner Jenő 38
 Komáromi János 103, 124, 131, 135

- Komját Aladár 89, 396
 Komjáthy Aladár 51, 52, 55, 64, 96,
 98, 125, 410
 Komjáthy Jenő 34, 36, 148, 159,
 213, 216, 224, 283, 397
 Komlós Aladár 118, 120, 148, 338,
 371, 398, 405, 406
 Komor András 410
 Komoróczy Emőke, G. 327, 328
 Konok Péter 169
 Koós-Kovács István 334
 Kornfeld Móric 48, 71, 74, 81, 118,
 132–134, 136, 278, 353, 354, 399
 Kornfeld Móricné 399
 Korompay H. János 31, 32
 Kós Károly 103, 124, 182, 332,
 Kosáry Domokos 21, 22, 132, 134,
 136
 Kosáryné Réz Lola 94, 95, 124, 403
 Kossuth Lajos 15, 197, 231, 335
 Kosztolánczy Tibor 43
 Kosztolányi Dezső 32, 35, 39, 45,
 48, 49, 52, 55, 78, 95, 96, 100,
 121, 129, 131, 135, 141–145, 148,
 149, 151, 171, 194, 205, 208–214,
 216, 224, 225, 229, 231, 237, 238,
 241, 243, 256–258, 261, 263, 264,
 272, 277–283, 320, 325, 329,
 343–346, 351, 353, 355, 361, 372,
 380, 386–388, 394, 395, 397, 403,
 406, 408, 409
 Kosztolányi Dezsőné 78
 Kosztolányi István 190
 Kosztolányiné Harmos Ilona 351,
 353
 Kovács Ágnes 47
 Kovács András Ferenc 308, 412,
 413
 Kovács Árpád 277
 Kovács Endre 252
 Kovács Ida 171
 Kovács Imre 134, 136, 180–184,
 301, 304, 335
 Kovács Mária 95
 Kováts Dániel 293
 Kováts Dávid 287
 Kozáry Gyula 39, 44
 Kozma Andor 30, 44, 96, 131, 148,
 212, 230, 278
 Kozma Lajos 300
 Kozma Mihály 413
 Kóhalmi Béla 51, 65
 Kölcsey Ferenc 151, 308, 380, 411
 Könczöl Csaba 272
 Köpeczi Béla 13
 Kőrösfői-Kriesch Aladár 55
 Kőszeg Ferenc 36, 44, 48, 97, 281,
 315, 316
 Kövendi Dénes 163
 Kramař, Karel 68
 Krausz Tamás 69, 76
 Kretzoi Miklósné 221
 Krúdy Gyula 43, 61, 62, 87, 131,
 135, 141, 151, 152, 281, 322, 329,
 358
 Krúdy Zsuzsa 61
 Kulcsár Szabó Ernő 219, 361, 392,
 414
 Kun Béla 71–73, 75–78, 83, 125,
 354, 399
 Kun József 48, 230, 256, 369
 Kuncz Aladár 32, 124, 125, 178,
 257, 261, 403
 Kunfi Zsigmond 48, 50, 54, 60, 66,
 74, 75, 77, 80, 83–85, 87, 90, 121,
 352, 354
 Kürthy Klára 300
 Lacan, 342
 Lacika / Fröhlich László
 Laczkó András 408
 Laczkó Géza 30, 339
 Laczkó Gézáné 89
 Laczkó Miklós 131, 319
 Lafargue, Paul 108
 Lägerlöff, Selma 147

- Lakatos Géza 78
 Lakatos Imre 178
 Lakatos István 273, 274, 276
 Lám Frigyes 124
 Lampérth Géza 212, 230
 Lánci Jenő 48
 Lancsics Bonifác 165
 Landler Jenő 108, 109
 Láng Gusztáv 47
 Láng József 199, 218, 394
 Lantos Adolf 55
 Lányi Sarolta 120, 263, 401
 Largeaud, Marcel 108
 Lassing, 287
 László Dezső 331, 335
 László Zsigmond 160
 Latinovits Zoltán 320
 Lator László 412
 Laxness, Halldór 100, 392
 Lázár Kovács Ákos 18
 Leberghe, Van 258
 Lebovics Menyhért / Lengyel
 Menyhért
 Léda / Diósyné Brüll Adél
 Lehr Albert 216
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 378
 Lejeune, Philippe 289, 295
 Lenau, Nikolaus 220
 Lendvai István 86, 93, 115, 123,
 322, 353, 400
 Lendvai L. Ferenc 12
 Lengyel András 350–353, 355
 Lengyel Balázs 191, 397
 Lengyel Géza 48
 Lengyel József 51, 396
 Lengyel Laura 300
 Lengyel Menyhért 51, 53, 55
 Lenin, Vlagyimir Iljics 69, 72, 73,
 83, 108, 354
 Leonov, Leonyid Maximovics 110
 Leopold Gusztáv 52
 Leopold Lajos 54, 64
 Leopold Lajos, ifj. 64
 Lesznai Anna 48, 76, 118
 Lévy József 57, 404
 Levinas, Emmanuel 408
 Lichtmann Tamás 363, 403
 Liebknecht, Karl 69
 Ligeti Ernő 178
 Lindner Béla 352
 Lippa Tímea 91
 Lisle, Leconte de 209, 212, 221
 Liszickij, El 327
 Liszt Ferenc 300
 Lisztóczy László 165
 Litván György 52, 80
 Lloyd George, David 56, 70
 Lorca, García Federico 324
 Lotman, Jurij 353
 Lotz Károly 40
 Lovass Gyula 129
 Lovik Károly 300
 Lőcsei Péter 171, 173, 349
 Lucanus, 19
 Lueger, Karl 206
 Lukács, Szent 379
 Lukács György 26, 29, 32, 44, 51,
 55, 59, 71, 74, 77, 81, 82, 89, 90,
 108, 109, 278, 297, 298, 308, 316,
 317, 347, 354, 369, 371, 378, 382,
 392, 393, 395–397, 407
 Lukács József 298,
 Lukacs, John 70
 Luther Márton 11
 Lux Terka 131, 146, 351
 Luxemburg, Rosa 69
 Lyka Károly 44
 Mach, Ernst 207, 212, 224
 Machiavelli, Niccolò 199
 Madách Imre 99, 147, 149, 343, 357,
 379
 Madarász Imre 34
 Madzsar Alíz / Jászi Alíz

Madzsar József 51, 54, 65, 151
 Madzsar Józsefné Jászi Alíz *l.* Jászi Alíz
 Maecenas 224
 Maeterlinck, Maurice 194, 260
 Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics 69
 Majdani Gyula 220
 Majláth János 80
 Majoros György 92
 Majtényi Flóra 146
 Makai Emil 216
 Makkai László 305, 331, 335
 Makkai Sándor 131, 134, 178, 307, 308, 331, 335
 Malraux, André 295
 Mallarmé, Stéphane 33, 36, 101, 112, 212, 237, 327, 372, 386, 390
 Malonyay Dezső 300
 Malot, Hector 299
 Mályusz Elemér 104, 105, 126, 335
 Man, Paul de 170, 289, 291
 Mandelstam, Oszip Emiljevics 101, 224
 Mándy Iván 191, 397
 Manga tanfelügyelő 83
 Maniu, Iuliu 336
 Mann, Thomas 118, 238, 240, 278, 297, 298, 377
 Mannheim Károly 82
 Manojlovits Tivadar 39
 Márai Sándor 193, 295, 329, 330, 395, 397
 Marconnay Tibor 403
 Márffy Ödön 38, 40, 48
 Margitay Gábor 402
 Margócsy István 23, 126
 Margócsy József 147
 Maris 291, 292
 Markiewicz, Henryk 179
 Markója Csilla 38, 80
 Markos György 64
 Márkus László 122, 281
 Marmontel, Jean-François 287
 Marno János 410, 412
 Marosvölgyi Gábor 38
 Maróth Miklós 71
 Marschalkó Lia 95
 Martinkó András 32
 Martinovics Ignác 65, 288, 292
 Márton Áron 178, 332, 333, 335
 Márton Jenő 162
 Marton József, dr. 178
 Márványi Judit 44, 97, 281, 315, 316
 Marx, Karl 75, 108, 198
 Máté, Szent 167
 Matolcsy Mátyás, dr. 182
 Mátrai Rudolf 105
 Mátyás *l.* Hunyadi Mátyás
 Maugham, William Somerset 103
 Mécs László 123, 190
 Medgyasszay Vilma 403
 Mednyánszky Alajos, B. 12
 Mednyánszky László 147, 149
 Medvigy Endre 100
 Megyer Szabolcs 160
 Méhely Lajos 123
 Meinecke, Friedrich 12, 14, 16
 Melczer Tibor 278, 408
 Méliusz József 182
 Mellér Simon 44
 Meredith, George 238
 Merezkovszkij, Dmitrij Szergejevics 258
 Mészáros István 18–20, 23
 Mezey Katalin 17
 Michelangelo, Buonarroti 289
 Micu-Klein, Inocenthié 13
 Miczkiewicz, Adam 64
 Mígray József 83
 Mihályfi Ernő 95
 Mikes János 80
 Mikes Kelemen 210, 279
 Mikesy Sándor 215
 Miklós Andor 350, 53
 Miklós Jutka 41–43, 230

- Miklós Pál 349
 Mikó Imre 179, 182, 304, 332
 Mikszáth Kálmán 44, 135, 257, 300, 350, 384
 Milotay István 93, 123, 351, 352
 Milton, John 209, 220, 380
 Mindszenty József 197, 198
 Miskolczy Ambrus 14
 Mócsy András 305
 Mohácsi Jenő 208, 214, 279, 280
 Mohai V. Lajos 61
 Moholy-Nagy László 394
 Molnár Antal 403
 Molnár Ferenc 44, 53, 87, 88, 90, 145, 214, 250
 Molnár Gábor Tamás 28
 Molnár Gusztáv 308
 Montaigne, Michel de 211, 378
 Montale, Eugénio 390
 Mór püspök 19, 20
 Moravcsik Ernő Emil 272
 Moravcsik Gyula 104, 105
 Moravek Endre 134
 Moréas, Jean 212
 Mórícz Miklós 67
 Mórícz Virág 94, 100, 101, 339
 Mórícz Zsigmond 48, 52, 67, 87, 89, 94, 95, 99–107, 115, 127, 129, 131, 135, 141, 144, 151–153, 179, 182, 238, 250, 257, 278, 280, 281, 295, 298, 315, 316, 318, 320, 329, 333, 351, 358, 361, 362, 372, 388, 392, 404, 406
 Morris, William 223
 Mounier, 191
 Mozart, Wolfgang Amadeus 300
 Mucsi Ferenc 281
 Musil, Robert 241
 Mussolini, Benito 198
 Muther, 258
 Münnich Ferenc 71, 73, 77, 354
 Nadányi Zoltán 403
 Nádass József 108, 120, 401, 403
 Nagy Adorján 301
 Nagy Attila Kristóf 36, 397
 Nagy Berta 124
 Nagy Emma 403
 Nagy Endre 36
 Nagy István 178
 Nagy József 130
 Nagy Károly 19
 Nagy L. János 176, 349
 Nagy Lajos 110, 112, 131, 297, 301, 304, 406
 Nagy László 363
 Nagy Mihály, dr. 37
 Nagy Pál 303
 Nagy Péter 144, 398
 Nagy Péter, H. 219
 Nagy Sándor, dr. 131, 133
 Nagy Zoltán 131, 387, 410
 Nédli Balázs 91, 409
 Negyedi Szabó Béla 249
 Négyesy László 31, 90, 93, 105, 207–210, 217, 220, 229
 Némédiné Kiss Adrien 62, 242, 401
 Nemes Béla 169
 Nemes Nagy Ágnes 191, 200, 218, 219, 348, 373–376, 388, 397, 408
 Nemeskéri Erika 172, 278, 342, 343, 408
 Nemestóthy Szabó Hedvig 153, 154
 Németh Andor 109, 339, 403, 405, 406
 Németh Antal 232, 228
 Németh Attila 228, 394
 Németh G. Béla 181, 208, 215, 318, 408
 Németh László 19, 28, 94, 102, 104–106, 111, 113, 130–133, 136, 179, 182, 195, 295, 317, 320, 324, 334, 363, 371, 381, 383, 388, 395, 397, 403

- Némethy Géza 220
 Neoptolemaos / Horatius, Quintus Flaccus
 Neumann Ferenc l. Molnár Ferenc
 Nietzsche, Friedrich 23, 33, 108, 183, 199, 207, 211, 212, 215, 216, 218, 221, 223–225, 227, 238, 280, 282, 283, 359, 378, 390, 393
 Novalis, álnév, eredetileg Hardenberg, Friedrich Leopold von 191
 Nyíró József 135, 178, 295,
 O’Sullivan, Noel 114, 128
 Odescalchi Gyuláné 30
 Oláh Gábor 39, 42, 96, 209–211, 220, 221, 280, 300
 Oláh György 102, 133, 134
 Orbán Balázs 13
 Orbán László 287, 294
 Orbán Ottó 17, 26, 27, 384, 393, 408, 412, 413
 Orczy Lőrinc 21, 22, 149, 288, 291
 Ortega y Gasset, Jose 115
 Ortutay Gyula 179, 407, 411
 Osvát Ernő 43, 44, 48, 49, 89, 93–97, 99, 100, 101, 110, 120, 127, 143, 144, 151, 171, 214, 280, 281, 283, 296, 315–319, 377, 379, 388, 396, 401
 Osvát Kálmán 44, 314, 315, 319
 Osszián 287, 380,
 Ottlik Géza 191, 241, 134
 Ovidius, Naso, Publius 20, 199, 220, 271
 Örkény István 340
 Pacelli, Eugenio / Pius, XII.
 Pais Dezső 30, 32, 122
 Pakots József 350
 Pákozdy Ferenc 109
 Pál apostol 190
 Pál Ferenc 158
 Pál József, N. 54
 Pál, Remete, Szent 269
 Palasovszky Ödön 158, 159, 298
 Páll Rózsa 95
 Pálóczi-Horváth Ádám 291
 Palotai Boris 339
 Palotai Erzsébet 339
 Pán Imre 158
 Pándi Pál 166, 407
 Pannwitz, Rudolf 68
 Pap Károly 110, 120, 283, 358, 361, 363, 403
 Pápai Páriz Ferenc 227
 Papp Anna 128
 Papp Károly 107
 Papp Mária 278
 Papp Tibor 27, 28
 Papp Viktor 322
 Papp Zoltán 346
 Papp Zoltán János 172
 Paracelsus 271
 Pascal, Blaise 21, 212, 283
 Pass László 403
 Passuth László 339
 Pásztor Bertalan 36
 Pásztor József, M. 109
 Pátzay Pál 396
 Pauler Ákos 90, 117, 119, 122, 207
 Paulovics István 280
 Pável Ágoston 172
 Pável Judit 172
 Peéri Rezső 102
 Pekár Gyula 30, 126, 141, 148, 149, 154
 Pergel Ferenc 189
 Perti György 402
 Pessoa, Fernão 158, 160
 Pesthy Pál 403
 Péterfy Jenő 29, 32, 43, 283, 317, 318
 Pethes Imre 300

- Pethes Nóra 54
 Petőfi Sándor 22, 23, 29, 32, 36, 39,
 64, 65, 99, 111, 112, 123, 125,
 126, 147, 220, 280, 281, 283, 299,
 308, 322, 336, 337, 358, 371, 380,
 391, 398, 407
 Petrarca, Francesco 295
 Petronius 163
 Petrovics Elek 298
 Petrőczy Kata Szidónia 146
 Phaidrosz, 378
 Philippe, Jean 389
 Picabin 394
 Pienták Attila 91, 216, 217, 391, 409
 Pikler Blanka 51
 Pikler Gyula 51, 55
 Pilinszky János 129, 191, 308, 388,
 408, 411
 Pindaros, 390
 Pintér Jenő 29–31, 93, 103, 143,
 144, 338
 Pius, XII. 197
 Platinosz, 378
 Platon 70, 108, 162, 163, 205, 239,
 360, 378
 Poe, Edgar Allan 194, 209, 221, 222,
 225, 230, 237, 243, 261, 346, 373,
 374
 Pogány Béla 108
 Pók Lajos 94, 290, 408
 Pomogáts Béla 16, 76, 163, 179,
 183, 304, 331, 338–340
 Ponor Thewrewk Emil 220, 224
 Popper, Karl 70
 Pósa Lajos 230, 398
 Poszler György 377
 Pölöskei Ferenc 53, 65, 73
 Praxiteles 223
 Prém József 212
 Priestley, Joseph 103
 Pritz Pál 71, 72, 352
 Prohászka Ottokár 117, 130, 400
 Propertius 21
 Proust, Marcel 199, 253, 296, 300, 390
 Prudhomme, Sully 45
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 215
 Pünkösti Andor 350

 Rába György 96, 101, 212, 213, 218,
 219, 227, 228, 243, 261, 264, 360,
 368, 371–375, 386, 388–391,
 397, 407, 412, 414, 415
 Rabelais, François 163, 199
 Racine, Jean 110
 Ráday Gedeon 288, 291
 Rádics Károly 100, 101
 Rádl Ödön 36
 Radnóti István 133
 Radnóti Miklós 106, 129, 130, 135,
 136, 159, 177, 179, 185, 191, 193,
 278, 347, 358, 363, 387, 388, 390,
 403, 407, 410
 Raffaello, Santi 174, 223, 265
 Rahner, Karl 191
 Raith Tivadar 296
 Rajk László 197
 Rákóczi Ferenc 151, 309
 Rákos Sándor 412
 Rákosi Jenő 31, 37, 42, 80, 269, 278,
 397
 Rákosi Mátyás 71, 73, 77, 397
 Rákosi Viktor 316
 Ramuz, Charles-Ferdinand 300
 Rátkay László 15
 Ravasz László 103, 117, 122, 400
 Rédey Tivadar 122, 212, 213, 406
 Redl Károly 19, 276
 Reichard Piroska 316
 Reidl Frigyes 32, 208, 318
 Reinitz Béla 55
 Rembrandt, van Rijn Hamenszoon
 194, 300
 Reményik Sándor 25, 123, 124, 283,
 308, 331, 379
 Reményik Zsigmond 182
 Remete László 51

- Renan, Ernest 271
 Révai József 51, 358, 395, 397, 407
 Reverdy, Pierre 375
 Révész Béla 45, 89, 134
 Reviczky Gyula 34, 216, 224, 250, 379, 280, 282, 283, 299, 398
 Reymont, Wladyslaw 100
 Réz Pál 142, 171, 216, 263
 Ricour, Paul 342
 Riedl Frigyes 43, 297
 Rihmer Zoltán 228, 394
 Rilke, Rainer Maria 101, 191, 221, 222, 224, 260, 374, 389
 Rimay János 15
 Rimbaud, Arthur 33, 36, 148, 209, 237, 373, 374
 Rimóczi-Hamar Márta 224, 271, 273, 274, 276
 Rippl-Rónai József 29, 38, 49
 Ritoók Emma 74, 75, 125, 300, 400
 Rockenbauer Zoltán 38, 41
 Rohoni, Juraj / Rohonyi György
 Rohonyi György 14
 Rolla Margit 152
 Rolland, Romain 295
 Romsics Ignác 11, 12, 50, 67, 72, 73, 77, 78, 102, 114
 Róna Béla 36, 397
 Rónai András 134
 Rónai Mihály András 111, 347
 Rónai Zoltán 50
 Rónay György 24, 108, 124, 128, 177, 185, 189–191, 218, 219, 223, 268, 339, 368, 390, 407
 Rónay László 48, 53, 54, 166, 143, 185, 191, 250, 329, 397
 Rorty, Richard 342
 Rosetti, Dante Gabriel 223, 224
 Rosta Ferenc 190
 Rót Ezekiel Ernő 43
 Rousseau, Jean-Jacques 289, 290
 Rozványi Vilmos 396, 406
 Rózsa Huba 190
 Rózsa Miklós 40
 Rök Gyula 404
 Ruffy Péter 339
 Ruskin, John 223, 224
 Saád József 133
 Sadoveanu, Mihail 100, 392
 Saint Pierre, L'Abbe de 55
 Sajó Sándor 25, 30, 123
 Sakmyster, Thomas 353
 Salamon Konrád 50, 67, 74, 75, 80, 354,
 Sáli Erika 30, 54, 228, 281
 Salisbury, John of [Ioannes Saresberiensis] 19,
 Sallai Imre 166
 Sallustius 21
 Sănătescu, Constantin 336
 Sándor József 336, 337
 Sánta Ferenc 363
 Sári Orsolya 30, 31
 Sarkadi Imre 363
 Sárközi György 92, 96, 102, 111, 131, 177, 179, 182, 283, 303, 379
 Sárközi Máttyás 76
 Sárosi Gyula 163
 Sartre, Jean-Paul 218
 Sas Ede 15
 Sassy Csaba 404
 Sauvage, Marcel 108
 Schein Gábor 176, 177, 223, 288, 346, 357, 358, 393
 Schiller, Friedrich, 199, 278, 282, 300, 343, 371
 Schleiermacher, Friedrich 22, 393
 Schmidt Henrik 130
 Schmitt Jenő 209, 211
 Scholz László 115
 Schopenhauer, Arthur 108, 199, 212, 218, 223, 225, 282, 359, 360, 377, 378, 389

- Schön Ernő l. Szép Ernő
 Schöpflin Aladár 32, 48, 51, 54, 55,
 82, 87, 92, 111, 113, 118, 124,
 135, 230, 247, 263, 298,
 322, 325, 351, 357, 359, 315, 369,
 371, 388, 396, 398, 402, 406
 Sebesi Ernő 103
 Sebők Melinda 192
 Semprun, Jorge 199
 Serly Lajos 95
 Sértő Kálmán 131
 Sévigné, Madame 279
 Sevvillai Izidor 19
 Seymour, Charles 55
 Shakespeare, William 199, 205, 212,
 343, 377, 379, 380, 392
 Shaw, George Bernard 69
 Shelley, Percy Bysshe 380
 Siegrist, Hannes 29
 Sík Csaba 70
 Sík Sándor 123, 129, 144, 145, 403,
 406
 Simmel, Georg 233
 Simon Attila 14
 Simon László, L. 115
 Simon Róbert 162
 Simon Zsuzsa 63, 152, 153
 Simonyi Henrik 77
 Simonyi Zsigmond 208, 215
 Sinka István 131, 158
 Sinkó Ervin 110, 120
 Sipos Balázs 54, 169, 222
 Sipos Kornél 272
 Sipos Lajos 23, 30, 32, 34, 50, 52,
 55, 57, 58, 88, 91, 120, 121, 124,
 169, 170, 171, 178, 206, 211, 221,
 228, 265, 266, 282, 303, 394, 395,
 396, 399–401, 406, 408, 409
 Sklovszkij, Viktor Boriszovics 263
 Solohov, Mihail Alekszandrovics
 110
 Soltész Katalin, J. 408
 Somló Bódog 211
 Somlyó György 373
 Somlyó Zoltán 387
 Somogyi Magda, T. 62
 Somogyi Mária 359
 Somogyvári Gyula 123
 Sonkoly Gábor 11
 Sós Ernő 82
 Sőtér István 129, 135, 264, 333
 Spencer, Herbert 207, 212, 224,
 225, 258, 378
 Spengler, Oswald 69,
 Spinoza, Baruch 207, 209, 211, 212,
 216, 218, 224, 360, 377
 Spitterel, Carl 296,
 Stauder Mária 408
 Steiner Ágota 342, 343
 Sterne, Laurence 285
 Sternthal Miksa 168
 Stijl, De 327
 Stoll Béla 130, 410
 Stromfeld Aurél 78
 Sturm, Julius 210, 220
 Sully herceg 55
 Sulyovszky 292
 Supka Géza 86
 Surányi Miklós 103–105, 124, 125,
 131, 135, 278, 351
 Sükösd Mihály 392
 Sütő András 336
 Swinburne, Algernon Charles 221,
 224, 225, 372, 380, 390
 Szabados Sándor 89
 Szabédi László 332, 334
 Szabó B. István 272, 361
 Szabó Béla, Gy. 332, 334
 Szabó Dezső 32, 35, 88, 92, 102,
 115, 119, 131, 133, 135, 136, 143,
 144, 205, 255, 278, 295, 305, 333,
 353, 359, 361, 372, 382, 383, 400,
 406, 409
 Szabó Ede 189

- Szabó Ervin 15, 50–52, 54, 57–59,
 82, 151, 278, 354, 371, 396, 371,
 379, 388, 390, 408, 410, 415
 Szabó László, Cs. 111, 131, 193,
 194, 195, 333, 391
 Szabó Lőrinc 36, 48, 90, 91, 95, 96,
 109, 110, 129, 135, 177, 182, 256,
 283, 339, 360, 408, 410, 415
 Szabó Magda 149
 Szabó Mária 124
 Szabó Pál 107, 109, 110, 179, 182,
 Szabó Richárd 359
 Szabó T. Attila 331, 332
 Szabó Zoltán 131, 134, 136, 182,
 304, 335
 Szabolcs Ottó 115
 Szabolcsi Miklós 26, 100, 108, 110,
 166
 Szabolcska Mihály 15, 25, 42, 45,
 141, 212, 216, 230, 299, 398
 Szakáts László 129
 Szakolczay Lajos 37, 39
 Szalai Anna 287
 Szalai Sándor, Z. 180, 303
 Szalatnai Rezső 102, 103, 112
 Szalay [László] 122, 337
 Szálinger Balázs 404, 405
 Szállási Árpád 228, 394
 Szamuely Tibor 71, 73, 77, 79, 89,
 92, 352, 354
 Szamuely Tiborné 278
 Szánthó Dénes 124
 Szántó Gábor András 62
 Szapphó 378
 Szász István Tas 331, 332, 334, 335
 Szász István, dr. 331, 334
 Szász Károly 30, 31
 Szász Zoltán 45, 96
 Szauder József 287, 290, 360, 407
 Szauder Mária 287, 289
 Szávai János 289, 296
 Szávai Nándor 296, 300
 Széchenyi Ágnes 71, 119, 134, 354,
 399
 Széchenyi István 45, 86, 122, 130,
 132, 136, 182, 331, 335
 Szederkényi Anna 146, 351
 Szegedi Gergely 15
 Szegedi István 406
 Szegedy-Maszák Mihály 181, 223,
 270
 Szegfű Gyula 381, 400
 Székely Sámuel 350
 Székelyhidi Ágoston 11
 Szekfű Gyula 55, 104, 115–118, 122,
 128, 130, 132, 133–137, 278
 Szelestei Nagy László 22
 Széll Kálmán 80
 Széll Zsuzsanna 189
 Szemere Pál 289
 Szemethy Imre 14
 Szemlér Ferenc 332, 334
 Szentmihályiné Szabó Mária 128
 Szénási Sándor 190
 Szénási Zoltán 34
 Szenczei László 332
 Szenczi Molnár Albert 308
 Szende Pál 50
 Szenes Erzs 103, 403
 Szenes Piroska 401
 Szentimrei Jenő 334
 Szent-Ivány József 103
 Szentkuthy Miklós 131
 Szép Ernő 49, 53, 112, 214, 281
 Szepesi Tibor 226
 Szerb Antal 129, 130, 132, 136, 264,
 287, 329, 338, 357, 391, 392, 406
 Szervátiusz Jenő 332
 Szigeti Endre, dr. 129
 Szigeti József 396
 Szilády Áron 31
 Szilágyi Domokos 17
 Szilágyi Géza 230, 369, 406
 Szilágyi István 315

- Szilárd János 124
 Szilasi Vilmos 278, 282–284
 Szilveszter, II. pápa 18
 Szima Lília, dr. 178
 Szini Gyula 44–46, 89, 257, 316, 325
 Szinnyei Ferenc 30
 Szinnyei József 90, 147, 149, 207
 Szinnyei Merse Pál 298, 300
 Szókratész 241, 378
 Szomaházy István 299, 351
 Szombathelyi Ferenc 78
 Szomorj Dezső 53, 103, 141, 145
 Szondi György 12
 Szovák Kornél 18
 Szőke Mária 39, 62
 Szöllősy Mina 146
 Szörényi László 14
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 198
 Sztójay Döme 78,
 Szurcsik Mária 112
- Tábori Róbert 300
 Taine, Hippolyte 130, 209
 Takács György 149
 Takács Gyula 390
 Takács József 218
 Takáts Gyula 339
 Tamás Attila 341
 Tamás Mihály 103
 Tamás, Aquinói, Szent 18, 70, 191,
 241, 265, 269, 270
 Tamási Ágota [Tamási Áronné
 Bokor Ágnes] 180, 303, 306
 Tamási Áron 110, 124, 131, 135,
 136, 178–184, 278, 283, 303–
 305, 307–311, 332, 334, 363, 379
 Tamási Gáspár 306, 309, 311
 Tamkó Sirató Károly 27, 112, 129,
 200, 348, 393, 394
 Tandori Dezső 411, 412
 Tanos Pál 249
 Tápay-Szabó László 36
 Tarján Tamás 349, 412
- Tarjányi Béla 190
 Tas Péter 46
 Tasi József 100, 128
 Tass Dénes 198, 199
 Tass József 112
 Tasso, Torquato 380
 Tavaszy Sándor 331, 332, 335
 Taxner-Tóth Ernő 178
 Téglás János 65, 96, 101, 113, 206,
 224, 256, 279, 403, 404, 406, 408
 Teilhard Chardin, Pierre de 23, 24
 Telegdy Kata 146
 Teleki Ádám 332
 Teleki Pál 114, 332
 Tennyson, Alfred Lord 221
 Terentius, 20
 Tersánszky Józsi Jenő 124, 153, 314
 Thackeray, William Makepeace 205,
 237
 Tharaud János 125, 210
 Tharaud Jeromos 125
 Thibaud, Albert 281
 Thienemann Tivadar 342, 347
 Thury Zoltán 36
 Thurzó Gábor 128, 129, 182
 Tibullus 21, 224
 Tiepolo, Giovanni Battista 269
 Tihanyi Lajos 44, 48
 Tinyanov, Jurij 238
 Tinódi Lantos Sebestyén 15, 312
 Tinyanov, 342
 Tisza Gábor 196, 198, 199
 Tisza István 37, 80, 114, 144, 355
 Tisza Istvánné 30
 Tisza Kálmán 60, 114
 Tisza Lajos 30
 Tito, Josip Broz 197
 Titus Livius 20
 Todorov, Tzvetan 342
 Tolcsvay Nagy Gábor 223
 Toldalagi Pál 347
 Toldy Ferenc 21, 25, 287, 290, 294
 Tolnai Gábor 88, 134

- Tolnai Vilmos 122, 128
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 211,
 215, 238, 240
 Tompa László 320, 403
 Tompa Mihály 42, 148
 Tompa Zsófia 92
 Toókos Péter 295
 Tordai Ányos 143
 Tordai János 397, 398
 Tormai Cécile 74, 80, 115–126,
 128–131, 135, 278, 281, 363, 400
 Tóth Aladár 182
 Tóth Anna 128
 Tóth Árpád 36, 48, 78, 87, 88, 90,
 95, 96, 121, 125, 129, 131, 135,
 143, 144, 205, 315, 351, 379,
 386–388
 Tóth Dezső 407
 Tóth Endre 210, 220
 Tóth János 36
 Tóth László 122
 Tóth Máté 228
 Tóth Zoltán, I. 335
 Török Gyula 250
 Török Lajos 293, 294
 Török Pál 126
 Török Sophie [Kazinczy Ferencné]
 293, 294
 Török Sophie [Babits Mihályné]
 118, 120, 124, 172, 278, 281, 284,
 346, 368, 395
 Tőzsér Endre 18
 Tudós Takács János 18
 Turczel Lajos 102, 103
 Turcsányi Elek 387
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 205,
 215, 237, 300, 380
 Tüskés Tibor 171
 Tüzes Bálint 36, 37, 40
 Tverdota György 180, 224, 358, 406
 Tzara, Tristan 108
 Udvardy Ignác Ödön 39
 Ugró Gyula, dr. 249
 Ungvári Tamás 65, 85
 Uray Margit 151
 Urbán Aladár 73
 Urbán László 152
 Váczy János 288
 Vágó Béla 229
 Vágó Béla, ifj. 209
 Vágó Márta 282
 Vaida-Voevod, Alexandru 134
 Vajda János 41, 216, 398
 Vajda Mihály 71
 Vajda Péter 380, 384–385
 Valasek Júlia 331
 Vályi Nagy Géza 123
 Vándor Nándor 148
 Váradi Antal 15, 398
 Váradi Béla 406
 Várady Zsigmond, dr. 37, 38
 Varga József 359
 Varga Katalin 408
 Varga Lajos 50
 Varga Róbert 295
 Varga Zoltán, Z. 295
 Vargha Balázs 22
 Vargha Gyula 15, 25, 123, 148
 Vargha Kálmán 105, 167
 Varjas Sándor 89
 Várkonyi Nándor 175, 347, 357
 Várnai Zseni 110
 Városi István 276
 Varró Dániel 403
 Varró Dezső 334
 Varsányi Irén 300
 Várszegi Asztrik 18
 Vas István 110, 111, 113, 177, 278,
 295, 298, 333, 339, 346, 347
 Vasadi Péter 308, 412
 Vasy Géza 181

- Vaszary János 300
 Vatai László 359
 Vay Gáborné 74
 Végvári / Reményik Sándor
 Veigelsberg Hugó / Ignotus Pál
 Venczel József 178, 331, 332
 Veres Pál 362
 Veres Péter 110, 112, 158, 179, 182,
 301, 304, 383
 Vergilius, Maro, Publius 20, 199,
 224, 265, 268, 270, 272–275
 Verhaeren, Émile 260
 Verlaine, Paul 33, 36, 212, 221, 225,
 282, 383
 Verne Gyula 237, 299
 Verseghy Ferenc 294
 Vezér Erzsébet 322, 396
 Vihar Béla 339
 Vilcsek Andrea 54
 Vilcsek Béla 170, 288, 395
 Villani Lajos 128
 Villon, François 380
 Visy Beatrix 378
 Vita Sándor 331, 332, 334, 335
 Vita Zsigmond 332
 Vitányi Vilmos 271
 Voinovich Géza 30
 Voltaire, François-Marie 199, 284,
 392
 Vozáry Dezső 103
 Vörös Boldizsár 87
 Vörösmarty Mihály 22, 86, 88, 135,
 212, 220, 283, 287, 299, 307, 380,
 383
 Vyx, Fernand 75

 Wagner 199
 Wagner, Richard 211
 Wass Albert 332
 Weber, Max 135, 300
 Weiner Leó 50
 Weininger Ottó 380, 389
 Weiss Manfréd 48, 278

 Weisz Mór / Szomory Dezső
 Wekerle Sándor 80
 Weöres Sándor 78, 110, 129, 148,
 159, 171–177, 200, 278, 295, 333,
 339, 341–349, 373, 375, 386, 388,
 390, 395, 404–405, 408, 410
 Werbőczy István 182
 Werfel, Franz 173
 Werth Henrik 78
 Whitman, Walt 237, 327, 380
 Wieland, 287
 Wilde, Oscar [Oszkár] 69, 83, 243,
 383
 Wile, Bruno 211
 Wilson, Thomas Woodrow 66, 67,
 70
 Wohl Janka 148
 Wolf, Charles 108
 Wolfner József 254
 Wolfner Lajos 249
 Wordsworth 380
 Wundt, Wilhelm 258

 Zadravetz István 278, 403
 Záhony Éva 331
 Zalai Béla 210, 211, 224, 243, 348,
 389
 Zalán Tibor 308
 Závada Pál 199, 358, 361
 Zdenko, Gawaga 151
 Zelk Zoltán 112, 113, 177, 347, 390,
 403, 410
 Zempléni Árpád 15, 159
 Zichy Géza 15
 Zichy Raffaelné 74, 65, 116, 117,
 119, 121, 122, 124, 128, 136
 Zilahy Lajos 103, 124, 128, 182, 329
 Zillich, Heinrich 178, 303
 Žmegač, Viktor 362
 Zola, Emile 221, 237, 238, 250
 Zolnai Béla 342
 Zoltán fejedelem 22
 Zoltvány Ireneus 31

Zöldi Márton 300
Zrínyi Miklós 220, 384, 385
Zrínyi Miklós 65
Zulawski Andor 131,
Zweig, Sefan 103, 278

Zsávolya Zoltán 18
Zsoldos Sándor 32, 142, 211, 225,
395
Zsolt Béla 119, 405

A borítót KONDOR BÉLA *Csokonai* című festményének felhasználásával (Szépművészeti Múzeum, 2016) MODOR RÉKA tervezte

A hátsó borítón lévő fényképet a szerzőről Horváth Dávid készítette

Kiadja a 2006-ban Vas megyei Prima-díjra jelölt SAVARIA UNIVERSITY PRESS ALAPÍTVÁNY
(fuzfa.balazs@nyme.hu) ■ Szöveggondozás: CSUTI BORBÁLA

■ Nyomdai előkészítés: VÍZJELEK VÁLLALKOZÁS ■

Nyomdai munkák: OOK PRESS NYOMDA, Veszprém, Pápai út 37/A

ISBN 978-615-5251-72-6

„E nagy koncerthez egy új hangot adni, új szint a világirodalom nagy tarkaságához, a legnagyobb szolgálatok egyike, melyeket egy kis irodalom a világirodalomban tehet, s része a kis nemzetek azon nagy feladatának, mely nálunk Széchenyiben vált leginkább tudatossá, aki így fejezte ki: 'egy nemzettel ajándékozni meg az emberiséget'. Az élet mindig keresi a különégeket és tarkaságokat, és milyen szegény lenne az egyszínű emberiség!

Minden nemzet különbözik a többitől (fajban és temperamentumban vagy nyelvben és gondolkodásban); s ha az irodalom csakugyan hű kifejezője a nemzet lelkének, alig lehetséges, hogy valamely irodalom ne mutasson külön színeket. [...] mennél színtelenebbül, mennél inkább külön szín nélkül európai valamely irodalom, gyakran annál kevésbé európai maga a nemzeti lélek, mely létrehozta...”

(Babits Mihály: *Magyar irodalom*, 1913)

3500 HUF
12 EUR

